lozan

Barış Konferansı

tutanaklar-belgeler

ÇEVİREN: SEHA L. MERAY

3. Baskı

YKY

LOZAN BARIŞ KONFERANSI 2

YKY

LOZAN BARIŞ KONFERANSI

TUTANAKLAR - BELGELER

BİRİNCİ TAKIM

CİLT I, KİTAP II

GENEL OTURUMLARIN PROTOKOLLERİ
VE
BİRİNCİ KOMİSYONUN TUTANAKLARI İLE RAPORLARI
(ÜLKE VE ASKERLİK SORUNLARI)

ÇEVİREN: SEHA L. MERAY

İSTANBUL

Lozan
Barış Konferansı

Yapı Kredi Yayınları

Lozan Barış Konferansı
Tutanaklar - Belgeler
Takım I, Cilt 1, Kitap 2
Çeviren: Seha L. Meray

Düzelti: Cenk Koyuncu - Selahattin Özpalabıyıklar
Ofset Hazırlık: Tipograf

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969
YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Ekim 1993
2. Baskı: İstanbul, Mayıs 2001
ISBN 975-363-205-3 (Cilt No.)
ISBN 975-363-203-7 (Takım No.)

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

SAYFA

D. NEUILLY ANDLAŞMASININ, BULGARİSTAN'A, EGE DENİZİ'NDE EKONOMİK BİR ÇIKIŞ YERİ VERİLMESİNE İLİŞKİN MADDESİNİ UYGULAMA YOL VE YÖNTEMLERİNİ İNCELEMEKLE GÖREVLİ ALT-KOMİSYON

[Birinci Cilt, İkinci Kitabın sonu]

(23) SAYILI TUTANAK

27 OCAK 1923, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.30 da, Lord Curzon'un başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. BOMPARD (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); M. DİAMANDY (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, AMORY, GİLLESPİE (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir EYRE CROWE, MM. RYAN, PAYNE, Yarbay HEYWOOD, NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. SERRUYS, LAPORTE, BARGETON, DE PERCİN, Yarbay COURTİN, SANGUİNETTİ (*Fransa*); MM. DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); Tuğamiral CHELOTTİ, MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, GUİSİ (*İtalya*); MM. SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*).

Konferansın Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ, ZANCHİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi, nüfus mübadelesi.

Komisyona, Türkiye'de ve Yunanistan'da şimdi gözaltı edilmiş (*internés*) bulunmakta olan sivillerin karşılıklı olarak geri verilmesiyle, savaş tutsaklarının

mübadelesine ilişkin olarak Yunanistan ile Türkiye arasında bir anlaşma tasarısı (*Ek A*); nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin olarak, Yunanistan ile Türkiye arasında bir sözleşme tasarısı (*Ek B*); Türkiye'de tutuklu bulunan ve aileleri daha önce Türk ülkesini bırakıp gitmiş olan Rum halkından vücutça sağlam erkeklerin serbest bırakılmasına ilişkin bir protokol tasarısı (*Ek C*) sunulmuş bulunmaktaydı.

M. MONTAGNA, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonuna, Nüfus [Halkların] Mübadelesi Komisyonunca, birtakım ilkeler üzerinde anlaşmaya varılmış olduğunu belirten bir raporun, 9 Ocakta sunulmuş olduğunu hatırlattı. Bir sorun çözümlenmeden kalmıştı; bu sorun üzerinde de Komisyon bir anlaşmaya varabilmiştir. Komisyon, ilke bakımından gerçekleştirilmiş olan anlaşmanın uygulama yol ve yöntemlerini saptamak üzere, Alt-komisyonu, incelenmesi daha önce kendisinden istenmiş olan konuları yeniden ele almakla görevlendirmişti. Alt-komisyon, bu yüzden, sandığından çok daha güç bir görevle karşı karşıya bırakılmış olduğunu görmüştür. Bir çok kez, içinden çıkmak umudunu yitirir olduğu, güçlüklerle karşılaşmıştır.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun çalışmalarına ve elde ettiği sonuçlara ilişkin olarak bir rapor yazacak vakit bulamamıştır; böyle bir raporu, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Başkanına ileride sunma hakkını saklı tutmaktadır. Şimdilik, bu çalışmaları sözlü olarak özetlemekle yetinecektir.

Gerçekten, yoğun çalışmalarla dolu bir çok oturumlardan sonra, Alt-komisyon görüş birliğine vararak, sivil rehinelerin ve savaş tutsaklarının geri verilmesine ilişkin bir anlaşma metni ile, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin bir sözleşme metni ortaya koyabilmiştir.

M. MONTAGNA, bu Sözleşmenin düzenlenmesi sırasında en büyük güçlüklerle karşılaşıldığını söyledi. Bunlar arasında beş tanesini özellikle belirtmek gerekir:

1. Türk Temsilci Heyeti, önceleri, Türkiye'de oturan ve sınırdışı edilecek olan Yunan uyruklarının bile Türkiye'ye dönmelerinin yasaklanmasını istemiştir. Türk Temsilci Heyeti, sonradan, bu isteğinden vazgeçmiştir.

2. İstanbul bölgesinin sınırını saptamak konusunda da büyük bir güçlükle karşılaşılmıştır. Bu bölgeyi Şehremaneti alanı (*la circonscription de la préfecture*) ile bir tutmak bakımından bir anlaşmaya varılmıştır.

3. Türk Temsilci Heyeti, "Batı Trakya" (*Thrace Occidentale*) teriminin, Yunan Temsilci Heyetinin düşündüğünden çok daha geniş bir alanı kapsamasını istemekteydi. Türk Temsilci Heyeti, sonradan, bu konuya ilişkin isteğinden de vazgeçmiştir.

4. Yönetim merkezleri mübadele uygulanacak bir toprak parçasında bulunmakla birlikte, mübadele uygulanacak bir ülkede taşınmaz malları olan dinsel toplulukların [cemaatlerin] bu mallarını tasfiye etmek de güçlükler doğurmuştur. Alt-komisyon, özel kişilerin mülkiyetindeki mallar gibi, bunların da tasfiyesinin zorunlu olmasında anlaşmaya varmıştır.

5. Yunanistan'da, Müslümanların mülkiyetindeki taşınmaz malların kamulaştırılmasına ilişkin olarak, 1912 tarihli bir kanun uyarınca alınmış olan tedbirlere gelince, Yunan Temsilci Heyeti bu konuda uzlaşıcı geniş bir tutum göstermiştir.

Böylece, karşılıklı fedakârlıklar sonucu olarak, bütün noktalar üzerinde anlaşmaya varılabilmiştir.

Sözleşmenin uygulanışı, Türkiye'nin dört temsilcisiyle Yunanistan'ın dört temsilcisinden ve Milletler Cemiyeti Meclisinin seçeceği üç temsilciden kurulu bir Komisyonun, mübadeleye ilişkin bütün sorunları hakgözetirlik uyarınca çözümlemesi temeline dayanmaktadır. Alt-komisyon, Karma Komisyonun çalışmalarında esinlenmesi gereken ilkeleri koymakla yetinmiştir. Alt-komisyon, uygulamanın yol ve yöntemlerinin, Karma Komisyonun adalet ve hakgözetirlik duygusuna bırakılmasının uygun olacağını düşünmüştür.

Şimdi bu Sözleşmeleri imzalamaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştır. Savaş tutsaklarına ilişkin anlaşma ile nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin sözleşmenin aynı zamanda imzalanması kararlaştırılmıştır; bunlardan birincisi hemen yürürlüğe girecek, ikincisi ise Barış Andlaşmasının onaylanmasından sonra yürürlüğe konacaktır. Anadolu'da gözaltı edilmiş [*internés*] erkek nüfus bakımından bir kural-dışılık kabul edilmiştir. Bunlar, Barış Andlaşmasının imzalanması üzerine serbest bırakılacaklardır.

M. MONTAGNA, bu anlaşmaların, Türk Temsilci Heyetiyle Yunan Temsilci Heyetinin gösterdikleri uzlaşıcı tutum sâyesinde olduğu kadar, Çağıran Devletler temsilcilerinin Alt-komisyonda hiç gevşemeyen işbirliği sâyesinde de gerçekleşebildiğini belirtmeyi bir görev saymaktadır. Bu bakımdan, değerli ve etkili bir işbirliğinde bulunan M. Ryan ile M. De Lacroix'ya özellikle teşekkür etmek istemektedir.

M. MONTAGNA, bu anlaşmaların yararlı etkilerinin gecikmeden kendilerini göstereceğini ummaktadır; gerçekten, her geçen gün, binlerce suçsuz insana yeni acılar yüklemektedir. M. MONTAGNA, bu gereksiz acılara son verdirmek amacıyla, Alt-komisyondan aldığı yetki uyarınca, Uluslararası Kızılhaç Komitesinin Başkanıyla, tutsakların mübadelesini denetlemek üzere, imza işleminden hemen sonra, temsilcilerin gönderilmesini sağlamak için görüşmüştür. Kızılhaç, kendisine böylece emanet edilen görevi büyük bir memnunlukla kabul etmiştir.

İSMET PAŞA, Başkanın özetlediği gibi, Alt-komisyonun çalışmalarının olumlu bir sonuç vermiş sayılabileceğini söyledi. M. Montagna'ya yapmak inceliğini gösterdiği açıklamalar için, teşekkür etti. Böyle bir sonuca varmak için, Türk Temsilci Heyetinin sürekli olarak, inkâr edilmez uzlaşıcı bir tutum göstermiş olduğunu ve her konuda fedakârlıklara katlandığını kabul etmek gerekir. Gerçekten, askıda bırakılmış sorunlardan pek çoğunda, fedakârlığın Türklerce yapılmış olduğu görülecektir. İSMET PAŞA, Alt-komisyonun en güç görevinin, göçmenlere, taşınmaz mallarının hakgözetirliğe uygun bir biçimde tasfiyesinden tam olarak yararlanma olanağını verebilecek yeterli güvencelerin [garantilerin] sağlanması olduğunu düşünmektedir. İSMET PAŞA, öngörülen tedbirlerin, ilgililerin isteklerini karşılayacağını ve yakınmalar doğurabilecek nitelikte kötüye kullanmalara yol açmayacağını ummaktadır.

Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, bir sorunla ilgili olarak kabul edilen bir çözümü anlıyamamaktadır. Türk Temsilci Heyeti, Alt-komisyonla da görüş birliği içinde, sivil rehinelerin ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin anlaşmanın

imzalanmasının – bu mutsuz insanların dile gelmez acılarına bir an daha önce olsa bile, son vermek amacıyla – başka herhangi bir belgenin imzalanmasından daha önce yapılmasında sürekli olarak direnmiştir. İSMET PAŞA, Başkanın, söz konusu anlaşmanın imzalanmasını bir hafta öteye ertelemeyi öngören teklifini kabul edemeyeceğini bildirdi. Müttefik Temsilci Heyetlerinin, Yunanistan'da gözaltı edilmiş (*internés*) rehinelerle savaş tutsaklarının acıklı durumuna gecikmeden son vermek niyetinde birleşmiş olduklarını ve bu yolda büyük bir istek gösterdiklerini hatırlattı. Türkiye'nin durumunda bulunan başka herhangi bir Devlet, bu mutsuz insanların geri verilmesini çoktan sağlamış olacaktı. Yunan sivillerinin serbestçe gidişine izin vermekle, artık Türkiye sınırları içinde bu gibi rehineler bulunmamaktadır. Böyle olunca, Türkiye'nin, Türk sivillerinin hemen ve hiç gecikmeden geri verilmesini sağlayamaması için de herhangi bir neden kalmamaktadır. Bu yüzden, İSMET PAŞA, sivil rehinelerle savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin anlaşmanın bu oturumda imzalanmasını resmen teklif etmektedir.

Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti Başkanı, M. Montagna'nın açıklamasında birtakım eksikler olduğuna dikkati çekmeği gerekli gördüğünü de söyledi. Mesta ile Struma arasında kalan bölgelerdeki Türk nüfusunun [halklarının], mübadele uygulanacak son topluluk olacağı Alt-komisyonda kararlaştırılmıştı. Bundan başka, Yunanistan'ı 1912 den önce bırakıp gitmiş Müslüman göçmenlere ilişkin olarak [anlaşmaya] özel bir hüküm konulması da karara bağlanmıştı. İSMET PAŞA, sunulmasını beklemekte olduğu raporda, bu önemli eksiklerin düzeltilmiş olacağını ve ayrıntılarla ilgili birtakım başka aksaklıkların da, kararlaştırıldığı biçimde, düzeltileceğini ummaktadır.

M. MONTAGNA, İsmet Paşa'nın bu sözleriyle, yalnız bir şeyi ortaya koymuş olduğunu belirtti: Alt-komisyonun çalışmaları konusunda yapmış olduğu açıklamanın tam olmadığını.

M. MONTAGNA, oldukça çetin tartışmalara yol açmış konulardan yalnız birtakımını Komisyona bildirmek niyetinde olduğunu belirtmekle, tedbirli davranmış olduğunu söyledi. Kendisi, ne karara bağlanmış hükümleri, ne de karşılıklı olarak benimsenmiş yükümleri unutmuştur; M. MONTAGNA, İsmet Paşa'dan, Komisyon Başkanına sunacağı raporun hiç bir şeyi eksik bırakmayacağına, özellikle İsmet Paşa'nın ısrarla üzerinde durduğu iki noktayı da kapsayacağına, güvenmesini istemektedir. Savaş tutsaklarına ilişkin anlaşma ile mübadele konusundaki sözleşmenin imzalanmasına gelince, bunun hemen yapılması imkânsızdır; bunların asıl metinleri henüz hazırlanmamıştır. İmza verişimi ancak gelecek [30 Ocak] Salı günü yapılabilir. M. MONTAGNA, İsmet Paşa'dan, yalnız maddî nitelikte olan bu güçlükleri göz önünde tutmasını rica etmektedir; kaldı ki, bu güçlükler, söz konusu belgelerin imzalanmasını çok az geciktirmektedir.

M. VENİSELOS aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Komisyonun, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşmeyi resmen öğrenmekte olduğu bir sırada, Yunan Temsilci Heyeti, bu konudaki görüşünü son bir kez belirtmeyi bir görev saymaktadır.

"Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesinin zorunlu nitelikte oluşunu, Yunan Hükümeti özellikle karşıt duygularla göz önünde tutmuştur. Mübadele konusundaki uzun tartışmalar boyunca, Yunan Temsilci Heyeti, Komisyonda olduğu kadar Alt-komisyonda da, bu konuya ilişkin düşüncelerini belirtmekte kusur etmemiştir. Yurtlarından uzaklaştırılmış Rum halklarının engelle karşılaşmayarak geri dönmelerine izin verilmek şartıyla, zorunlu mübadeleden vazgeçmeğe hazır olduğunu, Yunan Temsilci Heyeti, bir çok kez bildirmiştir. Bu teklifi yaparken, Yunan Temsilci Heyeti, doğduğu yerde oturmak ve orada özgürlük içinde yaşamak gibi, her insanın en temel hakkını savunmakta olduğunu düşünmekteydi. Yunanistan da, buna karşılık olarak, kendilerine olağanüstü tedbirler almaktan tiksinti duyduğu çalışkan bir halkı, sınırları içinde alıkomaktan mutluluk duyacaktır. Yazık ki, öteki taraf [Türkiye], bu teklifleri kabul etmek istememiş ve zorunlu mübadele sözleşmesi hazırlanması ve yapılması kaçınılmaz olmuştur.

"Bununla birlikte, Yunan Temsilci Heyeti, bugün de, zorunlu mübadeleden vazgeçilmesini öngören teklifini, Konferans önünde bir kez daha resmen yenilemeyi bir ödev saymaktadır; bu teklif kabul edilirse, Yunan Temsilci Heyeti, mutlu olacaktır. Ancak böyle bir teklifin kabul edilmemesi durumundadır ki, Sözleşmenin altına imzasını koyarak, önüne geçilmez bir zorunluluğa boyun eğecektir.

"Yunan Temsilci Heyeti, Sözleşme bir kez yapıldıktan sonra, Sözleşmenin hem metnine hem de ruhuna saygı gösterilmesine çok dikkat edilmesinin zorunlu olduğunu belirtmeyi de görev bilir: Sözleşmede öngörülen Karma Komisyon, uzun ve çetin tartışmalardan sonra kararlaştırılmış şartlar altında, mübadele uygulanacak bölgelerden halkların uzaklaştırılmasına girişmezden önce, doğrudan ya da dolaylı olarak böyle bir uzaklaştırmaya yol açabilecek tedbirlere başvurulmasını Sözleşme yasaklamaktadır."

M. VENİSELOS, bundan başka, Alt-komisyonun bütün üyelerine, özellikle M. Ryan'a ve bu sözleşmelerin hazırlanmasını başarabilmek için sonsuz bir güç ve çaba harcayan M. Montagna'ya en içten teşekkürlerini bildirmek istediğini söyledi.

Lord CURZON, Komisyonun Başkanı olarak, bir kaç söz eklemek istediğini söyledi.

Bu iki anlaşmanın yapılmasıyla erişilen olumlu sonuca İsmet Paşa'nın sevindiğini işitmekle, Lord CURZON mutluluk duymuştur. İsmet Paşa'nın bu duygusuna Lord CURZON da katılmakta ve gelecek haftanın başında, Türk Temsilci Heyetinin, daha geniş bir düzeyde, Konferansa gene böyle sevinç duyma fırsatını vereceğini ummaktadır.

Daha önce konuşan herkes, iki tarafın da göstermiş olduğu uzlaşıcı tutumu belirtmiş ve bu sonucu elde etmek için önemli katkılarda bulunan Alt-komisyon üyelerinden birçoğu anılmıştır. Şu var ki, ençok övülmesi gereken, şüphesiz, Alt-komisyonun başkanı M. Montagna'dır; M. Veniselos, Başkanın yorulmaz gücünü ve çabasını az önce dile getirmiştir. Alt-komisyon çalışmalarının başarıyla sonuçlanması, büyük ölçüde, M. Montagna'nın sabrı, cesareti ve becerikliliği yüzündendir. M. Montagna, karşılaşılan güçlükleri ve bunların nasıl aşıldığını

anlatmış bulunmaktadır. Bunun için Lord CURZON, yalnız, Komisyona sunulmuş anlaşmaların temel ilkeleri üzerinde birkaç görüşünü belirtmekle yetinecektir.

İki anlaşmadan birincisi, Yunanistan ile Türkiye'de gözaltı edilmiş (*internés*) sivil rehinelerle savaş tutsaklarına ilişkindir. Bu anlaşmanın, imzası tarihinde yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Böyle bir sonucu herkes çok iyi karşılayacaktır; çünkü, böylece, bu anlaşmanın göz önünde tuttuğu kimselerin, yalnız katlanılması güç kaygılarına değil, aynı zamanda çekmekte oldukları acılara da bir son verilmiş olacaktır. Türk ülkesinden Yunan birliklerinin alıp götürmüş oldukları sivil rehinelerin hemen geri verileceği, Yunanlıların elinde bulunan bütün Türk savaş tutsaklarının geri verileceği, buna karşılık da, Türklerin elindeki Yunan savaş tutsaklarından eşit sayıda tutsağın geri verileceği kararlaştırılmış bulunmaktadır. Türkiye'de Yunan savaş tutsakları barış andlaşması imzalanır imzalanmaz geri verilecektir. Anlaşmanın uygulanması, Uluslararası Kızılhaç'ı temsil eden bir komisyonun denetimi altına konmuştur. M. Montagna, bu görevi üzerine almağa hazır olan bu kurumun bir temsilcisiyle şimdiden görüşmüştür. Artık, anlaşmayı imzalamaktan başka bir şey kalmamıştır; M. Montagna bu imzalamanın, salt maddî nedenler yüzünden, ancak 30 Ocakta yapılabileceğini anlatmıştır. Anlaşma imzalandığı zaman, çok olumlu sonuçlar elde edilmiş olacaktır.

İkinci anlaşma, İstanbul'u dışarıda bırakmak üzere, Türkiye'de oturan Rum nüfusunun, Batı Trakya'yı dışarıda bırakmak üzere, Yunanistan'da oturan Müslüman nüfus karşılığında mübadelesini öngörmekte olduğu için, çok daha önemli insan topluluklarını ilgilendirmektedir. M. Montagna, bu mübadeleye ilişkin Sözleşmenin 30 Ocakta imzalanabileceğini belirtmiştir. Mübadele, gelecek Mayıs ayının ilk gününden başlıyarak yürürlüğe girecek ve zorunlu olacaktır. Lord CURZON, hiç şüphesiz, bütün temsilci heyetlerinin – özellikle iki Devletin, Türkiye ve Yunanistan temsilci heyetlerinin – zorunlu mübadele ilkesini ürküntü ve tiksinti duygularıyla, neredeyse yürekleri parçalanarak karşılamakta olduklarını yeniden belirtmek istemektedir. Bu memnunsuzluk duygusunun genişliğini anlamak için basına bir göz atmak yeter; Konferans, zorunlu mübadeleyi kabul etmeğe, ancak şöyle bir nedenle katlanmıştır: Bu sorunu çok yakından inceleyen herkes, yükletilen acılar ne kadar büyük olursa olsun, bunların, en sonunda, halkların tektürlü [*homogène*] oluşunun daha büyük ölçüde sağlanması ve hem eski hem de çok derinlere kök salmış kavga nedenlerinin ortadan kaldırılarak, her iki ülkeye sağlanacak yararlarla denkleştirileceği kanısına varmakta birleşir görünmüştür. Bu bakımdan, Müttefik Devletler, arabuluculuk yapmakla yetinmekten öteye gitmek istememişlerdir. Mübadele ilkesini kabul ettirmek yolunda taraflardan herhangi birisine baskı yapmaktan çekinmişlerdir; fakat, bu ilke bir kez kabul edilince, uygulanmaya gerçekten elverişli, aynı zamanda da kaçınılmaz acıları ve maddî kayıpları mümkün olduğu kadar azaltacak nitelikte bir anlaşmanın yapılmasını sağlamak için ellerinden gelen bütün çabayı göstermişlerdir. Sözleşme, Barış Andlaşması ile aynı tarihte yürürlüğe girecektir; yalnız, aileleri şimdiden Yunanistan'da bulunmakta olan ve Türkiye'nin, barış imzalanır imzalanmaz aileleri yanına gitmeleri için salıvermeği kabul ettiği, Rum halkından vücutça sağlam erkekler, sözleşmenin dışında kalmaktadır.

Bu sözleşmelerin uygulanmasında ortaya güçlükler çıkması mümkündür; bu yüzden, Lord CURZON, sözlerine son verirken, her iki tarafa da – hem Türk Hükümeti temsilcilerine, hem de Yunan Hükümeti temsilcilerine – bu anlaşmaları, yalnız anlaşmalara karşı değil, insanlığa karşı da bağlılık duyguları ile uygulamaları için çağrıda bulunmağı gerekli görmektedir. Böylesine geniş insan topluluklarını, büyük acılara ve bir çok yıkımlara yol açmaksızın, bir yerden kaldırıp başka yerlere götürmek imkânsızdır. Lord CURZON, ailelerin ve toplulukların bir bütün olarak yapacakları bu büyük göçün nelere yol açacağını düşünürken, ürperir gibi olmaktadır; bu yüzden, Lord CURZON, uygulama sürecinin mümkün olduğu kadar kolayca yürütülebilir nitelikte olacağını ciddî olarak ummaktadır; her ne kadar temsilci heyetleri uygulama yöntemlerine ilişkin olarak derin bir üzüntü duymakta iseler de, bu üzüntü, anlaşmanın uygulanış biçimine göre, yerini büyük bir memnunluğa bırakarak, ortadan kalkabilecektir.

Savaş tutsakları ve mezarlar.

Savaş tutsaklarına ve mezarlara ilişkin hükümleri incelemekle görevli Alt-komisyonun başkanı Tuğamiral CHELOTTİ, Alt-komisyonun 25 Ocak 1923 tarihli raporunu okudu (*Ek D*).

Savaş tutsakları.

İSMET PAŞA, sivil ve asker tutsaklara ilişkin altı maddelik tasarının, Yunanistan'la Türkiye dışarıda kalmak üzere, bütün öteki Devletler arasında uygulanabilecek nitlikte olduğunu söyledi. Alt-komisyonda, 3 ncü madde dışında, bütün maddeler üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Bu üçüncü maddeye gelince, Türk Temsilci Heyeti, işledikleri suçun (*délit ou crime*) niteliği ne olursa olsun, bütün tutsakların karşılıklı olarak genel aftan yararlanmalarını istemiştir. Temsilci Heyetlerinin hepsi, ilke bakımından, bu teklife katılmışlarsa da, disiplin suçları dışında kalan suçları işlemiş bulunan tutsakları ya da gözaltı edilmiş kimseleri – bu andlaşmaya, öteki andlaşmalardaki hükümlere eş bir hüküm koymak amacıyla – salıvermeme hakkından vazgeçmek istememişlerdir.

İki Devlet arasında yapılmış bir andlaşma uyarınca, görüş birliğiyle kararlaştırılan ve karşılıklı olma şartına dayanan hükümlerden, bir başka andlaşma ile bağlanmış bulunan bir üçüncü Devlet yararlanmağa kalkışamaz. Üstelik, söz konusu olan üçüncü Devlet bu çeşit bir istemde [talepte] bulunmak isterse, bu anlaşmanın eki ve bütünleyici bir parçası olan bildiriden de yararlanabilir.

Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, 3 ncü maddenin metinden çıkartılmasını ve 2 nci maddeye, genel affın, âdi suçlardan (*crimes et délits de droit commun*) sanık ya da hüküm giymiş olabilecek savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş kimseleri kapsadığını belirten bir hükmün eklenmesini istemektedir.

Devletlerin bildirisinden çıkan sonuç şudur: 20 Kasım 1922 tarihinden sonra suç işlemiş olanlar, bu bildirideki hükümlerden yararlanamayacaklardır. İSMET PAŞA, nüfus [halkların] mübadelesi konusunda Yunanistan'la yapılmış olan Sözleşmenin 5 nci maddesini kaleme almağa yol açan insanlık duygularından ve

yatıştırıcı tutumdan esinlenerek, bu tarih yerine, anlaşmanın imzalanma tarihini kabul etmeyi, Müttefik Temsilci Heyetlerinden istemektedir.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, 3 ncü maddeye olan itirazlarını açıklamış bulunduğunu belirtti. Lord CURZON da, kendince, bu konuya ilişkin olarak, Müttefikleri, durumlarını değiştirmeme zorunda bırakan nedenleri açıklamayı gerekli görmektedir. İsmet Paşa, insanlık duygusuna çağrıda bulunmuştur. Lord CURZON da, adalet duygusuna çağrıda bulunmak istemektedir. Lord CURZON, İsmet Paşa'nın, âdi suçlar işlemiş kimselerin ceza evlerinden salıverilmeyebileceklerini öngören 3 ncü maddeyi, ancak Müttefiklerin bu hakkı kullanmaktan vazgeçtiklerini ve tutukluları, andlaşma onaylandığı zaman geri vereceklerini belirten bir bildiri imzalamaları şartıyla kabul etmek istediğini anlamaktadır. Müttefikler ise, kendi açılarından, 20 Kasım 1922 tarihinden bu yana suç işlemiş kimseler dışında, bütün tutsakları salıvermeye hazır olduklarını bildirmektedirler. Bu hüküm metinden çıkartılırsa, bundan bir kaç gün önce, İstanbul'da bir İngiliz denizcisi ile iki İngiliz askerini öldüren Türklerin, andlaşma onaylanır onaylanmaz, serbest bırakılmaları gerekecektir; bunun gibi, adalete aykırı olan bu tedbir, Andlaşmanın onaylanmasına kadar geçecek süre içinde, Müttefik işgal kuvvetlerinin herhangi bir üyesine karşı saldırıda bulunan ya da böyle bir kimseyi öldüren başka suçlulara da uygulanabilecektir. Lord CURZON, İstanbul sokaklarında üç İngiliz askerinin daha öldürülmüş olduğunu henüz bu sabah öğrenmiştir. Suçluların – bunlar ortaya çıkarılırsa – cezasız kalmaları hoşgörü ile karşılanamaz. Nasıl İsmet Paşa'nın kendi adamlarını korumaya hakkı varsa, İngiliz Hükümetinin de kendi adamlarını koruması görevidir; işte bunun içindir ki, Lord CURZON, katillerin aklanmalarına [beraat etmelerine] ya da cezadan kurtulmalarına yol açabilecek herhangi bir tedbire katılmağı kesin olarak reddetmektedir. Böyle bir görüş kabul edilecek olursa, bu, Müttefik askerlerinin öldürülmeleri için kışkırtmada bulunma anlamına gelecektir. Kendisine saygısı olan ihç bir Hükümet böyle bir teklifi kabul edemez. Lord CURZON İngiliz askerlerinin İstanbul'dan çekilip gittiklerini görmekle mutluluk duyacaktır; ancak, bu askerler İstanbul'da kaldıkları sürece, İngiliz Hükümetinin, onların hakkı olan korumayı sağlaması gerekir. Bu yüzdendir ki, İngiliz Temsilci Heyeti, kendisini, bu maddenin metinde kalmasında direnmek zorunda görmektedir.

İSMET PAŞA, savaş tutsaklarına ilişkin tasarısının 3 ncü maddesinin metinden çıkartılması isteminde bulunuşunun nedenlerini yeniden açıklamak istediğini söyledi. Bu madde, disiplin suçlarından başka olaylardan sanık ya da hükümlü savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş (*internés*) sivillerin salıverilmelerini öngörmektedir. Öte yandan [Müttefik] Devletler, ters yönde bir bildiride bulunmağa hazırdırlar; söz konusu bildiri bu Andlaşmaya eklenecek ve Andlaşma ile eş güçte olacaktır; böylece, Müttefiklerin itirazı, özü bakımından, değerini yitirmekte ve anlamsız kalmaktadır. Türk Temsilci Heyeti, hem hukuk hem de uygulama bakımından, 3 ncü maddenin metinden çıkartılması gerektiği kanısındadır.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un değindiği olayları öğrenmekle yürekten duygulanmıştır. Soruşturmanın sonucunu beklemeden, belirtilen eylemleri gerçekten Türklerin mi yaptığını bile öğrenmeden sorumlular kim olursa olsun, İSMET PAŞA

onları kınamaktadır. Disiplin suçları dışında kalan başka olaylardan sanık ya da hükümlü savaş tutsaklarının ve gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesini isterken, Türk Temsilci Heyeti, hiç de, onların bağışlanacağını söylemek istememiştir. Şu var ki, geri verme ilkesi bütün ülkelerde ve bütün andlaşmalarda kabul edilmiştir. İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin görüşünün böylesine yanlış yorumlanmış olmasına ve bu yorumun, suçluları kışkırttığı ve kışkırtacağı anlamına gelir olmasına üzüldüğünü yeniden belirtti. İSMET PAŞA, Müttefik Temsilci Heyetleri ve Lord Curzon'dan, suçluların, her durumda, cezalandırılacaklarından kuşku duymamalarını istemektedir. Fakat böyle durumlarda bile, her yerde kabul edilmiş olan ve uygulanan yöntemlerin kabul edilmesini ve uygulanmasını da beklemektedir.

Mezarlar.

Tuğamiral CHELOTTİ, Alt-komisyon raporunun mezarlara ilişkin kesimini okudu.

İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, karşılıklı olmak şartıyla, mezarların bakımlı tutulmasına ilişkin bütün tedbirlerin uygulanmasını elden geldiği ölçüde kolaylaştırmağı, bir insanlık ödevi saydığını söyledi. Ölülerin gömülü bulunduğu yerlere saygı göstermek Türklerin geleneklerindendir. Bununla birlikte, şu da kabul edilecektir ki, ölülerin gömülmesi ve onları anmak için anıt dikilmesi amacıyla bir toprak parçası ayrılırken, ilk yapılacak şey, önce, bu toprak parçalarının sahipleriyle anlaşmaktır. Gelibolu Yarımadasında bulunan mezarlıklar, daha önceden bu amaçla ayrılmış olduğundan, bunların bulundukları yerlerde bırakılmasını, Türk Temsilci Heyeti, kendiliğinden kabul etmektedir. Bu da, Türk Temsilci Heyetinin, bu gibi yerlere ne derin bir saygı duyduğunu göstermeğe yeterlidir. Söylemek bile gerekmez ki, bu mezarlıkların genişliğini ve yüzölçümünü saptarken, bunu, Mezarlıklar Komisyonundaki Türk üyenin de uygun bulmuş olması kesin olarak zorunludur. Sonradan öne sürülecek itirazlar üzerine, ayrılmış bu toprak parçasının gerektiğinden daha geniş olduğu anlaşılırsa, Türk Temsilci Heyeti, artan toprak parçasının, mezarların yerlerini değiştirmeğe kalkışmadan, geri verilmesi gerekeceği düşüncesindedir.

Silâh-bırakışımından [mütarekeden] bu yana Müttefiklerin askerî işgali altına konulmuş bir bölgede, ölülerin kalıntılarının henüz bir araya toplanmamış olması mümkün değildir. Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti, Arı-Burnu'ndaki mezarlıklara karşılık olarak çok geniş bir toprak parçasının ayrılmasını öngören ve onaylanmamış Sèvres Andlaşma tasarısından alınmış bir maddeyi metinden çıkartmamayı kesin olarak haksız bulmaktadır.

Bir çok başka halklar gibi, Türk ulusu da, anayurt dışında bulunan pek çok ülkelerde ve sayısız savaş alanlarında kanını bol bol akıtmıştır. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti, düşünüş biçiminin ve öne sürdüğü kanıtların doğruluğunu olduğu kadar, haklılığını da, Müttefik Temsilci Heyetlerinin göreceklerini ve mezarlara ilişkin tasarının 6 ncı maddesinden vazgeçmemekte direnmeyeceklerini ummaktadır.

Lord CURZON, bu sorunun yarattığı duyguların derinliği ve ciddîliği konusunda Türk Temsilci Heyetinin pek bir düşüncesi olmadığını sanmaktadır.

İsmet Paşa, önce en sağlam ilkeleri belirtmekle söze başlamış, sonra da, ölülere ve ölülerin yattıkları yerlere Türk ulusu kadar derin saygı gösterme eğiliminde olan başka hiç bir ulusun bulunmadığını söylemiştir. Lord CURZON, olayların, bu söylenen sözlere tam uygun düşmüş olmalarını dilemekle birlikte, gerçeğin böyle olmamasından korkmaktadır. Savaştan bu yana, üstelik geçen yıl bile, Lord CURZON, mezarlıklara karşı Türk askerlerinin inanılmaz bir saygısızlık gösterdikleri konusunda pek çok olay öğrenmiştir. Lord CURZON, İzmir'deki İngiliz mezarlığının şimdi ne durumda bulunduğunu göstermek için, İsmet Paşa'yı İzmir'e – Fransız mezarlığının durumunu göstermek için de Anteb'e – götürmek ve böylece, biraz önce İsmet Paşa'nın belirttiği çok güzel ilkeleri yetkili Türk makamlarının nasıl uyguladıklarına kendisini inandırmak isterdi. Şimdiki soruna gelince, Lord CURZON, Komisyonun ve dünyanın, Türk Temsilci Heyetiyle Müttefik Temsilci Heyetleri arasında tartışılan konunun tam olarak ne olduğunu anlamasını istemektedir; çünkü, ona [Lord Curzon'a] öyle gelmektedir ki, bütün dünya, Türk Temsilci Heyetinin şimdiki tutumu gibi bir davranışı gerçekten gösterebilmiş olduğuna inanmakta çok güçlük çekecektir.

Türk Temsilci Heyetinin birinci çekincesi [ihtirazî kaydı], İngiliz İmparatorluğu ve barış uğrunda savaşmak üzere, Avustralya ve Yeni Zelânda gibi uzak ülkelerden gelerek can vermiş insanların yatmakta oldukları bir toprak şeridine ilişkin, 6 ncı madde konusundadır. Bu insanlar, en yüksek bir yurtseverlik duygusuyla, ülkülerin en soylusu uğrunda savaşmak üzere, dünyanın en uzak yerlerinden gelmişlerdir. Bu ölülerin huzur ve saygı içinde yatmalarına izin vermek mümkün olmayacak mıdır? Söz konusu toprak şeridi 4,5 km uzunluğunda ve 1,5 km genişliğinde, çorak bir toprak parçasıdır. Bugün bu toprak parçasında 19 mezarlık vardır; bu mezarlıkların arasında bulunan ve yarı dolmuş ya da olduğu gibi duran siper kalıntılarından oluşmuş toprak parçasının her yanında, kimlikleri belirsiz bir çok başka asker ölüleri de yatmaktadır. Bu bölgede kimse oturmamaktadır; ekili bir toprak da değildir. Bu toprak parçasının ne Türk Hükümeti, ne de herhangi bir kimse için bir değeri vardır; fakat oğulları ve kardeşleri orada yatmakta olan Avustralya'lılar ve Yeni Zelânda'lılar için, bu toprak parçası, tarih ve duygu yönünden, çok derin bir anlam taşımaktadır. Türk Temsilci Heyeti, bu ondokuz mezarlığın varlığını kabul etmeye hazır olduğunu bildirmektedir; fakat aynı zamanda, bu mezarlıkları ayıran küçük toprak parçasının bu özel bölge dışında tutulmasını istemekten de çekinmemektedir. İngiliz Temsilci Heyeti ise, bu bölgenin tümüyle bir bütün sayılmasını ve buraya kutsal bir toprak parçası olarak saygı gösterilmesini istemektedir. Lord CURZON, herhangi bir ulusun, ölülere karşı başka türlü bir ödev duygusu taşımasının mümkün olmayacağı kanısındadır; İngiliz Temsilci Heyeti, tutumunun hakseverliğe uygun olduğuna Komisyonu inandırmak için, durumu Komisyona anlatmanın yeterli olacağını düşünmektedir.

Türk Temsilci Heyetinin ikinci çekincesi, 7 nci maddeye ilişkindir; bu çekince, Gelibolu Yarımadasının çeşitli yerlerinde, bir İngiliz Komisyonunca, daha önceleri yapılmış mezarlar konusundadır. Müttefikler, yeni mezarların yerlerini saptama ve düzenleme sorununa ilişkin olarak, Türklere, görüşlerini açıklama hakkını tanımağa hazır olduklarını ortaya koymuşlardır; fakat önceden yapılmış

mezarlıklarda değişiklikler yapılmasına göz yumamazlar. Şüphe yok ki, Türk yetkilileri bu mezarları ziyaret edebilirler; ne biçim olduklarını görebilirler; fakat İngiliz Temsilci Heyeti, bunlarda herhangi bir değişiklik yapılmasına razı olamaz. Gelibolu Yarımadasında savaşarak binlerce ölü veren İngiliz İmparatorluğunun çeşitli bölümlerini temsil etmek üzere kurulmuş Savaş Mezarları İmparatorluk Komisyonu, çeşitli savaş alanlarında can vermiş İngiliz İmparatorluğu askerlerinin kalıntılarını mezarlıklarda toplamak gibi genel bir amaçla, şimdiden, büyük paralar harcamış bulunmaktadır. Lord CURZON, bu konunun tartışılacağını bilseydi, bu toprak parçasının durumunu Komisyona göstermek için fotografilerini de getirirdi. Komisyonun işi gerçekten sona ermiştir; İngiliz Temsilci Heyeti, Türk Temsilci Heyetinin şimdi işe karışmasına ve daha önceden uygulanmağa konulmuş plânları değiştirmeğe ya da kısıtlamağa çalışmasına razı olamaz.

İsmet Paşa ölülere karşı Türklerin gösterdiği saygıdan söz ederken, Lord CURZON, Alt-komisyonun ilk oturumlarında Türklerin, daha önce bu mezarlıklara gömülmüş ölülerin çıkartılmasını ve Gelibolu'da büyük bir mezarlık kurularak, bütün ölülerin buraya gömülmesini teklif etmiş olduklarını hatırlamaktan kendini alamamıştır. Bu teklif Müttefiklerce korkunç bir şey olarak karşılanmış ve Türk Temsilci Heyeti de bu teklifinde direnmemiştir. Lord CURZON'un az önce belirtmiş olduğu ve İngiliz Temsilci Heyetini özellikle ilgilendiren bu iki noktada, İngiliz Temsilci Heyeti kesin olarak fedakârlıkta bulunmamak kararındadır. İsmet Paşa, karşılıklı olma (*réciprocité*) gereğinden söz etmiştir. Lord CURZON, bu ilkeyi tamamiyle kabul etmektedir: İsmet Paşa, gitsin de, İngiliz yetkililerinin Mezopotamya'da, Filistin'de, Süveyş Kanalı boyunca Türk mezarlıklarına nasıl davrandıklarını görsün. Bu, çok iyi bir deney olacaktır. Ölüler üzerinde pazarlık yapılmamak gerekir. Türk Temsilci Heyeti, son haftalar içinde yaptığı gibi, başka her konuda pazarlığa girişebilir, fakat ülkeleri uğrunda canlarını vermiş olan askerlerin ölüleri üzerinde pazarlığa girişemez. Böyle bir konuda, Türk Temsilci Heyetinin karşısına, insanlığın yaralanmış duyguları dikilecektir. Müttefikler, Türkiye'nin duygularına saygılıdırlar. Türkiye de onların duygularına saygı göstermelidir. Lord CURZON, bir Türk camiine girdiği zaman, Türklerin kutsal saydıkları döşeme taşlarına ayakkabı ile basmamak için terlikler giymeğe hazırdır. Müttefikler de, askerlerinin ölüleri gömülü olan yerler için aynı duyguları beslemekte ve bunların gereken saygıyla çevrili bulunmalarında direnmektedirler. Lord CURZON, İstanbul'daki İngiliz birliklerini geri çekmekten başka bir şey düşünmediğini az önce söylemiştir. İngiliz Hükümeti, Gelibolu'daki İngiliz birliklerini geri çekmeği de daha az istememektedir; bununla birlikte, bu sorun, saygı, hakgözetirlik ve onur duyguları içinde çözümlenmedikçe, bir tek asker bile geri çekilmeyecektir.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un birtakım iddialarına karşılık vermenin yararlı olacağını söyledi. Türk Temsilci Heyeti, mezarlıklar ve mezarlar sorunlarını incelemenin ve tartışmanın çok nâzik bir şey olduğunun farkındadır. İSMET PAŞA, her türlü yanlış anlamaları ve kasıtlı yorumları ortadan kaldırmak için, bu sorunu bütün açıklığı ile anlatmak istemektedir. Herkes gerçeği görür ve öğrenirse, Türk Temsilci Heyetinin duygularındaki dürüstlüğe de hakkını verecektir. İngiliz

Temsilci Heyeti Başkanı, İzmir'de ve başka yerlerde meydana geldiği söylenen birtakım olaylara değinmiştir. Lord Curzon, vaktiyle de buna benzer olaylardan söz edildiğini ve, Türk makamları gerekli soruşturmaları yaptıktan sonra, bu araştırmaların sonuçlarının, İngiliz makamlarını tamamiyle tatmin ettiğini ve yatıştırdığını hatırlayacaktır. Askerî hareketler süresince bile aynı nitelikte üzücü olaylar görülmüştür; fakat bu olayları Türklerin yapmamış olduğu ortaya çıkmıştır; tam tersine, herkesçe bilinmektedir ki, Türk makamları bu olayları İngilizlere kendileri bildirerek, gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasını istemişlerdir. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti, İngiliz ve Fransız mezarlıklarının korunması için de elden gelen bütün tedbirlerin alınmış olduğu konusunda, İngiliz Temsilci Heyeti Başkanına güvence [teminat] verebilme durumundadır. Askerî hareketler sırasında şurada ya da burada birtakım tek tek olaylar meydana gelmişse, bunları Türk ulusuna ve Türk makamlarına yüklemek için de hiç bir neden ya da hiç bir kanıt kesinlikle yoktur. Buna karşılık, Türk birlikleri Çanakkale'ye yaklaştıkları zaman, Türk mezarlıklarına karşı hem Türklerin hem de Müttefiklerin, yabancı mezarlıklar için dilediklerinden çok başka bir biçimde davranılmış olduğunu, büyük bir üzüntü ile görmüşlerdir. Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, bütün tarafların yakınmalarının aynı ölçüde dürüstlük içinde dinlenilmesi, gerçek olup olmadıkları denetlenmemiş söylentilere güvenmekle yetinilmemesi gerektiğini de belirtmek ister.

İSMET PAŞA, bundan sonra Gelibolu mezarlıkları sorununun incelenmesine yeniden dönerek, Konferans önünde olduğu kadar, uygar dünyanın kamu oyu önünde de açıkça bildirmek ister ki, hem kendisi hem de silâh arkadaşları – başka bir deyimle, silâhlanmış bütün Türk ulusu – için, yurt ayırımı yapmaksızın, şeref alanlarında canlarını vermiş, düşünülebilecek ülkülerin en yücesi olan yurt sevgisi uğrunda ölmüş savaşçılar kadar hiç kimse, en derin bir saygı duyulmasını hak etmemektedir. Türkler, savaş alanında ölenleri ermiş ve kutsal saymakta, günahlarını Tanrı'nın bağışlamış olduğunu kabul etmektedirler. Türkler bu saygıya en büyük önemi verdikleri içindir ki, bu duygunun siyasal ya da stratejik amaçlarla kirletilmesine karşı çıkmaktadırlar. Türkiye'de ve Gelibolu'da yabancı mezarlıkların bulunması, onlara saygı gösterildiğini ispat eder; fakat bundan, mezarlıkların kapsadığı alanın genişletilmesine bir vesile olarak kullanılması anlamı da çıkmaz. Nitekim, iki ölünün gömülmesi için bu Konferans salonunun yüzölçümü kadar bir toprak parçası gerekirse, bütün Ouchy bölgesini bir duvarla çevirmeye kalkışmak yersiz olur. Böyle olunca, gereksiz oldukları anlaşılan tedbirlerin alınmış bulunduğu durumlarda, bu tedbirleri yeniden gözden geçirmek ve bulunan ölülerin gömülmesi için gerekli olmayan toprakları sahiplerine geri vermek doğal görünmektedir.

Bundan sonra Arı-Burnu sorununa geçen İSMET PAŞA, Türklerin, orada bulunan mezarlıklar için gerekli bütün toprakları vermiş olduklarını söyledi. Toprağa olan ihtiyacın sonu gelmez bir biçimde artması düşünülemez. Mezarlıklardan sonra, şimdi de savaş alanları istenmektedir. Bugüne kadar, savaş alanlarını kutsallaştırarak onlara sahip çıkma yolu bilinmemekte idi. Bu hesapça, Türkiye dışında kalan, uçsuz bucaksız pek çok savaş alanlarında kanlarını dökmüş olan Türkler, daha da meşru olarak, böyle istemlerde bulunabileceklerdir. Fakat,

bunun, mezarlar konusuyla hiç bir ilgisi olmadığını anlamaktan daha kolay hiç bir şey yoktur. Lord Curzon'un istemekte olduğu toprak parçası bir mezarlık değil, fakat Çanakkale savaşları sırasında askerî hareketler için temel olarak kullanılan ve her zaman böyle bir amaçla kullanılabilecek bir toprak şerididir. İSMET PAŞA, bu konunun mezarlar sorunuyla ne ilgisi olduğunu Konferansa sormak istemektedir. İSMET PAŞA'nın kanısınca, mezarlar gibi nâzik bir soruna başka dâvaları, siyasal ve askerî maksatları ekleyerek, sorunu karmaşıklaştırmamak ve içinden güç çıkılır bir duruma sokmamak da Temsilcilerin görevleri arasındadır. İSMET PAŞA, dürüst bir tutumla ve cesaretle yapılmış olan bu açıklamaların, kahramanların kalıntılarına karşı Türklerin duydukları sonsuz saygı konusunda olduğu kadar, bu konuya, yaşayanların çıkarlarını bulaştırmaktan tiksinti duyduklarına da, dünya kamu oyunu inandıracağını ummaktadır.

Lord CURZON, İsmet Paşa'nın dediklerine tek bir cümle ile karşılık vereceğini söyledi: Lord CURZON, Türk Temsilci Heyetinin, basit bir insanlık ve şeref davranışında bulunmak fırsatını bir kez daha kaçırmış olduğuna üzülmektedir.

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un bu sözüne karşı, şimdiye kadar acıma ve şeref duygularıyla ilgili ödevleri yerine getirme fırsatlarından hiç birini kaçırmamış olan Türk Hükümetinin, bütün öteki yabancı Hükümetler kadar ve onlar gibi, böyle davranmaya ara vermemekten mutluluk duyacağını söyledi. İSMET PAŞA, mezarlara Türklerin öteki uluslardan daha az saygı göstereceklerini sanmak için ortada hiç bir neden olmadığını yeniden belirtti.

Oturuma saat 11.55 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ÂLİ (*Türkiye*).

(23) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

AŞAĞIDAKİ İMZALARI BULUNAN YUNAN VE TÜRK TEMSİLCİLERİ, usulüne uygun buldukları yetki belgeleri uyarınca davranarak, Yunanistan'da ve Türkiye'de alıkonmuş bulunmakta olan gözaltı edilmiş (*internés*) sivillerin karşılıklı olarak geri verilmesini ve savaş tutsaklarının mübadelesini sağlamak üzere, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Birinci Bölüm
GÖZALTI EDİLMİŞ SİVİLLER

Madde 1

Yunanistan'da alıkonulmuş bulunmakta olan sivil Türk rehineleriyle tutsakları, Yunan Hükümetince yurtlarına geri verileceklerdir. Yunan Hükümeti, Anadolu kökenli olanları, ilke olarak, İzmir'e, Trakya kökenli olanları da İstanbul'a taşıttıracaktır.

Yunanistan'da gemiye bindirilme ile yapılacak bu geri verme, ilke olarak, işbu Andlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra başlıyacaktır. Geri verme:

(a) Yunan Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan kimseler için, iki haftayı aşmayacak bir süre içinde;

(b) Türk Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan ve aranmaları gereken kimseler için de, en kısa bir süre içinde sona erdirilecektir.

Madde 2

Türklerin ellerinde bulunabilecek Yunan rehineleri ve sivil tutsakları, 1 nci maddenin (a) fıkrasında öngörülen sivil Türk rehinelerinin geri verilmesinden hemen sonra geri verilebilmek ve aranamaları gerekenlerin yurtlarına yollanmaları mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde yapılabilmek üzere, Türk Hükümetince İzmir'de ya da İstanbul'da bir araya toplanacaktır.

Madde 3

Karşılıklı olarak Yunan ve Türk Hükümetlerince sunulacak olan geri verme çizelgeleri sonradan tamamlanacaktır.

İkinci Bölüm
SAVAŞ TUTSAKLARI

Madde 4

1 nci maddenin (a) fıkrasında öngörülen sivil Türk rehinelerini Yunan Hükümetinin Türk Hükümetine geri vereceği tarihten mümkün olduğu ölçüde hemen sonra ve bu tarihten başlıyarak onbeş günü aşmayacak bir süre içinde, Yunan Hükümeti, elinde tuttuğu bütün savaş tutsaklarını Türkiye'ye geri verecek ve bunların hepsini, bir defada, İzmir'de taşıtacaktır.

Türkiye, bundan sonra, Yunanistan'a, subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere, eşit sayıda Yunan savaş tutsağı geri verecektir. Bu savaş tutsakları, Türk savaş tutsaklarını getiren Yunan gemilerinin dönüş yolculuğunda, yurtlarına gönderilebilmek üzere, Türk Hükümetince, gerekli süre içinde ve bu iş için uygun düşecek yerlerde bir araya toplanacaktır.

Türkiye, Yunan savaş tutsaklarından geri kalanları, Barış Andlaşmasının imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri verecektir.

Madde 5

Duyguları yatıştırmak amacıyla, Türk ve Yunan Hükümetleri, ellerinde bulunan bütün savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş (*internés*) sivillerin, gerek yürürlükteki yasalara aykırı olarak işlemiş oldukları âdi suçlardan [cinayet veya cünhalardan, *crimes ou délits*], gerekse disipline aykırı kabahatler yüzünden hüküm giymiş ya da ceza kovuşturmasıyla karşılaşmış bulunsunlar, genel aftan yararlandırılmalarını, karşılıklı olarak, yükümlenirler; her iki Hükümet, bu kimselere verilmiş cezaların ya da onlara karşı başlatılmış kovuşturmanın sona ermesini beklemeksizin, onları, fark gözetmeden, geri vermek konusunda anlaşmaya varmışlardır.

Üçüncü Bölüm
YÜRÜTME KOMİSYONU

Madde 6

1914-1918 Savaşına katılmamış Devletlerin uyruklarından, Kızılhaç Derneklerinin üç temsilcisiyle, Yunan ve Türk Hükümetlerinin birer temsilcisinden kurulu bir Uluslararası Komisyon, yukarıda I nci ve II nci Bölümlerde öngörülen şartlar içinde, sivil rehinelerle tutsakların geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin işlemleri yönetmekle görevli olacaktır. Bu Komisyon, işlemlerin yürütülmesi yol ve yöntemlerini saptayacak, bu işlemlerin uygulanmasını denetleyecektir. Komisyon başlıca şunları yapmakla görevli olacaktır:

(a) Gemiye bindirme noktalarında Yunan ve Türk makamlarından, yurtlarına geri verilecek bu rehinelerle tutsakları teslim almak, bunların kimliklerinin ve sayılarının gerçeğe uygunluğunu denetlemek ve gemiden indirme noktalarında bu rehinelerle savaş tutsaklarını Türk ve Yunan makamlarına teslim etmek;

(b) Bindirme limanlarından başlıyarak, geri verilecek Türk ve Yunan rehineleriyle tutsaklarının taşıtılmasını, Yunan ve Türk Hükümetleriyle birlikte düzenlemek. Yunan Hükümeti, bu maksatla, gerekli deniz taşıtlarını sağlıyacaktır.

(c) Her iki Hükümetten birince istenen ve teslim edilmemiş bulunan sivil rehinelerle savaş tutsaklarının ne olduklarını öğrenmek için gerekli bütün araştırmaların ve soruşturmaların yapılmasına, Yunan ve Türk Hükümetlerinin işbirliğiyle, girişmek.

İlgili Hükümetler, bu amaçla, Komisyona her türlü yardımda bulunmağı ve bütün kolaylıkları göstermeği yükümlenirler.

Madde 7

Komisyonun yönetimine ve çalışmalarına ilişkin giderler, eşit paylar olarak, Yunan ve Türk Hükümetlerince karşılanacaktır.

İşbu Anlaşma hemen yürürlüğe girecektir.

LAUSANNE'da, ... tarihinde, üç nüsha olarak düzenlenmiştir.

EK (B)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ İLE YUNAN HÜKÜMETİ, AŞAĞIDAKİ HÜKÜMLER ÜZERİNDE ANLAŞMAYA VARMIŞLARDIR:

Madde 1

Türk topraklarında yerleşmiş (*établis*) Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlıyarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2

Birinci Maddede öngörülen mübadele:

(a) İstanbul'da oturan Rumları [İstanbul'un Rum ahalisini];

(b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini] kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti daireleri içinde (*dans les circonscriptions de la Préfecture de la Ville de Constantinople*), 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (*établis*) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılacaklardır.

1913 tarihli Bükreş Andlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (*établis*) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi] sayılacaklardır.

Madde 3

Karşılıklı olarak, Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1 nci Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İşbu Sözleşmede kullanılan "göçmen" (muhacir, "*émigrant*") terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden* sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

* Fransızca resmî tutanakta "18 octobre 1912", Türkçe 1924 çevirisinde ise "1912 Eylülünden" denilmektedir. (S.L.M.)

Madde 4

Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonmuş bulunan Rum halkından [nüfusundan] vücutça sağlam erkekler işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi meydana getireceklerdir.

Madde 5

İşbu Sözleşmenin 9 ncu ve 10 ncu Maddelerindeki çekinceler [ihtirazî kayıtlar] saklı kalmak üzere, işbu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verdirilmeyecektir.

Madde 6

Mübadele edilecek halklara [nüfusa] mensup bir kimsenin, herhangi bir nedenle olursa olsun, gidişine hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza kovuşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

Madde 7

Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önceki bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu Sözleşmenin imzası tarihinde edinmiş olacaklardır.

Madde 8

Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş resmi [vergisi], ya da herhangi başka vergi alınmayacaktır.

Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca bağıtlı [âkit] Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk [cemaat] üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler*, birlikler ve tüzel kişiler, ya da ne çeşit olursa olsun başka tesisler (*fondations*) personelini de kapsamak üzere), kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıttırmağa hakkı olacaktır.

II nci Maddede öngörülen Karma Komisyonun tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır mallarının tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan

* Fransızca metinde "sociétés", İngilizce çeviride "societies", Türkçe 1924 çevirisinde "şirketler" denilmektedir. (S.L.M.)

göçmenler, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel [mahallî] makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü [envanterini] ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel [mahallî] makamlarca saklanacak, ikincisi, 9 ncu Maddede öngörülen tasfiye işlemine esas alınmak üzere II nci Maddede öngörülen Karma Komisyona sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

Madde 9

8 nci Maddede göz önünde tutulan göçmenlerin ve toplulukların [cemaatların], kent ya da köylerdeki taşınmaz mallarıyla, bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, II nci Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca tasfiye edilecektir.

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da hayır kurumlarına ait olan mallar da, aynı şartlar içinde, tasfiye edilecektir.

Madde 10

Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3 ncü Maddesi uyarınca nüfus [halkların] mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz malların tasfiyesi, 9 ncu Madde uyarınca ve Türkiye ile Yunanistan'da, 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş kanunlara ve her çeşit yönetmeliklere göre, ya da başka herhangi bir zoralım [müsadere], zorunlu satış, v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiç bir tedbire konu olmaksızın, yürütülecektir. İşbu Madde ile 9 ncu Maddede göz önünde tutulan mallar, bu çeşit bir tedbire konu olursa, bu mallara, II nci Maddede öngörülen Komisyonca, bu tedbirler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselere ait olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912 den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bunu mal sahiplerinin yararına onaracak bir zarar-giderim [tazminat] saptayacaktır. Bu zarar-giderimin tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılan taşınmaz malın bulunduğu ülke Hükümetinin borcuna geçirilecektir.

8 nci ve 9 ncu Maddelerde göz önünde tutulan kimseler, şu ya da bu yoldan yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarının kendilerine geri verilmesi, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yol ve yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların, ve Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine girişirken, II nci Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin

haklarını ve çıkarlarını tam olarak korumak amacıyla, daha önce yapılmış Andlaşmalarda kabul edilmiş ilkelerden esinlenecektir.

II nci Maddede öngörülen Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

Madde 11

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlıyarak bir aylık bir süre içinde, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birinden dört ve 1914-1918 Savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasında Milletler Cemiyeti Meclisinin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan, bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, her biri bir Türk ve bir Yunanlı üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak Alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, Alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12

Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmak, ve 9 ncu Madde ile 10 ncu Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekte yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır.

Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği tedbirleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyonun kararları oyçokluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin bütün itirazlar Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır.

Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe gereği gibi çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

Tasfiye olunacak mallara değer biçilmesinde, bu malların altın para ile olan değeri esas alınacaktır.

Madde 14

Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten, bir bildiri belgesi verecektir.

Bu bildiri belgeleri esas alınarak borçlu kalınan para tutarları, tasfiyenin yapılacağı ülke Hükümetinin, göçmenin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerde ve aynı nitelikte, mal alması gerekecektir.

Her altı ayda bir, yukarıda belirtilen biçimde bildiri belgeleri esası üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktır.

Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bunlarla ilgili hesaplar denkleştirilmiş ve kapatılmış [takas ve mahsup edilmiş] olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme için süre tanınmasını isterse, Komisyon, yıllık ençok üç taksitle ödenmek şartıyla, bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine kadar Karma komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde anaparaya çevrilebilecek [amortise edilebilecek] borçlanma tahvilleri çıkartabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar* [rehinler] gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan'da Uluslararası Komisyonca, İstanbul'da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince yönetilecek ve bunların gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunların neler olacağını saptamaya yetkili olacaktır.

Madde 15

Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı şartlarla, Komisyona öndelik [avans] olarak ödemede bulunulacaktır.

Madde 16

Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimseler yapılacak bildirilerle, bu kimselerin varış ülkesine taşınmak üzere yönelecekleri limanlara ilişkin bütün sorunlar üzerinde, 11 nci** Maddede öngörülen Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamağı karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamayı da yükümlenirler.

İkinci Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek haklarıyla, Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu

* Sayın Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Türk Medenî Kanununu öz Türkçeye çevirisinde, "rehin" karşılığı olarak "sağlanca" terimini kullanmaktadır. Bknz.: *Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medenî Kanunu, Cilt 1. Türk Medenî Kanunu*, Ankara, 1970. Türk Dil Kurumu yayını, Madde 765-795 ve 853-886. (S.L.M.)

** Fransızca tutanakta "article 21" denmektedir. (S.L.M.)

bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyeceklerin gidişine engel olma vesilesi olarak öne sürülemeyecektir.

Madde 17

Karma Komisyonun çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlari çinde, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18

İşbu Sözleşme, Bağıtlı Yüksek Taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Andlaşmasının bir parçasıymış gibi, aynı güçte ve aynı değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Andlaşmanın Bağıtlı Yüksek Taraflardan her ikisince onaylanmasından hemen sonra yürürlüğe girecektir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, yetki belgelerinin, karşılıklı olarak, usulüne uygun olduğu görülmüş ve aşağıda imzaları bulunan Tamyetkili Temsilciler, işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

LAUSANNE'da, ... tarihinde, üç nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüshalardan biri Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de [doğruluğu] onaylanmış birer örneğini Türkiye ile yapılmış Barış Andlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, teslim edilecektir.

EK (C)

PROTOKOL

GEREĞİ GİBİ YETKİLİ KILINMIŞ OLAN VE AŞAĞIDA İMZALARI BULUNAN TÜRK TEMSİLCİLERİ, Türk Hükümetinin, Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak, Yunanistan'la bugünkü tarihte yapılmış Sözleşmenin yürürlüğe konulmasını beklemeksizin ve bu Sözleşmenin 1 nci Maddesindeki hükmün uygulama alanı dışında kalmak üzere, Barış Andlaşması imza edilir edilmez, işbu Sözleşmenin 4 ncü Maddesinde göz önünde tutulan, vücutça sağlam erkekleri serbest bırakacağını ve bunların gidişlerini sağlıyacağını bildirirler.

LAUSANNE'da, ... tarihinde, üç nüsha olarak düzenlenmiştir.

EK (D)

SAVAŞ TUTSAKLARIYLA MEZARLIKLAR KONUSUNDA ANDLAŞMAYA KONULACAK HÜKÜMLERİ İNCELEMEKLE GÖREVLİ ALT-KOMİSYONU RAPORU

25 Ocak 1923

Alt-komisyon, hazırlamış bulunduğu ekli iki tasarıyı Komisyona sunmakla onur duyar.

1. Savaş Tutsakları

Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile daha önce imza edilmiş Andlaşmaların hepsinde bulunan bir hükmün bu Andlaşmada da bulunmasını sağlamak ve böylece bu Devletlere ve özellikle Almanya'ya, başka türlü işlem yapıldığını öne sürerek itiraz etmeye yarayacak bir tutamak vermemek için, kimi Temsilci Heyetlerince ve özellikle Fransız Temsilci Heyetince, metne konulması istenmiş olan 3 ncü Madde dışında, bütün maddeler oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Bu 3 ncü Maddenin Türk Temsilci Heyetince kabulü, Yunanistan'la Türkiye dışında bütün bağıtlı Devletlerin, bu iki Devlet gibi, sivil rehinelerin geri verilmesiyle savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin Türk-Yunan Anlaşmasının 5 nci Maddesindeki hükümleri uygulamaya hazır olduklarını bildirmeleri şartına bağlanmıştır.

İlgili Temsilci Heyetlerince – Fransız, İtalyan, Japon, Romen, Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyetlerince – düzenlenen ve bir örneği ekli olan bir bildiri tasarısı, Türk Temsilci Heyetine verilmiştir.

Türk Temsilci Heyeti, bu bildiri tasarısını, ancak "20 Kasım 1922 den sonra yürürlükteki yasalar uyarınca suçlar işlemiş olanlar dışında" cümlesinin metinden çıkartılması şartıyla kabul edebileceğini bildirdiğinden ve ilgili Devletler ise bu fıkrayı metinden çıkartmaya razı olmadıklarından, 3 ncü Maddeye ilişkin Türk çekincesi [ihtirazî kaydı] olduğu gibi bırakılmıştır.

2. Mezarlar

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 13 ncü maddeler oybirliğiyle uygun görülmüştür.

6 ncı Maddeye, Türk Temsilci Heyeti, açıkça çekince öne sürmüştür.

7 nci Maddeye gelince, Türk Temsilci Heyeti, bu maddenin 2 nci fıkrasının, söz konusu 7 nci Maddede öngörülen Komisyona görevli kılınmış Türk Temsilcisine, daha önce yapılmış mezarların, mezarlıkların ve anıtların bulundukları yerde görülmesinden ve belirlenmesinden sonra, ihtiyaçtan büyük boyutlu olanları gerekli ölçülere indirmek üzere, bunlarda değişiklikler yapılması hakkını veren bir fıkrayla tamamlanmasını istemektedir.

İmza: Amiral CHELOTTİ.

SAVAŞ TUTSAKLARI

19 Ocak 1923

Madde 1

Kabul edildi.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, ellerinde kalmış bulunan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş bulunan sivilleri hemen yurtlarına geri göndermeyi yükümlenirler.

Kabul edildi.

Yunanistan'la Türkiye'nin, karşılıklı olarak tutuklamış bulundukları savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin mübadelesi, işbu Hükümetler arasında .... 1923 tarihinde imza edilmiş olan özel bir anlaşmaya konu olmuştur.

Madde 2

Disipline aykırı kabahatlar yüzünden hüküm giyebilecek ya da hüküm giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş siviller, cezalarının ya da kendilerine karşı başlatılmış kovuşturmanın sona ermesini beklemeksizin, yurtlarına geri verileceklerdir.

Madde 3

Sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda Türkiye ile Yunanistan'dan başka bağıtlı öteki Devletlerin de, bu iki Devlet gibi, Türk-Yunan Anlaşmasının 6 ncı maddesindeki hükümleri uygulamaya hazır olduklarını bildirmeleri çekincesiyle kabul edildi.

Disiplin suçlarından başka olaylar yüzünden hüküm giyebilecek ya da hüküm giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin tutukluluk durumu süregidecektir.

Madde 4

Kabul edildi.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, kaybolmuş kimselerin aranması, ya da ülkelerine geri gönderilmeme isteğini açıklamış olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin kimliklerinin belirtilmesi için, kendi ülkelerinde, her türlü kolaylıkları sağlamağı yükümlenirler.

Madde 5

Kabul edildi.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillere ait olan ya da olmuş bulunan ve el konmuş her türlü eşyanın, paranın, değerli kâğıtların, belgelerin ya da kişisel eşyanın geri verilmesini yükümlenirler.

Madde 6

Kabul edildi.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, ordularınca ele geçirilmiş savaş tutsaklarının bakımı için yapılmış giderlerin istenmesinden karşılıklı olarak vazgeçtiklerini bildirirler.

BİLDİRİ TASARISI

Sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda, Yunan ve Türk Hükümetleri arasında yapılmış Sözleşmenin 5 nci Maddesinde öngörülen yatıştırıcı tedbirlerin yararlı olduğunu kabul eden .... Hükümeti, 20 Kasım 1922 tarihinden sonra, yürürlükteki yasalara aykırı olarak âdi suçlar (*crimes et délits de droit commun*) işlemiş olanlar dışında, Türk Hükümetince de karşılıklı olarak aynı biçimde davranılmak şartıyla, Türk savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş siviller yararına aynı tedbirleri almağa hazır olduğunu bildirir.

24 Ocak 1923

MEZARLAR

Madde 1

Kabul edildi.

Aşağıdaki 3 ncü Maddenin konusu olan özel hükümlere halel getirmeksizin, Bağıtlı Yüksek Taraflar, içlerinden her birinin, 30 Ekim 1914 tarihinden bu yana savaş alanında can vermiş, ya da yaralanma, kaza ve hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, aynı tarihten bu yana tutsaklıkta ölmüş savaş tutsakları ve gözaltı edilmiş sivillerinin, kendi yetkileri altındaki topraklarda bulunan mezarlıklarına, mezarlarına ve kemikliklerine (*ossuaires*) ve onları anmak için dikilmiş anıtlarına saygı gösterecekler ve bunların bakımını sağlıyacaklardır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, karşılıklı olarak ülkelerinde, sözü geçen mezarlıkların, kemikliklerin ve mezarların kimliğini ortaya çıkartmak ve bunları kütüğe yazmak, bunların bakımıyla uğraşmak, ya da bunların bulundukları yerlere uygun düşecek anıtlar dikmek işleriyle her birinin görevlendirebileceği Komisyonlara, görevlerini yerine getirmeleri için her türlü kolaylıkları gösterme konusunda anlaşacaklardır. Bu Komisyonların hiç bir askerî niteliği olmayacaktır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, yukarıda belirtilen askerlerin ve denizcilerin kalıntılarının yurtlarına gönderilmesine ilişkin istekleri yerine getirmek amacıyla, ulusal kanunlarındaki hükümler ve kamu sağlığı gerekleri göz önünde tutulmak şartıyla, her türlü kolaylığı karşılıklı olarak sağlamağı yükümlenirler.

Madde 2

Kabul edildi.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, bundan başka, karşılıklı olmak şartıyla:

1. Tutsaklıkta ölmüş bulunan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin kimliklerini belirtmede yararlı bütün bilgileri de ekleyerek, bunların tam bir çizelgesini;

2. Kimlikleri belirtilemeden gömülmüş bulunan ölülerin mezarlarının sayısına ve yerlerine ilişkin her türlü bilgiyi, birbirlerine vermeği yükümlenirler.

Madde 3

Kabul edildi.

Romanya ülkesinde 30 Ekim 1914 tarihinden bu yana ölmüş Türk askerlerinin, denizcilerinin ve savaş tutsaklarının mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve bu askerlerle denizcileri anmak için dikilmiş anıtların bakımı ile, gözaltı edilmiş sivillere ilişkin olarak yukarıdaki 1 nci ve 2 nci Maddelerden doğan bütün öteki yükümler konusunda, Romanya Hükümetiyle Türk Hükümeti arasında özel bir anlaşma yapılacaktır.

Madde 4

Kabul edildi.

Yukarıdaki 1 nci ve 2 nci Maddelerin genel nitelikteki hükümlerini tamamlamak üzere, bir yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükümetleri, öte yandan da Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, aşağıdaki 5 nci Maddeden 13 ncü Maddeye kadar olan hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Madde 5

Kabul edildi.

Türk Hükümeti, İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükümetlerine karşı, kendi ülkesinde, bunların, savaş alanında can vermiş ya da yaralanma, kaza ve hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, tutsaklıkta ölmüş savaş tutsakları ve gözaltı edilmiş sivillerine ait mezarları, mezarlıkları ve kemiklikleri, ve onları anmak için dikilmiş anıtları kapsayan toprak parçalarını, bu Hükümetlerin kullanımına ayrı ayrı ve sürekli olarak bırakmağı yükümlenir. Bunun gibi, aşağıda 7 nci Maddede öngörülen Komisyonlarca, bir araya toplama mezarlıkları, kemiklikler kurmak, y ada anıtlar dikmek için ileride gerekli görülecek toprak parçalarını da sözü geçen bu Hükümetlerin kullanımına bırakacaktır.

Türk Hükümeti, bundan başka, söz konusu mezarlar, mezarlıklar, kemiklikler ve anıtlara giriş serbestliği tanımağı ve gerekirse, buralarda cadde ve yollar yapılmasına izin vermeği yükümlenir.

Yunan Hükümeti de, kendi ülkesine ilişkin olarak, aynı yükümleri kabul eder.

Yukarıda belirtilen hükümler, böyle bir amaçla bırakılmış olan toprak parçaları üzerinde, duruma göre, Türk ya da Yunan egemenliğine halel vermez.

Madde 6

Türk Temsilci Heyeti çekince öne sürmüştür.

Türk Hükümetince kullanımı bırakılacak toprak parçaları arasında, özellikle İngiliz İmparatorluğu için, ... sayılı haritada gösterilmiş olan *Anzac* (Arı Burnu) bölgesindeki toprak parçaları da bulunacaktır.

Madde 7

Türk Temsilci Heyeti, aşağıdaki çekince ile kabul etmiştir.

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden her biri, Türk ve Yunan Hükümetlerinin de birer temsilci gönderecekleri bir Komisyon kuracak ve bu Komisyon, mezarlar, mezarlıklar, kemiklikler ve anıtlara ilişkin sorunları, yerinde, çözüme bağlayacaktır. Bu Komisyonun başlıca görevleri şunlar olacaktır:

1. Ölülerin gömüldüğü ya da gömülmüş olabileceği bölgelerde aramalar yaparak, oralarda bulunan mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları kütüğe yazmak[1];

2. Mezarların, gerektiğinde bir araya toplanmasına ne gibi koşullar altında girişileceğini saptamak; Türk ülkesinde Türk temsilcisiyle, Yunan ülkesinde de Yunan temsilcisiyle anlaşarak, bir araya toplama mezarlıklarının, kemikliklerin ve dikilecek anıtların yerlerini kararlaştırmak; bu amaçla ayrılacak yerlerin sınırlarını, gerekli en küçük alan ölçüsünde, saptamak.

3. Kendi uyruklarına ayrılmış ya da ayrılacak mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara ilişkin kesin plânı, her Komisyonun bağlı olduğu Hükümet adına, Türk ve Yunan Hükümetlerine bildirmek.

Madde 8

Kabul edildi.

Kendilerine toprak ayrılmış olan Hükümetler, bu toprakları yukarıda belirtilenden başka amaçlarla kullanmamağı ve kullanılmasına izin vermemeği yükümlenirler. Bu toprak parçaları deniz kıyısında bulunmakta ise, bu kıyı, kendisine toprak parçası ayrılmış olan Hükümetçe kara ya da denizle ilgili askerliğe ya da ticarete ilişkin başka hiç bir amaç için kullanılmayacaktır. Mezarlara ve mezarlıklara ayrılmış olan yerler bu amaçla ya da anıt dikilmesi için kullanılmayacaksa, bu yerler, duruma göre, Türk ya da Yunan Hükümetine geri verilecektir.

Madde 9

Kabul edildi.

Yukarıda 5 nci, 6 ncı ve 8 nci Maddelerde öngörülen toprak parçalarına ilişkin tam ve eksiksiz yararlanma hakkının İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerine sürekli olarak bırakılması için gereken yasama ya da yönetim tedbirleri, Türk ve Yunan Hükümetlerince, 7 nci Maddenin 3 ncü fıkrasında öngörülen bildiriyi izleyecek altı ay içinde alınacaktır. Kamulaştırmalar yapılması gerekirse, bunlar Türk ülkesinde yapılacaksa Türk Hükümetince, Yunan ülkesinde yapılacaksa

Yunan Hükümetince gerçekleştirilecek ve giderleri ülke Hükümetince karşılanacaktır.

Madde 10

Kabul edildi.

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, kendi uyruklarına ait mezarlarının, mezarlıklarının, kemikliklerinin ve anıtlarının yapımını, düzenlenmesini ve bakımını, uygun görecekleri bir yürütme organına [uygulama örgütüne] emanet etmekte serbest olacaklardır. Bu örgütler [organlar] askerî nitelikte olmayacaklardır. Yalnız mezarların bir araya toplanması ve mezarlıklarla kemikliklerinin kurulması için gerekli sayılacak durumlarda ölü kalıntılarının mezarlardan çıkartılması, taşınması ile, kendilerine toprak ayrılmış Hükümetlerin, yurtlarına gönderilmelerini zorunlu görecekleri ölü kalıntılarının mezarlarından çıkartılması ve taşınması işlerinde yetkili olacaklardır.

Madde 11

Kabul edildi.

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin, Türkiye'de bulunan mezarlarının, mezarlıklarının, kemikliklerinin ve anıtlarının korunmasını, kendi uyrukları arasından atanacak bekçilerce yaptırmağa hakları olacaktır. Bu bekçiler Türk makamlarınca [resmen] tanınacaklar ve mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların korunmasını sağlamak için, Türk makamlarından yardım göreceklerdir. Bekçilerin askerî hiç bir niteliği olmayacak, fakat kendilerini savunmak üzere bir rövolver ya da otomatik tabanca taşıyabileceklerdir.

Madde 12

Kabul edildi.

Yukarıda 5 nci, 6 ncı, 7 nci ve 8 nci Maddelerde öngörülen toprak parçalarına, duruma göre, Türkiye ve Türk makamlarınca, ya da Yunanistan ve Yunan makamlarınca, herhangi bir kira, resim ya da vergi uygulanmayacaktır. İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin temsilcileriyle, bu mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları ziyaret etmek isteyenler için, buralara giriş her zaman serbest olacaktır. Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, kendi ülkelerinde bulunan söz konusu toprak parçalarına ulaştıracak yolların bakımını sürekli olarak üzerlerine alacaklardır.

Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, söz konusu mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların bakımı ya da bunların korunmasıyla görevlendirilmiş kimselerin ihtiyaçlarına yetecek ölçüde suyun sağlanması konusunda, İngiliz, Fransız ve İtalya Hükümetlerine her türlü kolaylıkları göstermeği karşılıklı olarak, yükümlenirler.

Madde 13

Kabul edildi.

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, Türkiye'den ayrılan toprakları da

kapsamak üzere, kendi yetkileri altındaki ülkelerde gömülü bulunan Türk askerleriyle denizcileri için mezarlar, mezarlıklar, kemiklikler yapmak ve anıtlar dikmek konusunda, yukarıdaki 5 nci Maddeden 12 nci Maddeye kadar olan Maddelerdeki hükümlerden yararlanma hakkını, Türk Hükümetine tanımayı yükümlenirler.

NOT

1 Türk Temsilci Heyeti, Komisyonda bulunacak Türk Temsilcisine, mezarlıkların, kemikliklerin ve ölüleri anmak için dikilecek anıtların keşfinden sonra, boyutlarının ihtiyaçları aştığı kanısında olursa, bunların yüzölçümlerini gereken büyüklüğe indirmek üzere, değişiklikler yapma hakkının tanınmasını istemektedir.

(24) SAYILI TUTANAK

31 OCAK 1923 OTURUMU

YABANCILARA UYGULANACAK REJİM KOMİSYONU
(5 Sayılı Tutanak)
İLE
İKTİSAT VE MALİYE SORUNLARI KOMİSYONUNUN
(6 Sayılı Tutanak)

ORTAK OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.30 da açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. CHİLD, Amiral BRİSTOL, GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DİAMANDY, CONTZESCO (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY, HASAN BEY (*Türkiye*); M. FRASHERİ (*Arnavutluk*); Baron MONCHEUR (*Belçika*); M. DE FERREİRA (*Portekiz*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, AMORY, GİLLESPİE (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Eyre CROWE, MM. MALKİN, RYAN, PAYNE, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, Dr. CLEMOW, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE, WALEY, Binbaşı YOUNG, Yüzbaşı ASHLEY (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, DES CLOİSİÈRES, DE PERCİN, Yarbay COURTİN, MM. SANGUİNETTİ, Binbaşı DE LAMORCİÈRE, Yüzbaşı D'ASTİER (*Fransa*); MM. POLİTİS,THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. ARLOTTA, NOGARA, GUARİGLİA, GALLİ, SALEM, GUİSİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SAİTO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, MM. TANİ, NİSHİ-ZAWA, KOSHİDA (*Japonya*); M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Konferansın Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.

Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); M. PATERNOTTE (*Belçika*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Oturum saat 10.30 da açıldı.

Konferansa, Türk Temsilci Heyetine Müttefik Temsilci Heyetlerince verilmiş bir Barış Andlaşması tasarısı (*Ek A*); Savaş Tutsakları ve Gözaltı Edilmiş Sivillere İlişkin bir Bildiri tasarısı (*Ek B*); Genel Affa İlişkin Bildiri tasarısı (*Ek C*); Trakya Sınırlarına ilişkin bir Sözleşme tasarısı (*Ek D*); Türkiye'de Yabancılara Uygulanacak Rejim konusunda bir Bildiri tasarısı (*Ek E*); Türkiye'de Yargı [Adaletin] Yönetimine ilişkin bir Bildiri tasarısı (Ek F); Arnavutluk'un Osmanlı Devlet Borçlarına [Düyun-u Umumiye] Katılmasına ilişkin bir Bildiri tasarısı (*Ek G*); Türkiye ile Ticaret Rejimi konusunda bir Sözleşme tasarısı (*Ek H*); bir Nihaî Senet tasarısı (*Ek İ*) sunulmuş bulunmaktaydı.

Lord CURZON, başkanlığa geçerek, şunları söyledi:

"Şimdi bizler, on haftayı aşan bir süredir uzayıp giden çalışmalarımızın sonuna varmış bulunmaktayız; üç gündür, Konferansın Üyeleri, kendilerine sunmakla onur duyduğumuz Barış Andlaşmasının metnini ellerinde bulundurmaktadırlar; burada Temsilcileri bulunan bütün Devletleri bu metni imzalamağa çağırıyoruz.

"Bu Andlaşma, bir çok maddelerden, toplam olarak 160 maddeden oluşmaktadır; ayrıca, Andlaşmaya, birtakım Sözleşmeler ve Bildiriler de eklenmiştir; bu Sözleşmeler ve Bildiriler, bu yoldan düzenlenmesi uygun görülmüş birtakım konulara ilişkindir; ancak, bunların hükümleri, Andlaşma bütünü ile imzalandığı zaman yürürlüğe girecektir. Bu Andlaşmanın erişmek istediği amaç nedir? Her şeyden önce, sekiz yılı aşan bir süredir, Doğu Avrupa'nın ve Asya'nın çok geniş bölgelerini acılara boğmuş olan korkunç ve yakıp-yıkıcı bir savaşa son vermek ve çeşitli ordularımızı – bu ordular ister Müttefiklerin, ister Türklerin ya da Yunanlıların olsun – yuvalarına ve ailelerinin yanına göndermektir; bu orduların oralara dönmekten başka bir şey istemediklerine de şüphem yok. İkinci olarak, Andlaşma, Müttefiklere karşı savaşta yenik düşen, fakat sonunda Yunan kuvvetlerine karşı bir zafer kazanmış olan Türk Devletinin, birliğine kavuşmuş ve güçlü bir Devlet olarak, Asya'da olduğu kadar Avrupa'da da yerini yeniden almasını ve – önceden açıklamış bulunduğu niyetini şimdi de gerçekleştirmek isterse – uluslar topluluğuna yeniden katılmasını sağlama amacını gütmektedir. Andlaşmanın üçüncü amacı, böylece yeniden kurulmuş Türkiye Devleti ile öteki Avrupa Devletleri arasında eşitliğe dayanan, dostluk ve iyi niyet ilişkileri kurmaktır. Böylelikle, barış, bir Devletin yeniden kuruluşu ve Devletler arasında işbirliği, gütmekte olduğumuz üç amacımızdır. Bu belge [Andlaşma] ile amaçlarımıza ne ölçüde erişmiş olmaktayız?

"Geçen son üç aylık tartışmalar konusunda çok bir şey söyliyecek değilim. Bu tartışmalar çetin olmuş, fakat bütünüyle iyi bir hava içinde yürütülmüştür. Temsilci Heyetlerinden her biri kendine düşeni yerine getirmiştir. Türk Temsilcileri de,

başlarında İsmet Paşa olmak üzere, bu tartışmalara – görüşlerinde bir hayli de direnmekle birlikte – pek büyük bir beceriklikle, katlanmak zorunda kalmışlardır. Tartışmalarımızın vardığı sonuç ne olursa olsun, ben, çabalarımızın boş yere harcanmış olduğu kanısında hiç de, değilim. Ortak çalışmamız, her birimize ötekilerin görüşünü anlama ve değerlendirme olanağını vermiştir. İlk toplantılarımızın üzerinde asılı duran kuşku havası, Lausanne'da esen meltemler uçup gitmiştir. Birbirimizle dostça, üstelik içten bağlar kurduk; birbirimizden karşılıklı saygı ve kişisel değer tanıma duygularıyla ayrılacağımıza inanmaktayım.

"Andlaşmanın ne biçimde olduğuna ve nasıl sunulduğu konusuna gelince, meslekdaşlarım adına olduğu kadar kendi adıma da, açıklayıcı bir-iki söz eklemem gerekiyor. İçimizde hiç kimse yoktur ki, bugün, her maddesi, her fıkrası taraflarca önceden ortaklaşa kararlaştırılmış, bu yüzden de karşılıklı olarak imzalanması basit bir işlemden öteye gitmeyecek bir Andlaşma getirmeği üstün tutmuş olmasın. Bunun gerçekleşmesini önleyen nedenlerden birisi, vakit yetersizliğidir. Çalışmalarımız öylesine uzamıştır ki, şimdiye kadar neredeyse üç ay geçmiştir; işleri, önceleri yaptığımız gibi yürütseydik, bir andlaşma metni üzerinde tam bir anlaşmaya varabilmek için – böyle bir başarı insan olanakları içinde sayılsa bile – bir üç ay daha, belki de bundan da uzun bir süre, burada kalmamız gerekebilecekti. Şu var ki, tartışmalarımızı böylesine uzatmak gerçekten söz konusu olamazdı. Avrupa, üstelik derim ki bütün dünya, yeni tartışmalar değil, elde edilen sonuçlar beklemektedir. İçimizden bir çoğumuzun başka yerlerde birtakım önemli görevleri vardır; haklı gösterilemeyecek gecikmeler yüzünden, bir çok yerlerden ciddî uyarılar almış bulunuyoruz.

"Bu koşullar altında, umarım ki, karşılıklı rıza ile, görüşmelerimize son vermenin kamu yararına olacağı anlaşılmış bulunmaktadır. Andlaşmanın kapsadığı maddeleri, hepsi değilse bile büyük çoğunluğu, Türk Temsilci Heyetinin yardımlarıyla, bir çok kez incelenmiş, tartışılmış ve yeniden elden geçirilmiştir. Türk Temsilci Heyeti, Andlaşmanın önemsiz sayılmayacak kadar büyük bir kısmını uygun bulduğunu bildirmiştir. Geriye kalan kısmına gelince, ne maddelerde, ne ekli Bildirilerle Sözleşmelerde, ne Türk Temsilci Heyeti, ne de Ankara Hükümeti, bir oldu-bitti ya da bir tehdit karşısında bırakılmış olduklarını söyliyebilirler. Burada, hiçbirimiz, Andlaşmayı düzenlemek üzere, ne bir baskıya başvurduk, ne de istediğimiz metni herhangi bir kimseye zorla kabul ettirmeye çalıştık; yalnız uzlaşma, bağdaştırma ve görüşme yollarına başvurduk. Bununla birlikte, Müttefikler, görüş birliği içinde şu sonuca varmışlardır ki, artık Komisyonların ya da Alt-komisyonların yeni toplantılarından bir şeyler beklenemez; bu yüzden de, barışı gerçekleştirebileceğine her bakımdan inandığımız temel şartları, kesin bir Andlaşma biçiminde kaleme aldık. Bugün, Konferansa sunmakla onur duyduğumuz Andlaşma, bu nitelikte bir metindir.

"Birinci Komisyonun Başkanı olarak, izlediğimiz çizgiyi ve katlandığımız haklı olarak söyliyebileceğimiz çok büyük ödünleri [tâvizleri] birazdan, ayrıntılarıyla açıklamağı görev bilmekteyim. Benden sonra, öteki iki Komisyonun Başkanları, Marki Garroni ile M. Bompard, Andlaşmanın, kendi Komisyonlarının ve Alt-komisyonlarının sorumluluğu altında kaleme alınmış bölümlerine ilişkin

açıklamalarda bulunalcaklardır. Burada, sırası gelmişken, Fransız Baştemsilcisi M. Barrère'in bize üzüntü veren ayrılışına da değinmek isterim; M. Barrère, ağır başlılığı ve ince davranışlarıyla, bundan önceki görüşmelerimize çok büyük katkılarda bulunmuştu; yokluğunu hepimiz yürekten duymaktayız. Bana düşen görevi bitirmeden önce, bir bütün olarak göz önünde tuttuğumuz Andlaşmanın birtakım yönlerine dikkatimizi çekmeme izin vermenizi dilerim.

"Her şeyden önce, her ne kadar Çağıran Devletler, Andlaşma metninin hazırlanmasında Türk ve Yunan Temsilci Heyetleriyle birlikte belki en önemli rolü oynamışlarsa da, sanırım ki, Andlaşma, bu masa çevresinde temsil edilmekte olan, ya da görüşmelerimizin şu ya da bu aşamasına katılmış bulunan bütün Devletlerce uygun bulunmaktadır. Bana söylendiğine göre, bir aralık, başlıca Müttefik Devletler arasında, ya da onlarla öteki Devletler arasında uyuşmazlık doğduğu söylentilerine umut bağlanmıştı. Bu umutlar boşa çıkmıştır. Görülmüştür ki, ayrılıksız herkes, ortak çıkarlardan esinlenmektedir. Önemlice herhangi bir nokta üzerinde, Müttefik Temsilci Heyetleri arasında tek bir anlaşmazlık doğduğunu hatırlamıyorum; bu sözlerim, gerek bu salonun içinde gerekse dışında, sözünü ettiğim birlikte davranışa çok etkili katkılarda bulunmuş olan, Amerikan Temsilci Heyetinin tutumuna da uygulanabilir. Böylece, Türkiye'ye sunulan Andlaşma, yalnız bir Devletin ya da birtakım Devletlerin değil, fakat gerek barışın yeniden kurulmasında, gerekse Türk ulusunun refah yoluna yeniden girişinde çok yakından ilgili bütün Devletlerin ortaklaşa sundukları bir Andlaşmadır.

"İkinci olarak, Andlaşma, yalnız Ankara'ya ya da yalnız Avrupa halklarına değil, fakat bütün dünya kamu oyuna yöneltilmiş bir sesleniştir. Dünya kamu oyunun bu yargısını korku duymaksızın beklemekteyiz. Bu, salt bir iç [ulusal] sorun değildir. İstiyoruz ki, şimdi Türkiye'ye sunmuş olduğumuz düzenlemenin adaletli ve cömert olup olmadığını, Türk ulusunun meşru özlemlerini hakgözetirlikle karşılayıp karşılamadığını, Türk Hükümetine – topraklarına kesin sahip çıkarak ve dışarıdan yöneltilecek karışmalardan ve iç boyunduruktan arınmış olarak – Türk ulusunun yaşantısını yeniden kurmasını gerçekleştirme yolunu açacak koşulları sağlayıp sağlamadığını, bütün dünya söylesin.

"Üçüncü olarak, Avrupa Devletlerinin, bundan üç yıl önce, barış şartlarını kaleme almağa başlamalarından bu yana, Türklerin isteklerini karşılayabilmek için aldığımız uzun yola da dikkati çekmek isterdim. Eski Sèvres Andlaşmasının hükümleriyle, şimdiki belgenin hükümlerini karşılaştırdığımız zaman, hiç kimse, bizim cömertlik ya da uzlaşma zihniyeti yoksunluğumuzdan yakınamaz sanırım. Belki de, pek ileri gittiğimiz için bizi kınayacaklar da çıkabilecektir. Bu değişiklik, yalnız Türklerin Yunanistan'a karşı yaptıkları savaşın son aşamalarında zafer kazanmış olmaları yüzünden değil, fakat öteki ulusların, Türklerin ulusal birlik özlemlerini artan ölçülerde ve içtenlikle anlamaları yüzündendir.

"Türk halkı arasında birtakım unsurlardan, bu Konferansı bir kopuşla sona erdirmek istediğimiz, üstelik, düşmanlığı yeniden başlatmaktan büyük memnunluk duyacakların bile içimizde olduğu kanısını besleyenler bulunduğunu işittim. Bu, katıksız bir deliliktir. Şüphem yoktur ki, Lausanne'daki Türk Temsilci Heyeti içinde böyle bir düşünüşte olan tek bir kimse bulunmamaktadır. Avrupa'da,

ya da Asya'da bile, savaşın yeniden başlatılmasıyla herhangi bir şey kazanılacağını sanan tek bir kimse var mıdır? Bu, şu demektir: Daha çok sayıda ölenler olacak, daha birçok ülkeler yakılıp yıkılacak, daha da acı çekilecek ve, yalnız barışın geleceği değil, aynı zamanda Türkiye'nin de geleceği, gözden kayboluncaya kadar, uzaklaşacaktır. Rastgele her akılsız, savaşa kalkışabilir. Devlet adamlarının işi savaş yapmak değil, savaşı sona erdirmektir; ve ben, Türk Temsilci Heyetinden, kötü akıl öğreticilere kulak asmamalarını ve bu salonda, orduları yeniden yürüyüşe geçirtme ya da yeniden topları ateşleme düşüncesini ürküntü ile karşılamayacak tek bir temsilcinin, Müttefik ülkelerinde de tek bir kimsenin bulunmadığına inanmalarını dilerim. İsmet Paşa ile meslekdaşlarının duygularının da bu yolda olduğuna inanç duymaktayım.

"Şimdi, Birinci Komisyonun çalışmasına geliyorum; bu Komisyona, sınırlar, Boğazlar, adalar, askerlik, denizcilik ve azınlıklar sorunları ile, bunlara ilişkin konular görev olarak verilmişti. Bu Komisyonun yirmi üç oturumuna başkanlık etmekle onur duydum. Bu oturumların beşinde Trakya, yedisinde Boğazlar, dördünde azınlıklar ve geri kalan oturumlarda da çeşitli sorunlar ele alınmıştır. Bundan başka, atamış olduğum alt-komisyonlar da altmıştan çok oturum yapmışlardır. Bu süre içinde Temsilci Heyetlerinin üyeleri, günün ve çoğu zaman da gecenin bile, hemen hemen her saatinde, Türk Temsilci Heyetinden ya da öteki Temsilci Heyetlerinden meslekdaşlarıyla görüşmelerde bulunmuşlardır.

"Önce, Trakya sorunu ile uğraştık. Bu konuda, bütün Doğu Trakya üzerinde, Türkiye'nin tam egemenliğinin yeniden kurulmasını tanıdık ve – hem Bulgaristan hem de Yunanistan doğrultusunda, sınırın her iki yanında askerlikten arındırılmış bölgeler yaratarak – Türk sınırlarının güvenliğini sağladık. Bundan başka, Türkiye, askerlikten arındırılmış bölgelerinde büyük sayıda jandarma kuvvetleri ve, İstanbul'daki garnizonu da hesaba katarsak, Doğu Trakya'da 20.000 kişilik bir askerî kuvvet bulunduracaktır; böylece, Türkiye, dıştan bir saldırıya karşı da korunmuş olmaktadır. Batıda, Meriç'in sağ kıyısında bulunan toprağın tümüyle kendisine verilmesini son anda isteyen Türkiye'nin bu isteğini karşılamak, bizler için mümkün olamamıştır; fakat, özellikle Edirne'de Meriç köprüsünü ve bunun ötesindeki küçük toprak parçasını Türkiye'ye bıraktık; böylece, Edirne'ye, Meriç'in sağ kıyısında bir istasyon sağlanmış olmakta ve şehir ana demiryoluna bağlanmış bulunmaktadır. Şimdiye kadar hiç anlıyamadığım bir şey de, Türkler, yalnız Türk ülkesinden geçecek bir demiryolu ile İstanbul'a doğrudan doğruya ulaşım sağlamağa bu kadar önem verdiklerine göre, Edirne'yi Babaeski'den ayıran kısa mesafede kendilerinin neden bir demiryolu yapmadıklarıdır; böyle bir demiryolu yapsalardı, istediklerini de elde etmiş olurlardı.

"Batı Trakya'ya gelince, [Müttefik] Devletleri, Neuilly Andlaşmasıyla konulan şartları değiştirmekten, ya da burada bir plebisite başvurulmasına yanaşmaktan kesinlikle önleyen nedenleri, ilk toplantılarımızda bir çok kez belirttiğim için, yeniden söylemeği gerekli görmemekteyim.

"Şimdi de, Boğazlar'a geliyorum. Boğazlar'ın sularında gemilerin gidiş-geliş serbestliğini sağlamak üzere konulmuş şartları yeniden anlatmazsam, beni hoş göreceğinizi umarım; çünkü, bu şartlar daha önce açıklanmıştır ve çünkü – bu konu

Başkanlığını yaptığım Komisyonun bir oturumunda ortaya atılırsa – bu şartları yeniden savunmağa hazırım. Fakat, görüşmelerimizin başından bu yana, Türkiye'nin alınganlıklarını göz önünde tutmak ve başkentine gereken savunma ile İstanbul'a ulaşım olanağını sağlamak için harcadığımız çabalara dikkatinizi çekmek isterim. Çanakkale'nin girişinde Müttefik askerlerinin sürekli olarak bulunmasını öngören herhangi bir teklifi yalnız geri almakla kalmadık, fakat, Türkiye'nin isteği üzerine, hem Çanakkale Boğazı'nda hem de Karadeniz Boğazı'nda askerlikten arındırılmış bölgeleri de daralttık. Türkiye'nin, Gelibolu Yarımadasında dilediği sayıda jandarma kuvveti bulundurabilmesini öngördük; öte yandan, Gelibolu Yarımadasının hemen yakınında bir askerî garnizon da bulundurabilecektir. Marmara Denizi'ni askerlikten arındırılmış bölgelerin dışında bıraktık ve Avrupa kıyılarında tahkimat yapılmasını yasaklamakla, geçidin gemiler için açık tutulması sağlanmış olacağı için, Türkiye'nin, Asya kıyıları üzerinde gerekli göreceği her çeşit istihkâmları yapma hakkını tanıdık. Askerlerini bir kıyıdan ötekine taşıyabilmek ve bunları, askerlikten arındırılmış bölgelerden geçirtebilmek ve bu bölgelerde oturanları askere alabilmek konularında da Türkiye'nin isteklerini yerine getirdik. Türkiye, uçaklar ve her türlü gözetleme araçları kullanabilecektir. Türk donanması, tonaj sınırlaması olmaksızın, Marmara Denizi'nde ve askerlikten arındırılmış sularda dolaşmakta ve demirlemekte serbest olacaktır; ayrıca, Türkiye'nin kara kuvvetlerinden 12.000 kişilik bir garnizonun bulunabileceği İstanbul'da, bir deniz üssü ile bir tersanesi de olabilecektir.

"Bu hükümlere ek olarak, [Müttefik] Hükümetleri, Boğazlar'dan geçebilecek yabancı savaş gemilerinin sayısıyla tonajının ve Boğazlar'da kalış sürelerinin sınırlandırılmasını, gelişlerini Türk işaret istasyonlarına haber vermeleri zorunluluğunu yüklemeği, Boğazlar'dan geçen gemilerin sayısını ve tonajını denetlemek için bir Uluslararası Komisyon kurulmasını kabul ettiklerini ve son olarak da, İstanbul'da elçiliklerin hizmetinde küçük savaş gemileri (*stationnaires*) bulundurmaları konusunda çok eskiden beri yararlandıkları haktan vazgeçtiklerini de söylersek, Türkiye'nin egemenliğine ilişkin istemleri [talepleri] karşılamak ve başkentini korumak konusunda pek ileriye gitmiş olduğumuz görülecektir.

"Dahası da var. Gerek Trakya'da gerekse Boğazlar boyunca askerlikten arındırılmış bölgelerin, bir Müttefikler Komisyonu aracılığıyla ya da ilgili Devletleri temsil edecek subayların yardımıyla, uygun düşecek biçimde denetlenmesinin sağlanması için, Konferansın başlarında ısrarla durmuştuk – böyle bir şart kendi başına, akla pek yatkındı; İsmet Paşa'nın, böyle bir şartı kapsayacak bir Andlaşmayı imzalamayacağını söylemesi üzerine bunu geri almağa ve askerlikten arındırma konusundaki anlaşmanın dürüst uygulanmasında Türkiye'nin onuruna güvenmeğe razı olduk.

"Son olarak, Boğazlar Sözleşmesine, İsmet Paşa'nın direnerek istediği bir maddeyi de okuduk: Bu madde uyarınca, Devletler, Boğazlar bölgesinin ve Türkiye'nin başkentinin dokunulmazlığını güvence [garanti] altına almaktadırlar.

"Buraya kadar, Boğazlar'ın ve İstanbul'un karadan savunulmasından ve korunmasından söz ettim. Şimdi de gözlerimizi Çanakkale girişinin dışındaki sulara çevirerek, Boğazlar'ın korunması için daha da ciddî tedbirler alınmış

olduğunu göreceğiz. Türk Temsilci Heyeti, İmroz [*Imbros*], Bozcaada [*Tenedos*] ve Semadirek [*Samothrace*] adalarının askerlikten arındırılmasını istemiştir. Biz, kendi rızamızla, bunlara Limni [*Lemnos*] Adasını da ekledik. Daha da ileri gittik: İmroz adasında hiç bir Türk bulunmamasına ve bu adadaki Rum halkının Doğu'da en varlıklı halklardan olmasına bakmaksızın, Bozcaada'da çok küçük bir Türk azınlığı bulunmasına bakmaksızın, bu iki adanın on yıla yakın bir zamandan beri Yunanistan'ın elinde bulunmasına bakmaksızın, 1913-14 de Türkiye'ye yapılmış teklifleri göz önünde tutarak, bu iki adayı Türk egemenliği altına yeniden koymağı kabul etmekteyiz. Son olarak, Türk Temsilci Heyetinin isteği üzerine, Ege Denizi'nin ortasında bulunan bir adalar topluluğunun – Midilli [*Mytilène*], Sakız [*Chios*], Sisam [*Samos*] ve Nikarya [*Nicaria*] Adalarının – Türkiye'ye karşı yöneltilecek saldırılarda, nasıl olursa olsun, kara, deniz ve hava üssü olarak kullanılmayacak biçimde askerlikten arındırılacağı konusunda, Andlaşmaya kesin hükümler konulmuştur.

"Burada şunu da ekleyebilirim: Bir aralık, Türkiye'nin Asya'da elinde bulundurabileceği ya da askere alabileceği kuvvetlerin sayısını sınırlandırmak öne sürülmüşse de, bu teklif üzerinde direnilmemiştir; bundan böyle, Türkiye, kendisini koruyacak durumda olamadığından yakınamayacaktır. Daha da ileri giderek, önceleri de belirttiğim gibi, şunları söylemek isteyeceğim: Türkiye'nin ve İstanbul'un durumu ile karşılaştırılabilecek durumda, dünyada ne bir Devlet ne de bir başkent düşünebilmekteyim; öyle ki, Türkiye ile İstanbul bakımından, şimdi ulusal ve uluslararası güvencelerden [garantilerden] örülmüş bir set vardır. Türkiye, bana, hendeklerle çevrili eski derebeylerinin şatolarını hatırlatmaktadır. Bu savunma duvarları içinde güvenliğini sağlamayı başaramazsa, kusur kimsenin değil, kendisinin olacaktır.

"Türkiye'nin Asya'daki sınırlarına gelince, bugün Türk ülkesinin, İngiltere'nin *mandataire* bir Devlet olarak sorumlu bulunduğu Irak Kırallığı ile olan sınırına şöyle bir değinmekle yetineceğim. Bu Konferansta çözümlemeyi başaramadığımız bu sorun üzerinde bir karar alınması için, bu sorun, İngiliz Hükümetince, Müttefiklerinin tam desteği ve – görebildiğim kadarı – bütün dünya kamu oyunun uygun bulmasıyla, Milletler Cemiyeti Meclisine sunulmuş bulunmaktadır. İngiliz Hükümeti bu konuda herhangi bir ödünde [tâvizde] bulunmaya yanaşmayabilirdi; çünkü, İngiliz Hükümetinin kanısınca, Türkiye böyle bir istemde bulunmak için hiç bir meşru temele dayanmamaktadır. Fakat, doğabilecek herhangi bir anlaşmazlık nedenini ortadan kaldırma kaygısıyla, İngiliz Hükümeti, dün Paris'te açıklanan bu teklifte bulunmuştur. Bu iş, bundan sonra, bağımsız ve tarafsız ellere geçmiş bulunmaktadır.

"Azınlıklar sorunu, başkanlığını yapmakta olduğum Komisyonun incelediği konulardan biridir ve ben, elde edilen sonuçtan memnunluk duyduğumu söyliyemem. Bence, Türk Temsilci Heyeti daha cömert bir tutum gösterseydi iyi ederdi; şu var ki, bu Heyet Andlaşmanın bu konuya ilişkin maddelerinden yakınabileceklerin sonuncusudur; çünkü, bu maddeler, Müttefiklerin onurlarına gölge düşürmeksizin kabul edebileceklerinin enazını kapsamaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Andlaşmada iki dizi madde eksiktir: Azınlıkların askerlik

hizmetinden bağışıklığı ve azınlıklara ilişkin hükümlerin soy ve din ayırımı yapmaksızın bütün azınlıklara uygulanması. Bu eksikler ciddî eleştirilere konu olmuştur; fakat, bu iki noktada, Müttefik Devletler, bir anlaşmaya varmak isteğiyle, Türkiye'nin isteklerini kabul etmişlerdir.

"Müttefik Devletler, bundan başka, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin çetin sorunun, karşılıklı ve akla yatkın bir temele dayanarak çözümlenmesi için, Yunan Temsilci Heyeti üzerinde etkilerini kullanmışlardır. Müttefik Devletler, Yunanlıları, ellerinde bulunan sivil rehinelerin, nüfus mübadelesi konusunda bir anlaşma yapılır yapılmaz geri verilmesini kabule yanaştırabilmişlerdir; Yunan Hükümetine, genel bir anlaşmanın yapılmasından sonra en kısa bir süre içinde, ellerinde bulunan bütün Türk savaş tutsaklarını geri vermeği, bunun karşılığı olarak da yalnız bunlara eşit sayıda Yunan savaş tutsakları geri verilmesini kabul ettirebilmişlerdir; ayrıca – büyük bir isteksizlikle de olsa – teklif edilen nüfus mübadelesinin, Türk Temsilci Heyetinin öngördüğü gibi, zorunlu yurtdışı edilme ilkesine dayanmasını da kabul etmişlerdir; son olarak da, Batı Trakya'nın, kayıtsız-şartsız olarak, her türlü mübadele anlaşması dışında tutulmasını Yunan Temsilci Heyetine kabul ettirmişlerdir; oysa, Türk Temsilci Heyeti, buna karşılık olarak Rumların İstanbul'da bırakılmasını pek ağır şartlara bağlamıştır.

"Her iki tarafça da hemen ve dürüstlük içinde kabul edilebilecek bir barış yapma isteğiyle, [Müttefik] Devletlerin katlandıkları birçok ödünden [tâvizden] birkaçı bunlardır. İsmet Paşa, şimdi, bunların önemini küçümsemeye kalkışabilir. Belki de, bir kez savunduğunu işittiğim çelişkili görüşü yeniden öne sürerek, fedakârlıkların [Müttefik] Devletlerce değil de, Türklerce yapılmış olduğunu bile söyleyebilir. İsmet Paşa şaka yapabilir; fakat gerek burada, gerekse Konferansın dışında hiç kimse, bu şakalara kapılmayacaktır. İsmet Paşa, umduğumuz gibi, cebinde imzalanmış Andlaşma ile Ankara'ya döndüğü vakit, yapmış olduğu fedakârlıklar yüzünden yergilerle değil, kazanmış olduğu zaferler yüzünden övgülerle karşılanacaktır.

"Başkanlığı meslekdaşlarına bırakmazdan önce, bu Andlaşmanın bugün nasıl karşılanacağına değinmekten başka yapacak bir şeyim kalmıyor. Andlaşmanın kamu oyunca nasıl karşılanacağı konusunda en küçük bir şüphem yok. Andlaşma, elde ettiklerinden çok, elden çıkardıkları yüzünden eleştirilere uğrayacaktır. Hiç olmazsa, hiç kimse, bu Andlaşmayı, bir baskı ya da sert davranma anıtı saymayacaktır. Tersine, Andlaşma, büyük bir cömertlik ve uzlaşma çabası sayılacaktır.

"Ekselâns, İsmet Paşa'nın bu Andlaşma konusunda neler söyleyebileceğini kestiremem. İsmet Paşa'nın, bu Andlaşmayı hemen kabul edeceğini ve böylece, hem bizim çalışmalarımıza, hem de Türkiye ile kendisine dost olmak isteyenler arasında şimdilik süregiden ve kuramsal niteliği iyi tanımlanmamış bir düşmanlık durumuna son vereceğini düşünmek isterdim. İsmet Paşa, bu salonda ve başka yerlerde, bana, içtenlikle duyduğu barış isteğinden etmiştir; sözlerine o zaman da inandım, şimdi de inanmaktayım. İsmet Paşa'nın, benim için olduğu kadar buradaki meslekdaşlarım için de, aynı kanıları taşıdığını sanırım. İsmet Paşa'ya, kurtarılmış, yeniden kurulmuş ve güvenlik içinde bulunan bir Türkiye'nin, Hükümetimin ve ülkemin dostluğunu ve yardımını elde edebileceğini söyledim.

Bunların hafife alınarak bir yana atılacak kazançlar olmadığını eklersem, kusuruma bakılmayacağını umarım.

"Bir başka olasılık kalıyor; İsmet Paşa'nın bunu seçmeyeceğine inanmaktayım. İsmet Paşa bu Andlaşmayı reddetmeyecektir; çünkü, böyle bir davranış, yalnız Lausanne'da bulunduğu sürece açıklamış olduğu duygularla değil, aynı zamanda, gözüpek bir savunucusu olarak göründüğü, kendi ülkesinin çıkarları ile de bağdaşamaz. Bu, aklıma bile getirmek istemediğim, bir varsayımdır.

"Öte yandan, İsmet Paşa, cevabını vermezden önce, tekliflerimizi tümüyle incelemek için biraz daha süre isterse, kendi hesabıma, böyle bir isteği reddetmekte güçlük çekerdim. Fakat umarım ki, Ekselânsları, bütün işlemlere yeniden başlamaya hazır olduğumuzu, yeni pazarlıklar ve yeni itirazlarla, son üç aydır elde edilenleri bozarak, burada ya da başka bir yerde yeni bir konferans toplamağı başarabileceklerini düşünmezler. Böyle bir konferansa, hiç olmazsa ben katılacak değilim. Bizler, burada ölünceye kadar pazarlığı süregötürmek için değil, bir çözüme, bir sonuca varmak için bulunuyoruz. Burada, bir halı alım-satımı işi için bir Doğu Pazarında bulunmuyoruz, fakat ulusların kaderleri ve insanlarla uğraşıyoruz. İsmet Paşa incelemesini tamamladıktan sonra, buraya yeniden gelmemi ve bu Andlaşmayı imzalamamı isterse, bunu seve seve yapacağım; meslekdaşlarımın da, katlanmaları gereken yol ne kadar uzun olursa olsun, aynı şeyi yapacaklarına inanmaktayım.

"Akıllı bir kimsenin şöyle tanımlandığını işitmiştim: 'Yararlı bir teklifi hiç bir zaman reddetmeyen bir insan.' Bu çok güzel sözleri Türk Temsilci Heyetinin dikkatine sunarak, konuşmama son veriyorum."

Marki GARRONİ, Başkanlığa geçerek, aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Çağıran Devletlerin Temsilci Heyetlerince sizlere sunulan Andlaşma tasarısı, Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejime ilişkin sorunların çözümünü de öngören bir düzenleme kapsamaktadır.

"Tasarının 26 ncı maddesinde, Kapitülasyonların kaldırılması ilkesini en kesin ve su götürmez bir biçimde saptamakla birlikte, bize çok gerekli görünen birtakım güvenceleri [garantileri] de, bir geçiş süresi için, Andlaşmaya eklenecek özel bir Sözleşme biçiminde hazırlamanın yerinde olacağını düşündük; çünkü, böyle yapmak, bu güvencelerin niteliğine daha uygun düşmektedir. Böylece, bu güvencelerin öngörülmesinde, Barış Andlaşmasının şartlarına özgü hiç bir siyasal düşünceden esinlenmemiş olduğu, bunların, Türkiye'nin yeni siyasal ve ekonomik hayatının ilk yıllarında, yalnız yabancılar için değil, Türkiye'nin kendisi için de, bir rejimden ötekine geçiş sırasında, doğabilecek karışıklıkları önlemek bakımından zorunlu oldukları da açıkça görülecektir. Bunun içindir ki, bu güvencelerin amacı egemen haklarının bütünlüğü içinde yeniden kurulmuş olan Türk Devletinin, yürekten dilediğimiz, refahını sağlamaktır.

"Kapitülasyonların kaldırılması ilkesini kabul ederken, Türkiye'de, yabancıların malî yönden yararlanageldikleri bütün ayrıcalıklardan, kendi rızamızla vazgeçtik; öyle ki, artık, yabancılara da, Türk uyruklarına uygulanan vergiler ve malî yüklemler uygulanacaktır. Vergilerin ne yoldan alınacağı ve vergilenecek maddelerin değerlendirilmesi konusunda genellikle öne sürülen yakınmaları göz

önünde tutmaksızın, Türk Hükümetini, malî konularda dilediği gibi kanun çıkarmakta serbest bıraktık; kabul edilmiş sistemden doğacak malî yüklemlerin, yabancılara da adaletle ve hakgözetirlikle uygulanacağında, Türk Hükümetine tam güven gösterdik.

"Yargı işleriyle ilgili konularda, konsolosların her türlü yargılama yetkileriyle, Türk mahkemelerinde konsolosluk yargıçlarının ve tercümanlarının dâvaya karışmalarının kaldırılmasına razı olduk; bu yüzden, yabancılar doğrudan doğruya Türk mahkemelerince yargılanacak ve hem hukuk hem de ceza dâvalarında yalnız Türk kanunlarına bağlı olacaklardır.

"Türkiye'de bir çok yabancı topluluklarının varolma ve çalışma düzenlerinin yüzyıllardır dayandığı böyle karmaşık bir sistemden vazgeçerken, Türk Devletinden, yargılanacaklara tam bir güvenlik duygusu verebilme amacıyla, yargıçların atanmasına ilişkin bir sistem sağlayacak bir örgüt kurulmasından başka bir şey istemedik.

"Yabancıların Türkiye'de malî yönden ayrıcalıklarını ve yargılanma yönünden dokunulmazlıklarını – kimi durumlarda pek de haksız sayılmayacak ayrıcalık ve dokunulmazlıklarını – ayrıntılarıyla bilenler, katlandığımız fedakârlıkların ne kadar önemli ve isteklerimizin ne kadar ölçülü oduğunu da kabul edeceklerdir.

"Türk Hükümeti, bu durumda, yeni Türkiye'ye ve onun meşru ulusal özlemlerine karşı nasıl bir güven göstermek istediğimizin en iyi kanıtını bulsa gerektir.

"Yargıçların seçimine ilişkin olarak öne sürdüğümüz reformun, Türkiye'nin egemen haklarına herhangi bir yoldan halel getirebileceğini düşünememekteyiz; çünkü, yargıçları teklif edecek Komisyonun üyeleri gibi, yargıçların kendileri de, yabancı Devletlerin herhangi bir karışması olmaksızın, doğrudan doğruya Türk Hükümetince atanacak, bu Hükümetin memurları olacak, bu Hükümetten aylıklarını alacak ve yaptıklarından yalnız Türk Hükümetine karşı sorumlu tutulacaklardır.

"Uygunluğunu ve adaletli oluşunu bir çok toplantılarımızda ispatlamış olduğumuz bu teklife karşı, Türk Temsilci Heyeti, önemli hiç bir itirazda bulunmamıştır. Yalnız, yabancıların Türk adalet örgütüne ve Türk yargıçlarına güvenmeleri gerektiğini tekrarlamakla yetinmiştir. Daha önce de söylediğim gibi, güven zorla verilemez. Güven, içten duyulmak gerekir. Bu Konferansa gözlemci olarak katılan ve bu konuda Türklerin özlemlerine bunca yakınlık göstermiş bulunan meslekdaşım M. Child, yabancılar için istediğimiz güvencenin [garantinin], "Türk Hükümetinin aklında olduğunu, fakat bunun varlığının yabancılarca da duyulmasının çok büyük bir önemi olduğunu" pek haklı olarak belirtmiştir.

"Bu bakımdan, Türk Temsilci Heyeti, bütün yabancı toplulukların, Kapitülasyonların kaldırılmasından heyecana düşmüş ve kaygılanmış olduklarını, onları yatıştırmanın kamu yararına uygun bir davranış olacağını bilmezlikten gelemez.

"Bununla birlikte, şunu da belirtmek isterim ki, bu çok önemli konunun tartışılması sırasında, hiç bir zaman kesin ve sert şartlar öne sürmedik; yalnız, birtakım telkinlerde ve tekliflerde bulunmakla yetindik; Türk Temsilci Heyeti bizim, şüphe-

siz, en iyi niyetli bir dikkat ve özenle inceleyeceğimiz, herhangi bir karşı-teklifte bulunmaksızın, bu telkin ve tekliflerimizi reddetmiştir. Bu yüzden, biz de, bu ayın 27 sinde açıklamış olduğum ve anlaşmazlık konusu meşru çıkarları bağdaştırır sandığımız teklifimizi, Andlaşmanın metnine koymaktan başka bir şey yapamadık.

"Ne olursa olsun, Türk Temsilci Heyeti, M. Barrère'in önceki oturumlardan birinde belirttiği gibi, Türk Hükümetince yeterli güvenceler [garantiler] verilmeksizin, Kapitülasyonların kaldırılmasının mümkün olamayacağını unutmamalıdır. Lord Curzon da, ilginç olduğu kadar belgelere de dayattığı konuşmasında, daha az açık davranmamıştır. Öte yandan, M. Bompard'la birlikte, şunu ben de bir kez daha belirtebilirim ki, teklifimiz, Türk egemenliğine herhangi bir halel getirmemekte, tam tersine [Türk egemenliğini] Uygar Uluslar arasındaki ilişkilerin temeli olan adalet ilkesiyle bağdaştırmaktadır.

"Türkiye, yalnız, Müttefiklerin kendi tekliflerinde direnmelerine yol açan nedenleri göz önünde tutmakla yetinmemelidir; aynı zamanda, kaynaklarının büyük bir gelişmeye elverişli olduğunu, bunları değerlendirmek için yabancı yardımına ihtiyaç duyduğunu ve yabancıların, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına şüphesiz katkıda bulunacak bilgilerini ve malî kaynaklarını getirmelerini desteklemekte çıkarı bulunduğunu da göz önünde tutmalıdır.

"Ben, kesin olarak o kanıdayım ki, Müttefik Temsilci Heyetleri, Kapitülasyonlar sorununu, en büyük bir uzlaşma isteği ile ele almışlardır; bu yüzden Ekselâns İsmet Paşa'ya son bir seslenişte bulunarak, tekliflerimizi yeniden incelemelerini dilemekteyim.

"Burada, İkinci Komisyonun yetkilerine giren uyrukluk sorunundan söz etmiyeceğim; bu konuda, çok şükür, tam bir anlaşmaya varılmıştır.

"Kısa konuşmam sona ermiş bulunmaktadır.

"Şimdi, elverişli bir çözüme varmak için, bütün tarafların iyi niyetine güvenmekten başka yapacağım bir şey kalmamaktadır.

"Dünya, çok uzun süreden beri, kendisini acılara boğan en büyük yıkımlarla sıkıntı içinde kıvranmaktadır. Halkları yönetmekle sorumlu olanların bir ödevi de, bütün güçlerini kullanarak, dengeyi kurmak, yeni acıları, yeni yıkımları önlemektir. Biz, kendimize düşen sorumluluğun bilinci içindeyiz ve ödevimizi yerine getirmek için mümkün olan her şeyi yapmakdayız. Bu konuksever ülkede – bizlere ne yaptığını pek iyi bilen bir çalışma, geniş ve yapıcı bir düşünce örneği veren bu ülkede – bir anlaşmaya varabilmek için toplanmış bulunmaktayız. Toplantımızın amacı olarak, bu Konferansın amacı olarak benimsediğimiz bu "anlaşma" sözcüğü, taraflardan hiç birinin isteklerinde ayak diretmemesi anlamına gelmektedir; gerçekten, harekete geçilmezse, buluşmak olanağı da ortadan kalkar. Bu yüzden, karşılıklı olarak yakınlaşma yolunda çaba göstermemiz gerekmektedir. Bütün iyi niyetimizle ve en büyük ödünlerde [tâvizlerde] bulunarak, sizinle anlaşmak üzere, böyle bir tutumun en büyük bir örneğini vermiş bulunuyoruz. Şimdi yapmış olduğumuz konuşma, bunun kanıtıdır.

"Siz Türk Temsilcileri de, bize, bir çok kez, aynı anlama gelen konuşmalar yaptınız. Bu da gösteriyor ki, sizler de bu yakınlaşma hareketine girişme zorunluluğunu kabul etmektesiniz. Ve eğer, durumu daha derinden incelediğiniz

zaman, ilk tutumunuzda hemen hemen hareketsiz saplanıp kalmış olduğunuz kanısını edinirseniz, o zaman sizin de tutumunuzu değiştirerek, önceleri açıklamış bulunduğumuz istek uyarınca davranma zorunda kalmanız haklı olarak beklenebilir; bizi birbirimizden ayırmakta olan uzaklığı kısaltarak, el sıkışacak bir duruma gelmemiz zor olmayacaktır. Yenilenmiş bir dostluk böylesine ortaya konursa, hâlâ kanamakta olan bir çok yaralarını iyileştirmek, yaslı gönlüne canlılık, vücuduna yeni bir güç vermek ve kısa bir süre içinde, gerek kamusal gerekse özel yaşantıda normal bir rejime yeniden dönmek umudunu yaratmak için, bizlerden olduğu kadar sizlerden de, maddî barışla birlikte moral bir barış gerçekleştirmemizi bekleyen, acılar içindeki insanlığa büyük bir ferahlık getirilecektir.

"Böyle olunca, gözüpek bir tutumla, tek bir irade ile davranalım, tek bir amaç güdelim; ancak bu yoldandır ki, herkesin yararına hizmet edeceğimiz gibi, kendilerini gerçekten egemen sayan halkların da hayır dualarını kazanmış olacağız – bu halklar da, yalnız kendi haklarının ve başkalarının ödevlerinin bilincine değil, fakat aynı zamanda kendi ödevlerinin ve başkalarının haklarının bilincine varmışlarsa – sizin de kafanızda yatan, egemenliğin anlamını daha iyi kavramış olacaklardır."

M. BOMPARD, Başkanlığa geçti ve aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Türk Temsilci Heyeti, az önce, bir anlaşmaya varabilmek için, Birinci ve İkinci Komisyonların katlanmış oldukları çok önemli ödünlere [tâvizlere] ilişkin bir konuşma dinlemiştir. Oysa Üçüncü Komisyon, daha da önemli ödünlerde bulunmuştur.

"Üçüncü Komisyonun çalışmalarının büyük kısmı, Osmanlı Devlet Borcu'nun [Düyun-u Umumiye] bölüştürülmesi konusundaydı. Böyle bir bölüştürmeye girişmek bile, kendi başına, Türkiye'ye pek büyük bir iyilikte bulunmak demektir; çünkü, ilke olarak, bir Devlet, borcundan her zaman sorumlu kalır. Bir bölüştürme kararlaştırılmış bulunmaktadır; üstelik, bu bölüştürmede, yalnız 1914 savaşının meydana getirdiği ülke değişikliklerinin göz önünde tutulmasıyla yetinilmemiştir; bu savaşla, 1912-1913 Balkan savaşlarını birleştirerek, borcun bölüştürülmesinde, o zamana kadar uzayan döneme kadar olan ülke değişiklikleri de göz önünde tutulmaktadır. 1914 yılında altın para ile 140 milyon Türk Lirasına yükselen Osmanlı Devlet Borçları [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye], bu Andlaşmadan sonra, 87 milyona indirilmiş olmaktadır; bu da, Türk Hükümeti için, altın para ile 53 milyon Türk Liralık kesintisiz bir kazançtır.

"Öte yandan, Türk Hükümeti*, ertelenmesini umamayacağı çok yüklü borçlardan da kurtulmuş sayılmaktadır.

"1. Müttefik ordularının katlandıkları işgal giderleri, altın para ile 50 milyon Türk Lirasını aşmaktadır. Müttefikler, Türkiye'ye saygı duygusuyla, Lausanne'a gelirken, işgal giderleri olarak isteyecekleri parayı, altın para ile 30 milyon Türk Lirasına indirmişlerdi. Andlaşma tasarısında, böyle bir para istemekten büsbütün vazgeçilmektedir. Bu da Türkiye'ye çok önemli bir ödündür [tâvizdir].

* Fransızca metinde "*Government Ottoman*". (S.L.M.)

"2. Andlaşma tasarısı, Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturan eski Türk memurlarının emeklilik maaşlarının Türkiye'ye yükletilmeyeceğini öngörmektedir.

"3. Türkiye'nin eski müttefiklerinin Türkiye'den alacaklı oldukları ve altın para ile 62,5 milyon Türk Lirasını bulan alacaklarını, Müttefik Devletler, Versailles, Saint-Germain, Neuilly ve Trianon Andlaşmalarıyla, kendi üzerlerine çevirtmişlerdi. Bu alacakların ödenmesi gerekliydi. Oysa Müttefik Devletler, bu alacaklardan tümüyle vazgeçmektedirler. Bu da, Türkiye'nin göz önünde tutması gereken önemli bir fedakârlıktır.

"Bütün bu ödünlere [tâvizlere] karşılık olarak, Müttefik Hükümetler, kendileri için herhangi bir şey istememektedirler; yalnız, uyruklarına, savaşta Türkiye'nin vermiş olduğu zararların onarılmasını istemektedirler. Bu onarım için istenen para da çok azdır. Altın para ile, götürü 15 milyon Türk Lirası olarak saptanmıştır. Bu paraya, savaştaki zoralımları da kapsamak üzere, bütün zararlar girmektedir. Verilmiş zararların gerçek tutarı bundan çok yüksektir.

"Avrupa savaşı, Fransa'nın dış borçlarını 1 milyar 300 milyon İngiliz Lirasına yükseltmiştir – Fransa'nın, 1914 yılında, dış borcu yoktu. İngiltere'nin dış borçları da 1 milyar İngiliz Lirasını bulmuştur – İngiltere'nin de savaştan önce dış borcu yoktu. İtalya'nın da yeni olan borçları 915 milyon İngiliz Lirası tutmaktadır. Türkiye ise, tam tersine, savaş başladığı zaman, 140 milyon Türk Lirası borçlu idi; bu borç, savaşın bitiminde, bu Andlaşma tasarısının hükümlerine göre, 102 milyon Türk Lirasına inmiş olacaktır; bu rakam, Türkiye'nin, Müttefiklere, savaştan doğan zararları ödemek zorunda olduğu parayı da kapsamaktadır.

"Başka hiç bir Devlet, daha elverişli koşullar içinde savaştan çıkmamıştır.

"Ticaret rejimine ilişkin bir Sözleşme hazırlanmıştır. Bu Sözleşmede, Müttefikler, savaş sırasında kendileri karışmaksızın hazırlanmış olan, nesnel Türk tarifesini (*le tarif spécifique turc*) kabul etmektedirler; üstelik, bu Sözleşmenin yalnız beş yıl için geçerli olmasına da ses çıkartmamaktadırlar.

"Türk Temsilci Heyetine sunduğum metinler, az önce, Birinci ve İkinci Komisyonların Başkanlarınca sunulmuş olan metinleri tamamlamaktadır. Bu metinler bir arada ele alınırlarsa, şimdi Türkiye'nin kabulüne sunulan tam bir andlaşma meydana getirmektedirler. Bir kez artık bu andlaşma imzalansın da, bizler de böylece, barışın kurulması koşullarını saptamış ve sekiz yıldır Doğu'yu acılara boğan savaşa kesin olarak bir son vermiş olalım.

"Savaşın nasıl çıkmış olduğunu, bir kaç sözle hatırlatmak, hiç olmazsa kimlerin sorumlu olduklarını belirtmek bakımından, belki de yararsız değildir. Ben, 1914 de, İstanbul'da Fransa Büyükelçisi olarak bulunuyordum. Bu sıfatla, bu tarihî noktaya ilişkin olarak kişisel anılarımın katkısını getirebilirim.

"Almanya'nın bir gün önce Fransa'ya savaş ilân ettiğini bildirmek üzere, 2 Ağustos 1914 de, Sadrâzam'ın Yeniköy'deki* yalısına gittim. Sait Halim, bana, şunları söyledi: "Üzüntüyle karşıladığım bu savaşta, Türkiye tarafsız kalacaktır; La Haye Sözleşmesinde öngörülen tarafsızlık bildirisinde bulunmaları için,

* Fransızca tutanakta "Yerikeuy", İngilizce çeviride "Yenikeuy". (S.L.M.)

Büyükelçilerime hemen telgraf çekeceğim." Saat, sabahın onbiri idi. Aynı gün saat ondörtte, başka bir deyimle üç saat sonra, Almanya Büyükelçisi de Sadrazâm'a gitmiştir. Sanır mısınız ki Sait Halim tarafsızlık bildirisini Alman Büyükelçisine de tekrarlamıştır? Hiç de değil; tam tersine. Sait Halim bir masaya oturarak, bir belge imzalamış ve bu belgeyi Baron von Wagenheim'a uzatmıştır. Bu belge, Almanya ile bir ittifak andlaşmasından başka bir şey değildi. Sait Halim bu belgeyi Alman Büyükelçisine uzatırken, hemen sözü, Boğazlar'da Osmanlı donanmasını güçlendirmek için, *Göben* ve *Breslau* adlı savaş gemilerine getirmiştir. Şüphesiz, savaş hemen patlak vermemiştir; savaşa girişmek için bir hazırlık yoktu. Fakat Ekim sonunda, seferberlik tamamlanınca, *Göben*, Haliç'ten çıkarak, saldırılara başlamıştır.

"Bu yüzden, savaşın bütün sorumluluğu Türkiye'nin üstüne çökmektedir – o Türkiye ki, 1854 de yaptığı çağrıya koşup gelen ve ulusal bağımsızlığını korumak için, bir buçuk yıl boyunca, kendisiyle birlikte savaşmış olan Devletlere karşı çıkmıştır.

"Burada, adına konuştuğumuz Fransa, bu iyilik bilmezliği, başka herhangi bir ülkeden daha derinden duymuştur; çünkü, I nci François ile Kanunî [Muhteşem] Süleyman'ın aralarında bir ittifak andlaşması imzalandığı, çok gerilere giden bir geçmişe karışmış eski zamanlardan bu yana, iki Ulus arasında giderek artan bir dostluk kurulmuştu. Bu dostluk, Fransız diplomasisinin gelenekleri arasına girmiş ve diplomasi alanından iki halkın ilişkilerine yayılmıştı. Bu yüzden, 1914 de, dört yüzyıllık bir dostluk aldatılmış olmaktaydı.

"Fakat, acıklı olan geçmişi bırakalım. Savaşın kötülükleri onarıldığı zaman, Fransa, her zamanki sınırsız ruh yüceliğiyle, Doğu tarihinin bu üzüntülü dönemini memnunlukla unutacaktır. Çanakkale'de kaybettiği bir kolunun boş bıraktığı üniformasıyla, askerlerinin başında, 1918 de Strasbourg'a giren büyük bir asker*, her şeye rağmen, nasıl Türklerin yalnız askerlik erdemlerini övmekte ise, uzun süre kin tutmasını beceremeyen Fransızlar da, kendilerine uzatılacak – önceleri dost olmuş – elleri, öyle sıkacaklardır. Fakat, her şeyden önce, barışı imzalamak gerekir. Hem Türkiye'nin, hem de Avrupa'nın yararına olacağı için, böyle yapmak daha da gereklidir. İşte, bunu yapmak üzere, şimdi Ouchy Şatosunda toplanmış bulunuyoruz.

"Türkiye'nin, Lausanne'a, Temsilci Heyetinin başında, savaşlarda ün salmış bir general göndermekte olduğunu öğrendiğimiz zaman, bundan büyük bir sevinç duymuştuk – düşünmüştük ki, savaş alanlarından çağrılmış ve zaferler kazanmış bir asker, gözleri savaşın sürükleyip getirdiği korkunç şeylerle henüz dolu olarak, barışın yapılması için en elverişli kafa ve yürek eğilimlerini de getirecektir. İsmet Paşa, izin verin de, böylesine son derece önemli bir durumda ve böylesine kesin bir anda, size doğrudan doğruya sesleneyim – siz ki, Hükümetinizden tam yetkiler almış olduğunuzu bize bir çok kez söylemişsinizdir – siz, bu yüzden, barışı ellerinizde tutmaktasınız.

"Sizinle ve Temsilci Heyetinizle uzun bir tartışmadan sonra, şimdi bu masanın üzerine koymuş olduğumuz andlaşma tasarısı, en ölçülü terimlerle kaleme

* General Henri-Joseph-Eugène GOURAUD. (S.L.M.)

alınmıştır; en duyarlı ulusal alınganlıklara dokunabilecek terimleri bile, metinden çıkarttık; tam tersine, tasarı metnine, Türkiye'nin yabancı uluslarla en verimli bir anlaşmaya varmasını kolaylaştıracak nitelikte olan her şeyi koyduk; bu tasarı dikkatli bir incelemeye değer. Bu yüzden, tasarıyı inceleyiniz; şüphesiz yakından, fakat böyle bir incelemeye uygun düşecek bir tutumla inceleyiniz; başka bir deyimle, büyük çabalar gerektiren görüşmelerimizin günlük çalışmalarında, sıyrılma olanağını her zaman bulamadığınız kırtasiyeciliğin kılı kırk yaran ayrıntılarının üstüne çıkarak, inceleyiniz. Bugün, yalnız, erişilecek amacı – barışı – göz önünde tutun; ve bu amaca dosdoğru yürüyün – yolun engebelerini düşünmeden, nasıl daha önce zafere doğru yürümüşseniz, öyle yürüyün.

"Yurt toprağını nasıl bir beceriklilik ve nasıl bir cesaretle savunduğunuzu herkes bilmektedir; artık yurdunuz için çarpışmak söz konusu değildir; söz konusu olan, savaş yüzünden on yıldır bitkin düşmüş yurdunuzu kalkındırmaktır. Bu, barış olmaksızın gerçekleştirilebilir mi? Elbette, hayır. Mareşal Mustafa Kemal de, bu ayın 23 ünde Bursa'da verdiği derin anlamlı söylevde, bunu açıklamıştır. Bu yüzden, İsmet Paşa, barışı sonuca bağlama görevi size düşmektedir. Barışı yeniden kurabilecek bir andlaşma ellerinizdedir. Bu andlaşmayı, ellerinize bir kez daha emanet edilmiş olan Türkiye'nin geleceğini de aklınızdan bir an çıkartmayarak, inceleyiniz."

Lord CURZON başkanlığa geçti.

M. CHİLD aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Lausanne'da, üç amaçla temsil edilmektedir: Önce, ülkücü ya da ticaretçi, insansıl ya da malî, hiç bir ayırım yapmaksızın, Amerikan çıkarlarını korumak için; ikinci olarak, ulusal topluluk bağlarına bakmaksızın, ne zaman elden gelirse, insancıl çıkarları korumak için; üçüncü olarak da, uygun düşen bütün yollara başvurarak, barışı korumak için.

"Birleşik Devletler Temsilci Heyetinin yapmış olduğu bildirilerde, özel ayrıcalık ya da kayrılma gözeten, herhangi bir istek bulunmamaktadır. Amerikan Temsilci Heyeti, Yakın Doğu'da "Açık kapı" rejiminden yana olduğunu açıklamıştır. Temsilci Heyetimizin bu konudaki bildirisiyle, bunun, Çağıran Devletler adına konuşan İngiltere Temsilci Heyeti Başkanınca ve daha sonra söz alan Fransa Temsilci Heyeti Başkanınca – bütün Müttefik Devletler adına – uygun karşılanışı, ortaya bir anlaşma getirmektedir; bu anlaşma, umarız ki, Yakın Doğu'da uluslararası ilişkilerde karşılıklı yeni bir anlayış, yeni bir rejim yaratacaktır; böyle bir karşılıklı anlayış ve yeni rejimin, yalnız bu ilişkileri dostça ve dürüst bir yarışma [rekabet] içinde geliştirmeye yardıma çalışan Batılı Devletler arasında değil, fakat, siyasal dolap ve düzenlerden kurtulmuş olmayı özleyen Yakın Doğu ile, şimdi artık siyasal karışma [müdahale] politikalarının tehlikelerle dolu ve pahalı denemelerine girişmek istemeyen öteki uluslar arasında kurulmasını ummaktayız.

"Ne olursa olsun, görüşümüzün bütün ağırlığını, Boğazlar'ın ve Karadeniz'in serbestliğinden yana koyduk; çünkü, bu konuda öne sürülen ilkelerin herkesin yararına olduğuna içtenlikle inanmaktayız.

"Halkların yurtdışı edilmesi, insanları acılar ve adaletsizlikler tehdidi altında ezer göründüğü zaman, buna karşı konuştuk. Din özgürlüğüne dokunduğu ölçüde,

din görevlilerinin, toplulukların [cemaatların] nerede bulunmalarını istiyorlarsa orada bırakılmalarını istedik. Azınlıkların korunmasını istedik. Yakın Doğu'da bir çok halkların çıkarlarını ilgilendiren, sığınmış göçmenler sorununun, ancak ortak bir davranışla etkili bir biçimde çözümlenebilecğini telkin ettik; ancak böylelikledir ki, şimdiye kadar görülmemiş acılar önlenebilir ve yatıştırılabilir, hastalıklarla uğraşılabilir, verimsiz çabalara girişilmez olur, kaynakların boşuna harcanması ve para yitirilmesi önlenebilir. Bu telkini yeniden öne sürerken, bu konunun Konferans sona ermeden görüşülebileceğini ummaktayız.

"Görüşmelerin bu önemli aşamasında, bütün dünyanın istediği ve bütün dünya için gerekli olan bir barışın gerçekleştirilmesine yardımcı olabilirsek; herkes için zararlı olacak ve belki de Yeni Türkiye'nin ulusal gücünü büsbütün tüketecek olan savaş tehlikelerinin yerine, bundan sonra Yakın Doğu'da anlaşmanın, düzene girmiş uluslararası ticaretin ve sürekli olarak normal koşulların yeniden kurulmasının sağlayabileceğine inandırmaya katkıda bulunabilirsek, buna, bütün gücümüzle, çalışmağa hazırız.

"Moral etki sözünden, bizim düşüncelerimizin, komşularımızın düşüncelerinden daha haklı olduğunu belirtmek istediğimiz anlamı çıkartılmakta ise, bilinmelidir ki, biz herhangi bir moral etkide bulunmak niyetinde değiliz. Biz, yalnız, düşüncelerimiz, hep birlikte aramakta olduğumuz adalete ve akıllıca davranmağa dayandığı zaman, bunların kabul edilmesini istemekteyiz. Ben, burada, Amerika Birleşik Devletlerinin durumunu öteki Devletlerin durumundan özellikle ayırdedici herhangi bir şeyin var olduğunu sanmıyorum; yalnız, biz, Türkiye ile savaşta bulunmadığımız, eski ve artık geride kalmış Yakın Doğu politikasına da katılmamış olduğumuz için, çıkar bağlantıları olmamanın ve tarafsızlığın bütün gücünü – bu güç ne kadar olursa olsun, – kullanabiliriz. Biz, barışa yararlı olabildiysek, tarafsızlığımızı yürütmemizi ve dürüst davrandığımıza başkalarını inandırmamızı önleyebilecek olan olaylardan kendimizi uzak tutabilmemize koşulların elverişli davranmış bulunmasındandır.

"Biz şimdi, bütün dünya ile barıştan başka ortak bir çıkarı olmayan kimseler olarak, konuşmaktayız.

"Haftalar boyunca, özel görüşmelerde, sıkı bir işbirliği yapmaktan memnunluk duyduğumuz Temsilcilerle, hep bu biçimde konuşmaya çalıştık. Sorulduğu zaman, görüşlerimizi saklamadık; istendiği zaman, yapabileceğimiz herhangi bir aracılıktan çekinmedik.

"Barışın burada yapılmasını önliyecek hiç bir neden görmemekteyiz; barışın Lausanne'da yapılabileceğine inanıyoruz; bu inancımız, şu ya da bu iyimserlik ya da kötümserlik dalgasına, anlaşmaların ya da anlaşmazlıkların gel-gitine [met ve cezirine] değil, fakat barışa yönelmiş güçlerin varlığına dayanmaktadır. Körü körüne bir direnç gösterilmedikçe, bu güçlere karşı konulamaz. Burada barış görüşmelerinin başarısızlığa uğraması, dünya için bir yıkım, fakat Türkiye için onarılmaz bir trajedya olabilecektir.

"Karşılaştığımız güçlüklerden bir çoğunun, yeni bir düşünceden esinlenen bir ulusun, savaş yüzünden öteki uluslarla ilişki kuramamış olması yüzünden, dünya uluslarının yeni Türkiye'nin bağımsızlık, egemenlik ve kendi geleceği için elverişli

barış koşulları altında çalışmak hakkını tanımağa ne kadar istekli olduklarını anlayamamasından doğduğunu görmüş bulunmaktayız.

"Bunun gibi, öteki ulusların, Türkiye'nin çekinsemelerini ve kaygılarını gereği gibi değerlendiremediklerini nasıl görmekteysek, Yeni Türkiye'nin de, yeni kurumlarını kurmakta olduğu dönemde, öteki ulusların kendisine karşı beslemeleri doğal olan çekinsemelerini ve kaygılarını hakkıyla anlıyamamış olduğunu da, öylesine görmüş bulunuyoruz.

"Türkiye ile şerefli bir barış yapılmadıkça, Türkiye'nin geleceğine bakamayacağımızı ortaya koymaktan geri kalmadık. Ancak şimdi yapılacak barışın, Türkiye'ye, kurumlarını örgütleme, iktisat ve ticaret alanında gelişme yoluna girme, öteki uluslarla işbirliğine girişme, öteki ülkelerle diplomatik temsilciler gönderişerek düzenli ilişkiler kurma ve Uluslar Ailesine katılma fırsatını vereceğini açıklamaktan da geri kalmadık. Bunlar, Türkiye için, bir Andlaşmada yazılamayacak kazançlardır. Biz o görüşteyiz ki, bunlar yazılı olmasa bile, Türkiye'nin burada elde edebileceği en önemli kazançlardır.

"Türkiye, barış yapmak için büyük bir istek göstererek Müttefiklerle tam ve içten bir işbirliğine girişmezse, bütün bunları yitirebilir.

"Daha çok gecikirse, Türkiye, bütün bunları tehlikeye atmış olabilir. Görüşlerimizden hiç birini Türkiye'ye zorla kabul ettirmek aklımızdan geçememektedir; en dostça bir niyetle, Türk Temsilci Heyetine şunu yeniden belirtmek istiyoruz: Şimdi, Türkiye'nin barış konusunu görüşmekte olduğu uluslar, yeni bir ilerleme umudu getirmeyen, Yakın Doğu'da çatışma tehlikeleri yaratan, güvensizliği besleyen ve dünya kamu oyunu Türkiye'ye karşı yumuşatmaktan çok sertleştiren her gecikmeyi sabırsızlıkla karşılamaktadırlar.

"Vakit gelmiştir. Türkiye'ye, hiç değilse adaletli bir barışın genel temellerini sağlıyacak ve hemen girişilmesi gereken içten bir işbirliğinin vakti gelmiştir; bu temeller üzerinde, daha karmaşık ve teknik konular, belki ileride, yeni görüşmeler sonucu olarak çözüme bağlanabilir ve bu konular, gerekirse, hakemliğin değerli yardımıyla düzenlenebilir."

Baron HAYASHİ şöyle konuştu:

"Konferans çalışmalarının sonuçlarını özetleyen üç Başkanın herşeyi kapsayan sözlerini ve Amerikan Heyetinin çok yürekten tavsiyelerini dinledikten sonra, Japon Temsilci Heyeti, Andlaşmanın hemen, hiç olmazsa çok yakın bir gelecekte, imzalanacağına çok büyük bir umut beslemekte olduğunu belirtmek ister. Bence, Türkiye, nerdeyse bütün istediklerini elde etmiş bulunmaktadır; özellikle, çok büyük bir önem verdiği, egemen gücünü elde etmiştir. Gerçekten, Türkiye, yeni bir Devlet olarak, güveneceği yeni temeller üzerin de, dünyanın geri kalan kısmıyla ilişkiler kuracaktır. Bana öyle görünüyor ki, Türkiye, eski düşmanlarımız arasında, savaştan saygınlığı [prestiji] azalmadan ve tam bir barışçıl gelişme umudu vererek çıkan, tek Devlettir. Bu sonuç, uygarlık için olduğu kadar, Türkiye'nin kendisi için de çok değerlidir."

M. DİAMANDY şunları söyledi:

"Romanya'nın Doğu'ya yakınlığı ve çıkarları, bizi, bugünkü durumu gerçek bir kaygıyla görmeye zorlamaktadır.

"Romanya Temsilci Heyeti, Türk Temsilci Heyetine sunulmuş olan Andlaşma tasarısının akla yatkın ve Türkiye'ce kabul edilebilir olduğu kanısındadır.

"Türkiye'nin, Müttefiklere karşı yürüttüğü savaştan çıkışındaki durumu ile, bu Andlaşmanın ona sağladığı durum karşılaştırılacak olursa, Türk Temsilci Heyetinin, Lausanne'da elde edilebilecek en büyük kazancı sağlamış olduğunu görmezlikten gelemem.

"Yakın Doğu'nun son yıllar tarihinin ortaya koyduğu birtakım düşünceleri hatırlatmaktan da kendimi alamayacağım. Önümüzde, taraflardan birince kazanılmış bir Balkan Savaşı denemesi var; fakat yenenin uzlaşmaz tutumu, kazanmış olduğu zaferin ve yapmış olduğu fedakârlıkların ürününü almasını engellemiştir.

"Hem barışın hem de Türkiye'nin yararına olarak, tarihin kendisini tekrarlamayacağını yürekten ummak isterim.

"Türk Temsilci Heyeti, Romanya'nın Türkiye'ye savaş ilân etmemiş olduğunu bilmektedir; karşılıklı dostluk bağlarını kopartan ve düşmanlarımızla birlik olarak, askerlerini ülkemize yollayan, Türkiye olmuştur.

"Romanya, müttefikleriyle birlikte barış yapıldığı zaman, Türkiye ile yeniden dostça ilişkiler kuracak ilk Devletin kendisi olmasını istemektedir.

"Türk Temsilci Heyetine, şöyle seslenmemin de, ödevlerimden olduğunu sanırım: Alacağı tutumunu tartsın, Türk çıkarlarını doktrin açısından ya da soyut olarak değil, fakat gerçek durumuyla ve siyasal çevresi içinde göz önünde tutsun. Şuna inanmaktayım ki, yüklendiği ağır sorumluluğu bilen Türk Temsilci Heyeti, bugünkü koşullar altında bir yandan barışın yararlarını, öte yandan da, zaman kazanmağa çalışmanın çok büyük tehlikelerini karşılaştırarak, en akıllıca kararı alacaktır.

"Kesin umudum odur ki, İsmet Paşa, olayların ya da aldatıcı özlemlerin etkisine kapılmayacak ve yurduna, her şeyden önce, barışı kazandırmakla büyük bir hizmette bulunacaktır."

M. RAKİTCH, Türk Temsilci Heyetine sunulmuş olan Andlaşma tasarısında, Müttefiklerin, barışa varmak üzere ve uzlaşır bir tutumla, yaptıkları çok büyük fedakârlıklar bulunduğunu söyledi. M. RAKİTCH, Türkiye'nin de, her noktada istediklerini karşılayan bu Andlaşmayı imzalayarak, aynı davranışı göstereceğini ummaktadır.

İSMET PAŞA, Komisyonlar Başkanlarının, Amerikan Baştemsilcisinin, Japon Baştemsilcisinin, Romanya Baştemsilcisiyle Sırp-Hırvat-Sloven Devleti Baştemsilcisinin konuşmalarını dikkatle dinlemiş olduğunu söyledi.

İSMET PAŞA, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, Türkiye'nin sınırları dışında kalmış olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiç bir niyet beslememekte olduğunu, daha önce de, birçok kez belirtmiş bulunmaktadır. Bugünkü Türk Devleti, yetkilerini [otoritesini] özellikle kendi ulusal ülkesiyle sınırlamağı isteyen Devletler arasında bulunmaktadır. Bu temel ilkeden esinlenen Misak-ı Millî, I nci maddesinde, yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin, yerel [mahallî] halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir.

Türk Temsilci Heyeti, Müttefik Devletlerce de açıklanmış olan bu ilkeye bağlılık duygusuyla, Mezopotamya, Hicaz, Mısır ve Suriye'nin, Türk sınırları dışında kalmış bütün öteki ülkeler gibi, kendilerine uygun görecekleri yönetimi, özgürlük içinde seçmeğe hakları olduğunu, resmen bildirmeği bir ödev saymaktadır.

İSMET PAŞA, bu bildiride bulunurken, Müttefik Temsilci Heyetlerinin de, Konferansın açılışından bu yana, uygun olacağını belirtmekten geri kalmadıkları genel yatışma gereğini göz önünde tutarak, ulusal dâvaları uğrunda çalışmış oldukları için, şimdi ceza kovuşturmasıyla karşılaşma durumunda bulunanların af tedbirlerinden yararlandıklarını görme dileğini açıklamaktan kendini alamamaktadır.

Komisyonlar, şimdiye kadar, yetkilerine giren bir çok konuları tartışmışlardır. Türk Temsilci Heyeti, bu konulardan her biri üzerinde, kendi görüşünü açıklamaktan geri kalmamıştır. Müttefik Temsilci Heyetlerince hazırlanmış olan ve Türk Temsilci Heyetinin ancak şöyle bir gözden geçirebildiği tasarılarda, önce, her iki tarafın anlaşmış oldukları sorunlar, sonra, üzerinde anlaşmaya varılamamış başka sorunlar ve en sonunda da, şimdiye kadar hiç tartışılmamış, yepyeni, çok sayıda ve pek önemli konular bulunmaktadır.

Örneğin, Türkiye'nin Avrupa'daki ülkesinde Türk silâhlı kuvvetlerinin sınırlandırılması böyle bir konudur. Müttefik Temsilci Heyetleri, Boğazlar rejimi ve Boğazlar'a komşu bölgelerin askerlikten arındırılması konusu tartışıldığı sırada, Türk Temsilcilerinin, askerlik bakımından kısıtlayıcı tedbirlerin, yalnız Boğazlar'a komşu bölgelerle sınırlandırılması gerektiğini savunmuş olduklarını, şüphesiz hatırlayacaklardır. Bu konuya ilişkin olarak, Türk Temsilcileri, bu rejimi kabul ederken, askerlik bakımından başka hiç bir kısıtlama olmayacağını da temel bir şart olarak koşmuşlardı; bu da, her zaman, Türk Temsilcilerine söz verilmiştir.

Türk Temsilci Heyeti, uzun tartışmalara konu olmuş bir çok sorunların bir araya toplanmasının iyi bir yöntem olduğu görüşündedir. Böylece, üzerinde anlaşmazlık olan konular da açıkça ortaya çıkmış bulunacaklardır. Türk Temsilci Heyeti, ancak bir hafta sonra toplanabilecek bir oturumda, kendisine şimdi sunulmuş olan konuların tümü üzerinde görüşlerini ayrıntılı olarak açıklama fırsatının verilmesini, Komisyonların Başkanlarından dilemektedir. İSMET PAŞA, barış istediğine, tam ve sağlam barış istediğine, yalnız bu amacı izlediğine, Müttefiklere inanç verebilir. Barışa varmak için, Lausanne Konferansının başından bu yana, Türkiye'nin katlandığı fedakârlıklar, bu görüşmeleri izlemiş olan iyi niyetli gözlemcilerin gözünden kaçmamıştır.

Türkiye barış isterken, bunu yalnız kendisi için değil, fakat çok büyük ölçüde, dünyanın bütün uluslarının yıllardır katlandıkları acılara bir son verilmesi ve bütün dünyanın huzura kavuşturulması için de istemektedir. İSMET PAŞA, bu yüzden, Komisyonun gelecek oturumundan önce, sekiz günlük bir süre isteminde bulunmaktadır. Bu sürenin, barışı gerçekleştirecek bütün yolların aranması ve işletilmesi için en iyi biçimde kullanılacağını ummaktadır.

Türk Temsilci Heyetinin Başkanı, M. Child'ın girişmeye sözverdiği çabaların, dünya barışının korunması konusundaki umuduna güç kazandırdığı kanısındadır.

İSMET PAŞA, Konferansta barış isteğinin, hayırlı bir gelecek gösterir yoğunlukta, yeniden doğacağına kesin olarak inanmaktadır.

İsmet Paşa'nın isteğine nasıl bir cevap verileceğini Başkanların görüşmelerini sağlamak üzere, oturuma saat 13.10 da ara verildi.

Oturum, saat 14.00 te, Lord Curzon'un başkanlığında, yeniden açıldı. Lord CURZON şunları söyledi:

"Konferansı bu kadar uzun süre beklettiğimiz için, hem kendi adıma hem de meslekdaşlarım adına özür dilerim; fakat bu gecikme, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü isteği incelemekte daha önce girişilmiş ve özellikle, benimle ilgili düzenlemelerin karşımıza çıkardığı güçlükler yüzünden olmuştur. İsmet Paşa, Türk Temsilci Heyetinin, Andlaşma tasarısı üzerinde cevabını vermezden önce, kendisine sekiz günlük bir süre tanınmasını istemiştir; anladığıma göre, kendisi, bu süre içinde, Konferansa katılan Müttefik Temsilci Heyetleriyle özel görüşmelerde bulunmayı çok istemektedir. Daha önceki bir konuşmamda da söylediğim gibi, Türk Temsilci Heyetinin bize vereceği cevap üzerinde düşünebilmesi için, kendisine bir süre tanınmasının akla yatkın olduğu görüşündeyim. Önceleri, Türk Temsilci Heyetinin, bu konu için Ankara'ya gitmeyi gerekli göreceğini sanmıştım; şimdi, çok büyük bir memnunlukla öğreniyorum ki, böyle bir yolculuk gerekmeyecektir ve İsmet Paşa'nın Lausanne'da bir karar almasına yetecek yetkileri vardır. Bu yüzden, biz yalnız, İsmet Paşa'nın kesin bir kanıya varabilmesi için zorunlu olan sürenin ne olduğu sorusuyla karşı karşıya bulunmaktayız. İşte benim Londra'ya gecikmeden dönmemi kesin olarak zorunlu kılan bir görevim var; ayrıntılarına girecek değilim; fakat Hükümetim, İngiliz Temsilci Heyeti bakımından, burada işlerin yönetilmesi bana bırakılmış olduğu için, kendisini sonuna kadar benim temsil etmemin uygun olacağını düşünmektedir; bunu, Konferans da anlayışla karşılayacaktır; Londra'ya çağrılmış bulunmaktayım; benim ve Temsilci Heyetimin niyetimiz, 2 Şubatta yola çıkmaktır.

"Fakat şimdi, İsmet Paşa'nın kendisine sunulan tasarıyı ayrıntılarıyla incelemek için, sekiz günlük bir süre elde etmeye yönelmiş isteğiyle karşılaşmış bulunuyoruz. Bu isteğin bende uyandırdığı düşünceleri, İsmet Paşa'ya, tam bir dostluk içinde, açıklayabilir miyim? Önce, Andlaşmada, İsmet Paşa'nın iddia ettiği kadar yenilikler olduğunu sanmıyorum; İsmet Paşa'ya, beklemediği yenilikler gibi görünecek pek az madde vardır. İkinci olarak, istenilen sekiz günlük süreye gelince, İsmet Paşa'nın en büyük kısmını zaten bilmekte olduğu Andlaşma, kendisine 29 Ocak sabahı verilmiştir. Bu yüzden, şimdiye kadar Andlaşmayı incelemek için İsmet Paşa'nın iki ya da üç günü olmuştur. Andlaşmayı incelemek için kendisine daha çok fırsat verilmesini istemeyenlerden değilim; kalan bir kaç gün içinde kendisiyle görüşmek üzere her fırsattan memnunluk duyarak yararlanacağım. Meslekdaşlarımın da aynı duyguları taşıdığından eminim. Bununla birlikte, yola çıkışımı sonu gelmez bir biçimde ne uzatabilirim, ne de burada sekiz gün daha kalabilirim; fakat 3 Şubat, hatta 4 Şubat akşamına kadar kalabilmek için elimden geleni yapacağım. Bu tarihte, Andlaşmanın Türk Temsilci Heyetine sunulmuş olduğu süre bir haftayı bulacaktır. Ben de, İsmet Paşa gibi, çalışmaktan yılmam ve çoğu geceler geç yatarım. Bütün bu zamanı, mümkün olduğu kadar, İsmet Paşa'yla

birlikte çalışmakla geçirmekten – Paşa da isterse – ancak mutluluk duyacağım. Bu sürenin sonunda, Türk Temsilci Heyetinin kesin görüşlere varamaması, şaşılacak bir şey olurdu. İsmet Paşa'ya, yalnız kendi çıkarı bakımından değil, genel çıkarlar bakımından da, bu soruyu yöneltmekteyim. Sanırım ki, İngiliz Temsilci Heyetinin yokluğunda görüşmelerin yapılmasını ya da genel bir karar alınmasını herkes üzüntüyle karşılayacaktır. Bu koşullar altında bir anlaşmaya nasıl varılabileceğini de görmemekteyim. Bu yüzden, bir ya da iki günlük bir süre için, kendi yükümlerimi ve kendi işlerimi erteleyerek, İsmet Paşa'ya da duyduğum saygıyla, burada kalmaya razı olacağım – şu şartla ki, gelecek hafta başında Lausanne'dan ayrılabilmemi sağlayacak biçimde görüşmeler hemen başlasın."

İSMET PAŞA, Lord Curzon'un kişisel durumunu anlamazlıktan gelmediğini, kendisinin de, Konferans çalışmalarının, İngiliz Temsilci Heyeti Başkanının ayrılmasından önce bitirilmesini çok istediğini söyledi. Bu amaçla, İSMET PAŞA, elinden geleni yapacağına sözvermektedir. Fakat, her şeyi iyice bilerek kararlar alabilmek için, üzerinde anlaşmazlık bulunan noktaların, öteki konulardan açıkça ayrılmasının mümkün olduğunu belirtmezlik de edemeyecektir. Müttefiklerce verilmiş olan Andlaşma tasarısında, incelenmek üzere ele hiç alınmamış, yepyeni maddeler vardır. Bunlar bir yana bırakılacak kadar önemsiz değillerdir. Bu yüzden, her şey, zaman darlığı nedeniyle, üç ya da dört gün içinde çözümlenemezse, İSMET PAŞA, bu süre konusunda direnilmeyeceğini ummaktadır. İSMET PAŞA, her halde, elinden geleni tam bir dürüstlük içinde yapacağını yeniden belirtti.

Lord CURZON şunları söyledi:

"İsmet Paşa'ya, elimden geleni yapacağımı, onun da böyle davranacağına güvendiğimi söyledim. İsmet Paşa, görüşlerini açıklamak üzere, benimle, istediği kadar uzun ve nasıl dilerse öylesine konuşabilir; Lauasnne'dan 4 Şubat günü ayrılırken, İsmte Paşa'nın elini içten duygularla sıkmak ve ortak zaferimizden ötürü kendisini kutlamak sevincini duyacağımı umarım."

Oturuma saat 14.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulundu:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ÂLİ (*Türkiye*).

EK (A)

BARIŞ ANDLAŞMASI TASARISI

Bir yandan,

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA, İTALYA, JAPONYA, YUNANİSTAN, ROMANYA, SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİ,

Öte yandan,

TÜRKİYE,

1914 yılından beri Doğu'nun huzurunu bozan savaş durumuna kesin bir son vermek için aynı istekle duygulu olarak,

Ulusların ortaklara refah ve mutluluğu için gerekli olan dostluk ve ticaret ilişkilerini aralarında yeniden kurmak özlemi içinde,

Bu amaçla bir Andlaşma yapmayı kararlaştırmışlar ve Temsilcilerini aşağıda belirtildiği üzere atamışlardır:

. . . . . .

. . . .

BU TEMSİLCİLER, yetki belgelerini gösterdikten ve bu belgeler usulüne uygun ve geçerli kabul edildikten sonra, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

BÖLÜM I
SİYASAL HÜKÜMLER

Madde 1

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinden başlıyarak, bir yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ve öte yandan Türkiye arasında olduğu kadar, bunların uyrukları arasında da, barış durumu kesin olarak yeniden kurulmuş olacaktır.

Taraflar arasında resmî ilişkiler kurulacak ve Tarafların ülkelerinde diplomasi ve konsolosluk görevlileri [*agents diplomatiques et consulaires*], yapılacak özel anlaşmalara halel gelmeksizin, Devletler hukukunun genel ilkeleri uyarınca işlem göreceklerdir.

KESİM I
I. ÜLKEYE İLİŞKİN HÜKÜMLER

Madde 2

Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar Türkiye'nin sınırları aşağıdaki gibi saptanmıştır (Ekli 1 sayılı Haritaya bakılması):

1. *Bulgaristan ile:*

Rezvaya'nın denize döküldüğü yerden, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının Meriç üzerinde birleştikleri noktada, Meriç'in sol kıyısına kadar:

Bulgaristan'ın güney sınırı, şimdiki durumuyla saptanmış bulunduğu gibi.

2. *Yunanistan ile:*

Buradan, 26 Eylül 1915 tarihli Sofya Andlaşmasıyla saptanmış olan sınırın Meriç nehrini Edirne'nin yukarısında (*en amont*) kestiği noktaya kadar:

Meriç'in sol kıyısı;

Buradan, Güney-doğu doğrultusunda, [söz konusu sınırın] Edirne'nin aşağısında (*en aval*) Meriç'i kestiği noktaya kadar:

Edirne şehrine ulaşım sağlamak amacıyla özel olarak yapılmış demiryolu kolunun son bulduğu istasyon Türkiye'ye, ve Karaağaç şehri ile garı da Yunanistan'a bırakılmak üzere, 26 Eylül 1915 Sofya Andlaşmasıyla saptanmış olan sınır;

Buradan, Ege Denizi'ne kadar:

Meriç'in sol kıyısı.

Madde 3

Akdeniz'den İran sınırına kadar, Türkiye'nin sınırı aşağıdaki gibi saptanmıştır:

1. *Suriye ile:*

20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Andlaşmasının 8 nci maddesiyle saptanmış olan sınır;

2. *Irak ile:*

Bu maddenin [3 ncü maddenin] 1 nci fıkrasında öngörülen sınırın Dicle üzerinde sona eriş noktasından başlıyarak:

Milletler Cemiyeti Meclisince bu konuda alınacak karara uygun olarak saptanacak bir çizgi.

Madde 4

İşbu Andlaşmada belirtilen sınırlar, Andlaşmaya eklenmiş 1/1.000.000 ölçekli haritalar üzerine çizilecektir. Andlaşma metni ile haritalar arasında uyuşmazlık çıkarsa, Andlaşma metni üstün tutulacaktır.

Madde 5

İşbu Andlaşmanın 2 nci ve 3 ncü Maddelerinde tanımlanmış ve henüz çizilmemiş bulunan sınırları toprak [arazi] üzerinde çizmek işiyle Sınırlandırma Komisyonları görevlendirilecektir. Bu Komisyonlar, ilgili sınırdaş Devletlerin temsilcilerinden – her Devlet için birer temsilci olmak üzere – ve bunların üçüncü bir Devletin uyrukları arasından seçecekleri bir Başkandan kurulacaklardır.

Bu Komisyonlar, yalnız "toprak [arazi] saptanacak çizgi" terimi ile tanımlanmış olan sınır parçalarının saptanması konusunda değil, fakat, gerekli görülürse, yönetsel sınırlar (*lignes administratives*) ile ya da başka biçimde tanımlanmış sınır parçalarının ayrıntılarına ilişkin konularda düzeltmeler yapmakla da tam yetkili olacaklardır. Komisyonlar, her yerde yönetsel sınırlarla yerel [mahallî] ekonomik çıkarları, elden geldiği ölçüde göz önünde tutarak, Andlaşmalarda verilmiş tanımlamaları en yakından izliyeceklerdir.

Komisyonların kararları oyçokluğuyla alınacak ve bu kararlar ilgili Taraflar için bağlayıcı nitelikte olacaktır.

Sınırlandırma Komisyonlarının giderleri ilgili Taraflarca eşit olarak yüklenilecektir.

Madde 6

Bir nehrin ya da bir ırmağın kıyılarıyla değil de akım yollarıyla tanımlanan sınırlar bakımından, işbu Andlaşmadaki tanımlamalarda kullanılan "akım yolu" (mecra, "*cours*", "*course*"; ya da "*chanel*", "*channel*") terimleri şu anlama gelmektedir: Bir yandan, gemilerin gidiş gelişine (ulaşıma) elverişli olmayan nehirlerde, akarsuyun ya da ana kolunun ortay çizgisi (*ligne médiane, median line*), ve öte yandan, gemirelin gidiş-gelişine (ulaşıma) elverişli nehirlerde, ana gidiş-geliş yolunun ortay çizgisi (*ligne mediane du chanel de navigation principale; the median line of the principal channel of navigation*). Bununla birlikte, akım ya da gidiş-geliş yolunda değişiklikler olması halinde, sınır çizgisinin, bu biçimde tanımlanmış olan akım yoluyla gidiş-geliş yolunu mu izleyeceği, yoksa, bu yolun, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş anındaki durumunda olduğu gibi kesin olarak saptanmış mı kalacağını kararlaştırmaya, işbu Andlaşmada öngörülen Sınırlandırma Komisyonları yetkili olacaklardır.

İşbu Andlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, deniz sınırları, kıyıya üç milden daha yakın bulunan adaları ve adacıkları da içine alacaktır.

Madde 7

İlgili Devletler, Sınırlandırma Komisyonlarına, görevlerini yerine getirmeleri için gerekli her türlü belgeleri, özellikle şimdiki ya da eski sınırların saptanmasına ilişkin tutanakların, doğruluğu onanmış örneklerini, elde bulunan en büyük ölçekli bütün haritaları, geodezik verileri, yapılmış fakat yayınlanmamış yer ölçmesi [mesaha] haritalarını (*levés, surveys*), sınırdaki akarsuların yatak değiştirmelerine ilişkin bilgileri vermeği yükümlenirler. Türk makamlarının elinde bulunan haritalar, geodezik veriler, yayınlanmamış olsa bile yer ölçmesi [mesaha] haritaları, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konmasından sonra en kısa süre içinde, İstanbul'da, ilgili Komisyonların Başkanlarına teslim edilecektir.

İlgili Devletler, bundan başka, bütün belgeleri, özellikle plânları, kadastrolarla tapu kütüklerini ve, Komisyonlar isterlerse, mülkiyet durumuna ve ekonomik akımlara ilişkin bilgilerle gerekli her çeşit bilgileri Komisyonlara iletmeleri için yerel [mahallî] makamlara yönergeler [talimat] vermeyi de yükümlenirler.

Madde 8

İlgili Devletler, Sınırlandırma Komisyonlarına, görevlerini yerine getire-

bilmeleri için gerekli olan ulaşım, konut, işgücü ve malzemeye (direkler ve sınır işaretleri) ilişkin her türlü yardımı gerek doğrudan gerekse yerel [mahallî] makamların aracılığıyla yapmağı yükümlenirler.

Özellikle, Türk Hükümeti, Sınırlandırma Komisyonlarının görevlerini yerine getirmelerinde, gerekli görünürse, teknik personel yardımında bulunmağı yükümlenir.

Madde 9

İlgili Devletler, Komisyonlarca konulmuş nirengi noktalarını, sınır işaretlerini, taşlarını kazık ya da direklerini korumayı yükümlenirler.

Madde 10

Sınır işaretleri [taş, kazık ya da direkleri], birbirinden gözle görülecek uzaklıklara konulacaktır; bunlara sayı verilecek ve yerleriyle sayıları bir haritaya işlenecektir.

Madde 11

Sınırlandırmaya ilişkin kesin tutanaklar, bunlara ekli haritalar ve belgeler, her biri de asıl nüsha sayılmak üzere, üç nüsha olarak düzenlenecektir; bunlardan ikisi sınırdaş Devletlere, üçüncüsü de, doğruluğu onaylanmış birer örneğin işbu Andlaşmayı imzalamış Devletlere gönderecek olan, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine verilecektir.

Madde 12

İmroz (*Imbros*) adası ile Bozcaada (*Tenedos*) dışında, Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni (*Lemnos*), Semadirek (*Samothrace*), Midilli (*Mitylène*), Sakız (*Chio*), Sisam (*Samos*) ve Nikarya (*Nicaria*) adaları üzerine Yunan egemenliği konusunda 17/30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşmasının 5 nci ve 1/14 Kasım 1013 tarihli Atina Andlaşmasının 15 nci maddeleri hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükümetine bildirilen karar, bu Andlaşmanın, İtalya'nın egemenliği altına konulan ve 15 nci Maddede belirtilen adalara ilişkin hükümleri saklı tutmak üzere, doğrulanmıştır. İşbu Andlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaklardır.

Madde 13

Barışın sürekli olmasını sağlamak amacıyla, Yunan Hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında, aşağıdaki tedbirlere uymakla yükümlüdür:

1. Bu adalarda hiç bir deniz üssü, hiç bir istihkâm yapılmayacaktır;
2. Yunan askerî uçaklarına Anadolu kıyısı toprakları üstünde uçmak yasak olacaktır.

Buna karşılık, Türk Hükümeti de askerî uçaklarının bu adalar üstünde uçmalarını yasaklayacaktır.

3. Bu adalarda Yunan askerî kuvvetleri, askerlik hizmetine çağrılmış ve

bulundukları yerde eğitilebilecek normal asker sayısından çok olmayacağı gibi, jandarma ve polis kuvvetleri de, bütün Yunan ülkesindeki jandarma ve polis kuvvetine orantılı bir sayıda kalacaktır.

Madde 14

Türk egemenliği altında kalan İmroz adasıyla Bozcaada, yerel [mahallî] yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman-olmayan yerel halka gerekli bütün güvenceyi [garantiyi] sağlayan, yerel unsurlardan kurulu özel bir yönetim örgütünden yararlanacaktır. Bu adalarda düzenin korunması, yukarıda öngörülen yerel yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanacaktır.

Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan hükümler, İmroz ve Bozcaada halkına uygulanmayacaktır.

Madde 15

Türkiye, aşağıda sayılan adalar üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer: Bugünkü durumda İtalya'nın işgali altında bulunan Stampalya (*Astropalia*), Rodos (*Rhodes*), Kalki (*Carki, Kharki*), Skarpanto (*Scarpanto*), Kazos (*Casos, Casso*), Piskopis (*Piscopis, Tilos*), Miziros (*Misiros, Nisyros*), Kalimnos (*Calimnos, Kalymnos*), Leros, Patmos, Lispsos (*Lipso*), Limi (*Lymi*) ve İstanköy (*Coskos*) adaları ile, bunlara bağlı adacıklar, ve Meis (*Castellorizo*) adası (2 sayılı Haritaya bakılması).

Madde 16

Türkiye, işbu Andlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan bütün topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü hakları ve sıfatlarıyla, egemenliği tanınmış adalardan başka bütün ödeki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir.

Türkiye, [söz konusu] bu topraklar ve adalar bakımından, bunların bir başka Devlete verilmesi, bağımsızlığı, bu topraklar ya da adalar üzerinde herhangi bir başka rejim kurulması konusunda uygulanmış ya da uygulanacak olan hükümleri [şimdiden] kabul ettiğini ve uygun bulduğunu bildirir.

Madde 17

Türkiye'nin, Mısır ve Sudan üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçişi, 5 Kasım 1914 tarihinden başlıyarak yürürlüğe girecektir.

Madde 18

Mısır Devletinin tanınmasından doğan sorunlar, ilgili Devletler arasında saptanacak şartlar içinde, sonradan kararlaştırılacak hükümlerle çözüme bağlanacak ve işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklara ilişkin olarak sözü geçen Andlaşmanın hükümleri Mısır Devletine uygulanmayacaktır.

Madde 19

Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen, Kıbrıs'ın [İngiltere'ye] katılışını tanıdığını bildirir.

Kıbrıs adasında doğmuş ya da bu adada oturan (*domiciliés*) Türk uyrukları, Türk uyrukluğunu yitirerek, yerel [mahallî] kanun uyarınca, İngiliz uyrukluğuna geçeceklerdir.

Madde 20

18 Ekim 1912 tarihli Lausanne Andlaşması ve bu Andlaşmaya ilişkin senetler [belgeler] uyarınca, Libya'da Türkiye Sultanına [Türk Padişahına] tanınmış olan haklar ve ayrıcalıklar kesin olarak kaldırılmış ve bunlar son bulmuşlardır.

2. ÖZEL HÜKÜMLER

Madde 21

Bağıtlı Yüksek Taraflar, Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul ve ilân etmekte görüş birliğine varmışlardır.

Boğazlar'ın rejimine ilişkin olarak, bugünkü tarihle yapılmış özel Sözleşme, işbu Andlaşmaya taraf olan Devletler bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

Madde 22

İşbu Andlaşmanın 2 nci Maddesinde tanımlanan sınır rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış olan özel Sözleşme, işbu Andlaşmaya taraf olan Devletler bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

Madde 23

Türkiye, kendisiyle yan yana savaşmış olan Devletlerle öteki Bağıtlı Devletler arasında yapılmış Barış Andlaşmaları ile ek Sözleşmeleri tam geçerli olarak tanımağı, eski Alman İmparatorluğu, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan topraklarına ilişkin olarak alınmış ya da alınacak kararları kabul etmeyi ve yeni Devletleri [bu andlaşmalarda] saptanan sınırlar içinde tanımayı yükümlenir.

Madde 24

Türkiye, 23 ncü Maddede belirtilen Andlaşmalar ya da tamamlayıcı Sözleşmelerle saptanmış olduğu ya da saptanacak biçimde, Almanya'nın, Avusturya'nın, Bulgaristan'ın, Yunanistan'ın, Macaristan'ın, Polonya'nın, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin ve Çeko-Slovakya Devletinin sınırlarını tanıdığını ve kabul ettiğini, şimdiden bildirir.

Madde 25

Türk ülkesinin dışında, işbu Andlaşmayı imzalayan öteki Devletlerin egemenlikleri ya da koruyuculuğu (*protectorat*) altında bulunan ülkelerin uyrukları ile Türkiye'den ayrılmış ülkelerin uyrukları üzerinde, Türk Hükümeti ya da Türk makamlarınca, siyasal, yasamaya ya da yönetime ilişkin herhangi bir nedenle olursa olsun, hiç bir güç ya da yetki kullanılmayacaktır.

İşbu Andlaşma, çeşitli inançlara bağlı dinsel makamların ruhanî ayrıcalıklarına halel getirmez.

Madde 26

Bağıtlı Yüksek Taraflar, gerek ülkeye giriş ve ülkede oturma şartları bakımından, gerekse maliye ve adalet [yargı] yönlerinden, yabancıların rejimine ilişkin kapitülasyonun kaldırılmasında görüş birliğine varmışlardır.

Bu konuya ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış olan özel Sözleşme, Bağıtlı Yüksek Taraflar bakımından, sanki hükümleri bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

Madde 27

Fas uyrukluğunda (Fransız bölgesi) olanlarla, Tunus uyrukluğunda olanlara, Türkiye'de, her bakımdan, öteki Fransız uyruklarına uygulanan rejim uygulanacaktır.

Libya uyrukluğunda olanlara, Türkiye'de, her bakımdan, öteki İtalyan uyruklarına uygulanan rejim uygulanacaktır.

KESİM II
UYRUKLUK

Madde 28

İşbu Andlaşmanın hükümleri uyarınca Türkiye'den ayrılan ülkelerde yerleşmiş (*établis*) Türk uyrukları hukukça* ve yerel [mahallî] yasaların öngördüğü şartlarla, bu ülke hangi Devlete bırakılmışsa o Devletin uyruğu olacaklardır.

Madde 29

Onsekiz yaşını aşmış olup da Türk uyrukluğunu yitiren ve 28 nci Madde uyarınca hukuk açısından yeni bir uyrukluk edinmiş bulunan kimseler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, iki yıllık bir süre içinde Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir.

Madde 30

İşbu Anlaşma uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir ülkede yerleşmiş ve bu

* Fransızca metinde "*de plein droit*", İngilizce metinde "*ipso facto*", 1924 Türkçe çevirisinde "bihakkın" denilmektedir. (S.L.M.)

ülkedeki halkın çoğunluğundan soy [ırk] bakımından ayrı olan, onsekiz yaşını aşmış kimseler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak iki yıllık bir süre içinde, halkın çoğunluğu seçme hakkını (*droit d'option*) kullanan kişinin soyundan olan Devletlerden birinin uyrukluğunu, bu Devletin de buna razı olması şartıyla, edinebileceklerdir.

Madde 31

29 ncu ve 30 ncu Maddelerdeki hükümler uyarınca, seçme haklarını kullanan kimseler, bunu izliyen on iki ay içinde, konullarını* [ikametgâhlarını], seçme haklarını hangi Devlet için kullanmışlarsa o Devletin ülkesine taşıtmak zorundadırlar.

Bu gibi kimseler, seçme haklarını kullanmazdan önce, oturmakta oldukları öteki Devletin ülkesinde malik oldukları taşınmaz malları ellerinde tutmakta serbest olacaklardır.

Bu gibi kimseler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürebileceklerdir. Bu yüzden, kendilerinden, bu malların çıkarılışı ya da sokuluşu için hiç bir vergi ya da resim alınmayacaktır.

Madde 32

İşbu Andlaşma hükümleri uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir ülkenin yerli halkından olup, onsekiz yaşını aşmış ve işbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, Türkiye'den ayrılan ülkelerde yetkilerini [otoritelerini] kullanan Hükümetlerle, yerleşmiş bulundukları ülkelerin Hükümetleri arasında yapılması gerekli görülebilecek anlaşmalar saklı kalmak üzere, yerli halkından oldukları ülkedeki uyrukluğu seçebilirler. Bu seçme hakkı (*droit d'option*), işbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlıyarak iki yıllık bir süre içinde kullanılmalıdır.

Madde 33

Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Andlaşmada ya da Almanya, Avusturya, Bulgaristan veya Macaristan ile yapılmış Barış Andlaşmalarında, veya Müttefik Devletlerce ya da onlardan biriyle Rusya arasında, veya Müttefik Devletlerin kendileri arasında yapılmış bir Andlaşmada öngörülen ve ilgililere, kendileri için edinilmesi mümkün herhangi bir uyrukluğa geçme olanağını sağlıyan seçme hakkının kullanılmasına, herhangi bir engel çıkartmamayı yükümlenirler.

Madde 34

İşbu Kesimdeki hükümlerin uygulanmasında, her bakımdan, evli kadınların durumu kocalarının, ve onsekiz yaşından küçük çocuklarının durumu da anababalarının durumuna göre ayarlanacaktır.

Madde 35

Osmanlı uyrukluğunda olmayan ve işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş

* Bknz. Velidedeoğlu, *op. cit.*, md. 19 (S.L.M.)

tarihinde Filistin'de yerleşmiş bulunan Yahudilerin, kanunda belirtilecek olan şekil ve şartlar uyarınca bir bildiri düzenleyerek, Filistin uyrukluğunu edinme hakları olacaktır.

KESİM III
AZINLIKLARIN KORUNMASI

Madde 36

Türkiye, 37 nci Maddeden 43 ncü Maddeye kadar olan Maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, hiç bir yönetmeliğin* ve hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir yönetmelik ve hiç bir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.**

Madde 37

Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma [milliyet], dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.**

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden (*liberté de circulation et d'émigration*) tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 38

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık [medenî] haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

* Birinci cildin ilk kitabında, "düzenleyici tasarruf" denilmişti. (S.L.M.)
** Birinci kitapta "kabul etmektedir" diye çevrilmişti. (S.L.M.)

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 39

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı garantilerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini [âyinlerini] serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 40

Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hakgözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurum ve tesislerin (*établissement et institutions*) yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 41

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle, aile hukukiyle] kişisel durumları [statüleri, kişi halleri] konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupa'lı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 42

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinlerinin gereklerine [âyinlerine] aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanmayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 43

Türkiye, bu Kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, işbu Andlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar güç ve değerinde olacaktır.

Madde 44

Bu Kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

BÖLÜM II
MALÎ HÜKÜMLER

KESİM I
OSMANLI DEVLET BORCU

Madde 45

Balkan Yarımadası Devletleriyle, işbu Andlaşmanın 15 nci Maddesinde sözü edilen adalar ve Asya'da yeni kurulmuş olan Devletlerden, kendilerine, gerek 1912-1913 Balkan Savaşları sonucu olarak, gerekse işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan bir toprak parçası verilmiş olan Devletler, aşağıdaki şartlar altında, ekli Çizelgede belirtilmiş olduğu üzere (I sayılı Eke bakınız), Osmanlı Devlet Borcunun Ödenmesine [Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Mürettebatı, *Service de la Dette Publique Ottomane*] ilişkin yıllık yüklemlere [taksitlere] 50 nci Maddede yazılı hükümler saklı kalmak üzere, katılacaklardır.

Bu Devletler, 51 nci Madde uyarınca, kendilerine yapılacak bildiri gününden başlıyarak üç aylık bir süre içinde, Borç Meclisi'ne (*Conseil de la Dette*), yıllık borçtan kendilerine düşen payın ödenmesini sağlamak için yeterli sağlancalar [rehinler] göstereceklerdir.

Bu sağlancalar yukarıda belirtilen süre içinde gösterilmemiş olursa, ya da bu sağlancaların uygun olup olmadığı, ya da ödeme yol ve yöntemleri konusunda anlaşmazlık çıkarsa, her ilgili Hükümetçe, ya da bu konuda – ekli çizelgede belirtildiği üzere – Osmanlı Devlet Borcu'nun bütün alacaklıları hesabına davranmaya yetkili kılınmış bulunan Osmanlı Devlet Borcu Meclisince, Milletler Cemiyetine başvurulabilecektir.

Milletler Cemiyeti Meclisi, sağlanca [rehin] olarak ayrılan gelirlerin toplanmasını, Osmanlı imparatorluğundan kendilerine toprak katılmış ülkelerdeki uluslararası maliye örgütlerine emanet edebilecektir. Milletler Cemiyeti Meclisinin kararları kesin olacaktır.

Türkiye, 52 nci Maddede belirtilen tarihlerden sonra, öteki Devletlere yükletilmiş katkı paylarından artık sorumlu olmayacaktır.

Madde 46

45 nci Maddenin son fıkrası uyarınca bu maddede belirtilmiş olan Osmanlı Devlet borcunun nominal tutarı (*capital nominal*), işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak üç aylık süre içinde ilgili Devletlerden birince istenirse, alacaklıların (*porteurs, bondholders*) rızasıyla, ilgili Devletler arasında bölüştürülebilecektir. Bu bölüştürme, yıllık taksitlerin bölüşülmesi için kabul edilmiş oranlara göre ve borçlanma [istikraz] ya da öndelik [avans] Sözleşmelerinin hükümleriyle işbu Kesimdeki hükümler göz önünde tutularak yapılacaktır.

Bu bölüştürmenin yol ve yöntemlerini saptamak üzere, gerekirse, Paris'te bir komisyon toplanacaktır. Bu Komisyon, Türk Hükümetinin temsilcileriyle, yukarıda adı geçen Devletlerden her birinin temsilcilerinden, Osmanlı Devlet Borcu Meclisi üyelerinden, Birleştirilmiş Borç ve Türk Tahvilleri [Düyun-u Muvahhide ve Türk Tahvilâtı, *La Dette unifiée et les Lots turcs*] dışında kalan Osmanlı Devlet Borcu temsilcilerinden kurulacaktır.

Katkı paylarının ödenmesi, yukarıdaki hükümler yüzünden ertelenemeyecektir.

Madde 47

Türkiye, yıllık taksitlerden kendi üzerinde kalmış olan payların tüm tutarının ödenmesini sağlayacak biçimde gösterilmiş bulunan sağlancaların [rehinlerin] tamamlanması için, gerekirse, 45 nci Maddede saptanan süre içinde, Borç Meclisi ile anlaşmaya varacaktır.

Madde 48

Yıllık taksitlerin 45 nci Maddede sözü edilen, bölüştürülmesi, aşağıdaki gibi yapılacaktır:

(1) 17 Ekim 1912 tarihinden önceki borçlanmalara ilişkin yıllık taksitler, Türkiye ile 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Türkiye'den toprak almış Balkan Devletleri arasında – bu savaşlara son veren Andlaşmaların ya da sonradan yapılan Andlaşmaların yürürlüğe girişlerinden bu yana meydana gelen ülke değişiklikleri göz önünde tutularak – bölüştürülecektir.

(2) Bu ilk bölüştürmeden sonra, Türkiye'nin üzerinde kalmış ve 17 Ekim 1912 tarihi ile 15 Kasım 1914 tarihi arasında, Türkiye'nin yapmış olduğu borçlanmalara ilişkin yıllık taksitlerin de eklenmesiyle artmış olan yıllık taksitlerin geri kalan parçası [bakiyesi], Türkiye ile, bu Andlaşma uyarınca kendilerine Türkiye'den toprak katılmış Balkan Devletleri ve 15 nci Maddede belirtilen adalar ve Asya'da yeni kurulmuş Devletler arasında bölüşülecektir.

Madde 49

İlgili her Devletçe ödenmesi gerekecek yıllık taksit tutarı, Osmanlı Devlet Borcunun ödenmesi için gerekli genel borç tutarına göre – 1907 yılında konulmuş ek gümrük vergisi gelirlerini de içine almak üzere – bir Devletten ötekine geçirilen toprak parçasının ortalama geliri ile, Türkiye'nin 1910-1911, 1911-1912 malî yılları süresince ortalama gelirlerinin toplamı arasındaki aynı oran içinde olacaktır.

Madde 50

birtakım demiryolu hatlarının bugün yararlandıkları ya da vaktiyle yararlanmış oldukları kilometre başına teminat akçesi verilmesi yüzünden Osmanlı İmparatorluğuna düşen ya da düşmüş olan borçların, Türkiye ile, kendilerine Türkiye'den ayrılan bir toprak parçası verilmiş Balkan Yarımadası Devletleri ve 15 nci Maddede sözü edilen adalarla Asya'da yeni kurulmuş Devletler arasında bölüştürmenin nasıl yapılacağı konusunda bir görüş ayrılığı doğmuş olduğundan, bu anlaşmazlığın La Haye'deki Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulması kararlaştırılmıştır (Ek I e bakılması).

Madde 51

Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak ençok üç aylık bir süre içinde, 49 ncu Madde ile konulmuş esaslara

dayanarak, bu Devletlerden her birine düşen yıllık taksitlerin toplamını saptayacak ve bu toplamı sözü geçen Devletlere bildirecektir.

İlgili Devletler, Osmanlı Devlet Borcu Meclisinin, kendilerine düşecek yıllık taksitleri saptama konusundaki çalışmalarını izlemek üzere, İstanbul'a temsilciler gönderebileceklerdir.

Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, Bulgaristan ile yapılmış 27 Kasım 1919 tarihli Barış andlaşmasının 134 ncü maddesinde öngörülen görevleri de yerine getirecektir.

İşbu maddede yazılı ilkelerin uygulanması konusunda ilgili Devletler arasında doğabilecek her türlü anlaşmazlıklar, 1 nci fıkrada belirtilen bildirinin yapılması tarihinden başlıyarak üç aylık bir süre içinde Milletler Cemiyeti Meclisine sunulacak ve bu Meclisin atayacağı bir hakemce çözüme bağlanacaktır. Bu yola başvurulması, işbu maddenin uygulanmasını geciktirmeyecektir.*

Madde 52

Balkan Savaşları sonucunda Türkiye'den ayrılan toprakları kendilerine katmış olan Devletlerce ödenmesi gereken yıllık taksitler, bu toprakların Balkan Devletlerine katılmasını sağlamış bulunan Andlaşmaların yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, ödenmesi istenebilir duruma gelecektir. İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan toprakları edinmiş bulunan Devletlerce ödenecek yıllık taksitler, 1 Mart 1920 tarihinden başlıyarak, ödenmesi istenebilir duruma geleceklerdir.

55 nci Maddede öngörülen çekince [ihtirazî kayıt] saklı kalmak üzere, sözü geçen taksitler, ilgili bulundukları borcun kesin olarak sona ermesine kadar, borç olarak kalacaklardır. Bununla birlikte, bu borcu oluşturan borçlanmalar [istikrazlar] ekli Çizelgenin 1 nci sütununda belirtilen sözleşmelerde yazılı tarihlere göre sona erdikçe, bu taksitler de o oranlarda gitgide azaltılacaktır (I sayılı Ek'e bakılması).

Sözü geçen Çizelgede sayılan 1911, 1912 ve 1913 yılları Hazine Tahvillerinin (*Bons du Trésor*), 8 nci sütunda yazılı tarihlerden sonra on yıllık bir süre içinde, faizleriyle birlikte, ödenebilmesi kararlaştırılacaktır.

Madde 53

Türk Hükümeti, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihine kadar ödenmemiş olan yıllık taksitlerin [kuponların] ödenmesi için, Osmanlı Devlet Borcu Meclisi ile 45 nci Maddede yazılı Devletler arasında yapılması gerekecek düzenlemeleri de gözönünde tutarak, Osmanlı Devlet Borcu'nun ödenmesi gecikmiş kuponlarının tutarını tamamlamak için alınacak tedbirler konusunda, Osmanlı Devlet Borcu Meclisiyle anlaşacaktır. Bu son taksitler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak yirmi yıllık bir süre içinde faizsiz olarak ödenmiş olacaktır.

* Fransızca metinde şöyle denilmektedir: "Ces pourvois ne seront pas suspensifs." İngilizce metin şöyledir: "Such reference shall not delay the execution of this Article." 1924 Türkçe çevrisinde de "Bu selâhiyet kabil-i tâvik olmayacaktır" denilmektedir. (S.L.M.)

Madde 54

Türk Hükümeti, Türk kalmış topraklarda şimdiye kadar Osmanlı Devlet Borcunun ödenmesine ayrılmış ve ödenmesi gerekirken henüz Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödenmemiş gelirlerin tutarına eşit bir para için, sözü geçen Meclise karşı, kendisini borçlu kabul eder. Meğer ki, bu topraklar Müttefik kuvvetlerince işgal edilmiş ola; bu durumda, işgal süresi hesaba katılmayacaktır. Türk Hükümeti bu paranın ödeniş biçimi konusunda Osmanlı Devlet Borcu Meclisi ile anlaşacaktır.

Madde 55

İşbu Andlaşma uyarınca, Osmanlı Devlet Borcunun ödenmesine yıllık katkıda bulunmak zorunda olan Devletlerin her biri, sözü geçen Meclise altı ay önceden bir bildiri göndererek, yıllık taksitin tutarına ya da bu taksitin, saptanacak bir faizin de eklenmesiyle paraya çevrilecek bir parçasının tutarına eşit bir para ödeyerek, bu borcun tümünü ya da bir parçasını tasfiye edebilecektir; bu tasfiyenin şartlarını, konusunda ilgili Devletle Borç Meclisi aralarında anlaşarak saptayacaklardır.

Osmanlı Devlet Borcu Meclisinin bu tasfiyeyi istemeye hakkı olmayacaktır.

Madde 56

Muharrem* Kararnamesi ile, buna ekli 14 Eylül 1903, 24 Mayıs =4 Haziran 1911 tarihli kararnamelerin ve 1 Kasım 1914 tarihinden önce yapılmış borçlanmalara ilişkin kararnamelerin geçerli oldukları doğrulanır.

Türk Hükümeti, kendisiyle ilgili oldukları ölçüde, Almanya ile yapılmış 28 Haziran 1918 tarihli Barış Andlaşmasının 258 nci Maddesi hükümleriyle, bunun, Avusturya ile yapılmış 10 Eylül 1919 tarihli ve Macaristan'la yapılmış 4 Haziran 1920 tarihli Barış Andlaşmalarında karşılığı olan hükümleri uygulamayı yükümlenir; bu hükümler uyarınca, sözü geçen Devletler, Türkiye'de malî ya da ekonomik yönetim ve denetim komisyonlarında ya da örgütlerinde kendilerini temsil ettirmekten ya da bunlara katılmaktan vazgeçmiş bulunmaktadırlar.

I SAYILI EK'E İLİŞKİN AÇIKLAYICI NOT

5, 6 ve 7 sayılı sütunlardaki rakamlar altın para Türk Lirası olarak gösterilmiştir.

Türkiye'de savaştan önce altın para kullanılırken, şimdi kâğıt para kullanılmaktadır. Şimdiki kambio değerine göre, kâğıt para Türk Lirası, borçlanma (istikraz] tahvillerinin çıkarıldığı faiz ve amortismanların borçlanma sözleşmeleri hükümleri uyarınca ödenmeleri gereken para bakımınmdan, savaştan önceki altın para Türk Lirasının değerine eş olmaktan uzaktır (Ekli bulunan, Eylül 1903 Kararnamesinin I nci Maddesine ve borçlanma sözleşmelerinin çeşitli hükümlerine bakınız).

* Fransızca metinde "Le décret de Moharrem", İngilizce metinde "The decree of Moharrem" denilmektedir. (S.L.M.)

Birinci Kesime
1 KASIM 1914 TARİHİNDEN ÖNCEKİ

BORÇLANMA 1	Sözleşmenin Tarihi 2	Faiz 3	Amortisan FONLARI —— Altın Türk Lirası 4
		%	%
Birleştirilmiş borçlar	14/9/1903 - 8-21/6/1906	4	0.404
İkramiyeli Türk Tahvilleri	5/1/1870	–	–
Osmaniye	18-30/4/1890	–	–
Tömbeki	26/4-8/5/1893	4	1
40.000.000 Frank. Doğu Demiryolları	1-13/5/1894	4	0.35
% 5 1896	29/2-12/3/1896	5	0.50
Gümrük 1902	17-29/5/1886 28/9-11/10/1902	4	0.50
% 4 1903. Balık avcılığı	3/10/1888 - 21/2-6/3/1903	4	0.50
Bağdat, Tertip I	20/2-5/3/1903	4	0,087538
% 4 1904	4-17/9/1903	4	0.50
% 4 1901-1905	21/11-4/12/1901 - 6/11/1903 - 25/4/1905	4	0.50
Teçhizat-ı Askeriye	4-17/4/1905	4	0.50
Bağdat, Tertip II	20/5-2/6/1908	4	0.087538
Bağdat, Tertip III	20/5-2/6/1908	4	0.087538
% 4 1908	6-19/9/1908	4	0.50
% 4 1909	30/9-13/10/1909	4	1
Soma - Bandırma	20/11-3/12/1910	4	0.16715
Hudeyde - San'a	24/2-9/3/1911	4	0.098738
Gümrük 1911	27/10-9/11/1910	4	1
Konya ovasını sulama	5-18/11/1913	–	–
Doklar, tersaneler ve denizcilikle ilgili yapılar	19-2/12/1913	5,50	1,50
% 5 1914	13-26/4/1914	5	0,50
Tütün Tekeli Avansı	4/8/1913	–	–
Hazine Tahvilleri % 5 1911 (Savaş gemileri satın alış)	13/7/1911	5	Değişik ortalama 21,00
Hazine Tahvilleri, Osmanlı Bankası, 1912	8-21/11/1912	6	33,333
Hazine Tahvilleri, Périer ve Ortakları, 1913	19-1/2/1913	5	20
TOPLAM	....	.....	....

* Bakınız Madde 52.

EK 1
OSMANLI DEVLET BORCU

İlk Nominal SERMAYE — Altın Türk Lirası 5	5 Kasım 1914 de var olan SERMAYE — Altın Türk Lirası 6	Ödenmesi gereken YILLIK TAKSİTLER (Komisyonlarla) — Altın Türk Lirası 7	Amortis-man DÖNEMİ 8	ÇIKARAN BANKA 9
42.275.772	36.799.840	1.887.375	–	
15.632.548	10.666.975	270.000	–	
4.999.500	2.952.400	249.975	1931	Osmanlı Bankası
1.000.000	664.510	50.250	1954	Osmanlı Bankası
1.760.000	1.567.192	76.751	1957	Deutsche Bank ve grubu Banque Internationale ve 2 Fransız bankasıyla birlikte
3.272.720	2.814.020	180.450	1946	Osmanlı Bankası
8.600.020	7.923.234	387.976	1958	Osmanlı Bankası
2.640.000	2.439.223	119.097	1958	Deutsche Bank
2.376.000	2.342.252	97.120	2001	Deutsche Bank
2.760.000	2.594.064	124.059	1960	Osmanlı Bankası
5.306.664	4.976.442	239.397	1961	Osmanlı Bankası
2.640.000	2.441.340	119.097	1961	Deutsche Bank
4.752.000	4.718.120	200.500	2006	Deutsche Bank
5.236.000	5.221.700	220.550	2010	Deutsche Bank
4.711.124	4.538.908	212.000	1965	Osmanlı Bankası
7.000.004	6.550.698	350.864	1950	Osmanlı Bankası
1.712.304	1.700.664	71.532	1992	Osmanlı Bankası
1.000.010	1.000.010	40.988	2006	Banque Française
7.040.000	6.699.880	352.440	1952	Deutsche Bank ve grubu
818.970	818.970	50.006	1932	
1.485.000	1.485.000	8.550	1943	
22.000.000	22.000.000	1.213.055	(1962)	Osmanlı Bankası
1.700.000	890.039	110.000	–	
1.779.569	931.040	186.208	1916*	Türkiye Millî Bankası
3.000.008	1.063.664	1.000.003	1915*	Osmanlı Bankası
4.400.000	3.300.000	1.100.000	1918*	Périer ve Ortakları
159.888.213	139.100.150	8.998.213		

Bu sütunlarda kullanılan altın para Türk Lirası terimi, kuponlar ve amortisman fonları karşılıklarının altın para ile olacağı anlamına değil, fakat Türk Lirası olarak gösterilen rakamların, tahvil sahiplerinin hakları olan para ile ödenmesini sağlama olanağını veren bir kambio değeri üzerinden hesap edilmeleri gerekeceği ve hesapların, borçlanma tahvili sahibinin ödenmesini isteyebileceği bir ya da daha çok para çeşitlerinin altın para ile başabaş sayılmış olduğu anlamına gelmektedir.

EK II
LA HAYE MİLLETLER ARASI DAİMİ ADALET DİVANINA
SUNULACAK SORULAR

LAUSANNE'da ....19... tarihinde imza edilen Barış Andlaşmasının 45 nci Maddesi (Malî Hükümler) uyarınca:

"Balkan Yarımadası Devletleriyle, işbu Andlaşmanın 15 nci Maddesinde sözü edilen adalar ve Asya'da yeni kurulmuş Devletlerden, kendilerine, gerek 1912-1913 Balkan Savaşları sonucu olarak, gerekse işbu Andlaşma uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir toprak parçası verilmiş olan Devletler, aşağıdaki şartlar altında, ekli Çizelgede belirtilmiş olduğu üzere (I sayılı Ek'e bakınız), Osmanlı Devlet Borcunun ödenmesine ilişkin yıllık yüklemlere [taksitlere] 50 nci Maddede yazılı hükümler saklı kalmak üzere, katılacaklardır."

Bu duruma göre, aşağıdaki soruların, La Haye Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sorulması kararlaştırılmıştır:

Birinci soru:

Demiryolu hatlarından bazılarının bugün yararlanmakta oldukları ya da yararlanmış bulundukları kilometre başına güvence [teminat] akçesi yüzünden Osmanlı İmparatorluğuna düşen ya da düşmüş bulunan malî yüklemleri [borçları], Türkiye ile, kendilerine Türkiye'den ayrılmış bir toprak parçası verilmiş bulunan Balkan Devletleri, Lausanne'da .... tarihinde imzalanmış Andlaşmanın 15 nci Maddesinde belirtilen adalar ve Asya'da yeni kurulmuş Devletler arasında bölüştürülerek Osmanlı Devlet Borcu çizelgesine yazmak gerekmez mi?

İkinci soru:

Kilometre başına güvence akçesinden [garanti fonundan] yararlanan demiryollarına ilişkin borçların bölüştürülecek borçlar arasında gösterilmesi kabul edilmezse, Bağdat, Soma-Bandırma, Hudeyde-San'a demiryolu hatlarına ilişkin borçların, bölüştürülecek Borçlar Çizelgesinden çıkartılması gerekmez mi?

KESİM II
ONARIMLAR

Madde 57

Türkiye ile, Yunanistan dışında, öteki Bağıtlı Devletler arasında, bu Devletler uyruklarının, 1 Ağustos 1914 tarihiyle işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki süre boyunca uğramış oldukları kayıp ve zararlardan dolayı Türk

Hükümetine karşı öne sürecekleri istemlerle, Türk uyruklarının sözü geçen Devletlere karşı öne sürecekleri aynı nitelikteki istemler, Türk Hükümetince sözü geçen Hükümetlere altın para 15.000.000 Türk Lirası ödenerek karşılanacaktır. Bu ödemenin yol ve yöntemleri aşağıdaki hükümlerde belirtilmiştir.

1 Ağustos 1914 tarihi ile işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasında meydana gelen olaylara ilişkin olarak, Bağıtlı Yüksek Taraflarca birbirine karşı öne sürülecek parasal istemler [nakdî müddeiyat, réclamations pécuniaires] – herkesten önce Tarafların uyruklarını ilgilendirmeleri yüzünden, bir Hükümetçe öteki Hükümete doğrudan ya da dolaylı bir ödeme gerektiren istemleri de kapsamak üzere – bu ödeme ile, kesin olarak karşılanmış olacaktır.

Madde 58

Yunanistan ile Türkiye, 57 nci Maddede öngörülen dönem içinde kendi uyruklarına savaş boyunca verilmiş zararlar için, birbirlerine herhangi bir ödemede bulunmaktan, karşılıklı olarak, vazgeçerler.

Madde 59

Türk Hükümeti, 57 nci Madde uyarınca kendisine düşen yüklemleri yerine getirmek üzere, altın para 15 milyon Türk Lirasından, her biri %5 faiz ve %1 amortisman olarak hesap edilen, 900.000 altın Türk Liralık 37 takşiti, her yıl, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine ödeyecektir.

Madde 60

Türk Hükümeti, kendisine yükletilen yıllık taksitleri güvenceye [teminata] bağlamak için, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine yeterli sağlancaları [rehinleri] geri almamak üzere, ayıracaktır. Bu sağlancalar, Osmanlı Devlet Borcu Meclisince yönetilecektir. Sağlanca [rehin] olarak gösterilen gelirlerin, sözü geçen Meclisce kabul edilmesi ve bu gelirlerin ayrılmasından önceki iki yılın her birinde, güvenceye [teminata] bağlanacak taksitler tutarından enaz %15 den daha çok gelir getirmiş olmaları gerekir.

Bir önceki fıkrada öngörülen gelirlerin tutarı yetersiz kalırsa, Türk Hükümeti, bu iş için yeni gelirler ayırarak açığı kapatmağı yükümlenir.

Sağlanca [rehin] olarak ayrılacak gelirler, her halde, verilmiş bulunan ya da verilecek ayrıcalıklardan [imtiyazlardan] elde edilen geliri de kapsayacaktır.

Türk Hükümeti, bu ayrıcalıkları [imtiyazları] ilân etmezden önce, Türk uyruklarına ya da başka kimselere verilecek yeni ayrıcalıklarla, bunlara verilmiş ayrıcalıkların sürelerinin uzatılmasında, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine bu konuda ne düşündüğünü soracaktır.

Türk Hükümeti, Osmanlı Devlet Borcu Meclisinin, görevini, durumunu iyice bilerek yerine getirebilmesini sağlamak için, bu Meclise ve bu Meclisin temsilcisine, ilgili Devlet dairelerinde işlerini yürütebilmesi için bütün kolaylıkları gösterecektir.

Madde 61

Osmanlı Devlet Borcu Meclisi, Türk Hükümetinin imzası bulunacak ve

ödenmeleri daha önce belirtilen yıllık taksitlerle sağlanacak altın para 15 milyon Türk Lirası nominal tutarlı, taşıyıcısının sayılan [hâmiline mahsus] tahviller çıkartılması konusunda Türk Hükümetiyle anlaşacaktır. Bu tahvillere "Tasfiye Bonoları" (*Bons de Liquidation*) adı verilecek ve tutarları Osmanlı Devlet Borcu Meclisince saptanacaktır.

Tasfiye Bonolarına, Türkiye'de yürürlükte bulunan ya da yürürlüğe konulacak olan hiç bir resim ya da vergi uygulanmayacaktır.

Madde 62

Tasfiye Bonoları, hak sahiplerine dağıtılmak üzere, ilgili Hükümetlere ya da bu Hükümetlerce gösterilecek bir makama, Osmanlı Devlet Borcu Meclisince verilecektir.

Madde 63

Tasfiye Bonolarının faiz ve amortismanı Osmanlı Devlet Borcu Meclisince ödenecektir. Amortismanın ödenmesi, Osmanlı Devlet Borcu Meclisince düzenlenecek bir çizelgeye göre, ad çekmeyle yapılacaktır.

Tasfiye Bonolarının çıkartılmasına ve ödenmelerine ilişkin giderler Türk Hükümetince yüklenilecek ve bu giderler, Bonoların güvenceye bağlanmasını [garanti edilmesini] sağlamak üzere konmuş sağlancaların [rehinlerin] gelirlerinden ödenecektir. Söz konusu giderlere, bu rehinler üzerinde birinci sırada öncelik tanınacaktır.

Madde 64

Sürümde [tedavülde] bulunan Bonoların hepsini ya da bunlardan bir kısmını satış değerleri üzerinden [*au pair, at par*] ödeyerek satın almaya Türk Hükümetinin her vakit hakkı olacaktır.

Türk Hükümetinin, Bonoları ellerinde bulunduranlarla kararlaştırabileceği şartlar uyarınca, Bonoları onlardan satın alma hakkı da olacaktır.

Bu biçimde yeniden satın alınmış Bonolar [artık] geçersiz sayılmak için Osmanlı Devlet Borcu Meclisine teslim edilecek ve Türk Hükümetinin ödemesi gereken yıllık taksitler de, buna uygun olarak, hesaptan düşülecektir.

KESİM III
ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Madde 65

Kendilerine Türkiye'den bir toprak parçası ayrılmış bulunan Devletler, bu toprak parçasında bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu ya da Hazine-i Hassa (*Liste Civile*) adına kütüğe geçirilmiş her türlü taşınır ve taşınmaz malları, herhangi bir karşılık ödemeksizin edinmiş olacaklardır.

Madde 66

Türk sivil ya da askerî emeklilik maaşından yararlananlardan, işbu Andlaşma

uyarınca Türkiye'den başka bir Devletin uyrukluğuna geçmiş bulunanlar, emeklilik maaşlarına ilişkin olarak Türk Hükümetine karşı herhangi bir istemde bulunamayacaklardır.

Madde 67

Türkiye, Almanya ile Versailles'da 28 Haziran 1919 tarihinde yapılmış Barış Andlaşmasının 261 nci Maddesi ve Avusturya ile 10 Eylül 1919 da, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 da ve Macaristan ile 4 Haziran 1920 de yapılmış Barış Andlaşmalarının bu konuyla ilgili maddeleri uyarınca, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'ın, Türkiye'den olan bütün alacaklarının [Bağıtlı Devletlere] geçirilmesini kabul eder.

Bağıtlı öteki Devletler, kendilerine böylece geçirilmiş bulunan alacaklara ilişkin olarak Türkiye'den herhangi bir ödemede bulunmasını istememeyi kabul ederler.

Türkiye'nin Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'dan olan alacakları da sözü geçen Bağıtlı Devletlere geçirilmiştir.

Madde 68

Türk Hükümeti, öteki Bağıtlı Devletlerle görüş birliği içinde, savaştan sonra Almanya'dan Türkiye'ye gönderilecek malların tutarına karşılık olarak, Alman Hükümetince sürüme çıkartılmış kâğıt paraları belli bir kambio değeri üzerinden kabul edeceği konusunda girmiş olduğu yükümlerden Alman Hükümetini kurtulmuş saydığını bildirir.

Madde 69

Almanya ile yapılmış 28 Haziran 1919 tarihli Barış Andlaşmasının 259 ncu maddesinin I nci fıkrası ve Avusturya ile yapılmış 10 Eylül 1919 tarihli Barış Andlaşmasının 210 ncu maddesinin I nci fıkrası uyarınca, Almanya ve Avusturya'ca geçirilmiş [transfer edilmiş] bulunan altın paralar, bu Bölümün İkinci Kesiminde ön-görülen yıllık ilk beş taksitin ödenmesinde bir ek güvence [garanti] olarak kullanılmaları çekincesi [ihtirazî kaydı] ve aşağıdaki şartlar altında, Türkiye'ye geri verilecektir:

Bu taksitler gerekli süre içinde ödenmiş olurlarsa, Türk Hükümetince ödenmiş bulunan para tutarına eşit tutarda altın para hemen bu Hükümetin emrine hazır bulundurulacaktır. Beşinci taksidin ödenmesinden sonra, Türk Hükümetine, bir önceki fıkrada belirtilen altın paraların geri kalanı da verilecektir.

Herhangi bir nedenle, Türkiye'nin öteki Bağıtlı Devletlere borçlu olduğu yıllık taksitler vaktinde ödenmemiş ise ya da tam olarak ödenmemiş bulunuyorsa, söz konusu altın paralar derhal bu taksitlerin ödenmesinde kullanılacaktır.

Osmanlı Devlet Borcu Meclisinin, gerek ilk çıkarılan kâğıt paralara ilişkin 20 Haziran 1331 [3 Temmuz 1915] Sözleşmesi uyarınca, gerekse bu paraların arkasında yazılı metin uyarınca yükümlü bulunduğu bütün ödemelere son verilmiştir; bu bonoları ellerinde bulunduranlara karşı Türk Hükümeti sorumlu kalmaktadır.

Madde 70

Türk Hükümeti, bir yandan, eski Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile, öte yandan da, Osmanlı Devlet Borcu Yönetim Meclisi, öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları ve bu gibi uyrukların üstün çıkarları bulunan Osmanlı ortaklıkları [şirketleri] arasında, 1 Kasım 1922 tarihinden önce yapılmış bütün Sözleşmelerin ve düzenlemelerin geçerli olduğunu ve bunların gereklerinin yerine getirilmelerini sağlayacağını yeniden bildirir; özellikle eski Osmanlı İmparatorluğu Hükümetine verilen öndeliklerin [avansların], bu Hükümetle kararlaştırılmış gelirlerin bölüşülmesine ve Osmanlı Devlet Borcunun ödenmesi konusundaki sözleşmelere ve düzenlemelere ilişkin olarak, bu hüküm uygulanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK HÜKÜMLER

Madde 71

Bu Bölümlerde, "Müttefik Devletler" (*Puissances Alliés*) terimi, Türkiye'den başka bağıtlı Devletler anlamına gelmektedir; "Müttefiklerin uyrukları" (*ressortissants alliés*) terimi, Türkiye'den başka bağıtlı Devletlerin uyrukluğunda bulunan ya da bu Devletlerin koruyuculuğu (*protectorat, protection*) altında bulunan bir Devletin ya da bir ülkenin uyrukluğunda olan gerçek kişileri, ortaklıkları [şirketleri], birlikleri ve kurumları kapsamaktadır.

Bu Bölümün, sözü geçen "Müttefiklerin uyrukları"na ilişkin hükümleri, aynı zamanda, yukarıda söz konusu Devletlerden, koruma belgeleri (*patente de protection*) 1 Ağustos 1914 tarihinden önce olanların koruyuculuğu altında olup da, savaş sırasında, yararlandıkları korunma yüzünden zarara uğramış bulunan kişilere de uygulanır.

KESİM I
MALLAR, HAKLAR VE ÇIKARLAR

Madde 72

1 Ağustos 1914 tarihinde Türk egemenliği altında olup da, işbu Andlaşmanın yapıldığı tarihte de Türk egemenliği altında kalmış bir ülkede bugün de bulunan, ya da böyle bir ülkede kimliği ortaya çıkabilecek olan ve savaş sırasında Osmanlı uyruğu olmayan Müttefiklerin uyruklarına ya da Müttefiklerin uyruklarının üstün bir çıkarları bulunduğu ortaklıklara [şirketlere] ait olan mallar, haklar ve çıkarlar derhal hak sahiplerine geri verilecektir.

1 Ağustos 1914 tarihinde Müttefik Devletlerin egemenlikleri altına konmuş bulunan bir ülkede bugün de bulunan, ya da böyle bir ülkede bulunduğu anlaşılabilecek olan Türk malları, hakları ve çıkarları konusunda da bu hüküm uygulanacaktır.

Bağıtlı Yüksek Tarafların Hükümetleri, hızlı bir yönetim süreci uygulayarak, maliklerin rızası olmaksızın konmuş olabilecek her türlü yüklem ya da yüküm-

lenimlerden (*charges ou servitudes*) arınmış olarak, maliklere mallarını geri verdirmek ve böyle bir geri verdiriş yüzünden zarara uğrayacak üçüncü kişilere gerekli zarar-giderimlerde bulunmak üzere, ellerinden gelen bütün tedbirleri alacaklardır.

Bu amaçla, Bağıtlı Yüksek Taraflarca düşman mallarına, haklarına ve çıkarlarına ilişkin olarak alınmış bütün olağanüstü savaş tedbirleri ve uygulanmış geçirim [transfer] işlemleri – bu malların, hakların ve çıkarların tasfiyesi henüz tamamlanmamışsa – derhal kaldırılacak ya da durdurulacak, malların kimliği anlaşılır anlaşılmaz, bu mallar derhal istemde bulunan maliklerine geri verilecektir.

İstenmiş malların kimin olduğu ya da bunların geri verilişi konusunda ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlıklar, işbu Bölümün 6 ncı Kesimiyle kurulmuş bulunan Hakemlik Karma Mahkemesine sunulacaktır.

Madde 73

Türkiye, öteki Bağıtlı Devletlerin ülkelerinde, Türk orduları ya da yönetim makamlarınca alınmış, haczedilmiş ya da geçici olarak el konmuş olup da şimdi Türkiye ülkesinde bulunabilecek, ya da müttefiklerinin ülkesinde, andlaşmalar, ülke bırakımı ya da ne nitelikte olursa olsun ayrıcalık tanınarak, Türkiye'ce kendilerine geçirilmiş [transfer edilmiş] olabilecek paraları, tahvilleri ve değerli nesneleri de kapsamak üzere, her türlü taşınır malların kendi ülkesinde aranmasını ve bulunanlarının geri verilmesini, gerek uygun düşen yönetim tedbirlerini alarak, gerekse bunlara ilişkin bütün belgeleri teslim ederek, kolaylaştıracaktır.

Bu araştırma ve geri verme, öteki Bağıtlı Devletlerin bir ülkesinde, Türkiye'nin Müttefiklerince haczedilmiş ya da geçici olarak el konmuş ve, andlaşmalar uyarınca ya da ne yoldan olursa olsun, Türkiye'ye ya da Türk uyruklarına geçirilmiş ya da bırakılmış mallar için de uygulanacaktır.

Bu araştırmalara ve geri vermelere ilişkin istemler, ilgili Hükümetlerce, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak üç aylık bir süre içinde Türk Hükümetine bildirilecektir.

Madde 74

Bağıtlı Yüksek Tarafların makamlarınca geçirim [transfer] tedbirlerine ya da her türlü olağanüstü tedbire konu olmuş ve 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altında olup da işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış bir ülkede bulunan, ya da bulunduğu anlaşılabilecek olan ve işbu Andlaşmanın hükümleri uyarınca bir Müttefik Devletin ya da yeni kurulmuş bir Devletin hukukça* uyrukluğunu edinmiş eski Osmanlı uyruklarını da kapsamak üzere, Bağıtlı Yüksek Tarafların uyruklarına ait olan mallar, haklar ve çıkarlar, ilgili Hükümetlerce, hak sahiplerine derhal geri verilecektir.

Bu geri verme yükümü, Türk uyruklarının, 30 Ekim 1918 tarihinden önce, Osmanlı Hükümetince olağanüstü savaş tedbirlerine ya da savaş eylemlerine konu olmuş mallarına, haklarına ve çıkarlarına uygulanmayacaktır.

* Fransızca metinde "de plein droit", İngilizce çeviride "ipso facto". (S.L.M.)

Bağıtlı Yüksek Tarafların Hükümetleri, hızlı bir yönetim süreci uygulayarak ve maliklerin rızası olmaksızın konmuş her türlü malî yüklemlerle yararlanma [intifa] haklarından arınmış olarak, yoksun bırakılmış mal sahiplerini mallarına kavuşturmak için ellerinden gelen bütün tedbirleri alacaklardır.

Bu amaçla, düşman malları, hakları ve çıkarlarına ilişkin olarak, Bağıtlı Yüksek Taraflarca alınmış bütün olağanüstü savaş tedbirleri ve uygulanmış geçirim [transfer] işlemleri, bu malların, hakların ve çıkarların tasfiyesi henüz tamamlanmamış ise, derhal kaldırılacak ya da durdurulacak ve hak sahiplerinin istemleri de, bu malların sahipleri belli olur olmaz, derhal geri verilerek karşılanacaktır.

İstenmiş malların, hakların ve çıkarların kimliğinin saptanmasına, ya da bunların geri verilmesine ilişkin olarak ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlıklar, işbu Bölümün 6 ncı Kesimiyle öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesine sunulacaktır.

Madde 75

Osmanlı uyruklarıyla bunların malları, hakları ve çıkarları üzerinden alınmayıp da Müttefiklerin uyruklarından, bunların mallarından, haklarından ve çıkarlarından alınmış olabilecek her türlü vergi, resim ve ek-resimlerle, ne çeşit ve ne ad altında olursa olsun, sözü geçen kimselerden, bunların mallarından, haklarından, çıkarlarından ve ekonomik işlerinden – bu kimselerin Türkiye'de, savaşın ilânı sırasında yararlandıkları yasalara aykırı olarak – alınmış olabilecek her çeşit vergi ve resimler, onlara ya da hak sahiplerine, bu madde uyarınca ve haksız olarak alınmış oldukları bütün dönemi kapsayacak biçimde, geri verilecektir.

Söz konusu vergiler ve resimler, savaş süresince ve işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişine kadar bunları ödememiş bunların Müttefiklerin uyruklarından ve Müttefik ortaklıklarından [şirketlerinden] istenemeyecektir; bunun gibi, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ya da Türk ülkesinde Müttefik Devletlerin İşgal Makamlarınca bu vergi ve resimlerden bağışık tutulmuş Müttefiklerin uyruklarıyla Ortaklıklarından da bu gibi vergi ve resimlerin ödenmesi istenemeyecektir.

Madde 76

1 Ağustos 1914 tarihinde, Türk uyruklarının Müttefik Devletlerin ülkesinde bulunan malları, hakları ve çıkarları, olağanüstü savaş tedbirleri yüzünden zarara ya da hasara uğramış ya da hukuka uygun olarak tasfiye edilmiş olmaları yüzünden geri verilememiş bulunuyorsa, bunların mal sahibinin – anlaşmaya varılamaması halinde – işbu Bölümün 6 ncı Kesimiyle kurulması öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesince saptanacak hakgözetirliğe uygun bir zarar-giderim almağa hakkı olacaktır.

Bununla birlikte, geri verilmiş mallara ilişkin olarak, yönetim ve denetim tedbirlerinden ya da genel olarak, ilgili ülkenin kanunları ve yönetmelikleri uyarınca alınmış her türlü önleyici tedbirlerden doğmuş bulunan zararlar için hiç bir istem kabul edilir sayılmayacak ve paraya çevrilmiş mallar için de, tasfiye işleminden elde edilen para hakgözetirlikle sağlanmışsa, bu hüküm uygulanacaktır.

Madde 77

72 nci Maddeden 76 ncı Maddeye kadar olan Maddelerin uygulanmasında, geri vermelere ve zarar-giderimlere ilişkin istemlerin ve dâvaların, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konuşundan başlıyarak altı aylık bir süre içinde ve Hakemlik Karma Mahkemesinde bir anlaşmaya varılamazsa, onsekiz aylık bir süre içinde, yetkili makamlara sunulmuş olmaları gerekmektedir.

Madde 78

İşbu Kesimin kapsadığı hükümler, 1 Ağustos 1914 tarihinden önce, öteki Bağıtlı Devletlerce ya da bunların uyruklarınca, mallarına, haklarına ve çıkarlarına ilişkin olarak, Osmanlı Hükümetine karşı öne sürülmüş istemlere ve açılmış dâvalara hiç bir şekilde halel getirmeyecektir. Bu istemler ve dâvalar, Türk Hükümetine karşı, aynı koşullar altında yürütülecektir.

Madde 79

Yunan uyruklarını kapsamamak üzere, Müttefik Devletler uyruklarının, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altında konmuş bir ülkede bulunan malları, hakları ve çıkarları artık ortadan kalkmışsa, ya da gerek savaş olayları, gerek kamulaştırma, haciz ya da elkoyma, geçirim [transfer] ya da zoralım tedbirleri, gerekse hasar verici ve kayba uğratıcı herhangi bir eylem ya da karar yüzünden bunlara zarar verilmiş ise, mal sahibinin, bu konuya ilişkin olarak 57 nci maddede öngörülen paralar üzerinden Müttefik Devletlerin, kendilerince saptanacak bir usul uyarınca, verecekleri bir zarar-giderim [tazminat] almağa hakkı olacaktır.

Madde 80

Türk Hükümeti, Müttefik bir Devletten başka bir Devletin kanunu uyarınca kurulmuş olan, fakat Müttefiklerin çıkarlarının üstün bir yer tuttuğu ortaklıklara [şirketlere], her türlü savaş eylemlerinden doğan zararlar bakımından olduğu gibi, her türlü kamulaştırma, haciz ya da elkoyma tedbirlerinden, ya da geçirim [transfer] işlemlerinden ve genel olarak Türk Hükümetinin yaptığı ya da yapması gerekirken yapmadığı eylemlerden doğmuş olabilecek bir yararlanmadan yoksun bırakılma ya da maddî bir zarar için de, tam olarak zarar-giderimde bulunmaya hazır olduğunu bildirir.

Türk Hükümeti, söz konusu ortaklıklara, ödenmesi gereken zarar-giderimlerin tümünü ya da bir kısmını karşılamak üzere, her çeşit ekonomik çıkarlar ya da ayrıcalıklar teklif edebilecektir.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak bir yıllık bir süre içinde, Türk Hükümetiyle söz konusu ortaklıklar [şirketler] arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık, biri Türk Hükümetince, ikincisi istemde bulunan ortaklıkça ve üçüncüsü de, her iki tarafın anlaşmasıyla ya da bunlar anlaşamazlarsa Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca atanacak, üç hakemden kurulu bir komisyona sunulacaktır.

Hakemler, Türk Hükümetince ortaklıklara [şirketlere] ödenmesi gereken zarar-giderim tutarını para olarak değerlendireceklerdir. Gerekirse, Türk Hükümetince ortaklığa teklif edilen ve ortaklıkça kabul edilmeyen ekonomik çıkarların, söz konusu zararlara hakgözetir bir karşılık olup olmadığını da değerlendireceklerdir. Hakemler, Türk Hükümetince para olarak ödenmesi gereken bir borç hesabı çıkartabileceklerdir.

Hakemlik Komisyonunun kararları kesin ve derhal yürürlüğe konmaları zorunlu olacaktır.

Madde 81

Türk Hükümeti ile, işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış bulunan ülkelerin Hükümetlerinden her biri kendi ülkesinde ve bir sonraki fıkrada belirtilen şartlar içinde istenmiş ise, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a ya da işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde bunların uyruklarına ait mallar, haklar ve çıkarların tasfiyesine girişeceklerdir.

Tasfiye edilecek mallar, haklar ve çıkarlar, Türkiye'de, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılmış Andlaşmalarla kurulmuş Onarımlar Komisyonunca (*Commission des Réparations*) belirtilecektir. Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerde, bu malların, hakların ve çıkarların belirtilmesi, bu ülkelerde yetkilerini kullanan Hükümetlerce yapılacaktır. Bu belirtmenin, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak altı aylık bir süre içinde ve tasfiyenin de, bu belirtme tarihinden başlıyarak bir yıllık bir süre içinde yapılması gerekecektir.

Daha önce yapılmış ya da yapılmamış olsun, tasfiyelerden elde edilen para, eğer tasfiye edilmiş mallar Almanya, Avusturya, Macaristan ya da Bulgaristan Devletlerinin mülkiyetinde ise, ilgili Devletle yapılmış Barış Andlaşmasının kurmuş olduğu Onarımlar Komisyonuna ödenecektir. Tasfiye edilen mallar özel kişilerin ise, tasfiyeden elde edilen para, doğrudan doğruya sahiplerine ödenecektir.

Almanya ile yapılmış olan Barış Andlaşmasının 260 ncı Maddesi hükümleriyle, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılmış Barış Andlaşmalarında bu Maddenin karşılığı olan Maddelerin hükümleri uyarınca işlem görmüş bulunan mallar, haklar ve çıkarlar tasfiyeye konu olmayacaktır.

KESİM II
SÖZLEŞMELER, SÜRE AŞIMLARI VE MAHKEME KARARLARI

Madde 82

93 ncü Maddede tanımlandığı biçimde, düşman durumuna girmiş bulunan taraflar arasında ve bu Maddede belirtilmiş tarihten önce yapılmış, aşağıdaki kategorilere giren sözleşmeler (*contrats*), bu sözleşmelerin kapsadığı hükümlerle işbu Andlaşmanın hükümleri saklı tutulmak şartıyla, yürürlükte kalacaklardır:

a) Geçirim [devir] ya da teslim işlemleri yukarıda belirtilen tarihten önce gerçekten yapılmış bulunan, taşınmaz malların geçirim ya da teslimine ilişkin sözleşmeler;

b) Kiralama ve kiraya verme senetleri ve sözleşmeleriyle, kira vaadi sözleşmeleri;

c) Madenlerin, ormanların ve tarım topraklarının işletilmesine ilişkin sözleşmeler;

d) İpotek, güvence [teminat] ve emanet konusunda sözleşmeler;

e) İlgili Müttefik Devletin ulusal kanunu gereğince dağıtılmamış [feshedilmemiş] olmak şartıyla, ortaklıkların [şirketlerin] kurulmasına ilişkin sözleşmeler;

f) Özel kişilerle ya da ortaklıklarla [şirketlerle] Devlet, vilâyetler, belediyeler ya da bunlara benzer başka yönetim tüzel kişileri arasında yapılmış sözleşmeler;

g) Aile durumuna [statüsüne] ilişkin sözleşmeler;

h) Her türlü armağanlara ve bağışlara ilişkin sözleşmeler.

İşbu Madde, bağlı oldukları ülkenin kanunlarına aykırı hükümleri olan sözleşmelerin geçerli sayılması amacıyla öne sürülemeyecektir.

Madde 83

Sigorta sözleşmelerine, işbu Kesimin Ek'inde öngörülen hükümler uygulanacaktır.

Madde 84

82 nci ve 83 ncü Maddelerde sayılan sözleşmeler dışında, düşmanlar arasında, tarafların düşman durumuna girmeleri tarihinden önce yapılmış olan sözleşmeler, bu tarihten başlıyarak sona erdirilmiş sayılacaktır.

Bununla birlikte, malların teslimi söz konusu ise, üstenci* [müteahhit], sözü geçen tarihten önce, sözleşmeyi yerine getirmeğe başladığını ve sözleşmenin bozulmasıyla [feshedilmesiyle] bir zarara uğradığını ispat ederse, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak altı aylık bir süre içinde, uğradığı zarara karşılık, öteki taraftan bir zarar-giderim istenilecek ve, anlaşmaya varılamazsa, işbu Bölümün 6 ncı Kesimiyle öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesinden, bu zarar-giderimin tutarını saptaması isteğinde bulunabilecektir.

Madde 85

82 nci ve 83 ncü Maddeler dışında kalan bütün sözleşmeleri çin, sözleşmenin taraflarından her biri, gerekirse, öteki tarafa, sözleşmenin yapıldığı tarihle yürürlükte tutulması istenildiği koşullar arasındaki farkı karşılayacak bir zarar-giderim ödenmesi şartıyla, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak altı aylık bir sürenin geçişine kadar, öteki taraftan bu sözleşmenin uygulanmasını isteyebilecektir. Bu zarar-giderim, taraflar kendi aralarında anlaşamazlarsa, Hakemlik Karma Mahkemesince saptanacaktır.

Madde 86

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden önce, 82 nci Maddeden 85 nci

* Türk Dil Kurumunun yayınladığı Türkçe Sözlük'de (4 ncü baskı, Ankara, 1966, s. 538), "müteahhit" karşılığı olarak "üstenci" verilmektedir. Sayın Velidedeoğlu (*op cilt.*, mad. 809-811) "yüklenici" terimini kullanıyor. (S.L.M.)

Maddeye kadar olan Maddelerde belirtilen sözleşmelerde, ödemede kullanılacak para ya da kambio değeri konusundaki sözleşmeleri de kapsamak üzere, özellikle bu sözleşmelerin sona erdirilmesine, yürürlükte tutulmasına, uygulama şartlarına ya da bu sözleşmelerde yapılacak değişikliklere ilişkin olarak, taraflar arasında yapılmış bütün işlemlerin geçerli olduğu doğrulanır.

Madde 87

30 Kasım 1918 tarihinden sonra, Müttefiklerin uyruklarıyla Türk uyrukları arasında yapılmış sözleşmelerle, Müttefiklerin uyruklarıyla Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ya da Müttefik Devletlerin işgal makamları arasında yapılmış sözleşmeler geçerlidirler ve bunlara genel hukuk kuralları uygulanır.

Bu maddenin uygulanması bakımından, Müttefikk Devletlerden başka bir Devletin kanunu uyarınca kurulmuş, fakat Müttefik çıkarlarının üstün geldiği Ortaklıklar [Şirketler] da Müttefiklerin uyruğu sayılacaklardır.

Madde 88

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden önce, Türk uyrukları ile Müttefiklerin uyrukları arasında yapılmış sözleşmelere ilişkin her türlü anlaşmazlıklar, ne nitelikte olurlarsa olsunlar, Hakemlik Karma Mahkemesince çözümlenecektir. Bununla birlikte, tarafsız Devletlerin kanunları uyarınca bu Devletlerin ulusal mahkemelerinin yargı yetkisi içinde bulunabilecek olan anlaşmazlıklar, bu kuralın dışında kalmaktadır. Bu durumda, bu çeşit anlaşmazlıklar, Hakemlik Mahkemesince değil, fakat bu ulusal mahkemelerce çözümlenecektir.

Madde 89

Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkesinde, düşmanlar arasındaki ilişkilerde, süre aşımına, kanunda öngörülen sürelere uyulmaması yüzünden dâva açma hakkının sınırlanmasına ya da hak yitirmelerine ilişkin bütün süreler, ister savaşın başlangıcından önce, ister sonra işlemeğe başlamış bulunsun, 29 Ekim 1914 tarihinden başlıyarak işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra üç ayın geçişine kadar ertelenmiş sayılacaktır.

Bu hüküm, özellikle kanunlarda, yönetmeliklerde ya da kararnamelerde her çeşit ayrıcalıklara [imtiyazlara] ve permilere ilişkin sürelerle, faiz ve kazanç [temettü] kuponlarının sunulması sürelerine ve adçekme ile ya da başka herhangi bir nedenle ödenmesi gerekli her türlü bonoların sürelerine uygulanacaktır.

Japonya yasalarındaki hükümler yüzünden, bu Madde ile 83 ncü Madde hükümleri, Japon uyrukları ile Türk uyrukları arasına yapılmış sözleşmelere uygulanamaz.

Madde 90

Düşmanlar arasındaki ilişkilerde, savaştan önce yapılmış olan hiç bir ticaret senedi, kabul ya da ödeme için gerekli olan süre içinde sunulmamış olması ya da ödenmemiş bulunması yüzünden, ya da savaş sırasında çekicilerle [keşidecilerle] yükleneceklere [cırantalara] kabul etmeme ya da ödememe bildirisinde bulu-

nulmaması nedeniyle, ya da protestoda bulunulmamış olmasından veya başka herhangi bir işlemi yerine getirmemiş olmak yüzünden, geçersiz sayılmayacaktır.

Bir ticaret senedinin kabulü ya da ödenmesi için sunulması gerekli olan süre, ya da kabul edilmeme ve ödememenin çekicilerle [keşidecilerle] yükleneceklere [cırantalara] bildirilmesi gerekli süre, ya da senedin protesto edilmesi için gerekli olan süre, savaş içinde geçmişse ve senedi sunması, protesto etmesi ya da kabul edilmediğini ya da ödenmediğini bildirrnesi gereken taraf, savaş sırasında böyle bir davranışta bulunmamışsa, senedin sunulması, kabul edilmediğinin ya da ödenmediğinin bildirilmesi ya da protesto düzenlenmesi için, kendisine, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak, üç aylık bir süre tanınacaktır.

Madde 91

1 Ağustos 1914 tarihinde, Müttefik Devletlerden birinin uyruğu bulunmakta olan bir kimsenin haklarıyla Müttefik çıkarlarının üstün durumda olduğu bir ortaklığın [şirketin] haklarına ilişkin olarak hüküm vermek ya da karar almak bakımından, sözü geçen tarihte yetkisiz herhangi bir Osmanlı yargı ya da yönetim makamınca, savaş sırasında verilmiş hükümler ya da alınmış olan yürütme tedbirleri, bu uyruğun ya da ortaklığın [şirketin] başvurması üzerine, Hakemlik Karma Mahkemesince yeniden incelenecek ve karara bağlanacaktır. Böyle bir durumda, taraflar, mümkünse ve hakgözetirliğe uygun düşerse, Osmanlı makamlarınca hüküm verilmezden ya da yürütme kararı alınmazdan önceki durumlarına getirileceklerdir; bu olamazsa, hüküm ya da yürütme tedbiri yüzünden zarara uğramış olan Müttefik Devletlerden birinin uyruğu ya da Müttefik çıkarlarının üstün durumunda bulunduğu ortaklık [şirket], Hakemlik Karnna Mahkemesinin hakgözetir sayacağı bir zarar-giderim elde edebilecektir. Bu zarar-giderim Türk Hükümetince ödenecektir.

Madde 92

Düşman tarafından ödenmesi gereken bir borcun ödenmemesi halinde, bu borcun güvencesi [teminatı] olarak, savaştan önce sözleşmeyle kabul edilmiş, ipotekli bir taşınmaz malın ya da bir sağlancanın [rehinin] satışa çıkartılması, malikine haber verilememiş olsa bile, alacaklı iyi niyetli ve kendisinden beklenebilecek özenli ve tedbirli davranışı göstermişse, geçerli sayılacaktır. Bununla birlikte, alacaklı iyi niyetli ve kendisinden beklenebilecek dikkat ve özeni göstererek davranmamışsa, Hakemlik Karma Mahkemesi, borçlunun başvurması üzerine, alacaklının borçluya zarar-giderim ödemesine karar verebilecektir.

Madde 93

İşbu Kesimdeki hükümler uyarınca, bir sözleşmeye taraf bulunan kişiler, aralarında ticaret ilişkilerinin olaylar yüzünden gerçekten imkânsız olduğu, ya da bu taraflardan birinin bağlı olduğu kanunlar, kararnameler ya da yönetmelikler yüzünden yasaklanmış ya da hukuka aykırı sayılmış bulunduğu tarihten başlıyarak, düşman sayılacaklardır.

Bununla birlikte 82 nci Maddeden 85 nci Maddeye kadar olan Maddelerle, 89 ncu ve 90 ncı Maddelerde öngörülen hükümler, savaş sırasında bir düşman

ülkesinde oturmuş ve bu ülkede hem kendileri hem de malları bakımından diledikleri gibi davranmış olan Müttefik Devletler ya da Türkiye uyruklarıyla düşman uyrukları arasında yapılmış sözleşmelere uygulanmayacaktır. Bu sözleşmelere genel hukuk kuralları uygulanacaktır.

EK

I. HAYAT SİGORTALARI

§ I

Bir sigortacı ile, sonradan düşman olmuş bir kimse arasında yapılmış hayat sigortası sözleşmeleri, savaşın başlaması ya da bu kimsenin düşman durumuna girmesi yüzünden sona erdirilmiş sayılmayacaktır.

Bir önceki fıkra uyarınca sona erdirilmiş sayılmayan bir sözleşme gereğince, savaş sırasında ödenmesi gerekli olmuş sigorta altında bulunan bir para tutarının, savaştan sonra, ödenmesi istenebilecektir. Bu para tutarına, ödenmesi gerekli olduğu tarihten ödeme gününe kadar, yıllık %5 faiz eklenecektir.

Sigorta ücretlerinin [primlerinin] savaş sırasında ödenmemesi, ya da sözleşme hükümlerinin yerine getirilmemesi yüzünden, bir sözleşme geçersiz duruma düşmüşse, sigortalının ya da vekillerinin ya da hak sahiplerinin, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak oniki aylık bir süre içinde her an, sigorta senedinin [poliçesinin] geçersiz ya da sona erdirilmiş sayıldığı günkü değerini, yıllık %5 faizlerin de eklenmesiyle, sigortacıdan istemeğe hakları olacaktır.

Hayat sigortası sözleşmeleri 29 Ekim 1914 tarihinden önce imzalanmış olup da, bu sözleşmelerin hükümleri gereğince primlerinin ödenmemiş bulunması yüzünden sözleşmeleri sona erdirilmiş ya da değeri indirilmiş bulunan Türk uyruklarının, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak üç aylık bir süre içinde ve bu sırada yaşıyorlarsa, sigorta edilmiş para tutarının tümü için, sigorta senetlerini [poliçelerini] yeniden düzenlemeğe hakları olacaktır. Bunun için, Sigorta Ortaklığının [Şirketinin] doktorunca Ortaklığın yeterli sayacağı bir sağlık denetiminden geçirildikten sonra, birikmiş primleri %5 bileşik faiziyle ödeyeceklerdir.

§ 2

Müttefik Devletlerden birinin uyrukluğundaki ortaklıklarla [şirketlerle] Türk uyrukları arasında, 29 Ekim 1914 tarihinden önce yapılmış olup da, primleri 31 Mart 1915 tarihinden önce ve sonra, ya da yalnız bu tarihten önce, Türk Lirasından başka bir para ile ödenmiş bulunan hayat sigortası sözleşmelerinin, aşağıdaki gibi uygulanması kararlaştırılmıştır: (1) 30 Mart 1915 tarihinden önceki dönem için, sigorta edilen kimsenin hakları, sigorta senedindeki [poliçesindeki] genel şartlar uyarınca, sözleşmede öngörülen para ile ve bu paranın, onu çıkaran ülkedeki değerine göre düzenlenecektir (örneğin, Frank, altın Frank, ya da kâğıt para Frank olarak belirtilmiş tutarlar, Fransız Frangı olarak ödenecektir); (2) 30 Mart 1915 tarihinden sonraki dönem için, kâğıt para Türk Lirası ile ve Türk Lirasının değeri savaş öncesi değerine eşit sayılarak düzenlenecektir.

Müttefik Devletlerden birinin uyrukluğundaki ortaklıklarla [şirketlerle],

29 Ekim tarihinden önce Türk parasından başka bir para üzerinden sözleşme yapmış bulunan Türk uyruklarının sözleşmeleri, primlerin ödenmiş olması yüzünden bugün de yürürlükteyse, bu Türk uyruklarının, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak üç aylık bir süre içinde, söz konusu para ile ve bu paranın, onu çıkaran ülkedeki değeri üzerinden, para tutarının tümü için sigorta senetlerini [poliçelerini] yenileme hakları olacaktır. Bunun için, 30 Mart 1915 tarihinden bu yana, süreleri gelmiş olan primleri bu para ile ödemeleri gerekecektir. Buna karşılık, söz konusu Türk uyruklarının, belirtilen tarihten bu yana kâğıt para Türk Lirasıyla ödemiş bulundukları primler, onlara, aynı çeşit parayla geri verilecektir.

§ 3

Türk Lirası olarak yapılmış sigorta sözleşmeleri, kâğıt para Türk Lirası olarak hesaplanacaktır.

§ 4

Sigorta ortaklığı [şirketi] ile özel bir sözleşme yaparak, sigorta senetlerinin [poliçelerinin] değerini ve primlerin nasıl ödeneceğini düzenlemiş bulunan sigorta-lılara, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde sigorta senetleri kesin olarak öden-miş olan sigortalılara 2 nci ve 3 ncü paragrafların hükümleri uygulanmayacaktır.

§ 5

Yukarıdaki paragrafların uygulanması bakımından, hayat sigortası sözleşmesi sayılacak sözleşmeler, tarafların karşılıklı yükümlerini hesaplamak için, insan yaşantısının olasılıklarına dayanan ve bunlara faiz tutarları eklenerek hesaplanan sigorta sözleşmeleridir.

II. DENİZ SİGORTALARI

§ 6

Bir önceki paragrafta belirtilen çekince [ihtirazî kayıt] yürürlükte kalmak üzere, yangına karşı sigortalarla bütün öteki sigortalara ilişkin sözleşmeler sona ermiş sayılmayacaklardır.

III. YANGIN SİGORTALARI VE ÖTEKİ SİGORTALAR

§ 7

Bir önceki paragrafta belirtilen çekince [ihtirazî kayıt] yürürlükte kalmak üzere yangına karşı sigortalarla bütün öteki sigortalara ilişkin sözleşmeler sona ermiş sayılmayacaklardır.

KESİM III
AYRICALIKLAR [İMTİYAZLAR]

Madde 94

İşbu Andlaşma uyarınca Türk kalan ülkelerde, Osmanlı Hükümeti ya da her-

hangi bir yerel [mahallî] makamca, 29 Ekim 1914 tarihinden önce verilmiş bulunan ayrıcalıklardan (imtiyazlardan, *concessions*) yararlanmış bulunan Müttefik Devletler uyruklarının, bu ilk ayrıcalık sözleşmesinden ve bundan sonra yapılmış her türlü anlaşmalardan doğan bütün hakları tümüyle yeniden tanınacaktır.

29 Ekim 1914 tarihinden önce Türkiye ile Müttefik Devletlerin uyrukları arasında yapılmış ayrıcalıklar [imtiyazlar] konusunda her çeşit sözleşmelerle (*conventions ou contrats de concession*) bunlara ilişkin bütün anlaşmaların ve kararların da – kesin olarak onaylanmaları için gerekli şartların hepsini Türkiye yerine getirmemiş bulunsa bile – yürürlüğe başlatılmış ya da Osmanlı Hükümeti ile bir Müttefik Devlet Hükümeti arasında anlaşmalara konu olmuşlarsa, bunların da geçerli sayıldıkları doğrulanmıştır.

Her ayrıcalığın [imtiyazın] süresi ile bir ayrıcalık sözleşmesinde sona eriş için öngörülen her süre, 29 Ekim 1914 tarihi ile işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki zamana eşit bir süre için uzatılacaktır.

Bununla birlikte, 80 nci Maddenin uygulanmasıyla ayrıcalık [imtiyaz] sahiplerine verilmesi gereken zarar-giderimin hesaplanmasında ve bir sonraki fıkrada öngörülen yeni duruma uydurma konusunda, bu uzatma da göz önünde tutulacaktır.

Yukarıda sözü geçen ayrıcalıklar [imtiyazlar], sözleşmeler ve anlaşmalar yeni ekonomik koşullara uymazsa, Türk Hükümetiyle ayrıcalık sahipleri, bunların gözden geçirilerek yeni koşullara uydurulmasını sağlamak amacıyla, aralarında anlaşacaklardır.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak bir yıllık bir süre içinde ve bu yeni duruma uydurma konusunda taraflar arasında dostça bir anlaşmaya varılamaması halinde, bu konuda karar alınması için, anlaşmazlık üç hakeme sunulacaktır: Bu üç hakemden biri ayrıcalık [imtiyaz] sahibince, ikincisi Türk Hükümetince atanacaktır; üçüncü hakem, ilgili taraflar anlaşamazlarsa, Milletlerarası Adalet Divanı Başkanınca atanacaktır.

Osmanlı Hükümeti ile, bu Maddede söz konusu sözleşmelerden ve ayrıcalıklardan [imtiyazlardan] yararlananlar arasında 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana yapılmış olan anlaşmaların geçerli oldukları doğrulanmıştır.

Türk Hükümeti, Müttefik Devletler uyruklarının doğrudan doğruya almış oldukları ya da kendilerine geçmiş bulunan ayrıcalıkları, izinleri [ruhsatnameleri] ya da sözleşmelerde öngörülen hakları ve yükümleri yürürlükte saymağı ya da sahiplerine yeniden tanımağı yükümlenir.

29 Ekim 1914 tarihinden sonra yapılmış ve bu Maddede öngörülen haklarla bağdaşmaz nitelikteki bütün yasa hükümleri ya da başka hükümler geçersiz sayılacaktır.

Madde 95

Türk ya da Müttefik çıkarlarının üstün durumda olmadığı demiryollarını bir Türk Devlet Demiryolu şebekesi haline getirmek amacıyla, Türk Hükümeti, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak bir yıllık süre içinde, bu demiryollarını satın alacak ya da bunları kamulaştıracaktır. Türk Hükümeti, bu

demiryollarını kamulaştırırsa, Milletler Cemiyetince atanacak bir hakem, ayrıcalık [imtiyaz] sahibine, işletmenin gerçek ve o sıradaki değeri üzerinden – 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana yapılmış çalışmaların giderini düşerek – verilecek zarar-giderim tutarını saptayacaktır.

Türkiye'deki demiryolu işletmelerinde uyruklarının üstün bir çıkarları bulunan Müttefik Hükümetler, bir önceki fıkrada öngörülen durum değiştirme işlerini, kendileriyle ilgili olduğu ölçüde, kolaylaştıracaklardır. Bu yardımın ne nitelikte olacağı ve bu durum değiştirmenin ne yoldan gerçekleştirileceği, sonradan yapılacak anlaşmalarda belirtilecektir. Türk sermayelerinin, işletme örgütüne, en önemli yabancı topluluğun sermayesine enaz eşit bir payla katılmaları sağlanacaktır.

Madde 96

Gerek 1913 deki Balkan Savaşları sonucu olarak, gerekse işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış bütün ülkelerde ardıl [halef] olmuş Devlet, ayrıcalıkların [imtiyazların] sahiplerine ya da 94 ncü Maddede belirtilen sözleşmelerden yararlananlara karşı, haklar ve yükümler bakımından, Türkiye'nin yerine *ipso facto* geçmiş bulunduğu için, onlara verilmiş olan güvenceleri [garantileri] saklı tutmak ya da eşdeğerde güvenceler vermek zorunda olacaktır.

Hak sahibinin yerine geçme, her ardıl [halef] Devlet için, toprak ayrılışını öngören Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak geçerli olacaktır. Bu ardıl Devlet, ayrıcalıkların [imtiyazların] işletilmesi ve sözleşmelerin kesintisiz uygulanması için gerekli bütün tedbirleri alacaktır.

Bununla birlikte, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, söz konusu ayrıcalıkları ve sözleşmeleri yeni ekonomik koşullara uydurmak amacıyla, ardıl Devletlerle bu ayrıcalıkların ve sözleşmelerin sahipleri arasında görüşmelere girişilebilecektir.

Yeni duruma uydurma işleminde, sözü geçen Devletlerin yasalarına uyma yüzünden ayrıcalık sahiplerinin katlanacakları giderler göz önünde tutulacaktır.

Yeni duruma uydurma şartları üzerinde, altı ay içinde bir anlaşmaya varılamazsa, Devlet ya da ayrıcalık sahipleri, uyuşmazlıklarını, 94 ncü Maddede öngörülen usul uyarınca, hakemliğe sunacaklardır.

Madde 97

Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerde, Müttefik Devletler, Osmanlı Hükümeti ya da Osmanlı yerel [mahallî] makamlarınca 29 Ekim 1914 tarihinden sonra verilmiş olan ayrıcalıkların ya da ayrıcalık geçirimlerini [transferlerini] geçerli saymak zorunda olmayacaklardır.

Madde 98

Almanya ile yapılmış Barış Andlaşmasının 155 nci Maddesiyle, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılmış Andlaşmalarda bu Maddenin karşılığı olan Maddeler uyarınca, 1 Ağustos 1914 tarihinden işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişine kadar, Türkiye'de, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan uyruklarına ve bu uyrukların üstün çıkarları bulunan ortaklıklara [şirketlere] tanınmış bütün ayrı-

calıklar ya da bir ayrıcalıkta öngörülen bütün haklar hükümsüzdür.

Madde 99

Osmanlı kanunu uyarınca kurulmuş olup da, gerek Balkan Savaşları sonucunda, gerekse işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış bir ülkede iş gören ve Müttefik çıkarlarının üstün durumda bulunduğu her ortaklık [şirket], işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak beş yıl içinde, söz konusu ülkede yetkilerini kullanan Devletin ya da sözü geçen ortaklığı uyrukları denetleyen Müttefik Devletlerden birinin kanunu uyarınca kurulmuş bulunan bir ortaklığa mallarını, haklarını ve çıkarlarını geçirebilecektir. Bu mallar, haklar ve çıkarlar geçirilmiş bulunan ortaklık, işbu Andlaşmanın kendisine tanıdığı hakları ve ayrıcalıkları da kapsamak üzere, bir önceki ortaklığın yararlanmakta olduğu aynı haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanacaktır.

Yukarıdaki hükümler, işletme işlerinden bir kısmı Türkiye ülkesinde kalacak olan, kamu hizmetlerine ilişkin ayrıcalıklar almış ortaklıklara uygulanmaz.

İşbu Madde gereğince, Osmanlı ortaklıklarına ait malların, hakların ve çıkarların kendilerine geçirileceği ortaklıklara, Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerde, yürürlükteki uluslararası sözleşmelerle bağdaşabildiği ölçüde, bu geçirim [transfer] yüzünden, ya da bu geçirimin yol açacağı örgütlenme yüzünden, özel herhangi bir vergi yüklenmeyecektir. Söz konusu ortaklıkların, uyrukluğuna geçmiş bulundukları bağıtlı Devletlerin ülkelerinde de, bu Devlet, kendi yasaları yüzünden, böyle bir bağışıklığa karşı çıkmamaktaysa, aynı hüküm uygulanacaktır.

Madde 100

Müttefik uyruklarının ya da Müttefik topluluklarının çıkarları üstün durumda bulunduğu ve bir Müttefik Devletten başka bir Devletin kanunu uyarınca kurulmuş olan ortaklıklar [şirketler], 94 ncü Maddeden 96 ncı Maddeye kadar olan Maddelerin hükümlerinden, Müttefik uyruklarıyla aynı şartlar içinde yararlanacaklardır.

KESİM IV
BORÇLAR

Madde 101

Osmanlı Hükümetinin, ya da işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde Türk ülkesinde oturan Osmanlı uyruklarının, Müttefik Devletler Hükümetlerine, ya da 1 Ağustos 1914 tarihinde ne Osmanlı uyruğu olan, ne Türk ülkesinde oturan, ne de bu ülkede iş görmekte olan Müttefik Hükümetler uyruklarına karşı, işbu Andlaşmanın I nci Bölümünün II nci Kesiminde öngörülen Osmanlı Devlet Borcu dışında kalan, Osmanlı Kesiminde öngörülen Osmanlı Devlet Borcu dışında kalan, Osmanlı parasıyla girişilmiş borçlanmaları, ilgili Müttefik Devletlerin – bu Devletlerin sömürgelerini, İngiliz Dominionlarını ve Hindistan'ı da içine almak üzere – parasıyla ödenecek ya da bu para üzerinden alacak sayılacaktır; bu konuda, borçların savaştan önce ödenmesi gerekli olduğu, ya da savaş yüzünden yerine getirilmesi tüm olarak ya da bir parçası bakımından ertelenmiş bulunan ticaret

işlemlerinden ya da sözleşmelerinden doğmuş olup, savaş sırasında ödenmeleri gerekli bulunup bulunmadıkları açısından bir ayırım yapılmayacaktır.

Müttefik Devletler Hükümleriyle, bu Hükümetlerin Türkiye'de oturmayan ya da orada bir iş tutmuş olmayan uyruklarının, Osmanlı Hükümetine ya da bu Hükümetin Türkiye'de oturan uyruklarına karşı Osmanlı parasıyla girişilmiş bulunan borçları için de aynı hükümler uygulanacaktır.

Uygulanacak kambio değeri (*taux de change*) savaştan önceki kambio değerinin aynı olacaktır. Bu hükmün uygulanmasında, savaştan önceki kambio değeri, ilgili Müttefik Devletle Türkiye arasında düşmanlık durumunun başlamasından hemen bir önceki ay içindeki telgraf havalelerinin ortalama kambio değerine eşit sayılacaktır.

1 Ağustos 1914 tarihinde Türkiye'de oturmakta olan ya da orada bir iş tutmuş bulunan Müttefik uyruklarının, Türk uyruklarına, ya da Türk uyruklarının Müttefik uyruklarına Osmanlı parasıyla olan borçları, Türk parasıyla ödenecektir.

Eğer her iki tarafın borçları da Osmanlı parasından başka bir para ile belirtilmişse, ödeme, sözleşmede kararlaştırılan parayla ve bu parayı çıkaran ülkede yürürlükteki değeri üzerinden yapılacaktır.

Kambio değerine ilişkin olarak açıkça belirtilmiş bir çekince [ihtirazî kayıt] olmaksızın, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden önce taraflar arasında karşılıklı bir anlaşma ile ödenmiş bulunan borçlar, bu maddenin hükümlerine bağlı olmayacaktır.

Bu maddenin kambio değerine ilişkin hükümleri, iş bu andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturan kimselerin borçlarına ya da alacaklarına uygulanmayacaktır.

Müttefik uyrukların çıkarları üstün durumda olan Osmanlı ortaklıkları [şirketleri], bu madde hükümlerinin uygulanması bakımından, Müttefik uyruğu sayılacaktır.

KESİM V
ENDÜSTRİ, EDEBİYAT YA DA SAN'AT YAPITLARI MÜLKİYETİ

Madde 102

İşbu Andlaşmanın hükümleri saklı kalmak üzere, endüstri, edebiyat ya da san'at yapıtları mülkiyetine ilişkin haklar, Bağıtlı Devletlerden her birinin yasaları uyarınca 1 Ağustos 1914 tarihindeki durumlarıyla, Bağıtlı Yüksek Tarafların ülkelerinde, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, bu haklardan savaş durumunun başladığı anda yararlanmakta olan kimseler ya da bunların hak sahipleri yararına yeniden tanınacak ya da geçerli sayılacaktır. Bunun gibi, savaş çıkmamış olsaydı, endüstri mülkiyetinin ya da bir edebiyat veya san'at yapıtının yayınlanmasını korumak için, yasalar uyarınca yapılmış bir istem sonucu olarak, savaş süresince edinilebilecek haklar da, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, hak sahibi durumunda olan kimseler yararına yeniden kabul edilecek ya da yeniden geçerli sayılacaktır.

Yukarıdaki hüküm uyarınca, sahiplerine yeniden tanınması gerekecek haklara halel gelmemek şartıyla, savaş sırasında Müttefik Devletlerden birinin yasama, yürütme ya da yönetim makamlarından birince, Osmanlı uyruklarının endüstri, edebiyat ya da san'at yapıtları mülkiyeti haklarına ilişkin olarak, alınmış olabilecek özel tedbirler, yapılmış kamusal işlemler (lisans vermeyi de kapsamak üzere), yürürlükte kalacak ve hukuk açısından tam geçerli sayılacaklardır. Bu hüküm, herhangi bir Müttefik Devlet uyruklarının haklarına ilişkin olarak Türk makamlarınca alınmış olabilecek tedbirler için de, ayrıntılarda gerekli değişikliklerle (*mutadis, mutandis*) uygulanacaktır.

Madde 103

1 Ağustos 1914 tarihine kadar edinilmiş bulunan, ya da savaş çıkmamış olsaydı, savaştan önce ya da savaş süresi içinde yapılmış bir istem ile o tarihten bu yana edinilebilecek olan endüstri mülkiyetine ilişkin hakların saklı tutulması ya da elde edilebilmeleri, veya bu konuda bir itirazda bulunabilmeleri amacıyla, Bağıtlı Devletlerden her birinin ülkesinde Türk uyruklarına, ya da Türkiye'de sözü geçen Devletlerin uyruklarına, ek-vergi ya da herhangi bir ceza olmaksızın, gerekli bütün işlemleri yapmak, her türlü usul gereklerini yerine getirmek, her çeşit vergi ödemek ve genel olarak her Devletin kanunlarında ve yönetmeliklerinde öngörülen her türlü yükümü yerine getirmek için, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, enaz bir yıllık bir süre tanınacaktır.

Herhangi bir işlemin yapılmamasından, bir formalitenin yerine getirilmemesinden, ya da bir harcın ödenmemiş olması yüzünden, endüstri mülkiyetine ilişkin olarak, yitirilmiş sayılan haklar yeniden geçerli kabul edilecektir; buluş belgeleri [ihtira beratları, *brevets*] ile desenler (*dessins, dessigns*) konularında, bunları, geçersiz sayıldıkları süre içinde işletmiş ya da kullanmış olan üçüncü kişilerin haklarını korumak için, her Devletin hakgözetirlik bakımından gerekli sayacağı tedbirleri alabilmek hakkı saklıdır.

Bir buluş belgesinin [ihtira beratının] işletmeye konulması, ya da fabrika ve ticaret markalarının, ya da desenlerin (*dessins*) kullanılması için tanınan süre bakımından, 1 Ağustos 1914 tarihi ile işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki dönem hesaba katılmayacaktır; bundan başka, 1 Ağustos 1914 tarihinde geçerli bulunmakta olan hiç bir buluş belgesinin, fabrika ya da ticaret markasının veya resmin, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak iki yıllık bir süre geçmedikçe, salt işletmeye konulmamış ya da kullanılmamış olması nedeniyle, geçerli olmaktan çıkmış ya da hükümsüz sayılmayacağı da kararlaştırılmıştır.

Madde 104

Bir yandan Türk uyrukları ve Türkiye'de oturmakta olan ya da Türkiye'de bir iş tutmuş kimselerle, öte yandan Müttefik Devletler uyrukları ya da Müttefiklerin ülkesinde oturan ya da bu ülkede bir iş tutmuş kimselerce, ya da bu kimselerin savaş sırasında haklarını kendilerinden yana bırakmış olabilecekleri üçüncü kişilerle, savaş durumunun başlama tarihi ile işbu Andlaşmanın yürürlüğe

konulmuş tarihi arasında geçen süre içinde, öteki tarafın ülkesinde meydana gelmiş olabilecek ve savaş süresinin herhangi bir anında var olmuş ya da 102 nci Madde uyarınca yeniden tanınacak endüstri, edebiyat ve san'at yapıtları mülkiyeti haklarını bozmuş gibi sayılacak olaylar yüzünden hiç bir dâva açılamayacak, hiç bir istemde bulunulamayacaktır.

Yukarıda sözü edilen olaylar arasında, Bağıtlı Yüksek Tarafların Hükümetleri ya da onlar hesabına, ya da onların rızasıyla, herhangi bir kimsece, endüstri, edebiyat ya da san'at yapıtları mülkiyeti haklarının kullanılması bulunduğu gibi, bu hakların uygulanacağı her türlü ürünlerin, araç ve gereçlerin, ya da her türlü nesnelerin kullanılması, satışı ya da satışa çıkartılması da bulunmaktadır.

Madde 105

Bir yandan Müttefik Devletler uyrukları ya da bu Devletlerin ülkelerinde oturan ya da orada bir iş tutmuş olan kimselerle, öte yandan Osmanlı uyrukları arasında, savaş durumundan önce yapılmış olan lisans, endüstri mülkiyeti, haklardan yararlanma ya da edebiyat ve san'at yapıtlarının çoğaltılması konularındaki sözleşmeler, Türkiye ile Müttefik Bir Devlet arasında savaş durumunun başlaması tarihinde sona ermiş sayılacaktır. Ancak, her konuyla ilgili olarak, daha önceleri bu çeşit bir sözleşmeden yararlanmakta olan kimsenin, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak altı ay içinde, hak sahibinden yeni bir lisans istemeğe hakkı olacak ve bunun şartları, taraflar arasında anlaşma olmazsa, bu Bölümün 6 ncı Kesimiyle öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesince saptanacaktır. Mahkeme, gerekirse, savaş süresince hakların kullanılmış olması yüzünden, ödenmesini adalete uygun göreceği parayı da saptayabilecektir.

Madde 106

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturanlar – bu ayrılma ve bunun doğurduğu uyrukluk değişikliği göz önünde tutulmaksızın – Osmanlı yasalarına göre, bu ülke geçirimi [transfer] anında sahip oldukları endüstri, edebiyat ve san'at yapıtları mülkiyetine ilişkin haklardan, Türkiye'de tam ve eksiksiz olarak yararlanmaya devam edeceklerdir.

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde, bu ayrılma anında geçerli olan ya da 102 nci Madde uyarınca yeniden tanınacak ya da geçerli sayılacak olan endüstri, edebiyat ve san'at yapıtları mülkiyetine ilişkin haklar, söz konusu ülkenin geçeceği Devletce tanınacak ve Osmanlı kanunları uyarınca kendilerine verilecek süre içinde bu ülkede geçerli kalacaklardır.

Madde 107

Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinin, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana, İstanbul'da ya da başka yerlerde usulüne uygun olarak vermiş olduğu ya da kütüğe geçirmiş bulunduğu bütün buluş belgeleri [ihtira beratları] ya da fabrika markalarının başkalarına geçirilmesi ya da bırakılmasına ilişkin işlemlerin geçerli oldukları doğrulanmıştır.

KESİM VI
HAKEMLİK KARMA MAHKEMESİ

Madde 108

Bir yandan Müttefik Devletlerden her biri ve öte yandan Türkiye arasında, işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak üç aylık bir süre içinde, bir Hakemlik Karma Mahkemesi kurulacaktır.

Bu Mahkemelerden her biri üç üyeden oluşacaktır. İlgili Hükümetlerden her biri, bu üyelerden birisini atayacaktır. Başkan, ilgili iki Hükümet arasında anlaşma ile seçilecektir.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak iki aylık bir süre içinde anlaşmaya varılamazsa, söz konusu Başkan, ilgili Hükümetlerden birinin istemesi üzerine, La Haye Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca, savaş sırasında tarafsız kalmış Devletlerin uyrukları arasından seçilecektir.

Bunun gibi, söz konusu iki aylık süre içinde, ilgili Hükümetlerden biri, kendisini Mahkemede temsil edecek üyeyi atamamış olursa, ilgili öteki Hükümetin istemesi üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi bu üyeyi atamakla görevli olacaktır.

Madde 109

İşlerin çokluğu gerekli kılmakta ise, Hakemlik Karma Mahkemesinin dairelere ayrılabilmesini sağlamak üzere, başka üyeler de atanacaktır.

Bu dairelerden her biri, 108 nci Maddede öngörülen biçimde kurulacaktır.

Her Hükümet, Mahkemede kendisini temsil ettirmek için, bir ya da birkaç ajan atayacaktır.

Her Hükümet, Hakemlik Karma Mahkemesine atadığı üyesinin ve kendisini Mahkeme önünde temsil edecek ajanın ödeneğini kendisi karşılayacaktır. Başkanın ödenekleri, ilgili Hükümetler arasında özel bir anlaşmayla saptanacak ve bu ödeneklerle her Mahkemeye ilişkin ortak giderler ilgili Hükümetlerce yarı yarıya karşılanacaktır.

Madde 110

108 nci ve 109 ncu Maddeler uyarınca kurulmuş Hakemlik Karma Mahkemeleri, işbu Andlaşma uyarınca yetkilerine giren anlaşmazlıklar konusunda hüküm vereceklerdir.

Kararlar oyçokluğuyla alınacaktır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, Hakemlik Karma Mahkemelerinin kararlarını kesin saydıklarını ve kendi uyruklarına ilişkin olarak bunlara uyulmasını zorunlu kılacaklarını ve Mahkeme kararları kendilerine bildirilir bildirilmez, hiç bir yürütme kararı [*exequatur*] beklemek gerekmeksizin, ülkelerinde bunların uygulanmasını sağlıyacaklarını kabul ederler.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, bundan başka, özellikle yargı bildirilerinin iletilmesine ve kanıtların toplanmasına ilişkin konularda, kendi Mahkemelerinin ve makamlarının, Hakemlik Karma Mahkemesine, elden gelen her türlü yardımı doğrudan doğruya yapmalarını yükümlenir.

Madde 111

1. Her Hakemlik Karma Mahkemesi, kendi yargılama usulünü kendisi düzenleyecektir. Her Mahkeme, taraflardan her birinin iddialarını öne sürme sırasıyla sürelerini ve kanıtlarını sunuş usulünü kendisi düzenliyecektir. Mahkeme hukuk ve hakgözetirlik uyarınca karar verecektir.

2. Mahkemede, tarafların avukatları ve danışmanları, dâvalarını sözlü ya da yazılı olarak savunabileceklerdir.

3. Mahkeme, kendisine sunulacak sorunlar ve konular üzerinde, ilgili taraflarca öne sürülebilecek kanıtlara, tanıklıklara ve bilgilere dayanarak karar verecektir.

4. Yargılamada kullanılacak dil, Mahkemenin bulunduğu yerin dili ile Fransızca; açık oturumlarda kullanılacak dil de, oturumların yapıldığı yerin dili ile Fransızca olacaktır.

5. Her Mahkemenin toplantı yerleri, oturumların yapılacağı yerler ve tarihleri, Mahkeme Başkanınca saptanacaktır.

6. Mahkeme, kendisine sunulacak dâvalarla, bu dâvalara ilişkin oturumların belgelerini, bunların tarihlerini de belirterek, saklıyacaktır.

7. İlgili Devletlerden her biri bir sekreter atayacaktır. Bu sekreterler, Mahkemenin karma sekreterliğini meydana getirecek ve bu sekreterlik Mahkemeye bağlı olacaktır. Bundan başka, Mahkeme, gerekli göreceği bütün görevlileri de atayabilecektir.

8. Mahkeme üyelerinden birinin ölümü ya da görevden çekilmesi halinde, ya da herhangi bir neden yüzünden Mahkeme üyelerinden birisi görevini yapamayacak bir durumda bulunursa, 108 nci Maddede belirtilen ilkeler ve yöntemler uyarınca, bu üyenin yeri doldurulacaktır.

Bu gibi durumlarda, 108 nci Maddenin son iki fıkrasında belirtilen iki aylık süre, ölüm ya da görevden çekilme tarihinden ya da yukarıda sözü edilen imkânsızlığın anlaşıldığı tarihten başlıyarak hesaplanacaktır.

KESİM VII.
ANDLAŞMALAR

Madde 112

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ve Andlaşmanın başka yerlerindeki hükümlere halel gelmeksizin, aşağıda belirtilen ekonomik ya da teknik nitelikteki çok-taraflı Andlaşmalar, Sözleşmeler ve Anlaşmalar, Türkiye ile bunlara taraf olan öteki Devletler arasında yeniden yürürlüğe gireceklerdir:

1. Denizaltı kabloların korunmasına ilişkin 14 Mart 1884, 1 Aralık 1886 ve 23 Mart 1887 tarihli Sözleşmelerle, 7 Temmuz 1887 tarihli Kapanış Protokolü (*Protocole de clôture*);

2. Gümrük tarifelerinin yayınlanmasına ve gümrük tarifelerinin yayınlanması için bir Uluslararası Birlik kurulmasına ilişkin, 5 Temmuz 1890 tarihli Sözleşme;

3. Paris'te Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumu (*Office International d'Hygiène Publique*) kurulmasına ilişkin, 9 Aralık 1907 tarihli Sözleşme;

4. Roma'da bir Uluslararası Tarım Enstitüsü (*Institut International Agricole*) kurulmasına ilişkin, 7 Haziran 1905 tarihli Sözleşme;

5. Türk Borçlanması'na (*Emprunt turc*) ilişkin, 27 Haziran 1855 tarihli Sözleşme;

6. Escault nehri üzerinde geçiş resmi haklarının satın alınışa ilişkin, 16 Temmuz 1863 tarihli Sözleşme;

7. İşbu Andlaşmanın 18 nci Maddesinde öngörülen özel hükümler saklı kalmak üzere, Süveyş Kanalının serbest kullanımını güvence [garanti] altına alacak bir rejim kurulmasına ilişkin, 29 Ekim 1888 Sözleşmesi;

8. Madrid'de 30 Kasım 1920 tarihinde imzalananları da kapsamak üzere, Dünya Posta Birliği'ne (*Union Postale Universelle*) ilişkin Sözleşmeler ve Anlaşmalar;

9. 10/22 Temmuz 1875 tarihinde Saint-Petersbourg'da imzalanan Uluslararası Telgraf Sözleşmeleri ile, 11 Haziran 1908 de Lizbon'da Uluslararası Telgraf Konferansında kararlaştırılan yönetmelikler ve tarifeler.

Madde 113

Türkiye, aşağıda belirtilen Sözleşmelere ya da Anlaşmalara katılmağı ya da bunları onaylamağı yükümlenir:

1. Otomobillerin uluslararası dolaşımına ilişkin, 11 Ekim 1909 Sözleşmesi;

2. Gümrük uygulanacak vagonların kurşunlanmasına ilişkin, 15 Mayıs 1886 tarihli Anlaşma ve 18 Mayıs 1907 tarihli Protokol;

3. Denizde çatmalar, deniz kazalarında yardım ve kurtarma konusundaki kuralların birleştirilmesine ilişkin, 3 Eylül 1910 tarihli Sözleşme;

4. Hastane gemilerinin liman resim ve harçlarından bağışık tutulmalarına ilişkin, 21 Aralık 1904 tarihli Sözleşme;

5. Kadın ticaretinin yasaklanıp önlenmesine ilişkin, 10 Mayıs 1904, 4 Mayıs 1910 ve 30 Eylül 1921 tarihli Sözleşmeler;

6. Açık-saçık [müstehcen] yayınların yasaklanıp önlenmesine ilişkin, 4 Mayıs 1910 tarihli Sözleşme;

7. 54 ncü, 88 nci ve 90 ncı Maddelere ilişkin çekinceler [ihtirazî kayıtlar] saklı kalmak üzere, 17 Ocak 1912 tarihli Sağlık Sözleşmesi;

8. Filoksera (*phylloxéra*) ya karşı alınacak tedbirlere ilişkin, 3 Kasım 1881 ve 15 Nisan 1889 tarihli Sözleşmeler;

9. Afyon konusunda La Haye'de 23 Ocak 1912 tarihinde imzalanmış Sözleşme ve 1914 tarihli ek Protokol;

10. Uluslararası Radyo-Telegrafi konusunda, 5 Temmuz 1912 tarihli Sözleşme;

11. Afrika'da alkollü maddelere uygulanacak rejim konusunda, Saint-Germain-en-Laye'de, 10 Eylül 1919 da imzalanmış Sözleşme;

12. 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Senedi'nin ve 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Genel Senedi ile Brüksel Bildirisinin yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak, Saint-Germain-en-Laye'de, 10 Eylül 1919 da imzalanmış Sözleşme;

13. Hava ulaşımının düzenleme konusunda, 13 Ekim 1919 tarihli Sözleşme;

14. Kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin olarak Bern'de, 26 Eylül 1906 da imzalanmış Sözleşme.

Türkiye, bundan başka, Telegrafi ve Radyo-Telegrafi konusunda, uluslararası yeni Sözleşmelerin hazırlanmasına katılmayı yükümlenir.

Madde 114

Türkiye ile yapılmış iki-taraflı Andlaşmalar, Sözleşmeler ve Anlaşmaların yeniden yürürlüğe konulması gerekiyorsa, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlıyarak oniki aylık bir süre içinde, Müttefik Devletler isterlerse, Türkiye ile anlaşabileceklerdir.

Madde 115

Türkiye ile herhangi bir Devlet arasında yapılmış Andlaşmaların, Sözleşmelerin ve Anlaşmaların hükümlerinden hiç biri, işbu Andlaşmaya aykırı olamayacaktır. Bu yüzden, Türkiye, işbu Andlaşma ile bağdaşmaz nitelikte olan herhangi bir hükmü artık geçersiz saydığını bildirmeği yükümlenir.

KESİM VIII
ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Madde 116

Bağıtlı Yüksek Taraflar, kapitülasyonlardan doğan ekonomik rejime son vermek konusunda anlaşmaya varmışlardır. Türkiye ile öteki Bağıtlı Devletler arasındaki ticaret ilişkileri, bugünkü tarihle imzalanan Sözleşmenin hükümleri uyarınca yönetilecek ve Bağıtlı Yüksek Taraflar bakımından, bu Sözleşme, hükümleri sanki işbu Andlaşmanın içinde bulunuyormuş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

Madde 117

Fas'dan (Fransız bölgesi) gelen ya da Fas'a giden mallarla, Tunus'dan gelen ya da Tunus'a giden mallar ve ürünlere, Türkiye'de Fransız mallarına uygulanan rejimin eşi uygulanacaktır.

Libya'dan gelen ya da Libya'ya giden mallara ve ürünlere, Türkiye'de İtalyan mallarına uygulanan rejimin eşi uygulanacaktır.

BÖLÜM IV
ULAŞIM YOLLARI VE SAĞLIK SORUNLARI

KESİM I
ULAŞIM YOLLARI

Madde 118

Türkiye, transit serbestliği konusunda Barselona Konferansınca 14 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş olan Sözleşme ve Statü ile, uluslararası yararı olan su yolları rejimine ilişkin olarak, aynı Konferansça kabul edilen Sözleşme ile Statü'ye ve ek Protokol'e katıldığını bildirir.

Bunun sonucu olarak, Türkiye, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişiyle, bu Sözleşmelerin, Statülerin ve Protokollerin hükümlerini uygulamaya koymağı yükümlenir.

Madde 119

Türkiye, "deniz kıyısından yoksun Devletlerin bayrak hakkının (*droit au pavillon, rights of the flag*) tanınmasına ilişkin", 20 Nisan 1921 tarihli Barselona Bildirisi'ne katıldığını bildirir.

Madde 120

Türkiye, uluslararası rejim uygulanan limanlara ilişkin olarak, 20 Nisan 1921 tarihli Barselona Konferansının Tavsiyelerine katıldığını bildirir. Türkiye, bu rejim altına konulacak limanlarını sonradan açıklayacaktır.

Madde 121

Türkiye, 20 Nisan 1921 tarihli Barselona Konferansının, uluslararası demiryollarına ilişkin Tavsiyelerine katıldığını bildirir. Bu Tavsiyeler, karşılıklı olmak çekincesiyle [ihtirazî kaydıyla], işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişiyle, Türk Hükümetince uygulamaya konulacaktır.

Madde 122

Türkiye, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişiyle, 14 Ekim 1890, 20 Eylül 1893, 16 Temmuz 1895, 16 Haziran 1898 ve 19 Eylül 1906 tarihlerinde Bern'de imza edilen, demiryollarıyla yük (*marchandises*) taşınmasına ilişkin Sözleşmelere ve Düzenlemelere katılmağı yükümlenir.

Madde 123

Yeni sınırların çizilmesi sonucu olarak, aynı ülkenin iki parçasını birleştiren bir demiryolu bir başka ülkeden geçerse, ya da bir ülkede başlıyan bir demiryolu kolu [şube hattı, *ligne d'emrbranchement*] bir başka ülkede sona ererse, iki ülke arasındaki ulaşıma ilişkin işletme şartları, ilgili demiryolları işletmeleri arasında yapılacak bir anlaşma ile düzenlenecektir. Bu işletmeler, böyle bir düzenlemenin şartları üzerinde anlaşmaya varamazlarsa, bu şartlar hakemlik yoluyla saptanacaktır.

Türkiye ile komşu Devletler arasındaki bütün yeni sınır-istasyonlarının kurulması ve bu istasyonlar arasındaki demiryollarının işletilmesi, aynı şartlar içinde yapılacak anlaşmalarla düzenlenecektir.

Madde 124

Türk Hükümetinin ya da özel ortaklıkların [şirketlerin] mülkiyetinde olan ve işbu Andlaşma gereğince Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ülkelerde bulunan limanların ve demiryollarının geçirimine [transferine] ilişkin özel hükümlerle, işbu Andlaşmanın ayrıcalık [imtiyaz] sahiplerine ve memurların emeklilik işlerine ilişkin malî hükümleri de saklı kalmak üzere, demiryollarının geçirimi [transferi] aşağıdaki şartlar içinde yapılacaktır:

(1). Bütün demiryollarının yapıları ve tesisleri (*ouvrages et installations*), bütünüyle ve mümkün olduğu kadar iyi bir durumda bırakılacaktır;

(2). Kendisine özgü tekerlekli araç ve gereçleri (*matérial roulant, rolling stock*) olan bir demiryolu şebekesi, bütünüyle, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış bir ülkede bulunmakta ise, bu araç ve gereçler, 30 Ekim 1918 dökümüne [envanterine] göre, bütünüyle eksiksiz olarak bırakılacaktır.

(3). İşbu Andlaşma gereğince, yönetimi bölüşülmüş demiryolları bakımından, tekerlekli araç ve gereçlerin (taşıtların) bölüşülmesi, demiryolunun çeşitli kolları kendilerine verilen işletmeler arasında, dostça anlaşmayla yapılacaktır. Bu anlaşmada, 30 Ekim 1918 tarihli son döküme göre, bu demiryolları üzerinde kütüğe geçirilmiş bulunan araç ve gereçlerin önemi, hizmet hatlarını da kapsamak üzere demiryollarının uzunluğu, trafiğin niteliği ve önemi gözönünde tutulmak gerekir. Anlaşmaya varılamazsa, uyuşmazlıklar hakemlik yoluyla çözümlenecektir. Bu hakemlik, gerekirse, her kesime bırakılacak lokomotifleri, yolcu ve eşya vagonlarını belirtecek, bunların teslim alınış şartlarını saptayacak ve şimdiki işyerlerine taşınan araç ve gereçlerin, sınırlı bir süre boyunca, günlük bakımı için gerekli göreceği düzenlemeleri yapacaktır.

(4). Donatım depoları, demirbaşlar ve takımlar, tekerlekli araç ve gereçlere uygulanan aynı şartlar içinde bırakılacaktır.

Madde 125

Aykırı hükümler bulunmadıkça, yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir Devletin sular sistemi (kanal açmalar, su taşmaları, sulama, akaçlama (*drainage*) ya da benzeri konular), bir başka Devletin ülkesinde yapılan çalışmalara bağlı bulunursa, ya da bir Devletin ülkesinde, savaş öncesi kullanımlar uyarınca, kaynağı bir başka Devletin ülkesinde olan sular ya da su gücü (*énergie hydraulique*) kullanıldığı durumlarda, ilgili Devletler arasında, her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını saklı tutacak biçimde, bir anlaşma yapılması gerekir.

Madde 126

Romanya ile Türkiye, Köstence-İstanbul kablosunun işletme şartlarını hakgözetirlikle saptamak üzere, aralarında anlaşacaklardır. Anlaşmaya varılamazsa, bu konu, hakemlik yoluyla çözüme bağlanacaktır.

Madde 127

Türkiye, kendi adına olduğu kadar uyruklarının adına da, artık kendi ülkesinde karayla birleşmeyen kabloların tümü ya da bir parçası üzerindeki – ne nitelikte olursa olsun – bütün haklarından, sıfatlarından ya da ayrıcalıklarından vazgeçer.

Yukarıdaki fıkra uyarınca el değiştirmiş [transfer edilmiş] olan kablolar ya da bunların bir parçası özel mülkiyette ise, bu kabloların kendilerine geçirilmiş olduğu Hükümler, maliklere zarar-giderim ödeyeceklerdir. Zarar-giderimin tutarı konusunda anlaşmaya varılamazsa, bu tutar, hakemlik yoluyla saptanacaktır.

Madde 128

Türkiye, kendi ülkesinde, kara ile hiç olmazsa bir noktada birleşen kablolar üzerinde, eskiden sahip olduğu mülkiyet hakkını elinde tutacaktır.

Söz konusu kabloların, Türk olmayan ülkede kara ile birleşmelerine ilişkin hakların kullanılması ve bunların işletilme şartları, ilgili Devletlerce dostça anlaşarak düzenlenecektir. Anlaşmaya varılamazsa, uyuşmazlık, hakemlik yoluyla çözüme bağlanacaktır.

KESİM II
SAĞLIK SORUNLARI

Madde 129

İstanbul Yüksek Sağlık Meclisi kaldırılmıştır. Türkiye kıyılarının ve sınırlarının sağlık işlerinin düzenlenmesi ile Türk yönetimi görevlidir. Bununla birlikte, Boğazlar'ın sağlık bakımından korunmaları için gerekli personelin, karantina istasyonlarının ve tesislerin yönetimi ile görevli bir Sağlık Komitesi kurulmuştur.

Bu Komite, başkanlık yapacak diplomalı bir Türk doktorla, her zaman her biri üç ayrı Devletten birinin uyruğu olması gereken, diplomalı üç doktordan kurulacaktır. Bu üç doktor, Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesi ile, Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumu'nun (*Office Internationale d'Hygiène Publique*) birlikte hazırlayacakları altı kişilik bir çizelgeden Türk Hükümetince seçilecektir. Bu üç doktordan birinin yerini doldurmak gerektiği zaman, seçim için Türk Hükümetine sunulan doktorlar çizelgesinde, enaz, doldurulması gereken boş yerler sayısının iki katı kadar ad bulunacaktır.

Komite üyelerinin ödenekleri sağlık resimlerinden sağlanacak paralardan ödenecektir; bu ödeneklerin tutarı Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesince saptanacaktır.

Boğazlar Sağlık Komitesi, Türk Hükümeti süresinin uzatılmasını gerekli görmezse, beş yıllık bir sürenin bitiminde kaldırılacaktır.

Madde 130

Komite, kendi yönetmeliklerini ve Boğazlar sağlık personeli yönetmeliğini kaleme alacak ve yıllık bütçesini hazırlayacaktır; Türk Hükümeti, giderleri, bu bütçede saptandığı biçimde, Boğazlar'ı da kapsamak üzere, bütün Türk limanlarından alınan sağlık resimleri gelirlerinden gerekli paraları ayırarak karşılamağı yükümlenir.

Boğazlar Sağlık Komitesi, Boğazlar için, uluslararası sağlık Sözleşmelerinin hükümlerine uygun olarak, bir sağlık yönetmeliği yayınlayacaktır. Bu Yönetmelik'de, Boğazlar'dan transit konusunda, gemiler için salt sağlık düşünceleriyle haklı gösterilemeyecek gecikmelere yol açmayacak biçimde hükümler bulunacaktır.

Türk bayrağı ile yabancı bayraklar arasında hiç bir ayırım yapılmaksızın bütün gemilere ve Türk uyruklarıyla yabancı Devletlerin uyruklarına, aynı şartlar altında, tek ve aynı tarife uygulanacaktır.

Madde 131

Türkiye, açıkta kalmış olan sağlık memurlarının, sağlık fonlarından bir zarargiderim alma haklarını, ve eski sağlık memurlarıyla bunların hak sahiplerinin kazanılmış bütün öteki haklarını tanımağı yükümlenir. Bu haklara, eski İstanbul Yüksek Sağlık Meclisi yedek fonlarının kullanımına verilecek yöne, eski sağlık yönetiminin malî ve yönetsel bakımlardan tasfiyesine, Türkiye'de eski sağlık rejiminden yenisine geçiş işlemlerine ilişkin bütün sorunlarla, bunlara benzer ya da bunlarla bağlantılı bütün sorunlar bir Özel (*Ad hoc*) Komisyonca çözümlenecektir. Yukarıda belirtilen hakların karşılanmasından sonra, genel yedek fonlardan artacak para, Türkiyenin, gerek Boğazlar'daki gerekse Boğazlar dışındaki sağlık işlerine ayrılacaktır.

Bu Komisyon, Almanya, Avusturya ve Macaristan dışında, İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Meclisine katılan Devletlerden her birinin birer temsilcisinden kurulacaktır.

Türkiye, bu Komisyonun bütün kararlarını kabul etmeği yükümlenir.

Madde 132

Türkiye ile, Kudüs ve Hicaz hac yolculuklarının ve Hicaz demiryollarının denetiminde ilgili bulunan Devletler, uluslararası sağlık sözleşmeleri uyarınca, uygun düşen tedbirleri alacaklardır. Bu tedbirlerin uygulanmasında tam bir tekdüzen (*uniformité*) sağlamak amacıyla, bu Devletlerle Türkiye, bu haç yolculuklarına ilişkin sağlık işleri için bir Eşgüdüm [Koordinasyon] Komisyonu kuracaklardır; bu Komisyonda Türkiye sağlık servisleri ile İskenderiye Denizcilik ve Karantina Meclisi temsil edilmiş olacaktır.

Bu Komisyon, ülkesinde toplanacağı Devletin rızasını önceden almak zorunda olacaktır.

Madde 133

Hac İşleri Eşgüdüm [Koordinasyon] Komisyonunun çalışmalarına ilişkin raporlar, Milletler Cemiyeti Sağlık Komitesiyle Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumuna, ve haclarla ilgili olup da bunları isteyecek her ülkenin Hükümetine gönderilecektir. Komisyon, Milletler Cemiyetince, Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumunca ya da ilgili hükümetlerce, kendisine sorulacak her konu üzerinde görüşünü bildirecektir.

BÖLÜM V
ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

1. SAVAŞ TUTSAKLARI

Madde 134

Bağıtlı Yüksek Taraflar, ellerinde kalmış bulunan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş bulunan sivilleri hemen yurtlarına geri göndermeyi yükümlenirler.

Yunanistan'la Türkiye'nin, karşılıklı olarak tutuklamış bulundukları savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin mübadelesi, işbu Hükümetler arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imza edilmiş olan özel anlaşmaya konu olmuştur.

Madde 135

Disipline aykırı kabahatlar yüzünden hüküm giyebilecek ya da hüküm giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş siviller, cezalarının ya da kendilerine karşı başlatılmış kovuşturmanın sona ermesini beklemeksizin, yurtlarına geri verileceklerdir.

Disiplin suçlarından başka olaylar yüzünden hüküm giyebilecek ya da hüküm giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin tutukluluk durumu süregidecektir.

Madde 136

Bağıtlı Yüksek Taraflar, kaybolmuş kimselerin aranması, ya da ülkelerine geri gönderilmeme isteğini açıklamış olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin kimliklerinin belirtilmesi için, kendi ülkelerinde, her türlü kolaylıkları sağlamağı yükümlenirler.

Madde 137

Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, savaş tutsaklarına ve gözaltı edilmiş sivillere ait olan ya da olmuş bulunan elkonmuş her türlü eşyanın, paranın, değerli kâğıtların, belgelerin ya da kişisel eşyanın geri verilmesini yükümlenirler.

Madde 138

Bağıtlı Yüksek Taraflar, ordularınca ele geçirilmiş savaş tutsaklarının bakımı için yapılmış giderlerin istenmesinden karşılıklı olarak vazgeçtiklerini bildirirler.

2. MEZARLAR

Madde 139

Aşağıdaki 141 nci Maddenin konusu olan özel hükümlere halel getirmeksizin, Bağıtlı Yüksek Taraflar, içlerinden her birinin, 30 Ekim 1914 tarihinden bu yana savaş alanında can vermiş, ya da yaralanma, kaza ve hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, aynı tarihten bu yana tutsaklıkta ölmüş savaş tutsakları ve gözaltı edilmiş sivillerin, kendi yetkileri altındaki topraklarda bulunan mezarlıklarına, mezarlarına ve kemikliklerine ve onları anmak için dikilmiş anıtlarına saygı gösterecekler ve bunların bakımını sağlıyacaklardır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, karşılıklı olarak ülkelerinde, sözü geçen mezarlıkların, kemikliklerin ve mezarların kimliğini ortaya çıkartmak ve bunları kütüğe yazmak, bunların bakımıyla uğraşmak, ya da bunların bulundukları yerlere uygun düşecek anıtlar dikmek işleriyle her birinin görevlendirebileceği Komisyonlara, görevlerini

yerine getirmeleri için her türlü kolaylıkları gösterme konusunda anlaşacaklardır. Bu Komisyonların hiç bir askerî niteliği olmayacaktır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar, yukarıda belirtilen askerlerin ve denizcilerin kalıntılarının yurtlarına gönderilmesine ilişkin istekleri yerine getirme amacıyla, ulusal kanunlarındaki hükümler ve kamu sağlığı gerekleri göz önünde tutulmak şartıyla, her türlü kolaylığı, karşılıklı olarak sağlamağı yükümlenirler.

Madde 140

Bağıtlı Yüksek Taraflar, bundan başka, karşılıklı olmak şartıyla:

(1) Tutsaklıkta ölmüş bulunan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin kimliklerini belirtmede yararlı bütün bilgileri de ekleyerek, bunların tam bir çizelgesini;

(2) Kimlikleri belirtilemeden gömülmüş bulunan ölülerin mezarlarının sayısına ve yerlerine ilişkin her türlü bilgiyi birbirlerine vermeği yükümlenirler.

Madde 141

Romanya ülkesinde 30 Ekim 1914 tarihinden bu yana ölmüş Türk askerlerinin, denizcilerinin ve savaş tutsaklarının mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve bu askerlerle denizcileri anmak için dikilmiş anıtların bakımı ile, gözaltı edilmiş sivillere ilişkin olarak 139 ncu ve 140 ncı Maddelerden doğan bütün öteki yükümler konusunda, Romanya Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında özel bir anlaşma yapılacaktır.

Madde 142

139 ncu ve 140 ncı Maddelerin genel nitelikteki hükümlerini tamamlamak üzere, bir yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükümetleri, öte yandan da Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, 143 ncü Maddeden 151 nci Maddeye kadar olan Maddelerdeki özel hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Madde 143

Türk Hükümeti, İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükümetlerine karşı, kendi ülkesinde, bunların, savaş alanında can vermiş ya da yaralanma, kaza ve hastalık yüzünden ölmüş askerleri ve denizcileriyle, tutsaklıkta ölmüş savaş tutsakları ve gözaltı edilmiş sivillerine ait mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve onları anmak için dikilmiş anıtları kapsayan toprak parçalarını [arsaları] bu Hükümetlerin kullanımına ayrı ayrı ve sürekli olarak bırakmağı yükümlenir. Bunun gibi, Türk Hükümeti, 145 nci Maddede öngörülen Komisyonlarca, bir araya toplama mezarlıkları (*cimetières de groupement*), kemiklikler kurmak, ya da anıtlar dikmek için ileride gerekli görülecek toprak parçalarını da, sözü geçen bu Hükümetlerin kullanımına bırakacaktır.

Türk Hükümeti, bundan başka, söz konusu mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara giriş serbestliği tanımağı ve gerekirse, buralarda cadde ve yollar yapılmasına izin vermeği yükümlenir.

Yunan Hükümeti de, kendi ülkesine ilişkin olarak, aynı yükümleri kabul eder.

Yukarıda belirtilen hükümler, böyle bir amaçla bırakılmış olan toprak parçaları üzerinde, duruma göre, Türk ya da Yunan egemenliğine halel vermez.

Madde 144

Türk Hükümetince kullanımı bırakılacak toprak parçaları arasında, özellikle İngiliz İmparatorluğu için, 3 sayılı haritada gösterilmiş olan *Anzac* (Arı Burnu) bölgesindeki toprak parçaları da bulunacaktır.

Madde 145

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinden her biri, Türk ve Yunan Hükümetlerinin de birer temsilci gönderecekleri bir Komisyon kuracak ve bu Komisyon, mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara ilişkin sorunları, yerinde, çözüme bağlayacaktır. Bu Komisyonun başlıca görevleri şunlar olacaktır:

(1) Ölülerin gömüldüğü ya da gömülmüş olabileceği bölgelerde keşifler yaparak, oralarda bulunan mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları kütüğe yazmak;

(2) Mezarların, gerektiğinde bir araya toplanmasına ne gibi koşullar altında girişileceğini saptamak; Türk ülkesinde Türk temsilcisiyle, Yunan ülkesinde de Yunan temsilcisiyle anlaşarak, bir araya toplama mezarlıklarının, kemikliklerinin ve dikilecek anıtların yerlerini kararlaştırmak; bu amaçla ayrılacak yerlerin sınırlarını, gerekli en küçük alan ölçüsünde, saptamak.

(3) Kendi uyruklarına ayrılmış ya da ayrılacak mezarlara, mezarlıklara, kemikliklere ve anıtlara ilişkin kesin plânı, her Komisyonun bağlı olduğu Hükümet adına, Türk ve Yunan Hükümetlerine bildirmek.

Madde 146

Kendilerine toprak ayrılmış olan Hükümetler, bu toprakları yukarıda belirtilenden başka maksatlarla kullanmamağı ve kullanılmasına izin vermemeği yükümlenirler. Bu toprak parçaları deniz kıyısında bulunmakta ise, bu kıyı, kendisine toprak parçası ayrılmış olan Hükümetçe kara ya da denizle ilgili askerlik ya da ticarete ilişkin başka hiç bir maksat için kullanılmayacaktır. Mezarlara ve mezarlıklara ayrılmış olan yerler bu amaçla ya da anıt dikilmesi için kullanılmayacaksa, bu yerler, duruma göre, Türk ya da Yunan Hükümetlerine geri verilecektir.

Madde 147

143 nca Maddeden 145 nci Maddeye kadar olan Maddelerde öngörülen toprak parçalarına ilişkin tam ve eksiksiz yararlanma hakkının İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerine sürekli olarak bırakılması için gereken yasama ya da yönetim tedbirleri, 145 nci Maddenin 3 ncü fıkrasında öngörülen bildiriyi izleyecek altı ay içinde, Türk ve Yunan Hükümetlerince alınacaktır. Kamulaştırmalar yapılması gerekirse, bunlar Türk ülkesinde yapılacaksa Türk Hükümetince, Yunan ülkesinde yapılacaksa Yunan Hükümetince gerçekleştirilecek ve giderleri ülke Hükümetince karşılanacaktır.

Madde 148

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, kendi uyruklarına ait mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların yapımını, düzenlenmesini ve bakımını, uygun görecekleri bir yürütme organına [uygulama örgütüne] emanet etmekte serbest olacaklardır. Bu örgütler [organlar] askerî nitelikte olmayacaklardır. Yalnız mezarların bir araya toplanması ve mezarlıklarla kemikliklerin kurulması için gerekli sayılacak durumlarda ölü kalıntılarının mezarlardan çıkartılması, taşınması ile, kendilerine toprak ayrılmış Hükümetlerin, yurtlarına gönderilmelerini zorunlu görecekleri ölü kalıntılarının mezarlarından çıkartılması ve taşınması işlerinde yetkili olacaklardır.

Madde 149

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin, Türkiye'de bulunan mezarlarının, mezarlıklarının, kemikliklerinin ve anıtlarının korunmasını, kendi uyrukları arasından atanacak bekçilerce yaptırmağa hakları olacaktır. Bu bekçiler Türk makamlarınca [resmen] tanınacaklar ve mezarların, mezarlıkların, kemikliklerin ve anıtların korunmasını sağlamak için, Türk makamlarından yardım göreceklerdir. Bekçilerin askerî hiç bir niteliği olmayacak, fakat kendilerini savunmak üzere bir rövolver ya da otomatik tabanca taşıyabileceklerdir.

Madde 150

143 ncü Maddeden 146 ncı Maddeye kadar olan Maddelerde öngörülen toprak parçalarına, duruma göre, Türkiye ve Türk makamlarınca, ya da Yunanistan ve Yunan makamlarınca, herhangi bir kira, resim ya da vergi uygulanmayacaktır. İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin temsilcileriyle, bu mezarları, mezarlıkları, kemiklikleri ve anıtları ziyaret etmek isteyenler için, buralara giriş her zaman serbest olacaktır. Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti kendi ülkelerinde bulunan söz konusu toprak parçalarına ulaştıracak yolların bakımını sürekli olarak üzerlerine alacaklardır.

Türk Hükümetiyle, Yunan Hükümeti, söz konusu mezarların, mezarlıkların, kemikliklerinin ve anıtların bakımı ya da bunların korunmasıyla görevlendirilmiş kimselerin ihtiyaçlarına yetecek ölçüde suyun sağlanması bakımından, İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerine her türlü kolaylıkları göstermeği, karşılıklı olarak, yükümlenirler.

Madde 151

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, Türkiye'den ayrılan ülkeleri de kapsamak üzere, kendi yetkileri altındaki ülkelerde gömülü bulunan Türk askerleriyle denizcileri için mezarlar, mezarlıklar, kemiklikler yapmak ve anıtlar dikmek konusunda, 143 ncü Maddeden 150 nci Maddeye kadar olan Maddelerdeki hükümlerden yararlanma hakkını, Türk Hükümetine tanımayı yükümlenirler.

3. GENEL HÜKÜMLER

Madde 152

İkinci Bölümdeki hükümlerle (Malî Hükümler) Üçüncü Bölümdeki hükümlere (Ekonomik Hükümler) halel gelmemek üzere, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişine kadar, İstanbul'u işgal eden Devletlerin makamlarınca, polisi de kapsamak üzere, özellikle kamu yönetimiyle, işgalci Devletler uyruklarının, yabancıların ya da Türk uyruklarının malları, kişisel hakları ve çıkarları, ve bunların Türk makamlarıyla olan ilişkileri konusunda çıkartılmış bütün emirlerin, yapılmış bütün giderlerle ödemelerin ve alınmış bütün tedbirlerin geçerli olduğu doğrulanır.

Bunun gibi, Türk makamlarıyla anlaşarak, işgal Devletleri makamlarınca, ve sözü geçen Devletlerin makamlarıyla anlaşarak Türk makamlarınca çıkartılmış emirlerin ve alınmış tedbirlerin geçerli oldukları da doğrulanır.

İstanbul'u işgal eden Devletlere ya da bunların uyruklarına veya yabancılara karşı, söz konusu mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin olarak, yukarıda belirtilen emirlerle tedbirler yüzünden, ya da sözü geçen Devletlerin makamlarınca veya onların emirleri üzerine yapılmış savsaklamalar yüzünden, Türk Hükümetinin ya da Türk uyruklarının hiç bir istemi kabul edilir sayılmayacaktır.

Madde 153

30 Ekim 1918 tarihinden işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihine kadar, İstanbul'u işgal eden Devletlerin bir yargıcı ya da bir mahkemesince Türkiye'de verilmiş bütün kararlar, yürütme tedbirleriyle birlikte, Türk Hükümetince tanınacaktır.

Bunun gibi, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile anlaşarak, sözü geçen Devletler makamlarının 8 Aralık 1921 tarihinde kurmuş oldukları Geçici Karma Adalet Komisyonunca verilmiş kararları da Türk Hükümeti tanıyacaktır.

Madde 154

İşbu Andlaşma yürürlüğe girer girmez, Türkiye, ayrılmış olan ülkelere ait, sivil, askerî, malî, yargısal ve başka her türlü yönetim kurumlarına ilişkin arşivleri, kütükleri (*registres*), plânları, senetleri ve her türlü belgeleri, vakit geçirmeksizin, ilgili Hükümetlere teslim edecektir. Bu belgelerden, arşivlerden, kütüklerden, senetlerden ve plânlardan başka yere götürülmüşler varsa, ilgili Hükümetin istemesi üzerine, Türkiye, bunları geri verecektir.

Bir önceki fıkrada belirtilen ve askerî nitelikte olmayan arşivler, kütükler, plânlar, senetler ya da belgeler, aynı zamanda Türk yönetim kurumlarını da ilgilendirmekte ise ve bu yüzden, Türk yönetim kurumlarınca bunların teslim edilmesi, sakınca doğurmadan mümkün olamayacaksa, Türkiye, karşılıklı olmak şartıyla, ilgili Hükümetlerin bunlardan yararlanmalarını sağlamağı yükümlenir.

Türk Hükümeti, 1912 den sonra Yunanistan'a bırakılmış bulunan eski Osmanlı İmparatorluğu bölgelerindeki (*districts*), Türk makamlarının boşaltma sırasında aldıkları ya da almış olabilecekleri taşınmaz malların mülkiyetine ilişkin olan ve

yerel [mahallî] tapu kütükleri ya da başka her türlü kütükleri Yunan Hükümetine geri vermeği özellikle yükümlenir.

Ortadan kaybolmuş olmaları yüzünden ya da başka herhangi bir nedenle, bir ya da daha çok kütüğün geri verilmesi mümkün olamazsa ve Yunan makamlarına karşı öne sürülmüş senetlerin doğruluğunu incelemek gerekiyorsa, Yunan Hükümeti İstanbul'daki Merkez Tapu Kütüğünde işlenmiş bütün kayıtların örneğini almağa yetkili olacaktır.

Madde 155

Türk Hükümeti, işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerde yetkilerini [otoritelerini] kullanan, ya da şimdiki statülerini işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'nin tanımış olduğu Hükümetlerin, söz konusu ülkelerde Vakıfların yönetimine ya da, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, özel Vakıflara ilişkin olan ve söz konusu ülkelerde yerleşmiş kimselerin ve kurumların ilgili bulunduğu her çeşit arşivleri ve belgeleri serbestçe incelemelerine, karşılıklı olmak şartıyla, izin vermeği yükümlenir.

Madde 156

Türkiye, öteki Bağıtlı Devletlerin, ya da bunların birtakımının, silâh ticaretine ilişkin olarak herhangi bir başka Devletle yaptıkları ya da yapacakları Sözleşmeleri tanımağı ve kabul etmeği yükümlenir.

Madde 157

Türkiye, Türk gemileriyle Türk mallarına ve mahkeme giderlerinin ödenmesine ilişkin olarak, Bağıtlı Devletlerin ganimet mahkemelerince (*juridictions de prises, Prize Courts*) verilmiş olan bütün kararları ve buyrukları kabul eder, bunları geçerli ve bağlayıcı tanıdığını ve kendi uyrukları adına bu kararlarla buyruklara karşı herhangi bir istem öne sürmemeği yükümlenir.

Madde 158

Türk ve Rum halklarının mübadelesi konusunda, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde yapılan özel Sözleşme, işbu Andlaşmanın sanki bir parçasıymış gibi, aynı güçte ve değerde olacaktır.

Madde 159

Bugün, Türkiye ile barış yapan Devletlerin yanında, 1914-1918 Savaşı boyunca ulusları savaş vermiş bulunan Belçika, Polonya, Portekiz ve Çeko-Slovakya Devleti, işbu Andlaşmanın ekonomik ve malî hükümlerine katılabileceklerdir.

Türkiye ile katılan Devletler arasında – henüz gerçekleşmemişse – barış durumunu yeniden kuracak olan bu katılma, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirilecek ve bu Hükümet, katılış belgesinin doğruluğu onaylanmış bir örneğini, işbu Andlaşmayı imzalayan Devletlere iletecektir.

Madde 160

İŞBU ANDLAŞMA mümkün olan en kısa süre içinde onaylanacaktır.

Onama belgeleri Paris'te sunulacaktır.

Japon Hükümeti, onaylamanın yapılmış olduğunu, Paris'teki diplomatik temsilcisi aracılığıyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmeğe yetkili olacak ve, bu durumda, Japon Hükümeti onama belgesini mümkün olan en kısa süre içinde gönderecektir.

İmzacı Devletlerden her biri, işbu Andlaşmayla birlikte, imzalamış oldukları ve Lausanne Konferansının Nihaî Senedinde belirtilen senetleri de – bunlar onama gerektirmekteyseler – tek ve aynı belge ile onayacaklardır.

Bir yandan Türkiye, öte yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, ya da bunların arasından üçü, onama belgelerini sundukları zaman, ilk sunuş tutanağı (*procés-verbal de dépôt*) düzenlenecektir.

Bu ilk tutanağın tarihinden başlıyarak, Andlaşma, onu böylece onaylamış olan Bağıtlı Yüksek Taraflar arasında yürürlüğe girecektir. Bundan sonra, öteki Devletler için, onama belgelerinin sunuluşu tarihinde yürürlüğe girecektir.

Frnasız Hükümeti, onama belgelerinin sunuş tutanaklarının doğruluğu onaylanmış birer örneğini bütün İmzacı Devletlere teslim edecektir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, adları aşağıda belirtilen Temsilciler, işbu Andlaşmayı imzalamışlardır.

LAUSANNE'da ....19.... tarihinde yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir; bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin arşivlerine konulacak ve bu Hükümet, İmzacı Devletlerden her birine, bunun, doğruluğu onaylanmış birer örneğini verecektir.

EK (B)

EK BİLDİRİ

İNGİLİZ, FRANSIZ, İTALYAN, ... HÜKÜMETLERİ, sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi için, Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti arasında yapılmış Sözleşmenin 5 nci maddesine konu olan yatıştırıcı tedbirlerin yararları olduklarını gözönünde tutarak, 20 Kasım 1922 tarihinden sonra âdi suçlar (*crimes et délits de droit commun*) işlemiş olanlar dışında, henüz ellerinde bulunabilen Türk savaş tutsaklarıyla sivil rehineler yararına olarak, Türk Hükümetinin de böyle davranması şartıyla, aynı hükümleri kabule hazır olduklarını bildirirler.

EK (C)

GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ TASARISI

BUGÜNKÜ TARİHLİ BARIŞ ANDLAŞMASINI İMZALAYAN DEVLETLER,
Doğu'da barışı bozmuş olan olayların unutulması isteğinde birleşerek,
Aşağıdaki bildiride bulunmak üzere anlaşmaya varmışlardır:

I

Türkiye'de oturanlardan hiç kimse ve karşılıklı olarak Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askerî ya da siyasal davranışı yüzünden, ya da bugünkü tarihli Barış Andlaşmasına imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

II

Bunun gibi, işbu Barış Andlaşması uyarınca Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süre içinde Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal davranışı yüzünden, gerekse işbu Andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden, tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir.

III

Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylarla açıkça bağlantılı bulunan bütün suçlar (*crimes et délits*) bakımından, Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz genel af ilân edeceklerdir.

IV

Bu nedenlerle verilmiş hükümler [mahkûmiyetler] kaldırılacak ve yürütülmekte olan kovuşturmalar durdurulacaktır.

V

Bütün Devletlerin duymakta olduğu genel barış isteğini paylaşan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri yeniden bir araya getirmek ve meşru

hak sahiplerini mallarına yeniden kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında ve 20 Ekim 1918 tarihiyle 20 Kasım 1922 tarihi arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu açıklar.

Bununla birlikte, böyle bir niyet, ilgililerin başvurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine engel olmayacaktır. Kişilere ve mallara ilişkin hak istemleri, Kızılay'la Kızılhaç'ın birer temsilcisinden kurulu bir. Komisyonca incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşmaya varamazlarsa, bu üst-hakem, La Haye'deki Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca atanacaktır.

LAUSANNE'da, ...19..... tarihinde, yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir; bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arşivlerine konulacak ve bunun doğruluğu onaylanmış birer örneği İmzacı Devletlerden her birine verilecektir.

EK (D)

TRAKYA SINIRLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME TASARISI

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA, İTALYA, JAPONYA, BULGARİSTAN, YUNANİSTAN VE TÜRKİYE, Trakya sınırları üzerinde barışın korunması kaygısıyla,

Ve bugün imzalanan Barış Andlaşmasının ......nci Maddesinde+1 öngörüldüğü gibi, bu amaçla birtakım özel tedbirlerin karşılıklı olarak alınmasını gerekli sayarak,

Bu konuda bir Sözleşme yapmayı kararlaştırmışlar ve aşağıda adları yazılı Temsilcilerini atamışlardır:

. . . .

. . . .

TEMSİLCİLER, yetki belgelerini gösterdikten ve bu belgeler usulüne uygun ve geçerli kabul edildikten sonra, AŞAĞIDAKİ HÜKÜMLER ÜZERİNDE ANLAŞMAYA VARMIŞLARDIR:

Madde 1

Ege Denizi'nden Karadeniz'e kadar, Türkiye'yi Bulgaristan ve Yunanistan'dan ayıran sınırların her iki yanındaki topraklar, aşağıdaki sınırlar içinde ve yaklaşık olarak otuz kilometre genişliğinde olmak üzere, askerlikten arındırılacaktır (Ekli haritaya bakılması):

1. *Türk ülkesinde,* Ege Denizi'nden Karadeniz'e kadar:

Bugünkü tarihle imza edilen Barış Andlaşmasının 2 nci Maddesinin 1 nci ve 2 nci paragraflarında tanımlanan, Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile olan sınırına oldukça koşut [paralel] bir çizgi. Bu çizgi, Kırk-Kilise bölgesinde, Kırk-Kilise kasabasını ve bu kasabanın merkezinden 5 kilometre yarıçapında bir çevreyi askerlikten arındırılmış bölgenin dışında bırakmak şartıyla, bu sınırdan enaz 30 kilometre uzaklıkta çizilecektir. Bu çizgi, Ege Denizi'nde İbrice [*Ibrije*]-Burnu'ndan başlıyarak Karadeniz'de Serbes Burnu'nda [*Cap Serbes-Burnu*] sona erecektir.

2. *Yunan ülkesinde,* Ege Denizi'nden Yunan-Bulgar sınırına kadar:

Makri Burnu'nun ucundan (Makri kasabası dışarıda kalmak üzere) başlıyarak, Kuzeye doğru Tahtalı'ya kadar Meriç'in akış yoluna oldukça koşut [paralel] bir doğrultuda gittikten sonra Meherkoz'un Doğusundan geçerek Küçük Derbend'in

yaklaşık 15 kilometre Batısında, Yunan-Bulgar sınırında saptanacak bir noktaya ulaşan çizgi.

3. *Bulgar ülkesinde,* Yunan-Bulgar sınırından Karadeniz'e kadar:

Yukarıda tanımlanan noktadan başlıyarak, Edirne yolunu Papas-Köy'ün 5 kilometre Batısında Koşi-Kavak'da (*Kossukavak*) kestikten sonra, Yunan-Bulgar sınırıyla Türk-Bulgar sınırından enaz 30 kilometre uzaklıktan geçerek ve yalnız Harmanlı bölgesinde Harmanlı kasabası ve bu kasabanın merkezinden 5 kilometre yarıçapında bir çevreyi askerlikten arındırılmış bölgenin dışında bırakmak şartıyla, Karadeniz'de Anberler'in Kuzey-Batısında bulunan körfezin en içerlek bir noktasında sona erecek çizgi.

Madde 2

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlıyarak onbeş gün içinde kurulacak bir Sınırlandırma Komisyonu, 1 nci Maddede tanımlanan sınırı toprak [arazi] üzerinde saptamak ve çizmekle görevlendirilecektir. Bu Komisyon, Fransa, İngiliz İmparatorluğu, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'nin – her Devletten birer temsilci olmak şartıyla – atayacakları temsilcilerden kurulacaktır. Bulgar, Yunan ve Türk temsilcilerinden her biri ancak Bulgar, Yunan ve Türk ülkesine ilişkin işlemlere katılabileceklerdir; bununla birlikte, bu işlemlerin sonucu olarak ortaya çıkacak çalışmanın tümü, Komisyonun genel oturumunda karara bağlanacak ve tutanağa geçirilecektir.

Madde 3

Birinci Maddede tanımlanan bölgelerin askerlikten arındırılması, aşağıdaki hükümler uyarınca yapılacak ve bu hükümlere bağlı kalacaktır:

(1) Bu bölge içinde şimdi var olan gerek sürekli tahkimat, gerekse sahra tahkimatı niteliğindeki bütün tesisler, ülkesinde bulundukları Devletçe silâhtan arındırılacak ve sökülecektir. Söz konusu bölgede bu çeşit hiç bir yeni tesis yapılamayacak, hiç bir silâh deposu kurulamayacaktır; kara, deniz ve hava kuvvetlerine ilişkin olarak, saldırı ya da savunma amacına yönelmiş, başka hiç bir tesis de kurulamayacaktır.

(2) Jandarma, polis, gümrük memurları, sınır bekçileri gibi, iç düzeni sağlamak ve sınırları göz altında tutmak için gerekli özel unsurlar dışında, silâhlı hiç bir kuvvet ne konaklayabilecek ne de dolaşabilecektir.

Hiç bir hava gücü (*aviaiton, air force*) bulunmaması zorunlu olan bu özel unsurların mevcudu aşağıdaki sayıları aşamayacaktır:

a) Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgesinde toplam olarak 5.000 kişi;

b) Yunan ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgesinde toplam olarak 2.500 kişi;

c) Bulgar ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgesinde toplam olarak 2.500 kişi.

Bunların silâhları – her çeşit top yasak olmak üzere – yalnız rövolver, kılıç ve tüfekle, her 100 kişi başına 4 makineli tüfek olacaktır.

Bu hükümler, 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Andlaşması uyarınca Bulgaristan'a düşen yüklemlere halel getirmeyecektir.

(3) Askerlikten arındırılmış bölge üzerinde – bayrağı ne olursa olsun – kara ya da deniz askerî uçaklarının uçmaları yasaktır.

Madde 4

Türk Hükümeti, Avrupa'daki ülkesinde, barış zamanında konaklayacak Türk silâhlı kuvvetlerinin toplam mevcudunun, bugünkü tarihle imza olunan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'nin 8 nci Maddesiyle 12.000 kişi olarak saptanan İstanbul garnizonunun mevcudunu da içine almak üzere 20.000 kişi olarak sınırlamayı yükümlenir.

Madde 5

İşbu Sözleşmede ülkesi söz konusu edilen sınırdaş Devletlerden birinin, işbu hükümlere uyulması konusunda öne süreceği herhangi bir isteği olursa, bu Devlet, isteğini Milletler Cemiyeti Meclisine bildirecektir.

Madde 6

İşbu Sözleşme onaylanacaktır.

Onaylama belgeleri en kısa süre içinde Paris'te sunulacaktır.

İşbu Sözleşme, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'ce onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecektir. Özel bir tutanakta bu onamalar belirtilecektir. İşbu Sözleşmeyi bu anda henüz onaylamamış olan öteki Devletler bakımından, bu Devletler onama belgelerini sundukça, Sözleşme yürürlüğe girecektir; Fransa Cumhuriyeti Hükümeti, bu Devletlerin onama belgelerini sunduklarını öteki Bağıtlı Devletlere bildirecektir.

Japon Hükümeti, onamanın yapılmış olduğunu Paris'teki diplomatik temsilcisi aracılığıyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmeğe yetkili olacak ve, bu durumda, Japon Hükümeti onama belgesini mümkün olan en kısa süre içinde gönderecektir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, yukarıda adları belirtilen Temsilciler, İŞBU SÖZLEŞMEYİ İMZALAMIŞLARDIR.

LAUSANNE'da, ...192..... tarihinde, yalnız bir nüsha olarak yapılmıştır; bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin Arşivlerine konulacak ve bu Hükümet, imzacı Devletlerden her birine bunun, doğrulu onaylanmış birer örneğini verecektir.

NOT

1 *Barış Andlaşmasına konulacak madde tasarısı:* "İşbu Andlaşmanın 2 nci Maddesinde tanımlanan sınırın rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış bulunan özel Sözleşme, Bağıtlı Yüksek Taraflar bakımından, işbu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı değer ve güçte olacaktır."

EK (E)

TÜRKİYE'DE YABANCILARA UYGULANACAK REJİME İLİŞKİN SÖZLEŞME TASARISI

Bir yandan,

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA, İTALYA, JAPONYA, YUNANİSTAN, ROMANYA, SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİ,

Öte yandan,

VE TÜRKİYE,

Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejimi, hem Türk egemenliğine, hem de onların haklarının meşru korunmasına uygun düşen koşullar altında, çağdaş Devletler hukuku uyarınca saptamağı isteyerek,

Bu amaçla bir Sözleşme yapmağı kararlaştırmışlar ve adları aşağıda yazılı Temsilcilerini atamışlardır:

. . . .

. . . .

TEMSİLCİLER, yetki belgelerini gösterdikten ve bu belgeler usulüne uygun ve geçerli kabul edildikten sonra, AŞAĞIDAKİ HÜKÜMLER ÜZERİNDE ANLAŞMAYA VARMIŞLARDIR:

Madde 1

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejime ilişkin kapitülasyonlara, gerek ülkeye giriş ve ülkede oturmağa ilişkin, gerekse malî ve yargısal [adlî] şartlar bakımından, Türkiye ile öteki Bağıtlı Devletler arasında, son verilmiştir.

KESİM I
GİRİŞ VE OTURMA ŞARTLARI

Madde 2

Bütün Türkiye ülkesinde, öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, kişileri ve malları bakımından, ortak Devletler hukuku (*Droit international commun*) uyarınca kabul ve işlem göreceklerdir. Söz konusu uyruklar, kişileri, malları, hakları ve çıkarları bakımından, Türkiye'de tam ve sürekli bir korumadan yararlanacaklardır. Bu

uyruklar, Türkiye'ye giriş ve orada yerleşme (*établissement*) bakımından tam bir serbestlik içinde olacaklar ve böylece, kanunlara ve kolluk [polis] düzenlerine uygun davranmak şartıyla, ve Türk uyruklarının uymak zorunda bırakılmadıkları hiç bir düzenlemeye uymak zorunda kalmaksızın, Türkiye'ye gidip gelebilecekler ve orada oturabileceklerdir.

Madde 3

Türk Hükümeti, öteki Bağıtlı Devletlerin uyruklarından, Türkiye'ye girişleri sırasında, bir pasaport göstermelerini isteyebilecektir. Sözü geçen Devletlerin uyrukları, Türkiye'ye yerleşmek ya da orada bir iş tutmak için, Türkiye'de bulunan Büyükelçiliklerince, Elçiliklerince, Konsolosluklarınca ya da Yardımcı-konsolosluklarınca verilecek ve uyrukluğu belirten bir kimlik belgesi ya da kütüğe yazılma belgesi taşımak zorunda olacaklardır.

Madde 4

Türkiye'de, öteki Bağıtlı Devletler uyruklarının her çeşit taşınır ya da taşınmaz mal edinmeğe, bunları mülkiyetlerinde tutmağa ya da başkasına geçirmeğe hakları olacaktır; özellikle, bu malları satış, değiş-tokuş, bağış, vasiyet ya da başka her türlü biçimde kullanabilecekleri gibi, bu malları miras, bağış ya da vasiyet yoluyla da edinebileceklerdir.

Bağıtlı Devletlerin uyrukları, Türkiye'de, Türk uyruklarına izin verilen her çeşit ticaret, meslek, endüstri ya da işletme ile uğraşabilecekler, – uzun bir yapılagelişin [teamülün] yalnız Türk uyrukları için saklı tutmuş oldukları dışında – her işi yapabileceklerdir. Türkiye'de yapılması için diploma gerektiren mesleklere gelince, Türk Hükümeti, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya yetkili makamlarınca verilmiş diplomaları Türk diplomalarına eşdeğerde sayacağını şimdiden bildirir ve öteki Devletlerle bu konuda özel anlaşmalar yapma hakkını saklı tutar.

Madde 5

Taşıma ortaklıklarıyla [şirketleriyle] sigorta ortaklıklarını ve genel olarak Türkiye dışında ya da öteki Bağıtlı Devletlerden birinin ülkesinde gereği gibi kurulmuş ya da bu ülkelerde yasalara uygun olarak tanınmış bütün tüzel kişileri de kapsamak üzere, ticaret, endüstri ve maliye ortaklıkları, Türkiye'de, söz konusu Devletlerin uyruklarıyla her bakımdan aynı haklardan yararlanacaklardır. Bunlar, kuruluşlarına, hukuk açısından yeteneklerine ve Türkiye'de mahkemelerde taraf olma haklarına ilişkin olarak, her bakımdan, Türkiye'deki işlemleri açısından bu ülkede yürürlükteki kamu ve kolluk [polis] düzeni kurallarına bağlı olmakla birlikte, kendi ulusal kanunlarına göre işlem göreceklerdir; bu bakımdan, söz konusu ortaklıklar, her zaman, kendilerine benzer Türk ya da yabancı ortaklıklara tanınmış aynı haklardan yararlanacaklardır.

Madde 6

Türkiye'de, öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, askerlik kanunlarına bağlı

olmayacaklardır. Söz konusu uyruklar, askerlik hizmeti yerine sayılacak her çeşit hizmetten, her çeşit yükümden ya da malî yüklemlerden bağışık olacaklardır.

Kamu yararına olduğu yasalara uygun olarak kabul edilmiş bir nedene dayanmadıkça ve bu durumda da kendilerine adaletli ve önceden [peşin] ödenecek bir zarar-giderim verilmedikçe, söz konusu uyrukların malları kamulaştırılamayacak ya da bu uyruklar mallarından yararlanma haklarından geçici bile olsa, yoksun bıraktırılmayacaklardır. Önceden ilân edilmedikçe hiç bir kamulaştırma yapılmayacaktır.

Madde 7

Türkiye, gerek kanuna dayanan bir mahkeme kararı, gerek ahlâk, sağlık ve dilencilik kolluğuna [zabıtasına] ilişkin kanunlar ya da yönetmelikler uyarınca, gerekse Devletin iç ve dış güvenliğiyle ilgili nedenlerle, öteki Bağıtlı Devletlerin uyruklarını, herbirine teker teker uygulanacak tedbirlerle, yurtdışı etme hakkını saklı tutar; öteki Bağıtlı Devletler, bunları ve ailelerini her zaman kabul etmeği yükümlenirler.

Yurtdışı edilmiş kimselerin varış yerlerine taşınmaları, sağlık ve insanlık koşullarına uygun olarak Türk Hükümetince yapılacak, bunun için gerekli harcamalar da bu Hükümetçe karşılanacaktır.

Madde 8

Türkiye'nin, başka bir Devlete, bu Devlet uyruklarının [Türkiye'de] yerleşmeleri, meslek, ticaret ve endüstri işlerinde çalışmaları bakımından tanımış olabileceği ya da ileride tanıyabileceği herhangi bir ayrıcalık, bu konuda özel bir sözleşme yapmak gerekmeksizin, aynı biçimde, aynı dönem için ve başka şartlar aranmaksızın, öteki Bağıtlı Devletlere de uygulanabilir sayılacaktır.

Madde 9

Karşılıklı olarak, Türk uyruklarının, öteki Bağıtlı Devletlerden her birinin ülkesine girişlerine, orada oturmalarına ve yerleşmelerine ilişkin şartlar, özel sözleşmelere konu olacaktır; sözü geçen Devletler, Türkiye ile bu çeşit sözleşmeler yapmağa hazır olduklarını, şimdiden, bildirirler.

KESİM II
MALÎ YÜKLEMLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER

Madde 10

Türkiye ülkesinde oturmak ve yerleşmek bakımından olduğu kadar, öteki Bağıtlı Devletlerin uyruklarına 4 ncü Maddede belirtilen şartlar uyarınca, Türkiye'de izin verilen her çeşit ticaret, meslek, endüstri ve işletme, ya da ne nitelikte olursa olsun, herhangi bir iş yapabilmeleri için, söz konusu uyruklara, niteliği ve adı ne olursa olsun, Türk uyruklarına uygulananlardan başka ya da daha ağır hiç bir vergi, resim ya da malî yüklem uygulanmayacaktır.

Söz konusu Devletlerin uyruklarından, yurt dışında yerleşmiş olup da, Türk

ülkesinden geçişleri sırasında herhangi bir iş tutacak olanlara, aynı nitelikte ve aynı önemde bir iş yapan Türk uyruklarıyla, Türkiye'de yerleşmiş yabancıların, ülkede uygulanmakta olan hükümler uyarınca, bağlı oldukları vergi, resim ve malî yüklemlerden – niteliği ve adı ne olursa olsun – başkası ya da daha ağırı uygulanmayacaktır.

Söz konusu Devletlerin uyruklarının Türk ülkesindeki malları, hakları ve çıkarları, bunların edinimi, elde bulundurulması ya da bunlardan yararlanma bakımından olduğu kadar, bunları başkasına bırakma [ferağ], bunların değiş-tokuş ya da miras yoluyla başkasına geçirilmesi bakımından da, Türk uyruklarının mallarına, haklarına ve çıkarlarına uygulananlardan başka ya da daha ağır, hiç bir malî yüklem, resim, dolaylı ya da doğrudan herhangi bir vergi uygulanmayacaktır.

Madde 11

Taşıma (*transport*) ortaklıklarıyla sigorta ortaklıklarını da kapsamak üzere, öteki Bağıtlı Devletlerden birinin kanunu uyarınca kurulmuş ve Türkiye'de yerleşmiş bulunan ya da orada iş yapan genel ortaklıklarla [âdi şirketlerle, *société civile*], ticaret, endüstri ve maliye ortaklıklarına, Türk kanununa göre Türkiye'de kurulmuş aynı nitelikteki ortaklıklara uygulananlardan başka ya da daha ağır – ne nitelikte ya da nasıl bir adla olursa olsun – hiç bir vergi, resim ya da malî yüklem uygulanmayacaktır.

Söz konusu ülkelerin firmalarının ya da ortaklıklarının Türkiye'de yerleşmiş bulunan ya da Türkiye'de iş yapan kollarına, şubelerine, ajanslarına ya da başka temsilciliklerine de aynı hükümler uygulanacaktır; şu kadar ki, bu kollar, şubeler, ajanslar ve temsilcilikler, Türkiye'de yatırılmış gerçek sermayeleri üzerinden, ya da, vergi uygulanacak sermaye açıklanamaz veya denetlenemez ise, bu sermayeyi kestirmeğe yarayabilecek olan gerçek kazanç ve gelirler üzerinden vergiye bağlanacaklardır.

Madde 12

Türk Hükümeti, niteliği ve adı ne olursa olsun, Türkiye'de üretimi, ticareti ya da ulaştırmayı koruma amacıyla, vergi bağışıklıkları ya da primler, indirimler tanır ya da başka destekleme tedbirleri alırsa, zarar verecek ayırdedici işlemlere yol açılmaması için, bu bağışıklıklar ve desteklemeler, Türk uyruklarına ve Türk kanunları uyarınca kurulmuş ortaklıklara olduğu kadar, söz konusu Devletlerin Türkiye'de yerleşmiş uyruklarına ya da ortaklıklarına da uygulanacaktır.

Madde 13

Yukarıdaki maddelerde öngörülen bütün konularda, Türkiye'de, öteki Bağıtlı Devletlerin uyruklarına, il yönetimlerince ya da yerel [mahallî] yönetimlerce yükletilebilecek malî yüklemler, resimler ve vergiler, Türk uyruklarına uygulananlardan başka ya da daha ağır olmayacaktır.

Madde 14

Türkiye'de yerleşmiş ya da Türkiye'de iş yapan öteki Bağıtlı Devletlerin

uyruklarına ya da bunların Türk ülkesindeki mallarına, haklarına ve çıkarlarına ve söz konusu Devletlerden birinin kanunu uyarınca kurulmuş olup da Türkiye'de yerleşmiş bulunan ya da Türkiye'de iş yapan ortaklıklara, bunların kollarına, şubelerine ya da ajanslarına, savaş durumunda bile, hiç bir zorunlu borçlanma, ya da olağanüstü varlık vergileri (*prélevement exceptionnel sur la fortune*) yükletilemeyecektir.

Madde 15

Her çeşit malî yüklemler bakımından, öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, birlikleri ya da derneklerince Türkiye'de kurulmuş din, öğretim ve hayır işleri kurumları, Türk din, öğretim ya da hayır işleri kurumlarına tanınmış bulunan ya da tanınabilecek olan bütün bağışıklıklardan ve kolaylıklardan, din ayırımı yapılmaksızın, yararlanacaklardır.

Özel bir kural-dışılık olmak üzere, işbu Sözleşme süresince, dinle ilgili eşya ile, sözü geçen kurumların bakım ve yönetimine ilişkin araç ve gereçlerin Türkiye'ye sokulmasında, gümrük vergisinden bağışıklık tanınacaktır.

Madde 16

Kapitülasyonlara son verilmiş olduğu için, Türkiye, yabancı Devletlerin uyruklarına, kendi uyruklarına sağladığından daha elverişli bir işlemde bulunmayacak ve yukarıdaki hükümlerde öngörülen konular bakımından olduğu kadar öngörülmeyen konular bakımından da, kendi uyruklarıyla öteki Bağıtlı Devletlerin uyruklarına eşit işlemde bulunma ilkesini uygulayacaktır.

Madde 17

Yukarıda 10 ncu Maddeden 14 ncü Maddeye kadar olan Maddelerdeki hükümlerden her biri, Türk uyruklarına kendi ülkesinde karşılıklı olarak aynı hükümleri uygulamaları şartıyla, öteki Bağıtlı Devletlerden her birinin uyruklarına, Türkiye'de, on yıllık bir süre için uygulanacaktır.

Bu Maddenin uygulanmasında, dominion'lar, sömürgeler, koruma ya da *mandat* altındaki ülkelerden her biri, kendi başlarına, bağıtlı bir ülke gibi sayılacaktır.

KESİM III
YARGISAL HÜKÜMLER

Madde 18

Türkiye'de, öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, yabancı olmaları yüzünden ya da Türkiye'de oturdukları veya yerleştikleri yer olmaması yüzünden, hiç bir kefillik [kefalet] akçesi ya da depozito yatırma zorunda bırakılmaksızın, Türk mahkemelerine, her bakımdan Türk uyruklarına eş durumda ve onlarla aynı şartlar altında, serbestçe başvurabilecekler, davâcı ya da dâvalı olabileceklerdir.

Madde 19

Türkiye'de, öteki Devletlerin uyrukları arasında ya da bunlarla Türk uyrukları

arasında çıkan ve Türkiye'de bulunan taşınmaz mallara ilişkin dâvalara, taşınmaz malın bulunduğu yer mahkemesince bakılacaktır.

Öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları arasında, ya da bu uyruklarla Türk uyrukları arasındaki taşınır mallara ilişkin dâvalarla, hukuk ya da ticaret dâvalarına – taraflarca buna aykırı bir yol kararlaştırılmamışsa – Devletler hukukunun olağan kuralları uyarınca, Türk mahkemelerinde bakılacaktır.

Madde 20

Kişisel durum (kişi halleri, *statut personnel*) konularında, başka bir deyimle evlenme ve aile birliği, boşanma, ayrılık, cihaz, babalık, evlâtlık, evlât edinme, yetenek [ehliyet], erginlik [rüşt], korumanlık* (vasilik, *tutelle*), görmenlik* (kayyımlık, *curatelle*), kısıtlama (*interdiction*) konularına ilişkin bütün sorunlarla, genel olarak benzer sorunlarda olduğu kadar, taşınır mallarla ilgili vasiyet ya da yasalı mirasçılıkla ilgili sorunlarda, taraflar hangi ülkenin uyruğu iseler, o ülkenin ulusal mahkemeleri ya da ulusal makamları yetkili olacaktır.

Bu konuda kural-dışı olarak, öteki Bağıtlı Devletler uyruklarının yukarıda sözü edilen konularda dâvayla ilgili bütün taraflar, Türk mahkemelerinin yetkisini kabul ettiklerini yazılı olarak bildirirlerse, Türk mahkemeleri, söz konusu tarafların ulusal kanunları uyarınca hüküm vermek üzere, dâvaya bakmağa yetkili olacaklardır.

Madde 21

Türkiye'de, öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları, ceza dâvaları konusunda, bu uyruklarca Türkiye'de işlenen bütün suçlar ve kabahatler (*crimes, délits et contraventions*) konusunda, sözü geçen Devletlerin, kendi iç hukukları uyarınca, uyruklarının yurt dışında işledikleri suç ve kabahatler üzerindeki yargılama yetkilerine halel gelmeksizin, Devletler hukukukunun olağan kuralları uyarınca, Türk mahkemelerinin yargılama yetkisi olacaktır.

Madde 22

Türk Hükümeti, yargı [adalet] sisteminin yeniden örgütlenmesine ilişkin olarak bugünkü tarihli bildirisinde açıklanan niyetlere uygun olarak, Türkiye'de yabancılara, kişileri ve malları bakımından, Türk mahkemeleri önünde, Devletler hukukuna ve başka ülkelerde genellikle kabul edilmiş olan ilkelere ve yöntemlere uygun bir koruma sağlanacağını bildirir.

Madde 23

Türkiye ile öteki Bağıtlı Devletler arasındaki ilişkilerde, mahkeme kararlarının yürütülmesine, mahkeme belgelerine, bu nitelikte olmayan belgelerin bildirilmesine, yargısal yardıma, mahkeme harç ve giderlerinin ödenmesine ilişkin kararlara, parasız yargısal [adlî] yardıma ve borç yüzünden hapse ilişkin bütün konular, ilgili Devletler arasında yapılacak özel sözleşmelerle düzenlenecektir.

* Bkz. Velidedeoğlu *op* cit., md. 346-375 ve 396-381. (S.L.M.)

KESİM IV
OKULLAR, DİN YA DA HAYIR KURUMLARI

Madde 24

Bugün Türkiye'de bulunmakta olan ve öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukluğundaki kişiler, topluluklar [cemaat] ve derneklerce yönetilen din, öğretim ya da hayır işleri kurumlarının, hastanelerin, dispanserlerin ve bunlara benzer kurumların serbestçe çalışmalarına ve bunların mülkiyet haklarına hiç engel çıkartılmayacaktır.

Benzer yeni kurumların açılması konusunda, ilgili Devletler, Türk Hükümeti ile özel anlaşmalar yapma hakkını saklı tutarlar.

Genel olarak, Türkiye'deki yabancı din, öğretim, hayır işleri kurumları ya da hastaneler, özel niteliklerine ve serbestçe çalışmalarına halel gelmeksizin, ülkenin [Türkiye'nin] bu çeşit kurumlarına uygulanan kanunlara ve kurallara uygun davranacaklardır.

Madde 25

Sözleşmeyi imzalamamış olan Devletlerin işbu Sözleşmeye katılmaları kabul edilecektir.

Bu katılma, diplomasi yoluyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine ve bu Hükümetçe de İmzacı ya da katılmış Devletlere bildirilecektir. Katılma, bildiriliş tarihinden başlıyarak geçerli olacaktır.

Madde 26

İşbu Sözleşme onaylanacaktır.

Onama belgeleri mümkün olan en kısa süre içinde Paris'te sunulacaktır.

İşbu Sözleşme, bugünkü tarihli Barış Andlaşmasıyla aynı şartlar içinde yürürlüğe girecektir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, yukarıda adları belirtilen Temsilciler, İŞBU SÖZLEŞMEYİ İMZALAMIŞLARDIR.

LAUSANNE'da, ...19.... tarihinde, yalnız bir tek nüsha olarak düzenlenmiştir; bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin arşivlerine konulacak ve bu Hükümet, İmzacı Devletlerden her birine bunun doğruluğu onaylanmış bir örneğini verecektir.

EK (F)

TÜRKİYE'DE ADALETİN YÖNETİMİNE İLİŞKİN BİLDİRİ TASARISI

AŞAĞIDA İMZALARI BULUNAN TEMSİLCİLER, yetki belgelerine dayanarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına ve bugünkü tarihli Sözleşmenin, yabancıların Türkiye'ye girişlerine ve orada oturmalarına ilişkin 22 nci Maddesi uyarınca aşağıdaki bildiride bulunurlar:

(1) Yine bugünkü tarihle imza edilmiş bulunan Barış Andlaşması yürürlüğe girer girmez ve ülkenin düzenini bozmuş olan olayların ardından adalet sisteminin yeniden örgütlenmesi amacıyla gerekli dönem boyunca ve enaz beş yıllık bir süre için, aşağıdaki biçimde seçilecek bir hukuk danışmanları kurulu meydana getirilecektir.

Türk Hükümeti, ikisini Türk Adalet Yönetimi görevlilerinden, üçünü de La Haye Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'nın asıl ya da yedek yargıçları arasından seçeceği, beş üyelik bir komisyon kuracaktır. Bu Komisyon, Türk Hükümetine adaylar sunmakla görevli olacaktır. Türk Hükümeti, bu adaylar arasından, aşağıdaki hükümler uyarınca, Adalet Bakanlığına bağlı ve İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana Mahkemeleriyle İstinaf Mahkemesi ve Yargıtay'da görevli olmak üzere, yeter sayıda hukuk danışmanı seçecektir. Komisyon, bu adayların adlarını bildirirken, bunlara göreve alınış ve maaş şartlarını da belirtecektir.

(2) Barış Andlaşması yürürlüğe girer girmez, Türk Hükümeti, ayrıca, ilgili çeşitli Türk yönetim kurumlarının görevlileri ile, İstinaf Mahkemesine ve Yargıtay'a atanmış sözü geçen hukuk danışmanlarından meydana gelen bir Danışma Komitesi de kuracaktır. Bu Komite, Türkiye'de kanunları, adalet yönetimini ve ceza evleri rejimini çağdaş koşullara uydurmak için gerekli reform tasarılarını hazırlamakla görevli olacaktır.

(3) Kişisel duruma* (*statut personnel*) ilişkin dâvalarla, dâva konusu 50 Türk Lirasını aşan, taşınır mallara, hukuk ve ticaret konularına ilişkin dâvalarda olduğu gibi, Türkiye'de kovuşturulan sanığın yabancı olduğu ceza dâvalarında, yalnız bu Bildirinin 1 nci paragrafının 2 nci fıkrasında sayılan Türk mahkemeleri ilk derece

* Sayın Velidedeoğlu (*op. cit.*, s. 18, md. 35-38) "ahval-i şahsiye" karşılığı olarak"kişisel durum" demektedir. (S.L.M.)

[bidayet] mahkemesi olarak yetkili olacaktır; bu mahkemelerin yetki çevreleri de buna göre saptanacaktır.

İşbu Bildiri'nin 1 nci paragraf, 2 nci fıkrasında sözü geçen mahkemeler, karar vermek ya da ilk soruşturmayı yürütmek için bu dâvalara bakacakları vakit, bu mahkemelerin kuruluşunda her zaman, sözü geçen fıkrada öngörülen hukuk danışmanlarından enaz biri bulunacaktır. Bir Mahkeme ya da Üst-Mahkeme* [*un Tribunal ou une Cour*] kesin karar vermek üzere toplandığı vakit, bu Mahkemenin ya da Dairenin kuruluşunda her zaman, üyelerin çoğunluğunu oluşturacak sayıda hukuk danışmanları bulunacaktır.

(4) İstanbul, İzmir, Samsun, ve Adana şehirlerinden, mahkemeye getirtme ve tutuklama yazıları ile konulların** [ikametgâhların] aranmasına ilişkin yazılar, sanık işbu Bildiri'nin 1 nci paragrafının 2 nci fıkrasında öngörülen hukuk danışmanlarından birinin önüne gecikmeden getirilmedikçe, ve bu yazılar hukuk danışmanlarından birinin de imzasını taşımadıkça, yabancılar için çıkartılamayacaktır.

Tutuklama yazısı çıkartılmaksızın suçüstü yakalanmış ya da yukarıda sayılanlardan başka kentlerde tutuklanmış olabilecek yabancılar, her zaman, gecikmeden ve tutuklanmalarından ençok 48 saat içinde, sözü geçen kentlerden en yakın olanındaki mahkemede görevli bulunan hukuk danışmanının önüne getirilecektir. Bu süre geçmişse, söz konusu yabancının salıverilmesi zorunlu olacaktır.

İşbu Bildiri'nin aslı Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Arşivine konulacaktır; Fransız Hükümeti, bunun doğruluğu onaylanmış birer örneğini, bugünkü tarihi taşıyan Barış Andlaşmasını imza eden Bağıtlı Devletlerden her birine gönderecektir.

LAUSANNE'da, ...19.... tarihinde düzenlenmiştir.

* 1924 Türkçe çevirisinde "Daire" denilmektedir. (S.L.M.)

** Sayın Velidedeoğlu (*op. cit.*, mad. 19-22), "ikametgâh" karşılığı olarak "konul" kullanmaktadır. (S.L.M.)

EK (G)

ARNAVUTLUK'UN, OSMANLI DEVLET BORCUNUN ÖDENMESİNE KATILMASI KONUSUNDA BİLDİRİ TASARISI

ARNAVUTLUK, eski Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış ülke olarak, kendisine düşen ve Lausanne'da ....19.... tarihinde imzalanmış Barış Andlaşmasının hükümleri uyarınca saptanacak olan malî ve ekonomik yüklemleri üzerine almağı kabul ettiğini bildirir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, aşağıda imzası bulunan [Arnavutluk Temsilcisi] işbu Barış Andlaşmasını imzalayan Devletlere yetki belgelerini gösterdikten ve bu belgeler usulüne uygun ve geçerli kabul edildikten sonra, İŞBU BİLDİRİYİ İMZALAMIŞTIR.

İşbu Bildiri'nin aslı, Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Arşivine konulacaktır; Fransız Hükümeti, bunun, doğruluğu onaylanmış birer örneğini, sözü geçen Devletlerden her biriyle, Arnavutluk'a ve Bulgaristan'a verecektir.

LAUSANNE'da ....19.... tarihinde düzenlenmiştir.

EK (H)

TÜRKİYE İLE TİCARET REJİMİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME TASARISI

Bir yandan,

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA, İTALYA, JAPONYA, YUNANİSTAN, ROMANYA, SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİ,

Ve öte yandan,

TÜRKİYE,

Eski kapitülasyonların yarattığı ticaret rejiminin Türkiye'nin ekonomik ilerlemesine artık uygun düşmediğinde görüş birliğine vararak,

Ekonomik ilişkilerini hukuk temeline dayalı olarak, ticareti desteklemeye ve alış-verişlerini kolaylaştırmaya en elverişli koşullar içinde kurmak isteyerek,

Bu amaçla bir Sözleşme yapmağı kararlaştırmışlar ve aşağıda adları gösterilen Temsilcilerini atamışlardır:

. . . .

. . . .

TEMSİLCİLER, yetki belgelerini gösterdikten ve bu belgeler usulüne uygun ve geçerli bulunduktan sonra, AŞAĞIDAKİ HÜKÜMLER ÜZERİNDE ANDLAŞMAYA VARMIŞLARDIR:

Madde 1

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, kapitülasyonlara ve 23 Nisan 1911 tarihinde değiştirilmiş 25 Nisan 1907 tarihli Sözleşmeden doğan ticaret rejimine, Türkiye ile öteki Bağıtlı Devletler arasında, son verilmiştir.

KESİM I

Madde 2

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, öteki Bağıtlı Devletlerin ülkelerinden çıkan ve bu ülkelerden gelen doğal ürünlerle işlenmiş malların Türkiye'ye sokulmalarında uygulanabilecek tarifeler, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan ve eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı nesnel tarifesinde gösterilen (*tarif spécifique ottoman*) tarifeler olacak ve bunlar Türk parasıyla ödenebilecektir.

1916 tarifesinde yazılı ve kâğıt para ile ödenen vergilere uygulanabilecek arttırma katsayıları (*coéficients de majoration*) 15 Aralık 1922 de yürürlükte olan katsayılar olacaktır.

Bununla birlikte, bu tarihte yurda sokulmaları yasaklanmış ya da 12 yi aşan bir katsayı uygulanan maddeler için, sözü edilen katsayı uygulanacaktır. (1) sayılı Ek Çizelgede sayılan maddelere 8 katsayısı uygulanacaktır.

Türk kâğıt parası ile Türk altın lirası arasındaki ortalama fark, işbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihindeki farka göre ve bir ay süreyle enaz %30 bir artış ya da eksiliş göstermedikçe, yukarıda saptanan katsayılar olduğu gibi tutulacaktır. Bu durumda ve Türk kâğıt parasının değerinde aynı ölçüde her artış (*révalorisation*) ya da azalıştan (*dévaluation*) sonra, Türkiye, aylık kambio ortalamasıyla beliren değer artışına ya da azalışına eşit bir oran içinde, katsayıyı indirecek ya da yükseltecektir.

Bununla birlikte, Türk parasının değerinin arttırılması durumunda, Türkiye, ancak, bugün 5 katsayısı uygulanan vergiler için bu kat sayısının, altına göre, Türk kâğıt parasının değer azalışını karşılamak amacıyla konulmuş katsayıyı aştığı anda, bu 5 katsayısını indirmek zorunda kalacaktır.

Para reformu yapılırsa, yukarıda saptanan çeşitli katsayılar, gümrük vergilerinin yansımasına halel getirmeyecek biçimde, yeni ve eski para arasındaki farka göre değiştirilecektir.

Madde 4

Türkiye, aşağıda belirtilen konular için gerekli görülenler dışında, yurda mal sokmaya ve yurttan mal çıkartmaya ilişkin yasakları, işbu Sözleşmenin yürürlüğe girişiyle kaldırmağı ve işbu Sözleşme yürürlükte kaldığı sürece bunlar yeniden koymamağı yükümlenir [yasaklama uygulanabilecek konular şunlardır]:

(1) Ulusun beslenmesi ve Ulusun ekonomik çabaları için vazgeçilmez zorunlukta olan kaynakları korumak;

(2) Devletin güvenliğini sağlamak;

(3) İnsanları, hayvanları ve bitkileri salgın hastalıklara, hayvan hastalıklarına (*epizooties*) ve bitki hastalıklarına (*epiphyties*) karşı korumak;

(4) Afyon ve başka zehirleyici maddelerin kullanılmasını önlemek;

(5) Türkiye'de kullanılması yasak olan alkollü ürünlerin yurda sokulmasını yasaklamak;

(6) Altın paranın ya da altın madeninin yurt dışına çıkartılmasını önlemek.

Öteki Bağıtlı Devletlerden herbirince, kendi kanunlarına göre hakgözetir bir karşılıklı davranış tanınması şartıyla, Türkiye, söz konusu yasakları, hiç bir bakımdan ayırım gözetmeksizin uygulamayı ve yasaklanmış maddeler için kuraldışılıklar tanırsa ya da izinler verirse, bağıtlı hiç bir Devletin ticaretinin zararına olarak, bağıtlı başka bir Devletin ya da herhangi bir Devletin ticaretini gözetmemeği yükümlenir.

Madde 5

Öteki Bağıtlı Devletlerin ülkelerinde çıkan ya da bu ülkelerden gelen mallara

Türkiye'de hiç bir üretim, tüketim ya da giriş vergisi ve genel olarak hiç bir iç ya da yerel [mahallî] vergi ya da resim, Türkiye'de gerçekten üretilen eş ya da benzer maddelerden alınan vergi ve resimi aşar ölçüde uygulanmayacaktır.

Bundan başka, Türkiye, kendi uyruklarıyla öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukları arasında, aynı eşitlik şartları içinde kalmak üzere, (II) sayılı Ek'in çizelgesindeki ürünlerden, bu Çizelgede belirtilen resimleri almağa devam edecektir.

Madde 6

Öteki Bağıtlı Devletlerden herbirince kendi kanunlarına uygun olarak Türkiye'de hakgözetir bir karşılıklı davranış tanınması şartıyla, Türkiye, doğal ya da işlenmiş ürünlerinden herhangi biri üzerine koymuş olabileceği ya da koyabileceği her ihracat vergisini, niteliği ya da adı ne olursa olsun – vergi bağışıklıklarıyla, dolaylı ya da doğrudan yollarla, öteki bağıtlı Devletlerden herbirinin ticaretine zarar verecek bir farklı tutum yaratmadan – bu malların gideceği bütün ülkeler için aynı biçimde uygulayacaktır.

Madde 7

Türkiye'de, 2 nci Maddeden 6 ncı Maddeye kadar olan hükümlerden yararlanma, işbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak beş yıllık bir süre için, öteki Bağıtlı Devletlerden her birine tanınmıştır; bu Devletler, ayrıca, gerek eski sözleşmeler, gerek yeni tedbirler ve sözleşmeler uyarınca, sözü geçen Maddelerde öngörülen konularda, Türkiye'nin, başka herhangi bir ülkeye tanıyabileceği daha elverişli işlemlerden de yararlanacaklardır; ancak, Türkiye'nin, bugünkü tarihli Barış Andlaşması uyarınca, Türkiye'den ayrılmış bulunan ülkelere, tarifeler konusunda ya da genel olarak ticaret konularında tanıyabileceği özel üstünlükler bunun dışında kalmaktadır.

Madde 8

Bununla birlikte, kendi kanunları uyarınca herhangi bir yabancı ülkeye tanıdığı işlemler kadar elverişli olan işlemleri, işbu Sözleşmenin süresi olan beş yıl boyunca Türkiye'ye tanımayacak olan Bağıtlı Devletlerden hiç biri, 2 nci Maddeden 7 nci Maddeye kadar olan hükümlerden yararlanmayı isteyemez.

Madde 9

İşbu Kesimdeki hükümler beş yıllık bir süre için yürürlükte kalacaktır. Türkiye, bağıtlı başka bir Devletin kendisine başvurması üzerine, bu sürenin bitiminden önce, ticaret andlaşması yapmak için her zaman görüşmelere girişmeği ve bu görüşmeleri gerçek bir çaba göstererek yürütmeği yükümlenir.

İşbu Andlaşmalar, Milletler Cemiyeti Misakının 23 ncü Maddesinin (e) paragrafında belirtilen, ticaretin hakgözetirlikle yürütülmesi [ilkesine] halel vermeyecek biçimde yapılacaktır.

EK (I)

8 Katsayısı Uygulanacak Maddeler

65. Patates.
69. Portakal.
121. Şekerle hazırlanmış şeyler.
130. Maden suları.
178. Parlak deriler.
180. Domuz derileri.
185-187-188. Ayakkabılar.
192. Eldivenler.
200-201. İşlenmemiş ya da işlenmiş kürkler.
217-218. Mobilyalar.
270. Şimdiki halde yasaklanmış maddeler.
273-274 ve 275. El işlemeleri, dantelâlar ve pamuk şeritler.
302. Kaba ipek kırpıntısı.
305. Tüller, vb.
306. İpek tüller, vb.
308. İpekli dokumalar.
311-312. İpekli çamaşırlar.
314. İpekli kumaş ve elbise harçları (*passementerie*).
324. Yün atkılar ve kuşaklar.
339. Giysiler [giyim eşyası].
348. Yazlık, kışlık şemsiyeler, vb.

EK (II)

Tüketim Resimleri

Çay	40	kuruş	kilosu
Kahve	20	–	–
Petrol	6	–	–
Pirinç	10	–	–
Margarin		–	–
Stearin'li mumlar	30	–	–
Âdi sabun	5	–	–
Yeni ve kullanılmış torbalar	5	–	–
Baharat	30	–	–
Kibritler	1/2	–	kutusu
Mumlu kibritler	1	–	–
Sigara kâğıdı	1	–	50 yaprağı
Çakmaklar	25	–	tanesi
Şeker	15	–	kilosu
Bisküi Çikolata Süt özü Şekerlemeler Alkolsüz içkiler (gazozlar ve limonatalar)	içlerinde bulunan şeker yüzdesine göre tüketim resmi uygulanır.		

KESİM II

Madde 10

Türkiye, aynı konuda kendisine karşılıklı işlemde bulunulması şartıyla, Türk bayrağını taşıyan gemilere uygulamakta olduğuna eşit bir işlemi, ya da herhangi bir başka Devlete uygulamakta olduğu ya da uygulayabileceği daha elverişli bir işlemi, öteki Bağıtlı Devletlerin gemilerine uygulamağı yükümlenir.

Balık avcılığını, deniz kabotajını – başka bir deyimle, ulusal ülkenin bir limanından alınan malların aynı ülkenin bir başka limanına deniz yolundan taşınmasını – ve liman hizmetlerini – başka bir deyimle, çekme (*remorquage*), kılavuzluk ve ne nitelikte olursa olsun her türlü iç hizmetleri – kendi ulusal bayrağının tekelinde tutma hakkı, Bağıtlı Yüksek Taraflara kesin olarak tanınmıştır.

Türkiye, deniz kabotajını ve balık avcılığını kendi ulusal bayrağını taşıyan gemilerin tekelinde tutsa bile, bugünkü tarihli Barış Andlaşması uyarınca kendisinden ayrılan ülkelerden herhangi birinin bayrağını taşıyan gemilere, bu konulara ilişkin olarak özel işlemde bulunulmasını sağlıyabilecek ve öteki Devletlerin bayrağını taşıyan gemiler bu özel işlemlerden yararlanmayı istemeyeceklerdir.

Türkiye, yalnız bu işle uğraşır olmamaları şartıyla, öteki Bağıtlı Devletlerin uyruklarından olan işletmelere, beş yıllık bir süre boyunca ve geçici bir nitelikte olmak üzere, bir Türk limanından başka bir Türk limanına yük ve yolcu taşıma izni verecektir.

Madde 11

Her çeşit malı yurda sokma [ithal etme] ya da yurt dışına gönderme [ihraç etme], yurda gelen ya da yurt dışına giden yolcuları taşıma hakkı, ve gemilerin liman, dok, rıhtım ve dışlimanlarda (*rades*) durmalarına, yük almalarına ve boşaltmalarına ilişkin bütün kolaylıklardan yararlanma konusunda, karşılıklı olmak şartıyla, eşit işlem uygulanacaktır.

Bunun gibi, gene karşılıklı olmak şartıyla, Hükümet, görevliler, özel kişiler, her çeşit birlik ve kurumlar adına ya da yararına olarak, gemilerden sağlık resimleriş, liman, rıhtım, demirleme, kılavuzluk, karantina, fener vergileri [resimleri] ve bunlara benzer başka vergiler [resimler], malî yüklemler ve ödemeler konusunda kesin bir eşitlik uygulanacaktır.

Yurda sokulan ya da yurt dışına gönderilen mallara uygulanabilecek resim ve vergiler ancak bu malların çıktıkları ve geldikleri yerle, gönderildikleri yerlere göre saptandığından ve Birinci Kesimdeki hükümler uyarınca, bunlar bütün öteki Bağıtlı Devletlere de uygulanabilir olduğundan, Türkiye, karşılıklı olmak şartıyla, yurda sokulan ya da yurt dışına gönderilen mallara, bunları getiren ya da götüren geminin bayrağına, varış ya da kalkış limanlarına, geminin yolculuğu ve iskelelerde duruşuna dayanan hiç bir farklı vergi, ek vergi, ya da niteliği ve adı ne olursa olsun, hiç bir malî yüklem arttırması uygulamamağı da yükümlenir.

Madde 12

Gemilere (*navires et bateaux; vessels*) ve bunların yükleriyle yolcularına ilişkin

olarak savaştan önce Türkiye'nin geçerli saymış olduğu ya da başlıca denizci Devletlerce ileride geçerli sayılabilecek her çeşit belgeleri, Türkiye, öteki Bağıtlı Devletler uyruklarının gemileri bakımından, geçerli ve Türk gemilerine verilmiş belgelerle eşdeğerde sayacaktır.

Madde 13

İşbu Kesimdeki hükümler, Bağıtlı Yüksek Taraflarca, bu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden başlıyarak, on yıllık bir süre boyunca uygulanacaktır.

KESİM III

Madde 14

Türkiye, öteki Bağıtlı Devletlerden herhangi birisinin ülkesinde çıkan doğal ya da işlenmiş ürünleri, ticaret işlemlerinde her çeşit haksız rekabete karşı korumak üzere gerekli bütün yasama ya da yönetim tedbirlerini almağı ve yargı [adalet] yollarını açık tutmağı yükümlenir.

Türkiye, üzerlerinde, iç ya da dış ambalajlarında, çıkış yerleri, cinsi, niteliği ya da özelliklerine ilişkin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yanıltma amacıyla konmuş her türlü markalar, adlar, yazılar ya da işaretler de taşıyan bütün ürünlerin ya da malların yurda sokulmasını, ya da bunların yurt dışında gönderilmesini, yurt içinde yapımını, dağıtımını, satımını ya da satışa çıkartılmasını, uygun düşecek tedbirlerle cezalandırmayı ve yasaklamayı yükümlenir.

Madde 15

Türkiye, aynı konuda kendisine karşılıklı işlemde bulunulması şartıyla, özel niteliklerini topraktan ya da iklimden alan ürünlerin bölgesel bir ad taşıması hakkını ya da bölgesel bir ad kullanılmasına izin verilmesi şartlarını tanımlayan ya da düzenleyen, bir başka Bağıtlı Devlette yürürlükte bulunan ve yetkili makamlarca Türkiye'ye gereği gibi bildirilmiş kanunlara uygun olarak alınmış yönetim kararlarıyla mahkeme kararlarına uymayı yükümlenir; sözü geçen kanunlarla kararlara aykırı olarak, bölgesel adlar taşıyan ürünlerin ya da malların yurda sokulması, yurt dışına gönderilmesi ile, yurt içinde yapımı, dağıtımı, satımı ve satışa çıkartılması Türkiye'ce yasaklanacak ve 14 ncü Maddede öngörülen tedbirlerle cezalandırılacaktır.

Madde 16

Türkiye, işbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlıyarak, oniki aylık bir sürenin geçmesinden sonra:

(1) Endüstri mülkiyetinin korunmasına ilişkin olup, 2 Haziran 1911 de Washington'da değiştirilen 20 Mart 1883 tarihli Uluslararası Paris Sözleşmesine, edebiyat ve san'at yapıtlarının korunmasına ilişkin olup, Berlin'de 13 Kasım 1908 de değiştirilen, 9 Eylül 1886 tarihli Uluslararası Bern Sözleşmesi ile, edebiyat ve san'at yapıtlarının korunmasına ilişkin 22 Mart 1914 tarihli Bern Ek Protokolüne, öngörülen biçimde katılmağı yükümlenir.

(25 Aynı sürenin sona ermesinden önce, Türkiye, sözü geçen Sözleşmelerdeki

ilkeler uyarınca, öteki Bağıtlı Devletler uyruklarının endüstri, edebiyat ve san'at yapıtları mülkiyetini etkili kanunlarla tanımağı ve korumağı yükümlenir.

Madde 17

Endüstri, edebiyat ve san'at yapıtlarının mülkiyeti konusundaki işlere ilişkin arşivler, kütükler ve plânlarla, bunların Türk dairelerinden, kendilerine Türkiye'den ülke ayrılmış Devletlerin dairelerine söz konusu olabilecek aktarılmaları ya da bildirilmeleriyle ilgili bütün sorunlar, ilgili ülkeler arasında yapılacak özel sözleşmelerle çözüme bağlanacaktır.

Madde 18

Bağıtlı Devletler, işbu Sözleşmenin yürürlüğe girişi anında, özerk bir hükümeti olan Dominion'larının ve egemenlikleri ya da yetkileri [otoriteleri] altında bulunan deniz-aşırı sömürgelerinin, koruma altındaki ülkelerinin, sahibi bulundukları toprakların ya da ülkelerin tümüne ya da bir kısmına, işbu Sözleşme hükümlerinin uygulanmayacağını bildirme hakkını saklı tutarlar; bu durumda Türkiye, sözü geçen Dominion'lar, sömürgeler, koruma altındaki ülkeler, sahip bulunulan topraklar ve ülkelere karşı, işbu Sözleşmenin yükümleriyle bağlı sayılmayacaktır.

Bununla birlikte, sözü geçen [Bağıtlı] Devletler, işbu Sözleşme uyarınca yapacakları bildirilerle Sözleşme dışı bırakmış olabilecekleri özerk hükümetli her Domion, sömürge, koruma altında ülke, sahibi bulundukları topraklar ya da ülkeler adına, işbu Sözleşmenin hükümlerine sonradan katılabileceklerdir; bunun gibi, altı ay önceden haber vermek şartıyla, özerk bir hükümeti olan her Dominion, sömürge, koruma altında ülke, ya da egemenlikleri veya yetkileri altındaki toprak ya da ülke adına, yukarıda belirtilen hükümlere, ayrı ayrı son verebileceklerdir.

Madde 19

İşbu Sözleşmeyi imzalamamış olan Devletlerin, Sözleşmeye katılmaları kabul edilecektir.

Bu katılma, diplomasi yoluyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine ve bu Hükümetçe de, İmzacı ya da katılmış Devletlere bildirilecektir. Katılma, Fransız Hükümetinin bildirme gününden başlıyarak geçerli olacaktır.

Madde 20

İşbu Sözleşme onaylanacaktır.

Onama belgeleri, mümkün olan en kısa süre içinde, Paris'de sunulacaktır.

İşbu Sözleşme, bugünkü tarihli Barış Andlaşmasıyla aynı şartlar içinde yürürlüğe girecektir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, yukarıda adları belirtilen temsilciler, İŞBU SÖZLEŞMEYİ İMZALAMIŞLARDIR.

LAUSANNE'da ....19.... tarihinde, yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Arşivlerine konulacak ve bu Hükümet, İmzacı Devletlerden her birine bunun doğruluğu onaylanmış birer örneğini verecektir.

EK (İ)

SON [NİHAİ] SENET TASARISI

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA VE İTALYA HÜKÜMETLERİ, JAPON HÜKÜMETİ ile görüş birliği içinde, Doğu'da barışı kesin olarak yeniden kurmak özlemiyle, bir yandan Yunanistan'ı, Romanya'yı, Sırp-Hırvat-Sloven Devletini ve aynı zamanda Amerika Birleşik Devletlerini, öte yandan da Türkiye'yi, bütün Uluslar için eşit ölçüde istenir bir sonucu sağlayacak hükümleri birlikte incelemeğe çağırmış olduklarından;

Bundan başka, bu Konferansda görüşülmesi gerekecek konular arasında özellikle Boğazlar sorununun, Karadeniz'e kıyıdaş Bulgaristan ve Rusya'yı görüşmelere ve alınacak kararlara katılmaya çağırarak, incelenmesi gerektiği kanısında bulunduklarından;

Ve üçüncü Devletlerin, çıkarlarına doğrudan doğruya değinen sorunlara ilişkin düşüncelerini, Konferansa gerek sözlü gerekse yazılı olarak, fakat görüşmelere katılmaksızın, bildirmelerine ve bu Devletlerden son savaş sırasında, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya ile birlikte savaşmış olanların ekonomik ve malî konuların görüşülmesine katılmalarını da kabul etmeğe karar verdiklerinden;

BÜTÜN BUNLARIN SONUCU OLARAK, aşağıda imzaları bulunanlar, Lausanne'da toplanmışlar ve 20 Kasım 1922 den .... 1923 tarihine kadar yapılan toplantılar sonunda, aşağıdaki senetleri [belgeleri] kararlaştırmışlardır:

I. Barış Andlaşması ve Ek Bildiri;
II. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme;
III. Trakya Sınırlarına İlişkin Sözleşme;
IV. Türkiye'de Yabancılara Uygulanacak Rejime İlişkin Sözleşme ve Türkiye'de Adaletin Yönetimine İlişkin Bildiri;
V. Arnavutluk'un Osmanlı Devlet Borcunun Ödenmesine Katılmasına İlişkin Bildiri;
VI. Türkiye İle Ticaret Rejimine İlişkin Sözleşme;
VII. Genel Affa İlişkin Bildiri;
VIII. Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Ek Protokol;
IX. Savaş Tutsaklarıyla, Gözaltı Edilmiş Sivillerin Geri Verilmesine ve Mübadelesine İlişkin Anlaşma.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, aşağıda imzaları bulunanlar, işbu Senedin altına imzalarını atmış ve mühürlerini basmışlardır.

LAUSANNE'da .... bin dokuz yüz yirmi üç tarihinde, yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir; bu nüsha Fransa Cumhuriyeti Hükümeti Arşivlerine konulacak ve bu Senetin doğruluğu onaylanmış birer örneği bütün Devletlere verilecektir.

(25) SAYILI TUTANAK

BOĞAZLAR REJİMİNİ İNCELEME KOMİSYONU

(8) SAYILI TUTANAK

1 ŞUBAT 1923, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.30 da, Lord Curzon'un başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:
M. CHİLD, Amiral BRİSTOL, M. GREW (*Amerika Birleşik Devletleri*); Marki CURZON OF KEDLESTON, Sir Horace RUMBOLD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. BOMPARD (*Fransa*); M. CACLAMANOS (*Yunanistan*); Marki GARRONİ, MM. MONTAGNA, LAGO (*İtalya*); Baron HAYASHİ, M. OTCHİAİ (*Japonya*); MM. DİAMANDY, CONTZESCO (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY (*Türkiye*); MM. THEODOROF, STANCİOFF (*Bulgaristan*); MM. TCHİTCHERİNE, VOROVSKI (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Oturumda ayrıca hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, AMORY, GİLLESPİE (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir EYRE CROWE, MM. MALKİN, RYAN, Deniz Albayı POUND, R.N., Yarbay HEYWOOD, Dr. CLEMOW, MM. NİCOLSON, FORBES ADAM, LEEPER, McCLURE, Binbaşı YOUNG, Yüzbaşı ASHLEY (*İngiliz İmparatorluğu*): MM. FROMAGEOT, LAPORTE, DE LACROİX, Yarbay COURTİN, BARGETON, DE PERCİN, Binbaşı DE LA-MORCİÈRE, SANGUİNETTİ (Fransa); Tuğamiral CHELOTTİ, MM. ARLOTTA, GUARİGLİA, GUİSİ, CİAMARRA, SENNİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, SATO, Albay SAİGO, Deniz Albayı TSURU, M. TANİ (*Japonya*); MÜNİR BEY, Yarbay TEVFİK BEY (*Türkiye*); M. NOİKOFF (*Bulgaristan*); MM. BEHRENS, ADAMSKY (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Konferansın Genel Sekreteri: M. MASSİGLİ.
Sekreterler: M. LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); MM. SPRİNG RİCE, WİCKS (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. COLLAS

(*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CUTZARİDA (*Romanya*); M. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); REŞİD SAFVET BEY (*Türkiye*); M. ALTİNOFF, Matmazel STANCİOFF (*Bulgaristan*); M. SABANİNE (*Rusya, Ukrayna, Gürcistan*).

Tercüman: M. CAMERLYNCK.

Lord CURZON, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunun, Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşmeyi (Bakınız *Ek*) incelemek üzere toplandığını söyledi.

Komisyon, daha önceki oturumlarından birçoğunu bu sorunun tartışılmasına ayırmış olduğunu hatırlayacaktır. Bu görüşmelerin sonucu, şimdi Komisyona sunulmuş bulunan sözleşme tasarısı olmuştur; bu tasarı bir kaç gün önce Temsilci Heyetlerine verilmiştir. Lord CURZON, Temsilci Heyetlerinden herhangi biri bu tasarıyı tartışmak istemekte ise, bunu yapmasına fırsat vermesi gerektiğini düşünmektedir. Rus Temsilci Heyeti bu fırsattan yararlanmak istediğini bildirmiştir; belki de, Komisyonda temsil edilmekte olan başka Temsilci Heyetleri de kendi görüşlerini belirtmek istemektedirler. Lord CURZON, önce Türk Temsilci Heyetini, isterse, görüşlerini açıklamağa çağırdı.

İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, Konferansdaki görüşmeler sırasında kararlaştırılan kurallar uyarınca, Boğazlar'ın ticaret gemileriyle savaş gemilerine açılmasını kabul etmekle, barış uğrunda ve insanlığın genel çıkarları için, Müttefik Devletlere çok geniş bir ödünde [tâvizde] bulunduğunu düşünmekte olduğunu söyledi. Bu serbestlik rejiminin ve onu tamamlayan askerlikten arındırma tedbirlerinin, Türk başkentinin savunmasını güçten düşürdüğü göz önünde tutulursa, bu ödünün [tâvizin] önemini değerlendirmek kolay olacaktır. Türk Temsilci Heyeti, bütün öteki ulusların, özellikle yoğun bir deniz ticareti olan ülkelerin yararına olarak, Türk ulusunun kendiliğinden vermiş olduğu bu iyi niyet kanıtının, kabul edilen kurallara ve bu fedakârlığa katlanmış olan Devletin ülke dokunulmazlığına saygı gösterilmesini sağlayacak temel etkenlerden biri olacağını ummaktadır.

Türk Temsilci Heyeti, bu fırsattan yararlanarak, Müttefik Temsilci Heyetlerinin son dakikada ortaya atmak istedikleri ve askerlikten arındırılmış asıl bölgelerin dışında kalan bölgelere uygulanacak olan, Doğu Trakya'daki askerlik açısından kısıtlamalara ilişkin bildirisini yeniden belirtmek istemektedir.

Boğazlar'ın yeni statüsünün ve buna ilişkin askerlikten arındırma rejiminin Türkiye'ce kabulü, Türk kuvvetlerinde kesin olarak başka hiçbir kısıtlama yapılmayacağı şartına bağlı olduğu ve bu şart konusunda kendisine kesin sözvermelerde bulunulduğu için, Türk Temsilci Heyeti, bu noktanın, her zaman için, Boğazlar'a ilişkin kurallara katılışının temel şartlarından biri olduğunu bildirir.

Türk Temsilci Heyeti, Gelibolu yarımadasında bir garnizonun bulunmasının, beklenmez olaylara karşı bu bölgenin korunması için zorunlu olduğunu da, 8 Kasımda bildirmişti; daha sonraları, bu garnizonun mevcuduna ilişkin tekliflerde bulunmalarını Müttefik Devletlerden istemişti. Böyle basit bir güvenlik tedbiri, Boğazlar'ın serbestliği bakımından hiç bir tehlike yaratmamaktadır; Türk Temsilci Heyeti, bu konuyla ilgili olarak öne sürmüş olduğu bu son derece haklı isteğin yerine getirileceğinden şüphe etmemektedir.

Bundan başka, Müttefiklerin tasarısında, henüz hiç bir karara bağlanmamış birtakım noktalar da vardır. İSMET PAŞA, bu sorunların da kolaylıkla çözümleneceğini ummaktadır.

İSMET PAŞA, Boğazlar sorununun, Türk Temsilci Heyeti bakımından, genel barış sorunundan ayrılmaz nitelikte olma özelliğini taşıdığını da sözlerine ekledi; bu konuya ilişkin düşüncelerini, Andlaşma tasarısında kendisine sunulmuş olan tekliflerin tümünü cevaplandıracağı zaman açıklamak üzere saklı tutmaktadır.

M. TCHİTCHERİNE, aşağıdaki görüşleri öne sürdü.

"Barışçı dileklerimizin ve uyuşma isteklerimizin en iyi kanıtı olan altı haftalık zoraki bir tembellikten sonra, "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı" başlığını taşıyan bir belge almış bulunuyoruz. Bu belge, Çağıran Devletlerce daha önce sunulmuş tasarılardan birçok noktada ayrılmaktadır. Sözü geçen Devletler, bu belgede bir çok ödünlerde [tâvizlerde] bulunmuşlardır; öte yandan, bu belgede, Türkiye'ce yapılmış ödünler de vardır. Bu değişiklikleri, sunulan bu belgeye kim soktu ve hangi nedenle böyle yapıldı? Bunu bilmiyoruz. Bu, gizli görüşmelerin ürünüdür. Biz, bu görüşmeleri, kesin olarak, yapılmamış sayıyoruz. Biz, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan katılmaksızın hazırlanmış, Boğazlar'a ilişkin bir Sözleşme tasarısıyla karşılaşmış bulunuyoruz.

"Bu, bizim için, görüşülmesi gereken yeni bir tasarıdır. Çağıran Devletler, yeni bir karşı-tasarı ortaya atmakla, görüşmelerin kalkış noktasına dönmüş bulunuyorlar; hem de bunu, Konferansın sonuna yaklaştığı bir zamanda yapıyorlar. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, başkalarının iradesini temsil eden bir tasarıyla karşılaşmış bulunmaktadır. Bize, başka Devletlerin iradesini temsil eden bir Sözleşme tasarısını zorla kabul ettirmek istemekteyseniz, bunu [açıkça] söyleyiniz; halkımız bunu öğrenmiş olacak, dünya bunu öğrenmiş olacaktır. Belki de, her iki tarafın durumu şimdiye kadar yeterince belli olmuş mu sayılmaktadır? Hiç de böyle değil. Biz, her zaman, görüşmelerde bulunmak istediğimizi, karşılıklı ödünlerin gerekli olduğunu söylemekteydik. Karşı-tasarımızda yaptığımız teklifler, bunlar üzerinde hiç bir şey söylenmeksizin geçiştirilmiştir. Hiç kimse bizi yarı yolda karşılamağa çıkmamıştır. Bugün ise, Konferans sonuna yaklaşırken, kesin tasarı olarak sayılmak istenilen, yeni bir tasarı bize sunulmaktadır. Oysa, bizimle görüşülseydi, ödünlerde bulunacaktık. Genel uzlaşma uğrunda, en büyük önemde bir ödünde bulunmaya hazırdık. Türk Temsilci Heyetinin, Karadeniz'de yabancı deniz kuvvetlerinin sınırlanmasına ilişkin teklifini değiştirerek ve geliştirerek, benimsemeye hazırdık. Türk teklifine göre, yabancı deniz kuvvetleri tonajının Karadeniz'de en kuvvetli donanmaya eşit olması gerekmektedir. Biz, bunu, tehlikeli saymaktayız; çünkü, Karadeniz'de bir donanma, gerekli olmaksızın da arttırılabilir ve böyle bir donanmayla yabancı kuvvetler birleşirse, Karadeniz'deki denge alt-üst olabilir. Bu yüzden biz, yabancı deniz kuvvetleri toplamının, Karadeniz'deki donanmaların ortalamasına (*la moyenne des flottes de la Mer Noir*) eşit olmasını teklif etmek niyetindeydik. Türk donanması, yalnız Karadeniz donanması değil, aynı zamanda Ege Denizi ve Marmara Denizi donanması da sayılacağına göre, Karadeniz'de tam anlamıyla beş donanma var demektir. Böyle olunca da, yabancı donanmaların tonaj toplamının, Karadeniz Devletleri donanmaları tonajının

beşte birine eşit olmasını teklif edecektik. Biz, aşağıdaki metni teklif etmeğe hazırdık:

'Türk Hükümeti, yabancı Devletlerin ticaret çıkarlarını korumaları için, bilimsel ya da insancıl amaçlarla, ya da doğal bir âfet sırasında kendi uyruklarına yardımda bulunmak üzere, bu Devletlerin (denizaltılar dışında) hafif savaş gemilerinin Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmelerine, her zaman, izin verebilecektir. Bununla birlikte, Karadeniz'de kıyıdaş olmayan Devletlerin aynı zamanda Boğazlar'dan geçen ve aynı zamanda Karadeniz'de ve Boğazlar'da bulunan savaş gemilerinin tonaj toplamı, Türkiye dışında, Karadeniz'de kıyıdaş bütün Devletlerin savaş donanmalarının (denizaltılar hesaba katılmamak üzere) silâhlı gemileri tonaj toplamının beşte birini hiç bir vakit aşmayacaktır.'

"Dahası da var. Biz Boğazlar'a ilişkin çeşitli Sözleşme tasarıları metinlerini, her nokta üzerinde durarak incelemek ve değişiklikler teklif etmek istiyorduk. Bir andlaşma yapmak, her ayrıntıyı birlikte hazırlamak demektir; oysa, bugün bize sunulan yeni tasarı yalnız Müttefiklerin düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bu yüzden, şunları sormaktayız: Bugün bu yeni tasarıyı teklif eden kimdir? Bütün ilgililer katılmaksızın, yeni bir tasarı hangi hakka dayanarak teklif edilmektedir? Böyle bir ulus nasıl haklı gösterilebilir? Şu soruyu soruyorum: Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'a, başka Devletlerin iradesini temsil eden bir Andlaşmayı zorla kabul ettirmek mi istemektesiniz? Yoksa, yanlışınızı düzeltmeğe ve Sözleşme tasarısını, her noktası üzerinde durarak, başka bir deyimle, bir alt-komisyonda görüşmeğe hazır mısınız?"

Lord CURZON, aşağıdaki konuşmayı yaptı:

"Eğer başka bir kimse söz almak istemiyorsa, Türk ve Rus Temsilci Heyetlerinin görüşlerine cevap vermeğe çalışacağım.

"İsmet Paşa, iki nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi, Doğu Trakya'daki Türk kuvvetlerinin, Andlaşma tasarısında öngörülen sınırlandırılmasıdır. Bugün bu sorunun doğrudan doğruya söz konusu olmadığını hatırlatmağı bile gereksiz görürüm. Gerçekten, bunun, Boğazlar sorunuyla pek sıkı ilişkisi olmadığı açıkça bellidir; fakat, İsmet Paşa, bu konuyu ortaya attığına göre, ben de kendisine karşılık vereceğim. Türk Temsilci Heyeti, Doğu Trakya'da Yunan sınırıyla Bulgar sınırı boyunca geniş bölgeleri askerlikten arındırmak için tedbirler aldığımızı ve General Weygand'ın başkanlığındaki Alt-komisyonun raporunda, askerlikten arındırılmış bu bölgelerde bulundurulacak jandarma gücünün mevcudu konusunda sıkı bir sınırlamanın öngörüldüğünü hatırlayacaktır. Böylece, Türk Temsilci Heyeti, Trakya'ya uygulanacak biçimiyle sınırlama sürecine ilişkin olarak bilgi edinmiş bulunmaktadır. Üstelik, [Türk Temsilci Heyeti] Sèvres Andlaşmasında, İstanbul'daki Türk garnizonu 700 kişiye indirildiği halde, bu sayının 12.000 kişiye çıkarıldığını da elbette hatırlar. Böyle olunca, şimdi İstanbul'da ve askerlikten arındırılmış bölgelerde bulundurulabilecek askerî kuvvetler göz önünde tutulursa, Doğu Trakya'da büyük sayıda askerî kuvvetler bulundurmanın, yalnız gereksiz değil, fakat aynı zamanda büyük bir tehlike yaratacak nitelikte olduğu da açıkça ortaya çıkar. Trakya'daki Türk kuvvetlerini sınırlandırmanın

nedeni budur. Kendi hesabına, Türk Temsilci Heyetinden bir protesto değil, fakat bu bölgede bulundurulması teklif edilen çok büyük kuvvet için, gönül borcunu açıklamasını beklerdim.

"İsmet Paşa'nın kurcaladığı ikinci nokta, Boğazlar'ın askerlikten arındırılmış bölgelerine ilişkindir; İsmet Paşa, bu konuda, Gelibolu'ya bir [Türk] garnizonu yerleştirmek isteğini yeniden öne sürmüştür. İsmet Paşa'nın, bir yandan, en önemli noktada büyük bir askerî kuvvet yerleştirerek bu bölgeyi çabucak askerleştirmeğe kalkışmanın, öte yandan da, askerlikten arındırılmış bölgelerden söz etmenin hiç bir şeye yaramayacağını görmesi gerekirdi. Bu, gerçekten bir çelişkidir. Boğazlar'ın girişindeki duruma gelince, İsmet Paşa'ya, vermiş olduğumuz ödünleri [tâvizleri] hatırlatmak isterim. Önce, Türk Hükümeti, Gelibolu Yarımadasında, mevcudu sınırlandırılmayan bir jandarma kuvveti bulundurmağa yetkilidir. Askerî kuvvetlerle topçuluğa gelince, Türk Hükümeti, Kavak'da önemli bir garnizon bulunduracaktır. Buraya gelmezden önce, harita üzerinde Kavak'ın bulunduğu yeri inceledim. Bu yerin, Bolayır çizgisinden ancak 1 mil, Gelibolu'dan da 14 milden biraz daha uzakta bulunduğunu gördüm. Böylece Türkler, Gelibolu Yaırmadasının tam içinde olmasa bile, hiç olmazsa kapı eşiğinde bir garnizon bulundurabileceklerdir. İsmet Paşa'ya şunu yeniden hatırlatmama izin verilmesini dilerim: 1915 de Türk birliklerinin Gelibolu Yarımadasına gönderilmesi gerektiği zaman, bunlar Bandırma'dan yola çıkmaktaydılar. Böyle bir durum yeniden doğabilir. Böylece, Türk Temsilci Heyeti, Gelibolu'da bir garnizon bulundurma sorununu sık sık ortaya atmakla yanlış bir yol izlemektedir. Size önce de söylediğim gibi, Müttefikler böyle bir ödünde [tâvizde] bulunmaya katlanamazlar; kaldı ki, Türk görüş açısından bile, bu, o kadar önemsiz bir noktadır ki, Türk Temsilci Heyeti bunda direnmekle yanlış davranmaktadır.

"Şimdi de Rus Temsilci Heyetinin öne sürdüğü görüşlere cevap vereceğim. Rus görüşleri, önce usul sorunlarıyla, sonra da konunun özüne ilişkin sorunlarla ilgilidir. Bunları sırasıyla inceleyecğim. Usul bakımından, M. Tchitcherine, şimdi Komisyona sunulmuş olan ve birkaç gündür M. Tchitcherine'in elinde bulunan tasarının, Rusya'nın katılması olmaksızın hazırlandığından ve Rus Temsilci Heyetinin bunun görüşülmesine çağrılmadığından, konuşması sırasında, bir kaç kez, yakınmıştır; bu tasarı, M. Tchitcherine'in sözlerini kullanmak gerekirse, gizli kapaklı hazırlanmış olmaktadır. Bu suçlamanın sağlam bir temele dayanmadığını sanmaktayım ve bunu göstermeğe çalışacağım. Fakat, bu tezde herhangi bir gerçek payı varsa, bu ölçüde bile, durumun Rus Temsilci Heyetinin yanlış tutumundan doğduğunu ortaya koyacağım. Kasım sonunda burada toplanmaya başladığımızdan bu yana, Komisyon, Boğazlar sorunu konusunda yedi oturum yapmıştır; bütün bu oturumlarda Rus Temsilci Heyeti hazırdı ve kendi görüşünü belirtmek için eline geçen fırsatı bol bol kullandı. Böyle olunca, M. Tchitcherine'in herhangi bir fırsattan yoksun bırakıldığını, ya da bu fırsatı kullanmaktan çekindiğini hiç kimse söyleyemez. Tam tersine, hepimiz bu konuya ilişkin olarak, bizim de zevkle dinlediğimiz, bir çok söylevlerini hatırlamaktayız. Sözleşmenin, hiç şüphesiz kendisinin de çok çaba göstererek tartışmalarına katılacağı bir Alt-komisyonda görüşülmüş olmamasından memnun olmadığını bilmekteyim. Fakat bu Komisyon,

genel ilkeleri yalnız başına tartışmayı kararlaştırmış ve, böyle davrandıktan sonra, teknik ayrıntıların kara ve deniz askerlik uzmanları arasında yapılacak görüşmelerde düzenlenmesine karar vermiştir. Bu uzmanlar, öngörülen hükümlerin yazılması ve açıklığa kavuşturulması için toplanmışlar ve, istedikleri bütün açıklamalarda bulunmağa hazır olduklarını da, Rus Temsilci Heyetine bildirmişlerdir. Rus uzmanları, ikinci buluşmada, toplantıyı bırakıp gitmişlerse, bu Müttefik uzmanların kusuru yüzünden olmamıştır; Müttefik uzmanlar, görgü kurallarına aykırı düşecek hiç bir davranışta bulunmamışlardır. Rusları dışarıda bırakmak, onları, M. Tchitcherine'in dediği gibi "uzaklaştırmak" istediğimizi düşünmek, gerçekten hiç bir temele dayanmamaktadır. M. Tchitcherine, şimdi, son dakikada, bir alt-komisyon kurulmasını istemiştir. Kendisinin, ciddî olarak böyle bir teklifte bulunmuş olabileceğini, gerçekten sanmıyorum. Komisyonların ve alt-komisyonların bütün çalışmaları sona ermiştir; M. Tchitcherine'in görüşlerini bir kez daha dinlemek zevkini duymak için bile, istediği ödünde [tâvizde] bulunma olanağı yoktur.

"M. Tchitcherine'in, konunun özüne ilişkin olarak öne sürdüğü görüşe gelince, bu, Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmesine izin verilecek deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasıyla ilgilidir. M. Tchitcherine'in, tekliflerimizin özü bakımından akla yatkın ve bunların kendi ülkesiyle Hükümetine sağlayacağı yararları yeterince göz önünde tuttuğunu sanmıyorum. Teklif ettiğimiz sınırlama şudur: Barış zamanında her Devlet, Karadeniz'de kıyıdaş Devletlerden herhangi birinin en büyük deniz kuvvetine eşit ölçüde savaş gemileri gönderebilir. Eğer, Karadeniz'de hiç bir kıyıdaş Devletin, her biri 10.000 tonluk üç gemiden daha büyük bir deniz kuvveti yoksa, öteki Devletler bu toplamdan az olmak üzere [diledikleri kadar] gemi gönderebileceklerdir; başka bir deyimle, bir Devletin Karadeniz'e gönderebileceği en büyük deniz kuvveti, Karadeniz'de en güçlü donanması olan Devletin donanmasından büyük olmayacaktır. M. Tchitcherine, bunun, Karadeniz'deki dengeyi bozacağını söylemektedir; oys,a hiç de böyle olmadığı açıkça bellidir. Gerçekte, bu [teklif], sorunun çözümünü Rusya'nın ellerine bırakmaktadır; çünkü, bu devlet, Karadeniz kıyılarında en güçlü Devlet olduğu gibi, hiç şüphesiz en güçlü Devlet olarak da kalacaktır. Deniz kuvvetlerine ilişkin niyetleri ileride ne olursa olsun, Bulgaristan'ın ya da Romanya'nın, Rusya'nın deniz kuvvetleriyle kıyaslanabilir deniz kuvvetleri olabileceği kolayca düşünülemez. Böyle olunca, eğer M. Tchitcherine, Karadeniz'deki donanmaların gücünden kaygılanmakta ise, bu durumda kurtulmanın çıkar yolu kendi elindedir; çünkü bütün sorunu çözümleyip düzenleyen Rus donanmasının gücüdür; Rusya, elverişsiz bir duruma düşmekten çok, durumu buyruğu altına almış olmaktadır.

"Şimdi, M. Tchitcherine'in son görüşlerine geçiyorum. M. Tchitcherine, sözleşme tasarısının, yalnız Müttefiklerin görüşlerini yansıttığını söylemiştir. Buna vereceğim iki karşılık var. Önce, Sözleşme, M. Tchitcherine'in ve Rus Temsilci Heyetinin görüşlerini baştan sonuna kadar dinledikten sonra kaleme alınmıştır; böyle olunca, bu Temsilci Heyetinin görüşlerini incelememiş olduğumuzu söylemek hakgözetirliğe sığmaz. Vereceğim ikinci karşılık şudur: Tasarının yalnız Müttefiklerin görüşlerini yansıtması şöyle dursun, hemen hemen her noktada Türk

Temsilci Heyetinin görüşlerini yansıtmaktadır. Tasarı yalnız Müttefik Temsilci Heyetlerince düzenlenmiş olsaydı, hiç şüphesiz, bunu bize ilk söyliyecek, Türk Temsilci Heyeti olurdu. Fakat, Türk Temsilci Heyeti, böyle bir gözlemde bulunmamıştır; çünkü, böyle yapmak, gerçeğe aykırı olurdu.

"M. Tchitcherine, 'Bu sözleşmeyi bize zorla mı kabul ettirmek istiyorsunuz?' diye sormuştur. Hiç şüphe yok ki, böyle bir şey istemiyoruz. Bu metni, Rus Temsilci Heyetine zorla kabul ettirebilecek durumda değiliz. Rus Temsilci Heyetinin Lausanne'da bulunuşundan büyük ölçüde ben sorumluyum; çünkü bu sorunu [Boğazlar sorununu], gereği gibi, barışçı yollardan ve kesin olarak çözümlemek için Rusya'nın rızasının hem gerekli hem de istenir olduğu kanısını her zaman beslemişimdir. Böyle olunca, buradan, Boğazlar rejimine ilişkin olarak, Rusya'nın imzasını taşımayan bir Sözleşmenin ekli bulunduğu bir andlaşma ile ayrılırsak, bundan büyük bir hayal kırıklığına uğramış olurum. Fakat bu andlaşmayı zorla kabul ettirdiğimizi söylemek hakgözetirliğe sığmaz; çünkü, M. Tchitcherine bu metni imzalamak istemezse, bu kararından ne kadar üzüntü duyarsak duyalım, bunu kabul etmek zorunda kalacağız."

M. TCHİTCHERİNE, şunları söyledi:

"Sayın Başkanın verdiği karşılığa bakılınca, anlaşmazlıklarımızın aşılmaz olduğunu görmekle üzülmekteyim.

"Sayın Başkan, Boğazlar Komisyonunun, görüşmelerde bulunabileceğimiz, yedi oturum yaptığını söyledi. Bu yedi oturumda neler olduğunu Komisyona hatırlatmak isterim. Çağıran Devletlerin Temsilcileriyle aynı salonda bulunmak şerefini duymuşsak, bu, aynı zamanda, görüşme olanağını da edindiğimiz anlamına gelmez. Görüşmelerde bulunmak demek, hem genel çizgileri hem de ayrıntıları birlikte tartışmak, anlaşmazlıkları incelemek, çıkarların nerelerde çatıştığını görmek, bunlar arasında uzlaştırıcı çözümler bulmak demektir. Yedi oturum boyunca ne yapabildik? Bizim genel plânımız tümüyle bir yana atıldı. Ödünler [tâvizler] kapsayan karşı-tasarımızı sunduğumuz zaman, bu tasarı da, üstelik görüşme konusu bile yapılmaksızın, toptan reddedildi. Boğazlar Komisyonunun, alt-komisyonlar kurmamağı kararlaştırdığını söylemek, kesin olarak doğru değildir. Tam tersine, Sözleşme tasarısını görüşecek olan Alt-komisyonun ne vakit toplanacağını, 8 Kasımda sorduğumuz zaman, bana, bunun henüz zamanı gelmediğini söylediler. Üstelik, sayın Başkan şöyle de dedi: 'M. Tchitcherine bir odaya kapanıp metni hazırlayabilir ve bu da işimizi kolaylaştırabilir.' Ben, Boğazlar Komisyonunun bütün oturumlarına katıldım; şunu bildiririm ki, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti ne bu Komisyonun alt-komisyon kurulmayacağı yollu bir kararına katılmıştır, ne de böyle bir kararın kabulünde hazır bulunmuştur. Uzmanların çalışmalarına gelince, uzmanların toplanmasıyla güdülen amacın, yalnız katılanlara bilgi vermek olduğu yollu yorumu, Konferans Başkanlarının yetkili ağızlarından işittik. Böyle olunca, uzmanlara danışmalarda bulunmanın görüşme anlamına gelmeyeceği kararlaştırılmış bulunuyordu. Bizim uzmanlarımız bir toplantıyı iki nedenle bırakıp çıkmışlardır: Çünkü, Boğazlar'ın askerlikten arındırılması konusunda Rusya, Ukrayna ve Gürcistan dışarıda bırakılmak isteniyordu; ikinci olarak da, çünkü,

uzmanların toplantılarını gerçek görüşme toplantıları biçimine sokarak, aslında bu görüşmeleri Rusya ve müttefikleri katılmaksızın, yürütmek istiyorlardı.

"20 Aralıktan bu yana, ara vermediğimiz isteklerimize rağmen, görüşmelerden tüm olarak uzaklaştırılmıştık. Bugünkü koşullar altında, bugün burada, bu görüşmelere yeniden başlamak mümkün müdür? Örneğin, Sözleşmeye Ek'in (1) sayılı paragrafının (a) harfini alalım: 'Bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işlem olmaksızın, kılavuz, fener, römorkör ya da doğrudan doğruya yapılan aynı nitelikte başka hizmetlere karşılık olanlar dışında hiç bir vergi ya da harç alınmaksızın, üstelik Türk Hükümetince ayrıcalık [imtiyaz] verilmiş kurumlar ve işletmelerin bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla, gündüz ve gece, gemilerin gidiş-geliş ve geçişleri bakımından tam serbestlik.'

"Bu 'vergiler'in (*taxes*) neler olduğunu, 'kurumlar ve işletmeler'in neler olduğunu soruyorum. Bu malî yüklemleri tartışmalıyız, bu kurumlarla işletmelerin statülerini incelemeliyiz, güvenilir olup olmadıklarını anlamalıyız. Bizden, Rus ticaretini bağlıyacak yükümler kabul etmemiz istenmektedir. Bu malî yüklemler, bizim güney ticaretimizin geleceğini etkileyebilir. Bizim, açık bir bono imzalamamız istenmektedir. İşte, yalnız bir tek fıkra üzerinde nice sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar bakımından Hükümetleri bağlayabilecek olanlar, uzmanlar değil, fakat yalnız tam yetkili Temsilcilerdir. Sayın Başkan bize, Çağıran Devletler Temsilci Heyetlerinin, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın dileklerini dinlemiş ve bunları tasarıda göz önünde tutmuş olduklarını söyledi; Çar da, il temsilcilerinin dileklerini dinler, sonra kendisi karar verirdi. Egemen Devletler arasındaki ilişkileri biz böyle anlamıyoruz.

"Sorunun özüne gelince, bunu daha çok tartışmak için pek geç kalınmıştır; fakat bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim. Sayın Başkan, deniz kuvvetlerine ilişkin kararın Rusya'ya bağlı olduğunu söyledi; bu, Rusya'nın silâhlanması anlamına gelmektedir. İşte bize salık verilen, budur.

"Sayın Başkanın, tasarının Türkiye'nin görüşlerini yansıttığına ilişkin sözlerine gelince, bu görüşlerin Türkiye'ye ultimatum'lar ve savaş tehditleri ile, zorla nasıl kabul ettirildiğini bilmekteyiz. Andlaşmanın bize zorla kabul ettirilmediği söylenmekte, oysa bize şu da denmektedir: 'Ya imzalarsınız, ya da çekip gidersiniz!' Böyle sert bir uyarıda bulunmaya, Andlaşmayı zorla kabul ettirmek denir.

"Çağıran Devletlerce sunulmuş, Boğazlar rejimine ilişkin Sözleşme tasarısının, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenliğini ve hayatî çıkarlarını tehdit ettiğini;

"Bu Tasarının, Yakın Doğu'da ve Karadeniz'de sağlam bir barışçı düzenin yaratılmasını imkânsız kıldığını;

"Rusya ile öteki Devletlere, ek bir deniz silâhlanması yükü yüklemek sonucunu doğuracağını ve genel barışın kurulmasına bir engel yarattığını göz önünde tuttuğundan;

"Öte yandan, Türkiye ile Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde yapılan ve Türkiye ile Kafkas-ötesi Cumhuriyetler (*Républiques transcausasiennes*) arasında yapılmış Kars Andlaşması ve, Türkiye ile Ukrayna arasında yapılmış Ankara Andlaşmasıyla doğrulanan ve Bağıtlı Taraflardan hiç birinin, öteki Tarafa zorla kabul ettirilmek istenecek hiç bir barış andlaşmasını ya da hiç bir uluslararası

senedi, ilke olarak, tanımayacağını bildiren Moskova Andlaşmasının 1 nci Maddesi hükümlerine içten bağlı kaldığından;

"Son olarak da, Türk ulusunun, savaşı sürdürerek, kendi bağımsızlığını ve egemen haklarını çiğneyecek ve İstanbul'un güvenliği için sürekli bir tehdit meydana getirecek olan ve şimdiki durumda daha güçlü Devletlerce zorla kabul ettirilen barış şartlarından kurtulacağı kesin kanısını beslediğinden;

"Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, Çağıran Devletlerin tasarısıyla hiç de aynı görüşte olmadığı gibi, bu tasarının da ortaya koyduğu her türlü boyunduruk altına alma ve şiddet politikasına kesin olarak karşı bulunduğunu açıklar ve işbu Konferansın gerçek bir barış yapıtı yaratmaktaki güçsüzlüğünü önemle belirtmek ister.

"Şu anda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la hiç bir anlaşmaya varılmamış; Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'la görüşmelerde bulunulmamış; görüşme girişimleri bile olmamıştır. Bu koşullar altında, Boğazlar sorununa ilişkin bir kararın varlığı söz konusu olamaz. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız böyle bir karar yoktur ve var olamayacaktır. Eğer Sözleşme, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız imzalanacak olursa, bu Devletler tam serbestliklerini ve davranış özgürlüklerini ellerinde tutacaklardır. Eğer birtakım Devletler bu Sözleşmeyi Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'sız imza ederlerse, Boğazlar sorunu açık kalır ve açık kalacaktır."

Lord CURZON, şöyle konuştu:

"Şimdi dinlediğimiz konuşmaya kısaca cevap vermekle yetineceğim. İlk olarak, M. Tchitcherine'i yapmış olduğu tadına varılması güç şakadan ötürü, kutlayacak değilim. İki çeşit şaka vardır. İnsanlar şakalara gülerler, çünkü bunlar ya iyi ya da kötü şakalardır; bu sonuncu çeşit şakalara daha çok gülerler. M. Tchitcherine'in şakası ikinci çeşittendir. Ben, Karadeniz'e giren deniz kuvvetlerini sınırlandırmada en güvenilir yolun, bu denizde bulunan donanmaların güçlerini azaltmak olduğunu söylemiş olduğum için, M. Tchitcherine bunun üzerine, bana, Rusya'yı gücünü arttırmaya kışkırttığımı söylemektedir. İşte, bu, kötü dediğim çeşitten bir şakadır.

"M. Tchitcherine'in, alt-komisyona ilişkin olarak söyledikleri doğru değildir. Boğazlar sorunuyla uğraşacak bir komisyonun kurulacağına hiç bir zaman söz verilmemiştir. Böyle bir alt-komisyon kurma niyetinde olmadığımızı, ben, bir kaç kez söyledim. M. Tchitcherine'in bu konudaki yakınması temelsizdir.

"M. Tchitcherine, kendi Temsilci Heyetince aşağı yukarı iki ay önce öne sürülen görüşlerin ve karşı-tasarıların toptan reddedilmiş olmasına çok kızmış göründü. Neden böyle olmuştur? Çünkü, hiç kimse bu görüşlerden ve karşı-tasarılardan yana tek bir söz söylememiştir. M. Tchitcherine buraya geldiği vakit, bu salonda, çoğunluğu Karadeniz ve Boğazlar sorununda çok büyük çıkarları olan on Devletin temsilcileri bulunmakta idi. M. Tchitcherine'in tekliflerinden yana hiç bir ses yükseldi mi? Bu teklifleri desteklemek üzere Türkiye, Bulgaristan ve Romanya, tek bir söz söylediler mi? Bir yanda, sekiz, dokuz ya da on Devlete, kendisiyle tam bir anlaşmazlık içinde bulundukları tek bir Devletin görüşlerini kabul etmek için, savundukları görüşlerin en büyük kısmından vazgeçmelerini teklif etmek sağlam bir yol mudur? Dünyada hiç kimse, hiç bir zaman böylesine ilkelerle iş görmüş değildir.

"M. Tchitcherine'in, konuşmasını sonuçlandıran sözlerini işitmiş olmaktan üzüntü duydum. M. Tchitcherine, bize, Rusya'nın bu Sözleşmeye [olumlu] oy vermeyeceğini ve taraf olmayacağını bildirmiştir. Bundan doğacak sorumluluk, Rus Hükümetine düşmektedir; şimdiki kararı böyle olsa bile, umalım ki, uzak olmayacak bir gelecekte, Rus Hükümeti, vakti gelip bu konuyu yeniden düşündüğü zaman, bugün esirgediği imzayı koymağı genel çıkarlar bakımından da uygun bulur."

Oturuma saat 11.20 de son verildi.

Genel Sekreter:
R. MASSİGLİ

Uygun bulunmuştur:

F. L. BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Thomas SPRİNG RİCE (*İngiliz İmparatorluğu*); E. LAGARDE (*Fransa*); Const. COLLAS (*Yunanistan*); M. İNDELLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); Const. CONTZESCO (*Romanya*); V. MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); ÂLİ (*Türkiye*).

EK

BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME TASARISI

22 Ocak 1923

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA, İTALYA, JAPONYA, BULGARİSTAN, YUNANİSTAN, RUSYA, SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİ VE TÜRKİYE,

Bugünkü tarihli Barış Andlaşmasının .... maddesiyle[1] benimsenen ilke uyarınca, Boğazlar'da bütün ulusların gemileri için Akdeniz'le Karadeniz arasında geçiş ve gidiş-geliş (*liberté de passage et de navigation; freedom of transit and navigation*) sağlamak kaygısıyla;

Ve bu serbestliği sürdürmenin genel barış ve dünya ticareti için gerekli olduğunu göz önünde tutarak;

Bu amaçla bir Sözleşme yapmağı kararlaştırmışlar ve Temsilcilerini aşağıda belirtildiği üzere atamışlardır:

. . . .

. . . .

Temsilciler, yetki belgelerini gösterdikten ve bunlar usulüne uygun ve geçerli kabul edildikten sonra, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Madde 1

Bağıtlı Yüksek Taraflar, aşağıda [kullanılacak] "Boğazlar" genel teriminin kapsamına giren Çanakkale Boğazında, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazında, denizden ve havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilân etmekte görüş birliğine varmışlardır.

Madde 2

Boğazlar'dan barış zamanında ve savaş zamanında, ticaret gemileriyle ticaret uçaklarının ve savaş gemileriyle savaş uçaklarının geçişi ve gidiş-gelişi, bundan böyle aşağıdaki Ek'in hükümleri uyarınca düzenlenecektir.

NOT

1 Barış Andlaşmasına konulacak madde tasarısı:
"Bağıtlı Yüksek Taraflar, Çanakkale Boğazında, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazında, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilân etmekte görüş birliğine varmışlardır.
"Boğazlar rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış özel Sözleşme, işbu Andlaşmaya taraf olan Devletler bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi aynı güç ve değerde olacaktır."

EK

BOĞAZLAR'DAN TİCARET GEMİLERİ VE UÇAKLARIYLA SAVAŞ GEMİLERİ VE UÇAKLARININ GEÇİŞİNE İLİŞKİN KURALLAR

§ 1

Hastane gemilerini, gezinti gemilerini ve balıkçı gemileriyle askerî olmayan uçakları da kapsamak üzere, ticaret gemileri.

a) Barış Zamanında:

Bayrak ve yük ne olursa olsun, hiç bir işlem olmaksızın, kılavuz fener, römorkör ya da doğrudan yapılan aynı nitelikte başka hizmetlere karşılık olanlar dışında, hiç bir vergi [resim] ya da harç alınmaksızın, üstelik Türk Hükümetince ayrıcalıklar tanınmış [imtiyaz verilmiş] kurumların ve işletmelerin (*services ou entreprises*) bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla, gündüz ve gece, gemilerin gidiş-geliş ve geçişleri bakımından tam serbestlik.

Bu malî yüklemlerin (*droits*) alınmasını kolaylaştırmak için, Boğazlar'dan geçen ticaret gemileri, Türk Hükümetince gösterilecek yerlere adlarını, uyruk-luklarını, tonajlarını ve gittikleri yeri bildireceklerdir.

Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

b) Savaş Zamanında Türkiye Tarafsızsa:

Yukarıda belirtilen aynı şartlar içinde, gündüz ve gece, gidiş-geliş ve geçiş bakımından tam serbestlik. Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin sahip olduğu haklar ve yükümlü bulunduğu ödevler, suları ve havası Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince barış zamanında olduğu gibi tam serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar'da gidiş-gelişi engelleyecek herhangi bir tedbir olmasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

c) Savaş Zamanında, Türkiye Savaşan Bir Devletse:

Tarafsız gemiler ve askerî olmayan tarafsız uçaklar için, bunlar özellikle düşmana savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da düşman uyrukları taşıyarak yardım etmiyorlarsa, gidiş-geliş serbestliği. Türkiye'nin, bu gemileri ve uçakları denetleme ve arama hakkı (*le droit de visiter; the right to visit and search*) bulunacak ve bunun için, söz konusu uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır. Düşman gemilerine karşı

Devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri uygulama bakımından, Türkiye'nin sahip olduğu haklar olduğu gibi kalmaktadır.

Türkiye, düşman gemilerinin Boğazlar'ı kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almağa yetkili olacaktır. Bununla birlikte, bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini önleyecek nitelikte olmayacaktır; Türkiye, bu amaçla, söz konusu gemilere gerekli yönergeler [tâlimat] ve kılavuzlar sağlamağı yükümlenir.

§ 2

Yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini, uçak gemilerini ve askerî uçakları da kapsamak üzere, savaş gemileri.

a) Barış Zamanında:

Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, herhangi bir resim ya da harç olmaksızın, fakat kuvvetlerin toplamına ilişkin olarak aşağıdaki kısıtlamalar içinde, gece ve gündüz, tam geçiş serbestliği.

Bir Devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçirebileceği en büyük kuvvet, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin, geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olmayacaktır; bununla birlikte, Devletler, Karadeniz'e her zaman ve her durumda, her biri 10.000 tonu geçmeyen üç gemiyi aşmayacak bir deniz kuvveti göndermek hakkını saklı tutmaktadırlar.

Boğazlar'dan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye'ye hiç bir şekilde bir sorumluluk düşmeyecektir.

Bu kuralın uygulanması olanağını sağlamak için, 10 ncu Maddede öngörülen Boğazlar Komisyonu, Karadeniz'de kıyısı olan her Devletten, her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki zırhlılarının (*cuirassés, battleships*), savaş kruvazörlerinin (*croiseurs de bataille, battle-cruisers*) uçak gemilerinin (*bâtiments porte-avions, aircraft carriers*), kruvazörlerinin (*croiseurs, cruisers*), muhriplerinin (*destroyers, torpedo-destroyers*), denizaltılarının ve başka her tip gemilerle deniz uçaklarının sayısını bildirmesini ve, bu bildiride bulunurken de, hizmette olan gemileri, mevcudu indirilmiş, yedekte tutulan, onarım ve değişiklik görmekte bulunan gemileri, ayrı ayrı göstermesini isteyecektir.

Boğazlar Komisyonu, bu bildirileri aldıktan sonra, ilgili Devletlere, Karadeniz'de en kuvvetli donanmanın kapsadığı zırhlıların, savaş kruvazörlerinin, uçak gemilerinin, muhriplerin, kruvazörlerin, denizaltıların ve uçaklarla – varsa – başka her tip gemilerin sayısını bildirecektir; ayrıca, bu donanmaya bağlı bir geminin Karadeniz'e girişi ya da oradan çıkışı yüzünden doğan değişiklikler de, hemen, ilgili Devletlerin bilgisine sunulacaktır.

Boğazlar'dan Karadeniz'e gitmek üzere geçirilecek bir deniz kuvvetinin hesaplanmasında yalnız hizmette olan savaş gemileri göz önünde tutulacaktır.

b) Savaş Zamanında Türkiye Tarafsızsa:

Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, 2 nci paragrafın (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği.

Bununla birlikte, bu kısıtlamalar, savaşan [muharip] bir Devletin, Karadeniz'de savaşanlık [muhariplik] haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacaktır.

Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin hakları ve ödevleri, Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince suları ve havası barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlar'da gidiş-gelişi engelleyebilecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır.

Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin ve askerî uçaklarının, Boğazlar bölgesinde herhangi bir yakalamaya [zapt, *capture*] kalkışmaları, denetim ve arama hakkını kullanmaları ve herhangi bir düşmanca davranışta bulunmaları yasak olacaktır.

Savaş gemilerine, yiyecek almak ve onarımda bulunmak konularında, Deniz Savaşında Tarafsızlığa İlişkin 1907 tarihli XIII ncü La Haye Sözleşmesi hükümleri uygulanacaktır.

Askerî uçakların tarafsızlığı konusundaki kuralları saptayacak uluslararası bir Sözleşme yapılıncaya kadar, askerî uçaklara, Boğazlar'da, XIII ncü La Haye Sözleşmesinin savaş gemilerine tanıdığı işlemlere benzer işlemde bulunulacaktır.

c) Savaş Zamanında, Türkiye Savaşan Bir Devletse:

Tarafsız savaş gemileri için hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, 2 nci paragrafın (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, tam geçiş serbestliği.

Düşman gemileriyle uçaklarının Boğazlar'dan yararlanmalarını önlemek üzere, Türkiye'ce alınacak tedbirler, tarafsız gemilerle uçakların geçiş serbestliğine zarar vermiyecek nitelikte olacaktır; Türkiye, bu amaçla, sözü geçen gemilere gerekli yönergeler ve kılavuzlar sağlamağı yükümlenir.

Tarafsız askerî uçaklar, Boğazlar'dan, karşılaşabilecekleri tehlikeleri kendileri göze alarak, geçebileceklerdir; bunlara, nitelikleri anlaşılmak üzere, denetleme (*le droit d'enquête; investigation*) hakkı uygulanacaktır. Bunun için, sözü geçen uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır.

§ 3

(a) Türkiye ile barış durumunda bulunan Devletlerin denizaltıları Boğazlar'dan ancak su yüzünden geçeceklerdir.

(b) Gerek Akdeniz'den gerek Karadeniz'den gelen yabancı bir deniz kuvvetinin komutanı, komutası altında bulunup Boğazlar'a girecek gemilerin sayısını ve adlarını, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazının ya da Karadeniz Boğazının ağzında bir işaret istasyonuna bildirecektir.

Türkiye, bu işaret istasyonlarını bildirecektir; bu bildiride bulununcaya kadar, yabancı savaş gemileri için Boğazlar'dan geçiş serbestliği gene yürürlükte olacak ve bunların Boğazlar'a girişleri bu yüzden gecikmeye uğratılmayacaktır.

(c) Askerî uçaklarla askerî-olmayan uçaklar için işbu kurallarla öngörülen şartlar içinde, Boğazlar üzerinden uçuş izni, söz konusu uçaklar bakımından şunları da kapsamaktadır:

1. Boğazların dar geçitleri üzerinde onbeş kilometreye kadar bir toprak şeridi üstünde uçuş serbestliği;

2. Zorunlu iniş halinde, Türkiye'nin kıyılarına ya da karasularına inme serbestliği.

§ 4

Savaş gemilerinin geçiş sürelerinin sınırlandırılması

Boğazlar'dan transit olarak geçen savaş gemileri, hasar ya da deniz rizikosu (*avaries ou fortune de mer; damage or peril of the sea*) durumları dışında geceleyin demirlemeyi ve gemi güvenliğini sağlamak için gerekli süreyi de kapsamak üzere, hiç bir vakit, geçişleri için gerekli olan zamandan daha uzun bir süre Boğazlar'da duramayacaklardır.

§ 5

Boğazlar ve Karadeniz Limanlarında durmak

(a) İşbu Ek'in 1 nci, 2 nci ve 3 ncü paragrafları, gemilerin, savaş gemilerinin ve uçakların, Boğazlar boyunca ve Boğazlar'ın üstünden geçişine uygulanır ve Türkiye'nin, limanlarını ve hava alanlarını aynı zamanda ziyaret edebilecek bir Devletin savaş gemileriyle askerî uçaklarının sayısına ve bunların kalış sürelerine ilişkin olarak, gerekli göreceği kuralları koyma hakkına halel vermez.

(b) Karadeniz'de kıyısı olan Devletlere de, kendi limanlarına ve hava alanlarına ilişkin olarak, aynı haklar tanınacaktır.

(c) Tuna Avrupa Komisyonunda temsil edilmekte olan Devletlerin, bu nehrin ağzında ve Kalas'da (Galatz) *stationnaires* olarak bulundurmakta oldukları hafif [savaş] gemileri, 2 nci paragrafta öngörülen gemilere eklenecek ve gerektiği zaman bu gemiler başkaları ile değiştirilebilecektir.

Madde 3

Boğazlar'da geçişi ve gidiş-gelişi her türlü engelden serbest tutmak için, 4 ncü Maddeden 9 ncu Maddeye kadar olan Maddelerde belirtilen tedbirler, Boğazlar'ın sularına, kıyılarına, Boğazlar'da bulunan ya da Boğazlar'a yakın adalara da uygulanacaktır.

Madde 4

Aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır:

(1) Çanakkale Boğazı ile Karadeniz Boğazının, aşağıdaki gibi sınırlandırılmış bölgeleri boyunca iki kıyısı (ekli haritaya bakınız):

Çanakkale Boğazı: Kuzey-Batıda, Gelibolu Yarımadası ve Saros (*Xérés*) Körfezi'nde Bakla Burnu'nun kuzey-doğusundan 4 kilometre uzaklıkta bulunan bir noktadan başlıyarak, Marmara Denizi üzerinde Kumbağı'nda* sona eren ve Kavak'ın (bu yer dışarıda kalmaktadır) güneyinden geçen bir çizginin güney doğusundaki bölge.

Karadeniz Boğazı: (İstanbul'a ilişkin özel rejim saklı kalmak üzere, bakınız

* Fransızca metinde "Zumbaghi", İngilizce metinde "Kumbaghi". (S.L.M.)

Madde 8); *Güney-Doğuda,* kıyı ile, Bozcaada (*Tenedos*) karşısında Eski İstanbul Burnu'ndan başlıyarak, Marmara Denizi üzerinde hemen Karabiga küzeyinde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere, kıyıdan 20 kilometre uzaklıktan geçen bir çizgi arasındaki bölge.

Doğuda, Karadeniz Boğazı'nın kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.

Batıda, Karadeniz Boğazı'nın batı kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.

(2) Emir-Ali Adası dışarıda kalmak üzere, bütün Marmara Denizi adaları.

(3) Ege Denizi'nde, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları.

Madde 5

Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye Hükümetlerinden her birince birer üyesi atanacak dört üyeli bir Komisyon, 4 ncü Maddenin 1 nci fıkrasında öngörülen bölgelerin sınırlarını yerinde saptamak üzere, işbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden 15 gün sonra toplanacaktır.

Komisyonda temsilcileri bulunan Hükümetlerden her biri, kendi temsilcisinin hakkı olan ödeneklerini kendisi verecektir.

Komisyonun işlemesinin gerekli kılacağı genel harcamalar, temsil edilen Devletler arasında eşit olarak paylaşılacaktır.

Madde 6

İstanbul'a ilişkin olarak 8 nci Maddedeki hükümler saklı kalmak üzere, askerlikten arındırılacak bölgelerde ve adalarda, hiç bir istihkâm, yere bağlı [sâbit] topçu tesisleri, ışıldak tesisleri, denizaltı işleyen araçlar, hiç bir askerî havacılık tesisi ve hiç bir deniz üssü bulunmayacaktır.

Buralarda asayişin korunması için gerekli bulunan ve silâhları, her türlü topçuluk dışarıda kalmak üzere, tüfek, rövolver, kılıç ve her 100 kişiye dört hafif makineli tüfekten oluşacak, polis ve jandarma kuvvetlerinden başka hiç bir silâhlı kuvvet bulunmayacaktır.

Askerlikten arındırılmış bölgelerin ve adaların karasularında denizaltı gemilerinden başka, deniz altında işleyen hiç bir araç bulunmayacaktır.

Yukarıdaki hükümlere halel gelmeksizin, Türkiye, Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgelerinden ve adalarından ve Türk donanmasının demirleme hakkı olan bu yerlerin karasularından silâhlı kuvvet geçirmek hakkını elinde tutacaktır.

Bundan başka, Türk Hükümetinin, Boğazlar'da uçaklar ve balonlarla, denizin yüzünü ve dibini gözetlemeye hakkı olacaktır. Türk uçakları, Boğazlar'ın suları ve Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgeleri üzerinde, her zaman, uçabilecekler ve buraların her yerine, karaya ve denize, serbestçe inebileceklerdir.

Türkiye ve Yunanistan, askerlikten arındırılmış bölgelerde ve bunların karasularında, silâh altına alınacakların eğitimi için, bu bölgeler dışından gerekecek personeli getirip götürmeğe de yetkili olacaklardır.

Türkiye ve Yunanistan, kendi ülkelerinin askerlikten arındırılmış bölgelerinde, her türlü telgraf, telefon ve optik araçlarla gözetleme ve haberleşme sistemi

kurmağa yetkili olacaklardır. Yunanistan, askerlikten arındırılmış Yunan adalarının karasularından donanmasını geçirebilecek, fakat bu suları Türkiye'ye karşı hareket üssü olarak, ya da bu amaçla, kara ya da deniz kuvvetleri yığmak için kullanmayacaktır.

Madde 7

Marmara Denizi sularına, denizaltı gemileri dışında, deniz altında işleyen hiç bir araç konulamayacaktır.

Türk Hükümetine, Marmara Denizi'nin Avrupa [Rumeli] kıyıları bölgesine, ya da Karadeniz Boğazı'nın askerlikten arındırılmış bölgesinin doğusunda Darıca'ya kadar Anadolu kıyıları bölgesine, Boğazlar'dan geçişe engel olabilecek nitelikte yere bağlı [sâbit] hiç bir top bataryası ya da torpil atıcı yerleştiremeyecektir.

Madde 8

İstanbul*, Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere, İstanbul** ile çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ençok 12.000 kişilik bir garnizon bulunabilecektir. İstanbul'da bir tersane ve bir deniz üssü bulundurulabilecektir.

Madde 9

Savaş çıktığı zaman, Türkiye ya da Yunanistan, savaşan Devlet haklarını kullanarak, yukarıda öngörülen askerlikten arındırma durumunda değişiklik yapacak olurlarsa, barışla birlikte, işbu Sözleşmede öngörülen rejimi yeniden yürürlüğe koymakla yükümlü olacaklardır.

Madde 10

İstanbul'da, 12 nci Maddede belirtildiği üzere, bir Uluslararası Komisyon kurulacak ve bu Komisyon "Boğazlar Komisyonu" (*Commission des Détroits; Straits Commission*) adını alacaktır.

Madde 11

Komisyon, yetkilerini, Boğazlar'ın suları üzerinde kullanacaktır.

Madde 12

Komisyon, bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında, işbu Sözleşmenin imzacı Devletleri olmaları bakımından, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti Temsilcilerinden kurulu olacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri bu Sözleşmeye katılırsa, Komisyonda bir temsilci bulundurmaya hakkı olacaktır.

Aynı hak, işbu Maddenin 1 nci fıkrasında adları geçmeyen Karadeniz'e kıyıdaş öteki bağımsız Devletler için de, aynı şartlar içinde, saklı tutulacaktır.

* Fransızca metinde "Stamboul". (S.L.M.)
** Fransızca metinde "Constantinople". (S.L.M.)

Madde 13

Komisyonda temsilci bulunduran Hükümetler, kendi temsilcilerinin hakkı olabilecek ödenekleri kendileri vereceklerdir. Komisyonun her çeşit ek harcamaları, Milletler Cemiyetinin giderlerini bölüşmek üzere saptanmış oranlar içinde, sözü geçen Hükümetler arasında paylaşılacaktır.

Madde 14

Komisyon, 2 nci Maddeye bağlı Ek'in 2 nci, 3 ncü ve 4 ncü paragrafları konusu olan, savaş gemilerinin ve askerî uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi gözönünde tutulup tutulmadığına bakmakla görevli olacaktır.

Madde 15

Boğazlar Komisyonu, görevini, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında yapacak ve bu Cemiyete her yıl çalışmalarını gösteren bir rapor verecek, ayrıca, ticaret bakımından ve gemilerin gidiş-gelişine ilişkin bütün bilgileri sunacaktır. Komisyon, bu amaçla, Boğazlar'da gemilerin gidiş-gelişi sorunuyla uğraşan Türk Hükümeti servisleriyle ilişki kuracaktır.

Madde 16

Komisyon, görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmağa yetkili olacaktır.

Madde 17

İşbu Sözleşmenin hükümleri, Türkiye'nin, Türk sularında donanmasını serbestçe dolaştırma hakkına halel vermeyecektir.

Madde 18

Boğazlar'ın ve Boğazlar'a komşu bölgelerin askerlikten arındırılmasının, Türkiye için, askerlik açısından haklı gösterilmez bir tehlike yaratmamasını ve savaş eylemlerinin Boğazlar'ın serbestliğini, ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenlik ve asayişini tehlikeye düşürmemesini isteyen Bağıtlı Yüksek Taraflar, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Geçiş serbestliğine ilişkin hükümlere bir aykırılık işlenirse, ya da beklenmez bir saldırı ve savaş eylemleri yüzünden, gemilerin Boğazlar'da gidiş-geliş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağıtlı Yüksek Taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya bu konuda Milletler Cemiyetinin kararlaştıracağı bütün tedbirlere başvurarak bu eylemleri elbirliğiyle önliyeceklerdir.

Yukarıdaki fıkrada öngörülen davranışı gerektiren eylemler sona erer ermez, Boğazlar statüsü, işbu Sözleşme hükümleriyle düzenlendiği üzere, yeniden kesinlikle uygulanacaktır.

Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasına ve serbestliğine ilişkin hükümlerin tamamlayıcı bir parçası olan işbu hüküm, Bağıtlı Yüksek Tarafların, Milletler

Cemiyeti Misakı uyarınca söz konusu olabilecek haklarına ve yükümlerine halel vermez.

Madde 19

Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmeyi imzalamamış Devletlerin Sözleşmeye katılmalarını sağlamak için bütün çabalarını göstereceklerdir.

Bu katılma, diplomasi yoluyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirilecek ve bu Hükümet de, bunu, imzacı ya da katılmış bütün Devletlere bildirecektir. Katılma, Fransız Hükümetince yapılacak bildirme tarihinden başlıyarak geçerli olacaktır.

Madde 20

İşbu Sözleşme onaylanacaktır.

Onama belgeleri mümkün olan en kısa süre içinde Paris'de sunulacaktır.

İşbu Sözleşme, Barış Andlaşmasının imzacılarından olmayan ve bu ana kadar işbu Sözleşmeyi henüz onaylamamış bulunan Devletler için, bugünkü tarihli Barış Andlaşmasıyla aynı şartlar içinde yürürlüğe girecektir[1]; işbu Sözleşme, bu Devletler, Fransa Cumhuriyeti Hükümetince öteki bağıtlı Devletlere bildirilecek olan onama belgeleri sunuldukça, [onlar bakımından da] yürürlüğe girecektir.

BU HÜKÜMLERE OLAN İNANÇLA, yukarıda adları yazılı Temsilciler, işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

LAUSANNE'da, ...19.... tarihinde, yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüsha, Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin Arşivlerine konulacak ve bu Hükümet, İmzacı Devletlerden her birine, bunun, doğruluğu onanmış birer örneğini verecektir.

NOT

1 *Barış Andlaşmasına konulacak Madde tasarısı:*

"İşbu Andlaşma mümkün olan en kısa süre içinde onaylanacaktır.

"Onama belgeleri Paris'te sunulacaktır.

"Japon Hükümeti, onamanın yapılmış olduğunu, Paris'teki diplomatik temsilcisinin aracılığıyla Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirmeğe yetkili olacak ve bu durumda, Japon Hükümeti, onama belgesini mümkün olan en kısa süre içinde gönderecektir.

"İmzacı Devletlerden her biri, işbu Andlaşmayla birlikte, imzalamış oldukları ve Lausanne Konferansının Nihaî Senedinde belirtilen senetleri – bunlar onama gerektirmekteyseler – tek ve aynı belge ile onaylayacaktır.

"Bir yandan Türkiye, öte yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya va Japonya, ya da bunların arasından üçü, onama belgelerini sundukları zaman, ilk sunuş tutanağı düzenlenecektir.

"Bu ilk tutanağın tarihinden başlıyarak, Andlaşma, onu böylece onaylamış olan Bağıtlı Yüksek Taraflar arasında yürürlüğe girecektir. Bundan sonra, öteki Devletler için, onama belgelerinin sunuluş tarihinde yürürlüğe girecektir.

"Fransız Hükümeti, onama belgelerinin sunuş tutanaklarının doğruluğu onaylanmış birer örneğini bütün İmzacı Devletlere verecektir."

B.– AZINLIKLAR ALT-KOMİSYONU

(1) SAYILI TUTANAK

14 ARALIK 1922 PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, DE PERCİN (Fransa); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. SATO, TANİ (*Japonya*), M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreter: M. LAGARDE (*Fransa*).
M. MONTAGNA (*İtalya*), oybirliğiyle Başkan seçildi.
M. MONTAGNA, Komisyonun oturumlarında azınlıklar sorununa ilişkin olarak yapılan genel görüşmelerden sonra, Alt-komisyonun, her şeyden önce, çalışmalarını bir plân içinde düzenlerse, ancak o zaman kendisine verilmiş görevi gereği gibi sonuçlandırabileceğini söyledi. Bu yüzden, Alt-komisyonun, bir program yapmak üzere, mümkün olduğu kadar gecikmeden toplanmasını teklif etti.
M. MONTAGNA, Komisyonda karşılıklı olarak belirtilmiş olan görüşlerden ve açıklamalardan sonra, Alt-komisyonun kendisine emanet edilmiş olan sorunu çabucak çözüme bağlayabileceğinden şüphe etmemektedir.
Bundan sonraki oturum, ertesi gün, sabah saat 11.00 de yapılacaktır.
Oturuma saat 11.10 da son verildi.

(2) SAYILI TUTANAK

15 ARALIK 1922 CUMA OTURUMU

Oturum, saat 11.00 de, Ouchy Şatosunda, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, BARGETON, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreter: M. LAGARDE (*Fransa*).

Genel görüşme.

M. MONTAGNA, önce, kendisinin başkanlığa seçilmesinden dolayı gösterilen güven için, Komisyona teşekkür etmek istediğini söyledi, Alt-komisyonun görevi, yalnız ele alacağı sorunlar yüzünden değil, aynı zamanda azınlıklar sorununun çözümüyle bütün dünyanın ilgilenmesi yüzünden de, çok büyük bir önem taşımaktadır.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun, çalışmaları sırasında, Türk Temsilci Heyetinin belirttiği haklı isteği göz önünde tutacağı, Türkiye'nin egemenliğine ve bağımsızlığına hiç bir halel gelmemesine dikkat ve özen göstereceği konusunda, sözü geçen Temsilci Heyetine güvence [teminat] verdi.

Bu sorun üzerinde daha önce girişilmiş görüşmeler sırasında, yapılacak anlaşmanın, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, daha önce yapılmış andlaşmalarda belirtilen ilkelere dayanacağı bildirilmişti. Türkiye'nin iç [ulusal] kanunlarında, yönetmeliklerinde ve kararnamelerinde bulunan ilkeleri tamamlayacak bu gibi ilkelerin, bu Devletin egemenliğini ve bağımsızlığını kısıtlaması mümkün değildir. Alt-komisyonun bütün çalışmaları, bu sorunların incelenmesinde ancak iyilik dileyen, ölçülü ve hakgözetir bir tutum gösterebilirse barışa doğru ilerlenebileceği görüşünden esinlenecektir.

M.MONTAGNA, Alt-komisyonun kendisine gösterilen güvene tam olarak hak kazanacağından şüphe etmemektedir. Şunu özellikle hatırlatmak ister ki, kesin olarak son verilmesi gereken bir çok acıların ve sıkıntıların ortadan kaldırılması, Komisyona verilmiş sorunların çözümüne bağlıdır. Bunun için, Alt-komisyonun bir an önce işe koyulması zorunludur.

M. MONTAGNA, Alt-komisyona, incelenmesi gereken sorunları kapsayan bir plân (*Ek A*) sundu. İzlenilecek en iyi yöntem, önce, ahzırlanacak anlaşmaya temel olacak genel ilkeleri incelemeğe başlamak gibi görünmektedir. Görüşmeler sırasında yeni sorunlar ortaya çıkarsa, bunların da programa alınmasını hiç bir şey engelleyemeyecektir.

Genel Af.

M. MONTAGNA, genel affa ilişkin birinci nokta üzerinde herhangi bir güçlükle karşılaşmanın söz konusu olamayacağını söyledi. İsmet Paşa, Birinci Komisyonun bir oturumunda, bunun dayandığı ilkeyi kabul ettiğini resmen bildirmişti. Yunan Temsilci Heyeti de benzer duygular belirtmiştir.

M. VENİSELOS, bunu doğruladı.

M. MONTAGNA, genel affın kapsamını saptamak gerektiği görüşünde olduğunu söyledi. Bu sorunun ele her alınışında kullanılan "tüm genel af" (*amnistie générale*) terimi, yapılacak bağışlayıcı eylemin genişliği üzerinde şimdiden bir fikir vermektedir; bununla birlikte, bu konuyla başlıca ilgili olan Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinin, bu genel affı nasıl düşündüklerini bilmek de yararlı olacaktır.

RIZA NUR BEY, Alt-komisyona sunulan sorunların Türk Temsilci Heyeti için yeni olduklarını söyledi; bu yüzden, görüşlerini açıklamadan önce, bunları incelemek için zaman istedi.

M. MONTAGNA, şimdilik, çeşitli sorunların ayrıntılarına girmenin gerekli olmadığını düşünmektedir. Yalnız ilkeler üzerinde karşılıklı olarak görüşlerin açıklanması söz konusudur; varılacak anlaşmaya konulacak maddelerin yazılmasına daha çok sonra girişilebilecektir.

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetinin, askerî ya da siyasal bütün suçlar için genel af uygulanması ilkesini, bu terimin bütün kapsamı ile kabul ettiğini bildirdi.

Sir Horace RUMBOLD, genel affın, âdi suçları da kapsayıp kapsamayacağını öğrenmek istediğini söyledi.

RIZA NUR BEY, bu konuda görüşünü hemen bildirecek durumda olmadığını belirtti.

M. MONTAGNA, genel affa ilişkin olarak bir tarih saptanmasının önemine işaret etti. Bu tarih, geniş bir bağışlayıcı tutum içinde seçilmek gerekmektedir.

RIZA NUR BEY, genel affın, 1918 Silâh-bırakışımı [Mütarekesi] tarihi ile Barış Andlaşmasının yapılış tarihi arasında işlenmiş bütün suçları kapsamına alacağını bildirdi.

M. MONTAGNA, başlangıç tarihini değil, fakat yalnız, daha ilerisinde genel affın geçerli olamayacağı tarihin saptanmasının uygun düşeceğini sanmaktadır. Türk Temsilci Heyetinin konuşmasına göre, bu tarih, Barış Andlaşmasının tarihi olacaktır.

M. VENİSELOS, genel affın mümkün olduğu kadar geniş olması gerektiği görüşündedir. Genel affa âdi suçlar da, olağanüstü koşulların etkisi altında savaş sırasında işlenmiş olmak şartıyla, girmelidir.

Adam öldürme ve hırsızlık gibi suçlar (*crimes et délits*) vardır ki, bunlar, aslında âdi suç niteliğindedir; fakat bu suçlar, işlendikleri koşullar içinde – örneğin savaş durumunun ve siyasal olayların yarattığı tutkuların taşması gibi – göz önünde tutulunca, bunlar, siyasal bir niteliğe de bürünürler; işte bu yüzden, bu suçlar da genel affın kapsamına alınmalıdır. M. VENİSELOS, bu koşullar altında, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunun oturumunda Lord Curzon'ca öne sürülen ve genel hukuk açısından suç sayılan eylemleri de kapsamak üzere, genel affı, bütün suçları içine alacak biçimde, genişleten formülü kabul etmektedir.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetine, aynı ilkeyi kendileri için de uygulamağa hazır olup olmadığını sordu.

M. VENİSELOS, buna katıldığını kesin olarak bildirmenin gerekli olmadığını söyledi. Şüphe yok ki, Yunan Temsilci Heyeti, Türk Temsilci Heyetinden uygulanmasını istediği bütün ilkeleri uygulamağa kendisi de hazırdır.

M. BARGETON, Türk Temsilci Heyetinin en geniş bir uzlaşıcı tutum göstereceğini ummakta olduğunu söyledi. Bu bakımdan, Kilikya'da (*Cilicie*) ilân edilen genel affın, Fransız Hükümetince hangi şartlar içinde uygulandığını hatırlatmak istemektedir. Genel af, tümü kapsayan bir nitelikte olmuştur, fakat uygulamada hükümlülüklerin hangi nedenlerle verilmiş olduğu da göz önünde tutulmuştur. Suçlular teslim edildiler; fakat âdi suçlardan hüküm giymiş bulunmaktaysalar, bunların hüküm giriş nedenleri Türk makamlarına bildirildi ve, Türk uyrukları için, söz konusu suçları işlemiş olanları cezalandırmaları, Türk makamlarından istendi. Şüphe yok ki, bağışlanmak için yeterli siyasal neden bulunmayan âdi suçlar söz konusu idi. M. BARGETON, adalet çiğnenmeksizin, genel affa en geniş bir kapsam verdirecek, uygulama değeri de olan sonuçların elde edilebileceğine inanmaktadır.

Azınlıklar için genel güvenceler.

M. MONTAGNA, M. Bargeton'un belirttiği düşünceleri göz önünde tutan kesin bir formülün kaleme alınmasının mümkün olacağını söyledi. Genel affın kapsamına girebilecek suçların bir çizelgesi de, gerekirse, kolayca düzenlenebilir.

Çalışma plânının ikinci noktasına gelince, M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin söylediklerinin tersine, yeni tekliflerin söz konusu olmadığını belirtti. Birinci Komisyondaki genel görüşmeler sırasında, azınlıkların korunmasına ilişkin Avrupa andlaşmalarında kabul edilen ilkelerin, anlaşmalara temel olarak alınacağı daha önceden bildirilmişti.

RIZA NUR BEY, Türkiye'de din azınlıkları bulunduğunu, fakat soy [ırk] azınlıklarının bulunmadığını söyledi. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti, soy ya da dil azınlıklarının korunması ilkesini kabul etmemektedir.

M. MONTAGNA, soy azınlıklarının varlığının bir gerçek olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu sözlerine ekledi. Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşün-

dedirler; azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler. Musevîler de bu çeşit haklar isteğinde değillerdir. Yalnız Rum azınlıkları bunları istemektedirler.

Sir Horace RUMBOLD, Türklerin, Ankara Misak-ı Millî'sine göre, azınlıkların korunması için Avrupa Devletleri arasında yapılmış andlaşmalardaki ilkeleri kabul etmeği yükümlenmiş olduklarına işaret etti. Oysa, bütün bu andlaşmalarda, bağıtlı Devlet için, ülkesinde oturan herkese "doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil ve din ayırımı yapmaksızın, dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere, hayat ve özgürlüğünün tam ve eksiksiz korunmasını" sağlama yükümünü koyan bir madde bulunmaktadır.

RIZA NUR BEY, "soy azınlıkları" (*minorités de race*) terimine ilişkin çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçmedi.

M. MONTAGNA, böyle bir çekincenin, Ankara Misak-ı Millî'sinin 5 nci maddesinde bulunan ve Türk Temsilci Heyetince daha önce kabul edilmiş olan ilkeleri sakatladığını belirtti.

M. VENİSELOS, "ulusal topluluktan olma (*nationalité*) dil ve din" terimlerinden vazgeçilmemek şartıyla, "soy" (*race*) teriminin metinden çıkartılmasını kabul etmekte olduğunu bildirdi. Siyasal açıdan, önemli olan soy değil, fakat ulusal topluluktan olmadır. Eğer bir soy, özel haklara malik olmak isterse, bu, onun yalnız bir soy değil, aynı zamanda bir ulusal topluluk olduğu anlamına da gelir. Ne zaman ki bir soy kendisini öteki soylardan ayıran bir ulusal duygu taşımaz, o zaman o soyu göz önünde tutmak da uygun düşmez. Tam tersine, bir soyun belirli ve ayrı bir ulusal bilinci varsa, o soy, artık, bir ulusal topluluk olmuş demektir. "Ulusal topluluk" (*nationalité*) terimi, Alt-komisyon çalışma plânının ikinci noktasında gösterilmiştir; bunu eklemek gerekir; çünkü, bu terim, barış andlaşmalarında vardır.

M. VENİSELOS, örnek olarak, Çeko-Slovakya, Polonya ve Yunanistan'daki azınlıkların korunmasına ilişkin andlaşmaları gösterdi. Türk Temsilci Heyetiyle bir anlaşmaya varılmasını kolaylaştırmak amacıyla bu görüşleri öne sürdüğünü de sözlerine ekledi; çünkü, Yunan Temsilci Heyeti, teklif edilen çalışma plânının ikinci noktasını kabul etmeğe hazırdır.

M. MONTAGNA, şimdiki çalışmaların temeli olan andlaşmalarda benimsenmiş terimlerle yetinmenin uygun olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY çekincesinden vazgeçmedi.

Kaybolmuş kimselerin aranması ve mallarının geri verilmesi.

M. RYAN, 3 ncü paragrafla ilgili olarak şunları söyledi: Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Hükümetinin izlediği politika yüzünden, azınlıklardan pek çok kimsenin din değiştirmek zorunda kaldıkları, bunlar arasında bir çoklarının anababalarından yoksun bırakıldıkları ve bu unsurların dağılması sonucu olarak desteksiz ve ailelerinden ayrı düşmüş pek çok kadın ve çocuğun Müslümanlığı kabul ederek, Türk kurumları ve aileleri yanına girme zorunda kaldıkları, Silâh-bırakışımından [Mütarekeden] sonra bütün dünyaca, üstelik Osmanlı Hükümetince bile, bilinmektedir. Silâh-bırakışımından sonra, Osmanlı Hükümetinin kendisi de, böyle bir durumdan doğabilecek tehlikeyi anlamıştır. Öte yandan, Müttefikler de bu

durumdan kaygılanmışlar ve buna bir çare aramak için, barış yapılmasını beklemeyi zorunlu görmemişlerdir.

Bu amaçla ve her zaman Türk makamlarının yardımıyla, büyük çabalar gösterilmiştir. Sonradan, örneğin, Müslümanlaştırılmış ve [sonra] Hıristiyan ailelerine ve topluluklarına geri verilmiş çocukların, gerçekte Hıristiyan kökenli [menşeli] olmadıklarını öne süren bir eğilim ortaya çıkmıştır. M. RYAN, Türk Temsilci Heyetini, bu sorunu iyice incelemeğe, yalnız kişilerin geri verilmesi için değil, belki de mallarından yolsuz-yöntemsiz yoksun bırakılmış olanlara bu mallarını geri vermek için de, bütün yapılmış olanların geçerliliğini tanımağa çağırmaktadır. Başlanılmış iş bitirilememiştir; yapılacak pek çok şey kalmıştır ve bu işler kesin bir barış andlaşmasının yapılmasından önce tamamlanamayacaktır. Bunun içindir ki Müttefikler, Türk Temsilci Heyetini, Alt-komisyon çalışma plânının 3 ncü noktasında açıklanan ilkeleri kabul etmeğe çağırmaktadır.

RIZA NUR BEY, bu gibi ilkelerin kendisi için tümüyle yeni olduklarını, bu sorundan hiç söz edilmemiş olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, tartışılmakta olan paragrafta belirtilen ilkenin tümüyle yeni olduğu iddiasına karşı çıktı. Söz konusu olan, azınlıkların korunması sorunuyla bağlantılı olaylardır ve bunların çözümlenmesi gerekmektedir.

M. MONTAGNA, 4 ncü paragrafın kapsamının (göç ve dolaşım özgürlüğü) Türk Temsilci Heyetince daha önce kabul edilmiş olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, bu görüşü doğruladı.

Yurttaşlık hakları, [medenî haklar], siyasal ve dinsel eşitlikle ilgili 5 nci paragraf üzerinde kimse söz almadı.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyeatini, 6 ncı paragraf (askerlik hizmetinden bağışıklık) konusunda görüşlerini bildirmeğe çağırdı.

Askerlik hizmetinden bağışıklık.

RIZA NUR BEY, Türkiye'nin, bütün uyurkların kanun önünde eşit sayılmasını istediğini söyledi. Bu yüzden, Türkiye, azınlıkları, bütün uyruklar için ortaklaşa bir yüküm olan, zorunlu askerlik hizmetinden bağışık tutmak istememektedir.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetince savunulan ilkenin doğru olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte, böylesine genel bir ilkeye kısıtlamalar koymak da gereklidir. Kaldı ki, Osmanlı Hükümetinin, bir bağışıklık vergisi (*taxe d'exonération,* bedel) karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağını kabul etmiş olduğunu da hatırlattı. Böylece, Türkiye'den, Osmanlı yasalarında daha önce bulunan ilkelere karşıt bir ilkeyi kabul etmesini istemek de söz konusu değildir. Buna karşılık, Yunan Hükümeti, uyruklarının, bir vergi [bedel] ödeyerek askerlik hizmetinden bağışık tutulmalarını hiç bir zaman kabul etmemiştir. Bu konuda bir tek kural-dışılık yapılmıştır ve bu da Müslümanlar yararına olmuştur. 1881 Andlaşmasıyla, üç yıllık bir süre içinde Türk uyrukluğunu seçecek olan Teselya (*Thessalie*) Müslümanları, bir süre boyunca askerlik hizmetinden bağışık tutulmaktaydılar; fakat bu kural-dışılığı, Yunan Hükümeti, sürenin bitiminden sonra bile, üstelik Dünya Savaşına kadar, hiç bir vergi ödenmesi istenmeksizin,

kendiliğinden, sürdürdü. Bu son Savaş sırasında, Müslümanlar yararına bağışıklık, bir vergi [bedel] ödenmesi karşılığı olarak uygulanmıştır.

Bu örnek-olaya dayanarak, M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinden, Yunan Hükümetince Müslümanlar yararına kabul edilmiş olan ilkeyi kabul etmesini isteyebilmektedir. Düşünceleri yatıştırmanın sağlayacağı yararlar, bunu gerektirmektedir.

M. RYAN, bu sorunun, Türkiye'deki gerçek durumu göz önünde tutarak incelemek gerektiğini düşünmektedir. Türkiye'de askere alınma, ayırım yapılmadan bütün soylar [ırklar], fakat özellikle azınlıklar için her zaman bir yıkım olmuştur; çünkü, Türk Hükümetinin azınlıklara güveni yoktur. Hıristiyan azınlıklardan gelen acemi erler, yollarda ağır işlerde kullanılan "işçi taburları"na verilirler. Bu taburlarda ölüm oranı oldukça yüksektir.

Böylece, askerlik hizmeti yükümü bakımından, bütün yurttaşların eşitliği, uygulamada yoktur.

Bu yüzden, Müttefikler, şimdilik zorunlu askerlik hizmetinin uygulanıp uygulanmayacağı sorununu bir yana bırakarak, bütün Hıristiyan azınlıkları, bir vergi [bedel] karşılığnıda, ne yoldan olursa olsun, askerlik hizmetinden bağışık tutmağı teklif etmektedirler. Böylece, olağanüstü bir durumun zorunlu kıldığı kural-dışı bir rejim söz konusudur. Kaldı ki, bir vergi [bedel] ödeme görüşü de, Türk anlayışına yabancı sayılmaz; Paris Andlaşmasının kaleme alınışı sırasında, Avrupa Devletleri, herkes için askerlik hizmetini koyarken, Türkiye'de kardeşlik duyguları yaratacaklarını da sanmışlardı; fakat deneme boşa çıkmış ve Türk Hükümeti, kendi çıkarı için, askerlik hizmeti yerine bir bağışıklık vergisi [bedel] koymuştur. Şimdi, Müttefikler, bu sisteme dönmesini, Türk Hükümetine salık vermektedirler.

Hıristiyanlar, orduda bir güçsüzlük kaynağı olacaklardır; meğer ki, ağır geri hizmetlerinde kullanılsınlar. Tam tersine, azınlıklar bir bağışıklık vergisi [bedel] öderlerse, Türk Hükümeti için bir gelir kaynağı olacaklardır.

RIZA NUR BEY, ölüm oranının yüksek olduğu işçi taburlarında, Türk uyruklarının da bulunduğunu söyledi. Böylece, herkese aynı rejim uygulanmaktadır. Türk Hükümeti, askerlik hizmetinden bağışıklık için bir vergi [bedel] ödenmesini kabul ederse, azınlıklar da bu ayrıcalıktan yararlanacaklardır.

M. LAROCHE, sorun böyle bir çözüme bağlanabilirse, kuramsal görüşlerle uygulamayı bağdaştırarak, iki tarafın isteklerinin de yerine getirilmiş olacağını söyledi. Bir vergi [bedel] karşılığında, Türkiye'de oturan herkes için askerlikten bağışık tutulma mümkün olsaydı. Hıristiyanlar da, isterlerse, askerlik hizmetinden kurtulmuş olabileceklerdir; aynı zamanda da, eşitlik ilkesine de aykırı davranılmamış olacaktır.

Çeşitli hükümler.

M. MONTAGNA, 7 nci, 8 nci ve 9 ncu paragrafların, azınlıklar andlaşmalarında bulunan ilkeler olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, ilke olarak, Avrupa andlaşmalarında bulunan hükümleri kabul ettiğini bildirdi.

Ermeni Ulusal Yurdu.

M. MONTAGNA, görüşmelere açıklık getirmek üzere, Müttefiklerin somut bir tasarı hazırladıklarını, bu tasarının sonradan Alt-komisyonca incelenebileceğini söyledi. Öte yandan, M. MONTAGNA, Alt-komisyonun, Ermeniler için bir Ulusal Yurt yaratmak sorununu da ele alması gerektiği kanısındadır.

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetinin böyle bir sorunu görüşmeği reddettiğini bildirdi.

M. MONTAGNA, böyle bir karşılıkla yetinmenin mümkün olmadığını söyledi. Bu sorun üzerinde bir görüşme gerekmektedir ve Türk Temsilci Heyetinin, Mütetfiklerin teklifini ne gibi nedenlerle kabul edilmez saydığını açıklaması, bu Heyet için, bir ödev olacaktır.

Sir Horace RUMBOLD, M. Montagna'nın sözlerine katıldı.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinden, bu konuya ilişkin tutumunda direnmemesini rica etti. Gerçekten, Ermeni sorunu bütün dünyayı ilgilendirmektedir; üstelik bu sorunun bir çözüme bağlanması Türkiye'nin de yararınadır.

M. LAROCHE, M. Montagna'nın görüşlerini desteklemekte olduğunu söyledi. Türk Hükümeti, belki de, tezinin doğruluğuna Müttefikleri inandıracak kanıtlar öne sürecektir; fakat, alınmış karar ne olursa olsun, bu kararın gerekçesi, ciddî kanıtlarla gösterilmelidir. Müttefikler, Türk Temsilci Heyetinin açıklamalarını dinlemeye tamamiyle hazırdırlar.

M. MONTAGNA, Müttefik Devletlerin, Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine hiç de halel vermek niyetinde olmadıklarını bir kez daha hatırlatmağı gerekli gördü. Müttefik Devletler, yalnız bu sorunun, bir adalet ve hakgözetirlik zihniyetiyle incelenmesini istemektedirler; bu istek de, Türkiye'nin kendi yararınadır.

Oturuma saat 12.55 de son verildi.

(2) SAYILI TUTANAĞA EK

AZINLIKLARIN KORUNMASI KONUSUNDA ALT-KOMİSYONDA GÖRÜŞÜLECEK SORUNLARIN ÖZETİ

1. Genel af;

2. Soy, dil ve din azınlıklarının özgürlüğü ve korunması için genel güvenceler [garantiler];

3. 1 Kasım 1914 tarihinden bu yana, ailelerinden ayrılmış kimselerle, mallarından yolsuz-yöntemsiz yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesi çalışmalarının benimsenmesi ve bunlara ara verilmemesi;

4. Azınlıkların isteğe bağlı göç özgürlükleriyle, yurt içinde dolaşım özgürlükleri;

5. Azınlıkların yurttaşlık hakları [medenî haklar] bakımından eşitliğiyle, dinsel ve siyasal eşitlikleri;

6. Askerlik hizmetinden bağışıklık;

7. Azınlıklar için öğretim, eğitim amaçları ve insancıl amaçlarla dernek kurma özgürlükleri ve kamu giderlerinden hakgözetir paylar ayrılması;

8. Azınlık okul ve kiliselerinin statüsü;

9. Azınlıkların korunması konusunda alınacak tedbirlerin yürürlüğe konulmasına ilişkin güvenceler ve bu konuda Milletler Cemiyeti ile işbirliği;

10. Ermeniler için Ulusal Yurt.

(3) SAYILI TUTANAK

18 ARALIK 1922 PAZARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 18.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:
MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. ANTİTCH, MİLANOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, VELİ BEY (*Türkiye*).

Sekreter: M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*).
Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Genel görüşme. (Devam)

Başkan, Müttefiklerce verilen tasarının maddelerini teker teker okumayı teklif etti (bakınız *Ek A*). Türk Temsilci Heyetinin bunlardan her biri üzerinde görüşünü açıklama yeteneği olacaktır.

RIZA NUR BEY, ayrıntılara girmeden, konunun tümü üzerinde genel bir konuşma yapmak istediğini söyledi ve aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Bize yapılan tekliflere ilişkin olarak, görüşümüzü aşağıdaki gibi belirtmekle onur duymaktayım.

"Tarih, Türkiye'de azınlıklar sorununa, her zaman, Müslüman-olmayanların konu olduğunu göstermektedir; bu yüzden, biz de Misak-ı Millî'mizde bu kelimeyi bu anlamda anladık ve Alt-komisyona sunmakla onur duyduğumuz tasarıda da bu anlamda anlamaktayız.

"Bu karşı-tasarıyı sunmazdan önce, şunları belirtmek istemekteyim:

"(1) Son olarak yapılmış andlaşmaların özü ve sözü bakımından, azınlıkların hakları yalnız Türk uyrukları için söz konusu olmaktadır;

"(2) Bütün Türk uyrukları, Türkiye yurttaşıdırlar; yurttaşlık hakları bakımından olduğu kadar siyasal haklar bakımından da aynı haklardan yararlanırlar;

fakat, aynı zamanda, aynı yükümler altında da bulunmaktadırlar. Kaldı ki, şimdiki Türk Hükümetinin, yurttaşlık haklarını ve ödevlerini anlayış biçimi de, bu sorunu başka türlü düşünmeye elvermez;

"(3) 1919 yılından bu yana yapılmış andlaşmalarda yazılı haklar, azınlıklara özel haklar vermemekte, fakat ortak hukuktan yararlanmalarını sağlamakta, yalnız din, okul, insancıl amaçlar, vb. konulara ilişkin güvenceler [garantiler] getirmektedir.

"Böyle olunca:

"(1) Azınlıkların bütün üyeleri, yurttaş olduklarından, yurda karşı askerlik hizmetinde bulunmakla şüphesiz görevlidirler; azınlıkları bu hizmetten bağışık tutmak, yukarıda sözü edilen andlaşmalarda azınlıklara ilişkin hükümlerin hem özüne hem de sözüne karşıt davranmak olacak ve bir yurttaşın, yurdunun savunması ile görevli olmadığı anlamına gelecektir.

"(2) Müslüman-olmayan azınlıkların din adamlarına (*clergés*) eskiden Türkiye'nin kendi girişimiyle tanımış olduğu ayrıcalıkları olduğu gibi tutmasını şimdiki Türkiye'den istemek de, özü lâik olan azınlıklar yasasına da aykırıdır. Bu noktada direnmek, bütün Avrupa Devletleri için yeterli sayılan maddeleri kabul eden Türkiye'ye karşı eşit olmayan bir işlemin uygulanmasını istemek demektir.

"Öte yandan, Türkiye büyük bir devrim yapmış, Halifelik'le Devletin ayrılığını ilân etmiş ve ülkesindeki teokratik monarşiye son vermiştir; böyle davranmakla, Türkiye, kelimenin tam anlamında çağdaş ve lâik bir Devlet olmuş ve, bunun sonucu olarak da, dinle Devleti birbirinden kesin olarak ayırmıştır.

"Örneğin, azınlıklar yasası (*la loi des minorités*) ve bu yasaya bağlı milyonlarca Katoliğe rağmen, azınlıklar yasasını güvencesi [garantisi] altına almış bulunan Milletler Cemiyeti, ne Papa'yı, ne de din adamları mahkemelerini (*tribunaux ecclésiatiques*) tanımaktadır; Milletler Cemiyeti, bu mahkemelerden çıkan kararların yürütülmesine karışmaz; yalnız, üyelerinin ve din kurumlarının, hangi dinden olurlarsa olsunlar inanç özgürlüğünü (*liberté cultuelle*) sağlar; böyle olunca, Konferans, Türkiye ile ilgili olarak da, bu özgürlüklerin elde edilmesiyle yetinmelidir. Dünya işlerinin görülmesine karışmaya ve kural-dışı hakların tanınmasına ilişkin herhangi bir konu, Batı Devletlerinde uygulanan azınlıklar yasasının hem özüne hem de sözüne aykırı düşer.

"Bundan başka, [bu işlere] Devletin karışmasını ve korumasını istemek, demokratik yeni Türk Hükümetinin kabul ettiği lâiklik ilkesine de aykırı olacaktır. Fransız Hükümetinin din konularına karışmaması, ya da öteki Hükümetlerin dinsel nitelikteki eylemlere karışmamaları gibi, Türk Hükümeti de bu konulara karışma durumunda değildir.

"Böyle olunca, Musevîler ve Hıristiyanlar, Batılı öteki ülkelerde olduğu gibi, özgürdürler ve lâik Türk Hükümeti, öteki Hükümetler gibi, din azınlıkları üyelerinin, dinlerinin gereklerini yerine getirmelerine karışamaz.

"Aile hukukuna gelince, Türkiye, bundan bir kaç yıl önce, Türkiye'de yaşayan, Müslüman, Hıristiyan ya da başka toplulukların [cemaatların] bütün din yasalarından esinlenen kanunlar yayınlamıştır; bütün Türk uyruklarına uygulanacak kanunlar, bunlardır; kaldı ki, bu da, çağdaş ilkelere uygundur. Musevîler ve

Hıristiyanlar, yurttaşlar hukukuna [medenî hukuka] göre yapılacak evlenmelerini ve boşanmalarını, isterlerse, kendi din makamlarına onaylatabileceklerdir; fakat bu, hiç bir bakımdan, Devleti ilgilendiren bir konu değildir; nasıl ki, Batı dünyasının her yanında, özellikle Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da, İsviçre'de, vb. böyle olmaktadır.

"Okullar konusunda, Türkiye, Türk dilinin öğretimi şüphesiz zorunlu kılınmak üzere, aynı durumda bulunan Devletlere kabul ettirilmiş özgürlük şartlarını, aynı şartlar altında, kabul etmektedir.

"Yukarıda sözü geçen andlaşmalardaki azınlıklara ilişkin hükümler dışında kalan hükümlerin tartışılmasına girişilmesini kabul edememekteyiz. Bundan başka, bu aynı hakların, Misak-ı Millî'miz uyarınca, Balkan Devletlerinde ve komşu Devletlerde oturan Müsülmanlara tanınması ve bu Devletlerin bütün ülkesine, eski eyaletlerine olduğu kadar bu Devletlerin kendilerine kattıkları yeni eyaletlere de uygulanması gerektiğini, açık ve kesin olarak bildirmek isteriz.

"Genel affa gelince, bunun ayrı bir sorun olduğunu düşünmekteyiz; bu yüzden, bu konuyu ayrı bir madde biçiminde sunmaktayız. Genel af, ceza gerektiren, askerî ya da siyasal nitelikte bütün eylemlerle, bunlara bağlı eylemleri kapsamalıdır.

"Yukarıda öne sürdüğümüz görüşlere dayanarak, azınlıklar sorunu ile genel affa ilişkin aşağıdaki tasarıyı Alt-komisyona sunmakla onur duymaktayım." (Bakınız *Ek B*).

M. LAROCHE, Müttefiklerin tasarısını görüşmelere temel olarak almanın ve Türk tasarısının maddelerini, Müttefikler tasarısında bunların karşılığı olan maddelerle karşılaştırmanın, işleri yürütmek bakımından, daha uygun olup olmayacağını sordu.

M. VENİSELOS, Türk tasarısını öğrenmek istediğini söyledi.

M. LAROCHE, herhangi bir şeye girişmeden önce, her iki tasarıyı karşılaştırmanın gerçekten daha iyi olacağını belirtti. Türk tasarısı belki de bir karşı-tasarı değildir; yalnız, Müttefikler tasarısında değişiklikler öngörmekte de olabilir.

RIZA NUR BEY, gerçekten, bunun böyle olduğunu söyledi.

Böyle olunca, M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetine, çalışma temeli olarak, her iki metni birden ele almayıp, yalnız Müttefiklerin metni ile yetinilmesini teklif etti; Türk Temsilci Heyeti, maddelerden her birini kendi karşı-tasarısı ile karşılaştırabilecektir.

RIZA NUR BEY, böyle yapılmasını kabul etti.

Başkan, çeşitli Temsilci Heyetlerinin Türk tekliflerini öğrenebilmelerini sağlamak üzere, oturuma saat 19.00 da son verdi.

(3) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

MÜTTEFİK TEMSİLCİ HEYETLERİNCE SUNULAN AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN TASARI

15 Aralık 1922

Madde 1

Bk. Trianon And. ve Polonya ile yapılan andl. md. 1.

Türkiye, sivil ya da askerî, hiç bir kanunun, hiç bir kararnamenin, ya da yönetmeliğin, hiç bir resmî işlemin, işbu Kesimde belirtilen hükümlere aykırı olmamasını ve onlardan üstün sayılmamasını kabul etmektedir.

Madde 2

Bk. Yunanistan ile yapılan andl. md. 2.

Türk Hükümeti, doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese, hayatlarını ve – kısıtlamasız dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere – özgürlüklerini tam olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Bir önceki paragrafta öngörülen bu hakkın serbestçe kullanımına aykırı davranışlar, söz konusu din (*culte*) ne olursa olsun, aynı cezalarla cezalandırılacaktır.

Madde 3

Türk Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana ortadan kaybolmuş ya da ailelerinden ayrı düşmüş kimselerin, soyları ve dinleri ne olursa olsun, ailelerine ya da topluluklarına [cemaatlarına] geri verilmesini ve yolsuz-yöntemsiz mallarından yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesini sağlamak için, 30 Ekim 1918 den bu yana girişilmiş çalışmaların sonuçlarını kabul ettiğini bildirir.

Türkiye, bu çalışmalara ara verilmemesi için bütün kolaylıkları gösterecektir.

Madde 4

Bk. Neuilly andl. md. 5.

Türk Hükümeti, din ve dil bakımından etnik azınlıklardan olan kimselerin göç etmelerine hiç bir engel çıkartmayacaktır.

Madde 5

Bk. Polonya ile yapılan andl. md. 7.

Bütün Türk uyrukları kanun önünde eşit olacaklar ve soy, dil ya da din ayırımı gözetilmeksizin, aynı yurttaşlık haklarıyla [medenî hak'larla] siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini gerek sözlü gerekse yazılı olarak kullanmaları bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 6

Bk. Polonya ile yapılan andl. md. 8.

Din ya da dil azınlıklarından olan Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, ilk, orta ve yüksek öğretim okulları ve başka her türlü öğretim kurulları [okullar] kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini [âyinlerini] serbestçe yerine getirmek konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 7

Bk. Polonya ile yapılan andl. md. 9.

Din ya da dil bakımından etnik azınlıklardan olan Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları kentlerde ya da bölgelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmağa ve pay ayrılmasına hakgözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar ilgili toplulukların [cemaatlerin] yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 8

Bk. Yunanistan ile andl. md. 12. 13 ve 14.

Türk Hükümeti, Türkiye'deki soy, din, dil azınlıklarından her biri için, Türk

Devletinin denetimi altında, 1 Ağustos 1914 tarihinden önce var olan biçimde, din, hayır ve öğretim işlerinde özerklik (*autonomie*) tanımayı ve bu özerkliğe dokunmamayı kabul eder.

Türk Hükümeti, bu azınlıkların aile durumlarıyla (*statut familial*) kişisel durumları (kişi halleri *statut personnel*) konularında, bu sorunları, söz konusu azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri olduğu gibi tutacaktır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına tam tanıma ve bütün kolaylıklar sağlanacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 9

Bk. Polonya ile yapılmış andl. md. 11.

Hıristiyan ya da Musevî dininden Türk uyrukları, inançlarına ya da dinlerinin gereklerine [âyinlerine] aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden, haklarını yitirmeyeceklerdir. Bununla birlikte, bu hüküm, Hıristiyan ya da Musevî dininden Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yüklemlerden bağışık tutuldukları anlamına da gelmeyecektir.

Madde 10[1]

Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar olan süre içinde, askerî ya da siyasal davranışından, ya da bu Andlaşmayı imzalamış, Türkiye'den başka Devletlere ya da bunların uyruklarına yaptığı bir yardım yüzünden hiç bir nedenle kaygılandırılmayacak ve tedirgin edilmeyecektir; Türkiye'de oturanlardan herhangi bir kimse için, böyle bir nedenle verilmiş herhangi bir hüküm tümüyle kaldırılacak ve yürütülen her türlü kovuşturma durdurulacaktır.

Siyasal olaylara ilişkin olarak yukarıda belirtilen süre içinde, âdi suç olsalar bile, bütün suçlar için, tam bir genel af ilân edilecektir.

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana olan siyasal davranışı yüzünden, ya da uyrukluğunun işbu Andlaşma ile saptanması yüzünden, kaygılandırılmayacak ya da tedirgin edilmeyecektir.

Madde 11[2]

Türkiye, Müslüman olmayan Türk uyruklarına, vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağını tanıyan bir hükmü yasalarına koymağı yükümlenir.

Bu bağışıklık vergisi aşırı olmayacak ve Türkiye'nin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanıması halinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar için eşit olacaktır.

Madde 12[3]

Milletler Cemiyeti Meclisi, Türk Hükümetine danıştıktan sonra, 1914-1918 savaşında tarafsız kalmış Devletlerin uyrukları arasından seçilecek bir temsilciyi, bu Bölümün hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını gözlemek göreviyle Türkiye'ye gönderebilecektir.

Bu temsilci, görevi süresince, Milletler Cemiyeti Misakının 7 nci maddesi uyarınca, diplomatik ayrıcalıklardan ve dokunulmazlıklardan yararlanacaktır.

Türk Hükümeti, bu temsilcinin görevini yerine getirmesi için gerekli bütün kolaylıkları sağlamağı yükümlenir.

Madde 13

Bk. Polonya ile yapılan andl. md. 12.

Türkiye, bu bölümdeki hükümlerin uluslararası nitelikte yükümler olmasını ve bunların Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisi] altında bulunmasını kabul etmektedir. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğu uygun bulmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca, bu hükümlerde, usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca kabul etmektedirler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Temsilcisinin ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden herhangi birinin, bu yükümlere aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olduğunu ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul etmektedir.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul etmektedir. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul etmektedir. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde olacaktır.

NOTLAR

1 Aynı hükmün, Yunanistan'la yapılacak andlaşmaya da konulması şartıyla.
2 Zorunlu askerlik hizmeti yürürlükte tutulursa konulacaktır.
3 Aynı hükmün Yunanistan'la yapılacak Andlaşmaya konulması şartıyla.

EK (B)

TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNİN SUNDUĞU TASARI

18 Aralık 1922

İ

Polonya, md. 1; Çeko-Slovakya, kesim 1, md. 1; Romanya.

Türkiye, işbu kesimin II nci ve V nci Maddelerindeki hükümlerin, temel yasalar olarak tanınmasını, hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da karşıt olmamasını, ya da hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiçbir resmî işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir.

II

Türkiye, Müslüman-olmayan azınlıklara, hayatları ve özgürlükleri bakımından, çoğunluğun yararlandığı aynı hakları ve aynı korumayı sağlamağı yükümlenir.

Tanınmış dinlere mensup Müslüman-olmayan azınlıklar, yerine getirilmesi kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla bağdaşmaz olmayan her mezhep, din ya da inancın gereklerini, ister özel olarak isterse açıkta, serbestçe uygulama hakkına maliktir.

III

Çeko-Slovakya, md. 7; Romanya, md. 8; Trianon, md. 58; Avusturya, md. 66; Polonya, md. 7.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanlarla aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı yapılmaksızın, kanun önünde eşit olacaklardır.

Din ayrılığı, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanma bakımından ve özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarından çalışma bakımından, hiç bir Türk uyruğunu zarara uğratmayacaktır.

Hiçbir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili serbestçe kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan

Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilme bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

IV

Romanya, md. 9; Çeko-Slovakya, md. 8; Macaristan, md. 58; Avusturya, md. 67.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hukuk bakımından ve uygulamada, Müslüman çoğunluğa mensup Türk uyruklarıyla aynı işlemi görecekler ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri karşılamak üzere, yürürlükteki kanunlara ve yönetmeliklere uygun olarak, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, okullar ve başka her türlü öğretim kurumları kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirmek konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

V

Çeko-Slovakya, md. Romanya, md. 10; Avusturya, md. 68; Trianon, md. 59.

Genel [kamusal] öğretim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına, ilkokullarda kendi dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak amacıyla gerekli kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, sözü geçen okullarda, Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmıyacaktılr.

Müslüman-olmayan Türk uyruklarının önemli bir oranda oturmakta oldukları illerde ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ve hayır işlerine genel giderlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmağa ve kendilerine pay ayrılmasına hakgözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

VI

Polonya md. 11.

Hıristiyan ya da Musevî Türk uyrukları, inançlarına ya da dinlerinin gereklerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde, mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden, haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yüklemlerden bağışık tutuldukları anlamına da gelmeyecektir.

VII

Avusturya, md. 69; Polonya, md. 12; Çeko-Slovakya, md. 14; Romanya, md. 12; Yugo-Slavya, md. 11.

Türkiye, işbu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin garantisi altına

konulmalarını kabul etmektedir. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, bu hükümlerde usulüne göre yapılacak ve Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunun razı olduğu herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca kabul etmektedirler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul etmektedir.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle öteki İmzacı Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul etmektedir. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul etmektedir. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde olacaktır.

VIII

İşbu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Balkan Devletleri ile Türkiye'nin komşusu bulunan Devletlerce bu Devletlerin bütün ülkelerinde yaşayan Müslüman azınlıklara da tanınmıştır.

(4) SAYILI TUTANAK

19 ARALIK 1922, SALI OTURUMU

Oturum, saat 16.45 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); MM. DUCA, CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreter: M. LAGARDE (*Fransa*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA, Müttefik Temsilci Heyetlerince hazırlanmış tasarının incelenmesine hemen başlanılmasını Alt-komisyona teklif etti. Türk Temsilci Heyeti bir karşı-tasarı sunmuştur. Müttefiklerin tekliflerini görüşürken, Alt-komisyonun, bu karşı-tasarının hükümlerini sürekli olarak aklında tutması gerekir.

Genel görüşme. (Devam)

Sir Horace RUMBOLD, aşağıdaki bildiride bulundu:

"Azınlıklara ilişkin hükümlerden her birini kaleme alırken, teklif edilen metinlerin Türk İmparatorluğundaki (*Empire Turc*) özel koşullara uygunluğunu sağlamak için, bunları pek dikkatli incelemek gerektiği, açıkça bellidir. Böyle bir tutum, bütün azınlıklar andlaşmalarının kaleme alınışında benimsenmiş yönteme de tam olarak uygun düşmektedir. Bu andlaşmalardan bir çoğunda, bunlara benzer öteki andlaşmalarda bulunmayan, fakat şu ya da bu ülkedeki birtakım özel durumları göz önünde tutmak için konulmuş hükümler vardır. Bu andlaşmaların bir kaçında, örneğin, Yahudilerin durumuna ilişkin hükümler vardır (bknz. Polonya ile yapılmış andlaşma, madde 10 ve 11; Romanya ile yapılmış andlaşma, madde 7); Çeko-Slovakya Devleti ile yapılmış Andlaşma (madde 10-13), *Ruthéne* ülkesinin özerk durumuna ilişkin oldukça ayrıntılı hükümler kapsamaktadır; Yugoslavya* ile

* Fransızca metinde "Yougoslavia". (S.L.M.)

yapılmış andlaşmanın 10 ncu maddesinde, Müslümanların korunmasına ilişkin özel hükümler vardır; Bulgaristan'la yapılmış Neuilly Andlaşması (madde 56), etnik azınlıkların karşılıklı ve isteğe bağlı göçüne ilişkin bir sözleşme yapılmasını öngörmektedir (böyle bir sözleşme Bulgaristan ile Yunanistan arasında, 27 Kasım 1919 da yapılmıştır); Romanya ile yapılmış andlaşma (madde 11), Transilvanya'nın *Szeckler* ve Saxon'lar toplulukları için yerel [mahallî] bir özerklik öngörmektedir. Trakya'ya ilişkin andlaşmayla birlikte yürürlüğe girmesi gereken azınlıklar andlaşmasında, Yunanistan, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra edinilmiş olan yeni ülkelerde, etnik azınlıkların haklarını da göz önünde tutan bir seçim sistemini yürürlüğe koymağı yükümlenmekteydi. Aynı andlaşma, Yunanistan'ın birtakım özel koşullarıyla ilgili başka hükümler de kapsamaktaydı – örneğin, 12 nci ve 13 ncü maddeler; andlaşmanın 14 ncü maddesi Müslümanlara güvenceler [garantiler] vermekteydi. Son olarak, Yukarı-Silezya'ya ilişkin olmak üzere, 15 Mayıs 1922 tarihli Almanya-Polonya Sözleşmesine konmuş çok ayrıntılı hükümler de belirtilebilir. Bu hükümlerde, sözleşmeyle kabul edilmiş onbeş yıllık geçiş süresi boyunca, plebisit uygulanacak ülkenin özel koşulları inceden inceye göz önünde tutulmaktadır.

"Bu açıklamalar şunu ortaya koymaktadır: Daha önce yapılmış olan – Türk Temsilci Heyetinin de kabul etmeye hazır göründüğü – azınlıklara ilişkin andlaşmalar sistemi, Lausanne Barış Andlaşmasına konulacak hükümlerin, Türkiye'nin özel durumunu tam olarak göz önünde tutacak biçimde kaleme alınmasını Türkiye'den isteyebilmeğe elverişlidir."

M. LAROCHE, Sir Horace Rumbold'un sözlerine katıldığını belirtti.

Azınlıkların korunmasına ilişkin andlaşmalar, karşılaşılabilecek bütün durumlara, ayırım yapmaksızın uygulanabilecek nitelikte sayılamazlar. Ortadaki özel durumları göz önünde tutmak gerekir. Devletler, Türkiye'yi kendileriyle aynı çeşitten anlaşmalar imzalamış olan Avrupa Devletleri ile eşit düzeyde tutmaya hazırdırlar; fakat, Avrupa andlaşmalarının dayandığı genel ilkelerin [Türkiye'nin] durumuna uydurulması da gereklidir.

RIZA NUR BEY, bu ilkeyi kabul ettiğini söyledi; fakat, Avrupa andlaşmalarının hükümlerinde, koşulların gerekli kıldığı değişiklikler yapma bahanesiyle, bunlara, Türkiye'deki azınlıklar için özel ayrıcalıklar meydana getirecek yeni hükümler eklenmesine, Türk Hükümetinin karşı olduğunu belirtmeyi de zorunlu görmektedir. RIZA NUR BEY, maddelerden her birinin tartışılmasına girişmeden önce, "azınlıklar" (*minorités*) teriminin, "Müslüman-olmayan" (*Non-musulman*) sıfatının eklenmesiyle açıklığa kavuşturulmasını istedi.

M. VENİSELOS, Rıza Nur Bey'in sözlerinin, azınlıkların korunması konusunda çağı geçmiş bir düşünceye dayanır göründüğünü söyledi. Böyle düşünmek, doğru değildir: Azınlıkların korunması, son savaş sırasında ortaya çıkmış, özü bakımından çağdaş bir düşüncedir. Öte yandan, Türk Devletinin, teokratik bir monarşi olmaktan çıkmış bulunması, Türkiye'de azınlıkların korunmasını daha az gerekli kılmış da değildir. Türk* Temsilci Heyetinin sanır göründüğü gibi, bu korumayla, yalnız din alanı göz önünde tutulmuş değildir.

* Fransızca tutanak metninde "*Ottoman*". (S.L.M.)

M. VENİSELOS, şüphesiz teokratik bir Devlet olmayan Yunanistan'ın, Müslüman azınlıkların korunması için almış olduğu tedbirleri hatırlattı. 1/14 Kasım 1913 tarihli Atina Andlaşmasının II nci Maddesini okudu. Bu hükümler, sözü geçen azınlıklara yalnız dinlerinin gereklerini ve uygulamalarını serbestçe yerine getirmeyi sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda, en geniş biçimde, aile durumlarıyla kişisel durumlarını (*statut familial et personnel*) de güvence altına almaktadır. Türk Temsilci Heyeti* bu konuları düzenleyen Türk kanunlarının bulunduğunu söylemektedir. Oysa, olmaması gereken de, işte, budur; azınlıklar için uluslararası güvenceler kabul edilmesini öngören çağdaş ilkenin önlemek istediği de budur. İşte bir örnek: 1917 de yayınlanan kanun gücünde bir kararname (*decret-loi*), Hıristiyanların dinsel evlenmelerinde kadı'nın** bulunmasını zorunlu kılmakta ve evlenmeye engel sayılan nedenleri saptamada yalnız Türk yargıcı yetkili kılmaktaydı. Bunlar, azınlıkların vicdanını yaralayan tedbirlerdir; çünkü bu konular, azınlıklardan herbirine özgü gelenek ve göreneklere, inançlara ve düşünüşlere sıkı sıkıya bağlıdır.

Berlin Andlaşmasından sonra, şimdi incelenmekte olan sorun, Bosna ve Hersek'le ilgili olarak ortaya çıkmıştı. Din makamlarının eski yetkilerini gene ellerinde tutmaları kabul edilmişti. Bu çeşit hükümlerin Türkiye'nin iç işlerine karışma anlamına geleceğini bahane ederek, bunların Türkiye için onurunu yaralayıcı nitelikte olacaklarını öne sürmeğe gelince, M. VENİSELOS, böyle bir görüşün geçerli olamayacağını söylemeği zorunlu görmektedir; çünkü, bu gibi hükümler, yalnız Müttefik uyrukluğundaki azınlıkların yararına olarak değil, çoğu zaman düşman uyrukluğundaki azınlıkların da yararına olarak, savaştan sonra yapılmış Avrupa andlaşmalarına konulmuşlardır.

Böyle olunca, M. VENİSELOS, "azınlıklar" teriminin "Müslüman-olmayan" sıfatının eklenmesiyle kısıtlanmasına karşıdır; ona göre, asıl güvence altına alınması gereken, bir ulusal topluluktan olma hakkıdır (*le droit de nationalité*); azınlıkların, kökenlerine ve bir başka Devletle hısımlıklarına ilişkin, bilinçleridir. Özellikle, azınlıklara, ulusal tarihlerini içten yakınlık duygularıyla düşünmek olanağının sağlanması önemlidir.

M. SPALAİKOVİTCH, M. Montagna'nın, Sir Horace Rumbold'un, M. Larochen'un ve M. Veniselos'un açıkladıkları genel görüşlere tümüyle katılmakta olduğunu söyledi. M. SPALAİKOVİTCH, Türkiye'nin önemle göz önünde tutmasını istediği, iki temel gözlemde bulunmayı zorunlu görmektedir.

Türk karşı-tasarısının 8 nci maddesinde, "Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Balkan Devletleri ile Türkiye'nin komşusu bulunan Devletlerce, bu Devletlerin bütün ülkelerinde oturan Müslüman azınlıklara da tanınmıştır" hükmü vardır. M. SPALAİKOVİTCH, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin, Saint-Germain Andlaşmasını imzalamakla, yeni kamu hukukunun gerekleri uyarınca, azınlıkların başkalarına saygı göstermeği tek taraflı ve resmî bir davranışla yükümlenmiş olduğunu hatırlatmak istemektedir. Bu

* Fransızca metinde "*La Délégation ottomane*". (S.L.M.)

** Fransızca metinde "*Cadi*". (S.L.M.)

bakımdan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, kendisini Milletler Cemiyetinin denetimi altına koymuştur. Sırp-Hırvat-Sloven Hükümeti, kendisi için bu konuda yeni bir yüküm kabul etmenin zorunluluğunu hiç de görmemektedir; kaldı ki, Saint-Germain Andlaşmasının hükümleri çok genel bir niteliktedir ve Türkiye'ye karşı böyle bir yüküm altına girmekle, Sırp-Hırvat-Sloven Hükümeti, Türkiye'ye öncelik tanıyan bir davranış sağlamış görünecektir.

Öte yandan, Balkanlarda "etnik azınlıklar" yerine "Müslüman azınlıklar"dan söz edildiği zaman, pan-islâmist akımın belki de yabancı olmadığı siyasal bir eğilimin etkisi altında kalınmış olduğu sanısı da akla gelmektedir. Türkiye'nin, öteki Devletlerin ülkelerindeki Müslüman azınlıklarla ilgilenmesi için hiç bir neden yoktur. Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığının, böyle bir karışmayı kabul etmesi mümkün değildir. Bu devletin katlanmağı kabul ettiği tek denetim, Milletler Cemiyetinin denetimidir. Bununla birlikte, Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığının güneyinde Türk kökenli ve az sayıda Müslüman varsa, bunlar, bu ülkenin, büyük çoğunluğu Slav kökenli olan Müslüman halkları içinde, gerçekten en önemsiz unsurdurlar.

M. DUCA, M. Spalaikovitch'in sözlerine tümüyle katıldığını söyledi. Azınlıkların korunması için, biri Müslümanlara, ikincisi de bütün öteki azınlıklara uygulanacak, iki rejim kurmanın kabul edilmez olduğunu belirtti. M. DUCA'ya göre, Romanya'nın, bu korumaya ilişkin olarak, daha önceden imzalamış olduğu Andlaşma, bu konuda herhangi bir yeni hüküm kabul etmesini yasaklamaktadır.

Müttefiklerin tasarıları ile Türk karşı tasarısının incelenmesi. Madde 1.

M. LAROCHE, bu maddenin gerek Müttefiklerin tasarısında gerekse Türk tasarısında yazılışı bakımından, esaslı bir fark göstermediğini söyledi. Bu iki metin arasında tek fark, Türk yasalarının aykırı olmaması gereken maddelerin sayılış biçimindedir.

M. LAROCHE, bu özel noktanın incelenmesini ertelemeyi teklif etti.

Bu çekince [ihtirazî kayıt] ile ve cümlenin yazılış biçimiyle ilgili bir kaç değişiklik dışında, 1 nci madde Türk tasarısındaki gibi kabul edildi.

Madde 2.

RIZA NUR BEY, 2 nci maddenin, Türkiye'de oturan herkese değil, yalnız azınlıklara uygulanması gerektiğini bildirdi. Bunun belirtilmesini istediğini bildirdi.

Öte yandan, dolaşım özgürlüğünün (*liberté de circulation*) bu maddede öngörülmesinin gereksiz olduğunu düşünmekte olduğunu söyledi. Türkiye'de artık yurt-içi ve yurt-dışı pasaportlar kaldırılmış da olduğundan, bu konu, gerçekten, salt bir iç işten başka bir şey değildir. Dolaşım özgürlüğüne ilişkin birtakım kısıtlamalar olmuşsa, savaş sırasında, askerlik gerekleri yüzünden, böyle olmuştur; bununla birlikte bu tedbir genel bir nitelikteydi ve bütün yurttaşlara uygulanmıştı.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinin belirttiği gibi, Türk Hükümeti de, dolaşım özgürlüğünü kısıtlama eğiliminde ise, bu özgürlüğü [andlaşmanın kapsamı içine almanın] bir sakıncası olmadığını düşündüğünü söyledi. Bununla

birlikte, Yunan Hükümeti, imzalamış bulunduğu azınlıklar andlaşmasına böyle bir hükmün konulmasını ve bu andlaşmada bu yolda bir değişiklik yapılmasını kabul etmektedir.

M. LAROCHE, Devletlerin, azınlıkların korunmasını sağlamakla güttükleri amacın, yalnız çeşitli ülkelerde azınlıklarla, çoğunlukta bulunan unsurlara eşitlik içinde davranmak olmadığını söyledi. Devletler, aynı zamanda, bu azınlıklara yönelmiş bir baskı rejiminin geri gelmesine karşı etkili bir koruma sağlama amacını da gütmektedirler. Bu bakımdan kabul edilmiş hükümler, esas olarak, çağdaş Avrupa Devletlerinin dayandıkları temel olan, demokratik ilkelerden esinlenmektedir.

RIZA NUR BEY, "dolaşım özgürlüğü"nün de andlaşmanın kapsamına alınmasını kabul ettiğini söyledi; fakat, "azınlık" teriminin açıklanması isteğinden vazgeçmediğini de bildirdi. RIZA NUR BEY, Türkiye'de Müslüman azınlıklar olmadığı için, bu noktada daha çok direnmektedir; Türkiye-Suriye sınırında birkaç Arap kabilesi varsa, bunlar, aslında, göçebedirler ve sınır boyunca, sınırın aynı zamanda hem ötesinde hem de berisinde yaşarlar. Kürtlere gelince, bunlar, Türk halkına tüm bağlıdır ve onlara özel bir koruma sağlamak için kaygılanmak söz konusu değildir.

M. SPALAİKOVİTCH, Sırp-Hırvat-Sloven Hükümetinin, Avusturya işgali sırasında Bosna'dan göç etmiş olan Slav Müslümanların kaderiyle ilgilenmekte olduğunu söyledi. Sayıları aşağı yukarı 50.000 olan bu Slavlar, Türkiye'de Müslüman bir azınlık meydana getirmektedirler. Böyle olunca, onların korunmasını sağlamak gereklidir.

Bu yüzden, M. SPALAİKOVİTCH, "azınlık" teriminin daraltılmamasını istemektedir.

M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetinden, "azınlıklar" teriminde hiç bir kısıtlama yapılmamasını kabul etmesi için israrda bulundu. M. LAROCHE, Rıza Nur Bey'e, görüşülmekte olan maddenin, şu ya da bu azınlığın değil, genel olarak azınlıkların korunması amacını güden Avrupa kamu hukukunun başlıca temellerinden olduğunu hatırlattı.

RIZA NUR BEY, cevabını gelecek oturuma kadar saklı tuttuğunu söyledi.

Oturuma saat 18.00 de son verildi.

(5) SAYILI TUTANAK

20 KASIM 1922, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kıralllığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*).

Tasarılardaki maddelerin görüşülmesi. (Devam)

M. MONTAGNA, bir gün önceki tartışmayı özetleyerek, Türk Temsilci Heyetinin, Müttefikler tasarısında bulunan "Türkiye'de oturan herkes" (*"tous les habitants de la Turquie"*) teriminin konmasında ısrar etmiş olduğunu söyledi. Türk Temsilci Heyetine, bu noktadaki tutumunu değiştirip değiştirmediğini sordu.

"Azınlıklar" ya da "Müslüman-olmayan azınlıklar".

RIZA NUR BEY aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Müttefiklerin tasarısı Müslüman azınlıklardan söz etmektedir; oysa, Türkiye'de bu gibi azınlıklar söz konusu olamaz; çünkü, tarihsel gelenekler, moral düşünceler, görenekler, yapılagelişler, Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında en tam bir birlik yaratmaktadır; üstelik, aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları ve öteki haklar açısından, bütün Müslümanlar, aralarında hiç bir ayırım olmaksızın, ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadırlar.

"Eski Osmanlı İmparatorluğunda ya da Türkiye Büyük Millet Meclisinde en büyük Devlet görevleri almış olanların ve almakta bulunanların yaşam öyküleri [hayat hikâyeleri] incelenirse, bu gerçek bütün çıplaklığı ile ortaya çıkar.

"Kaldı ki, bağımsız her Müslüman Hükümette, kural-dışılık olmaksızın, bütün Müslümanlar, çoğunluğun yaşantısını ve ülkeyi yöneten yasayı birlikte düzenlerler.

Bundan şu çıkmaktadır ki, Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık var olamaz ve bu sözde azınlık, çoğunlukla aynı şeydir.

"Böyle olunca, biz teklif edilen, ülkemizde yaşayan çoğunluğun, kendi hakları ve özgürlüklerine ilişkin olarak, yükümler altına girmeği kabul etmesini istemek anlamına gelmektedir; oysa, açıkça bellidir ki, bir ülkedeki çoğunluk, böyle bir yükümü, uluslararası bir belgeye, kendi eliyle sokmağa razı olamaz.

"Müslüman-olmayanlara gelince, biz onlara, bu son yıllar boyunca yapılmış andlaşmalarda yazılı ve çağdaş ilkelere tümüyle uygun olan, bütün hakları tanımaktayız.

"Alt-komisyonun sayın üyeleri dünkü görüşmelerde, azınlıkların haklarını korumayla ilgili olarak yapılmış andlaşmalardan her birinin, çeşitli ülkelerdeki çeşitli koşullara uydurulması gereğinin zorunlu kıldığı birtakım değişiklikler gösterdiğini kabul etmiş olduklarından, bu üyeler, Türk andlaşmasında, aynı nitelikte değişikliklerin yapılabileceğini de kabul etmişlerdir.

"Türk Temsilci heyetinin dünkü karşı tasarısıyla teklif ettiği küçük değişiklikler, özellikle "Müslüman-olmayan azınlıklar" teriminin kullanılmasıyla ilgilidir; bu değişiklikleri, yukarıda belirtmekte onur duyduğum nedenlerle birlikte, şimdiye kadar Türkiye'de "azınlıklar" denilince hep "Müslüman-olmayan azınlıklar"ın anlaşılması da haklı göstermektedir. Bu, Türk Temsilci Heyetinin, Üçüncü Komisyonun ilk oturumuna sunmakla onur duyduğu tarihsel açıklamadan ve İngiliz Temsilci Heyetinin sayın Başkanı Lord Curzon'un azınlıklar sorunu üzerinde her konuşmasında, sürekli olarak, "Hıristiyan azınlıklar" deyimini kullanmasından da çıkmaktadır.

"Bu yüzden, "Müslüman-olmayan azınlıklar" teriminin istenmemesi halinde, Lord Curzon'un yaptığı gibi, "Hıristiyan azınlıklar" teriminin kullanılmasını teklif ediyoruz.

"Öte yandan, M. Veniselos'un Türk aile hukukuna ilişkin olarak dün yaptığı konuşmasına karışmış birtakım yanlışları da belirtmek istemekteyim. Yunan Temsilci Heyetinin Başkanı, Hıristiyanlar arasındaki evlenmelerde müftülerin* hazır bulunmasından söz etti; oysa, yeni aile hukukunda olduğu gibi eski Osmanlı hukukunda da, Hıristiyanlar arasındaki evlenmelerde müftülerin bulunması gerekli değildir; kaldı ki Müslümanlar arasındaki evlenmelerde bile böyle bir zorunluluk yoktur. Yalnız, aile hukuku hükümleri uyarınca, Müslüman-olmayanların evlenmelerinde, evlenmenin yapıldığını doğrulamak ve evliliği kütüğe geçirmek için bir memur bulunmaktadır.

"Konuşmamı özetlemek üzere, şunları söylemekle onur duymaktayım: Türk Temsilci Heyeti, son Andlaşmalarda bulunan ve bütün Devletlerce yeterli kabul edilmiş çağdaş ilkelere uygun bütün hakları, Müslüman-olmayan azınlıklara tanımayı yükümlenmek konusunda bir an bile duraksamamaktadır; fakat, Türk Temsilci Heyeti, bundan daha ileriye gitmeği reddetmektedir.

"Şunu da eklemeyi zorunlu görmekteyim: Örneğin, dolaşım hakkına ilişkin hükümler, doğrudan doğruya ülkenin iç işlerini ilgilendirmektedir.

*Fransızca metinde "*muftis*". (S.L.M.)

"Buraya kadar belirtilen düşüncelere dayanarak, Türk Temsilcì Heyeti, azınlıkların haklarına ilişkin maddelerde "Müslüman-olmayan azınlıklar" teriminden vazgeçilmemesinde ısrar etmekle de onur duymaktadır.,,

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, Hıristiyanların evlenmesinde, Türk evlendirme görevlilerinin bulunmasında direnmekte olduğunu belirtti. Böyle bir şey, gereksiz görünmektedir; çünkü evlenmenin dinsel makamlarca, bir evlendirme memurunun bulunması gerekli olmaksızın yapılması ve sonradan da, bunun, Devlet makamlarınca kütüğe geçirilmesi yeterlidir.

Törenden sonra evlenmenin usulüne uygun olarak kütüğe geçirilmesi şartıyla, RIZA NUR BEY, bu teklifi kabule hazır olduğunu söyledi; Türk Hükümeti, bir evlendirme memurunun evlenme sırasında hazır bulunmasını istememektedir.

M. VENİSELOS, böyle bir düzenlemeye katıldığını belirtti.

Sir Horace RUMBOLD, Müttefiklerin teklif ettiği metin kabul edilmezse, ancak, "bütün azınlıklar" (*toutes les minorités*) teriminin kabul edilebileceğini söyledi. Sir Horace RUMBOLD, "Müslüman-olmayan azınlıklar" terimini hiç bir vakit kabul etmeyecektir. Öte yandan, "dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere" sözlerinin metinde kalmasını istemektedir.

M. MONTAGNA, bütün Müslümanların yararlandığı dolaşım hakkının, olduğu gibi azınlıkların hepsine tanınmasının doğru olduğunu söyledi. Savaş sırasında, bu hak, Müslüman olsun olmasın, bütün Türk uyruklarına uygulancak özel tedbirlerle kısıtlanabilecektir.

RIZA NUR BEY, dolaşım özgürlüğünün salt bir iç iş olduğunu ve bu yüzden de yalnız Türkiye'nin iç yönetimini ilgilendirdiğini belirtti.

M. LAROCHE, Misak-ı Millî'nin 5 nci Maddesiyle, 20 Ekim 1921 de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında yapılan Andlaşmanın 6 ncı Maddesinin, Müslüman-olmayan azınlıkları değil, fakat genel olarak azınlıklarla ilgili olduğunu söyledi. Misak-ı Millî'nin 5 nci maddesi şöyledir:

"*Entente* Devletleri ile düşmanları ve birtakım ortakları arasında kararlaştırılan andlaşma esasları içinde azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların aynı haklardan yararlanmaları şartıyla, bizce de kabul edilecek ve sağlanacaktır."*

Ankara Andlaşmasının 6 ncı Maddesiyle de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Millî'de açıkça tanınan azınlıklar haklarını, bu konuda *Entente* Devletleriyle, bunların düşmanları ve bazı müttefikleri arasında

* Misak-ı Millî'nin 5 nci maddesinin aslı, eski dilde, şöyledir:
"Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memalik-i mütecaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir." Bk. Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası* (1919-1965), Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayını, Ankara, 1968, s. 14.
Aynı maddenin Fransızcası, resmî tutanakta, şöyle verilmektedir:
"Les droits des minorités, ainsi qu'ils son définis dans les Traités conclus entre les Puissances de l'Entente, d'une part, leurs ennemis et certains de leurs alliés, d'autre part, doivent être confirmés et assurés par nous, dans la persuasion que les minorités musulmanes vivant dans des pays voisins auront, elles aussi, le bénéfice des mêmes droits." (S.L.M.)

yapılmış Sözleşmelerdeki aynı temele dayanarak, doğrulayacağını belirtmektedir.*

Türk Hükümetinin açıklanmış politikası, işte, budur. Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar arasında bir ayırım yapmak, ya da azınlıkların yalnız din özgürlüğünü korumak, hiç bir vakit söz konusu olmamıştır. Dil özgürlüğü de, her vakit, sağlanmıştır. Üstelik, Türk tasarısının 3 ncü Maddesi, azınlıklara, çoğunluğu tanınan "aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal hakları" sağlamaktadır. Aslında, Türk görüşü ile Müttefiklerin görüşü arasındaki ayrılık salt kuramsaldır; bu noktayı daha çok tartışmak da yararsız görünmektedir. Bunun için, M. LAROCHE, Türkiye'nin, Müttefiklerin kanıtlarını gereği gibi değerlendireceği ve onların görüşüne katılacağı kanısıyla, tartışmanın ertelenmesini teklif etmektedir.

Dolaşım özgürlüğü.

Dolaşım özgürlüğüne (*liberté de circulation*) gelince, Türk Hükümetinin, bu özgürlüğü, savaş sırasında özel tedbirlerle düzenlemesi hakkını tanımamak söz konusu değildir. Şimdi, Alt-komisyonun incelemesine sunulmuş bulunan hükümler, yalnız normal dönemlerde uygulanacak olan hükümlerdir. Türk Temsilci Heyetinin haklı kaygılarını göz önünde tutmak üzere, M. LAROCHE, "barış zamamında" sözlerini eklemeyi teklif etmektedir. Her halde, Türk Temsilci Heyeti, kendisine teklif edilen hükümlerin, ulusal savunma gereklerine hiç bir bakımdan aykırı olmadığına iyice güvenmelidir.

RIZA NUR BEY, Misak-ı Millî'nin 5 nci Maddesiyle, Ankara Andlaşmasının 6 ncı Maddesinde, bir sıfat eklenmemiş olan "azınlıklar" sözünün, "Müslüman-olmayan azınlıklar" anlamına geldiğini belirtti. Öte yandan, din gereklerini serbestçe yerine getirme dışındaki haklar, Türk tasarısının başka maddeleriyle korunmaktadır.

RIZA NUR BEY, "Müslüman-olmayan azınlıklar" teriminin incelenmesini ileriye bırakmayı kabul ettiğini söyledi.

Öte yandan, RIZA NUR BEY, "tam dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere" sözlerinin, "barış zamanında" sözlerinin eklenmesiyle bile, Türk egemenliğine kısıtlama getirdiği görüşündedir.

M. LAROCHE, bu yorumu kabul edemeyeceğini söyledi: Müttefiklerin isteği, özel kısıtlamalarla, azınlıkların dolaşımına engel çıkartılmamasıdır.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, barış zamanında, kim olurlarsa olsunlar, uyruklarının dolaşım özgürlüğünü hiç bir vakit kısıtlamamış olduğunu bildirdi. Bu çeşit tedbirler, yalnız savaş zamanında alınmış ve ayrım yapmaksızın, bütün Türk uyruklarına uygulanmıştır.

M. LAROCHE, şu anda Alt-komisyona sunulmuş olan hükümlerin, azınlıklara ilişkin olarak Türk Hükümetinin kabul etmeyi yükümlenmiş bulunduğu Avrupa andlaşmalarındaki hükümlere benzer olduklarını hatırlattı. Şöyle bir metin teklif etti:

"Türkiye, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı

* S. 208 de.

gözetmeksizin ..... azınlıklara, hayat ve özgürlüklerinin tam ve eksiksiz korunmasını sağlamağı yükümlenir.*

"Azınlıklar, Türk Hükümetince, kamu düzeninin korunması ya da ulusal savunma için bütün Türkiye ülkesinde ya da bu ülkenin bir parçasında, Türk uyruklarının hepsine uygulanmak üzere alınacak tedbirler dışında, dolaşım özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır."

RIZA NUR BEY, bu biçimde yazılmış maddenin ikinci fıkrasını kabul ettiğini söyledi. Birinci paragrafın metnine gelince, "doğum, bir ulusal topluluktan olmak, dil, soy ya da din" sözleri üzerinde çekincede [ihtirazî kayıtta] bulunduğunu belirtti.

RIZA NUR BEY, Müttefiklerin tasarısında 2 nci Maddenin, şu sözlerin eklenmesiyle tamamlanmasını istedi: "*gereklerinin yerine getirilmesi kamu düzeni ya da ahlâk kurallarıyla bağdaşmaz olmayan* din ya da inanç..."

M. LAROCHE, bu paragrafın "Türkiye'de oturan herkes" sözleri yerine "azınlıklar" terimi ile başlamasını istedi.

M. VENİSELOS, Rıza Nur Bey'in teklif ettiği eklemeyi kabule hazır olduğunu söyledi; şu şartla ki, Türk Temsilci Heyeti, bu maddenin, Noel ve Paskalya yortularındaki gece yarısı töreni ve dinsel toplu yürüyüşler (*la messe de minuit et les processions*) gibi Hıristiyanlık törenlerine, Türk makamlarının karışmasına yol açmayacağı konusunda resmen güvence versin. M. VENİSELOS, bu güvenceyi, geçmişte, bu törenlere Devlet görevlilerinin bir çok kez karışmış olmaları yüzünden istemektedir.

RIZA NUR BEY, Türk makamlarının, ne biçim olursa olsun, dinsel törenlere karışmayacakları konusunda güvence vermeye razı olduğunu söyledi; şu şartla ki, bu törenler kamu düzenini bozmasın ve ahlâk kurallarına aykırı olmasın.

Müttefik tasarısında, 2 nci Maddenin 3 ncü paragrafına ilişkin olarak, RIZA NUR BEY, azınlıklara ilişkin Avrupa andlaşmalarında eşi bulunmayan böyle bir hükümle güdülen amacın ne olduğunu sordu.

M. VENİSELOS, kendi açısından, bu paragrafın metinde bırakılmasını istediğini söyledi; çünkü, Türk yasalarında, din konusunda son derece ağır cezalar vardır: Dinini bırakıp Hıristiyanlığı kabul eden her Müslüman ölüm cezasına ve yurttaşlık haklarından yoksun bırakılma cezasına çarptırılabilir.

RIZA NUR BEY, İslâm hukukunda böyle bir hükmün bulunmadığını söyledi; bununla birlikte, Türk Hükümeti din konularına karışmayı hiç istememektedir.

M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyeti bütün uyrukların kanun önünde eşitliğini kabul ettiğine göre, böylesine ağır tedbirlerin uygulanmasından çekinilecek bir şey olmadığını belirtti: Çünkü bu tedbirler, ister Hıristiyanlığa geçen Müslümanlara, isterse Müslümanlığa geçen Hıristiyanlara, ayırım yapmaksızın uygulanacaktır.

M. VENİSELOS, Türklerin uyguladıkları yöntemlere ilişkin olarak edinmiş olduğu uzun tecrübenin, kendisine, kuram ile uygulama arasında büyük bir ayrılık

* Ankara Andlaşmasının 6 ncı Maddesi şöyledir:
"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Misak-ı Millî'de alenen tanınan ekalliyetler hukukunun, bu hususta Düvel-i Müttefike ile bunların hasımları ve bazı müttefikleri arasında mün'akit mukavelâttaki aynı esasa müsteniden kendi tarafından teyid olunacağını beyan eyler." (S.L.M.)

olduğunu öğrettiğini söyledi; her ne kadar Türk Anayasası bütün Türk uyruklarına inançlarının gereklerini serbestçe yerine getirmelerini güvence altına alırsa da, uygulamada, bu özgürlüğe pek çok aykırılıklar işlenmiştir.

Oturuma saat 11.30 da son verildi.

(6) SAYILI TUTANAK

21 ARALIK 1922, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); M. ANTİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); M. COLLAS (*Yunanistan*).

Tasarılardaki maddelerin incelenmesi.

Başkan, oturumu açarken, Alt-komisyonun çalışmalarını şimdiye kadar geciktiren ayrıntılar üzerindeki tartışmaları aşırı ölçülerde uzatmamak konusunda, daha önce yapmış olduğu tavsiyeyi hatırlattı. Alt-komisyon, geçen oturumunda, Müttefikler tasarısının 2 nci maddesini incelemekte kalmıştı.

M. MONTAGNA, bu maddenin son fıkrasını görüşmeye koydu.

M. VENİSELOS, her ne kadar her iki fıkranın da yeterli bir güvence [garanti] sağlamadığını düşünmekte ise de, bir iyi niyet örneği vermek için, son fıkrasının metinden çıkartılmasına razı olduğunu söyledi.

M. LAROCHE, uzlaşma yolunda verdiği örnekten ötürü, M. Veniselos'a teşekkür etti ve Türk Temsilci Heyetinin de, bunu, gereği gibi değerlendirmekte kusur etmeyeceğine inandığını belirtti.

M. MONTAGNA, ufak tefek güçlükleri ortadan kaldırmak üzere, önce, üzerinde enaz görüş ayrılığı olan maddelerin görüşülmesini teklif etti.

M. LAROCHE, bu bakımdan, Türk tasarısıyla Müttefiklerin tasarısında birbirlerine çok benzeyen bir kaç madde görmüş olduğunu söyledi. Şöyle ki:

Müttefikler tasarısındaki 5 nci madde, Türk tasarısının 3 ncü maddesine uymaktadır; Müttefikler tasarısının 6 ncı maddesi, Türk tasarısının 4 ncü

maddesinin karşılığıdır; Müttefikler tasarısının 7 nci maddesi, Türk tasarısının 5 nci maddesinin karşılığıdır; Müttefikler tasarısının 9 ncu maddesi, Türk tasarısının 6 ncı maddesi karşılığıdır.

Madde 5.

M. MONTAGNA, Müttefikler tasarısının 5 nci maddesini okudu:

"Bütün Türk uyrukları kanun önünde eşit olacaklar ve soy, dil ya da din ayırımı gözetilmeksizin, aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

"Din, inanç yada mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

"Hiç bir Türk uyruğunun, gerek özel gerek ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

"Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini gerek sözlü gerekse yazılı olarak kullanmaları bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır."

M. LAROCHE, Türk tasarısının 3 ncü maddesindeki ilk iki fıkra ile, M. Montagna'nın okuduğu maddenin birinci fıkrası arasında, metinlerin kapsamı bakımından, büyük bir fark görmemekte olduğunu söyledi. Bu noktada, Türk Temsilci Heyetine moral bir memnunluk vermek için, onun sunduğu metni kabul etmeyi teklif ettiği.

M. VENİSELOS, bu teklifi kabul ettiğini söyledi.

M. LAROCHE, ikinci fıkradaki "inanç ya da mezhep ayrılığı" kelimelerinin Türk tasarısında neden çıkartılmış olduğunu sordu. Müttefikler bunları gerekli görmektedirler; çünkü, Hıristiyan dininde, bir çok inançlar ve mezhepler vardır.

RIZA NUR BEY, bu kelimelerin eklenmesini teklif etti.

M. LAROCHE, 3 ncü fıkranın, her iki tasarıda da eş olduğunu belirtti.

Türk Temsilci Heyeti, 4 ncü fıkraya, "Devletin resmî dili bulunmasına rağmen" sözlerini eklemiştir; Müttefikler bunu kabul etmeğe hazırdırlar. Bununla birlikte, M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetine, mahkemeler önünde, Türkçeden başka dillerin yazılı olarak kullanılmasını reddetmenin yerinde olup olmadığını sormaktadır.

M. VENİSELOS, bu noktada, Türk Temsilci Heyetinin görüşünü destekleyeceğini söyledi. Ayrı ayrı dilleri olan bir çok azınlığın yaşadığı bir Devlette, mahkemelerde bütün bu dilleri yazılı olarak kullanma olanağı, adaletin işlemesini ciddî olarak engelleyecektir.

Madde 6.

M. MONTAGNA [5 nci madde üzerinde] görüş birliğine varılmış olduğunu belirterek, 6 ncı maddenin görüşülmesine geçti ve bu maddeyi okudu:

"Din ya da dil bakımından etnik azınlıklardan olan Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı

güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, ilk, orta ve yüksek öğretim kolları ve başka her türlü öğretim kurumları [okullar] kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirmek konularında eşit haklara sahip olacaklardır."

M. LAROCHE, ileride çözümlenecek bir ilke sorunu olan "etnik azınlıklar" sözlerine ilişkin sorunu askıda bırakarak, Müttefiklerin tasarısında birinci cümlede teklif edilen "öteki Türk uyruklarıyla" kelimelerini, "Müslüman çoğunluğa mensup" sözleri üzerinde ısrar etmeksizin, kabul etmesini, Türk Temsilci Heyetinden istedi.

RIZA NUR BEY, bu değişikliği kabul etti.

Tasarının 6 ncı maddesinin ikinci cümlesi üzerinde M. VENİSELOS'un, M. LAROCHE'un ve RIZA NUR BEY'in katıldıkları bir tartışma oldu.

M. LAROCHE, bu maddeden yararlananlar arasına yüksek öğretim kurumlarını daha açıkça almak amacıyla, Türk tasarısındaki, "....okullar, başka her türlü eğitim kurumları" kelimeleri yerine, "her türlü eğitim ve öğretim kurumları" sözlerinin konmasını teklif etti.

M. MONTAGNA, Müttefik tasarısında 6 ncı maddeyle, Türk tasarısının 4 ncü maddesinde göndermede bulunduğu Polonya ile yapılmış Andlaşmanın 8 nci maddesinin, Türk tasarısında bulunan "yürürlükteki kanunlara ve yönetmeliklere uygun olarak" kelimelerinin bulunmadığını belirtti.

M. VENİSELOS, bu çekincenin [ihtirazî kaydın], maddenin güttüğü amacı tümüyle ortadan kaldırabileceğini söyledi.

M. LAROCHE, bu çekincenin, Çek andlaşmasıyla Romen andlaşmasında da bulunmadığını belirtti; Türk Temsilci Heyetine, bu çekinceden vazgeçmekle, kendisinden, işlenebilecek aykırılıkları cezalandırmamasının istenmekte olmadığını açıkladı.

RIZA NUR BEY, bu kelimelerin metinden çıkartılmasını kabul etti.

M. LAROCHE, bu davranışından ötürü Rıza Nur Bey'e teşekkür etti; çünkü, kendisi, bu düzeltmenin hakgözetirliğe uygun düştüğü kanısındadır.

Madde 7.

M. MONTAGNA, [6 ncı madde üzerinde] görüş birliğine varılmış olduğunu belirterek, Müttefikler tasarısının 7 nci maddesini okudu:

"Din ya da dil bakımından etnik azınlıklardan olan Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları illerde ve bölgelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmağa ve pay ayrılmasına hakgözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

"Bu paralar, ilgili toplulukların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir."

M. LAROCHE, Türk tasarısında 5 nci maddenin, Müttefikler tasarısında bulunmayan, fakat azınlıklara ilişkin bir çok andlaşmada bulunan bir fıkra ile başladığına işaret etti. Bu fıkra, kamusal [genel] eğitimle ilgilidir; oysa bir önceki madde özel öğretimle ilgilidir. Özel öğretimde, azınlıklar, bütün dersleri kendi

dillerinde verme hakkına sahip olacaklardır. Kamusal öğretimde [Devlet okullarında] ise, sayıca önemli azınlıkların bulunduğu illerde, Türk Hükümeti, Devlet okullarında, derslerin, azınlıkların dilinde verilmesini kabul edecektir. M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetince teklif edilen bu fıkranın metinde kalması teklifinde bulundu.

Alt-komisyon bu eklemeyi kabul etti.

M. VENİSELOS, kesin olarak kaleme alınacak maddenin ikinci fıkrası yerine geçecek olan, Müttefikler tasarısındaki 7 nci maddenin 1 nci fıkrasında "din" kelimesinin, Türk tasarısında çıkartılmış olduğunu belirtti.

RIZA NUR BEY, Müslümanlıkla ilgili dinsel öğretim [tedrisat-ı şer'iye] için Türk Devleti ödenek vermediğine göre, bir azınlığın dinsel öğretimi için topluluklara [cemaatlere] Devlet bütçesinden para ayırmanın mümkün olmadığını anlattı.

M. LAROCHE, Müttefikler tasarısının, bir zorunluluğu değil, fakat bir olasılığı öngörmekte olduğunu belirtti. "Devlet bütçesinden sağlanabilecek paralar" kelimeleri, yalnız, böyle bir ödenek ayırması yapılması halinde, azınlıkların da bundan hakgözetir bir pay almalarını öngörmektedir.

Bu açıklama ile tatmin olan RIZA NUR BEY, "din" kelimesinin metinde kalmasını kabul ettiğini söyledi; fakat, 7 nci maddenin son fıkrasındaki "topluluklar".[cemaatler] kelimesinin çıkartılmasını istedi; çünkü, "topluluklar" sözü "dinsel topluluklar" (*communautés religieuses*) anlamına gelmektedir; bu yüzden, biraz önce yapılan açıklamalara göre de, onlara bir ödenek ayrılması gerekmeyecektir.

M. LAROCHE, "topluluklar" kelimesinin çeşitli biçimlerde yorumlanabilecğini kabul etti ve "ilgili kurumların ya da tesislerin (*établissements ou institutions intéressés*) yetkili temsilcilerine" kelimelerinin konması teklifinde bulundu.

Bu biçimde değiştirilen 7 nci madde, Alt-komisyonca kabul edildi.

Madde 9.

M. MONTAGNA, Müttefikler tasarısının, Türk tasarısındaki 6 ncı maddenin her bakımdan eşi olan, 9 ncu maddesini okudu: böylece, bu madde üzerinde görüş birliğine varılmış bulunmaktadır.

Madde 3.

Ortadan kaybolmuş kimselerin aranması ve bunların mallarının geri verilmesi.

Dört madde böylelikle kabul edildikten ve küçük güçlükler ortadan kaldırıldıktan sonra, BAŞKAN, oturumun başında ertelenmiş olan 3 ncü maddenin görüşülmesine dönülmesini teklif etti. Müttefikler tasarısının 3 ncü maddesini okudu;

> "Türk Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana ortadan kaybolmuş ya da ailelerinden ayrı düşmüş kimselerin, soyları ve dinleri ne olursa olsun, ailelerine ya da topluluklarına [cemaatlerine] geri verilmesini ve yolsuz-yöntemsiz mallarından yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesini sağlamak için, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana girişilmiş çalışmaların sonuçlarını kabul ettiğini bildirir.

"Türk Hükümeti, bu çalışmalara ara verilmemesini sağlamak için gerekli bütün kolaylıkları gösterecektir."

Sir Horace RUMBOLD, bu maddeye ilişkin olarak, aşağıdaki bildiride bulundu:

"Bundan önceki bir oturumda Başkanımızca belirtilen görüşü tümüyle paylaşmaktayım: Uğraştığımız sorunları ele alırken, her türlü tartışma çıkarıcı tutumdan kaçınmak gerekir. Ben, Türk Temsilci Heyetinin duygularını yaralamak istemediğim gibi, geçmişin malı olmuş sorunlara da, gereğinden çok, dönüş yapmak istememekteyim. Bununla birlikte, tasarımızdaki 3 ncü Maddenin hangi etkenlerle kaleme alındığını anlatabilmek için, itiraz kaldırmaz birtakım gerçek durumlarla ilgili gözlemlerde bulunmak gerekmektedir. O zamanki Türk Hükümetince izlenmiş politika, savaş süresince, Türkiye'de Hıristiyan nüfusun çok büyük bir yer değiştirmesine yol açmıştır. Bu olayın bir çok sonuçları arasında ikisi, bugün bizi ilgilendirmektedir. Bunlardan birincisi, şudur: Doğal koruyuculuğundan yoksun kalmış bir çok kadınlar ve genç kızlar, İslâmiyeti kabulden başka kurtuluş yolu göremedikleri gibi, ailelerinden ayrı düşmüş ve Müslüman ailelerce ya da Türk makamlarınca toplanmış bir çok çocuğa da gene bu din benimsetilmiştir. İkinci sonuç da şudur: "Bırakılmış Mallar Kanunu" [Emval-i Metruke Kanunu] denilen kanunun uygulanmasıyla ve başka yollardan da, azınlıklara mensup birçok kimse mallarından yoksun kılınmıştır. Mondros Silâh-bırakışımından [Mütarekesinden] hemen sonra, Müttefik makamları, doğruluğunu kimsenin tartışmadığı bu olaylardan doğan durumla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Türk Hükümetinin kendisi de, Müslüman-olmayan topluluklara yapılmış haksızlığın, elden geldiği kadar çabuk onarılmasında kendisine düşen moral sorumluluğu kabul etmiştir. İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komutanlığı, bu sorunla daha yakından ilgilenmiştir. [Komutanlığın] bu konuda, Türk Hükümetinin rızasını, her zaman almış olarak davranmış bulunduğunu belirtmek isterim. Her iki tarafça da harcanan çabalarla, pek çok çocuk ilk dinlerine döndükleri gibi, pek çok kadın da, kendi topluluklarının bağrına dönebilmeleri için kendilerine tanınan seçme özgürlüğünden yararlanmışlardır. Hıristiyanların mallarına gelince, İstanbul'da ve başka yerlerde, mallarından yoksun bırakılmışların hak istemlerini incelemek üzere, karma komisyonlar kurulmuştur. Merkez Hükümetin gösterdiği iyi niyete rağmen, Komisyonlar, İstanbul dışında, yerel [mahallî] koşullar yüzünden, çalışmalarını sürdürememişlerdir. İstanbul'daki Komisyon, bir kaç ay öncesine kadar çalışmıştır. Komisyonlar, çok sayıda istemleri, tam bir tarafsızlık içinde incelemişlerdir; bir çok malı, bunlardan yoksun bırakılmış sahiplerine geri verdirmişlerdir; yazık ki, Türk Hükümetinde görülen bir tutum değişikliği, alınmış kararların uygulanmasına, yakın zamanlarda engeller çıkartmıştır. Bu yüzden, bu kararlardan birtakımı ya hâlâ uygulanmamıştır, ya da ancak yeni yeni uygulanmağa başlanmıştır.

"Türk Temsilci Heyetinin ara vermeksizin ortaya atıp durduğu, Avrupa Devletleriyle yapılmış andlaşmalar, azınlıkların din özgürlüğünü ve mallarının güvenliğini güvence [garanti] altına almaktadır. Türkiye'deki özel koşulları göz önünde tutarak, Türk Temsilci Heyetinden, tasarımızın 3 ncü maddesine katılmasını istediğimiz zaman, bu ilkelerden ayrıldığımızı sanmamaktayız. Bu madde

iki amaç gütmektedir: Şimdiye kadar yapılmış olanların geçerli sayılması ve elverişsiz koşullar yüzünden tamamlanması mümkün olmayan bir çalışmaya ara verilmemesi. Bu çalışmanın, tarafsız bir makam olan Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında tamamlanmasına razıyız."

RIZA NUR BEY, Silâh-bırakışımından [Mütarekeden] sonra, Komisyonların kurulduğunu ve bunların araştırmalarına Türk Hükümetinin her türlü kolaylığı gösterdiğini söyledi; fakat bu Komisyonların çalışmalarına pek çok yolsuz-yöntemsiz davranışlar da karışmıştır. Müslümanların yığın yığın malları Hıristiyanlara verilmiştir; Müslüman çocuklar, Ermeni öksüz yurtlarına konulmuştur. Bütün bunlar, geçmişte kalmıştır; oysa, Konferans, gelecekle uğraşmalıdır. İşte bunun içindir ki, Türk Temsilci Heyeti, geçmişe dönülmesini istememektedir.

Sir Horace RUMBOLD, bu maddeyi tasarıdan çıkartmakla, ileride, Komisyonların yaptıkları şeylerin yeniden tartışma konusu olmasından çekinip çekinmediğini, Rıza Nur Bey'e sordu.

RIZA NUR BEY, böyle durumlar ortaya çıkarsa, bunlara mahkemelerin bakacaklarını söyledi.

Bu komisyonların hukuk açısından niteliği üzerinde, M. GALLİ'nin, M. VENİSELOS'un, RIZA NUR BEY'in ve M. LAROCHE'un katıldıkları bir tartışmaya girişildi.

RIZA NUR BEY, yalnız geçmişi ilgilendiren 3 ncü maddeyi kabul etmeyeceğini kesin olarak bildirdi.

Bu Komisyonların yaptıkları işler konusunda, Başkanca kendisine soru yöneltilen M. RYAN, herkesin ve bütün malların geri verilmesinin henüz tamamlanamadığını, Komisyon üyesi Müttefik subaylarının, Rıza Nur Bey'in dediği gibi, bütün Türkiye'yi dolaşamadıklarını söyledi. İstanbul'da bile, alınmış kararların hepsi yürürlüğe konulmuş değildir. Rıza Nur Bey, bu olayların geçmişte kaldığını söylemiştir; bu, Türk Temsilci Heyetinin görüşünce, Türk Hükümetinin, yapılmış olanlara geri dönmek niyetinde olduğu anlamını mı taşımaktadır?

M. MONTAGNA, bu sorunun, Türk itirazlarını da göz önünde tutarak hazırlanmış yeni bir metnin sunulacağı gelecek bir oturuma ertelenmesine razı olup olmadığını, Rıza Nur Bey'e sordu.

RIZA NUR BEY, bu teklifi kabul ettiğini bildirdi.

Madde 4.

M. MONTAGNA, bu davranışından ötürü Rıza Nur Bey'e teşekkür etti ve Müttefikler tasarısının 4 ncü maddesinin tartışılmasına geçilmesi için, bu maddeyi okudu:

"Türk Hükümeti, din ya da dil bakımından etnik azınlıklardan olan kimselerin göç etmelerine hiç bir engel çıkartmıyacaktır."

RIZA NUR BEY, bu maddenin tasarıya konuluş nedenlerini anlamadığını söyledi. Savaş zamanında böyle bir göç, bir Devlet için çok zararlı olabilir.

M. VENİSELOS, az önce meydana gelen olaylar ve Rumların yurtdışı edilmelerinden sonra, Türk Hükümetinin bu maddeyi reddedemeyeceğini söyledi.

M. VENİSELOS ile RIZA NUR BEY arasında karşılıklı bir görüş açıklamasından sonra, oturuma saat 11.55 de son verildi.

(7) SAYILI TUTANAK

22 ARALIK 1922, CUMA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.30 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: MM. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); LAGARDE (*Fransa*).

Tasarılardaki maddelerin incelenmesi.

Alt-komisyon 4 ncü maddenin incelenmesine girişti.

M. MONTAGNA, bu maddenin, örneğin savaş sırasında uygulanabilecek kısıtlamalar dışında, isteğe bağlı olarak göç etme hakkını sağlama amacını güttüğünü açıkladı.

RIZA NUR BEY, kural-dışı durumlar açıkça belirtilmek şartıyla, bu maddeyi kabul ettiğini söyledi.

Sir Horace RUMBOLD, göç etme özgürlüğünü sağlamak için ayrı bir madde yapılmamasının daha uygun olacağını; 2 nci maddeye, "kısıtlamasız dolaşım özgürlüğünü" sözlerine, "dolaşım" ile "özgürlüğünü" kelimeleri arasında "ve göç etme" kelimelerinin eklenmesinin yetebileceğini söyledi.

Alt-komisyon bu teklifi kabul etti ve 10 ncu maddenin incelenmesine geçti.

Genel af.

M. MONTAGNA, adalet işlerinin iyi yönetilmesini sağlamak bakımından, genel af uygulamasının sona ereceği bir tarih saptanmasının zorunlu olduğunu söyledi. Gerçekten, bu tarih, barışın yapıldığı tarih olarak saptanırsa, bu maddenin kapsamını öğrenmiş olan kimseler, cezalandırılma korkusu duymaksızın suçlar işleyebilirler.

M. VENİSELOS, bu maddenin kapsamını kabul etti ve Yunan Hükümeti adına da buna benzer bir yüküm altına girmeğe hazır olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, genel affa ilişkin olarak, Alt-komisyona bir maddeler tasarısı sundu (Bakınız, *Ek*).

M. LAROCHE, andlaşmaya böyle bir madde konulmasının daha iyi olacağını söyledi. Biri Türkiye'ce, öteki de Yunanistan'ca imzalanacak birbirinin eşi iki bildiriyle, karşılıklı olma şartı sağlanmış bulunacaktır.

RIZA NUR BEY, Müttefiklerin elinde, özellikle İtalya'da ve İngiltere'de, daha birtakım Türk savaş tutsaklarının bulunduğuna işaret etti.

Sir Horace RUMBOLD, bildiğine göre, İngiltere'de yalnız bir Türkün tutuklu bulunduğunu söyledi.

M. GUARİGLİA, İtalya'da Türk savaş tutsaklarının bulunduğunu sanmadığını bildirdi.

M. LAROCHE ve Sir Horace RUMBOLD, savaş tutsakları sorununun Alt-komisyonun yetkilerini aştığını düşünmektedirler. M. LAROCHE, ayrıca, savaş tutsakları sorununun andlaşma içinde düzenlenmesinde sakıncalar da görmektedir; çünkü, Alman Hükümeti, bu tutsaklara ilişkin bütün genel af maddelerinden yararlanmağa kalkışabilir. M. LAROCHE, bu konudaki Türk isteğinin, Fransa ile Türkiye arasında savaş tutsaklarının mübadelesini Ankara Andlaşması düzenlemiş bulunduğuna göre, daha da az önemli olduğunu hatırlattı. Kaldı ki, M. LAROCHE, yapacakları etkilerle, Fransız Hükümetinin genel politikasını ilgilendiren bu çeşit yükümlere girmeğe yetkili de değildir.

M. VENİSELOS, genel affa ilişkin Türk tasarısının özünü inceleyerek, 4 ncü paragrafın kaleme alınışında esinlenilen zihniyetin, göz önünde tutulan bağışlayıcı davranışın kapsamını bir hayli daralttığını bildirdi; örneğin, bu metne göre, öteki tarafın yararına olmayan bir askerî suç işlemiş bir kimse, genel aftan yararlanamayacaktır. M. VENİSELOS, af tedbirinin genel olmasından ve özellikle – öteki tarafın yararına olarak işlenmiş bir suçu ispatlamak da son derece güç olduğuna göre – bütün askerî suçları kapsamasından yanadır.

M. LAROCHE, M. Veniselos'un görüşünü paylaşmaktadır. Kendisi, üstelik, bağışlama eyleminin daha da geniş olmasını isterdi. Müttefiklerce teklif edilen metinde "genel af" ("*amnestie*") terimi yoktur; fakat, "Türkiye'de oturanlardan hiç kimse kaygılandırılmayacak ve tedirgin edilmeyecek" denilmektedir. Bu biçimde yazmakla, Müttefikler, savaş sırasında işlenmiş bütün eylemlerin tüm olarak unutulmasını elde etme amacını gütmüşlerdir; yalnız bütün kovuşturmaların durdurulmasını ve bütün cezaların kaldırılmasını değil, fakat genel aftan yararlanmışlara yöneltilebilecek her türlü tedirgin edici eylemlerin, her türlü angaryaların önlenmesini de istemişlerdir.

RIZA NUR BEY, tasarısından vazgeçmediğini söyledi. Ona göre, önemli olan, kovuşturmaların durdurulmasıdır. Ne olursa olsun, affın mümkün olduğu kadar genişletilmesini kabul etmektedir. Bunun için, her iki teklifin de bir yana bırakılmasını, fakat bunlara dayanılarak, yeni bir teklif hazırlanmasını öne sürdü.

Askerlik hizmeti.

M. VENİSELOS, Yunan Hükümetinin, 11 nci maddenin Türkiye'ye yüklediği yüküme eş bir yüküm kabul etmeğe hazır olduğunu söyledi; aslında, Yunan ulusal yasalarıyla, Yunanistan'daki Müslümanlara böyle bir kayrada [lütufta] bulunulmuştur.

RIZA NUR BEY, bu maddeyi kabul etmediğini söyledi; ona göre, askerlik hizmetine ilişkin bütün maddeler, yalnız, her ülkenin iç yönetiminin yetkileri içinde kalmaktadır. RIZA NUR BEY, Türkiye'de askerlik hizmetinden bağışıklığı öngören bir kanun yayınlanırsa, bunun, ayırım yapmaksızın, bütün Türk uyruklarına uygulanacağından şüphe etmemektedir. Fakat, 1908 Anayasasına temel olarak, kanun önünde eşitlik ilkesini koymuş bulunan Türkiye, bu ilkeden böyle bir ayrılışı kabul edemez.

Uyrukların katlandırılacakları yüklemlerin eşit olması gereklidir.

M. VENİSELOS, Yunan Hükümetinin, tek taraflı bir eylemle, yalnız Müslümanları askerlik hizmetinden bağışık tutmuş olduğunu hatırlattı. Kendisi, Türk Temsilci Heyetince öne sürülen kanıtı göz önünde tutmak isteğindedir; fakat gerek Müslümanlar, gerekse Müslüman-olmayanlar için, askerlik hizmetinden bağışık tutulma hakkını kabul etmek yeterlidir. M. VENİSELOS, daha da önemli bir ödünde [tâvizde] bulunmağa da hazırdır; askerlik hizmetinden bağışıklık Müslüman-olmayan halkların huzuru için öylesine önemlidir ki, M. VENİSELOS, bu halkların oy kullanma hakkından vazgeçerek, bu bağışıklığın karşılığını ödemelerini kabul etmeğe kadar gidebilecektir. Siyasal hakların kısıtlanması karşılığında, askerlik hizmetinden bağışıklığın kabul edildiğini belirtmek yetecektir. Bu çözümün, Türk Hükümetine yöneltilebilecek her türlü eleştirmeleri önleme üstünlüğü de olabilecektir; Türk Hükümeti, gerçekten, Müslüman-olmayanlara karşı vermeği kabul ettiği ödünün [tâvizin] eş değerde bir zarar-giderimle karşılandığını söyleyebilecektir.

M. VENİSELOS, öne sürdüğü teklifin, Türkiye'deki Müslüman-olmayan halkların yetkili temsilcilerinin isteğine uygun düştüğünü de bildirmeği gerekli görmektedir.

RIZA NUR BEY, M. Veniselos'un görüşünü kabul etmediğini söyledi.

Sir Horace RUMBOLD, Türkiye'den istenilen ödünün [tâvizin], Rıza Nur Bey'in düşünür göründüğü ölçüde olağanüstü bir şey olmadığını belirtti. Bu konuda, İngiltere'nin, savaş sırasında, zorunlu askerlik hizmetini İrlanda'ya uygulamadığını hatırlattı.

RIZA NUR BEY, Türkiye'nin durumunun buna benzemediğini söyledi; çünkü, ülkenin [Türkiye'nin] kaynakları azdır. RIZA NUR BEY, askerlik hizmetinden bağışıklığı kabul etmenin, kendisi için mümkün olmadığını yeniden belirtti; çünkü, Türk yasalarının temel ilkelerinden birisi, bütün yurttaşların eşitliğidir; üstelik, böyle bir hüküm, Türk egemenliğine de açıkça aykırı düşecektir.

M. VENİSELOS, Türkiye'de azınlıklar oranının düşük olduğunu, bu yüzden de teklif edilen tedbirin, Türk ordusunun mevcudu üzerinde hiç bir etki yapmayacağını söyledi.

M. LAROCHE, Rıza Nur Bey'e, Hıristiyanların, hiç olmazsa, astsubayları da

Hıristiyanlardan olacak, özel taburlarda hizmet görmelerini kabul etmesi teklifinde bulundu.

RIZA NUR BEY, bu yolun Balkan savaşları sırasında denendiğini ve Hıristiyanların yurtlarına karşı hayınlıkta bulunmalarıyla sonuçlandığını söyledi.

Tecrübe şunu göstermiştir: Hıristiyanları kullanmanın tek yolu, zarar vermemelerini sağlamak amacıyla, onları, birlikler içinde dağıtmaktır.

M. RYAN, Rıza Nur Bey'in öne sürdüğü nedenin, İngiliz Hükümetince İrlanda'da zorunlu askerlik hizmeti uygulanmamasının da nedeni olduğunu belirtti. Türk Hükümeti, Hıristiyanların, öteki uyrukları gibi, aynı koşullar içinde hizmet edemeyeceklerini düşündüğü içindir ki, Devletler, onlara uygulanacak özel şartların çok can yakıcı olmasından korkmaktadırlar. Devletler, Türkiye'nin egemenliğini çiğnemek isteğinde değillerdir; bunu yapar görünmekten de çekinmektedirler. Hıristiyanlardan, bir başka biçimde askerlik hizmetinde bulunmaları istenebilir: Kişisel fedakârlıkta bulunmak yerine, paraca fedakârlıkta bulunmak. Türkiye, egemenliğinden hiç bir şey bırakmak isteğinde olmayan İngiltere örneğini izleyebilir.

RIZA NUR BEY, bütün bu tedbirlerin yararsız olduğunu düşünmektedir; Hıristiyanlara, Türk ordusunda öteki Türk uyruklarına davranıldığı gibi davranılacaktır. Bir araya toplanmış olmadıkları zaman ve zarar veremeyeceklerini görür görmez de, artık, yurtlarında hayınlıkta bulunmayı hiç düşünmeyeceklerdir. Bu arada, savaş sırasındaki davranışlarından büyük ölçüde sorumlu olan yabancı Devletlerin kışkırtmalarına da, artık, açık vermeyeceklerdir.

M. GUARİGLİA, Rıza Nur Bey'e, Hıristiyanları, hastaneler, sağlık hizmetleri, vb. özel hizmetlerde kullanmanın mümkün olup olmadığını sordu. İngiltere, bu bakımdan da, bir örnek vermektedir; savaş sırasında, İngiltere, vicdanları savaş eylemlerine katılmaya elvermeyen bütün İngiliz uyruklarını Kızılhaç hizmetinde kullanmıştır.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, bağışıklık ilkesini kabul etmesi için ısrarda bulundu. Türkiye, bu ilkeye katılmakla, egemenliği çiğnenmiş olmayacaktır; çünkü bu bağışıklık bir iç [ulusal] kanunla düzenlenecektir. Öte yandan, böyle bir hüküm, Türkiye'ye şeref kazandıracaktır; Türkiye, böyle davranmakla, politikasında, en yüce moral duygulardan esinlenmeğe hazır olduğunu da ispatlamış olabilecektir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin bu reddinde direnmemesini önemle rica ettiğini söyledi; M. MONTAGNA, Türkiye'nin meşru isteklerini karşılamak için bir formül aramağa hazırdır.

RIZA NUR BEY, reddedişinin, sorunun biçimine değil, özüne ilişkin olduğunu ve ilk kararından vazgeçeceğini Alt-komisyonun umut etmemesini söyledi.

M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetinin reddedişinin ağır sonuçlar doğuracağından korkmaktadır. Bu kadar istenilen yatıştırma yerine, Hıristiyanların Müslüman birlikleri içinde dağıtılması, soy [ırk] tutkuları ve en acı kin ve öcalma duyguları yaratacaktır. Bu durum, kaldı ki, Türk ordusunun askerî değerini de azaltmaktan başka bir sonuç vermeyecektir; çünkü, disipline karşı çok ağır bir aykırılık işlenmiş olacaktır. Bu yüzden, Rıza Nur Bey'den, bu redde direnmemesini istemektedir.

RIZA NUR BEY, bu görüşü paylaşmadığını söyledi; kışlalarda Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirlerini daha iyi tanımayı ve sevmeği öğreneceklerdir.

M. LAROCHE, son bir ödünde [tâvizde] bulunmak istemektedir. Türk Temsilci Heyeti, 10 ya da 5 yıllık geçici bir dönem için, Hıristiyanları askerlik hizmetinden bağışık tutmayı öngören bir hükmü kabul eder mi? Bu süre bitince, bu hüküm yeniden incelenecek ve ancak taraflar anlaşırlarsa, kaldırılmayacaktır.

Sir Horace RUMBOLD ise, aşağıdaki metnin kabulünü teklif etti:

> "Türkiye, Müslüman-olmayan azınlıklar için askerlik hizmetinden bağışıklık ilkesini yasalarına koymanın uygun olup olmadığı sorununu, Milletler Cemiyeti Meclisiyle birlikte incelemeye hazırdır."

Bu metin, Türkiye'nin egemenliğine halel getirmemektedir. Öte yandan, Türkiye de Milletler Cemiyetine üye olacağına göre, onu hiç bir yüküm altına da sokmamaktadır.

RIZA NUR BEY, karşı oluşundan kesinlikle vazgeçmediğini söyledi.

Milletler Cemiyetinin rolü.

RIZA NUR BEY, 12 nci maddedeki hükümleri de kabul etmemektedir; çünkü, azınlıklara ilişkin Avrupa andlaşmalarında böyle hükümler yoktur. Türk Hükümeti, böyle bir hükmü, ancak, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak uluslararası yükümler altına girmiş bulunan bütün öteki Devletler de böyle bir hüküm kabul ederlerse, kabul edebilir. Bununla birlikte, Türk tasarısının 7 nci maddesi, Milletler Cemiyetine, denetimini kullanmasına yetecek hakları vermektedir.

Sir Horace RUMBOLD, aşağıdaki metni 3 ncü paragraf olarak eklemek şartıyla, Türk tasarısının 7 nci maddesini kabul etme teklifinde bulundu:

> "Milletler Cemiyeti, işbu bölümdeki hükümlerin uygulanışı konusunda bilgi edinmek için Türkiye'ye bir temsilci göndermeği teklif ederse, Türkiye, bu temsilciye, görevini yapması için gerekli bütün kolaylıkları sağlamağa hazır olduğunu bildirir. Temsilciyi, Milletler Cemiyeti Meclisi ile Türkiye birlikte seçeceklerdir."

M. VENİSELOS, böyle bir paragrafın eklenmesini kabul etti.

RIZA NUR BEY, gelecek oturumda cevap vereceğini bildirdi.

M. LAROCHE, Müttefiklerin tasarısındaki 12 nci ve 13 ncü maddeler yerine, üçüncü paragraf olarak, Sir Horace Rumbold'un teklif ettiği metnin eklenmesiyle, Türk tasarısındaki 7 nci maddenin konulmasını teklif etti. Öte yandan, Türk tasarısındaki 7 nci maddenin ilk paragrafında şu değişikliğin yapılmasını istedi: "...*bu hükümlerde usulüne uygun* olarak yapılacak ve Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunun razı olacağı herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca kabul ederler" kelimeleri yerine, "....söz konusu maddelerle, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca *usulüne uygun olarak kabul edilecek* her türlü değişikliğe *razı olmazlık etmemeyi* yükümlenirler" cümlesi konulacaktır.

M. LAROCHE, Türk tasarısının 8 nci maddedeki hükmün, azınlıklara ilişkin Avrupa andlaşmalarını güçten düşürme eğiliminde olduğunu belirtti.

M. VENİSELOS, karşılıklı olma [mütekabiliyet] ilkesini kabul etmektedir;

fakat bu maddenin, öteki ülkelerdeki azınlıklar üzerinde etkide bulunmasını önlemek için, uygulanmasını, yalnız Yunanistan'da oturan azınlıklarla sınırlamayı istemektedir. Öte yandan, Türkiye'nin, 10 Ağustos 1920 de Sèvres'de Yunanistan'ca imzalanmış Azınlıklar Andlaşmasındaki maddelerden, ancak, Osmanlı uyruğu Rumlara aynı güvenceyi [garantiyi] vermesi şartıyla yararlanabileceği de bilinmelidir.

M. VENİSELOS, azınlıklar konusunda, Yunanistan'ın imzalamış olduğu andlaşmaya, bu amaçla kaleme alınmış bir maddenin konulmasını kabul ettiğini söyledi.

M. SPALAİKOVİTCH, M. Veniselos'un yaptığı ayırmayı, tümüyle doğru bulduğunu söyledi. Yunanistan'ın Türkiye karşısındaki durumu, hiç de, Romanya'nın, ya da Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin durumları gibi değildir. Her halde, ne olursa olsun, bu Devletler böyle bir maddeyi kabul edemezler.

M. LAROCHE, M. Veniselos ile M. Spalaikovitch'in belirttikleri görüşleri göz önünde tutarak, 8 nci maddenin metni yerine, aşağıdaki metni koymağı teklif etti:

> "İşbu kesimdeki maddelerle Türkiye'deki Müslüman-olmayan azınlıklara tanınmış haklar, Yunanistan'ca bütün ülkesinde yaşayan Müslüman azınlıklara da tanınmıştır."

RIZA NUR BEY, bu yeni metne ilişkin görüşünü, gelecek oturumda bildirmek üzere, saklı tuttuğunu söyledi.

Azınlıklar temsilcilerinin dinlenilmesi.

M. MONTAGNA, Bulgaristan Temsilci Heyetinin, azınlıklar konusuna ilişkin olarak Alt-komisyonca dinlenmesini istemekte olduğunu bildirdi. M. MONTAGNA, isteklerini açıklama olanağını vermek üzere, bu Heyeti çağırma niyetindedir.

RIZA NUR BEY, Bulgar Temsilci Heyetinin, Konferansa, yalnız Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak üzere çağrılmış bulunduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, Bulgar Temsilci Heyetini, azınlıklara ilişkin görüşmelere katılması için çağırmak niyetinde olmadığını, yalnız, bu Heyete, görüşlerini belirtmesine izin vermezlik de edemeyeceğini sandığını söyledi.

RIZA NUR BEY, bu görüşü kabul etmediğini, çağrılmamış bir Heyetin görüşlerini açıklayacağı oturumlara kendisinin katılmayacağını bildirdi.

M. LAROCHE, Azınlıklar Alt-komisyonunun, ilgililerin temsilcilerini dinlemeyi reddedebilmesinin mümkün olabileceğini düşünememektedir.

Türk Temsilci Heyeti bu toplantılara katılmak istemeyebilir, fakat öteki Heyetlerin böyle davranmaları hakkına itiraz edemez.

RIZA NUR BEY, bu gibi Heyetlerin dinleneceği oturumların, Alt-komisyonun resmî oturumları sayılmayacağı görüşünde olduğunu söyledi.

Oturuma saat 13.10 da son verildi.

(7) SAYILI TUTANAĞA EK

TÜRK TEMSİLCİ HEYETİNCE SUNULAN TASARI

GENEL AF

Bir yandan Türkiye, öte yandan da öteki İmzacı Devletler, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihinden önce işlenmiş ve ceza gerektirir [*punissable*] aşağıdaki bütün eylemler için genel af ilân etmeyi karşılıklı olarak yükümlenirler:

1. Gerek ceza yasaları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca ceza gerektirir her türlü eylemler işlemiş bulunan, öteki tarafın savaş tutsaklarına;

2. Gözaltı (*internés*) edilmelerinden ya da sürgüne gönderilmelerinden önce, gerek ceza yasaları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca ceza gerektirir eylemleri işlemiş bulunan, öteki tarafın gözaltı edilmiş ya da sürgüne gönderilmiş sivil uyruklarına;

3. Öteki tarafın yararına olarak, ceza gerektirir davranışlarda bulunmuş, öteki tarafın uyruklarına;

4. Türkiye'de Müslüman çoğunluktan, Müttefiklerin ülkelerinde de Müslüman-olmayan çoğunluktan olmamak üzere, öteki tarafın yararına işlenmiş ceza gerektirir eylemler için, kendi uyruklarına.

Yukarıdaki paragraflardaki hükümler uyarınca genel af ilân olunacağına göre, yeni kovuşturmalara girişilmeyecek, yürütülen kovuşturmalardan vazgeçilecek ve verilmiş cezalar yürürlüğe konulmayacaktır.

(8) SAYILI TUTANAK

22 ARALIK 1922, CUMA OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 17.30 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. BENTİNCK (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tasarılardaki maddelerin görüşülmesi. Milletler Cemiyetinin rolü.

RIZA NUR BEY, Müttefikler tasarısının 13 ncü maddesinin karşılığı olan, Türk tasarısının 7 nci maddesine, Müttefikler tasarısındaki 12 nci maddenin yeniden kaleme alınışı biçiminde, bir üçüncü paragrafın konulmasını kabul etmediğini söyledi. RIZA NUR BEY'e göre, bu yeni metin, Müttefikler tasarısındaki 12 nci maddenin kapsadığı ve kendisinin daha önce reddetmiş olduğu hükmün hafifletilmiş bir görünüşünden başka bir şey değildir. Önceki yazılış biçimini reddettiği gibi, RIZA NUR BEY, bu yeni metni de kabul etmemektedir; çünkü, böyle bir hüküm, azınlıkların korunmasına ilişkin öteki andlaşmalarda bulunmamaktadır.

M. LAROCHE, söz konusu maddenin daha çok Türkiye yararına olmasına rağmen reddedilmiş olmasına şaştığını söyledi; gerçekten, bu madde, Milletler Cemiyeti Meclisine temsilcisini dilediği gibi seçme olanağını bırakan, 7 nci maddenin 2 nci paragrafındaki hükme bir sınırlama getirmektedir. Bu koşullar içinde, Türk Temsilci Heyeti reddinde direnirse, M. LAROCHE, Türk tasarısındaki 7 nci madde metnine katılmaktan başka yapacak bir şey görememektedir.

RIZA NUR BEY, bu paragrafın, Türk tasarısındaki 7 nci maddeye konulmasına kesin olarak karşı çıkmaktan vazgeçmediğini bildirdi.

Sir Horace RUMBOLD, bu konudaki görüşünü ileride bildirmek üzere, saklı tuttuğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Rıza Nur Bey'e, Türk tasarısındaki 8 nci maddeye ilişkin olarak, geçen oturumda Müttefiklerce teklif edilen metni kabul edip etmediğini sordu.

RIZA NUR BEY, Türk tasarısındaki metnin değiştirilmemesinden yana olduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, Sir Horace RUMBOLD ve M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetince teklif edilen metni kabul etmediklerini söylediler.

Azınlıkların kişisel durumu.

RIZA NUR BEY, bu madde ile, Rum Patrikliği'nin dünya işlerine ilişkin ayrıcalığının, Türk Devletine onaylatmak istenildiğini düşünmektedir. Türkiye, böyle bir isteği kabul edemez; çünkü Patriklik, Devlet içinde gerçek bir Devlet olmaktadır.

Hıristiyan azınlıkların haklarına ve göreneklerine gelince, RIZA NUR BEY, Türk yasalarının, bu azınlıklara yeterince güvence [garanti] verdiği düşüncesindedir; çünkü, Türk yasaları, Batı Devletlerinde yürürlükte olan çağdaş ilkelere dayanmaktadır.

M. VENİSELOS, Patriklik sorununun ertelenebileceğini düşünmektedir. Müttefikler tasarısının 8 nci maddesinde öngörülen konularda görüş bildirmeğe ister Patriklik isterse özel kurullar yetkili olsun, bunun pek önemi yoktur; aslında, bilinmesi gereken, Türkiye'deki Rumların, Yunanistan'da oturan Türklerle aynı haklardan yararlanıp yararlanamayacaklarıdır. Gerçekten, 8 nci maddenin metni, Yunanistan'ın, azınlıkların haklarını korumayı yükümlendiği Andlaşmanın 14 ncü maddesi metninin eşidir. Türk Hükümetinin, Yunanistan'da oturan Müslümanlara Yunan Hükümetince güvence verilmesini gerektiren nedenlerin, Türk Hükümeti söz konusu olunca, Türkiye'de oturan Rumlar için geçerli olmadığını iddiaya kalkışması güç gibi görünmektedir.

Türk Temsilci Heyetince öne sürülen, Türk Devletinin lâikleştirilmesine gelince, M. VENİSELOS, 30 Kasım 1917 de yayınlanan Türk kanununun, Müslümanlarla ilişkili olarak aile durumu (*statut familial*) ile kişisel durum (kişi halleri, *statut personnel*) konusunun, dinsel nitelikte olan Şeriat Mahkemelerini [*Mehakim-i Şer'iye*] yetkili kıldığına işaret etmek istemektedir. Hıristiyanların da, kendi bakımlarından, aynı konulara, Hıristiyanlık kanunları ve görenekleri uyarınca bakacak, özel mahkemeleri olmaması ve bu gibi konularda her zamanki Osmanlı mahkemelerine gönderilmeleri kabul edilemez. Örneğin, Türk kanunlarıyla Hıristiyan kanunlarında birbirinden tüm olarak farklı olan, evlenme engellerine (*empêchements au mariage*) bakmaya, Şeriat mahkemelerinin* yetkili olmaması gereklidir. Rum azınlıklarının en kutsal saydıkları konularda incitilmemeleri için, bu, kesin bir zorunluluktur.

M. VENİSELOS, bu konuya ilişkin olarak, Avusturya hükümetinin, Bosna

* Fransızca metinde "*tribunaux du Cadi*". (S.L.M.)

üzerinde egemenliğini kurduğu zaman, bu ülkede yaşayan Müslümanların, daha önceki dönemdeki haklarını kesin olarak tanımış bulunduğunu da hatırlattı.

Sir Horace RUMBOLD, Rıza Nur Bey'in, evlenme ve boşanma gibi konulara ilişkin birtakım sorunların kilise makamlarının yetkileri içinde olduğunu dolaylı olarak kabul ettiğini hatırlar gibi olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, Türk mahkemelerinin, Batı ülkelerinde olduğu gibi, Adalet Bakanlığına bağlı olduğunu, bu yüzden de dâva sahiplerine ek güvenceler [garantiler] sağlandığını söyledi.

M. RYAN, Türk mahkemelerinin lâik bir Bakanlığa bağlanmalarına rağmen, dinsel niteliklerini yitirmemiş olduklarını belirtti.

Sir Horace RUMBOLD, bu maddenin birinci paragrafını metinden çıkartmayı, yalnız dinsel göreneklere ilişkin hükümlerin maddede bırakılmasını teklif etti. Böylece Patrikliğin ayrıcalıklarını pekiştirir gibi yorumlanabilecek bütün hükümler metinden çıkartılmış olacaktır. Gerekli olan, Hıristiyan azınlıkların göreneklerini koruyucu nitelikteki hükümlerin metinden çıkartılmaması ya da metne yeniden konulmasıdır.

RIZA NUR BEY, bu konuya ilişkin cevabını ileride vereceğini söyledi.

M. VENİSELOS, dinsel özerklik konusundaki birinci fıkranın çıkartılmasından ve "dokunulmayacaktır" (*maintiendra*) sözcüğü yerine "alacaktır" (*prendra*) sözcüğü konulmasından sonra, bu maddenin kabulüne çekince [ihtirazî kayıt] öne sürdüğünü bildirdi.

Genel af.

M. LAROCHE, Fransız Temsilci Heyeti adına, genel affa ilişkin hükümlerin özel bir Bildiri'de yer almasını teklif etti ve bu konuda bir tasarı sundu (*Ek A*).

Bu tasarıda, savaş tutsaklarının durumu öngörülmemektedir; çünkü, Fransız Temsilci Heyeti, savaş tutsaklarının işlemiş oldukları eylemlerin, Azınlıklar Altkomisyonunca değil, fakat askerlik uzmanlarınca incelenmesi gerekeceğini düşünmektedir.

RIZA NUR BEY, bu konuya ilişkin görüşünü ileride açıklayacağını söyledi.

Ailelerinden alınmış kimselerin aranması.

Sir Horace RUMBOLD, Türk Temsilci Heyetine, bu maddenin çıkartılmasını teklif etti. Bu madde yerine, Birinci Komisyon oturumlarından birinin tutanağına bir bildiri konulabilir. Sir Horace RUMBOLD, bu konuda bir bildiri tasarısı sundu (*Ek B*).

RIZA NUR BEY, bu konuya ilişkin görüşünü ileride açıklayacağını söyledi.

Karşılıklı olma sorunu.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, Türk tasarısındaki eski 8 nci maddenin, geçen oturumda Müttefik Temsilci Heyetlerince değiştirilmiş biçimde kaleme alınmasını kabul edip etmediğini sordu. M. MONTAGNA, Devletlerin, yürürlüğe girmiş andlaşmaları yeniden ele almağı kabul etmediklerini, yalnız Yunanistan'a ilişkin olarak karşılıklı olma şartını (*réciprocité*) kabul edebileceklerini hatırlattı.

RIZA NUR BEY, ancak Türk tasarısındaki metni kabul edebileceğini söyledi.

Ankara Büyük Millet Meclisi Misak-ı Millî'sinin hükümleri, bu kararı, kendisi için zorunlu kılmaktadır; bu Misak, azınlıkların korunmasını, ancak, bu koruma karşılıklı olursa, kabul etmektedir.

M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetinin görüşünü kabul etmeye imkân olmadığını söyledi. Gerçekten, daha önce yürürlüğe girmiş bir andlaşmayı bir yeni andlaşma ile doğrulamak Devletler hukukuna aykırıdır. Kaldı ki, yürürlükteki andlaşmalar, Türkiye'nin istemekte olduğu karşılıklı olma güvencesini [garantisini] gerçekte vermektedir.

RIZA NUR BEY, Türkiye'nin bu andlaşmaları imzalamamış bulunduğunu, bu yüzden de, bunlardan yararlanamayacağını belirtti.

M. GUARİGLİA, Milletler Cemiyeti sâyesinde, Türk Hükümetinin bu karşılıklı olma şartını öne sürebileceğini söyledi.

M. VENİSELOS, Türk Hükümetinin istemekte olduğu karşılıklı olmanın [mütekabiliyetin], Yunanistan dışındaki Balkan Devletlerine pek uygulanamayacağını söyledi; gerçekten, Türkiye'de, Romanya'lı ya da Sırbistan'lı azınlıklar yoktur. Böylece, karşılıklı olmak için bulunması zorunlu şart da yok demektir.

M. SPALAİKOVİTCH, Türkiye'nin direnişine şaşmakta olduğunu söyledi. Azınlıkların korunmasına ilişkin hükümler, çağdaş her Devletin, tek taraflı olarak bile, seve seve kabul etmesi gereken hükümlerdir. Türkiye tutumunu değiştirmemekte direnirse, Polonya, Çeko-Slovakya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti gibi Avrupa Devletlerinin bulundukları duruma girmekten kaçınıyor demektir. Azınlıklara ilişkin andlaşmalardaki yüklemler, tek taraflı kabul edilmiş yüklemlerdir ve bunlar, artık, Avrupa kamu hukukunun bir parçası olmuşlardır. Türkiye, çağdaş Devletler ailesine katılmak istemekte ise, benzer maddeleri olduğu gibi kabul etmekten başka bir şey yapamaz.

M. CONTZESCO, Romen Hükümetinin, bir azınlıklar andlaşması imzalamayı kabul etmekle, azınlıklardan yalnız birtakımı için değil, şüphesiz bütün azınlıklar bakımından, böyle yapmış olduğunu söyledi. M. CONTZESCO, Dobruca'da yaşayan – kaldı ki kendilerine bağlılık duygusundan hiç bir yoksunluk da yakıştırılamayacak olan – Müslüman azınlıklara, Romen Hükümetince, öteki halklarla birlikte tam bir eşitlik düzeyinde davranıldığını bildirmeği gerekli gördü. Romen Hükümeti, Müslüman azınlıklar için okullar ve camiler yaptırmıştır; onların kişisel durumlarına [kişi hallerine] ve dinsel yasalarına saygı göstermektedir. Bu koşullar içinde, Romen Temsilci Heyeti, yeni andlaşmaya, Romanya ülkesinde oturan Müslüman azınlıklar için, başka temellere dayanan, belki de şimdiye kadar yararlandıklarından daha da geniş, yeni bir rejim kabul etme zorunluluğunda olduğu sanısını verebilecek bir karşılıklı olma (*réciprocité*) ilkesinin konulmasını, hiç değilse, yersiz saymaktadır.

M. CONTZESCO, Milletler Cemiyetine karşı alınmış olan bu uluslararası yükümler uyarınca, Romanya'nın verdiği güvencelerin [garantilerin] yeterli olduğunu ve Türk Hükümetinin, özellikle Romen Hükümetinden, başka yükümler altına girmesini istemesinin hiç de gerekli olmadığını düşünmektedir.

Böyle olunca, Romen Temsilci Heyeti, bu isteği yersiz bulduğunu ve bunu kabul edemeyeceğini üzülerek bildirir.

M. LAROCHE, azınlıkların korunmasına ilişkin Avrupa andlaşmalarından hiç birinin, karşılıklı olmayı öngörmediğini belirtti. Bu andlaşmaların kapsadığı yükümler iki-taraflı değildirler; fakat resmen kabul edilmişlerdir ve Milletler Cemiyeti'ne karşı da geçerlidirler. Bu andlaşmalarda karşılıklı olma şartı yoktur; fakat aralarında bir koşutluk [paralellik] vardır. M. LAROCHE, bu koşutluğun, Türk Temsilci Heyetinin Misak-ı Millî metnine dayandırdığı zorunlulukları karşıladığı kanısındadır.

Oturuma saat 18.40 da son verildi.

(8) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

FRANSIZ TEMSİLCİ HEYETİNCE SUNULAN GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ TASARISI

İmzacı Devletler, aşağıdaki maddeler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

1. Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 den sonra ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar olan süre içinde, askerî ya da siyasal davranışlarından, ya da bu andlaşmayı imzalamış Türkiye'den başka Devletlere ya da onların uyruklarına herhangi bir yardımda bulunmasından ötürü, hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir; Türkiye'de oturan bir kimseye karşı böyle bir nedenle verilmiş her türlü hüküm, tümüyle yok sayılacak ve yürütülmekte olan her türlü kovuşturma durdurulacaktır.

Yunanistan da, kendi bakımından, Türkiye'ye karşı, Yunanistan'da oturanlar için aynı hükümleri kabul etmeği yükümlenir.

2. Yunan Hükümetince olduğu gibi, Türk Hükümetince de, yukarıdaki paragrafda öngörülen süre içinde, siyasal olaylara ilişkin olarak, genel hukuk bakımından olsa bile, işlenmiş bütün suçlar (*crimes et délits*) için, tam ve eksiksiz genel af ilân edilecektir.

3. İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 den bu yana ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar, Türkiye zararına, ya da karşılıklı olarak Türkiye yararına siyasal davranışı yüzünden, gerekse işbu andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

Türk Hükümeti, savaş koşulları yüzünden dağılmış aileleri bir araya toplamak ve malları [maliklerine] geri vermek için, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana Müttefik makamlarınca verilmiş kararlara karşı özel kişilerin öne sürebilecekleri istemleri [talepleri] Milletler Cemiyetinin karara bağlamasını kabul eder.

EK (B)

İNGİLİZ TEMSİLCİ HEYETİNCE SUNULAN BİLDİRİ TASARISI

Birinci Komisyonun Oturumlarından Birinin Tutanağına Konulacak Bildiri

1 Ağustos 1914 tarihiyle 30 Ekim 1918 tarihi arasında, Türkiye halkı içinde birtakım unsurların yer değiştirmelerinden doğan sorunlarla yeniden uğraşmanın uygun düşmeyeceğini göz önünde tutan Türk Hükümeti, bu unsurlara mensup kimseleri ailelerine ya da topluluklarına [cemaatlerine] geri verme, ya da bu unsurlara mensup kimseleri mallarına kavuşturmak amacıyla, 30 Ekim 1918 tarihiyle 20 Kasım 1922 tarihi arasında yapılmış işlemlerle alınmış kararlardan hiç birine itiraz etmek niyetinde olmadığını bildirir.

(9) SAYILI TUTANAK

23 ARALIK 1922, CUMARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.45 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: MM. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); LAGARDE (*Fransa*): AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Milletler Cemiyetinin rolü.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, Müttefikler tasarısındaki 12 nci maddenin kapsadığı hükmü yeni bir biçimde ele alan [aşağıdaki gibi] bir üçüncü paragrafın, Türk tasarısının 7 nci maddesine konulmasını kabul edip etmeyecğini sordu:

> "Milletler Cemiyeti Meclisinin, işbu bölümdeki hükümlerin uygulanışı konusunda bilgi edinmek üzere bir temsilci göndermesi halinde, Türkiye, bu temsilciye, görevini yerine getirmesi için gerekli bütün kolaylıkları sağlamağı yükümlenir. Söz konusu temsilciyi, Milletler Cemiyeti Meclisiyle Türkiye birlikte seçeceklerdir."

RIZA NUR BEY, bu paragrafın metne konulmasını kabul edemeyeceğini söyledi; böyle bir paragraf gereksizdir.

Sir Horace RUMBOLD, bu metnin kabulünden yana direndi.

M. VENİSELOS da, bu paragrafın kabulü için ısrar etti ve Yunanistan bakımından, böyle bir hükmü kabul etmeğe hazır olduğunu söyledi.

Azınlıkların kişisel durumu.

M. VENİSELOS, bir önceki oturumda, Müttefikler tasarısındaki 8 nci maddeye ilişkin olarak öne sürdüğü çekinceyi [ihtirazî kaydı] hatırlattı. M. VENİSELOS, ilkin, bu maddenin tümüyle tasarıda bırakılmasını istemek niyetinde idi. Fakat, ancak maddenin geri kalan parçasının, Türk Temsilci Heyetinin de katılmasıyla, bütün Temsilci Heyetlerince kabul edilmesi şartıyla, teklif edilen çıkartmayı kabul etmektedir. Azınlıkların aile durumunu (*statut familial*) düzenlemiş bulunan 30 Kasım 1917 kanunu, bu azınlıkları pek derin kaygılara düşürmüştür. Bu kanun, örneğin, Kilise hukuku ile Roma hukukunda görülen, evlenme engellerini kaldırmaktadır; bu kanun, Hıristiyanlar arasında evlenmenin mümkün olup olmadığını incelemeğe her zamanki yargıcı yetkili kılmakta ve bu incelemenin Şeriat [kavanin-i şer'iye]* uyarınca yapılacağını hüküm altına almaktadır. Eğer bir din adamı [rahip] yargıcın mümkün gördüğü bir evlendirmeyi yapmaktan kaçınırsa, kanuna göre, evlendirme, din makamlarının karşı koymasına rağmen, yapılır ve din adamı [rahip] da cezalandırılır. Öte yandan, evlenme [işleminin tamamlanması] için, kadı'nın da [tören sırasında] hazır bulunması gerekir; öyle ki, kadı bulunmaksızın yapılmış her evlenme, bunu yapan din adamının [rahibin] cezalandırılmasına yol açar. Böylece, evlendirmeğe ilişkin her türlü yetki, bu kanun gücündeki kararname (*décret-loi*) ile, Şeriat mahkemelerine bırakılmıştır.

M. VENİSELOS, bu kanundan önce uygulanmakta olan kurallara yeniden dönmekten başka yapılacak bir şey olmadığı kanısındadır.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, azınlıkların dinsel işlerine hiç de karışmak niyetinde olmadığını bildirdi. Türk Hükümeti, azınlıkların aile durumunun [statüsünün] Kilise hukuku kurallarıyla düzenlenmesini tümüyle kabul etmektedir; Türk Hükümetinin istemediği, azınlıkların bağlı oldukları din makamlarının [şimdiye kadar yararlandıkları] ayrıcalığın sürüp gitmesidir; Türk Hükümeti, özellikle, kiliselerin herhangi bir yönetim yetkisi olmasına karşıdır.

RIZA NUR BEY, bu yüzden, 8 nci maddenin aşağıdaki gibi kaleme alınmasını teklif etti:

> "Türk Hükümeti, aile hukuku (*droit de famille*) ile kişisel duruma (kişi halleri, *statut personnel*) ilişkin konuları, şimdiye kadar uygulanmış kurallar uyarınca *düzenleyecektir*."

M. LAROCHE, bu metnin kabul edilmez olduğunu söyledi. Türk Hükümetinin, Müslüman-olmayan azınlıklar için, aile durumuyla kişisel duruma [kişi hallerine] ilişkin sorunları – 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yürürlükte olduğu üzere – bu azınlıkların görenekleri uyarınca düzenlemek için gerekli bütün hükümleri yürürlükte bırakmak zorunda olduğunu belirtmek uygun olacaktır.

M. RYAN, 30 Kasım 1917 kanununun, M. Veniselos'un belirttiği gibi, yalnız Rum azınlıkları değil, fakat Müslüman-olmayan bütün azınlıkları heyecana düşürmüş olduğunu söyledi. Rıza Nur Bey'in sözlerinden, bu metnin artık yürürlükte olmadığı sonucu çıkar görünmektedir; böyle olunca, Türk Temsilci Heyetince, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumlarını

* Fransızca metinde "*la loi du Chéri*". (S.L.M.)

düzenleyecek olan göreneklerin söz konusu kanunun yayımından önce yürürlükte bulunanlar olduğunu göstermek bakımından gerekli olan, 1914 tarihinin, bu maddeden neden çıkarıldığını anlamak kolay değildir.

RIZA NUR BEY, bu kanunun, yürürlükteki görenekleri değiştirmediğini söyledi; bu kanun, yalnız, nüfus işlemlerini tutmakla görevli bir memurun bulunmasını öngörmektedir. Bu kanunun yaratmış olduğu heyecan kendiliğinden doğmuş görünmemektedir; bu heyecan, şüphesiz, bunda bir siyasal kışkırtma aracı gören din adamlarınca yaratılmıştır. Bununla birlikte, bu kanun, İstanbul Hükümetince yürürlükten kaldırılmıştır; fakat, Ankara Hükümeti, bu kanunun yürürlükte kalmasını gerekli görmektedir.

M. RYAN, İstanbul Hükümetinin, bu kanunu, Ankara Hükümetinin adı geçen Hükümetçe yapılmış eylemlerin geçerliliğini artık tanımadığını ilân ettiği tarihten önce yürürlükten kaldırdığını söyledi. Böyle olunca, bu metnin yürürlükten kaldırılmış oluşunun, bütün Türkiye için geçerli sayılması gerekir.

M. VENİSELOS, bir özel memurun nüfus kayıtlarını kütüğe geçirmesini kabul ettiğini, fakat, azınlıkların haklı kaygılarını yatıştırmak için, bu azınlıkların göreneklerinin *yürürlükte kalacağının* belirtilmesi gerektiğini söyledi. M. VENİSELOS, bu nokta Türk Hükümetince kabul edilmezse, bu maddeye ilişkin ilk metnin bütünüyle olduğu gibi bırakılmasını isteyeceğini yeniden bildirdi. Bu sorun çok önemlidir; çünkü, durum, savaştan önce olduğu biçimde yeniden kurulamazsa, kaygıya düşen halklar, ülkeyi bırakıp gideceklerdir. M. VENİSELOS, her türlü fedakârlığa katlanarak, bu toptan göçü önlemek gerektiğini düşünmektedir.

M. LAROCHE, Türkiye'nin, bir yandan egemenliğine halel getirilmemesi kaygısıyla, öte yandan, Müslüman-olmayan azınlıkların kaygılarını bağdaştırmak için, savaştan önce yürürlükteki bütün göreneklerin bir kanunla yeniden yürürlüğe konulmasını, Türk Hükümetine bırakmanın mümkün olacağını düşünmektedir. Böylece, Türk Hükümeti, azınlıkların görenekleri ve, bu bakımdan, 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yürürlükte bulunan tedbirler uyarınca, onların aile durumuyla kişisel durumlarını düzenlemeği sağlayacak hükümleri kabul etmeği yükümlenebilir. Bu arada ve geçici olarak, 1 Ağustos 1914 tarihinden önceki tedbirlerin yürürlükte kalacakları da belirtilebilir.

M. VENİSELOS ve RIZA NUR BEY, M. Laroche'un yapmış olduğu teklif üzerindeki görüşlerini ileride açıklayacaklarını söylediler.

ŞÜKRÜ BEY, 30 Kasım 1917 kanununun, kayıtsız-şartsız yürürlükten kaldırılmasının, hukuk açısından büyük güçlükler yaratacağını söyledi. Gerçekten, son derece çağdaş olan bu kanun, aile durumu ile kişisel durum [kişi halleri] konusunda, çoğu zaman, çağı çoktan geçmiş görenekler kapsayan Kilise hukukunun birtakım sakıncalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Örneğin, Iustinianus hukukunun ilkelerine bağlı kalmış Ortodoks Kilisesinin göreneklerine göre, boşanmak pek güçtür. Bu durumdan şu sonuç çıkmaktadır: Dinsel mahkemelere karşı yüküm altında bulunan Devlet, çoğu zaman, aslında birbirinden ayrılmış olan kimseleri zorla birleştirmek durumunda kalmaktaydı. Yasa-dışı birleşmeleri (*concubinage*) sürdürüp götürme sonucunu yaratan, evlenmeye engel nedenler konusu da böyleydi. Bu durumdan çok sayıda ve önemli güçlükler doğmaktaydı;

ortaya çıkan acılı ve utanç verici durumları da Türk Hükümeti düzeltmek zorunluğu ile karşılaşıyordu.

Şeriat yasasına göre, bir yurttaşlık eyleminden (*acte civil*) başka bir şey olmayan evlenme konusu da böyledir. Müslümanlık görenekleri uyarınca, evlenmek için iki tanığın hazır bulunması yeterlidir; ayırca bir din adamının bulunması gerekmez; işte bunun içindir ki, Türk Hükümeti, evlenmenin, bir evlendirme görevlisince nüfus kütüğüne işlenmesi zorunluluğunu koymayı gerekli görmüştür. Türk kanununun zorunlu kıldığı tek işlem, budur; bunun, eşlerin bağlı oldukları dinle bir ilişkisi yoktur.

Türk Hükümetine, evlenmeyi kolaylaştırmak ve bu amaçla da yasalarını çağdaşlaştırmak hakkını tanımamak, gerçekten güç görünmektedir.

M. VENİSELOS, Kur'an uyarınca yapılan evlenmenin gerçekten dinsel hiç bir niteliği olmadığını kabul etmektedir. Oysa, Hıristiyanlık uyarınca yapılan evlenmeler, özü bakımından, dinseldir; bu, Hıristiyanlığın kutsal saydığı işlerden biridir. Hiç şüphesiz, Kilisenin kucağından ayrılarak, yurttaşlar yasaları [medenî kanunlar] uyarınca evlenmek isteyecek Hıristiyanları, böyle davranmaktan alıkoyacak herhangi bir şey de yoktur. Hiç kimse, bu hakkı kullanmak isteyeceklerin böyle bir hakkı olmadığını öne süremez; fakat, gerekli olan, Hıristiyanların evlenmesine, Müslüman din makamlarının her türlü karışmasını önlemektir. Hıristiyanları ilgilendiren evlenmelere engel olan nedenler üzerinde, Hıristiyanlık hukukuna göre karar verilmelidir, başka bir hukuka göre değil. Başka bir deyimle, Kilise hukukuna boyun eğmek istemeyecek her Hıristiyan, yurttaşlık kanununa [medenî kanuna] göre evlenebilecek ve Kilise hukukunda belirtilen evlenme yasaklarından doğabilecek engelleri aşabilecektir. Fakat kendi hukukları uyarınca evlenmek isteyen Hıristiyanlar için de, bazı bakımlardan dinsel bir niteliği olan bir tören yapılması da, Şeriat kurallarına bağlanmamalıdır.

ŞÜKRÜ BEY, Türk Hükümetinin, Kilise mahkemelerine yargısal ayrıcalıklar tanınmasından yana olmadığını bildirdi. Türk Hükümeti, dinsel törenlerin kendi yetkisi içine girmediğini kabul etmektedir; fakat nüfus işlemlerinin resmî görevlilerce kütüğe geçirilmesinin gerekli olduğunu düşünmekten de vazgeçmemektedir. Türk makamları, böylece, evlenmeyi, dinsel bir işlem sayıldığı için değil, fakat, eşlerin dini ne olursa olsun, Devleti ilgilendiren bir işlem saydığı için, buna karışmaktadır.

M. LAROCHE, evlenmenin, Devleti ilgilendiren bir işlem olduğuna göre, lâik olmasının zorunlu bulunduğunu ve din makamlarının hiç bir karışması olmaksızın yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu koşullar altında, M. LAROCHE, 8 nci maddeye ilişkin olarak öne sürülen görüşleri göz önünde tutan, yeni bir metin sunmaktadır (*Ek A*).

RIZA NUR BEY, M. Laroche'un teklif ettiği metni, ilke olarak, kabul ettiğini söyledi. Bu metnin, teknik yönlerini incelemek üzere, hukuk danışmanlarına gönderilmesini istedi.

M. VENİSELOS, yazı kurulunu meydana getirecek hukuk danışmanlarına Yunanlı bir hukukçunun da katılmasını istedi.

M. Laroche'un teklif ettiği, 8 nci maddeye ilişkin yeni metnin, bir Yunanlı

hukukçunun da katılacağı, hukuk danışmanlarından meydana gelen Yazı Komitesinin incelemesine sunulması kararlaştırıldı.

Genel af bildirileri.

RIZA NUR BEY, ilke olarak, Fransız Temsilci Heyetince sunulmuş bildiri tasarısını kabul ettiğini söyledi. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyetinin teklif ettiği üzere, bu belgede, savaş tutsaklarının da öngörülmesi dileğinde bulundu.

Öte yandan, Müslümanların genel affın dışında tutulmasını gerekli gördüğünü de bildirdi. Türk Hükümeti, yurtlarına karşı hayınlıkta bulunmuş olanların bağışlanmasını kabul edememektedir.

Sir Horace RUMBOLD, büyük bir Müslüman Devletin temsilcisi sıfatıyla, böyle bir kural-dışılık [istisna] yapılmasının kendisinde yarattığı acı izlenimi saklayamayacağını söyledi.

M. RYAN, bu kural-dışılığın kabul edilmez olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan, M. RYAN, Türk yöneticilerin, 1908 de, Türk devriminden sonra, geçmişi unutmak için, tam ve eksiksiz bir genel af ilân etmekle ne kadar akıllıca davranmış olduklarını hatırlattı. Hiç şüphesiz, böyle bir tedbirin sakıncaları vardır; fakat böyle bir tedbirden beklenebilecek mutlu sonuçlar, bu sakıncalardan çok üstün gelmektedir.

RIZA NUR BEY, durumun çok değişmiş bulunduğunu, M. Ryan'ın belirttiği örneğin öne sürülmesinde bir yarar olmadığını söyledi. Bir genel af ilânı, yalnız iç işler çerçevesinde kalmaktadır. Nasıl Türkiye başka Devletlerin iç işlerine karışmaktan özenle kaçınmaktaysa, öteki Devletlerin de Türkiye'nin iç işlerine karışmalarını istememektedir. Bir örnek verilmek istenmekteyse, bütün uyruklarını affetmemiş olan Fransa gösterilebilir.

M. LAROCHE, Fransız teklifi ile Türk teklifini, hukuk danışmanlarının incelemesine yollamayı teklif etti. Hiç şüphesiz, Müslümanların genel af dışında bırakılmaları konusunda, bir ilke sorunu ortaya çıkmaktadır; fakat, hukuk danışmanlarının görüşü, belki de Alt-komisyonun kararını kolaylaştıracak nitelikte olacaktır. (*Bu teklif uygun görüldü*).

Savaş koşulları yüzünden dağılmış aileler ve bunların mallarının geri verilmesi.

RIZA NUR BEY, bir önceki oturumda, İngiliz Temsilci Heyetince sunulmuş olan bildiri tasarısını kabul edemeyeceğini söyledi. Türk Hükümeti, malların tasfiyesi konusunda, Kilise mallarına ilişkin Fransız kanununun eşi olan ve hak sahipleri için aynı güvenceleri [garantileri] sağlayan bir kanun yayınlamıştır. Türk Hükümeti, bu koşullar içinde, bu konuda böyle bir hükmün kabulünü gereksiz görmektedir.

Sir Horace RUMBOLD, tartışılmakta olan hükmün, kesin olarak sonuçlandırılmış dâvaların yeniden açılmasını önlemek amacını güttüğünü söyledi. Müttefik makamlarının, Türk Hükümetiyle görüş birliği içinde, dağılmış aileleri bir araya toplamak ya da ailelere, yoksun bırakıldıkları malları geri vermek üzere almış oldukları kararlara itiraz edilmemesi ve kararların yeniden tartışma konusu yapılmaması, yatıştırıcı bir tedbir olarak, istenir görünmektedir.

RIZA NUR BEY, adalete uygun olarak verilmiş kararlar Türk mahkemelerine sunulurlarsa, bunların, ancak doğrulanacaklarını söyledi. Fakat, Türk Hükümetinin, ilgililere, usulüne uygun olarak bu işlere bakmakla yetkili kılınmış mahkemelere baş vurma hakkını tanımaması mümkün değildir.

M. RYAN, bu kararları alan Komisyonun, yargısal yetkileri olduğunu ve Komisyonda, Müttefiklerin bir temsilcisi yanında, bir Osmanlı temsilcisinin de bulunduğunu hatırlattı. Özet olarak söylemek gerekirse, bu Komisyon, olağanüstü işlerin çözümlenmesiyle görevli, olağanüstü bir mahkemeydi. M. RYAN, İngiliz Temsilci Heyetince daha önce sunulmuş olan metni değiştirmeğe hazırdır; Türk Temsilci Heyetinden, hiç olmazsa, aşağıdaki metni kabul etmesini istedi:

> "Büyük Savaşın ilk günlerinden başlıyarak, Lausanne'da Barış Konferansının açılışına kadar, Türkiye'deki olayları tümüyle unutmayı ve Türkiye için yeni bir çağın başlaması isteğiyle, Türk Hükümeti, Konferansın öteki üyelerince açıklanan dilekleri yerine getirmeğe ve Müttefik makamlarının, Türk Hükümetiyle görüş birliği içinde, savaş koşulları yüzünden dağılmış yuvaları yeniden kurmak ve malları geri vermek üzere, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana alınmış kararlara yeniden dönmemeğe hazır olduğunu bildirir."

RIZA NUR BEY, reddedişinden caymadı. Türk Temsilci Heyeti, geçmişin tartışmalarını yeniden açmamak konusunda, öteki Temsilci Heyetleri gibi düşünmektedir. Şüphe yok ki, Komisyonun almış olduğu kararlara karşı mahkemelere baş vuracak pek az kimse çıkacaktır; fakat, konuları ne olursa olsun, Türk uyruklarını, dâvalarını genel hukuk mahkemelerine götürme hakkından yoksun bırakmak da mümdün değildir.

Sir Horace RUMBOLD, Rıza Nur Bey'e, bu konuda ortaya çıkabilecek hak istemlerinin Milletler Cemiyetinin kararına sunulmasını kabul edip etmediğini sordu. Hukuk danışmanlarının bu telkini de incelemelerini istedi.

M. MONTAGNA, söz konusu kararları almış olan Komisyonda temsil edilen Devletlere saygıda kusur etmemek üzere, verilmiş hükümlere karşı ancak Milletler Cemiyetine başvurulmasının kabul edilebileceğini söyledi. Gerçekten, Türk mahkemelerinin, yalnız Türk Hükümeti adına değil fakat [öteki] Devletler adına da verilmiş olan kararları, kendi başlarına düzeltmeğe yetkili oldukları kabul edilemez.

M. VENİSELOS, söz konusu Komisyonun, Ankara Hükümetinin kurulmasından önce ve Mondros Silâh-bırakışımından [Mütarekesinden] pek az sonra göreve başlamış olduğuna işaret etti. Bu kararlarla çok ilgili bulunan Yunan Temsilci Heyeti, Sir Horace Rumbold'un yaptığı teklifi kabul etmektedir; fakat bu teklif, bu bakımdan katlanabileceği en son ödündür [tâvizdir].

ŞÜKRÜ BEY, bu Komisyonun, Türkiye'de bırakılmış malların tasfiyesine ilişkin olarak yürürlükte bulunan kanunu göz önünde tutmamış olduğunu söyledi. Uygulamada, belki de, Komisyonun kararlarına karşı herhangi bir itiraz söz konusu olmayacaktır; fakat, Türk Temsilci Heyeti, birtakım Türk uyruklarının [alınmış kararlara karşı], dâva haklarından yoksun sayılmasını yükümlenmeği, ilke olarak, mümkün görememektedir.

M. MONTAGNA, görüşülen sorunun iki yönlü olduğunu düşünmektedir. Bir hukuk yönü: Alınmış kararlara karşı Türk uyruklarına üst mahkemeye başvurma hakkının tanınıp tanınmayacağı söz konusudur. Bir de siyasal yön vardır: [Müttefik] Devletlere saygıda kusur etmemek için, genel hukukta bir kural-dışılık yapmak uygun düşer mi, düşmez mi, bunu anlamak.

ŞÜKRÜ BEY, tartışılan konunun salt hukuk sorunu olduğunu ve Türk uyruklarını üst mahkemeye başvurma haklarından yoksun bırakmanın mümkün olmadığını söyledi.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetine, sürgüne yollanmış kimselere ilişkin olarak, 14 Mart 1914 ve 15 Eylül 1915 tarihli kanunların hâlâ yürürlükte olup olmadığını ve Türk Hükümetinin bu kanunları gene uygulamayı düşünüp düşünmediğini sordu. Bu, çok önemli bir sorudur.

M. GUARİGLİA, Müttefiklerin genel af bildirisi tasarılarına dördüncü bir paragrafın eklenmesini teklif etti:

> "Türk Hükümeti, savaş koşulları yüzünden dağılmış aileleri bir araya toplamak ve malları [maliklerine] geri vermek üzere, Müttefik makamlarının 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana almış oldukları kararlara karşı söz konusu olabilecek istemlerin [taleplerin], Milletler Cemiyetinin kararına sunulmasını kabul etmeğe hazır olduğunu bildirir."

M. GUARİGLİA, hukuk danışmanlarının, genel affa ilişkin bildiriyle birlikte, bu paragrafı da incelemelerini istedi. (*Bu teklif uygun bulundu*).

Karşılıklı olma (mütekabiliyet).

M. LAROCHE, Müttefik Temsilci Heyetlerinin, teklif ettikleri metinle, Türkiye'ye karşı, Yunanistan'la öteki Balkan Devletleri arasında var olan tutum farkını göstermek istediklerini hatırlattı. Türk Temsilci Heyetinin istediği karşılıklı olma [mütekabiliyet] şartı, Yunanistan için kabul edilebilir; çünkü, Yunanistan'ın azınlıklara ilişkin olarak imzalamış olduğu andlaşma henüz yürürlüğe girmemiştir. Öte yandan, azınlıklar Andlaşmalarından hiç birisi, karşılıklı olmayı öngörmemektedir. M. LAROCHE'un daha önce de söylediği gibi, bütün bu Andlaşmalar koşutturlar [paraleldirler]; bu Andlaşmaların uygulanmasıyla Milletler Cemiyeti görevlendirilmiş olduğuna göre, bu Andlaşmalardaki hükümlerin karşılıklı oluşunu da, bir bakıma, Milletler Cemiyeti güvence altına almaktadır.

RIZA NUR BEY, bu noktanın incelenmesinin, görüşmelerin sonuna ertelenmesini istedi.

"Azınlıklar" ya da "Müslüman-olmayan azınlıklar".

Sir Horace RUMBOLD, Türk Temsilci Heyeti, yeni 2 nci madde metninin birinci paragrafında "azınlıklar" terimi yerine "Türkiye'de oturan herkes" kelimelerinin konulmasını kabul ederse, kendisin de, öteki maddelerde, "Müslüman-olmayan azınlıklar" kelimelerinin kullanılmasını kabul edeceğini bildirdi.

RIZA NUR BEY, yeni 2 nci madde metninin 1 nci paragrafındaki "ulusal topluluktan olma [milliyet, *nationalité*], dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın" sözlerinin çıkartılması şartıyla, bunu kabul edeceğini söyledi.

Sir Horace RUMBOLD, bu terimlerin, azınlıkların korunmasına ilişkin bütün Andlaşmaların 2 nci maddesinde bulunduğunu ve bunların metinden çıkartılmasının imkânsız olduğunu belirtti.

M. MONTAGNA, azınlıkların korunmasına ilişkin maddeleri, Alt-komisyonun görüşmelerinden çıkan sonuca göre, okudu. (*Ek B*).

Oturuma saat 12.10 da son verildi.

(9) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

MÜTTEFİKLER TASARISINDA 8 NCİ MADDENİN YENİ METNİ

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle] kişisel durumları [statüleri] konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların görenekleri ve 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yürürlükte olan tedbirler uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder. [1 Ağustos 1914 tarihinden önceki] bu tedbirler; işbu maddenin yürürlüğe konulması için gerekli kanun hükümlerinin kabulüne kadar, geçici olarak, yürürlükte kalacaktır.

Öte yandan, Müslüman-olmayan azınlıklar, dinsel hiç bir niteliği olmayacak nüfus işlemlerine ilişkin kanun gereklerine uyma zorunda olacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

EK (B)

AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

23 Kasım 1922

Madde 1

Müttefikler tasarısı md. 1. Türk tasarısı md. 1.

Türkiye, işbu kesimin ..... maddelerindeki hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiç bir resmî işlemin bu

hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da resmî işlerin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 2

Müttefikler tasarısı, md. 2. ve 4: Türk tasarısı, md. 2.

Türk Hükümeti, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı gözetmeksizin, Türkiye'de oturan herkese, hayat ve özgürlüklerinin tam olarak korunmasını sağlamayı yükümlenir.

.... azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınacak tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

.... azınlıkların, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, serbestçe yerine getirmeye hakkı olacaktır.

Madde 3

Müttefik tasarısı, md. 5: Türk tasarısı, md. 3.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla, siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 4

Müttefikler tasarısı, md. 6: Türk tasarısı, md. 4.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini [âyinlerini] serbestçe yerine getirmek konularında eşit bir hakka sahip olacaklardır.

Madde 5

Müttefikler tasarısı, md. 7: Türk tasarısı, md. 5.

Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturmakta olduğu il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarının, ilkokullarda kendi dilleriyle öğrenim görmelerini sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıklar gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçeleri ve öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanacak paralarda yararlanmaya ve pay ayrılmasına, bu azınlıklar da hakgözetirliğe uygun düşecek ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurumların ya da tesislerin yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 6

Müttefikler tasarısı md. 8: Bu maddenin, bir Yunanlı hukukçunun da katılacağı Yazı Komitesini meydana getiren hukukçulara sunulması kararlaştırılmıştır.

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle] kişisel durumları [kişi halleri, *statut personnel*] konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların görenekleri ve 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yürürlükte olan tedbirler uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder. Bu son tedbirler, işbu maddenin yürürlüğe konulması için gerekli kanun hükümlerinin kabulüne kadar, geçici olarak yürürlükte kalacaklardır.

Öte yandan, Müslüman-olmayan azınlıklar, nüfus işlemlerine ilişkin kanun gereklerine uyma zorunda olacaklardır; ancak, bu işlemlerin dinsel hiç bir niteliği olmayacaktır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamağı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 7

Müttefikler tasarısı, md. 9: Türk tasarısı, md. 6.

Hıristiyan ya da Musevî dininden Türk uyrukları, inançlarına ya da dinlerinin gereklerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde mahkemelerde bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden, haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin

korunması için bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yükümlerden bağışık tutulmaları anlamına da gelmeyecektir.

Madde 8

Müttefikler tasarısı, md. 11. Türk Temsilci Heyeti bu maddeyi kabul etmediğini bildirmiştir.

Türkiye, Müslüman-olmayan Türk uyruklarına, bir vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağının tanınmasını, Milletler Cemiyeti Meclisi ile birlikte incelemeğe hazırdır. Bu bağışıklık vergisi aşırı olmayacak ve Türkiye'nin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanıması halinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar için eşit olacaktır.

Madde 9

Müttefikler tasarısı, md. 11 ve 12. Türk tasarısı, md. 7.

Türkiye, işbu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğu uygun bulmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunca, bu hükümlerde usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türk Temsilci Heyeti bu paragrafı kabul etmediğini bildirmiştir.

Milletler Cemiyeti Meclisi, işbu bölümdeki hükümlerin uygulanışı bakımından bilgi edinmek üzere Türkiye'ye bir temsilci göndermek isterse, Türkiye, bu temsilciye, görevini yapabilmesi için gerekli bütün kolaylıkları sağlamağa hazır olduğunu bildirir. Söz konusu temsilciyi, Milletler Cemiyeti Meclisi ve Türkiye birlikte seçeceklerdir.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde olacaktır.

Madde 10

Türk tasarısı, md. 8.

Müttefik tasarısı

Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca, kendi ülkesinin tümünde yaşayan Müslüman azınlığa da tanınmıştır.

Türk tasarısı

Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Balkan Devletleriyle, Türkiye'nin komşusu bulunan Devletlerce, bu Devletlerin bütün ülkelerinde yaşayan Müslüman azınlıklara da tanınmıştır.

GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ TASARISI

Müttefikler tasarısı, md. 10.

Müttefik tasarısı

İmzacı Devletler aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

1. Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar olan süre içinde, askerî ya da siyasal davranışdan, ya da bu Andlaşmayı imzalamış Türkiye'den başka Devletlere ya da bunların uyruklarına herhangi bir yardımda bulunmasından ötürü hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir; Türkiye'de oturanlardan herhangi bir kimseye karşı, böyle bir nedenle verilmiş her türlü hüküm, tümüyle yok sayılacak ve yürütülmekte olan kovuşturma durdurulacaktır.

Yunanistan, kendi bakımından, Türkiye'ye karşı, Yunanistan'da oturanlar için aynı hükümleri yükümlenir.

2. Yunan Hükümetince olduğu gibi Türk Hükümetince de, siyasal olaylara ilişkin olarak yukarıdaki paragrafta belirtilen süre içinde, genel hukuk bakımından olsa bile, işlenmiş

Türk tasarısı

Bir yandan Türkiye, öte yandan da öteki [imzacı] Devletler, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihinden önce işlenmiş ve ceza gerektirir aşağıdaki bütün eylemler için genel af ilân etmeyi karşılıklı olarak yükümlenirler;

1. Gerek ceza yasaları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca ceza gerektirir her türlü eylemler işlemiş bulunan, öteki tarafın savaş tutsaklarına;

2. Gözaltı (*internés*) edilmelerinden ya da sürgüne gönderilmelerinden önce, gerek ceza yasaları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca ceza gerektirir eylemleri işlemiş bulunan, öteki tarafın gözaltı edilmiş ya da sürgüne gönderilmiş sivil uyruklarına;

3. Öteki tarafın yararına olarak, ceza gerektirir davranışlarda bulunmuş, öteki tarafın uyruklarına;

4. Türkiye'de Müslüman çoğunluktan, Müttefiklerin ülkelerinde de Müslüman-olmayan çoğunluktan ol-

bütün suçlar için, tam ve eksiksiz genel af ilân edilecektir.

3. İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar, Türkiye zararına, ya da karşılıklı olarak Türkiye yararına siyasal davranışı yüzünden ya da işbu Andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

4. Türk Hükümeti, savaş koşulları yüzünden dağılmış aileleri bir araya toplamak ve malları [maliklerine] geri vermek için, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana, Müttefik makamlarınca verilmiş kararlara karşı özel kişilerin öne sürebilecekleri istemleri Milletler Cemiyetinin kararına bırakmağa hazır olduğunu bildirir.

mamak üzere, öteki tarafın yararına işlenmiş, ceza gerektirir eylemler için, kendi uyruklarına.

Yukarıdaki paragraflardaki hükümler uyarınca genel af ilân olunacağına göre, yeni kovuşturmalara girişilmeyecek, yürütülen kovuşturmalardan vazgeçilecek ve verilmiş cezalar yürürlüğe konulmayacaktır.

(10) SAYILI TUTANAK

26 ARALIK 1922, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.15 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MUSTAFA ŞEREF BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Maddeler tasarısının yeniden incelenmesi.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonu, azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler tasarısını incelemeğe çağırdı.

Birinci Madde kabul edildi.

İkinci Maddede aşağıdaki değişikliklerin yapılması kararlaştırıldı:

(1) Maddenin 2 nci paragrafında "Azınlıklar" yerine "Müslüman-olmayan azınlıklar" yazılacaktır;

(2) Maddenin 3 ncü paragrafında "Azınlıklar" yerine "Türkiye'de oturan azınlıklar" yazılacaktır;

(3) Maddenin 3 ncü paragrafı, 2 nci paragrafın önüne alınacaktır.

M. VENİSELOS, siyasal haklara ilişkin olan 3 ncü maddenin 1 nci paragrafına katılmasını geçici olarak ertelediğini söyledi; askerlik hizmetinden bağışıklık karşılığında, Hıristiyan azınlıkların siyasal haklarını kullanmaktan yoksun bırakılmalarını isteme olanağını saklı tutmağı gerekli gördüğünü belirtti.

Bu çekince [ihtirazî kayıt] ile, 3 ncü madde kabul edildi.

4 ncü ve 5 nci maddeler kabul olundu.

6 ncı madde hukukçuların incelemesine gönderildi.

7 nci madde, aşağıdaki değişikliklerle kabul edildi:

Birinci satırda: "Hıristiyan ya da Musevî" yerine "Müslüman-olmayan azınlıklar" yazılacaktır.

İkinci paragrafın ikinci satırında: "Hıristiyan ya da Musevî" kelimeleri çıkartılacaktır.

Türk Temsilci Heyeti 8 nci maddeyi kabul etmediğini söyledi.

M. VENİSELOS, bu maddenin ilk metninin, Müttefikler tasarısındaki biçimiyle kabul edilmesini, Birinci Komisyondan isteme hakkını saklı tuttu.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun çalışmalarına ilişkin raporu sunarken, bu sorunu da Komisyona bildireceğini söyledi.

Türk Temsilci Heyeti, 9 ncu maddenin 3 ncü paragrafını kabul etmediğini belirtti.

M. MONTAGNA, bu sorunun ileride ele alınacağını söyledi.

Türk Temsilci Heyeti, 10 ncu maddenin, hukukçuların kendilerinden sorulan noktalar üzerinde görüşleri öğrenildikten sonra, incelenmek üzere ele alınmasını istedi.

M. MONTAGNA, azınlıkların korunmasına ilişkin maddeleri, yapılan görüşmelerden çıkan sonuçlara göre, okuduktan sonra (bakınız *Ek*), uzmanların düşünceleri sorulan maddeler dışında, 8 nci madde, 9 ncu maddenin 3 ncü paragrafı ve 10 ncu maddeden başka, bütün maddeler üzerinde anlaşma olduğunu söyledi. Bu hükümler üzerinde de anlaşmaya varılacağını ummakta olduğunu sözlerine ekledi.

Oturuma saat 12.05 de son verildi.

(10) SAYILI TUTANAĞA EK

AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

26 Aralık 1922

Madde 1

Kabul edildi.

Türkiye, işbu kesimin ...... maddelerindeki hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da resmî işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 2

Kabul edildi.

Türk Hükümeti, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı gözetmeksizin, Türkiye'de oturan herkese, hayat ve özgürlüklerinin tam olarak korunmasını sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkesin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkı olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınacak tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 3

Bu maddenin 1 nci paragrafına Yunan Temsilci Heyetinin çekincesi vardır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla, siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul

edilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Kabul edildi.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 4

Kabul edildi.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini [âyinlerini] serbestçe yerine getirmek konularında eşit bir hakka sahip olacaklardır.

Madde 5

Kabul edildi.

Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturmakta olduğu il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarının, ilkokullarda kendi dilleriyle öğrenim görmelerini sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıklar gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçeleri ve öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanacak paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına, bu azınlıklar da hakgözetirliğe uygun düşecek ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurumların ya da tesislerin yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 6

Hukuk danışmanlarının incelenmesine sunulmuştur.

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleri] kişisel durumları [kişi halleri, *statut personnel*] konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların görenekleri ve 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yürürlükte olan tedbirler uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder. Bu son tedbirler, işbu maddenin yürürlüğe konulması için gerekli kanun hükümlerinin kabulüne kadar, geçici olarak, yürürlükte kalacaktır.

Öte yandan, Müslüman-olmayan azınlıklar, nüfus işlemlerine ilişkin kanun gereklerine uyma zorunda olacaklardır; ancak, bu işlemlerin dinsel hiç bir niteliği olmayacaktır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamağı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ya da hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 7

Kabul edildi.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinlerinin gereklerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde mahkemelerde bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmeleri yüzünden, haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yükümlerden bağışık tutulmaları anlamına da gelmeyecektir.

Madde 8

Türk Temsilci Heyetince red edilmiştir.

Türkiye, Müslüman-olmayan Türk uyruklarına, bir vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağının tanınmasını, Milletler Cemiyeti Meclisi ile birlikte incelemeğe hazırdır. Bu bağışıklık vergisi aşırı olmayacak ve Türkiye'nin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanıması halinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar için eşit olacaktır.

Madde 9

Türkiye, işbu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğu uygun bulmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunca, bu hükümlerde usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden herbirinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türk Temsilci Heyetince reddedilmiştir. Ertelendi.

Milletler Cemiyeti Meclisi, işbu bölümdeki hükümlerin uygulanışı bakımından bilgi edinmek üzere Türkiye'ye bir temsilci göndermek isterse, Türkiye, bu temsilciye, görevini yapabilmesi için gerekli bütün kolaylıkları sağlamağa hazır olduğunu bildirir. Söz konusu temsilciyi, Milletler Cemiyeti Meclisi ile Türkiye birlikte seçeceklerdir.

Türkiye bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

Madde 10

Ertelendi.

Müttefik tasarısı

Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca, kendi ülkesinin tümünde yaşayan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

Türk tasarısı

Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Balkan Devletleriyle, Türkiye'nin komşusu bulunan Devletlerce, bu Devletlerin bütün ülkelerinde yaşayan Müslüman azınlıklara da tanınmıştır.

GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ TASARISI

Hukuk danışmanlarının incelenmesine sunulmuştur.

Müttefikler tasarısı

İmzacı Devletler aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

1. Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar olan süre içinde, askerî ya da siyasal davranışından, ya da bu Andlaşmayı imzalamış Türkiye'den başka Devletlere ya da bunların uyruklarına herhangi bir yardımda bulunmasından ötürü hiç bir bahane ile tedirgin edil-

Türk tasarısı

Bir yandan Türkiye, öte yandan da öteki [imzacı] Devletler, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihinden önce işlenmiş ve ceza gerektirir aşağıdaki bütün eylemler için genel af ilân etmeyi karşılıklı olarak yükümlenirler:

1. Gerek ceza yasaları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca ceza gerektirir her türlü eylemler işlemiş bulunan, öteki tarafın savaş tutsaklarına;

meyecek ve incitilmeyecektir; Türkiye'de oturanlardan herhangi bir kimseye karşı, böyle bir nedenle verilmiş her türlü hüküm yok sayılacak ve yürütülmekte olan kovuşturma durdurulacaktır.

Yunanistan, kendi bakımından, Türkiye'ye karşı, Yunanistan'da oturanlar için, aynı hükümleri yükümlenir.

2. Yunan Hükümetince olduğu gibi Türk Hükümetince de, siyasal olaylara ilişkin olarak yukarıdaki paragrafla belirtilen süre içinde, genel hukuk bakımından olsun, işlenmiş bütün suçlar için, tam ve eksiksiz genel af ilân edilecektir.

3. İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar, Türkiye zararına, ya da karşılıklı olarak Türkiye yararına siyasal davranışı yüzünden ya da işbu Andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

4. Türk Hükümeti, savaş koşulları yüzünden dağılmış aileleri bir araya toplamak ve malları [maliklerine] geri vermek için, 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana, Müttefik makamlarınca verilmiş kararlara karşı özel kişilerin öne sürebilecekleri istemleri Milletler Cemiyetinin kararına bırakmağa hazır olduğunu bildirir.

2. Gözaltı (*internés*) edilmelerinden ya da sürgüne gönderilmelerinden önce, gerek ceza yasaları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca ceza gerektirir eylemleri işlemiş bulunan, öteki tarafın gözaltı edilmiş ya da sürgüne gönderilmiş sivil uyruklarına;

3. Öteki tarafın yararına olarak, ceza gerektirir davranışlarda bulunmuş, öteki tarafın uyruklarına;

4. Türkiye'de Müslüman çoğunluktan, Müttefiklerin ülkelerinde de Müslüman olmayan çoğunluktan olmamak üzere, öteki tarafın yararına işlenmiş, ceza gerektirir eylemler için, kendi uyruklarına.

Yukarıdaki paragraflardaki hükümler uyarınca genel af ilân olunacağına göre, yeni kovuşturmalara girişilmeyecek, yürütülen kovuşturmalardan vazgeçilecek ve verilmiş cezalar yürürlüğe konulmayacaktır.

(11) SAYILI TUTANAK

29 ARALIK 1922, CUMA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 18.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM, MALKİN (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. CACLAMANOS, DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, CİAMARRA, GALLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, HOTTA (*Japonya*); MM. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

29 Aralık tasarısı, md. 9. parag. 3 ve md. 10.

M. MONTAGNA, Sir Horace Rumbold'a, 9 ncu maddedeki 3 ncü paragrafın, madde metninde kalmasında ısrar edip etmediğini sordu.

Sir Horace RUMBOLD, bu paragrafın madde metninden çıkartılmasını kabul ettiğini söyledi.

M. LAROCHE, İngiliz Temsilci Heyetinin görüşüne katıldığını bildirdi.

M. CACLAMANOS, Müttefik Temsilci Devletlerince sunulmuş ilk tasarıdaki 13 ncü madde metninin, gerekirse, yeniden kabulünü isteyebilmek için, bu paragraf üzerinde Yunan Temsilci Heyetinin kesin kararını ileride açıklama hakkını saklı tuttuğunu belirtti.

M. MONTAGNA, 9 ncu maddedeki 3 ncü paragrafın madde metninden çıkartılmasına karşılık olmak üzere, tasarıdaki 10 ncu madde metnini Müttefiklerce teklif edildiği biçimde kabul etmesini Rıza Nur Bey'den istedi. M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinin, bu son maddenin metnine ilişkin çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçeceği umudunda bulunduğunu da söyledi.

M. CACLAMANOS, gerek 9 ncu gerekse 10 ncu maddelere ilişkin olarak, bir

çekince öne sürmek istediğini belirtti; özellikle 9 ncu madde konusunda, Yunan Temsilci Heyetinin bir bildiride bulunarak, Milletler Cemiyetinin bir temsilcisinin Yunanistan'da bulunmasını kabule hazır olduğunu söylemiş olduğunu hatırlattı.

M. LAROCHE, böyle bir hükmün Türkiye'ce de kabul edilmedikçe, bir Milletler Cemiyeti temsilcisinin Yunanistan'da bulunmasını, Yunanistan'a zorla kabul ettirmenin söz konusu olmadığını açıkladı.

M. CACLAMANOS, yalnız, bu konuyu gerekirse Komisyonda da ortaya atmak hakkını saklı tutmak isteğinde olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA ve M. LAROCHE, M. Caclamanos'un, 9 ncu maddeye ilişkin çekincesini geri almasında ısrar ettiler.

M. CACLAMANOS, Komisyonun bu ısrarı karşısında, çekincesini geri aldı.

RIZA NUR BEY, Komisyon, 26 Aralık tasarısının öteki maddeleri üzerinde görüş birliğine varmışsa, Türk Temsilci Heyetinin, 10 ncu maddeye ilişkin olarak Müttefiklerin sunmuş oldukları metni kabule hazır olduğunu bildirdi. Özellikle, Yunan Temsilci Heyetince, 3 ncü maddenin 1 nci paragrafına ilişkin olarak öne sürülmüş çekincenin geri alınıp alınmadığını sordu.

M. MONTAGNA, bu çekincenin, konunun özüne ilişkin bulunmadığını ve Yunan Temsilci Heyetince, yalnız, azınlıklar yararına olarak askerlik hizmetinin bağışıklık tanınmasına bir karşılık olarak ortaya atılmış bulunduğunu hatırlattı.

RIZA NUR BEY, 10 ncu maddenin, Müttefiklerce sunulmuş metnini kabul etti.

M. CACLAMANOS, bu madde metninin, aşağıdaki kelimelerin eklenmesiyle, açıklığa kavuşturulmasını istedi: "daha önce yapılmış andlaşmalarda bulunan aykırı hükümlerin hepsi yürürlükten kaldırılmıştır."

M. CACLAMANOS, Evrensel Patriklik (*Patriarcat Œcuménique*) sorununda Türk Hükümeti uzlaşmaz bir direniş gösterdiğine göre, Yunan Temsilci Heyetinin, Müftülerin doğrudan doğruya Müslümanlarca seçilmesini ve Başmüftünün İstanbul'a bağlı olmasını öngören Atina Andlaşmasındaki hükümlerin, Türklerin, Patrikliğin varlığına bile karşı çıktıkları bir sırada, yürürlükte kalmasını kabul edemeyeceğini anlattı.

M. LAROCHE, Yunan Temsilci Heyetinin isteğini yerine getirmenin mümkün olmadığını söyledi: Yapılması söz konusu olan andlaşmanın, daha önce imzalanmış andlaşmalarla hiç bir ilgisi olmamak gerekir; söz konusu andlaşma, Yunanistan'ın ve Türkiye'nin daha önce doğrudan doğruya girişmiş bulundukları yükümlerden hiç birini değiştiremez. Konferansın, bu çeşit yükümleri kaldırmak ya da doğrulamak yetkisi de yoktur.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetince teklif edilen eklemenin, uygulanabilir nitelikte olmadığını açıkladı; çünkü, 10 ncu maddede öngörülen karşılıklı olma [mütekabiliyet] şartı, "işbu kesimin" kelimeleriyle sıkı sıkıya sınırlandırılmış bulunmaktadır.

Sir Horace RUMBOLD da, 10 ncu madde metninin yanlış anlamalara yol açacak nitelikte olmadığını düşünmektedir; çünkü bu madde, bütün öteki hükümler dışında, yalnız, azınlıkların korunması konusundaki hükümlere ilişkindir.

M. CACLAMANOS, 10 ncu maddenin kapsamını sıkıca sınırlandırmak gerektiğini söyledi. Teklif ettiği ekleme yalnız bu amacı gütmektedir.

M. LAROCHE, M. Caclamanos'un tutumuna şaştığını söyledi; çünkü M. Veniselos, 10 ncu madde metnini, Müttefiklerin tasarısındaki biçimiyle kabul ettiğini bildirmişti.

M. CACLAMANOS, M. Veniselos'un kabul ettiği şeyi yeniden söz konusu yapmak isteğinde değildir; fakat, Yunanistan'ın, ülkesinde oturan Müslüman azınlıklara, bu aynı andlaşma ile, Rum azınlıklar için tanınmış hakları tanıyacağının iyice belirtilmiş olmasını istemektedir.

RIZA NUR BEY, 10 ncu maddeyi, ancak, Müttefiklerce teklif edilen biçimde kabul edebileceğini söyledi. Öte yandan, bu madde üzerinde her hangi bir bildiride bulunulmasını da kabul etmeyecektir.

M. LAROCHE, bir yandan Alt-komisyonun daha önce yürürlüğe konmuş andlaşmalardan doğan hukuksal duruma yeniden dönemeyeceğini düşünmektedir; öte yandan da, Alt-komisyon, Yunan Temsilci Heyetinin razı olduğu şeyden caymasını kabul edemez. M. CACLAMANOS, bununla birlikte, yalnız Yunan Temsilci Heyetini yüküm altına sokan sözlerin, tutanağa geçirilmesini istedi.

Sir Horace RUMBOLD, M. Caclamanos'un sözlerinin, bütün öteki Temsilci Heyetlerinin konuşmaları gibi, tutanağa yazılacağını, böylece, Yunan Temsilci Heyetinin isteğinin yerine getirilmiş olacağını söyledi.

Sir Horace RUMBOLD, M. Veniselos'un 10 ncu madde metnini kabul etmiş olduğunu ortaya koyan, yedinci oturumun tutanağını okumasını Sekreterden istedi.

M. CACLAMANOS, Sir Horace Rumbold'un konuşmasıyla isteğinin karşılanmış olduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, bu koşullar altında, Alt-komisyonun:

(a) 9 ncu maddede 3 ncü paragrafın metinden çıkartılmasını;

(b) 10 ncu maddeye ilişkin olarak Müttefiklerin teklif ettikleri metni, oybirliğiyle kabul etmiş olduğunu belirtti.

Amerikan Temsilci Heyetinin genel affa ilişkin bildirisi.

M. DWİGHT, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Amerikan Temsilci Heyeti, Türkiye'de oturmakta olan halklarla sınırlandırılan genel affın, sürgünler ve sığınmak için göç etmişler bakımından, kendi yurtlarına güvenlik içinde dönmek ve uygun şartlarla mallarına kavuşmak hakkını öngören hükümler kapsamadığına dikkati çekmek istemektedir. Genel olarak kabul edilmiş insanlık ilkeleri, aslında Türk uyruğu olup da sürgüne gönderilmiş ya da kaçmış Ermeniler ve sığınmak için göç etmiş öteki kimseler yararına tedbirler alınmasını gerekli kılar görünmektedir. Amerikan Temsilci Heyeti için açıkça bellidir ki, yüzbinlerce göçmen kendilerine uygun bir genel af sağlayacak koşullar içinde yurtlarına dönmek isteyebilirler; bunlardan hâlâ yaşamakta olanlar, ya da bunların mirasçıları, mallarından yoksun bıraktırılırlarsa, onlara karşı bir adaletsizlik işlenmiş olacağı da açıkça bellidir. Amerikan Temsilci Heyeti, dünya kamu oyunun, bu konuya ilişkin bir bildiri kapsamayan bir barış andlaşmasını uygun bulmayacağını düşünmektedir; Türkiye'nin kendi girişimiyle böyle bir bildiride bulunması, tutulacak en iyi yol olarak görünmektedir; böyle bir bildiriyle,

şimdi yurtlarından ve varlıklarından yoksun bırakılmış olan kimselere karşı adalet yerine getirilmiş olacaktır.

Kişisel durum ve aile durumu. Genel af. Hukuk danışmanlarının Raporu.

M. MONTAGNA, M. Fromageot'dan, 6 ncı maddeye ilişkin olarak hukuk danışmanlarının görüşünü bildirmesini istedi.

M. FROMAGEOT, hukuk danışmanlarının bu maddeye uygun bir biçim vermek istedikleri vakit, aralarında, yalnız biçimsel yönden değil, fakat öz bakımından da, derin görüş ayrılıkları bulunduğunu gördüklerini söyledi. Yunanlı hukukçular, özellikle, "azınlıkların dinsel özerkliği"ni öngören bir ilk paragrafın metne konulmasını istediler. Öte yandan, Yunan Temsilci Heyeti, son iki paragrafın, hiç değiştirilmeden olduğu gibi kalmasını istemektedir. Yunan Temsilci Heyeti, aşağıdaki tasarıyı sunmuştur:

> "Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan her azınlığa, din, hayır işleri ve okullar konusunda özerkliği, 1 Ağustos 1914 tarihinden önce var olan biçimde, Türk Devletinin denetimi altında, tanımağı ve sürdürmeği kabul eder.
>
> "Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıklar için, 1 Ağustos 1914 tarihinden önce bu azınlıkların görenekleri uyarınca aile hukuk ile kişisel durumlarına [kişi hallerine, *statut personnel*] ilişkin sorunları düzenleyen hükümleri de yürürlükte tutacaktır.
>
> "Öte yandan, Müslüman-olmayan azınlıklar, nüfus işlemlerine ilişkin kanunun gereklerine uymak zorunda olacaklardır; ancak, bu işlemlerin dinsel hiçbir niteliği olmayacaktır.
>
> "Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların, Türkiye'de bulunmakta olan vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir."

Öte yandan, Türk Temsilci Heyeti, din ayırımı yapmaksızın, bütün Türk uyruklarına uygulanacak nitelikte yurttaşlar yasaları (*législation civile*) yayınlamak hakkını, Türk Hükümeti adına saklı tutmak isteğini açıklamıştır. Bu yasa yürürlüğe girinceye kadar, kişisel durum [kişi halleri] dışında yalnız aile durumu [hukuku] için olmak üzere, azınlıkların göreneklerine göre işlem yapılacaktır. Bu koşullar içinde, hukuk danışmanları, görüşmelerde bulunmak üzere toplanmış olan Hükümetler arasında bir hakemlik kararı almanın kendilerine düşmediğini ve bu konuyu, karar almaya yetkili Alt-komisyona bırakmanın uygun olacağını düşünmüşlerdir.

Genel affa ilişkin Bildiri'ye gelince, hukuk danışmanları, Müttefiklerin tasarısı ile Türk tasarısı arasında da derin bir ayrılık olduğunu görmüşlerdir. Müttefiklerin tasarısı, genel affı, kural-dışılık [istisna] yapmaksızın, ülkede oturan herkesi içine alacak kadar geniş tutarken, Türk Temsilci Heyeti, vatan hayını saydığı Türk uyruklarını kovuşturmama yükümünü kabul etmemektedir. Türk Temsilci Heyeti, Türk Hükümetinin, özellikle iğrenç bir suçu cezasız bırakmamasının kendisi için bir

ödev olduğunu, eğer birtakım Türk uyrukları için soyları bir özür sayılsa bile, Müslüman Türk uyruklarına da bir bağışlama tedbirinin uygulanmasını kabul edemeyeceği görüşündedir.

Genel affa ilişkin Bildiri'nin 4 ncü paragrafı da hukuk danışmanlarınca incelenmiştir. Bu paragraf, savaş olayları yüzünden dağılmış ya da mallarından yoksun bırakılmış aileleri bir araya toplama amacını güden hayır işleri kurumlarınca yapılmış işlemleri ya da alınmış kararları ilgilendirmektedir. Türk Temsilcisi, bu bakımdan alınmış kararların ya da yapılmış işlemlerin yeni bir incelemeye konu olmasını kabul etmemiş, bunun, kimi durumlarda yaratacağı birtakım uygulama güçlüklerine işaret etmiştir. Gerçekten, çok az da olsa, birtakım yanlışlar yapılmış bulunmaktadır. Bunları kesin olarak kabul etmek, aşırı bir davranış olur. Nitekim, kimi durumlarda, ikinci bir incelemeyle doğru olmadıkları anlaşılan, evlâtlık bağlantılarına güvenilerek, çocuklar ana-babaları sayılmış kimselere teslim edilmiştir. Bu koşullar altında, Kızılhaç'la Kızılay'ı temsil eden ve yanıltıcı durumları inceleyerek bunlar üzerinde karar verecek bir Karma Komitenin kurulması düşünülebilir. Bu Komiteye, siyasal niteliği olmayan bir kimse, örneğin M. Nansen, başkanlık edebilir. Hukuk danışmanları bu telkinin, yatıştırıcı büyük bir katkısı olacağını düşünmektedir.

M. MONTAGNA, 6 ncı maddeyle genel af bildirisine ilişkin olarak M. Fromageot'nun belirttiği güçlükleri Alt-komisyonun incelemesini gerekli gördüğünü söyledi.

Kişisel durum ve aile durumu.

RIZA NUR BEY, 6 ncı maddenin 3 ncü paragrafını, 26 Aralık tarihli tasarıdaki metniyle, kabul etmektedir; Alt-komisyonun çıkartılmasına karar verdiği ve Yunan Temsilci Heyetince yeniden söz konusu edilen, Müttefiklerin ilk tasarısındaki 1 nci paragrafın metne konulmasına karşıt olduğunu söyledi. RIZA NUR BEY, 26 Aralık tasarısının ilk iki maddesi için aşağıdaki metni teklif etti:

> "Ailenin kurulması Toplumun Kamu düzeni için çok büyük bir önemde olduğundan, Türkiye, aile durumuna ilişkin olarak çağdaş ilkelere dayanan ve kural-dışılık olmaksızın bütün Türk uyruklarına uygulanacak yeni bir genel kanun hazırlamak niyetindedir.
>
> "Bu yeni kanun hazırlanıncaya kadar, ve en geç işbu Andlaşmanın imzalanmasından başlıyarak bir yıllık bir süre içinde, Türk hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıklar bakımından, aile durumlarını [statülerini] kendi dinlerinin kuralları uyarınca düzenlemelerini sağlıyacak bütün tedbirleri almağı kabul eder.
>
> "Nüfus ve evlenme konularında, Müslüman-olmayan azınlıklar, Türk kanununun öngördüğü ve dinsel nitelikte olmayacak yönetim işlemlerine uygun davranmak zorunda olacaklardır."

RIZA NUR BEY, bu metnin hem daha açık hem de daha geniş olduğu görüşündedir; bu metin, yeni yurttaşlar yasasının [medenî kanunun] hazırlanması için kısa bir süre öngörmektedir; bu metin, kişisel durumu [kişi hallerini] kapsamı dışında bırakmaktaysa da, böyle yapması, bu kanunun ortak hukukun (*droit*

commun) bir parçası olduğunu düşünmüş olmasındandır; nitekim, dinsel ayrıcalıkların yürürlükte olduğu zamanlarda bile, kişisel durum, [kişi halleri], Hıristiyan toplulukların yetki alanı içinde değildi.

M. LAROCHE, "aile durumu" (*statut familial*) ve "kişisel durum" (*statut personnel*) terimlerinin gerçek kapsamının ne olduğunu sordu.

M. CACLAMANOS, Yunan Temsilci Heyetinin, Müttefiklerin ilk tasarısı incelenirken, Fransız Temsilci Heyetince teklif edilmiş ve 26 Aralık tasarısının 6 ncı maddesi olan yeni metni, bu metnin Türk Temsilci Heyetince olduğu gibi kabul edilmesi şartıyla, kabul etmiş olduğunu belirtti. Bu metinde değişiklikler yapıldığı için, Yunan Temsilci heyeti, 1 nci paragrafın yeniden metne konulmasını zorunlu görmektedir. M. Laroche'un sorusuna cevap vermek üzere, M. CACLAMANOS, George Young'ın Osmanlı Hukuku derlemesinden bir parça okudu:

> "Topluluklar [cemaatler], eski ayrıcalıklar uyarınca, Topluluk Başlarına tanınmış birtakım yönetim ve yargı ayrıcalıklarından yararlanmaktadırlar. Bu yetkiler, Topluluk Başınca, din adamlarıyla dinsel niteliği olmayan kişilerden kurulu Meclislerin yardımıyla kullanılmaktadır. Örneğin, tanınmış Toplulukların bu makamları, dinlerinin gereklerini yerine getirme ve din işleri kurumlarının yönetimi, öğretim ve hayır işleri ve mezarlıklar gibi konularda, kamu düzeninin korunması nedenleriyle öngörülen birtakım sınırlamalar içinde, tam bir davranış özgürlüğünden yararlanmaktadırlar; fakat, bu gibi kurumların kurulması ya da ayrılması için bir İrade* gereklidir. Üstelik, bu toplulukların, kendi özel okullarında, kendi dillerinde öğretim yapma hakları vardır. Bundan başka, din adamlarının disiplin işlerini de kapsamak üzere, din konuları, kamusal öğretim ve yardımlaşma, drahuma, *mehr** [düğün armağanı], eşler arasında geçimlik [*nafaka**] ve boşanma [*fesh-i nikâh**] konularında, Topluluğun [Cemaatın] bir üyesini ilgilendiren her türlü sorunlara bakmakla da yalnız bu makamlar yetkilidir. Bu sorunlar, Topluluğun yasaları (Kilise yasaları) uyarınca çözüme bağlanacak ve Toplulukça verilen kararlar, Osmanlı yürütme dairelerince uygulanacaktır. Topluluk makamları, nüfus kütüğü (*état-civil*) ve kimi topluluklarda, mirasa ilişkin konularda da yetkili olacaklardır; bu yetki, Topluluklara, beratlarında belirtilen yetki sınırları içinde, ya da bunlar yoksa, Hükümetin göstereceği hoşgörü sınırları içinde kullanılacaktır. Osmanlı makamlarının da karıştığı kişisel duruma [kişi hallerine] sorununa ilişkin işler, Topluluk [Cemaat] makamlarınca verilen belgelere [*ilmühaberler*'e*] göre incelenmek gerekir."[1]

M. LAROCHE, M. Caclamanos'un okuduğu parçanın, söz konusu sorunu hiç de aydınlatmamış olduğunu söyledi.

MÜNİR BEY, Yunan Temsilci Heyeti tasarısının aynı zamanda kişisel durum [kişi halleri] ile aile durumunu [statüsünü] göz önünde tuttuğunu söyledi. Oysa, "kişisel durum" (kişi halleri, *statut personnel*) teriminin çok genel bir kapsamı vardır. Uluslararası özel hukuk kurallarına göre, kişisel durum, evlenmeyi de içine almak üzere, yabancıların her çeşit sözleşme [akit] yapma yeteneğini anlatmaktadır. Oysa,

* Bu kelimeler Fransızca metinde de Osmanlıca karşılıklarıyla yazılmıştır. (S.L.M.)

dinsel toplulukların Türkiye'de birtakım ayrıcalıklardan yararlandıkları zamanlarda, bu ayrıcalıklar dar bir anlamda tanımlanmışlardı. Bunlar, evlenme, boşanma, ayrılmış eşler arasında nafaka konularını kapsamaktaydı. Barış Andlaşması, genel olarak kişisel durumdan söz etmekle, ne çeşit olursa olsun, bütün sözleşmelerde [akitlerde], Müslüman-olmayan Türk uyruklarının Müslüman uyruklardan farklı bir yeteneği [ehliyeti] olmasına yol açacaktır. Bunun için, MÜNİR BEY, "aile durumu" (*statut familial*) teriminin, Alt-komisyonun düşünüşüne daha uygun olduğu ve bu terimin, Devletlerin, Müslüman-olmayan azınlıklar yararına korunmasını sağlamak istedikleri hakları tümüyle kapsadığı kanısındadır.

M. CACLAMANOS, Münir Bey'in bu konudaki görüşüne katılmamaktadır. M. CACLAMANOS, "kişisel durum" (*statut personnel*) teriminin metinde bulunmasının zorunlu olduğunu düşünmekten vazgeçmemektedir. M. CACLAMANOS, kişisel durum teriminin uygulama alanını göstermek üzere, M. Sidaous'un, *Des Patriarcats* başlığını taşıyan kitabından bir parça okudu;

> "Kişisel durumdan [*statut personnel*] doğan yurttaşlık hukuku [medenî hukuk] işlerine gelince, bunların alanı Doğu ülkelerinde çok geniştir: Bu alana giren işler, yalnız, nişanlanma, evlenme, ayrılık (*séparation de corps*), boşanma, evlâtlık (*filiation*), babalık yetkisi, egelik* [velâyet, *tutelle*] ve korumanlık** [vesayet, *curatelle*] konularını değil, fakat aynı zamanda miras hukuku, terekenin tasfiyesi, vasiyetler, bağışlar [hibeler] ve ölüme bağlı her çeşit başka tasarruflar, geçimlikler [nafakalar], çehiz ile ulusun vakıflarına ilişkin her türlü sorunları da kapsamaktadır (s. 295)".

Hukuk danışmanlarına gönderme.

M. LAROCHE, böylesine geniş kapsamlı "kişisel durum" ve "aile durumu" terimlerinin kullanılmasından vazgeçilmesi ve yüzyıllardır sürüp giden yapılageliş [teamül] uyarınca, yurttaşlar hukukunun [medenî hukukun] hangi bölümlerine ilişkin olarak, Türk Hükümetinin azınlıkların göreneklerini göz önünde tutacağını saptamayı teklif etti. Bu, bir siyasal konu değil, fakat bir hukuk konusu olduğu için, M. LAROCHE, hukuk danışmanlarının, bu konuyu derinlemesine incelemelerini istedi. Hukuk danışmanları konuyu ayrıntılarıyla inceler ve pek genel formüllerin kullanılmasından kaçınırlar da, "aile durumu" ve "kişisel durum" terimlerinden ne anlaşılması gerektiğini kesin olarak tanımlarlarsa, Devletlerin güttükleri amaç, bir başka deyimle, azınlıkların yüzyıllarca sürüp giden göreneklerinin göz önünde tutulması, Türk Hükümetinin, ülkesinde, Devlet içinde bir Devletin kurulmaması isteğiyle bağdaştırılabilecektir.

RIZA NUR BEY ile M. CACLAMANOS, M. Laroche'un teklifini kabul ettiler.

Yazı Komitesini meydana getiren hukuk danışmanlarının, M. Ryan'ın, M. Laporte'un, M. Galli'nin ve bir Yunanlı hukukçunun katılmasıyla, kesin ve ayrıntılı bir sıralama yaparak, Müslüman-olmayan azınlıklara ilişkin olarak, "kişisel durum"

* Velidedeoğlu, *op. cit.*, md. 262-269. (S.L.M.)
** *İbid.*, md. 346-375. (S.L.M.)

(*statut personnel*) ve "aile durumu" (*statut familial*) terimlerini tanımlamakla görevlendirilmesine karar verildi.

Alt-komisyon, 30 Aralık günü saat 10.00 da yapacağı oturumda, hukuk danışmanlarına, kendilerinden ne istediğini anlatacaktır.

Oturuma saat 19.30 da son verildi.

NOT

1 Georges Young, *Corps du droit ottoman,* II, ss. 2-3.

(12) SAYILI TUTANAK

30 ARALIK 1922, CUMARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM, MALKİN (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAROCHE, FROMAGEOT, DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, CİAMARRA, GALLİ (*İtalya*); MM. NAGAOKA, HOTTA (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Aile durumu ve kişisel durum.

M. MONTAGNA, bundan önceki oturumda, "aile durumu" ile "kişisel durum" (*statut familial et statut personnel*) terimlerinin yorumlanmasına ilişkin olarak, Türk Temsilci Heyetiyle Yunan Temsilci Heyeti arasında çıkan anlaşmazlığı çözmek üzere, hukuk danışmanlarını görevlendirmenin kararlaştırılmış olduğunu hatırlattı.

M. LAROCHE, ortaya çıkan görüş ayrılığının, özden çok biçim üzerinde olduğu kanısındadır. Türk Temsilci Heyeti, Müslüman-olmayan azınlıklara aile durumları konusunda güvenceler [garantiler] vermeğe hazır olduğunu bildirmiştir; buna karşı, Yunan Temsilci Heyeti ise, bu güvencelerin, aile durumunun ancak bir parçası gibi görünen kişisel durumu [kişi hallerini] tümüyle kapsamasını istemiştir.

Türk Hükümeti, kendi yasalarını, Avrupa yurttaşlar hukuku [medenî hukuk] ile uyum içinde koymak istemektedir. Söz konusu olan, Türkiye'deki özel koşulları göz önünde tutmak üzere, bu hukuktan ne ölçüde ayrılmanın uygun olacağını saptamaktır. Türk Hükümeti, yasalarının hazırlanması sırasında, özellikle Hıristiyan toplulukların göreneklerini ve dinsel ayrıcalıklarını göz önünde tutmak

zorunda olacaktır. Bu amaçla, Müslüman-olmayan azınlıkların yararlanacakları özel işlemin hangi noktalarda olacağını kesin olarak tanımlamak yeterli olacaktır. Türk Temsilci Heyeti, gerçekten, yeni Türk yasalarının, din işlerine hiç bir bakımdan karışmayacağını, yalnız dünya işlerini düzenleyeceğini bildirmiştir. Alt-komisyonun ödevi, böylece, göz önünde tutulması gereken Hıristiyan göreneklerinin ve bunların uygulama alanlarının ne olduğunu saptamaktır. Alt-komisyon, Türkiye'deki durumu yakından bilen kimselerin tecrübelerinden de yararlanarak, hukuk danışmanlarının, Hıristiyan azınlıkların, Türk Hükümetince göz önünde tutulmasını haklı olarak isteyebilecekleri görenekleri saptamak üzere, gerekli yetkiyle donatılmış oldukları kanısındadır.

M. FROMAGEOT, hukuk danışmanlarına verilen görevin, neredeyse aşılamaz güçlüklerle dolu olduğunu düşünmektedir. M. FROMAGEOT'ya göre, "aile durumu" (*statut familial*) teriminin anlamı açıkça belli değildir; "kişisel durum" (*statut personnel*) terimine gelince, bu terimin kapsamı çok geniştir; hukuk danışmanları kişisel durumu [kişi hallerini] tanımlayacak bir madde yazmağa kalkışırlarsa, bu madde aşırı ölçüde uzun olacağı gibi, böyle bir maddenin kaleme alınması için de, daha önce, çok uzun tartışmalara girişmek gerekecektir.

M. LAROCHE, yalnız, "kişisel durum" ve "aile durumu" terimlerinin tanımlanması bakımından, Türk Temsilci Heyetiyle Yunan Temsilci Heyetinin görüşlerini uzlaştırmanın, ya da, daha doğru olarak, eski Osmanlı İmparatorluğunda Rum topluluklarının [cemaatlerinin] yararlanmakta oldukları özel ayrıcalıkların, kişisel durum [kişi halleri] ile aile durumu [statüsü] bakımından, hangi konulara ilişkin olduğunu araştırmanın söz konusu olduğunu söyledi. Hukuk danışmanlarının incelemelerine kılavuzluk edecek ilke, Hıristiyanlara verilecek güvencelerin [garantilerin], Türkiye'nin her konuda yasalar çıkarabilmesine ilişkin egemen hakkına aykırı düşmemelidir.

M. FROMAGEOT, kendilerine sorulmuş bulunan konuda, hukuk danışmanlarının doyurucu bir cevap verebilecek durumda olduklarını sanmamaktadır.

RIZA NUR BEY, hukuk danışmanlarına verilen görevin, tümüyle dinsel olan göreneklerle, siyasal ya da yönetsel [idarî] nitelikteki görenekleri ayırmak olduğunu belirtti.

M. FROMAGEOT, dinsel nitelikteki görenekleri, bu nitelikte olmayanlardan ayırmanın son derece güç olduğunu düşünmektedir. Özellikle kişilerin durumunu ve yeteneklerini [ehliyetlerini] ilgilendiren kişisel durum [kişi halleri, *statut personnel*] hukuk danışmanlarının görüş açıklamak durumunda olmadıkları, çok önemli sorunlar ortaya çıkartmaktadır. "Kişisel durumu" tanımlamada doğabilecek görüş ayrılıkları, biçimsel görüş ayrılıkları değil, konunun özüne ilişkin görüş ayrılıklarıdır. Çoğu zaman, salt yurttaşlar hukuku [medenî hukuk] alanına girer görünen bu sorunlar, hem Hıristiyanlarca hem de Türklerce, dinsel inançlara dayanan görenekler uyarınca düzenlenmektedir. Nitekim evlenme yaşı konusunda, Hıristiyan görenekleri 16 yaşında olmayı öngörürken, Türk kanununda 10 yaşında olma öngörülmektedir. M. FROMAGEOT, örneğin böyle bir sorunun, ancak bu görüş ayrılığını saptamakla yetinme durumunda olan ve sorunu, tarafların birinden ya da ötekinden yana çözüme bağlama bakımından hiç bir

yetkisi olmayan hukuk danışmanlarının görüşüne göre nasıl aydınlatılabileceğini anlayamamaktadır.

MÜNİR BEY, M. Fromageot'nun sözünü ettiği güçlüklerin, Türkiye'de, uzak olmayan bir gelecekte ortadan kalkacağını söyledi; çünkü, Türk Hükümeti yakında çağdaş yasalar hazırlamak niyetindedir. Örneğin evlenme, Türkiye'de, dinsel niteliği olan bir kanun uyarınca düzenlenmiştir. Türk Hükümeti, bu eski kurallar yerine, ayırım yapmaksızın, hem Müslümanlara hem de Müslüman-olmayanlara uygulanacak kurallar koymağı düşünmektedir. Bu yeni yasalar yürürlüğe girinceye kadar, Türk Hükümeti, azınlıklara uygulanan kuralların, onların göreneklerince öngörülen kurallar olmasını kabul etmektedir. Böylece, sorun, savaştan önce yürürlükte olan bu kuralların neler olduğu biçimini almaktadır. Müslüman-olmayan topluluklar "kişisel durum" ile ilgili ayrıcalıklardan hiçbir zaman yararlanmamışlardır; örneğin, azınlıklara mensup kimselerin, genellikle hukuk açısından durumları ve yetenekleri konularında, özel ayrıcalıklardan yararlanmaları, Türk Hükümetince, hiç bir vakit kabul edilmemiştir (kaldı ki, böyle bir şeyin kabul edilmesi de tüm olarak imkânsızdır). Böyle bir durum, Hıristiyanların, sözleşmelere [akitlere] ilişkin olarak hukuk açısından durumları ve yetenekleri konularında, özel kurallardan yararlanmaları sonucunu doğururdu. Bu gibi bir iddianın kabul edilmezliği bir yana, bununla nasıl bir amaç güdüldüğü de sorulabilir: Örneğin bağışlar (*donations*) konusunda, Hıristiyanlarla Müslümanlara aynı kuralların uygulanmaması için hiç bir neden öne sürülemez. Savaştan önce azınlıkların birtakım özel ayrıcalıklardan yararlandıkları yurttaşlar hukuku [medenî hukuk] konuları birer birer sayılırsa, bunların, yalnız, evlenme, boşanma, ayrılmış eşler arasında geçimlik [nafaka] konuları olduğu da görülür. Böyle olunca, Alt-komisyon, azınlıkların bu üç konuda eski göreneklerini hakgözetirlikle dikkate alacak yeni yasaların yürürlüğe konuluşuna kadar, bu görenekler uyarınca yönetileceğini kararlaştırırsa, sorun da, çok büyük ölçüde basitleşmiş olacaktır.

M. CACLAMANOS, Alt-komisyonun, yalnız, geçiş dönemi ile uğraşmak durumunda olmadığını söyledi. Alt-komisyonun uğraşmak zorunluğunda olduğu konu, Hıristiyan azınlıkların içinde yaşayacakları kesin rejimdir. Türk Temsilci Heyeti, tartışılmakta olan tedbirin kapsamını büyük ölçüde darlaştırma eğilimindedir. M. CACLAMANOS, Türk Hükümetinin hazırlamak niyetinde olduğu yasaların, Hıristiyanların görenekleriyle ayrıcalıklarına hiç bir bakımdan halel getirmeyeceğini açıkça belirtmesi gerektiğini düşünmektedir. Örneğin, boşanma, Rum topluluğunda bir yurttaşlar hukuku [medenî hukuk] eylemi değil, fakat dinsel bir eylemdir; ancak piskopos (*évêque*) razı olursa, geçerli sayılır. Bu kurallara tümüyle uyulması zorunludur; Türk Temsilci Heyeti, yeni yasaların, azınlıkların göreneklerine aykırı olmayacağını resmen yükümlenmelidir.

M. GALLİ, toplulukların [cemaatlerin] yetkileriyle, yurttaşlar kanununun kapsamına girecek alanların sınırlanmasının uygun olacağını düşünmektedir.

M. LAROCHE, bu görüşe katılmaktadır; fakat, dinsel göreneklere bağlı olmayan, üstelik dinsel uygulamalara aykırı da olabilecek birtakım yurttaşlar hukuku [medenî hukuk] işlemlerinin bulunabileceğini de unutmamak gerekir. Fransa'da, bir yurttaşlar hukuku kurumu olan boşanma, Katolik Kilisesine rağmen, böyledir.

M. CACLAMANOS, Ortodoks makamlarının, geleneksel olarak kendi yetkilerinin alanına giren kişisel durum [kişi halleri] işlerine, Devlet gücünün karışmasını kabul edemeyeceklerini belirtti. Bu konular şunlardır: Nişanlanma, evlenme, ayrılık, boşanma, evlâtlık, evlât edinme, babalık yetkisi, korumanlık [vesayet], egelik [velâyet], miras, vasiyet senetleri ve ekleri (*testaments et codicelles*), bağış, geçimlik [nafaka], çehiz (drahoma).

M. LAROCHE, Yunan Temsilci Heyetine, Türk Hükümetinin yurttaşlar hukukuna [medenî hukuka] birtakım hükümler eklenmesinin, Müslüman-olmayan azınlıkların göreneklerine hangi bakımlardan aykırılıklar yaratabileceğini sordu.

M. CACLAMANOS, 25 Ekim 1917 tarihli Türk kanununun, Ortodoks makamlarının bir evlendirme işlemi yapmayı red etmeleri halinde, Türk Devlet makamının, dinsel makamın kararını inceleyerek kaldırabileceğini öngörmekte olduğunu söyledi. Yunan Temsilci Heyeti, Ortodoks Kilisesinin, kilise yasasına aykırı olarak yapılmış bu gibi evlenmelerin geçerliliğini tanımak zorunda bırakılmasını kabul edemez.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin hazırlamak niyetinde olduğu yasaların, bu konunun salt yurttaşlar hukukuna [medenî hukuka] ilişkin yönlerini düzenleyeceğini belirtti. Aranması gereken, her konunun dinsel yönü ile yurttaşlar hukukuna ilişkin yönünü ayıran bir formüldür.

M. CACLAMANOS, Hıristiyanların, evlenmelerini yüzyıllardır sürüp giden görenekleri uyarınca yapmalarını engellememenin önemli olduğunu söyledi. Öte yandan, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki evlenmeleri, Ortodoks Kilisesi yok ve yapılmamış saymaktadır.

M. RYAN, 6 ncı maddedeki ilkenin Türk Temsilci Heyetince kabul edilmiş olduğunu sanmaktadır. Gerçekten bu ilke, Sırp-Hırvat-Sloven Devletince imzalanmış olan andlaşmanın 10 ncu maddesindeki ilkeden başka bir şey değildir. Oysa, şimdi, Türk Temsilci Heyeti, kabul ettiği şeyi yeniden tartışmakta ve bunun yerine iki teklifte bulunmaktadır: Önce, bir geçici dönem olacak ve bu ilk aşamada eski görenekler yürürlükte kalacaktır; ikinci bir aşamada, tümüyle lâik çağdaş ilkelere dayanan yeni yasalar, din ayırımı yapmaksızın herkese uygulanacaktır. M. RYAN, evlenme, ya da boşanma bakımından, ayırım yapılmaksızın, hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara uygulanabilecek herhangi bir ilke bilmemektedir. Öyle görünüyor ki, Türk Temsilci Heyeti, başka hiç bir Devlette bulunmayan bir durum yaratmağa çalışmaktadır. Kendilerine bağlı ülkelerde Müslüman uyrukları olan İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya gibi Avrupa Devletleri, bu uyruklarını, kendilerine özgü kanunların uygulanmasından yoksun bırakma yoluna hiç bir zaman gitmemişlerdir. Bu yüzden, M. RYAN, Türk Temsilci Heyetinin, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin imzaladığı andlaşmanın 10 ncu maddesindeki ilkeden vazgeçilmemesini kabul etmesi için, ısrarda bulunmaktadır.

RIZA NUR BEY, Hükümetinin, salt dünya işleri niteliğinde bir temele dayanan yeni yasalar çıkarma niyetinde olduğunu hatırlattı. Bu yüzden, 6 ncı maddenin kapsadığı hükümleri kabul etmek, Türkiye'nin ilerlemesine bir engel olacaktır.

M. RYAN, hem Müslümanlara hem de Müslüman-olmayanlara aynı kanunun uygulanmasında bir yarar görmediğini söyledi. Böyle bir tedbir, Müslümanlar

kadar Hıristiyanları da, kendi özel göreneklerinin uygulanmasından yoksun bırakma sonucunu doğuracaktır. Bu ise, azınlıkların göreneklerine saygı gösterilmesini isteyen andlaşmaların özüne aykırıdır. Hindistan'da uygulanan İngiliz politikası bu ilkenin bir örneğidir.

MÜNİR BEY, çeşitli ulusal topluluklarla çeşitli dinlerin bir arada yaşadıkları Avrupa ülkelerinde, yurttaşlar kanununun [medenî kanunun] çeşitli dinsel yasalara uygun düşme kaygısında olmadığını belirtti. Bütün Avrupa ülkelerinde Musevîler vardır; fakat bu ülkelerden hiç birinin kanunları, Musevîlik yasalarına uyma kaygısında değildir. Türk yurttaşlık yasaları da, şüphesiz, azınlıkların göreneklerini göz önünde tutacaktır; bunları çiğneyip geçerse, şüphesiz, hükümsüz olacaklardır. Müslüman-olmayan azınlıkların ihtiyaçlarını dikkate almaya çalışacak olan Türk kanun-koyucusuna güvenilmelidir; Türk kanun-koyucusu, ancak bu azınlıkların istek ve ihtiyaçlarını hakkıyla göz önünde tutarsa, çalışmasının gerçekten yararlı olacağını bildiği için, görevini de öylesine bir istekle yerine getirecektir. Yeni yasalar yürürlüğe konuluncaya kadar, Türk Hükümeti, "aile durumunu" yöneten ilkelerin uygulanmasına ara verilmemesini kabul etmektedir. Türk Hükümetinin bu gibi konularda yasalar koymaktan çekinmeyi yükümlenmesi mümkün değildir; böyle davranmak, özellikle, Türk Hükümetinin çağdaş hukukun ilkelerine dayalı bir kanun çıkartmaya hazırlandığı bir sırada mümkün değildir.

M. DE LACROİX, azınlıkların geleneklerine ve göreneklerine saygı göstereceğini daha önce yükümlenmiş bulunduğunu, Türk Temsilci Heyetine hatırlattı; bu koşullar altında, bütün Türk uyruklarının, herkes için çıkartılmış bir kanuna uymalarını istemesi güç görünmektedir.

MÜNİR BEY, başlangıçtan beri, Türk Temsilci Heyetinin, bütün bu konuları, herkes için uyulması zorunlu olacak bir kanunla düzenlemek isteğinde olduğunu belirttiğini söyledi. Başka bir deyimle, yürürlükte olan göreneklerin uygulanmasından vazgeçilmeyecektir.

M. MONTAGNA, ayırım yapmaksızın bütün Türk uyruklarına uygulanabilecek genel bir kanun çıkartmanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Batı ülkeleri örneği geçerli değildir; gerçekten, bu ülkeler, ulusal özellik bakımından olduğu kadar, dil, soy ve din bakımından da türdeştirler [mütecanistirler]. Azınlıkların büyük kütleler halinde bulunduğu Türkiye'nin durumu böyle değildir. Herkese aynı ilkeleri uygulamak istemekle, Türk Hükümeti, ayırım göstermeksizin herkesi gücendirmek ve herkese haksızlık yapmak tehlikesiyle karşılaşır. Üstelik, Müslümanlar arasında yürürlükte olan görenekler, Hıristiyanlar arasında yürürlükte olan göreneklerden, özü bakımından, farklıdırlar; çünkü, bunlar, her şeyi ile, hatta birtakım fizyolojik başkalıklarla bile ayrı olan halkların, yüzyıllardır süre giden alışkanlıklarının ürünüdürler. Gerçekten, Batı yurttaşlar hukukunun [medenî hukukunun] ilkelerine uygun davranmış olmak üzere, 10 yaşında evlenebilen bir Müslüman kadının, meşru bir evlenme yapabilmesi için 18 yaşına kadar bekletilmesi, mantığa aykırı görünmektedir. Bu koşullar altında, M. MONTAGNA, Hıristiyanlara ilişkin göreneklerin ve ayrıcalıkların göz önünde tutulacağı konusunda, Türk Temsilci Heyetinin inandırıcı sözlerinin yeterli güvenceler [garantiler] sayılmayacağını düşünmektedir; M. MONTAGNA'ya göre,

Devlet makamlarının, Hıristiyanların evlenmelerine, ancak bunların meşru nitelikte olup olmadığına bakmak için karışabilmelerine karar verilmiş olsaydı, Türk Devletinin egemenliğine gösterilmesi gereken saygı ile, azınlıkların göreneklerine gösterilmesi gereken saygı yeterince bağdaştırılmış olurdu.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin hazırlamak istediği lâik yasaların, Rum topluluklarının göreneklerini özellikle göz önünde tutacağını bildirdi. Örneğin, azınlıkların göreneklerine göre, ağız kokusu, boşanma nedeni sayılmaktadır; Türk Hükümeti, bu göreneği göz önünde tutmağa tamamiyle hazırdır.

M. CACLAMANOS, "kişisel durum"a [kişi hallerine, *statut personnel*] giren konular üzerinde, Türk Hükümetine, dilediği gibi kanun koyma hakkı tanınırsa, azınlıkların göreneklerine saygı gösterme ilkesinin, özü bakımından sarsılmış olacağını düşünmektedir. M. CACLAMANOS, bu bakımdan, 25 Ekim 1917 tarihli kanunu belirtti; bu kanun, bütün Türk uyruklarına uygulanabilir nitelikte olan yasaların, nasıl bir görüşle ele alınabileceğini göstermektedir. Bu kanunun 25 nci maddesi, nişanlılar arasında hısımlık bağından doğan evlenme yasaklarını düzenlemektedir; bu madde 4 ncü dereceden sonrası için evlenmeye izin vermektedir. Oysa, Kilise hukukunda, böyle bir evlenme yakın hısımlar arası haram sayılan (*incestieux*) bir evlenmedir. Öte yandan, bu kanun [1917 kanunu] 9 yaşını dolduran kadınların evlenmelerine izin vermektedir. M. CACLAMANOS'a göre, bu konularda Müslüman görenekleriyle Hıristiyan görenekleri arasında ayrılıklar öylesine derindir ki, kendisi, ayırım yapmaksızın herkesin isteğini yerine getirebilecek yasalar düşünmenin imkânsız olduğu görüşündedir.

MÜNİR BEY, M. Caclamanos'un belirttiği hükümlerin, Türk kanununda dinsel bir nitelikte olduğunu hatırlattı. Fakat, Türk Temsilci Heyetinin inanılmasını bir kaç kez istediği gibi, bu yasalar yerine, tümüyle çağdaş yasalar konulacaktır. Türk Temsilci Heyeti, herkese uygulanabilir bir kanun hazırlamanın imkânsız olmadığını düşünmekten vazgeçmemektedir.

Sir Horace RUMBOLD, İngiliz Hükümetinin, ayırım yapmaksızın, Hindistan'da yaşayan herkese uygulanabilecek bir kanun çıkartmanın imkânsız olduğunu belirtti.

MÜNİR BEY, bu kanıtın geçerli olduğunu sanmamaktadır; çünkü, Hindistan bir sömürgeden başka bir şey değildir; Hindistan'ın durumu Türkiye'nin durumu ile karşılaştırılamaz.

M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetinden istenilen şeyin, yalnız, azınlıkların dinsel yasaları uyarınca yapılmış eylemlerin hukuk açısından sonuçlarını ve geçerli oluşunu tanıması olduğunu söyledi. Türk Hükümetinden, bütün Ortodoks uyruklarına Ortodoks yasası uyarınca evlenme zorunluluğunu yüklemesini istemek söz konusu değildir.

M. MONTAGNA, Ortodoks Kilisesinin, dinsel bir tören olmaksızın, Devlet makamları önünde yapılmış evlenmelerin geçerli oluşunu tanımak zorunda kalmaması gerektiğini söyledi.

MÜNİR BEY, Türk Hükümetinin, Ortodoks Kilisesinin, Ortodoksların evlenme törenlerini yasaklamayı hiç de düşünmediğini belirtti.

M. LAROCHE, Türk Temsilci Heyetince aşağıdaki ilkenin kabul edilmesi

gerektiğini söyliyerek, tartışmayı şöyle özetledi: Ortodoks Kilisesine bağlı bir kimse, kendi Kilisesinin tören ve kuralları uyarınca evlenmek isterse, Türk makamları, bu evlenmenin geçerli olduğunu tanımak zorunda olmalıdır; bir Ortodoksun evlenmesine Kilisesince izin verilmemekte ise, Türk makamları Ortodoks makamlarını böyle bir evlenmeyi geçerli saymağa zorlayamamalıdır; aynı zamanda, Türk makamları, Kilise makamlarını, kendi topluluğunun yasalarını çiğneyip geçmiş bir kimseyi, kiliselerinin bir üyesi olarak tanımağa devam etmek zorunda bırakmamalıdır.

RIZA NUR BEY, konuyu bu biçimde görmeyi kabul ettiğini söyledi.

Böyle olunca, M. LAROCHE, 26 Aralık tasarısındaki 6 ncı maddenin ilk iki paragrafının şöyle kaleme alınmasını teklif etti:

> "Türk Hükümeti, kişilerin hukuk açısından durum ve yeteneklerine ilişkin olan ve Müslüman-olmayan azınlıkların görenekleri uyarınca yapılmış eylemleri, ... den meydana geldiği biçimde, hukuk açısından sonuçlarını kabul eder.
>
> "Türk Hükümetinin, bu eylemleri kütüğe yazmak amacıyla, söz konusu azınlıkların, dinsel nitelikte olmayacak birtakım işlemleri yerine getirmelerini isteme hakkına, hiç bir bakımdan aykırı davranılmayacaktır."

M. LAROCHE, bu hükmün, Türk Hükümetince, ayırım yapmaksızın bütün uyrukların yararlanacakları bir yurttaşlar hukuku kuralları [medenî hukuk mevzuatı] hazırlanmasına engel olmayacağını söyledi.

RIZA NUR BEY, bu metni kabul etmektedir; şu şartla ki, her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak üzere, metinde Türk makamlarının uygulama alanına karışmaktan kaçınacakları, dinsel azınlıkların göreneklerinin neler olduğu açıkça belirtilmelidir.

Alt-komisyonun görüş birliğine vardığı hükümleri kapsayan kesin bir maddenin kaleme alınması için, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY, M. THEOTOKAS, M. POLİTİS, M. RYAN, M. GALLİ ve M. LAPORTE'dan kurulu bir komitenin görevlendirilmesi kararlaştırıldı.

M. SPALAİKOVİTCH, ülkesinin, yurttaşlık yasalarını çağdaşlaştırmak çabaları bakımından, Türkiye ile aynı durumda olduğunu hatırlattı. Kendi ülkesi de, yasasını birleştirme konusunda, gerek dinsel gerekse etnik açılardan, aynı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Sırp-Hırvat-Sloven Devleti eyaletlere bölünmüştür; bu ayrılma, çeşitli bakımlardan, üstelik dinsel bakımdan da, gerekli görülmüştür; bu eyaletlerin görenekleri, birbirinden başka başkadır. Krallığın yasalarını birleştirmek amacıyle özel komisyonlar görevlendirmiş olan Sırp-Hırvat-Sloven Hükümeti, kişisel durum [kişi halleri, *statut personnel*] bakımından, ülkesinin tümü için bir örnek yasalar koymanın gerçek önemini anlamıştır.

Bu işten vazgeçilmek zorunda kalınmıştır. Krallığın bütün uyrukları, kendi statüleri uyarınca davranma bakımından, tam bir özgürlükten yararlanmaktadır: Bunların göreneklerine ve törelerine saygı gösterilmektedir. Bu yüzden, birçok Sırbın, daha kolay evlenmek ya da boşanmak için, din değiştirerek, Müslüman oldukları da görülmektedir. Aynı ülkede yaşayan halklar arasında böylesine derin ayrılıklar varsa, özellikle kişisel durum [kişi halleri, statut personnel] konusunda,

birleştirmeye kalkışmak çok isabetsiz, üstelik tehlikeli bir tutum olur. Kesin olarak belli olan bir şey de şudur: Aile durumu [statut familial] konusunda tek bir yurttaşlar kanunu [medenî kanun] hazırlamak imkânsızdır; belki de kişisel durum [kişi halleri] alanında, böyle bir iş daha kolaydır; herhalde, böyle bir çalışma çok güçtür ve bu konuda, ancak, hukuk danışmanları görüşlerini açıklayabilirler. M. SPALAİKOVİTCH, Türk Hükümetinin olumlu bir sonuca vardırmak istediği girişim gibi benzer bir işde, Sırp-Hırvat-Sloven Hükümetinin uğradığı güçlükleri anlatmakla, Türk Hükümetine, uygulamayı düşündüğü övgüye değer politikasına, az da olsa, yardımda bulunmak istemektedir.

Oturuma saat 11.30 da son verildi.

(13) SAYILI TUTANAK

30 ARALIK 1922, CUMARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 17.30 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS, POLİTİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, ANTİTCH, GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*): M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Kişisel durum ve Aile durumu. (Devam)

M. GALLİ, 6 ncı maddenin, hem Türk Temsilci Heyetinin, hem de Yunan Temsilci Heyetinin isteklerine uygun düşecek bir metnini hazırlamak için, uzmanlarca harcanan çabaları Alt-komisyona anlattı. Türk Temslici Heyeti, doğrudan doğruya dinsel makamların yetkileri içine giren dinsel işlemlerle, hukuksal durum ve yetenekler konusunda ortaya çıkabilecek ve dinsel makamların değil de, kurulacak olan yeni yargı organlarının önüne götürülecek anlaşmazlıklar arasında, bir ayırım yapmak istemektedir. Buna karşılık, Yunan Temsilci Heyeti, bu anlaşmazlıklara bakma yetkisinin, eskisi gibi, aynı makamlarda olmasını istemektedir.

M. GALLİ, Müttefik meslekdaşlarıyla, birlikte, her iki temsilci heyetinin görüşünü bağdaştırabilecek bir metin kaleme almıştır; şöyle ki:

> "Türk Hükümeti, Türkiye'ce tanınmış her azınlığın kendi ulusal topluluğuna (*nationalité*) bağlı makamlar ve yargı organlarınca, Müslüman-olmayan azınlıkların göreneklerine uygun olarak yapılmış ve kişilerin hukuksal durumları ve yeteneklerine ilişkin eylemlerin hukuk açısından meydana gelen sonuçlarını kabul etmektedir.

"İşbu hüküm, Müslüman-olmayan azınlıklara mensup kimselerin, Türkiye'nin aile durumuna [statüsüne] ilişkin ve çağdaş ilkelere dayalı olarak hazırlamak niyetinde olduğu genel kanunun hükümlerinin, kendilerine serbestçe uygulanmasını isteme haklarına halel vermez.

"Türk Hükümetinin bu eylemleri kütüğe geçirmek amacıyla, söz konusu azınlıkların, dinsel nitelikte olmayacak birtakım işlemleri yerine getirmelerini isteme hakkına, hiç bir bakımdan halel verilmeyecektir."

Bu formül, Türk Hükümetine, ileride genel olarak yasalar koyma olanağını vermektedir; toplulukların [cemaatlerin] göreneklerine uymak istemeyecekler, bu konuda hazırlanan yasalardan yararlanabileceklerdir; öte yandan, azınlıklar, göreneklerini sürdürmekte, onların başlarında bulunan dinsel makamlar da, güç ve yetkilerini ellerinde tutmaktadırlar.

Alt-komisyon, Müttefikler tasarısının 6 ncı madde 3 ncü paragrafını kabul etti.

M. VENİSELOS, 3 ncü maddenin 1 nci paragrafına Yunan Temsilci Heyetinin öne sürdüğü çekinceyi [ihtirazî kaydı] geri aldığını söyledi; bu madde tümüyle kabul edilmiş oldu.

Genel affa ilişkin bildiri.

M. MONTAGNA, Müttefiklerce hazırlanmış olan, genel affa ilişkin Bildiri tasarısının ilk üç paragrafını okudu:

"Türkiye'de oturan herkes, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra ve 20 Kasım 1922 tarihine kadar olan süre içinde, askerî ya da siyasal Devletlere ya da bunların uyruklarına herhangi bir yardımda bulunmasından ötürü, hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir; Türkiye'de oturanlardan herhangi bir kimseye karşı, böyle bir nedenle verilmiş her türlü hüküm tümüyle yok sayılacak ve yürütülen kovuşturma durdurulacaktır.

"Yunanistan, kendi bakımından, Türkiye'ye karşı, Yunanistan'da oturanlar için, aynı hükümleri kabul etmeği yükümlenir.

"Yunan Hükümetince olduğu kadar Türk Hükümetince de, siyasal olaylara ilişkin olarak, yukarıdaki paragrafta belirtilen süre içinde, genel hukuk bakımından olsa bile, bütün suçlar için, tam ve eksiksiz genel af ilân edilecektir."

MÜNİR BEY, Müttefik Devletlerin, kendi uyruklarından, yurtlarına hayınlık etmiş ya da kendi ülkelerinin kanunlarınca ceza gerektirir sayılan eylemleri yüzünden hüküm giymiş olanları kovuşturmaktan ve cezalandırmaktan vazgeçmediklerini söyledi. Müttefiklerce hazırlanmış genel affa ilişkin Bildiri tasarısı, Müslümanlarla Müslüman-olmayanları eşit duruma koymaktadır. Türk Hükümeti, kendi uyruklarından, hayınlık suçu işlemiş olanları cezalandırmak isteğindedir.

MÜNİR BEY, genel affa ilişkin Bildiri'nin ilk üç paragrafı olarak, aşağıdaki metni teklif etti:

"Türkiye'de oturanlardan Müslüman-olmayan hiç kimse, ve karşılıklı olarak Yunanistan'da Müslümanlardan hiç kimse, ve Müttefik Devletlerin – sömürgeleriyle korumaları altındaki toprakları da kapsamak üzere – ülkelerinde oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri

arasında, askerî ya da siyasal davranışı, ya da karşı tarafa veya karşı tarafın uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, hiç bir bahane ile, Türkiye'de ve buna karşılık olarak Yunanistan'da (ya da yukarıda belirtilen ülkelerde) tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir. Bu nedenle verilmiş her hüküm kaldırılacak ve yürütülmekte olan kovuşturmalar durdurulacaktır.

"Aynı şekilde, işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal ya da askerî davranışı yüzünden tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyeektir.

"Savaş tutsaklarıyla sivil tutsakların, gerek ceza kanunları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca hak ettikleri cezaları bir genel afla bağışlanacaktır."

Türk Temsilci Heyetinin teklif ettiği metnin, bir de değişik biçimi vardır. Genel af, yalnız Türkiye'de ve Yunanistan'da oturanları kapsarsa, karşılıklı olma [mütekabiliyet] ilkesinin de yalnız bu iki ülkeye uygulanması gerekir; yok eğer – Müttefikler tasarısının da ister göründüğü gibi – genel affın kapsamına, Yunanistan ve Türkiye'den başka savaşan [muharip] Devletler yararına olarak eylemlerde bulunmuş kimseler de alınmak istenmekteyse, karşılıklı olma ilkesinin Müttefik Devletlerin anayurtlarıyla sömürgelerini de kapsaması hakgözetirlik gereğidir.

Bildiri tasarısının 4 ncü paragrafına gelince, Türk Temsilci Heyeti, aşağıdaki metni teklif etmektedir:

"Bütün Devletlerin duymakta oldukları genel barış isteği kaygısını paylaşan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri yeniden bir araya toplamak ve meşru hak sahiplerini mallarına kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerce kurulan Komisyonlar aracılığıyla ve 30 Ekim 1918 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu bildirir.

"Bununla birlikte, böyle bir niyet, ilgililerin başvurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine engel olmayacaktır. Kişilerle ilgili hak istemleri, Kızılhaç'la Kızılay'ın birer temsilcilerinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler, bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşamazlarsa, üst-hakem .... nci madde uyarınca seçilecektir.

"Mallara ilişkin hak istemleri, ... nci madde uyarınca kurulacak bir Hakemlik Komisyonunca sonuca bağlanacaktır."

MÜNİR BEY, kişilerle ilgili hak istemleri konusunda üst-hakemin ve mallarla ilgili hak istemleri konusunda da Hakemlik Komisyonunun ne biçimde seçileceğini ve kurulacağını saptamaktan başka bir şey kalmayacağını belirtti.

M. VENİSELOS, Türk tasarısının siyasal olaylarla bağlantılı âdi suçları genel af kapsamına almağı öngörmediğini söyledi.

M. DE LACROİX, Türk tasarısının, Müttefikler tasarısından, üç bakımdan farklı olduğunu belirtti:

a) Türk tasarısı, Müslümanlara uygulanmamaktadır;

b) Karşılıklı olma [mütekabiliyet] şartını Müttefiklere de yaymaktadır;

c) Türk tasarısı savaş tutsaklarına uygulanmaktadır.

Sir Horace RUMBOLD, Türk Temsilci Heyetinden, Müttefik bir Devletin ülkesinde oturan ne nitelikteki kimseler için karşılıklı olmak üzere genel af uygulanmasını istemekte olduğunu sordu.

MÜNİR BEY, genel affın, Müttefik bir Devletin ülkesinde oturan ve Türkiye'ye yardımda bulunmuş Müslümanları kapsamasını istediğini söyledi.

M. DE LACROİX, Türk tasarısının kabulü halinde, bunun, daha önce Müttefik Devletlerce imzalanmış, fakat karşılıklı olma şartını kapsamayan andlaşmaları da etkileyeceğini belirtti. Öte yandan, M. DE LACROİX, savaş tutsaklarına ilişkin hükümlerin, Azınlıklar-Alt-komisyonunun yetkileri içinde olmadığını da düşünmektedir.

RIZA NUR BEY, savaş tutsaklarının, genel aftan yararlanacaklar arasında bulunmaları gerektiği kanısındadır. Bunun için, Bildiri'nin bunları da kapsamına alması yolundaki isteğinden vazgeçmemektedir.

Sir Horace RUMBOLD, Müttefiklerin, olabildiği kadar geniş bir genel af istemekte olduklarını söyledi. Öte yandan, İngiliz Temsilci Heyeti, karşılıklı olma ilkesinin İngiliz ülkelerini de kapsamına almasını kabul etmemektedir; çünkü, Türk teklifinin, Hindistan'da tutuklanmış olan kışkırtıcıların kurtarılması amacını gütmekte olduğunu sanmaktadır.

RIZA NUR BEY, Türk tasarısının, Hintli kışkırtıcıları [kayırma amacını] hiç de gütmediğini, ancak çeşitli Müttefik ordularından kaçıp Türkiye'ye geçmiş olanları göz önünde tuttuğunu söyledi. Her iki yanda da bu gibi kaçaklar olmuştur. Türkiye'nin askerleri arasında Cezayirli'ler bile vardı. RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, başka Devletlerin iç işlerine karışmamak ilkesine bağlı kaldığını, yalnız, kendi dâvasını desteklemiş olanları genel aftan yararlandırmak isteğinde bulunduğunu ısrarla belirtti. Türkiye'yi cephelerde desteklemiş olan kimseler söz konusudur, yoksa kendi ülkelerinde karışıklıklar ya da kışkırtıcılıklar yapmış kimseler değil. RIZA NUR BEY, bu koşullar içinde, isteğinin çok meşru ve çok ölçülü olduğu kanısındadır.

M. VENİSELOS, ilke olarak, genel affın kapsamının genişletilmesinden yana olduğunu söyledi. Bununla birlikte, Yunanistan'ın çıkarları, Türk tasarısının 1 nci paragrafıyla korunmuş bulunmaktadır. M. VENİSELOS, yalnız, 2 nci paragrafın, siyasal olaylarla bağlantılı âdi suçları da kapsamasını istemektedir.

Sir Horace RUMBOLD, karşılıklı olma [mütekabiliyet] konusundaki güçlüklerin kolaylıklar aşılabileceğinden şüphe etmemektedir. Buna karşılık, Müslümanların genel af dışında bırakılmalarına ilişkin güçlüğün çözümü pek kolay olmayacaktır.

RIZA NUR BEY, M. Ryan'la yaptığı görüşmede, Müttefik Hükümetlerin genel aftan yararlandırmak istedikleri kimseleri öğrenmiştir; bu Hükümetlerin kimleri göz önünde tuttuklarını bilmektedir; fakat Türk Hükümeti, bağışlamayacağı bir yanlışlık işlemiş olan kimseler yararına bir af tedbiri almayı kabul edemez. Bu kimseler, düşünceleri yüzünden değil, işlemiş oldukları eylemler yüzünden suçlu tutulmaktadırlar.

M. RYAN, Türk tasarısındaki 4 ncü paragrafın metninde, "Müttefiklerin koru-

yuculuğu altında alınmış" kelimeleri yerine "Müttefik makamlarınca alınmış" kelimelerinin konulmasını teklif etti.

RIZA NUR BEY, bu değişiklik teklifine ilişkin olarak kararını saklı tuttuğunu söyledi. Öte yandan, hakemlerin atanışı sorununun inceleyecektir. Son olarak, Alt-komisyonun 2 nci oturumunda, Amerika Birleşik Devletleri temsilcisinin yapmış olduğu ve Başkanın da değindiği konuşmaya gelince, RIZA NUR BEY, bu temsilcinin, Konferansta ancak gözlemci sıfatıyla bulunduğunu ve bu konuşmaya cevap vermek istemediğini söyledi. RIZA NUR BEY bu konuşmayı öğrenmiş bulunmakla yetinmektedir.

Aile durumu ve Kişisel durum.

MÜNİR BEY, Türk Temsilci Heyetinin, herkese uygulanabilecek bir kanun hazırlama hakkını Türkiye için saklı tutmak teklifinden vazgeçtiğini söyledi; gerçekten, Türk Temsilci Heyeti, bunun, Türkiye'ce her zaman doğrudan doğruya düzenlenebilecek bir iç sorunla ilgili bulunduğu görüşündedir. Türk Temsilci Heyetinin sunduğu tasarı, ilk tasarıdan büyük ölçüde ayrılmaktadır; bu tasarı, Devletlere, azınlıkların göreneklerine tümüyle saygı gösterileceği güvencesini [garantisini] vermektedir.

Buna karşılık, Müttefiklerin tasarısı, Müslüman-olmayan topluluklara [cemaatlere] bağlı bulunan Kilise Mahkemelerinin tanınması eğiliminde görünmektedir. Türk Temsilci Heyeti, bu mahkemeleri tanıma yükümü altına girmek istememktedir; yalnız, azınlıkların göreneklerini göz önünde tutmayı yükümlenebilir. Türk Temsilci Heyeti, salt iç işler niteliğinde olan hükümlere uluslararası bir nitelik vermek isteğinde de değildir. Azınlıkların yüzyıllardır yararlandıkları hakları ve ayrıcalıkları da arttırma isteğinde değildir.

MÜNİR BEY, Alt-komisyona, 6 ncı maddenin ilk üç paragrafına ilişkin olarak aşağıdaki tasarı metnini sundu:

> "Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıklarla ilgili evlenme, evliliğin sona erdirilmesi, geçimlik [nafaka] ve drahoma konularının, söz konusu azınlıkların görenekleri uyarınca düzenlenmesini sağlıyacak tedbirler almayı kabul eder.
>
> "Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir."

M. VENİSELOS, azınlıklar sorununu, uzun süredir, uluslararası bir sorun haline gelmiş bulunduğunu söyledi. Türkiye'nin bundan alınması gerekir; Türkiye, Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına verdiği karşılıkta, Andlaşmaya azınlıkların korunmasına ilişkin maddelerin konulmasını daha önce kabul etmiş bulunmaktadır. Yunan Temsilci Heyeti, Türkiye'nin, öteki Devletlerden daha çok güvenceler [garantiler] vermesini istememektedir. Üç andlaşmaya azınlıkların korunmasına ilişkin hükümler konulmuş bulunmaktadır; Yunanistan'ın imzaladığı Andlaşma,

Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin imzaladığı andlaşma, ve son olarak, Balkan Savaşlarının bitiminde, 1913 de yapılmış Türk-Yunan andlaşması. Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin imzaladığı Andlaşmanın 10 ncu maddesi, aile durumuyla [statüsüyle] kişisel duruma [kişi hallerine] ilişkin sorunların, "Müslümanların görenekleri uyarınca" çözümleneceğini belirtmektedir; Yunanistan'ca imzalanmış Andlaşmanın 14 ncü maddesi, bu sorunların "Müslümanların göreneklerine uygun olarak" düzenleneceği hükmünü koymaktadır; son olarak, 1913 de, Atina Andlaşmasıyla, Yunanistan, Devlet makamlarının hiç bir karışması olmaksızın, müftülerin seçiminin yalnız Müslümanlarca yapılacağını yükümlenmiştir. Oysa, bu müftüler, aile durumuyla [statüsüyle] kişisel durum [kişi halleri] konularında, Müslümanlar arasında yargı yetkileri kullanmaktadırlar; Yunan Hükümeti de, onların verecekleri kararların uygulanmasını sağlamayı yükümlenmiştir. Yunan Temsilci Heyeti, yalnız, azınlıkların göreneklerine uygun davranılmasını değil, aynı zamanda, Müslüman topluluklarının, yargı makamlarının bütün yetkilerini ellerinde tutmalarına da büyük önem vermektedir; Yunanistan'da Müslümanlar yararına böyle bir rejim kabul edilmiş bulunduğu için, Yunan Temsilci Heyeti bu noktada daha da ısrarla durmaktadır. Ancak bu yoldandır ki, Türkiye'de oturan Hıristiyanların kafasında doğmuş olabilecek kaygılar dağıtılabilir.

M. VENİSELOS, Çağıran Devletlerin uzmanlarınca teklif edilen metnin yeterince açık ve kesin olmadığını, yanlış anlamalara yol açabilecek nitelikte olduğunu da düşünmektedir. Bunun için, Komisyondan, 6 ncı madde metninin, 16 Kasım tarihli Müttefikler tasarısında 8 sayılı olarak gösterildiği biçimde, yeniden tasarıya konulmasını isteme hakkını saklı tutmaktadır. M. VENİSELOS'un bu konuda direnmesi, bu noktanın, Yunanistan için, son derece önemli olmasındandır; gerçekten, Türk Hükümeti tutumunda direnirse, Türkiye'deki Rumların çoğunluğu, Yunanistan'a sığınmak için Türkiye'yi bırakıp gideceklerdir. Bu yüzden, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların isteklerini yerine getirmezse, Yunanistan korkunç bir bunalımla karşılaşabilecektir.

RIZA NUR BEY, Yunan Temsilci Heyetinin, 16 Aralık tarihli Müttefikler tasarısının 8 nci maddesindeki metnin kabulü üzerinde direnmesinin, güçlükleri arttırmaktan başka bir şeye yaramayacağını söyledi. Bu tasarıdaki 1 nci paragrafın metinde kalmasını istemekle, Yunan Temsilci Heyeti, Temsilci Heyetlerinin metinden çıkartılmasında görüş birliğine varmış oldukları, Evrensel Patrikliğin ayrıcalıklarını, dolaylı bir yoldan metinde tutmaya çalışmaktadır. RIZA NUR BEY, tartışmanın, ancak, azınlıkların dinsel göreneklerinin neler olduğu üzerinde yapılabileceği kanısındadır. Fakat, hiçbir durumda, Türk Hükümeti, bu azınlıkların Devlet içinde gerçek bir Devlet meydana getirmelerini kabul etmeyecektir.

M. MONTAGNA, 16 Aralık tarihli Müttefikler tasarısındaki 1 nci paragrafın, yeniden ele alınmak üzere, ertelenmiş bulunduğunu hatırlattı.

M. VENİSELOS, 16 Aralık tarihli metnin kabulünde ısrar etti. Türk Temsilci Heyeti buna katılmazsa, kendisi için, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile yapılmış andlaşmanın 10 ncu maddesini esas olarak alan bir tasarı hazırlamaktan başka yapacak bir şey kalmamaktadır. M. VENİSELOS, azınlıkların Kilise makamlarına etkin güvenceler [garantiler] sağlanmasını istedi.

RIZA NUR BEY, eski andlaşmaları temel olarak almanın uygun düşmeyeceğini bildirdi. Gerçekten, koşullar iyice değişmiştir. Türklerin düşünüş biçimi de farklıdır. Eskiden, Türkler, Patrikliğin özerkliğini tanımayı kabul etmişlerdi; fakat dengeyi sağlayıcı bir karşı-ağırlık olarak böyle yapmışlardı.

M. VENİSELOS, Türklerin geçmişte haklı buldukları şeyin şimdiki zaman için de haklı kalacağını söyledi; bu yüzden, Türkiye'nin kendi isteğiyle kabul ettiği ödünlerden [tâvizlerden] caymaya yer yoktur. Ne olursa olsun, M. VENİSELOS, 16 Aralık tarihli tasarıdaki 6 ncı maddeye ilişkin metinin olduğu gibi bırakılmasını isteme hakkını saklı tutmaktadır.

Bir Ulusal Ermeni Yurdu kurulmasına İlişkin Amerikan bildirisi.

M. DWİGHT, Amerika Temsilci Heyeti adına, bir Ermeni Ulusal Yurdu kurulmasına ilişkin olarak, Alt-komisyona bir bildiri sundu (Bknz. *Ek*).

Oturuma saat 19.10 da son verildi.

(13) SAYILI TUTANAĞA EK

AMERİKAN TEMSİLCİ HEYETİNİN BİLDİRİSİ
(AZINLIKLAR ALT-KOMİSYONU BAŞKANINA SUNULMUŞTUR)
[*Çeviri*]

30 Aralık 1922

Ermenilere bir sığınak hizmetini görecek özerk bir bölgenin [*une zône autonome*] yaratılması teklifi, Amerika Birleşik Devletlerinde önemli yurttaş topluluklarının yakınlık duygularını ve derin ilgisini uyandırmış tekliflerden biridir. Aynı zamanda, Müttefik Devletlerin de, Ermeniler için bir Ulusal Yurt yaratılmasını adaletli ve güvenliği sağlamaya elverişli, akıllıca bir tedbir olduğunu, bir kaç kez belirtmiş olduklarını da unutmamak uygun olur.

Amerikan Temsilci Heyeti, bizi haklı olarak ilgilendiren insancıl sorunlar üzerinde, görüşlerini daha önce de açıklamıştır. Şimdi, Amerikan kamu oyunun dikkatini özellikle çeken bir konu üzerinde, Alt-komisyon Başkanlığına tanıklıklar sunmaktayız.

Amerikan dernekleri ve kurumları temsilcilerinden, Ermeniler için bir Ulusal Yurt olarak teklif edilmiş toprak parçasını ve bölgeyi tanımlamalarını; malî güvenceleri [garantileri] ve bu malî desteğin ilgili ülkeler arasında bölüştürülmesi yöntemlerini açıklayarak belirlemelerini; ne ölçüde özel bir korumanın gerekli olacağını ve bu özerk yeni bölgenin saldırılara ve sızmalara karşı nasıl korunacağını söylemelerini; teklif edilen bölgede ilk göçmenler (*colons*) olarak hemen yerleşmeğe hazır Ermenilerin sayısını bildirmelerini rica ettik; somut bir programın düzenlenebilmesi için gerekli başka bütün verileri de istedik. Temsilci Heyetimize verilmiş olan bilgileri ve belgeleri, Alt-komisyonun Başkanına sunarken, bunların dikkatli bir incelemeden geçirilmesini dilemekteyiz.

EK 1.

Sayın Richard WASHBURN CHİLD,
Yakın-Doğu Barış Konferansında Temsilci,
Lausanne.

SAYIN BÜYÜKELÇİ,

Türklerle ve başka kimselerle bir çok görüşmelerden ve ayrıntılı bir incelemeden sonra, Ermeni azınlığı sorununa en iyi çözüm yolunun, öksüzleri de kapsamak üzere, sığınmağa gelecek göçmenlerin yoğun olarak toplanabilecekleri özel bir toprak parçasının saptanması olduğu kanısına varmış bulunuyoruz.

Bize öyle görünmektedir ki:

(1) Yardım sorunu, böylece, en hızlı ve en ekonomik bir yoldan çözümlenebilecektir; bu da, Amerikan yardım örgütleri için son derece önemlidir.

(2) Ermeniler, onların, ülkenin tümüne, Türk halklarının arasına dağılmış bulunmalarıyla karşılaştırılırsa, [bu yeni teklif uygulandığı zaman] çok daha etkili olarak korunmuş olabileceklerdir.

(3) Bu çözüm yolu, sonunda, Türklerin de yararına olabilecektir.

(4) Bu çözüm yolu, Türkler arasında oturdukları eski yerlerine geri dönmekten çekinen ve yeni yerlere yerleşmeğe hazır bulunan Ermeniler için de tamamiyle kabul edilebilir görünecektir.

(5) Bu nitelikte bir çözümün, Amerika Birleşik Devletleri halkının hemen hemen oybirliğiyle desteğini kazanacağına şüphe etmemekteyim; oysa, Ermenileri, oturdukları eski yerlerine göndermek Amerika'da sert tepkilerle karşılaşabilecektir.

Bu sorunun ortaya atılması için uygun düşecek zamanı kestirmeyi size bırakmaktayız.

Derin saygılarımızla.

İmzalar: James L. BARTON,
W.W. PEET.
Amerika Protestan Kiliseleri
Federal Meclisi Temsilcileri.

EK 2.

"ERMENİSTAN İÇİN AMERİKAN DERNEĞİ" ADINA SUNULMUŞ ERMENİLER İÇİN ULUSAL YURT KONUSUNDA MEMORANDUM

1. Bölgenin seçilmesi.

Yurt için en uygun bölgenin neresi olduğunu seçmek işi Alt-komisyona bırakılmaktadır. Alt-komisyon, değerlendirici bütün verileri herkesten iyi bilecek durumdadır.

Bununla birlikte, bu Yurdun, Suriye'nin Kuzeyindeki bölgede kurulmasının birtakım yararlarını da belirtmek gerekir:

(a) Suriye *mandat*'sı Milletler Cemiyetince Fransa'ya emanet edildiği sırada saptandığı biçimiyle, Suriye'nin kuzey sınırı ile, Fransa ve Ankara [Hükümeti] arasında yapılmış ayrı anlaşma uyarınca çizilmiş sınır arasında bulunan bu bölge, her zaman tartışmalı bir bölge olarak sayılabilir. Bu bölgenin kaderini saptamak, bu Konferansa düşmektedir.

(b) Bütün bu bölgede barışın sağlanması için, Türkiye ile Suriye arasında tarafsız bir bölgenin kurulması yararlı olabilecektir.

(c) Sığınacak göçmenleri, bu toprak parçasına gelmelerine inandırmak kolay olabilecektir.

(d) Bu toprak parçasının denize kolay bir çıkış yeri vardır.

(e) Bu bölgenin, Fırat'ın batısında bulunan parçası, Fırat'ın doğusunda bulunan parçasının Türkiye'ye bırakılmasına karşılık olarak, Sis ve Elbistan (*Albistan*) yönünde genişletilebilirse, böylece, 18.000 mil karelik bir alanı kapsayan ve sınırları tarafsızlandırılmış bir bölge elde edilmiş olacaktır; bu bölgenin Türkiye'den ayrılması, Türkiye'nin iç gelişmesini olumsuz bir yönde etkilemeyebilecektir.

(f) Amerika'da genellikle bu bölgenin, Milletler Cemiyetinin yönetimi altında özerk bir bölge olması beklenmektedir.

2. Malî sorunlar.

Böyle bir bölgenin yönetimini yoluna koymak için, bir başlangıç fonu gerekmektedir. Bu ilk harcama, söz konusu ülkeye yükletilecek bir borç sayılacaktır;

bir kaç yıl sonunda,bu borcun ödenmesine geçilebileceği haklı olarak umulabilir.

Şüphe yok ki, hiç kimse, bir malî yardımı güvence altına alacak [garanti edecek] durumda değildir. Bununla birlikte, daha bu sabah Amerika'dan gelen bir telgrafta, söz konusu tasarıdan yana olanlarca kurulması tasarlanan Ermeni Ulusal Yurdu yararına, 20 milyon doları aşmayacak bir borç verilmesini öngören bir karar tasarısının Kongre'ye sunulmuş olduğu belirtilmekteydi. Buna benzer tutarda bir para, geçen yıl Rusya'daki açlık için kabul edilmişti. Bu kanun tasarısının da olumlu oylanacağını kesin olarak söyliyebilecek durumda bulunmasak bile, herhalde çok etkili bir ilgi uyandıracaktır.

Amerika'da Ermeni sorunuyla ilgilenenlerden küçük bir ödünç almak da belki mümkün olabilecektir.

Milletler Cemiyet Meclisi ile Genel Kurulunun, bir Yurt kurulmasını isteyen kararları oyladıkları zaman, bu malî yardım sorununu da incelemiş oldukları şüphesiz düşünülebilir. Bunun gibi, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri, bu tasarıyı 26 Mart tarihinde açıklanmış tekliflerinin kapsamına aldıkları zaman, şüphesiz, Yurt'la ilgili malî yardım konusunu da incelenmiş bulunmaktaydılar.

3. İstilâya karşı koruma.

Söz konusu bölgenin tarafsızlığının, Lausanne Barış Andlaşmasının bütün imzacılarınca tanınacağı şimdiden kestirilmektedir. Aynı zamanda, bir istilâya karşı koymak için oldukça kalabalık bir ordu beslemek de gerekirse, bir Yurt kurmak hiç bir işe yaramayacaktır. Bu koşullar içinde, bölgenin tarafsızlığı bütün Devletlerce tanındığına ve bölgeye bitişik ülkeler Milletler Cemiyetine üye olduklarına göre, sürekli küçük bir ordu kurmak gereğini öngörmeğe yer yoktur. Ülkede düzenin korunması için yalnız küçük bir jandarma gücü gerekli olacaktır.

4. Göçmenlerin yerleştirilmesi.

İstanbul Ermenilerinin, Ulusal Yurda yerleşmek üzere, oturdukları yerleri bırakıp gitmelerini beklememek gerekir. Bununla birlikte, İstanbul'da çoğunluğu tarım işleriyle uğraşan 15.000 kadar sığınmış göçmen vardır; bunlardan pek çoğu, bu çeşit bir Yurda yerleşmek fırsatını sevinçle karşılayacaklardır.

İzmir ve Küçük Asya bölgesinden sığınmağa gelen yeni göçmenlerin sayısı aşağı yukarı 11.000 kadardır; bunların çoğunluğu, orada hayatlarını kazanabileceklerini umabilirlerse, Yurda gitmek fırsatını kaçırmayacaklardır. Suriye'de, son gelenlerden önce bile, 75.000 kadar sığınmış göçmen vardır; bunların büyük bir kısmı henüz oraya kök salmış değildir. Rusya'da, özellikle Kafkasya bölgesinde 400.000 e yakın sığınmış göçmen bulunmaktadır; bunlardan pek çoğu, kalkınma çalışmalarına girişebilecekleri korunmuş bir bölgeye gitmekten mutluluk duyacaklardır.

Öksüzler yurtlarında aşağı yukarı 50.000 çocuk bulunmaktadır; bu kurumların yöneticileri, bu öksüzlerin geleceklerine göz kulak olmak üzere uygun tedbirler alınır alınmaz, kurumlarını Ulusal Yurda taşımaktan mutluluk duyacaklardır.

Hiç şüphesiz, bir Ulusal Yurda hemen taşınamayacak kadar çok, gitmeye hazır

göçmen vardır. Şimdiden kestirilebildiği ölçüde, örneğin Kilikya bölgesinde, telkin edilen kadar bir toprak parçasında yerleşecek göçmenlerin toplam sayısı 200.000 ile 300.000 arasında olacaktır.

İmza: George R. MONTGOMERY

Lausanne, 16 Aralık 1922.

ERMENİLER İÇİN AMERİKAN DERNEĞİ'NİN
MEMORANDUM'UNA EK

Aşağıdaki karar tasarısının şu anda Kongre'ye sunulmuş olduğunu bildiren bir telgraf Amerika'dan gelmiş bulunmaktadır:

"Lausanne Konferansının Ermeni Ulusal Yurdu için yeterli büyüklükte bir toprak parçası ayırması şartıyla, Başkan, 20 milyon dolarlık bir parayı Hazine'den ödünç vermeğe yetkili kılınmıştır."

İmza: George R. MONTGOMERY

Lausanne, 18 Aralık 1922.

(14) SAYILI TUTANAK

2 OCAK 1923, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.45 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONTZESCO (Romanya); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH, ANTİTCH, GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Aile durumu ve Kişisel durum. (Devam)

M. MONTAGNA, Alt-komisyona, 6 ncı maddenin ilk üç paragrafına ilişkin yeni bir metin tasarısı sundu. Kendisi, bu tasarıyı hazırlarken, Sırp-Hırvat-Sloven Devletince hazırlanmış Andlaşmanın 10 ncu maddesinden esinlenmiştir:

"Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumu ya da kişisel durumu konusunda, bu sorunların azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek tedbirleri almağı kabul eder.

"Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulacak özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu görüş ayrılıkları, kesin kararı verecek olan, Milletler Cemiyeti Meclisince atanacak bir üst-hakeme sunulacaktır.

"Aynı komisyonlar, sözü geçen tedbirlerin Türk Hükümetince kabulünden sonra, bunların uygulanmasına göz kulak olmak ve uygulanmaları ile yorumlanmaları konusunda Türk makamları ile ilgililer arasında çıkabilecek her türlü anlaşmazlığı çözümlemek için toplanmaya devam edeceklerdir. Bu

uyuşmazlıklar da, Komisyonlarda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisince atanacak bir üst-hakemin kararına sunulacaktır.

"Türk Hükümeti, ... Kiliselerine her türlü koruma sağlamayı yükümlenir."

RIZA NUR BEY, bu tasarının; Sırp-Hırvat-Sloven Devletince imzalanmış Andlaşmanın 10 ncu maddesindeki hükümleri aştığını söyledi; çünkü, söz konusu Komisyonların bir denetimde bulunmalarını öngörmektedir. Türk Temsilci Heyeti, ancak, bu son Andlaşma hükümlerini kabul edebilir; bir denetim kurulmasını özellikle reddetmek zorundadır.

M. MONTAGNA, uzlaşmak için çaba göstermek gerektiğini söyledi; bu bakımdan, kendisi, azınlıkların son olarak yürürlükte sayılabilecek görenekleri için bir tarih belirtmemiştir. Bu tarihi belirtmek gereksizdir, çünkü, azınlıkların görenekleri değişmemiştir. Böylelikle, M. MONTAGNA, her iki tarafın da isteğini yerine getirmiş olduğunu ummaktadır.

Sunmuş olduğu tasarının bir denetim öngördüğü konusunda Türk Temsilci Heyetinin söylediklerine gelince, M. MONTAGNA, bunun hiç de böyle olmadığını belirtmek istemektedir. M. MONTAGNA, bu konuya ilişkin olarak, Sırp-Hırvat-Sloven Hükümetinin, yasalarını hazırlamak ve birleştirmek için, kendiliğinden, komisyonlar kurmuş olduğunu, yerinde bir örnek olarak gösterdi.

RIZA NUR BEY, tam tersine, sunulmuş olan tasarının çok ileri bir denetim öngörmekte olduğunu düşünmektedir. Kendisi, hiç bir yanlış anlamaya meydan vermemek üzere, "aile durumu" ["aile statüsü"] ve "kişisel durum" ["kişi halleri"] terimlerinin açıkça tanımlanması şartıyla, 1 nci paragrafı kabul etmeye hazırdır.

M. MONTAGNA, sunduğu tasarının 2 nci paragrafının, pek bilinçli ve pek ölçülü olarak, Sırp-Hırvat-Sloven andlaşmasının 10 ncu maddesinden esinlendiğini söyledi. Gerçekten, bu madde, yetkileri çok geniş olan bir Reis-ül-Ülema atanmasını öngörmektedir.

RIZA NUR BEY, buna karşılık olarak, Türk Hükümetinin de, İstanbul'a bir Ortodoks Başpapaz (Reis-i Ruhbanî, *prélat*) atanmasını kabule hazır olduğunu bildirdi.

Sir Horace RUMBOLD, Reis-ül-Ülema'nın dinsel yetkileri aşan yetkileri olduğunu söyledi: Reis-ül-Ülema, özellikle, kişisel durum ve aile durumuyla uğraşmaktadır. Türk Temsilci Heyetinin, bu hükümle dengelenecek bir karşı-ağırlık kabul etmesi zorunludur.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, hiç olmazsa, azınlıkların görenekleri uyarınca aile durumunu ve kişisel durumu düzenlemeye elverişli hükümleri hazırlamakla görevli komisyonların kurulmasını kabul etmesi gerektiğini söyledi. Bu komisyonlara, Türk Hükümetini aydınlatmak üzere, ilgili azınlıkların temsilcileri de katılacaklardır.

RIZA NUR BEY, bu komisyonların kurulmasını kabul etmeğe hazırdır; fakat, bunlar ancak söz konusu hükümler hazırlanıncaya kadar sürecektir; RIZA NUR BEY, bu komisyonların, alınmış tedbirleri denetlemek için varlıklarını sürdüreceklerini kabul edemez. Söz konusu 1 nci paragrafa gelince, RIZA NUR

BEY, bu paragrafı, "aile durumu" ve "kişisel durum" terimleri tanımlanmak şartıyla, kabul edebileceğini yeniden söyledi.

M. MONTAGNA, kendi tasarısında öngörülen özel komisyonların, aile durumu ile kişisel durumun ne olduğunu tanımlamakla görevli olacakları kanısındadır. Bu, Alt-komisyonun yapacağı bir iş olamaz.

Sir Horace RUMBOLD, M. Montagna'nın teklif ettiği hükümlerin, Sırp-Hırvat-Sloven andlaşmasının 10 ncu maddesindeki hükümlerden çok daha ölçülü olduğunu belirtti. *Reis-ül-ülema,* gerçekten, bir Sırp memuru değildir; bağımsızdır. Buna karşılık, M. Montagna'nın sunmuş olduğu tasarıda öngörülen komisyonlar, yalnız Türk uyruklarından kurulmaktadır. Böylece, Türkiye'nin egemenliğine tümüyle saygı gösterilmiş olmaktadır.

RIZA NUR BEY, 2 nci paragrafı, "Anlaşmazlık çıkarsa..." ile başlayan cümleye kadar kabul etmektedir.

M. MONTAGNA, Komisyon üyelerinin uzlaşma zihniyeti ne olursa olsun, bir anlaşmazlık çıkabilmesi olasılığını da öngörmek gerektiğini söyledi. Böyle bir anlaşmazlığı çözüme bağlamak için, bir üst-hakeme başvurmak zorunludur. Özellikle, Türkiye'nin haklı duyarlılığını göz önünde tutmak amacıyladır ki, tasarı, bir yabancıya başvurmaktansa, Türkiye'nin de katılacağı ve bir bakıma hiç kimsenin uyruğu olmayan hakemin, Milletler Cemiyeti Meclisince seçileceğini hüküm altına almaktadır.

MÜNİR BEY, Komisyonlar kurulmasının herkesin yararına olduğunu bildirdi. Hiç şüphesiz, Türk Hükümeti bir anlaşmaya varılmasını istemektedir. Türk Hükümeti, azınlıkların görüşlerini almazsa, bunların göreneklerini göz önünde tutmayacak demektir; böylece de, 1 nci paragrafı çiğnemiş olacaktır; o zaman da, Türk Hükümeti ile, azınlıkların korunmasına ilişkin hükümleri güvence [garanti] altına almış bulunan Milletler Cemiyeti arasında bir anlaşmazlık doğacaktır. MÜNİR BEY, Sırp-Hırvat-Sloven Devletince imzalanmış olan andlaşmada Milletler Cemiyetinin hakemliğinin öngörülmemiş olduğunu hatırlattı. Bu yüzden, Misakın öngördüğü olağan usul yeterlidir. Kaldı ki, Türk Temsilci Heyeti, öteki andlaşmalarda öngörülmemiş olan hazırlık komisyonlarının kurulmasını kabul etmekle, iyi niyetine ve uzlaşma zihniyetine yeterli bir kanıt da vermiş bulunmaktadır.

M. MONTAGNA, [Milletler Cemiyeti Misakındaki] usulün, basit bir ayrıntı noktası üzerinde doğabilecek bir anlaşmazlığa uygulanamayacak kadar, çok ağır işletilebilir nitelikte olduğunu söyledi. Önemli olan, her çeşit yanlışlıktan – bu yanlışlıkların mutlaka kötü niyet ürünü olarak işlendiğini düşünmeksizin – kaçınmağa elverişli ve hızlı bir usulün kurulmasıdır.

MÜNİR BEY, 1 nci paragrafla, Türk Hükümeti, azınlıkların göreneklerini göz önünde tutmağı yükümlendiğine göre, bu Hükümetin niyetlerinden kuşkulanmağa da yer olmadığını söyledi. Hiç şüphesiz, Türkiye, hiç bir bakımdan, bu yüküme aykırı davranmayacaktır. Bütün tutumu, kabul etmiş olduğu yüküme uygun olacaktır. Böyle davranmazsa, şüphesiz, Milletler Cemiyeti ile bir anlaşmazlık karşısında bulunacaktır.

M. MONTAGNA, söz konusu olan hakemliğin, doğabilecek anlaşmazlıklara değil, fakat yorum konusunda ortaya çıkabilecek görüş ayrılıklarına ilişkin

bulunduğunu söyledi. Taraflardan kimin haklı olduğunu belirtecek olan hakemin seçimi için Milletler Cemiyetine başvurmakla, M. MONTAGNA, çağdaş kamu hukukunun en yüce kavramını benimsemiş olmaktadır.

MÜNİR BEY, böyle bir hükmün, Misak-ı Millî'de bulunan hükmü pek çok aşmakta olduğunu söyledi. Daha çoğunu istemekle, bu hükümlerin Büyük Millet Meclisince kabulünü de çıkmaza sokmak tehlikesi vardır.

M. MONTAGNA, burada, bir ilke sorununun söz konusu olmadığını belirtti. Bu hükmün amacı, yalnız, çok seyrek olmalarını umduğu, görüş ayrılıklarını bir çözüme bağlayacak bir usul öngörmektedir. Komisyonda her iki taraf da oy bakımından eşit durumda olacaklarından, gerektiğinde bir tarafa ağırlık verecek bir usul bulmak zorunludur. Milletler Cemiyeti, Türk Hükümetince yabancı bir kurum sayılamaz; çünkü, Türk Hükümeti de Cemiyete üye olacaktır. Bu hükmün, Ankara Misakının [Misak-ı Millî'nin] öngördüğü çerçeveyi aştığı iddiasına gelince, M. MONTAGNA, bunun geçerli olmadığı görüşündedir; çünkü, açıkça görülmektedir ki, Misak-ı Millî, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmayacağı ilkesine dayanılarak hazırlanmıştır.

MÜNİR BEY, Türk Temsilci Heyetinin, Ankara Misakı uyarınca, Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların, Sırp-Hırvat-Sloven Devletindeki Müslüman azınlıkların durumunda olmasını istemekte olduğunu yeniden hatırlattı. Tasarıya bu biçim eklemeler yapmakla, Ankara Büyük Millet Meclisinin onayını elde edememe tehlikesinin doğmakta olduğunu da söyledi.

M. MONTAGNA, uzlaşma isteğiyle, üst-hakemin, Milletler Cemiyeti Meclisince seçileceğini belirtmek üzere, ikinci paragrafın ikinci cümlesine "Türk Hükümetiyle anlaşarak" kelimelerinin eklenmesini teklif etti. Böylece, Türk Hükümeti, üst-hakemin seçilmesine, iki sıfatla karışabilecektir.

M. GALLİ, Türkiye'nin kabul etmesi istenilen hükümlerin, bir Reis-ül-Ülema öngören Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin kabul ettiği yükümlerden çok daha dar olduğunu belirtti. Bu bakımdan, eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda, Müslüman azınlıkların üç kişi seçtiklerini, İmparatorun da bunlar arasında Reis-ül-Ülema'yı atamakta olduğunu hatırlattı. Bu atama, Osmanlı Hükümetine bildirilmekteydi.

RIZA NUR BEY, sorunu derinlemesine incelemek istediğini söyledi; cevabını ileride bildirecektir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin isteklerini karşılamak üzere ve bu Heyetin hemen kabul kararını vermesi şartıyla, yeni bir ödünde [tâvizde] bulunmaya da katlanmağa hazır olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, "aile durumu" ve "kişisel durum" terimlerinin tanımlanması şartıyla, 1 nci ve 2 nci paragrafları, "Anlaşmazlık çıkarsa..." kelimelerine kadar kabul ettiğini bildirdi.

M. MONTAGNA, bu kelimelerle neyin anlatılmakta olduğunu aramanın, teklif ettiği metinde öngörülen Komisyonun başlıca görevlerinden biri olacağını düşünmektedir. Bu terimlerin tanımını Andlaşmaya koymakta, bir uygulama güçlüğü de vardır; çünkü, M. Fromageot'nun da belirttiği gibi, böyle bir tanımın hazırlanması çok uzun incelemeler gerektirecektir.

RIZA NUR BEY, azınlıkların Komisyonlardaki temsilcilerinin bu terimlerin anlamlarını genişletmek ve böylece bütün kilise mahkemelerinin ayrıcalıklarını yeniden kabul ettirmek istemeğe kalkışmalarından çekinmektedir.

M. MONTAGNA, bunun yersiz bir korku olduğunu söyledi; çünkü, çıkabilecek anlaşmazlıkları çözüme bağlayacak olan hakem, otoritesi siyasal değil, fakat moral olan, Milletler Cemiyetince seçilecektir. M. MONTAGNA, 2 nci paragrafın, teklif ettiği eklemeyle kabul edilmesinde ısrar etti.

RIZA NUR BEY, Alt-komisyon, "kişisel durum" ve "aile durumu" kelimelerinin, Türk Temsilci Heyetince teklif edilen dar anlamda tanımını kabul ederse, kendisinin de [2 nci paragrafı] kabul edeceğini söyledi; RIZA NUR BEY, önemli engellerin çıkacağına inanmaktadır; bu bakımdan, Alt-komisyondaki görüşmeler sırasında bu çeşit güçlükler şimdiden ortaya çıkmış olduğu için, daha kesin olarak böyle düşünmektedir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinden, hiç olmazsa, ilke bakımından katıldığını söylemesini istedi.

RIZA NUR BEY, kabul ettiğini bildirdi.

M. MONTAGNA da, kendisi bakımından, 3 ncü paragrafın metinden çıkartılmasına razıdır. Buna karşılık, Rıza Nur Bey'in, ilke bakımından yaptığı kabulü, kesin kabule çevirmesini istedi.

RIZA NUR BEY, "aile durumu" ve "kişisel durum" terimlerinin tanımlanması ve 2 nci paragrafın son cümlesinin aşağıdaki gibi yazılması şartıyla kabul ettiğini söyledi:

"Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, görüş birliği içinde, yetkili Avrupa hukukçuları arasında seçilmiş bir üst-hakem atayacaklardır."

RIZA NUR BEY, güçlüklerin ileri bir tarihe ertelenmesini önlemek üzere, tekliflerinin kabul edilmesinin gerekli olduğunu söyledi. "Aile durumu ya da kişisel durum" deyimi, son derece belirsiz bir sözdür; hukukçular, bunların tanımlanmasında görüş birliğine varamamaktadırlar. Türk Temsilci Heyeti bu hükmün yorumlanmasında iki ilkenin temel alınması gerektiği kanısındadır: (a) Türk Hükümetinin, azınlıkların dinsel göreneklerine saygı göstermesi zorunluluğu; (b) bu azınlıklar için, Devlet içinde bir Devlet meydana getirmenin imkânsızlığı. Bütün iyi niyetine rağmen, RIZA NUR BEY, kişisel durum ile aile durumunun ne olduğunu tam anlamıyla tanımlayarak, bu sakıncaların önlenmesini zorunlu görmektedir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetini kaygılandıran siyasal düşüncelerin yerinde olmadığını belirtti.

RIZA NUR BEY, bir kelimeyle, her çeşit politika, yargı [adalet] ya da yönetim işleri dışında, yalnız, dinsel göreneklerin söz konusu olduğunun belirtilmesini istedi.

M MONTAGNA, tutanağın bu hükme verilmesi gereken yorumu göstereceğini sanmaktadır; bu da, M. MONTAGNA'ya göre, yeterlidir.

RIZA NUR BEY, bütün Temsilci Heyetlerinin, tartışılmakta olan maddeler üzerinde yapmış olduğu yorumu kabul edip etmediklerini sordu.

M. VENİSELOS, 1 nci paragrafın, aile durumuyla kişisel durumun "azınlıkların görenekleri uyarınca" düzenleneceği hükmünü koyduğunu söyledi. Söz konusu olan, yalnız, dinsel görenekler değildir. M. VENİSELOS, her türlü siyasal işlerin dışarıda bırakılmasını kabul etmektedir; buna karşılık, her türlü yarıgı [adalet] ya da yönetim konusunun da bir yana bırakılmasını kabul edememektedir. Gerçekten, bu göreneklerin, özü bakımından, yargıyla [adaletle] ve yönetimle ilgili ve bir niteliği vardır. Örneğin, evlenme izinleri yönetimle ilgili işlerdir; öte yandan, evlenme yasakları ve boşanmaya ilişkin hükümler, yargı organlarının [adliyenin] yetkisine girmektedir. Bu göreneklerin siyasal hiç bir nitelikleri olmadığı kabul edilse bile, adalete ya da yönetime ilişkin nitelikte olmadıklarını kabul etmek imkânsızdır.

RIZA NUR BEY, azınlıkların, Türk Hükümetinin yetki alanını çiğnemelerinin kesin olarak önlenmesi gerektiğini söyledi. Bir kez daha, "aile durumu ve kişisel durum" teriminin kapsamına, yalnız, evlenmeye, boşanmaya ve ayrılmış eşler arasında geçimliğe [nafakaya] ilişkin sorunların girmesini teklif etti.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin teklifine katılamamaktadır. Bu Heyetin duyduğu kaygıların haklı gösterilemeyeceğini düşünmektedir; çünkü, tartışma tutanakları, andlaşmaya konulmuş hükümlerin nasıl yorumlanması gerekeceğini açıkça belirtecektir. Azınlıkların herhangi bir siyasal yetki alanına ayak basmalarının söz konusu olmayacağı yolunda M. VENİSELOS'un sözleri, bu bakımdan Türk Hükümetine her türlü huzur ve güvenceyi [garantiyi] verecektir.

RIZA NUR BEY, yalnız siyasal değil, yargısal ve yönetsel [adlî ve idarî] her çeşit yetki aşmalarının söz konusu olduğunun belirtilmesi şartıyla, kabul edeceğini söyledi.

M. VENİSELOS, yetki aşmalarının söz konusu olmadığını belirtti; çünkü, komisyonlar yalnız Türk uyruklarından meydana geleceklerdir. Böyle olmakla birlikte, komisyonların görevlerinin, özü bakımından yönetsel nitelikte olduğu da bir gerçektir.

M. MONTAGNA, M. Veniselos'un görüşünün haklı olduğunu söyledi; çünkü bu konuya ilişkin yasalar Türkiye Büyük Millet Meclisince hazırlanacaktır.

RIZA NUR BEY, aile hukuku konusunda göreneklerin uygulanma alanı göz önünde tutularak, her halde, çok dar yorumlanması zorunlu olan "aile durumu ya da kişisel durum" terimlerinin kapsamlarını Türk Hükümetinin saptayacağı anlamı çıkan, M. MONTAGNA ile çeşitli temsilci heyetlerinin konuşmalarını resmen öğrenmiş olduğunu belirttikten sonra, 6 ncı maddenin şu biçimde yazılmasını kabul ettiğini söyledi:

"Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumuyla kişisel durumları konusunda, bu sorunların söz konusu azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.

"Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulacak özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, görüş birliği içinde, Avrupa hukukçuları arasında bir üst-hakem atayacaklardır:

"Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara,

mezarlıklara ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamağı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir."

Genel affa ilişkin bildiri, parag. 4.

RIZA NUR BEY, son fıkra için aşağıdaki metni teklif etti:

"Mallara ilişkin istemler [talepler], Türk uyrukluğunda olacak ve ilgili her iki tarafın atayacağı hakemlerce çözüme bağlanacaktır. Görüş ayrılığı çıkarsa, İsviçre Federal Mahkemesi Başkanı bir hakem atayacaktır."

M. MONTAGNA, üst-hakemin, La Haye Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca atanmasının daha iyi olacağını düşünmektedir.

RIZA NUR BEY, ilk fıkradaki "*Müttefiklerce kurulmuş* Komisyonun işlemlerinin..." kelimeleri yerine, "Komisyonca, Müttefiklerin *koruyuculuğu altında* yapılmış işlemlerin..." kelimelerinin konulmasını kabul ettiğini söyledi.

Tasarıda 4 ncü paragrafın şu biçimde kaleme alınması kabul edildi:

"Bütün Devletlerin duymakta oldukları genel barış isteğini paylaşmakta olan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri yeniden bir araya toplamak ve meşru hak sahiplerini mallarına kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında kurulmuş Komisyonca 30 Ekim 1918-20 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu bildirir.

"Bununla birlikte, böyle bir niyet, ilgililerin başvurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmelerine engel olmayacaktır. Kişilerle ve mallarla ilgili istemler, Kızılhaç'la Kızılay'ın birer temsilcisinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşamazlarsa, üst-hakem, La Haye Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca seçilecektir."

Genel affa ilişkin bildiri, parag. 1, 2 ve 3.

M. MONTAGNA, genel affa ilişkin bildirinin ilk üç paragrafının aşağıdaki metin tasarısını Alt-komisyona sundu:

"Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak, Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında, askerî ve siyasal davranışı yüzünden, ya da bu andlaşmaya imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

"Bunun gibi, sömürgeleriyle korumaları altında bulunan topraklarla, sahibi oldukları toprakları da kapsamak üzere, Fransa, İngiltere ve İtalya ülkelerinde oturan Müslümanlardan hiç kimse, Türkiye ile Müttefikler arasında askerî hareketlerin cereyan etmiş olduğu bölgelerde, Türkiye'ye

yaptıkları askerî ya da siyasal bir yardım yüzünden tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

"Bunun gibi, bu andlaşma uyarınca, Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süre içinde Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal bir davranışı yüzünden, gerekse bu andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

"Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylara ilişkin bulunan bütün suçlar bakımından, Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz genel af ilân edeceklerdir."

M. MONTAGNA, sunmuş olduğu tasarıyı açıklarken, 1 nci paragrafın, Müttefiklerin görüşünü – başka bir deyimle, genel af mümkün olduğu kadar geniş olmak gerektiğine göre, ülkede oturan herkesin yararlanmasının hakgözetirliğe uygun düştüğü görüşünü – olduğu gibi sürdürdüğünü belirtti. Türk Hükümeti, bütün uyruklarının böyle bir bağışlama tedbirinden yararlanmalarına, akla yatkın bir tutumla, karşı çıkamaz. M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetini inandırmak için, büyük bir ulusun tarihinden alınmış yalnız bir örnekten söz edecektir: Ayrılık Savaşından sonra, Amerika Birleşik Devletleri Federal Hükümeti, bütün Amerikan uyrukları için genel af ilân etmiş ve el koymuş bulunduğu mallarını hepsine geri vermişti. Böyle bir tedbirin yarattığı sonuçlar, bütün umulanları geçmiştir.

Tasarıda 2 nci paragrafın yeni metni, Türk Temsilci Heyetinin de metne konulmasını istediği gibi, karşılıklı olma [mütekabiliyet] ilkesini kabul etmektedir.

Tasarıda 3 ncü paragraf, uyrukluk sorunlarıyla görevlendirilmiş Alt-komisyonun görüş birliğine varmış bulunduğu bir kararı göz önünde tuttuğu için, güçlük yaratmamak gerekir. Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlar, yabancı sayılmaktadırlar; bunların durumu, hukuk açısından düzenlenmiş bulunmaktadır; savaş sırasındaki siyasal davranışları yüzünden inciltilmeleri için de, bir neden yoktur.

Tasarıda 4 ncü paragraf, genel affın, siyasal olaylara ilişkin bulunmak şartıyla, âdi suçları da kapsayacağı hükmünü koymaktadır. Böylece, bu paragraf, ilke bakımından daha önce varılmış bir görüş birliğini dikkate almaktan başka bir şey yapmamaktadır.

RIZA NUR BEY, ancak savaş tutsakları yararına olmak üzere, âdi suçlar için genel affı kabul etmiş olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, siyasal eylemlerle bağlantılı olan âdi suçların bağışlanmasını, gerek savaş tutsakları gerekse askerler ya da sivillerce işlenmiş olsun, herkes için kabul etmiş bulunduğu kanısındadır.

Öte yandan, M. MONTAGNA, savaş tutsaklarını ilgilendiren hükümlerin, Alt-komisyonun yetkisine girmediğini söyledi. Bununla birlikte, metinde çok genel nitelikteki terimlerle kendiliğinden koruma kapsamı içinde bulunan savaş tutsakları için, ayrıca, özel hükümler koymak da gerekmektedir.

M. LAPORTE, Ankara Anlaşmasının, bütün âdi suçlar için tam ve eksiksiz bir genel af öngördüğünü hatırlattı. Fransız makamları bu sorunu Türk makamlarıyla görüşmüşler ve bu bağışlama tedbirine mümkün olan en geniş kapsamı vermekte görüş birliğine varmışlardır.

MÜNİR BEY, Ankara Anlaşmasının hükümleriyle, şimdi tartışılan hükümler arasında, temel bir fark olduğunu düşünmektedir; çünkü, Ankara Anlaşmasındaki bağışlama hükümleri, yalnız, her iki tarafça karşılıklı olarak boşaltılmış ya da bırakılmış, çok geniş olmayan bölgelere uygulanacaktı.

M. LAPORTE, Fransa'nın, genel affın kapsamına, yalnız Suriye'yi değil, aynı zamanda Fransa'yı bile almış olduğunu söyledi. Fransa, genel bir yatıştırma amacıyla, bu tedbirin iyiliklerini elden geldiği ölçüde yaymanın uygun olacağını düşünmüştür.

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyeti bakımından, genel aftan Müslümanların da yararlanmasının ve genel affın âdi suçları da kapsamasının mümkün olmadığını söyledi.

M. VENİSELOS, konuyu rahatça inceleyebilmesi için, görüşmelerin ertelenmesini istedi.

M. MONTAGNA, bu noktada, Türk Temsilci Heyetinin kesin bir reddedişte bulunmaması için ısrar etti. Türk Temsilci Heyetinden, görüşmelerin ertelenmesine razı olmasını istedi.

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetinin, temel çıkarlarını tehlikeye atarak, Müslümanlar yararına genel af kabul edemeyeceğini söyledi. Böyle bir karar alırken, Türk Hükümeti, hiç bir kin duygusundan esinlenmemekte, fakat bunun yalnız kendi yetkileri içinde bulunan bir iç iş olduğunu düşünmektedir. RIZA NUR BEY'e göre, özellikle benzer bir durumun yeniden ortaya çıkmaması için, adaletin gereğine varması gerekir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinden, görüşmeler için kapıyı açık bırakmasını ısrarla rica etti.

M. RYAN, Müttefikleri bu ilkenin kabulünde direnmeye iten insancıl düşüncelerden başka düşüncelerin bulunduğunu söyledi. Gerçekten, Müttefik Devletler, çok olağanüstü koşullar içinde, Türk halkının birtakım unsurlarına karşı, kaçınamayacakları moral bir yüküm altına girmişlerdir. Bu Devletler, Türkiye'deki askerî durumlarını tasfiye ederken, kendilerinden yana çıkmış olanların durumunu bir düzene koymaksızın, onları kararsızlık içinde bırakamazlar. Bu, moral bir ödevdir; Müttefik Devletlerin onuru, onların bu ödevlerini yerine getirmemelerine elvermez.

M. LAPORTE, M. Montagna ile M. Ryan'ın sözlerine tümüyle katıldığını bildirdi.

M. MONTAGNA, genel affın, ülkesinde oturan herkesi kapsayacak biçimde genişletilmesi ilkesine Türkiye'nin katılmasında ısrar etmekle, Türkiye'nin çıkarlarını savunmakta olduğunu düşünmektedir. Bu konuda, bütün Temsilci Heyetleri görüş birliği içindedirler, ve hiç şüphesiz, bu yatıştırıcı davranışa karşı direnenler için dünya kamu oyunun yargısı çok ağır olacaktır. Geçici sapışlardan başka bir şey olmayan nedenler yüzünden, işlenmiş suçları, en kutsal moral ilkeler adına cezalandırmak imkânsızdır. M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, bu konuya ilişkin tartışmanın ileride yeniden ele alınmasını kabul etmesini yeniden istedi.

RIZA NUR BEY, bu noktada her türlü görüşmenin artık hiç bir işe

yaramayacağını söyledi. Öte yandan, RIZA NUR BEY, Alt-komisyonun, askerlikten bağışıklığa ilişkin olan ve ertelenmiş bulunan, 26 Aralık tasarısının 8 nci maddesini tartışmağa gecikmeden girişilmesini istedi.

M. MONTAGNA, gelecek oturumda, bu maddenin inceleneceğini söyledi; fakat aynı zamanda görüşmeler, genel af konusunda sona erdirilemeyen görüş ayrılığı noktaları üzerinde de sürdürülecektir.

M. LAPORTE, Fransız Temsilci Heyeti adına, karşılıklı olma [mütekabiliyet] şartına ilişkin olarak, 2 nci paragraf üzerinde çekincesini [ihtirazî kaydını] saklı tutmakta olduğunu bildirdi. Fransız Temsilci Heyeti, durumunu kesin olarak saptamasını sağlıyacak yönergeler [tâlimat] beklemektedir.

Oturuma saat 13.35 de son verildi.

(15) SAYILI TUTANAK

3 OCAK 1923, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 15.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); M. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); M. HOTTA (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH, ANTİTCH, GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: MM. BENTİNCK (*İngiliz İmparatorluğu*); LAGARDE (*Fransa*); İNDELLİ (*İtalya*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: **M**. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA, önemli iki sorunun askıda kalmış olduğunu hatırlattı: Genel af sorunu ve Hıristiyanlar yararına askerlik hizmetinden bağışıklık sorunu. Çözümlenmesi gereken ve bu kadar önemli olmayan, bir başka sorun daha vardır: Savaş tutsakları sorunu, M. MONTAGNA, bu son sorunun, sonradan bir Türk askerlik uzmanının da katılacağı, Müttefiklerin askerlik uzmanlarından kurulu küçük bir Komiteye gönderilmesi yolundaki Türk Temsilci Heyetinin görüşünü olumlu karşılamaktadır. M. MONTAGNA, bu noktada, bütün Temsilci Heyetlerinin, bir anlaşma formülü üzerinde kolaylıkla birleşebileceklerini ummaktadır.

Genel affa ilişkin bildiri.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, genel affa ilişkin Bildiri tasarısına karşı daha önceleri öne sürmüş olduğu itirazlardan vazgeçmeye razı olup olmadığını sordu.

RIZA NUR BEY, Müslüman Türk uyruklarının genel aftan yararlanması konusunda Türk Temsilci Heyetinin daha önce belirtmiş olduğu itirazlardan geri dönemeyeceği karşılığını verdi.

M. VENİSELOS, M. Montagna'nın sunmuş olduğu tasarıya, tümüyle katılamayacağını söyledi ve Alt-komisyona aşağıdaki metni teklif etti:

"Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak, Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında, bu andlaşmaya imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmuş olmasından ötürü, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

"Türkiye'de oturan Müslüman-olmayanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak, Yunanistan'da oturan Müslümanlardan hiç kimse, siyasal ya da askerî davranışları yüzünden, hiç bir bahane ile, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

"Bunun gibi, sömürgeleriyle korumaları altındaki ve malik bulundukları toprakları da kapsamak üzere, Fransa, İngiltere ve İtalya ülkelerinde oturan Müslümanlardan hiç kimse, Türkiye ile Müttefikler arasında askerî hareketlerin cereyan etmiş olduğu bölgelerde, Türkiye'ye yaptıkları askerî ya da siyasal bir yardım yüzünden tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

"Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylara ilişkin bulunan bütün suçlar bakımından, Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz genel af ilân edeceklerdir.

"Bu konuya ilişkin olarak verilmiş bütün cezalar kaldırılacak ve yürütülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır."

M. VENİSELOS, siyasal suçlar yüzünden hüküm giymiş bulunanların genel aftan yararlandırılmalarının uygun düşmeyeceğini, üstelik adalete aykırı bile olacağını düşünmektedir. Askerî suçlara gelince, M. VENİSELOS, bunlardan yalnız, Türkiye'de Müslüman-olmayanlarca ve Yunanistan'da da Müslümanlarca işlenmiş suçların bağışlanmasını kabul etmektedir. Müttefiklerin bu teklifi olumlu karşılayacaklarını ummaktadır; çünkü, bu teklifin reddi için moral ya da siyasal hiç bir yarar söz konusu değildir. Gerçekten, suçluların hiç bir siyasal özürü yoksa, üste itaatsizlik ve kaçma gibi askerî suçların bağışlama tedbirlerine konu olması için de hiç bir neden yoktur.

M. MONTAGNA, M. Veniselos'un öne sürdüğü teklifin genel affın kapsamını daraltma amacını güttüğünü, oysa Müttefik Devletlerin, çok yüksek bir moral çıkar uğruna, genel barışmaya katkıda bulunmak üzere, bu kapsamı mümkün olduğu ölçüde genişletmek istediklerini bildirdi. Daha önceki oturumlarda, Türk Temsilci Heyetinin, bu bakımdan ısrarla yaptığı çağrıyı hatırlattı. birtakım suçların cezasız bırakılmaması bahanesiyle, siyasal tutkuların başıboş kalmalarını, ne yapıp yapıp, önlemek gerekir. İtalyan Temsilci Heyeti adına, M. MONTAGNA, Yunan teklifinin kesin olarak kabul edilmez olduğunu söyledi.

Sir Horace RUMBOLD ve M. DE LACROİX, M. Montagna'nın teklifine tümüyle katıldılar.

M. VENİSELOS, Müttefik Devletlerin ısrarı üzerine, 1 nci fıkradaki, "siyasal davranışları yüzünden" kelimelerinin metinde bırakılmasını kabul etti. Böylece, Müttefiklerin kaygılarının giderilmiş olduğunu sanmaktadır. Bununla birlikte, Yunanistan'ın ve Türkiye'nin, uyrukları arasında, genel affa giren suçlara benzemeyen askerî suçlar işlemiş olanları diledikleri gibi yargılama konusunda

serbest kalmaları da uygun olacaktır. M. VENİSELOS, bu konuyu Komisyon önünde açmak hakkını saklı tutmaktadır.

M. MONTAGNA, 2 nci paragrafın incelenmesine geçerek, teklif ettiği metnin, genel affın tümüyle karşılıklı olması ve Müttefik Devletlerin ülkelerini de kapsaması yolunda Türk Temsilci Heyetinin isteğini göz önünde tuttuğunu söyledi.

Tasarının 3 ncü paragrafı, gene elverdiği ölçüde, en geniş bir bağışlama zihniyetiyle, genel aftan yararlanma kapsamına, Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanları da almaktadır.

MÜNİR BEY, bu sorunun, uyrukluk işleriyle uğraşan Alt-komisyonda çözüme bağlanmış olduğunu söyledi. Türk Hükümeti, ayrılmış topraklarda oturanların, isterlerse, Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğa geçebileceklerini kabul ettiğine göre, Türk Hükümetinden izin almaksızın uyrukluk değiştirmiş olanlara Türk yasalarının öngördüğü ceza hükümlerinin uygulanmaması da doğaldır. Böyle olunca, [Türkiye'den] ayrılmış topraklarda oturanların genel aftan yararlanacakları yollu bir hüküm koymak da gereksizdir.

M. MONTAGNA, böyle bir hükmün, söz konusu topraklarda oturanların durumuna daha çok açıklık ve kesinlik getireceğini söyledi.

MÜNİR BEY, uyrukluğa ilişkin sorunlar Alt-komisyonunun, bir kaç noktanın çözümlenmesini askıda bıraktığını, örneğin, [Türkiye'den] ayrılmış topraklarda oturanlardan, Türk uyrukluğunu seçmemiş olanların, Türkiye'de yerleşebilip yerleşemeyeceklerinin bilinmediğini söyledi. Türk Hükümeti, bu gibi kimselerin, sınırlı bir süre içinde, Türkiye'ye gelmelerine izin vermeğe hazırdır; fakat onların Türkiye'de yerleşmelerine izin veremez. Kaldı ki, bu, genel afla hiç bir ilişkisi olmayan, bir iç sorundur.

Sir Horace RUMBOLD, Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanların, Türkiye'de geçici olarak kalışları sırasında bile, kovuşturmalara uğramaktan çekinebileceklerini düşünmektedir. Bu bakımdan her türlü kaygıyı dağıtmak gerekir.

M. MONTAGNA, somut bir durum ortaya koydu: Doğduğu ve üzerinde yaşamakta olduğu toprak parçasının Türkiye'den ayrılması yüzünden, bir kimse yabancı bir uyrukluğu edinmektedir. Bu kimsenin, uyrukluğunun değişmiş olması yüzünden tedirgin edilmeyeceğini, Türk Temsilci Heyeti kabul etmekte midir?

M. VENİSELOS, M. Montagna'nın tasarısındaki 4 ncü paragrafın kapsadığı hüküm konusunda, siyasal karışıklıklar sırasında işlenmiş âdi suçların genel affın kapsamı içine alınmasını iki tarafa da Müttefiklerin zorla kabul ettirmeğe kalkışmalarını gerektirecek, genel ya da moral nitelikte bir neden olmadığını söyledi. M. VENİSELOS, bu çeşit suçların cezalandırılmasında gevşeklik gösterilmesine hiç de yer olmadığı görüşündedir.

M. MONTAGNA, âdi suçların, genel affın kapsamına, zaten Yunan Temsilci Heyetinin ısrarı üzerine alınmış olduğunu söyledi. Burada, şüphesiz, siyasal durumla ilişkin olan suçlar söz konusudur. Genel affın toptan [herkesi kapsayıcı] olmak zorunludur.

M. VENİSELOS, genel affın, örneğin askerî hareketlerden yüzlerce kilometre uzakta bulunan Mora'da [Péloponèse'de] işlenmiş âdi suçlara uygulanmasının neden isteneceğini anlayamamaktadır.

M. MONTAGNA, bu gibi suçların da siyasal durumla ilişkili olabilecekleri, bu yüzden de genel affın kapsamına alınmalarının gerektiği kanısındadır. Müttefiklerin ilgisi, siyasal nitelikte değil, fakat moral niteliktedir; genel barışmayı kolaylaştırmak istemektedirler. Etiklerinin, söz konusu olduğu Dünyanın bütün ülkelerinde, ayırım yapmaksızın, herkesin yararlanacağı bir barış ve huzur durumu yaratmak, Müttefikler için bir hak, üstelik bir ödevdir.

M. VENİSELOS, bu görüşlerin tutanağa geçmesini istedi.

M. MONTAGNA, sunmuş olduğu 4 ncü paragrafı kabul edip etmediğini Türk Temsilci Heyetine sordu.

RIZA NUR BEY, âdi suçların genel aftan yararlandırılması için hiç bir neden göremediğini söyledi. Bu yüzden, birtakım âdi suçların genel aftan yararlanmasını isteyen Yunan Temsilci Heyetinden ayrılan bir görüşle, RIZA NUR BEY, âdi suç işlemiş hiç bir kimsenin bağışlanmamasını istemektedir.

M. MONTAGNA, yalnız siyasal olaylarla bağlantılı âdi suçların söz konusu olduğunu belirtti. Öyle durumlar vardır ki, âdi suçları cezalandırmak bahanesiyle, birtakım politika adamları cezalandırılmak istenecektir. Belki bir suçlu cezasız kalacaktır; buna karşılık, teklif edilmekte olan bu gibi bir hüküm, siyasal hınçların alınmasına yol açabilecektir. Bunu önlemek gerekir.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinin bu paragrafı kabul etmesini kolaylaştırmak için, yaptığı itirazdan vazgeçmeğe ve genel affın kısıntısız olmasını kabul etmeğe hazırdır. Yalnız, karşılıklı olma [mütekabiliyet] şartıyla, Yunanistan'da Müslüman-olmayanlarca işlenmiş askerî suçlara ilişkin çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçmemektedir.

RIZA NUR BEY, askerlerin işlemiş oldukları âdi suçlar için genel af kabul etmeğe hazır olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, bir kez daha, Müttefiklerin çabalarını yöneltmiş oldukları genel barışmaya dikkati çekti. Barışın boş bir söz olmaması için, kafaları barıştırmak amacıyla, yalnız ulusları birbirinden ayıran anlaşmazlıkları ortadan kaldırmakla yetinmemek, fakat, aynı ulusun yurttaşlarını birbirinden ayıran anlaşmazlıkları da gidermek, bunun için de, düşünceleri barıştırmak gerekir.

MÜNİR BEY, savaş tutsaklarınca işlenmiş âdi suçlar için Müttefiklerin duydukları ilgiyi anlamaktadır; bu gibi suçlar, askerî ya da siyasal nedenlerle işlenmiş sayılabilirler; fakat MÜNİR BEY, buna karşı, asker olmayan kimselerce işlenmiş âdi suçların da genel affın kapsamı içine alınması gerektiğini anlıyamamaktadır. Bu gibi suçları cezasız bırakmakla, suçlulara özgürlük vermek tehlikesiyle karşılaşılacaktır; böylelikle, kafalarda yatıştırmaya elverişli bir durum yaratmak yerine, halk tutkularının zincirinden boşanması tehlikesi yaratılmış olacaktır.

M. MONTAGNA, âdi suçları işlemiş olanların cezalandırılmaları gerektiği düşüncesindedir; fakat bu suçlar arasında, siyasal nedenlerle işlenmiş olanları ayırmak yargıçlara düşer.

M. GUARİGLİA, askerî hareketlerin son aşamasında, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da, siyasal ayaklanmalar ve karışıklıklar meydana gelmiş olduğunu hatırlattı; bu olaylar sırasında, hiç şüphesiz tutkuların alevlenmesi

yüzünden, suçlar işlenmiş olabilir; Müttefikler, yargıçların, başka nedenlerle işlenmiş suçlardan kolayca ayırabilecekleri bu çeşitli suçların, genel affın kapsamına alınmasını istemektedirler. Bu gibi suçları işlemiş olanları kovuşturmak, hınç duygularını daha çok kışkırtmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

RIZA NUR BEY, bu sorunu daha elverişli koşullar içinde incelemek istediğini söyledi. Bu noktadaki cevabını, Alt-komisyona ileride bildirecektir.

M. VENİSELOS, M. Montagna'nın sunmuş olduğu tasarının son paragrafının iki paragrafa ayrılması gerektiğini düşünmektedir; öyle ki, "Bu konuda verilmiş bütün cezalar..." cümlesi, bildirinin tümünü ilgilendiren, ayrı bir fıkra olsun.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinin isteğinin yerine getirilmesini kabul ettiğini söyledi. (*Uygun bulundu*).

M. MONTAGNA, Rıza Nur Bey'e, Türkiye'de, Müslüman-olmayanların genel affın kapsamı dışında bırakılmalarına ilişkin görüşünden vazgeçip vazgeçmediğini sordu.

RIZA NUR BEY, bundan vazgeçmesinin imkânsız olduğunu söyledi.

Askerlik hizmetinden bağışıklık.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, Türkiye'de Hıristiyanların yararlanacakları askerlik hizmetinden bağışık tutulmağa ilişkin 8 nci maddeyi kabul edip etmediğini sordu.

RIZA NUR BEY, bütün yurttaşların eşitliğini öngören Türk kamu hukukunun temel ilkesine aykırı böyle bir hükme katılmanın çok olduğunu söyledi. Bu ilke halkın bilincinde öylesine yerleşmiştir ki, son gelen haberlere göre, kamu oyu böyle bir kararın alınmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. RIZA NUR BEY, bu koşullar altında, [bu maddeyi] kabul etmesinin imkânsız olduğunu söyledi.

M. VENİSELOS, daha önce, Alt-komisyonda, öne sürmüş olduğu kanıtları yeniden ele almak istememektedir. Yalnız, en inandırıcı kanıtlardan birini söylemekle yetinecektir. Pek yakın bir tarihe gelinceye kadar, Türkiye'de Hıristiyanların bir vergi karşılığında askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları kuraldı. Buna karşı, herkese eşitlikle uygulanan zorunlu askerlik hizmeti ilkesi, Yunan kamu hukukunun temeli bulunmaktadır. Yunanistan'ın bundan vazgeçeceğini düşündürecek hiç bir neden de yoktur. Bununla birlikte, 1881 Andlaşmasıyla, Türkiye, Teselya'yı Yunanistan'a bıraktığı zaman, bu konuda imzalanan Türk-Yunan Andlaşmasında, bütün Müslümanlara, Yunan ya da Türk uyrukluğunu seçmeleri için bırakılan üç yıllık süre boyunca, askerlik hizmetinden bağışıklık tanınmıştı. Bu süre geçtikten sonra, Yunanistan, bir vergi ödemelerini istemeksizin, Müslümanların askerlik hizmetinden bağışık tutulmalarının süregitmesinin gerekli olduğunu kabul etmiştir. Yunan ülkesini genişleterek bir çok yabancı unsurların Yunanistan'a katılması sonucunu doğuran Balkan Savaşlarından sonra, Yunan Hükümeti, Yunan uyruğu olmuş Müslümanların, çok küçük bir vergi karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulmalarını kendiliğinden kabul etmiştir. Yunanistan'da kamu oyu böyle bir tedbire karşı çıkmıştır. Fakat Yunan Hükümeti, üstün gelen bir tutumla, şu karşılığı vermiştir: Eğer Yunan Hükümeti, yurttaşları arasında, varlıkları ve etkileri açısından bir

ayırım yapmış olsaydı, yakınmalar haklı olacaktı; oysa söz konusu tedbir, bütün bir yurttaş kategorisinin içinde bulunduğu güç durumu göz önünde tutmaktan başka bir şey yapmadığına göre, bu gibi yakınmalar haklı görülemez. Yunan Hükümeti ve halkı, bu hoşgörüden övünç duymaktadırlar.

M. VENİSELOS, Hıristiyanların askerlik hizmetinden bağışık tutulmalarının, Türk halkının önemli bir unsurunun alınganlıklarını yatıştırma bakımından zorunlu olduğunu ispatlayan kanıtları yeniden belirtecek değildir. Yalnız, teklifini yenilemekle yetinecektir; M. VENİSELOS, askerlik hizmetinden bağışık tutulacak Hıristiyanların, elde ettikleri bu çıkarı, siyasal haklardan yoksun tutulmakla ödemelerini kabul etmeğe hazırdır.

RIZA NUR BEY, hiç bir vakit, Yunanistan'ın iç işleriyle uğraşmak isteğinde olmadığını söyledi. Eski bir kanunun yaratmış bulunduğu durumu değil, yeni yasaların yaratmış olduğu durumu göz önünde tutmak gerekir. M. Veniselos'un, Hıristiyanların, askerlik hizmetinden bağışıklık karşılığında siyasal haklarından yoksun tutulmaları teklifine gelince, RIZA NUR BEY, bu teklifin kabul edilmez olduğu kanısındadır. Yurttaşlık haklarından vazgeçmek isteyen Hıristiyanlar varsa, bunları ülkeyi bırakıp giderek, kendilerini Türkiye'ye bağlıyan bağlardan kesin olarak kurtulmalarında başka yol yoktur. Genel bir açıdan, Hıristiyanlar yararına uygulanacak askerlik hizmetinden bağışıklık, onlara, Müslüman nüfusun zararına, çok önemli bir ayrıcalık vermekle eş anlama gelecektir; gerçekten, Müslümanlar, işlerini güçlerini tehlikeye sokmak ve Müslüman halk içinde doğum oranını düşürmek pahasına kışlalarda kalırken, Hıristiyanlar, ekonomik durumlarının geliştiğini ve doğum oranlarının hiç bir engelle karşılaşmadığını göreceklerdir.

Sir Horace RUMBOLD, Hıristiyanların verecekleri verginin, askerlikten bağışık tutulmaları yüzünden elde edecekleri ekonomik çıkarların karşılığı olacağını söyledi.

M. DE LACROİX, Türk Temsilci Heyetine, yalnız Hıristiyanların hizmet göreceği özel birlikler kurulmasını neden kabul etmediğini sordu.

RIZA NUR BEY, böyle yapmanın, izlenen amaca aykırı düşeceği kanısında olduğunu söyledi; gerçekten, çadırlarda ve kışlalarda bir arada yaşamak yoluyladır ki, Müslümanlarla Hıristiyanlar kardeşlik içinde kaynaşmağı öğreneceklerdir.

M. GUARİGLİA, Türk Temsilci Heyetinin dikkatini, tartışılan maddenin Türk Hükümeti için, hiç bir kesin zorunluluk koymadığına çekti; bu madde, Türk Hükümetinden, yalnız, Milletler Cemiyetiyle birlikte, Hıristiyanları askerlik hizmetinden bağışık tutmaya yer olup olmadığını incelemesini istemektedir.

RIZA NUR BEY, bu soruna, her Hükümetin temel yetkilerinden birine - ülkesini savunmasına – dokunan, salt bir iç iş olduğunda ısrar etti. RIZA NUR BEY, bu maddenin metinden çıkartılmasına razı olmasını, Alt-komisyondan istedi; böylece, azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler üzerinde anlaşma tüm olarak gerçekleşecektir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, iyice düşündükten sonra, bu reddinden vazgeçeceği yolundaki umudunu kesmek istememektedir; kendisi, bu nokta üzerinde tartışmaya ileride yeniden girişmek hakkını saklı tutmaktadır. Bir yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için, Rıza Nur Bey'in, M. Veniselos'un sözlerine

yapar göründüğü yorumu düzeltmek gerektiği görüşündedir. M. Veniselos, Türk Temsilcisinin sandığının tersine, Yunanistan'daki durumu, bu durumdan Türk Hükmetinin, Yunan Hükümetince kabul edilmiş ilkelerinin aynını kabul etmesi gerektiği sonucunu çıkartmak için söz konusu etmiş değildir; M. Veniselos bu örnekle, yalnız, Türk Temsilci Heyeti üzerinde, Müttefiklerin öngörmekte oldukları çözüm doğrultusunda moral bir etkide bulunmak istemiştir.

M. VENİSELOS, sözlerinin kapsamını doğru olarak tanımladığı için M. Montagna'ya teşekkür etti. Öte yandan, Türk Temslici Heyeti, Müttefiklerin teklif etmiş oldukları metni kabul etmediğine göre, M. VENİSELOS, Komisyondan, Müttefiklerin ilk tasarısındaki formülü yeniden ele almasını isteme hakkını saklı tutmaktadır.

M. MONTAGNA, M. Veniselos'un bu çekinceden [ihtirazî kayıttan] vazgeçmesi için ısrar etti; kendisine göre, Komisyonun çözümleyeceği anlaşmazlıklar ne kadar az olursa o kadar iyidir.

M. VENİSELOS, böyle de olsa, kendi görüşünü Komisyona sunma isteğinden vazgeçmediğini söyledi.

M. MONTAGNA, azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler tasarısıyla, genel affa ilişkin Bildiri tasarısının son metinlerini okudu (*Ek A ve B*).

Oturuma saat 17.20 de son verildi.

(15) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK A

AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

Madde 1

Kabul edildi.

Türkiye, işbu kesimin ...... maddelerindeki hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını, ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlara çelişir olmamasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da resmî işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 2

Kabul edildi.

Türk Hükümeti, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkesin, her dinin, mezhebin ya da inancın, kamu düzenine ve ahlâk kurallarına aykırı olmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanacak ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkesinin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç özgürlüklerinden tam ve kısıtlamasız olarak yararlanacaklardır.

Madde 3

Kabul edildi.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla, aynı siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı yapılmaksızın, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul

edilme, onurlanma ya da çeşitli meslekler ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Hiç bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 4

Kabul edildi.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla, aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, bunları yönetmek ve denetleme ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini [âyinlerini] serbestçe yerine getirmek konularında eşit bir hakka sahip olacaklardır.

Madde 5

Kabul edildi.

Genel [kamusal] öğretim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına, ilkokullarında kendi dillerinde öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, sözü geçen okullarda Türk dilinin öğretimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçeleri ve öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmağa ve kendilerine pay ayrılmasına, bu azınlıklar da, hakgözetirliğe uygun düşecek ölçülerde katılacaklardır.

Söz konusu paralar, ilgili kurumların ve tesislerin yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 6

Kabul edildi.

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle] kişisel durumları [kişi halleri] konusunda, bu sorunları, azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.

Bu hükümler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin, eşit sayıda temsilcilerinden kurulacak özel komisyonlarca hazırlanacaktır. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti, görüş birliği içinde, Avrupa hukukçuları arasından bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara

ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 7

Kabul edildi.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ve dinlerinin gereklerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden, haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yükümlerden bağışık tutulacakları anlamına da gelmeyecektir.

Madde 8

Türk Temsilci Heyetince reddedilmiştir.

Türkiye, Müslüman-olmayan Türk uyruklarına, bir vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağının tanınmasını, Milletler Cemiyeti Meclisi ile birlikte incelemeğe hazırdır. Bu bağışıklık vergisi aşırı olmayacak ve Türkiye'nin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanıması halinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar için eşit olacaktır.

Madde 9

Kabul edildi.

Türkiye, işbu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde, uluslararası yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunun, bu hükümlerde usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca, kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmağa yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca

uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar güç ve değerinde olacaktır.

Madde 10

Kabul edildi.

Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca, kendi ülkesinin tümünde yaşayan Müslüman azınlığa da tanınmıştır.

EK (B)

GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ

3 Ocak 1923

Müttefik Temsilci Heyetlerince sunulmuş tasarı

1. Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak, Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında, askerî ve siyasal davranışı yüzünden, ya da andlaşmaya imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmuş olmasından ötürü, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, hiç bir bahane ile, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

(*Yunan Temsilci Heyeti, Türkiye'nin Müslüman uyruklarıyla, Yunanistan'ın Müslüman-olmayan uyruklarının,* askerî davranışlarına *ilişkin olarak, bu paragrafın öngördüğü genel aftan yararlanma dışı tutulmalarını, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonundan istemek hakkını saklı tutmuştur.*)

2. Bunun gibi, sömürgeleriyle korumaları altındaki toprakları ve sahibi bulundukları toprakları da kapsamak üzere, Fransa, İngiltere ve İtalya ülkelerinde oturan Müslümanlardan hiç kimse de, Türkiye ile Müttefikleri arasında askerî hareketlerin cereyan ettiği bölgelerde, Türkiye'ye yaptıkları

Türk Temsilci Heyetince sunulmuş tasarı

1. Türkiye'de oturan Müslüman-olmayanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak Yunanistan'da ve Müttefik Devletlerinin, sömürgeleriyle sahibi oldukları toprakları da kapsamak üzere, ülkelerinde oturan Müslümanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 tarihiyle 20 Kasım 1922 tarihi arasında, askerî ve siyasal davranışı yüzünden, ya da öteki tarafa ya da bu tarafın uyruklarına yapmış olabileceği bir yardım yüzünden, hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir. Bu bakımdan verilmiş her hüküm yok sayılacak ve yürütülen bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

2. İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış ülkelerde oturanlardan hiç kimse, Türkiye'ye karşı ya da askerî davranışı yüzünden tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir.

askerî ya da siyasal yardım yüzünden tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

3. Bunun gibi, işbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süre içinde Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal bir davranışı yüzünden, gerekse bu Andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

3. Savaş tutsaklarıyla sivil tutukluların gerek ceza kanunları gerekse disiplin yönetmelikleri uyarınca hak ettikleri cezaları bir genel afla bağışlanacaktır.

4. Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylarla bağlantılı bütün suçlar bakımından, Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz genel af ilân edeceklerdir.

5. Bu nedenlerle verilmiş bütün hükümler [cezalar] kaldırılacak ve yürütülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Kabul edildi.

6. Bütün Devletlerin duymakta olduğu genel barışma isteğini paylaşmakta olan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri bir araya toplamak ve meşru hak sahiplerini mallarına kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında kurulmuş Komisyonlar aracılığıyla ve 30 Ekim 1918 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu bildirir.

Bununla birlikte, bu niyet, ilgililerin başvurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine engel olmayacaktır. Kişilere ve mallara ilişkin istemler, Kızılay'la Kızılhaç'ın birer temsilcisinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşmaya varamazlarsa, bu üst-hakem La Haye'deki Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca atanacaktır.

(16) SAYILI TUTANAK*

6 OCAK 1923, CUMARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 10.30 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH, ANTİTCH, P.M. GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. BENTİNCK (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); M. İNDELLİ (*İtalya*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA, tartışılmakta olan bütün sorunların, henüz askıda bulunan ikisi dışında, hepsi üzerinde anlaşmaya varılmış olduğunu söyledi. Askıda kalan iki sorun şunlardır: Hıristiyanlar yararına askerlikten bağışıklık, ve genel affa ilişkin Bildiri. Bu iki sorun Komisyona sunulacaktır. M. MONTAGNA, Komisyonda anlaşmaya varılabileceğini içtenlikle ummaktadır.

Azınlıklara ilişkin hükümlerin 1 nci maddesi.

Ayrıntı niteliğinde, bir küçük noktanın düzenlenmesi kalmıştır; bu noktada, şüphesiz, hiç bir güçlük çıkmayacaktır. Tasarının 1 nci maddesinde, Türklerin, temel yasalar olarak tanımağı yükümlendikleri maddeler henüz gösterilmemiştir. M. MONTAGNA, bu maddelerin açıkça belirtilmesinin gerekmediği kanısındadır; çünkü, gerçekten, tasarıdaki bütün hükümler Türkiye'yi aynı ölçüde yüküm altına koymaktadır.

* 1924 Türkçe çevirisinde, bu başlık "12 Numaralı Zabıtname" ve toplantı tarihi "3 Kânun-u sâni 1922 Salı celsesi" olarak verilmektedir. Fransızca metinde ise "Procès-verbal, No. 16" ve "Séance du Samedi, 6 Janvier 1923" denilmektedir. Bu değişik başlıklar altında verilen tutanak metinleri ise aynıdır. (S.L.M.)

RIZA NUR BEY, söz konusu maddelerin sayılmasının daha iyi olacağını düşünme eğilimindedir; öteki azınlık andlaşmalarında olduğu gibi, yalnız 3 ncü ve 4 ncü maddeleri belirtmeği teklif etti.

M. MONTAGNA, andlaşmanın bütün maddeleri Türk Devleti için temel yasalar olmak gerektiği için, böyle bir belirtmenin yararını görememekte olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, M. Montagna'nın görüşünü kabul etti.

Bu koşullar içinde, 1 nci maddenin aşağıdaki gibi yazılması kararlaştırıldı:

"Türkiye, işbu kesimdeki maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını, ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da resmî işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir."

M. VENİSELOS, aşağıdaki bildiride bulundu:

Azınlıkların dinsel statüsü.

"Müttefiklerin, azınlıkların korunmasına ilişkin, 15 Kasım tarihli tasarılarının 8 nci maddesi görüşülürken, Yunan Temsilci Heyeti, bu 8 nci maddenin, görüşmeler sırasında metinden çıkartılmış olan, ilk fıkrasının kapsadığı konulardan birine yeniden dönmek hakkını saklı tutmuştur. Bu çekinceye [ihtirazî kayda] Nüfus [Halkların] Mübadelesi Alt-komisyonunda, Evrensel Patriklik sorunu görüşülürken, bu soruna sıkı sıkıya bağlı olan, azınlıkların dinsel rejimi sorununun dolaylı olarak ortaya çıkmış olması yol açmıştı. Bu sorunun, sözü geçen Alt-komisyonda çözümleneceği umulmaktaydı.

"Yunan Temsilci Heyeti, Alt-komisyonda Patriklik konusundaki görüşmelerin olumlu bir sonuca varmadığını ve bu yüzden, azınlıkların dinsel rejimine ilişkin sorunun askıda kaldığını üzüntüyle görerek ve bu sorunun, azınlıkların korunması statüsü hükümlerinin en temel etkenlerinden olduğunu ve bunun için de Azınlıklar Alt-komisyonunun yetkilerine girdiğini düşünerek, azınlıkların dinsel rejimine ilişkin görüşmelere yeniden girişilmesini, Azınlıklar Alt-komisyonundan rica etmektedir.

"Yunan Temsilci Heyeti, 8 nci maddenin ilk fıkrasının, azınlıkların dinsel rejimine ilişkin parçasının, Müttefiklerin ilk tasarısında teklif edilen metindeki gibi bırakılmasını teklif etmektedir; Yunan Temsilci Heyeti, bu metnin, Romanya ile (*Madde 11*) ve Yunanistan'la (*Madde 12*) yapılmış azınlıklar andlaşmalarında da bulunduğunu ve bundan uzaklaşmak için hiç bir neden olmadığını hatırlatır."

M. MONTAGNA, yeni Yunan teklifinin görüşülmesine imkân olmadığını söyledi. Bunu, yalnız Komisyona sunacağı raporunda belirtecektir.

RIZA NUR BEY, Alt-komisyona sunulmuş maddeler üzerinde tam bir anlaşmaya varılmış olduğunu sanmaktaydı. Yunan Temsilci Heyeti, bütün Temsilci Heyetlerince kabul edilmiş olduğu biçimiyle, 6 ncı madde metnini reddetmekle, anlaşmada büyük bir gedik açmaktadır. Öte yandan, Müttefikler, Türkiye'de oturan Hıristiyanları askerlik hizmetinden bağışık tutan maddeyi de geri almamaktadırlar. Bu koşullar altında, Türk Temsilci Heyeti de, genel affa ilişkin çekincesinden

[ihtirazî kaydından] vazgeçmemektedir; bu genel affın herkesi kapsamasını istememektedir; öte yandan, genel affın, Müttefiklerin bütün ülkelerine yaygın olmasını ve bu yüzden de, 2 nci paragraftaki "askerî hareketlerin cereyan etmiş olduğu bölgelerde" kelimelerinin metinden çıkartılmasını istemektedir; Türk Temsilci Heyeti, son olarak, âdi suçların bağışlanmasını da kabul etmemektedir. Türk Temsilci Heyeti, ancak bu görüşlerin dikkate alınması şartıyladır ki, genel affa ilişkin bildiriyi kabul edecektir.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinin, oybirliğiyle kabul edilmiş bulunan ve yeniden ele alınmasına imkân bulunmayan 6 ncı maddeyi reddetmekte olduğunu belirtti.

M. VENİSELOS, Yunan Temsilci Heyetinin, 6 ncı maddenin değiştirilmesini istememiş olduğunu doğruladı. Yunan Temsilci Heyeti, metne konulmasını istediği hükmün, ayrı bir madde olmasını kabul etmektedir.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinden, Alt-komisyonun incelememiş bulunduğu bir soruna ilişkin olan teklifini geri almasını istedi. Bu sorun bir başka alt-komisyondaki görüşmeler sırasında dolaylı olarak ortaya çıkmıştır; bu sorunu çözüme bağlamak da o alt-komisyona düşer. M. Veniselos, yetkili alt-komisyonun raporu Komisyonda görüşülürken, görüşünü o zaman açıklayabilir.

M. VENİSELOS, 6 ncı maddenin incelenmesi sırasında, bu maddenin ilk metninde, özellikle azınlıkların din ve kilise konularında örgütlenmesini öngören birinci paragrafın metinden çıkartılmasını, ancak, bu sorunu inceleyecek olan alt-komisyonda memnunluk verici bir biçimde çözüme bağlanması şartıyla, kabul ettiğini hatırlattı. Bu konuda, tutanaklarda bulunması gereken resmî bir çekince öne sürmüştü. Azınlıklara sözverilmiş ve Türkiye'nin de, Müttefiklerin 23 Eylül 1922 tarihli notasına verdiği cevapta kabul ettiği korumanın, ancak, azınlıkların dinsel bakımdan örgütlenmesi memnunluk verici biçimde düzenlenirse etkili olacağını, M. VENİSELOS, belirtmezlik edemez. M. VENİSELOS, Alt-komisyondan bu noktayı tartışmasını istememektedir; fakat, bu konuya ilişkin görüşünü Komisyonda açıklamak hakkını saklı tıtmaktadır. Gerçekten, bu son derece önemli ve çözümü zorunlu bir sorundur. Yunan Temsilci Heyetinin bu bakımdan tutumu, anlaşmaya varılamamış konuların sayısını ikiden üçe çıkartmaktan başka sonuç yaratmayacaktır.

M. MONTAGNA, M. Veniselos'u, bu noktada direnmemeğe çağırdı; çünkü, M. Veniselos'un değindiği Patriklik sorunu, başka bir alt-komisyonda incelenmiştir.

M. VENİSELOS, nüfus [halkların] mübadelesini incelemekle görevli alt-komisyonda, bu sorunun, dolaylı olarak ortaya çıkmış olduğunu söyledi. Oysa, azınlıkların din ve kilise konularında örgütlenmesi, sürekli nitelikte bir çözüm gerektiren bir sorundur; bu bakımdan, çözümü tamamiyle geçici olan nüfus [halkların] mübadelesi sorunundan, özü bakımından ayrılmaktadır. Eğer, bu sorun, öteki alt-komisyonda memnunluk verici bir sonuca bağlanabilirse, M. VENİSELOS, azınlıkların korunmasının ana bölümlerinden biri olan bu soruna ilişkin özel bir maddenin, azınlıkların korunması hükümleri arasına konulmasını isteyecektir. Türk Hükümeti, bu noktada görüşünü açıklamış ve Yunan Hükümeti de, bu görüşü çok tehlikeli saymış olduğu için, bu sorunun bir şey söylenmeksizin geçiştirilmesini

M. VENİSELOS, daha da önemli saymaktadır. Türk Hükümetinin görüşleri, Kilise hukukuna aykırıdır; hele, bu görüşler uygulamaya konulursa, azınlıklar yararına öngörülmüş bütün bu güvenceler [garantiler] yararsız olacaklardır.

Gerçekten, söz konusu azınlıklar, böyle bir rejim değişikliğine kendilerini alıştıramayacaklardır; Türk ülkesini bırakıp Yunanistan'a gidecekler ve bu da, Yunan Hükümetini, sığınmağa gelmiş 1.600.000 den çok göçmenin bakımını karşılama zorunda bırakacaktır.

Sir Horace RUMBOLD, M. Veniselos'un ısrar etmemesini istedi. Sir Horace RUMBOLD, yetkili olmayan alt-komisyona Patriklik sorununun götürülmesinin kabul edilemeyeceğini söyledi. İngiliz Temsilci Heyeti böyle bir usule katılamaz. M. Veniselos, Patriklik sorunu konusundaki görüşünü, yetkili alt-komisyon önünde dilediği gibi savunabilir.

M. MONTAGNA, Sir Horace Rumbold'un sözlerine tümüyle katıldığını söyledi. Komisyona sunacağı raporda, böyle bir sorundan söz bile edemeyeceğini belirtti; çünkü bu sorun, bir başka alt-komisyonun, nüfus [halkların] mübadelesi alt-komisyonunun yetki alanına girmektedir.

M. DE LACROİX, Sir Horace Rumbold ile M. Montagna'nın açıkladıkları görüşlere katıldığını söyledi.

M. VENİSELOS, öne sürdüğü görüşü, Alt-komisyonun reddedebileceğini, fakat bu noktada kesin karar almağa tek yetkili organ olan Komisyon önünde, bu konuyu açmasını önleyemeyeceğini belirtti.

M. MONTAGNA, bu sorunun Komisyonda, Azınlıklar alt-komisyonunun raporuyla ilgili olarak görüşülmesine karşı çıkacağını söyledi. Azınlıklar Alt-komisyonunun yetki alanına girmeyen bir konunun, birdenbire ortaya atılması yüzünden, bu Alt-komisyonda elde edilen mutlu sonuçların tehlikeye girmemesini istemekte olduğunu belirtti.

M. VENİSELOS, görüşmeleri aydınlatmak için, azınlıklar Alt-komisyonu raporunun Komisyonca incelenmesinden önce, azınlıkların kilise ve din konusunda örgütlenmesi sorununun, nüfus [halkların] mübadelesi Alt-komisyonunda kesin bir sonuca bağlanmasına Alt-komisyonun razı olup olmadığını öğrenmek istediğini söyledi.

M. MONTAGNA, Patriklik ve Kiliseler sorununun, zorunlu olarak, Komisyonda inceleneceğini bildirdi. Patrikliğin İstanbul'dan çıkıp gitmesi söz konusu olursa, hiç şüphe yok ki, Rum Ortodoks azınlıklarına güvenceler [garantiler] verilecektir.

M. VENİSELOS, sorunun, salt Müttefik Temsilci Heyetlerine şirin görünmek için, bu konunun tartışılmasından vazgeçmesine elvermeyeek ölçüde önemli olduğunu düşünmektedir. Adlarına konuşma yetkisini kullandığı tek azınlık olan, Türkiye'deki Rum azınlığı adına, kesin olarak belirtmek ister ki, bu sorun, bu azınlık için memnunluk verici bir sonuca bağlanamazsa, bütün öteki güvenceler [garantiler] hiç bir şeye yaramayacaktır; çünkü, bu azınlıklar, hiç şüphesiz, Türkiye'yi bırakıp gideceklerdir.

Sir Horace RUMBOLD, azınlıklar sorununun, şüphesiz, bir çözüme bağlanacağını söyledi; kaldı ki, Türkiye'de, Rum azınlığından başka azınlıklar da vardır.

M. VENİSELOS, Müttefiklerin, azınlıklara karşı olan yükümlerinde kusur etmeyeceklerine inanmaktadır; fakat, Nüfus [Halkların] Mübadelesi Alt-komisyonu bir anlaşmaya vararak bu sorunu çözümleyemezse, sorunun Komisyona götürülmesi de zorunludur.

M. MONTAGNA, Komisyona vereceği raporda, iki sorun dışında, Alt-komisyona sunulmuş bütün sorunları çözümlenmiş sayacağını bildirerek, tartışmayı kapadı. Bu iki sorun şunlardır: Azınlıklar yararına askerlik hizmetinden bağışıklık, ve genel affa ilişkin bildiri.

Genel affa ilişkin Bildiri.

M. DE LACROİX, Fransız Temsilci Heyetinin, genel affa ilişkin Bildiri'nin 2 nci paragrafı üzerinde çekince öne sürmüş olduğunu hatırlattı. M. DE LACROİX, bu konudaki görüşünü açıkça belirtmeye elverecek yönergeleri [talimatı] yakında almış olacağını ummaktadır.

Ermeni sorunu.

M. MONTAGNA, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Bu Konferansın toplanmasını düzenleyen Devletler, azınlıkların korunması genel çerçevesine giren özel nitelikte birtakım sorunları Alt-komisyona sunmak isteyen bazı etnik topluluklar temsilcileriyle Bulgar Temsilci Heyetini dinlemekten kaçınamayacaklarını düşünmüşlerdir. Söz konusu temsilcilerin, kendilerini özellikle ilgilendiren sorunlara ilişkin olarak açıklama yaptıkları sırada, Türk Temsilci Heyeti her ne kadar hazır bulunmamış ise de, Türk Temsilci Heyetinin bu konuşmaları doğru olarak öğrenebilmesi için, bu sorunları Türk Temsilci Heyetinin bilgisine sunmayı gerekli saymaktayım. Çünkü Alt-komisyonumuzun azınlıklar sorununu tam ve kesin bir biçimde incelemesi zorunlu ise, yetkisi dışında kalmayacak olan bir sorun söz konusudur. Öte yandan, meslekdaşlarım ve ben, Andlaşmaya konulmasını istediğimiz Maddeler tasarısını (bizi, çok şükür hemen hemen bütün noktalar üzerinde bir anlaşmaya götüren tartışmalara temel olan tasarıyı) bu Alt-komisyona sunduğumuz vakit, bu tasarının kabulü ile görevimizin sona ermiş sayılamayacağını, incelememiz gereken başka sorunların kalmış olduğunu da açıkça belirtmiştik.

"Bu sorunlardan birincisi, bütün ülkelerde kamu oyunu özellikle ilgilendiren Ermeni sorunudur; bütün dünya, hiç şüphesiz ve özellikle bu son zamanlarda, yalnız istatistiklerin okunmasının bile en büyük bir izlenim yaratmağa yeterli olduğu, böylesine ağır yıkımlar geçirmiş – şunu da söyleyelim ki, artık geçmişte kalmış yanlış davranışları ve sorumlulukları saptamaya çalışmamaktayız – Ermeni halklarına kesin olarak kendi halinde ve barışçı bir varlık sağlanmasını Lausanne Konferansından beklerken, bu sorunu ele almama yoluna hiç de gidemeyiz.

"Ermeni toplulukları arasında birbirlerine sıkı bağlılıkları yanında, bunların sayıca bugün de çok önemli olmaları göz önünde tutulunca, Ermeni sorununun, azınlıklar sorunu içinde iyice belirli bir yer tuttuğunu ve özel bir çözüme hak kazanmış bulunduğunu inkâr etmek güç olacaktır.

"Müttefik Devletlerin çoktandır bu sorun üzerinde dikkatlerini toplamış

bulunduklarını ve bir biri ardından gelen barış görüşmeleri aşamalarında, bu soruna dilekleri yerine getiren bir çözüm bulunmasını istemekten bir an geri kalmadıklarını, Türk Temsilci Heyeti bilmektedir.

"Türkiye'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve ülke bütünlüğüne, en tam biçimde saygı gösterilmesinin zorunlu olduğu kanısındayız; burada, görüşmelerimize temel olarak aldığımız bu ilkelere – ne kadar az olursa olsun – aykırı davranmak niyetinde de değiliz.

"Yeni bir ilerleme ve çağdaşlaşma dönemine girmiş bulunan Türkiye'nin, ortalığı bütün bu eski soy ya da din sorunlarından temizleyerek, ülkesinde yaşayanların hepsine barışçı bir varlık sağlamasının, kendi çıkarlarına uygun olacağını da düşünmekteyiz.

"Türk uyrukları arasında özel bir etnik topluluk meydana getiren Ermeniler, belirli bir bölgede toplanmak ve bir araya gelmek olanağına kavuşurlarsa ve burada, birtakım yerel [mahallî] tedbirler güvence altına alınarak onlara tam bir güvenlik içinde yaşama olanağı sağlanırsa, şuna inanmaktayız ki, siyasal ya da dinsel anlaşmazlıkların patlamasına ve bunun sonucu olarak da, eskiden olduğu gibi bugün daha da tehlikeli ve üzücü olabilecek baskılara ve Türkiye'nin iç işlerine karışmalara yol açabilecek, yüzyıllarca sürüp giden bir anlaşmazlık nedeni de ortadan kaldırılmış bulunacaktır.

"Müttefiklerle, kimi Avrupa Devletleri arasında yapılmış andlaşmalarda, bu Devletlerin ülkesinde halk içinde belirli topluluklar meydana getiren etnik azınlıkların yararına olmak üzere hükümler konulmuştur.

"Savaş sırasında müttefikimiz olan ve Müttefiklerin özgür ve bağımsız bir Devlet olarak kurulmasına katkıda bulundukları Çeko-Slovakya ile yapılmış Andlaşmada, Karpatlar'ın güneyinde Rutenler'in ülkesine ilişkin olarak, 10 ncu, 11 nci, 12 nci ve 13 ncü maddelerde [bu bakımdan] hükümler vardır. Bu hükümler, Ermenilerin yararına olarak Türkiye'nin serbestçe kabul etmesini istediğimiz tekliflerden çok daha ileriye gimekte ve Devlet kurumlarının yetkilerini kullanacakları alanı çok daha daraltmaktadır.

"Müttefik Devletler, bir çok kez, Türkiye'de bir Ermeni Ulusal Yurdu kurulmasını teklif etmişlerdir; bu terime de, Müttefiklerin niyetlerini ve Ermenilerin korunması bakımından gerçek ihtiyaçları karşılamaya yeteceğinden çok daha geniş bir anlam da verilmiştir.

"Müttefiklere göre, Türkiye'de kurulacak Ermeni Yurdu, Ermeni halkının bütün unsurlarına kendilerini ilgilendiren kararları alma özgürlüğünü saklı tutmakla birlikte, Türk ülkesinin belirli bir parçasında toplanmak ve bir araya gelmek olanağını sağlamayı öngörmektedir.

"Ermeni nüfusunun unsurlarını böylece bir araya yoğun olarak toplarken, şüphe yok ki, Devlet içinde bir Devlet meydana getirme sonucunu yaratmamak gerekir; böyle bir toplanmanın tek amacı, Ermenilere, kendi kültürlerini ve dillerini korumayı sağlayacak birtakım tedbirlerden daha kolayca yararlanmaları olanağı sağlamaktır.

"Çeko-Slovakya'da Rutenler'in yararına yaptığımız gibi, yasama yetkileri kullanan özerk bir Meclis (*diète*) istememekteyiz; istediğimiz, yalnız, Türk Dev-

letinin bütünlüğünü tam korumakla birlikte, Ermenilere eski göreneklerini sürdürebilmelerini sağlıyacak, basit bir yerel [mahallî] rejimdir. Ermeni Yurdu, böylece, Türk topraklarında oturan öteki kimselere kapalı ya da Türk yönetiminin dışında kalacak bir toprak parçası olmayacaktır; fakat yalnız, dünyanın her yanına dağılmış olan Ermeniler için bir toplanma bölgesi olacaktır. Ermenilerin kendileriyle, onların kaderine ilgi duyan başka kimseler ve dernekler de, bu amaçla seçilebilecek birkaç bölge teklif etmişlerdir. Bununla birlikte yerel [mahallî] koşullar iyice incelenmeksizin, bu sorunun çözümlenmesi güç görünmektedir; üstelik – daha da önemli bir görüş olarak – bu sorunu siyasal nitelikte saymağı hiç istemediğimizin, yalnız insancıl bir ilgiye dayanan gerçek yönüyle ele aldığımızın, gerek Türkiye gerekse öteki ülkelerin kamu oylarınca açıkça bilinmesi için, bu sorunu, şimdi Lausanne'da yapılmakta olan barış görüşmelerinden ayrı tutmak yararlı olacaktır. Bunun için, Müttefikler, Türkiye'den, yalnız, bu sorunu Milletler Cemiyeti ile görüş birliği içinde incelemesini istemekten başka bir şey yapmamaktadırlar; barışın yapılmasından sonra Türkiye'nin de katılacağı Milletler Cemiyeti, şüphesiz, Türkiye'nin en duyarlı alınganlıklarına, ufacık bile olsa, herhangi bir dokunuşta bulunmadan, dünya kamu oyunun isteklerini karşılamağa en elverişli organdır.

"Türkiye, kendi ülkesinin belirli bir parçası üzerinde, Ermenilerin toplanması ve bu ülke parçasının Milletler Cemiyeti ile anlaşarak seçilmesi genel ilkesini kabul etmekte ise, bize, ayrıntıları sonradan Milletler Cemiyetince saptanmak üzere, yalnız, yerel [mahallî] yönetimin özel şartlarını ana çizgileriyle saptama işi kalmaktadır.

"Böylece, savaş sırasında Türkiye'yi bırakıp gitme zorunda kalmış ve şimdi çeşitli ülkelere dağılmış bulunan Ermenilerin Türkiye'ye dönüşlerine ilişkin olarak, bu Komisyonda ortaya atılmış çok önemli soruna, ilke bakımından bir çözüm bulunmuş olabilecektir. Yalnız Bulgaristan 50.000 Ermeniyi sığındırmakta, böyle yapmakla da, savaşın azaltmış olduğu kaynakları için aşırı ölçüde ağır bir yüke katlanmaktadır.

"Konferansa başvuranlar arasında bulunan Asurîler-Keldanîler sorununu da, böyle bir hakgözetirlik ve yakınlık duyucu tutumla incelemek gerekmektedir. Önceki konuda olduğu gibi, Asurî-Keldanî halkına da, özel bir bölgede toplanmak ve orada, Türk Hükümetinin koruyuculuğu altında, barış içinde yaşama olanağını sağlamak söz konusudur; Türk Hükümeti de, yerel [mahallî] tedbirlerle, Asurîler-Keldanîlerin geleneklerini canlı tutma olanağını güvence altına alınmalıdır.

"Barış Konferansına gelen Bulgar Temsilci Heyeti, her ne kadar azınlıklar sorununu görüşmeğe çağrılmamışsa da, bu sorunun, Bulgaristan'ı ilgilendiren birtakım yönlerini açıklamak isteğinde bulunmuştur. Müttefik Devletler, Bulgar Temsilci Heyetini dinlemek gerektiğini düşünmüşlerdir; çünkü, söz konusu olan, siyasal bir sorun değil, fakat yalnız insancıl bir sorundur; ve çünkü, insancıl sorunların çözümlenmesinde, hiç bir işbirliği red edilemez.

"Bulgar Temsilci Heyeti, her iki Trakya Bulgarlarından sığınmaya gelmiş ve yuvalarına serbestçe dönmeyi bekleyen göçmenlerin durumu üzerine, Müttefik Temsilcilerinin dikkatini özellikle çekmiştir.

"Bu göçmenlerin gerek Doğu gerekse Batı Trakya'ya dönmelerine hiç bir engel çıkartılmaması için, Türk Temsilci Heyetiyle Yunan Temsilci Heyetine, şimdi, içten bir çağrıda bulunmak istiyorum. Bu Bulgarlar, sözü geçen bölgelerde, azınlıklara ilişkin olarak burada kabul ettiğimiz hükümlerin genel koruyuculuğu altında yaşayacaklardır; savaş yüzünden ülkelerinden kovulan ve şimdi en büyük fedakârlıklar karşılığında bile, eğreti koşullar içinde geçinerek, şimdiye kadar yaşadıkları ülke dışında kesin olarak yerleşmeği başaramayan bu insanlara, söz konusu azınlıklara ilişkin hükümler uygulanmayacaksa, bu hükümlerin yüksek moral değeri de onların gözünde çiğnenmiş olacaktır.

"Türk Temsilci Heyetinden olduğu kadar Yunan Temsilci Heyetinden de, her iki Trakya'nın Bulgar halklarını, kesin olarak yatıştırabilecek, resmî güvenceler [garantiler] vermelerini beklemekteyiz. Bu halkların yuvalarına dönüşleri, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın, Milletler Cemiyeti'yle, ya da genel barışma için böylesine zorunlu bir unsur olan bu çaba kendilerine yardımda bulunmak üzere seçmek isteyecekleri uluslararası insancıl derneklerin işbirliği içinde, düzenlenmeli ve yönetilmelidir."

Sir Horace RUMBOLD, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"M. Montagna'nın, bir Ulusal Ermeni Yurdu yaratılmasından yana, Türk Temsilci Heyetine yaptığı böylesine özlü ve anlatımlı çağrısını desteklemek istemekteyim. Bu sorun, büyük savaşın sonuçlarından biri olarak, Ermeni soyundan halkların, diledikleri gibi, Küçük Asya'nın bir köşesinde yerleşebilmelerinin sağlanması olacağını, uzun süre ummuş olan İngiliz kamu oyunun büyük bir bölümünü ilgilendirmektedir. Azınlıklar sorununu, Türkiye'de, bunca zamandır, öfke yaratıcı ölçülerde tutmağa yol açmış nedenleri incelerken, İsmet Paşa, sanırım, azınlıkların duydukları memnunsuzluğun, öteki Devletlerin, özellikle, kendi amaçlarına varmak için, genel olarak azınlıkların ve özel olarak da Ermenilerin sızlanmalarını yapma yollardan kışkırtan Rusya'nın, çevirdiği dolaplar sonucu olduğunu söylemiştir. Şimdiki Rusya'nın da böyle bir politika izlemekte olup olmadığı sorusuna, İsmet Paşa, olumsuz bir karşılık vermiştir. Böylece, Türk Hükümeti, bundan böyle, kendisinin de kabul ettiği gibi, Rusya'nın, Ermenileri Türk yurttaşlarına karşı kışkırtmak istemediği konusunda güvenç duymaktadır. Öteki Devletlerin Ermenileri ayaklandırmağa kalkışmalarını göz önünde tutmağa da yer yoktur.

"Türkiye'nin şimdiki nüfusu, öyle sanırım ki, 7 ile 9 milyon arasındadır; bunun aşağı yukarı bir milyonu İstanbul'da yaşamaktadır. Doğu Trakya'yı hesaba katmaksızın, Türkiye'nin Küçük Asya'daki çok geniş topraklarını göz önünde tutarsak, ülkenin dağlık olmasına rağmen, nüfus yoğunluğunun çok az olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakılırsa, Ermenilere, çok güçlük çekmeden, Ulusal Yurt olarak ayrılabilecek bir toprak şeridi bulmak, Türk Hükümeti için mümkün olabilecektir. Bu haklı özlemin gerçekleştirilmesi, Türkiye'de oturan Ermenileri büyük ölçüde memnun edecektir; kaldı ki, bunların hepsi de, bu biçimde sağlanacak olan topraklarda yaşamak da istemeyeceklerdir. Bir Ulusal Yurda malik olmak bile, Türk ülkesinde dağılmış bulunan Ermeniler üzerinde yatıştırıcı bir etki yapacaktır; bunların, yurttaşlarıyla, bağlılık içinde işbirliği yapacaklarına da inanmaktayız.

Açıkça bellidir ki, yurttaşların isteklerini yerine getirmek Devletin gücünü artırır. Ulusal Yurt yaratılması için Ermenilere ayrılabilecek özel bölge konusunda çeşitli telkinlerde bulunulmuştur. Hatırlanacaktır ki, Fransa ile Ankara Hükümeti arasında yapılmış anlaşmanın sonucu olarak, Küçük Asya'nın güney sınırı, başka bir deyimle Suriye'nin kuzey sınırı, eski sınıra göre, bir hayli güneye alınmış ve böylece, eski ve yeni sınırlar arasında pek geniş bir toprak şeridi bırakılmıştır. *Mandat* altına konmuş Suriye ülkesinin bir parçasını meydana getirmiş bulunan bu toprak şeridinin kime verileceği, henüz uluslararası genel bir andlaşma ile kesin olarak saptanmamıştır. Denizden Fırat'a kadar uzanan, Sis ve Elbistan dolaylarında genişleyen ve yüzölçümü aşağı yukarı 19.000 kilometre kare olan bu toprak şeridinin, bir Ulusal Yurt olarak Ermenilere ayrılması telkin edilmektedir. Bu toprak parçasının denize çıkış yeri olabilecektir; öyle sanırım ki, burası 200.000-300.000 Ermeni alabilir ve böylece, yakın zamanlarda olan bitenler yüzünden Türkiye'yi bırakıp gitmek zorunda kalmış 700.000 Ermeniden çoğunluğun Küçük Asya'ya yeniden dönebilmeleri olanağı sağlanmış olabilir. Bir Ulusal Yurtla Türkiye arasındaki siyasal bağlar, İngiliz İmparatorluğu Dominion'larından birini İngiltere'ye bağlayan bağların benzeri olabilecektir; başka bir deyimle, bu ülkenin, genel bir Türk yönetimi altında, ölçülü bir özerkliği olabilecektir. Bu kadar çok sayıda çalışkan işçilerin dönüşleri, Türk Devletinin kaynaklarını arttıracaktır.

"İngiliz Temsilci Heyeti adına, Türk Temsilci Heyetine, bu sorunu önemle dikkate alması yolunda, ciddî bir çağrıda bulunmaktayım. Dünya, geçmişte Ermenilerin katlanmış oldukları acılardan söz edildiğini çok duymuştur; Türk Devleti de, uyruklarının en zeki ve en çalışkan önemli bir bölümü yararına, bir Ulusa Yurt ilkesini kabul etmekle, verebileceği geniş görüşlülük ve ilerleme kanıtlarından en büyüğünü ortaya koymuş olacaktır.

"Gerek Nesturî gerekse Katolik olan Asurîler konusunda da bir kaç söz eklemek istemekteyim. Savaştan önce, Mardin, Diyarbakır ve Türk-İran sınırı arasında dağılmış kentlerde ve kasabalarda, özellikle Çölemerik dolaylarındaki dağlarda ve bu sınırın ötesinde İran'da yaşayan bu gözüpek küçük halk, savaş sırasında çok acılar çekmiş, ağır kayıplar pahasına her yana dağılmıştır. Bunların binlercesi şimdi Kafkasya'da ve Güney Rusya'da bulunmaktadır; oralarda dışarıdan ve özellikle Yakın Doğu Yardım Komitesinden sağladıkları kaynaklardan başka bir şeyleri olmaksızın, eğreti bir hayat sürmektedirler. Bunlardan kimileri, sayıları azalmış olarak Mardin bölgesinde, kimileri İstanbul'da ya da uzaklarda, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadırlar; fakat, Asurîler-Keldanîlerin çoğunluğu, savaştan önce Türkiye'de ve İran sınırları üzerinde yaşarken, şimdi, Irak'ta İngiliz *mandat*'sı altında bulunmaktadır. Bunlardan 60.000 den çoğu, Dicle'nin doğusunda Erbil dolaylarında, en büyükleri El Köşk (*El Kosh*) ve Tal Hayf (*Tall Kaif*) olan bakımlı kasabalarda ve Dehük (*Dehuk*) ile Ummadiye (*Amadiyah*) bölgelerinde yaşamaktadır. İngiliz Hükümeti, bu mutsuz halkı, her zaman yaşamağa alışmış oldukları dağlarda kendilerine bir barınak bulununcaya kadar, beslemek ve barındırmak için 4 milyon İngiliz Lirasından çok harcamıştır. Bu gözüpek halkın çoğunluğunun, Irak'ta İngiliz *mandat*'sı ve Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında kalacakları beklenebilir; fakat birtakımı da, şüphesiz Irak'tan

Türkiye'ye, daha doğrusu Çölemerik dolaylarındaki yuvalarına dönmek isteyeceklerdir. Kimileri de, İran'dan ya da Kafkasya'dan dönmek isteyeceklerdir. Türk Hükümetinin, onların geri dönüşlerini kolaylaştıracağını ve kendi dilleriyle okullarını yaşatabilmeleri, aile görenekleriyle kişisel göreneklerini sürdürebilmeleri, dinlerinin gereklerini yerine getirebilmeleri ve Türkiye'nin yurttaşları olarak, huzur içinde yaşayabilmeleri için gerekli bütün güvenceleri [garantileri] vereceğini umarak, Türk Temsilci Heyetine, bütün bu insanlar adına, çağrıda bulunmaktayız.

"Asurîler-Keldanîlerin kaderleri konusunda, bu halkın tarihi ve dini yüzünden, dışarıda, özellikle benim kendi ülkemde, Fransa'da, İtalya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çok büyük bir ilgi gösterilmekte olduğunu da sözlerime eklemek zorundayım."

RIZA NUR BEY, söz istedi.

M. MONTAGNA, Fransız Temsilcisinin, bir bildiride bulunmak üzere, daha önce söz almış bulunduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, M. De Lacroix'dan daha önce söz almış olduğunu, kaldı ki, yalnız birkaç söz söyleyeceğini belirtti.

M. MONTAGNA'nın sorusu üzerine, M. DE LACROİX konuşma sırasını Rıza Nur Bey'e bıraktığını söyledi.

RIZA NUR BEY, Müttefik Devletlerin, biraz önce okunmuş olan bildirilerde bulunmağa hakları olduğunu, çünkü kendilerini Ermeni ve Asurî halklarına karşı moral yükümler altına koymuş bulunduklarını söyledi. Gerçekten, bu halkları Türkiye'ye karşı saldırtmak için politika araçları olarak kullananlar da, Müttefik Devletler olmuşlardır. İşte bu yüzdendir ki, onların karşılaştıkları felâketlerin de nedeni olmuşlardır. Bu koşullar altında, Türk Temsilci Heyeti, sunulmuş bulunan bildirileri yapılmamış, geçersiz saymaktadır. RIZA NUR BEY, bu çeşit başka bildiriler dinlemektense, oturumdan çekilmesinin daha iyi olacağı kanısındadır.

M. MONTAGNA, böyle davranmamasını ve Fransız Temsilcisinin bildirisini dinlemesini Rıza Nur Bey'den istedi. Böyle bir davranış, Konferansın kurallarını da çiğnemek olacaktır.

RIZA NUR BEY, bu tartışmada daha çok kalamayacağını bildirdi. Türk Temslici Heyeti oturumdan çekildi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, bütün insanlığın düşünmekten geri kalmadığı bir sorun üzerinde, Müttefik Temsilcilerce yapılmış pek ölçülü birtakım açıklamaları dinledikten sonra, akla yatkın hiç bir neden olmaksızın, oturum salonundan ayrılmış olduğunu belirtti. Böyle bir davranışta bulunmamasını, M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinden rica etmiştir; fakat, bu çağrısına rağmen, Türk Temsilci Heyeti, oturumdan çekilmiştir. M. MONTAGNA, böyle bir tutumun, Konferansın göreneklerine ve kurallarına aykırı bulunduğunu belirtmek ister. Bu davranışı, M. MONTAGNA, derin bir üzüntüyle karşılamaktadır; bunu, Başkanlara bildirecektir.

Sir Horace RUMBOLD, Rıza Nur Bey'in, Müttefiklere karşı çok ağır suçlamalarda bulunduğunu ve yapılmış bildirileri sanki yapılmamış ve geçerli değilmiş gibi sayacağını söylemiş olduğunu belirtti.

M. DE LACROİX, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"M. Montagna ile Sir Horace Rumbold'un açıkladıkları görüşleri büyük bir ilgiyle dinledim; ben de, Fransız Temsilci Heyeti adına, Ermenilere, Asurîler-Keldanîlere ve Bulgarlara ilişkin olarak, birtakım görüşler belirtmek isemekteyim.

"Ermeni temsilcileri, soylarının dağınık unsurlarını bir araya toplamak bakımından haklı bir kaygıyla, Türk ülkesinde seçilecek bir bölgede, bir Ermeni Ulusal Yurdu kurulması üzerinde, büyük bir ısrarla durmuşlardır. Onlara kalsa, Erivan Cumhuriyeti dolaylarını isterlerdi. Sanırım ki, Ermenilerin dilekleri, bu bölgede, Türk egemenliği altında, belirli ölçüde yerel [mahallî] ve yönetsel [idarî] özerklik verilmesiyle sınırlıdır.

"Bu istekler ölçülü nitelikte görünmektedir; hele Başkanımızın dediği gibi, Karpatlar'daki Rutenler için Çeko-Slovakya andlaşmasına konulmuş çok daha geniş hükümlerle, Pend (*Pinde*) Ulahları (*Valaques*) için Yunanistan andlaşmasıyla, Transilvanya Saksonları için Romanya andlaşmasına konulmuş hükümler göz önünde tutulursa, ve Misak-ı Millî'ye göre Türk Hükümetinin kendi ülkesinde yaşayan azınlıklara, daha önce yapılmış azınlıklar andlaşmalarındaki kadar elverişli işlemde bulunmağa hazır olduğu hatırlanırsa, bu istekler [gerçekten] ölçülüdürler.

"Fransız Temsilci Heyeti, Fransa'nın etkileme gücünü, her zaman insancıl bir sorundan yana koymak ve, M. Barrère'in dediği gibi, bütün Doğu halklarının durumunu iyileştirmek yolundaki çabalarımızı Türkiye ile olan geleneksel dostluğumuzla bağdaştırmada yüzyıllardır süren geleneklerimizi izleyerek, Türk Temsilci Heyetine, bu hükümlerin Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetince kabulü için, özellikle ısrarda bulunmak istemektedir.

"Fransız Temsilci Heyeti, daha şimdiden, bu konuya ilişkin Türk cevabını öğrenmekle mutluluk duyacaktır.

"Asurîler-Keldanîler temsilcileri, soylarının, özellikle kökleri tarihin en eski çağlarına kadar uzandığı bir bölgede, dillerini ve dinlerini serbestçe kullanarak, kendi hallerinde ve görenekleri uyarınca yaşamak olanağını istemişlerdir.

"Fransız Temsilci Heyeti, aynı tutumla, bu ölçülü istekleri desteklemekten ve Türk Temsilci Heyetinden [bu konuda] olumlu bir karşılık vermesini istemekten başka bir şey yapamaz.

"Son olarak, Fransız Temsilci Heyeti, her iki Trakya'dan kovulan Bulgarların, topraklarına dönmeleri ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, dağınık küçük topluluklar halinde kalmış Bulgarların da güvenlik içinde yaşamaların öngören Bulgar isteğini de desteklemektedir.

"Fransız Temsilci Heyeti, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinin, Bulgar isteğinin haklı olduğunu, şimdiden bildirmeleriyle mutluluk duyacaktır."

M. VENİSELOS, göç etmiş Bulgarların Batı Trakya'ya dönmelerine ilişkin olarak, Müttefiklerin yapmış bulundukları teklifleri olumlu karşıladığını söyledi. Ancak, Balkan savaşlarından önce Batı Trakya'da oturmakta olan Bulgarların oraya dönmelerini kabul edebileceğini de belirtti. Gerçekten, bu vilâyetin [sancağın] Bulgaristan'a katılmasından sonra, 60.000 kadar Rum, burasını bırakıp gitmeğe zorlanmış ve yerlerine göç etmiş Bulgarlar yerleştirilmiştir. Burasının Yunanistan'ca

işgalinden bu yana, mallarına yeniden kavuşturulmuş Rumların, buradan kovulmamaları da adalete uygundur. Böyle olunca, M. VENİSELOS, ötekiler dışında, yalnız, Balkan savaşlarından önce Batı Trakya'da yerleşmiş bulunan Bulgarların geri dönmelerini kabul etmektedir.

M. MONTAGNA, maddelere ilişkin olarak, Alt-komisyondaki görüşmelerden çıkan kesin tasarıyı okuduktan sonra (Bakınız *Ek*), Alt-komisyona verilmiş olan görevin sona erdiğini ve yapılan çalışmalar üzerinde bir raporu, gecikmeden Komisyona sunacağını bildirdi.

Oturuma saat 12.15 de son verildi.

(16) SAYILI TUTANAĞA EK

AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN MADDELER TASARISI

6 Ocak 1923

Madde 1

Türkiye, işbu kesimdeki maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin, ya da hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da resmî işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 2

Türk Hükümeti, doğum, bir ulusal topluluktan olmak, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamağı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her dinin, mezhebin ya da inancın, yapılması kamu düzenine ve ahlâk kurallarına aykırı olmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanacak ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkesinin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç özgürlüklerinden tam ve kısıtlamasız olarak yararlanacaklardır.

Madde 3

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla, siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı yapılmaksızın, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, onurlanma ya da çeşitli meslekler ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Hiç bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinden, din, basın ya

da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilme bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 4

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da siyasal kurumlar, her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirmek konularında eşit bir hakka sahip olacaklardır.

Madde 5

Genel [kamusal] öğretim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına, ilkokullarında kendi dillerinde öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, sözü geçen okullarda, Türk dilinin öğretimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, Devlet bütçesi, belediye bütçeleri ve öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmağa ve kendilerine pay ayrılmasına, bu azınlıklar da, hakgözetirliğe uygun düşecek ölçülerde katılacaklardır.

Söz konusu paralar, ilgili kurumların ve tesislerin yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 6

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumları [kişi halleri] konusunda, bu sorunların, azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul eder.

Bu hükümler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin, eşit sayıda temsilcilerinden kurulacak özel komisyonlarca hazırlanacaktır. Anlaşmazlık çıkarsa Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, görüş birliği içinde, Avrupa hukukçuları arasından bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamağı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 7

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ve dinlerinin gereklerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden, haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için, bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yükümlerden bağışık tutulacakları anlamına da gelmeyecektir.

Madde 8

Türk Temsilci Heyetince reddedilmiştir.

Türkiye, Müslüman-olmayan Türk uyruklarına, bir vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma olanağını, Milletler Cemiyeti Meclisi ile birlikte incelemeğe hazırdır. Bu bağışıklık vergisi aşırı olmayacak ve Türkiye'nin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanıması halinde, Müslümanlarla Müslüman-olmayanlar için eşit olacaktır.

Madde 9

Türkiye, işbu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyeceklerdir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunca, bu hükümlerde usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca, kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisinin üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar güç ve değerinde olacaktır.

Madde 10

Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca, kendi ülkesinin tümünde yaşayan [bulunan] Müslüman azınlığa da tanınmıştır.

(17) SAYILI TUTANAK

11 OCAK 1923, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 16.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT, LAMMOT BELİN (*Amerika Birleşik Devletleri*); Sir Horace RUMBOLD, MM. RYAN, FORBES ADAM (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, DE PERCİN (*Fransa*); MM. VENİSELOS, CACLAMANOS, DENDRAMİS, POLİTİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); MM. HOTTA, KOBAYASHİ (*Japonya*); M. CONTZESCO (*Romanya*); MM. SPALAİKOVİTCH, RAKİTCH, ANTİTCH, GEORGEVİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Genel affa ilişkin Bildiri. Müttefiklerin tasarısı, parag. 1.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun, daha çok gecikmeden, çalışmalarını bitireceğine olan inancını ve umudunu açıkladı. Çözümlenmesi gereken, genel af ve askerlikten bağışıklık konuları kalmıştır. Bu iki konuyu ayrı ayrı incelemek yerine, bunları birbirine bağlantılı saymak uygun olacaktır.

RIZA NUR BEY, bu paragrafın metnini kabul ettiğini bildirdi. Bununla birlikte, Türk Hükümetinin, aşağı yukarı 150 Müslümanı bu hükmün dışında bırakmak isteğinde olduğunu İngiliz Temsilci Heyetinin dikkatına sundu. Türk Hükümeti, bunlara karşı bir öcalma duygusuyla davranmakta değildir. Böyle olmakla birlikte, genel çıkarlar yararına olarak, bu Müslümanlardan Türkiye'yi bırakıp gitmiş olanların, Türkiye'ye dönmelerine izin verilmemesi uygun düşmektedir. Bunlardan Türkiye'de bulunmakta olanlara gelince, Türk Hükümeti, bunların yurt dışına gitmelerine izin vermekte hiç bir güçlük çıkartmayacaktır. Türk Hükümeti, onları hiçbir bakımdan incitmemeği yükümlenir.

M. MONTAGNA, böyle bir hükmün, bildiride bulunmaması gerektiği kanısındadır. Bu konuda, Türk Temsilci Heyetinin, doğrudan doğruya İngiliz

Temsilci Heyetiyle anlaşması yeterlidir. Rıza Nur Bey'in verdiği sözün, Türk Hükümetini gerçekten bağlar sayılması gerekir.

Sir Horace RUMBOLD, Rıza Nur Bey'in yaptığı bildiriyi öğrenmiş olduğunu, bunun tutanakta da belirtileceğini söyedi. Sir Horace RUMBOLD'a göre, bu konunun ayrıntılarını, her iki Temsilci Heyetinin, aralarında düzenlemeleri yerinde olacaktır.

RIZA NUR BEY, bu görüşü tümüyle kabul ettiğini söyledi.

M. VENİSELOS, Yunanistan'da, Müslüman-olmayanların işlemiş oldukları askerî suçların genel af dışında bırakılmasına ilişkin teklifini Komisyon önünde açma hakkını saklı tuttuğunu yeniden belirtmek istediğini söyledi.

Sir Horace RUMBOLD, isteğinde direnmemesini M. Veniselos'dan önemle rica etti. İngiliz Temsilci Heyetine göre, askerî suçların dışarıda bırakılması, genel affın niteliğinde esaslı bir değişiklik yapmış olacaktır. Bu yüzden, Sir Horace RUMBOLD, Yunan Temsilci Heyeti bu noktadaki çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçmezse, çok üzülecektir.

M. VENİSELOS, bu sorun üzerinde, Türk Temsilci Heyetiyle hiç de karşı karşıya bulunmadığını belirtti. Böyle olunca, anlaşmazlık, yalnız Çağıran Devletlerle Yunan Temsilci Heyeti arasındadır. Nasıl Türk Temsilci Heyetine birtakım Müslüman uyruklarına ilişkin olarak ayrı görüşme olanağı tanınmışsa, Yunan Temsilci Heyetine de, Çağıran Devletlerle doğrudan doğruya görüşme izni verilmesini istemektedir. Kendisi, bu yolda yürütülecek görüşmelerin bir anlaşmaya varacağından umudunu kesmiş değildir.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinin, 1 nci paragrafa katıldığını resmen bildirmiş bulunan Türk Temsilci Heyetiyle bu nokta üzerinde görüş birliğinde olduğunu iddia edemeyeceğini söyledi.

M. VENİSELOS, Türk Temsilci Heyetinin, Yunan Temsilci Heyetinden, isteğinden vazgeçmesini istemekte bir çıkarı olduğunu sanmamaktadır.

RIZA NUR BEY, gerçekten, bu konuyla ilgilenmemekte olduğunu ve bu sorunun, yalnız Çağıran Devletlerle Yunanistan arasında çözümlenmesi gerektiğini söyledi.

M. MONTAGNA, M. Veniselos'un görüşlerinin tutanağa geçirileceğini söyleyerek, 1 nci paragrafın kabul edilmiş bulunduğunu bildirdi.

Parag. 2.

M. MONTAGNA, Birinci Komisyonun 9 Ocak oturumunda, Fransız Temsilci Heyetinin 2 nci paragrafın kapsadığı hükme katılmayacağını fakat Hükümetinin, bu hükmün öngördüğü kişisel durumları, bir bağışlama zihniyeti içinde incelemeği yükümlendiğini bildirmiş olduğunu hatırlattı. İngiliz Temsilci Heyetiyle İtalyan Temsilci Heyeti de, Fransız Temsilci Heyetinin görüşüne, kendi adlarına, katıldıklarına göre, 2 nci paragrafın metinde bırakılması için artık bir neden de kalmamaktadır.

RIZA NUR BEY, Birinci Komisyonun, yalnız "Fransa'nın..." kelimesinin çıkartılmasıyla, bu paragrafın metinde kalmasını kabul etmiş olduğunu sanmaktadır.

Sir Horace RUMBOLD, Lord Curzon'un, Fransız Temsilci Heyetince öne sürülen görüşe, İngiltere Hükümeti adına, olduğu gibi katıldığını bildirdi.

RIZA NUR BEY, İngiliz, Fransız ve İtalyan Temsilci Heyetlerinin üzerlerine almış oldukları yükümü resmen öğrenmiş olduğunu bildirdikten sonra, 2 nci paragrafın metinden çıkartılmasını kabul ettiğini söyledi.

Parag. 3.

Üçüncü paragraf kabul edildi.

Parag. 4 ve 5.

RIZA NUR BEY, genel affın, ancak, 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında cereyan etmiş siyasal olaylarla "açıkça" bağlantılı olan suçları kapsayacağının belirtilmesi şartıyla, bu paragrafı kabul edeceğini söyledi.

Gerek 4 ncü paragraf, gerekse 5 nci paragraf kabul edildi.

Parag. 6.

M. RYAN, 6 ncı paragraf metnine, olaylara tam uygun düşmesini sağlamak isteğiyle, "Müttefiklerin koruyuculuğu altında kurulmuş Komisyonlarca yapılmış işlemler..." kelimeleri yerine, "Müttefiklerin koruyuculuğu altında yapılmış işlemler..." kelimelerinin konulmasını istedi.

RIZA NUR BEY, kabul etti.

Azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler. Madde 8.

M. MONTAGNA, 8 nci maddenin metinden çıkartılması için Türk Temsilci Heyetinin öne sürmüş olduğu nedenleri, Müttefik Devletlerin bir kez daha incelemiş olduklarını söyledi. Türk Temsilci Heyeti, bütün yurttaşların eşitliği ilkesini, ekonomik nedenleri ve, son olarak da, Müslüman unsurun doğum oranı bakımından, Müslüman-olmayan unsurdan aşağı duruma sokulmaması kaygısını öne sürmektedir. Öte yandan, [Müttefik] Devletler, genel affa ilişkin olarak teklif ettikleri hükümlere katılmakla, Türk Temsilci Heyetinin iyi niyetini ispatlamış olduğunu dikkate almazlık edememektedirler. Bu yüzden, 8 nci maddenin metinden çıkartılmasına karşı gelmemeği, ilke olarak, kararlaştırmışlardır.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinin, askerlik hizmeti bakımından bütün Müslüman uyrukların eşitliği ilkesini kabul etmekte birlikte, Türk Temsilci Heyetinin, Müslüman-olmayanları, kısa bir dönem için, askerlik hizmetinden geçici olarak bağışık tutmasının mümkün olup olmayacağını sorduğunu, kendisine bildirdiğini söyledi. Böyle bir hükmün amacı, yatıştırmayı sağlayabilmektir; bu da, yalnız, bütün Türk uyruklarını kapsayan bir tedbirin yürürlüğe konulmasını kolaylaştırmak sonucunu verecektir.

RIZA NUR BEY, [Müttefik] Devletlere, almış oldukları karardan ötürü teşekkür etti. Bu geçiş dönemine ilişkin teklife gelince, buna katılmanın mümkün olmadığını bildirdi. Türk Temsilci Heyeti, ancak, 8 nci maddenin olduğu gibi metinden çıkartılmasını kabul edebilmektedir.

M. VENİSELOS, bu maddenin metinden çıkartılmasını kabul etti.

M. MONTAGNA, [Müttefik] Devletlerin metinden çıkartılmasını kabul ettikleri 8 nci madde yerine, Alt-komisyonun önceki oturumlarından birinde, Türk Temsilci Heyetince öne sürülmüş bir görüşü olduğu gibi benimseyen bir hükmün konulmasını istemekte olduklarını söyledi. 8 nci madde şu biçimde kaleme alınacaktır:

> "Türk uyruklarına, bir vergi [bedel] karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulmayı Türk kanunlarının sağlanması halinde, Müslüman olmayan Türk uyruklarının da, aynı kanun hükümlerinden Müslümanlara uygulanacak şartlar içinde yararlanabileceklerini, Türkiye kabul eder."

RIZA NUR BEY, bu teklifi kabul etmekte güçlük çekmediğini söyledi.

M. VENİSELOS da, kendi bakımından, kabul ettiğini bildirdi; fakat, ona göre, böyle bir hüküm gereksizdir; çünkü, bu hükümde belirtilen, azınlıkların korunmasına ilişkin maddelerin tümünde yeterince ortaya çıkmaktadır.

RIZA NUR BEY, M. Veniselos'un görüşünü paylaştığını söyledi. Her türlü yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için, askerlikten bağışık tutulma ilkesi Türk yasalarında kabul edilirse, bu ilkenin kesin olarak genel nitelikte olacağına ilişkin vermiş olduğu sözü, bir daha, açıkça ve resmen yeniledi.

Sir Horace RUMBOLD, Rıza Nur Bey'in yaptığı bildiriye rağmen, böyle bir hükmün konulmasının yararsız olmadığı kanısındadır.

M. VENİSELOS, böyle bir maddenin kabulüne karşı olmadığını söyledi. Kendisi, yalnız, ne düşündüğünü belirtmek istemiştir.

RIZA NUR BEY, oturumun tutanağı, Türk Hükümetinin üzerine aldığı yükümü açıkça göstereceğine göre, böyle bir hükmün metne konulmasına yer olmadığını belirtti.

M. RYAN, kendisinin, belki de yersiz bir kuşkuyla davranarak, bir görüş öne sürmek istediğini söyledi. Ona göre, [Müttefik] Devletler, Müslüman-olmayanların askerlik hizmetinden bağışık tutulmalarına elverecek bir hükümden vazgeçmekle, azınlıkların, tasarlanmış bulunan mübadelesine halel vermiş olmadıkları kanısındadırlar.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, bu görüşü tümüyle kabul etmekte olduğunu ve, askerlik hizmeti yaşındaki erkekleri de içine almak üzere, ilgili halkların tüm olarak mübadelesine girişeceğini söyledi.

Bu koşullar altında, 8 nci maddenin olduğu gibi metinden çıkartılmasına karar verildi.

M. MONTAGNA, gerek genel affa, gerekse azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler üzerinde tam bir anlaşmaya varılmış olduğunu söyledi. M. Veniselos'dan, genel affa ilişkin çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçmesini, bir kez daha istedi.

M. VENİSELOS, bu noktaya yeniden dönmeyi kabul edemeyeceğini söyledi. Çekincesini geri alırsa, ancak, zorunluluk durumunda ve [Müttefik] Devletlerin baskısı altında böyle davranacaktır.

M. MONTAGNA, tutanağa geçirilecek olan M. Veniselos'un çekincesi dışında, her iki metin üzerinde de tam bir anlaşmaya varılmış olduğunu bildirdi.

M. VENİSELOS, bunu uygun bulduğunu söyledi.

Savaş tutsakları.

M. MONTAGNA, genel affın savaş tutsaklarını da kapsaması konusunda ortaya çıkan sorunların, kendilerine bir Türk askerlik uzmanının da katılacağı, Müttefik askerlik uzmanlarınca inceleneceğini bildirdi. Bir Yunan askerlik uzmanının da bu görüşmelere katılması gerekmeyecektir; çünkü, savaş tutsakları konusu, Nüfus [Halkların] Mübadelesi Alt-komisyonuna sunulmuş bulunmaktadır.

M. VENİSELOS ve RIZA NUR BEY, bu görüşü kabul ettiler.

M. MONTAGNA, genel affa ilişkin Bildiri ile azınlıkların korunmasına ilişkin maddelerin kesin olarak kabul edilmiş metinlerini okudu (*Ek A ve B*).

Oturuma saat 17.10 da son verildi.

(17) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

AZINLIKLAR ALT-KOMİSYONUNCA UYGUN BULUNAN, GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ

11 Ocak 1923*

1. Türkiye'de oturanlardan hiç kimse, ve karşılıklı olarak, Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında, askerî ve siyasal davranışı yüzünden, ya da bu andlaşmaya imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, Türkiye'de, ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, hiç bir bahane ile, tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

2. Bunun gibi, işbu andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal ya da askerî davranışı yüzünden tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir.

3. Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde meydana gelen siyasal olaylarla açıkça bağlantılı bütün suçlar bakımından, Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz genel af ilân edeceklerdir.

4. Bu nedenlerle verilmiş bütün hükümler [cezalar] kaldırılacak ve yürütülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

5. Bütün Devletlerin duymakta olduğu genel barışma isteğini paylaşmakta olan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri bir araya toplamak ve meşru hak sahiplerini mallarına kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında ve 30 Ekim 1918 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış işlemlere itiraz etmemek niyetinde olduğunu bildirir.

Bununla birlikte, bu niyet, ilgililerin başvurmaları üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine engel olmayacaktır. Kişiler ve mallarla ilgili hak istemleri, Kızılay'la Kızılhaç'ın birer temsilcilerinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşmaya varamazlarsa, bu üst-hakem, La Haye'deki Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Başkanınca atanacaktır.

* 1924 Türkçe çevirisinde "12 Kânun-u sâni 1922", Fransızca tutanakta ise "11 Janvier 1923" yazılıdır. (S.L.M.)

EK (B)

AZINLIKLAR ALT-KOMİSYONUNCA UYGUN BULUNAN AZINLIKLARIN KORUNMASINA İLİŞKİN MADDELER

11 Ocak 1923

Madde 1

Türkiye, işbu kesimdeki maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanunun, yönetmeliğin ya da resmî işlemin bunlardan üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 2

Türk Hükümeti, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkesin, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her dinin, mezhebin ya da inancın, yapılması kamu düzenine ve ahlâk kurallarına aykırı olmayan gereklerini, ister açıkça ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanmak ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkesinin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç özgürlüklerinden tam ve kısıtlamasız olarak yararlanacaklardır.

Madde 3

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla, siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı yapılmaksızın, kanun önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, onurlanma, ya da çeşitli meslekler ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Hiçbir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya

da her çeşit yayın konularıyla, açık toplantılarında, dilediği dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 4

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, her türlü okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirmek konularında eşit bir hakka sahip olacaklardır.

Madde 5

Genel [kamusal] öğretim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının, çocuklarına, ilkokullarında kendi dillerinde öğretimde bulunmalarını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, sözü geçen okullarda, Türk dilinin öğretimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, Devlet bütçesi, belediye bütçeleri ve öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmağa ve kendilerine pay ayrılmasına, bu azınlıklar da, hakgözetirliğe uygun düşecek ölçülerde katılacaklardır.

Söz konusu paralar, ilgili kurumların ve tesislerin yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 6

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle] kişisel durumları [kişi halleri] konusunda, bu sorunların, azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek her türlü hükümleri koymağı kabul eder.

Bu hükümler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin, eşit sayıda, temsilcilerinden kurulacak özel komisyonlarca hazırlanacaktır. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, görüş birliği içinde, Avrupa hukukçuları arasından bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına her türlü koruma sağlamağı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları açılması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 7

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ve dinlerinin gereklerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanmayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarının, kamu düzeninin korunması için, bütün Türk uyruklarının yerine getirmeleri zorunlu olan yükümlerinden bağışık tutulacakları anlamına da gelmeyecektir.

Madde 8

Türkiye, işbu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına ilişkin olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisi] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğunca, bu hükümlerde, usulüne uygun olarak yapılacak herhangi bir değişikliği reddetmemeği, bu andlaşma uyarınca, kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisinin üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunma tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli yönergeleri [tâlimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimî Adalet Divanına sunulmasını kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü Maddesi uyarınca verilmiş bir karar güç ve değerinde olacaktır.

Madde 9

Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca, kendi ülkesinde yaşayan [oturan] Müslüman azınlığa da tanınmıştır.

C.– NÜFUS MÜBADELESİ ALT-KOMİSYONU

(1) SAYILI TUTANAK

11 Ocak 1923, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, ŞÜKRÜ BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Alt-komisyonun konusu.

M. MONTAGNA, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunun, 10 Ocak oturumunda, sivil rehinelerin geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi ve nüfus [halkların] mübadelesi ilkesini bir çok oturumlarda belirtmiş bulunan ve bu oturumlardaki görüşmelerin sonuçları M. MONTAGNA'nın 8 Ocak tarihli bir raporuyla[1] derlenmiş bulunan, Nüfus [Halkların] Mübadelesi Alt-komisyonundan, üzerinde anlaşmaya varılmış ilkelerin uygulanma yollarını saptamak üzere çalışmalarına devam etmesini istemeği kararlaştırmış olduğunu hatırlattı.

Sivil rehinelerle gözaltı edilmişlerin geri verilmesi.

Çözümlenecek ilk sorun, sivil rehinelerin geri verilmesi sorunudur. Bu sivil rehinelerin sayısı tartışmalıdır. M. MONTAGNA, hem Türk Hükümeti hem de Yunan Hükümeti için izlenmesi en iyi olacak yolun, bu rehinelerin adlarını gösteren çizelgeleri düzenlemek olduğunu sanmaktadır.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, tartışmalar sırasında öne sürülen ilkeleri

somutlaştıran bir tasarı hazırlamış olduğunu söyledi. 3.407 Türk rehinesinin adını gösteren bir çizelge aldığını da sözlerine ekledi. M. Montagna'ya daha önce verilmiş çizelgeye eklenince, rehinelerin toplamı 5.400 e çıkmaktadır.

M. CACLAMANOS, ancak az önce sunulmuş bir Türk tasarısını görüşmeye imkân olmadığını, bu tasarıyı gereği gibi incelemek için zaman bulamamış olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinden, Alt-komisyonun çalışmalarına bütün iyi niyetiyle katkıda bulunmasını rica etti. Görüşmelere girişmek için ortada bir belgenin olması gereklidir. M. MONTAGNA, M. Caclamanos'dan, adları Türk çizelgesinde bulunan rehinelerin geri verilmesi ilkesini kabul edip etmediğini sordu.

M. CACLAMANOS, Türkiye'de alıkonmuş sivil Yunanlı rehinelerin adlarını kapsayan bir çizelge aldığını, fakat Yunanistan'da bulunan Türk sivil tutsaklara ilişkin olarak Hükümetinden henüz kesin bilgiler almamış olduğunu söyledi. Bu konuda istemiş bulunduğu bilgiler gelir gelmez, bunları Alt-komisyon Başkanına sunacaktır. Geri vermenin, yalnız bir tarafın sunduğu çizelgeye göre değil, fakat Yunan ve Türk belgelerinin karşılaştırılmasıyla düzenlenecek bir çizelgeye göre yapılması gerektiğini de belirtti.

RIZA NUR BEY, geri vermeye esas olarak Türk çizelgesinin alınmasının daha uygun olduğunu, çünkü, Türk makamlarının, rehine olarak götürülen Türk* uyruklarının kimler olduğunu herkesten daha iyi bileceklerini söyledi.

M. MONTAGNA, Rıza Nur Bey'in görüşlerine tümüyle katılmakta güçlük çektiğini belirtti. Şüphe yok ki, Türk çizelgesinde adları yazılı olanlardan kimisi ölmüş, kimisi de başka nedenlerle ortadan kaybolmuştur. Çizelgede adları bulunan herkesin Yunanistan'da olup olmadığını ve bunlardan eksikler varsa, her iki tarafın makamlarıyla görüş birliği içinde, ortadan kayboluş nedenlerini saptamak ve denetlemek işleriyle, kurulacak komisyon görevli olacaktır. Yunan Temsilci Heyeti, Yunanistan'a götürüldükleri anlaşılmış bulunan ve Yunanistan'da oldukları da hiç bir itiraz kaldırmayan kimseleri hemen geri vermeyi kabul etmekte midir?

M. CACLAMANOS, Yunan çizelgesinin, özellikle bu konuda, kişilerin adlarını, hangi ülkeden olduklarını ve şimdi bulundukları yerleri göstereceğini söyledi. Kendisi, "Türkiye'nin sunmuş olduğu bir çizelge esas alınarak" hükmünü kabul edemeyeceğini belirtti.

M. MONTAGNA, gerek Türk gerekse Yunan çizelgelerinde adları yazılı bulunan ve var oldukları kesin olarak belli olan kimseleri gecikmeksizin geri vermeyi kabul etmesini Yunan Temsilci Heyetinden ısrarla istedi.

RIZA NUR BEY, Türk çizelgesinde yazılı birtakım kimselerin bulunamaması halinde, bunların aranması gerekeceğini belirtti.

M. CACLAMANOS, bu noktaya katıldığını bildirdi.

M. MONTAGNA, her iki tarafın anlaşmaya varmış bulunduklarını ve rehinelerin bir an önce geri verilmesine girişilmesinin gerektiğini söyledi. Bu geri vermenin, anlaşmanın yapılmasından yedi gün sonra başlamasını teklif etti.

M. CACLAMONS, bu süreyi kabul etti. Kendisi, Türk tasarısının, süre

* Fransızca metinde "Ottoman", 1924 Türkçe çevirisinde "Türk". (S.L.M.)

konusunda pek açık olmadığı kanısındadır. Bunun açıklığa kavuşturulmasını teklif etti.

M. MONTAGNA, anlaşmanın çeşitli maddelerinin Hukuk Danışmanları Komitesince düzenleneceğini söyledi. Alt-komisyon, metnin ne biçimde yazılacağı konusuyla uğraşmamakta, yalnız, ilkeler üzerinde görüş birliğine varmağa çalışmaktadır.

M. RYAN, iki noktanın kararlaştırılmış olduğunu belirtti:

(1) Rehinelerin geri verilmesi bir an önce ve bir Uluslararası Kızılhaç Komisyonunun koruyuculuğu altında yapılacaktır;

(2) Bu geri verme, düzenlenmiş ya da düzenlenecek bir çizelgeye göre yapılacaktır.

Bu konuda, her iki tarafın da iyi niyet göstermesi, şüphesiz, gerekli olacaktır. M. RYAN, ne Yunanistan'ın iyi niyetinden, ne de kimlikleri belli olmuş kimseleri geri vermek isteyeceğinden şüphe etmektedir. Eksik kalacak kimselere gelince, Komisyona, bunların aranması için gerekli bütün yetkiler tanınacaktır.

M. MONTAGNA, görüşmeleri bir kaç kelime ile açıkça özetlediği için, M. Ryan'a teşekkür etti.

M. CACLAMANOS, Yunan Temsilci Heyetinin, bu görüşmeye, her türlü siyasal nitelikteki düşünceyi bir yana bırakarak katılmakta olduğunu söyledi. Evrensel Patriği İstanbul'dan uzaklaştırmak görüşünü bırakmış olan Türk Temsilci Heyetinin uzlaşma zihniyetine değer verdiğini belirtti. M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin, şimdi yurtlarından uzakta, tutsak bulunan kimselerin özgürlüklerine kavuşturulması amacını güden bir anlaşmayı görüşmekte de aynı tutumu göstereceğini ummaktadır.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'un sözlerinin tutanağa geçeceğini söyledi ve Türk Temsilci Heyetinin de, Yunan Temsilci Heyetinin gösterdiği iyi niyete katılmasını istedi.

Alt-komisyon, ilke bakımından karşılaştığı güçlüklerin en büyük kısmını çözümlemiş bulunmaktadır. Şimdi, Alt-komisyon için, uygulama yollarını düzenlemek kalmaktadır.

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetinin iyi niyetle davrandığını yeniden belirtti.

M. LAPORTE, ilke bakımından anlaşmaya varılmış göründüğüne göre, hemen maddelerin yazılmasına geçilmesinin yerinde olacağını söyledi.

Yarbay COURTİN, aşağıdaki metni teklif etti:

> "Yunan Hükümeti, Yunan makamlarınca rehine ya da sivil tutsak olarak [Yunanistan'a] götürülmüş herkesi geri vermeği yükümlenir. Bu kimselerin çizelgeleri hem Yunan Hükümetince hem de Türk Hükümetince düzenlenecektir. Birer Yunan ve Türk temsilcisinin de katılacağı Uluslararası Kızılhaç'ın bir Komisyonu, kendisine sunulmuş ya da sunulacak çizelgeleri esas alarak, geri verme işlemlerinin yürütülmesi ve bu çizelgelerde bulunmayan kimselerin aranmasıyla yetkili olacaktır. Bu işlemler en kısa süre içinde yürütülecek ve işbu Sözleşmenin imzalarınnasından yedi gün sonra başlıyacaktır."

RIZA NUR BEY, bu işlerin bitirilmesi gereken tarihi, aşağı yukarı da olsa, saptamanın gerekeceğini söyledi.

M. LAPORTE, bu işlemlerin, ancak her iki çizelgede adları bulunanlara ilişkin olarak bitirileceği tarihin saptanmasının mümkün olacağını, ötekiler için, araştırmaların vakit alacağını belirtti.

M. CACLAMANOS, araştırma, her iki tarafa da bütün güvenceleri [garantileri] sağlayan yetkili ve tarafsız bir Komisyona emanet edildiğine göre, gecikmelerin sorumluluğunu Hükümetlerden birine ya da ötekine yüklemeye yer olmayacağını söyledi.

M. MONTAGNA, öne sürülmüş görüşlerin doğru olduğunu belirterek, Türk çizelgesinde adları yazılı olan sivil rehinelerin geri verilişi kesin olarak tamamlanmazsa, savaş tutsaklarının geri verilmesine itiraz etmemeği Türk Temsilci Heyetinden rica etti.

RIZA NUR BEY, bunun, Türkiye için çok önemli bir sorun olduğu karşılığını verdi. Yunanlılar bir çok yerlerin ileri gelenlerini götürmüşlerdir; savaş tutsaklarının geri verilmesi söz konusu olmazdan önce, bunların geri verilmiş bulunmaları kesin olarak zorunludur.

M. MONTAGNA, Yunan Hükümetinin, rehineleri geri verme konusunda üzerine aldığı yükümden kaçınmayacağını belirtecek durumda olduğunu sanmaktadır. Yunan Temsilci Heyetinden, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, bütün rehineleri geri vermeyi yükümlenmesini rica etti.

M. CACLAMANOS, sunacağı ad çizelgesinde bulunan rehinelerin hepsini geri vermeyi, Yunan Temsilci Heyetinin yükümlendiğini söyledi.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, Yunan Temsilci Heyetinin çizelgesinde olmayıp da Türk çizelgesinde adları bulunan kimseleri de isteyeceğini bildirdi. Atanacak Komisyon, bu kimselerin ne olduğunu araştırmakla da görevli olacaktır.

M. CACLAMANOS, bunlardan kimilerinin kaçmış olabileceklerine işaret etti. Şüphe yok ki, Komisyon, bütün özel durumları inceleyebilecektir.

Yarbay HEYWOOD, bu sorunu, büyük savaş sırasında Almanya'ya götürülmüş Fransızların durumuna benzetmenin mümkün göründüğünü söyledi.

M. MONTAGNA, rehinelerin İzmir'e gönderileceğinin kararlaştırılmış olduğunu hatırlattı.

M. CACLAMANOS, Yunan Hükümetinin, bu rehinelerin taşınma giderlerini, ancak, kendilerini götürecek gemilerin, dönüş yolculuğunda, Yunan tutsaklarını, getirmeleri şartıyla, kendi üzerine alabileceğini bildirdi. Yunan gemilerinin boş dönmelerini kabul etmek mümkün değildir. Türk Hükümetinin, şüphesiz, Yunanlı tutsaklardan oluşacak bir dönüş yükü sağlaması gerekir.

M. MONTAGNA, böyle bir iddianın kabul edilemez olduğunu söyledi. Savaş tutsakları sorunu, rehineler sorunundan kesin olarak ayrı bir sorundur; her iki sorun birbirine karıştırılamaz.

M. CACLAMANOS, Yunan Hükümetinin, boş dönecek olan büyük gemilerin tonaj ve yakıt giderlerini kaldıramayacağını söyledi.

M. MONTAGNA, rehinelerin önce geri verilmesi ilkesinin kabul edilmiş bulunduğunu belirtti. Öte yandan, savaş tutsaklarına gelince, bunların geri verilmesine Yunanlıların başlamasının gerekli olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, Yunan Temsilci Heyetinin iyi niyetini ispatlamasının ve savaş

tutsaklarının geri verilmesi söz konusu edilmezden önce, rehinelerin geri verilmiş bulunmasının yerinde olacağını söyledi.

M. MONTAGNA, Yunan teklifini kabul edemeyeceğini belirtti. Bununla birlikte, ekonomik bakımdan, önemli bir tonajda gemilerin boş dönmek zorunda bırakılmalarının da gereksiz olduğunu düşünmektedir. M. MONTAGNA, bu soruna bir çözüm düşünüp düşünmediğini Türk Temsilci Heyetine sordu.

RIZA NUR BEY, bu konuda zaten sınırlı bir önemi olan, ekonomik sorunun hesaba katılmaması gerektiği kanısındadır. Yunan Hükümetinin, rehinelerin taşınması için girişeceği giderler, Türkiye'ye saldırmak için yaptığı bütün harcamalardan çok az olacaktır.

M. LAPORTE, Türk rehinelerini getirecek olan gemilerin, dönüşlerinde, Yunanlı rehinleri yüklemelerini mümkün görüp görmediğini Türk Temsilci Heyetine sordu.

RIZA NUR BEY, buna karşı olmadığını söyledi; şu var ki, Türkler, Yunan ülkesini istilâ etmedikleri gibi, rehineler alıp götürmüş de değillerdir.

M. CACLAMANOS, siyasal bir açıdan değil, fakat ekonomik bir açıdan konuşmaktadır. Yunanistan gereksiz giderlere katlanacak durumda değildir.

RIZA NUR BEY, birbirinden kesin olarak ayrı nitelikte üç sorunu birbirine karıştırmanın mümkün olmadığını söyledi: Rehinelerin geri verilmesi, savaş tutsaklarının geri verilmesi ve nüfus [halkların] mübadelesi ayrı konulardır.

M. MONTAGNA, rehinelerin geri verilmesi için az sayıda gemiye ihtiyaç olacağını belirtti.

M. CACLAMANOS, rehinelerin geri verilmesinin, gerekli tonajda gemi bulunamaması yüzünden, gecikmeye uğrayabileceğini söyledi. Küçük Asya'ya götürülen erkek nüfusun oluşturacağı ilk mübadele kafilesi, geri verilecek 3 ya da 4 bin rehineyi İzmir'e taşıyacak gemilere yükletilebilirse, geri verme işleri hızlandırılmış olacaktır.

M. MONTAGNA, burada, birbirinden tümüyle ayrı nitelikte iki sorunun söz konusu olduğunu M. Caclamanos'a hatırlattı. Yunan Temsilci Heyetinden direnmemesi ricasında bulundu.

M. CACLAMANOS, bu görüşe katılmama hakkını saklı tuttu. Hükümetinin izni olmaksızın, incelenmekte olan tasarının gerektireceği giderler gibi bir harcamayı yükümlenmesinin mümkün olmadığını bildirdi.

M. MONTAGNA, oybirliğiyle kabul edilmiş bir ilkenin görüşülmekte olduğunu belirtti.

M. CACLAMANOS, ilkeye katılmakta olduğunu, fakat özel bir durumun söz konusu olduğunu söyledi.

M. RYAN, bu özel durumda, M. Caclamanos'un ilkeye aykırı davranmakta olduğu düşüncesindedir.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, çekincesini [ihtirazî kaydını] geri alması için yeniden ısrarda bulundu.

M. CACLAMANOS, Yunanistan'dan, katlanması istenilen yüküm malî niletikte olduğundan, Hükümetinin iznini gereği gibi almaksızın, bunu kabul edemediğine üzüldüğünü söyledi.

RIZA NUR BEY, Dünya Savaşından sonra, bu savaşın galipleri olan Müttefiklerin, yenilmiş Devletlerin tutsaklarını geri vermeksizin, kendi tutsaklarının geri verilmesini istemiş olduklarını hatırlattı. Yunanistan'ı yenmiş bulunan Türkiye, Müttefiklere karşı anlayış göstererek, onların verdikleri örneği izlememiş ve, barışın imzalanmasından önce, Yunanistan'ın elinde bulunan Türk tutsaklarının sayısına eşit sayıda Yunan tutsağının geri verilmesini kabul etmiştir. Yunanistan'ın, şimdi güçlükler çıkartması, yersiz görünmektedir.

M. CACLAMANOS, tutsakları taşıyacak gemiler sorununun ertelenerek, görüşmenin başka konularda sürdürülmesini istedi.

M. MONTAGNA ve M. RYAN, ayrıntı noktalarında itirazlar öne sürmenin mümkün olmadığını yeniden belirttiler. İstenilmekte olan malî yüküm niteliğinde bir yükümü, bir andlaşma imzalayacak tam yetkili temsilciler her zaman kabul edebilirler.

M. CACLAMANOS, görüşünden vazgeçmedi.

M. LAPORTE, madde metninde, taşımanın ne biçimde yapılacağına ilişkin konuların belirtilmemesini teklif etti.

M. MONTAGNA, rehinelerin İzmir'e getirileceklerini belirtmeyi gerekli gördüğünü söyledi.

M. LAPORTE, Devletler hukukunda, geri verilecek tutsakların, savaşan öteki tarafın sınırına kadar getirilmesi gereğinin kabul edilmiş olduğunu hatırlattı.

M. MONTAGNA, bu ilkenin, şimdi görüşülmekte olan konuda, tutsakların İzmir'e gönderilmesini isteyen Türkiye'nin öngördüğü yükümü sağlamağa yetmiyeceğini düşünmektedir.

M. RYAN, 4 Aralık oturumunda, Yunanistan'ın bu konuda üzerine aldığı yükümü hatırlattı.

M. MONTAGNA, bu noktadaki görüşmeleri bir sonuca bağlamak üzere, sivil rehinelerin hemen geri verilmesi ilkesinin, 4 Aralık oturumunda, hiç bir çekince öne sürülmeksizin kabul edilmiş olduğunu belirtti. Taşımanın ne biçimde yapılacağı sorununun çözümlenmesine, kurulacak Komisyon yetkili sayılmıştı.

Savaş tutsaklarının geri verilmesi.

M. MONTAGNA, bir başka nitelikte olan sorunların incelenmesine geçerek, Yunan Hükümetinin, elinde bulunan bütün savaş tutsaklarını, İzmir'de, Türk Hükümetine geri vermesinin kararlaştırılmış olduğunu hatırlattı. Türk Hükümeti, kendi tutsaklarını teslim aldıktan sonra, geri verilmiş Türk uyruğu tutsaklar sayısına eşit sayıda tutsağı Yunan Hükümetine geri vermekle yükümlü olacaktır.

M. MONTAGNA, tutsakların sayısı çok yüksek olduğundan, bunları taşımak için bir çok gemiye ihtiyaç duyulacağını, Türk Temsilci Heyetine belirtti. Böyle olunca, bu gemilerin boş dönmelerine meydan verilmemesi ve Türkiye'nin, bu gemileri, Yunnistan'a geri vermesi gereken tutsakların taşınmasında kullanması yerinde olacaktır.

RIZA NUR BEY, bu teklifi kabul edemeyeceğini söyledi. Türk Hükümeti, Yunan tutsaklarını, Atina'ya kendi hesabına taşımayı üstün tutmaktadır.

M. MONTAGNA, rehineler konusunda, Türk görüşünü savunmuş olduğunu

hatırlattı; şimdi de, Türk Temsilci Heyetinden, savaş tutsakları konusunda ısrar etmemesini rica edecektir. Rıza Nur Bey'den, böyle bir teklife neden karşı çıktığını sordu.

RIZA NUR BEY, barışın henüz yapılmamış olduğunu ve Türkiye'nin, Yunanistan'a, belki de yarın kendisine karşı kullanabileceği tutsakları geri veremeyeceğini söyledi.

R. RYAN, 4 Aralık oturumunda kabul edilmiş yükümleri hatırlattı.

RIZA NUR BEY, Yunanistan'da alıkonulan bütün savaş tutsaklarının geri verilmesini istemektedir. Bu geri verişin, doğru yapılıp yapılmadığının denetlenmesi gerekir; ancak, bu yapıldıktan sonradır ki, Türkiye, geri verilmesi gereken Yunan tutsakları kafilelerinin gönderilmesine girişebilir.

M. MONTAGNA, denetimin, günü gününe yapılabileceğini düşünmektedir. Niçin Türkiye, her gemiye, alacağı tutsak sayısında tutsak yüklemesin? Tutsak mübadelesinin aynı gemilerle yapılmasında, açıkça ortaya çıkan, genel bir ekonomik yarar vardır.

M. RYAN, M. Montagna'nın 12 Aralık oturumunda yapmış olduğu bir konuşmayı okudu; bu konuşmasında, M. Montagna, Yunanlılar ellerindeki tutsakları geri verdikçe, Türklerin elinde bulunan tutsaklardan eşit sayıda tutsağın da serbest bırakılması ödününde [tâvizinde] bulunduğu için, Rıza Nur Bey'e teşekkür etmektedir.

RIZA NUR BEY, M. Ryan'ın hangi konuşmadan söz ettiğini hatırlamamaktadır; Türk tutsaklarının hepsi geri verilmedikçe, Yunan tutsaklarının yola çıkartılmasını kabul etmek mümkün değildir.

M. RYAN, karşılıklı çok büyük bir iyi niyet gösterilmeksizin, bu çeşit bir mübadeleye girişmenin mümkün olmayacağını düşünmektedir. Denetleme Komisyonunun çalışmalarına da güvenmek gerekir.

M. MONTAGNA, anlaşmada, silâh-bırakışımı [mütareke] sırasında geri verilmiş kimselerin yeniden silâh altına alınmayacağının kesin bir yüküm olarak belirtilebileceğini söyledi.

M. LAPORTE, iki taraftan eşit sayıda tutsak geri verileceğine göre, Yunan ordusu ile karşılaştırıldığı zaman, Türk ordusunun gücünü yitirmemiş olacağını belirtti.

RIZA NUR BEY, Yunanistan'da alıkonulan tutsakların hepsi bir tek gemi kafilesiyle getirilecek olursa, işlerin doğru yapılıp yapılmadığı denetlendikten sonra, Yunan tutsaklarının aynı gemilerle gitmelerine Türkiye'nin izin vermeyi kabul edebileceğini söyledi.

M. MONTAGNA, Rıza Nur Bey'e teşekkür etti ve Türk Temsilci Heyetinin büyük bir iyi niyet kanıtı [delili] ortaya koymuş olduğunu bildirdi. M. MONTAGNA, az önce ertelenmiş konuya olumlu bir katkıda bulunması için, M. Caclamanos'un, bunu göz önünde tutacağını ummaktadır.

M. CACLAMONS, kendi Temsilci Heyetinin Başkanıyla görüşmesi gerektiğini, fakat Alt-komisyonun beklemekte olduğu cevabı getirebilmeyi umduğunu söyledi.

M. CACLAMANOS, Yunanistan'da alıkonmuş Türk savaş tutsaklarının çizelgesini Başkana sundu.

M. MONTAGNA, Türkiye'de alınkonmuş Yunan savaş tutsaklarının çizelgesini, bir an önce Alt-komisyon Başkanına verilmesini Türk Temsilci Heyetinden istedi.

Oturuma saat 13.10 da son verildi.

NOT

1 Bu rapor, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonun 20 sayılı tutanağına eklidir. Sonuçları raporda belirtilen oturumlar için tutanak düzenlenmemiştir.

(2) SAYILI TUTANAK

12 OCAK 1923, CUMA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 16.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

MM. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY, NUSRET BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Gözaltı edilmiş sivillerin ve savaş tutsaklarının geri verilmesi.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, geri verilecek rehinelerin ülkelerine taşınmaları konusunda, bir önceki oturumda ertelemiş bulunduğu soruya bir karşılık verebilme durumunda olup olmadığını sordu.

M. CACLAMANOS, Yunan Hükümetinin, Türk rehineleri, kendi hesabına taşımayı kabul ettiğini söyledi.

M. MONTAGNA, Yunan Hükümetinin bu kabul edişinin resmen öğrenilmiş olduğunu söledi ve M. Caclamanos'a teşekkür etti.

M. MONTAGNA, savaş tutsakları konusunda görüşmeleri açtı.

M. CACLAMANOS, savaş tutsaklarına da sivil tutsaklara uygulanan aynı kuralların uygulanmasının iyi olacağını söyledi; savaş tutsaklarının geri verilmesine, anlaşmanın imzalanmasından onbeş gün sonra başlanacağı da belirtilebilir.

M. DE LACROİX, hem Türk hem de Yunan çizelgelerinde adları bulunan ve ençok üç haftayı geçmeyecek bir süre içinde geri verilmeleri gereken Türk tutsaklarıyla, Yunan çizelgesinde adları olmayıp aranmaları ve en kısa süre içinde geri verilmeleri gerekecek olan Türk tutsakları arasında bir ayırım yapılmasını teklif etti.

RIZA NUR BEY, birinci bölüme giren tutsaklar için üç haftalık bir sürenin çok olduğunu söyledi.

Yarbay HEYWOOD, bir süre saptamanın Alt-komisyon için güç olacağını

düşünmektedir; ona göre ancak, aşılmaması gerekecek bir süre göstererek, bunun değerlendirilmesinin askerlik uzmanlarına bırakılması uygun olacaktır.

M. CACLAMANOS, yerine getirebileceğine güveneceği yükümlerden başka yükümler altına girmek istememektedir; iki haftalık bir sürenin saptanmasını, ya da, daha iyisi, bu süreyi saptamanın Kızılhaç Komisyonuna bırakılmasını teklif etti.

Yarbay HEYWOOD, M. De Lacroix'nın "üç haftayı geçmeyecek bir süre içinde" demiş olduğunu hatırlattı. Bu işin güçlüklerini, yerinde, herkesten daha iyi anlıyabilecek durumda olan Komisyon, bu sınırlar içinde bir süre saptayabilecektir.

RIZA NUR BEY, aranmaları gerekmeyecek tutsaklar için, bir haftalık sürenin yeteceği kanısındadır.

M. MONTAGNA'nın ısrarı üzerine, RIZA NUR BEY, "iki haftayı aşmayacak bir süre içinde" denilmesini kabul ettiğini söyledi. M. MONTAGNA, Kızılhaç'a hemen şimdiden, bir Komisyon kurmağa hazır olmasını bildirmeyi teklif etti.

Yarbay HEYWOOD, Kızılhaç Komisyonunun, tutsakların geri verilmesi işlerinin ilk gününden kurulması gerektiği düşüncesinde olduğunu söyledi. Gerçekten, serbest bırakılan tutsakların gemilere bindirilmesi ve karaya çıkartılması sırasında tarafsız bir örgütün, serbest bırakılan ve geri verilen kimselerin kimliğinin doğru olup olmadığını incelemesi gerekir.

M. MONTAGNA, Fransız Temsilci Heyetince düzenlenen ve M. De Lacroix' nın parçalar okumuş olduğu ön-tasarıyla, bir önceki oturumda Türk Temsilci Heyetinin vermiş olduğu ön-tasarının ve Yunan Temsilci Heyetince kaleme alınan karşı-tasarının incelenmesi işinin, askerlik uzmanlarına bırakılmasının uygun olacağını söyledi.

Alt-komisyon bu teklifi kabul etti.

Yarbay COURTİN, Azınlıklar Alt-komisyonunun, genel af tasarısından, âdi suçlarla disipline ilişkin kabahatlar yüzünden cezalandırılmış savaş tutsaklarına ilişkin bir maddeyi metinden çıkartmış olduğunu hatırlattı. Yarbay COURTİN, nüfus [halkların] mübadelesi alt-komisyonunun, henüz çözümlenmemiş duran bir sorunla uğraşması gerektiğini düşünmektedir. Kendisi, gerek âdi suçlardan gerekse disipline aykırı kabahatlar yüzünden hüküm giymiş olsun, ya da daha henüz yargılanmamış bulunsun, bütün savaş tutsaklarının serbest bırakılmalarını öngören bir metin taslağı kaleme almıştır.

M. MONTAGNA, bu taslağın, incelenmek üzere, askerlik uzmanlarına sunulmasının uygun olacağını düşünmektedir.

Alt-komisyon bu teklifi kabul etti.

Nüfus mübadelesi.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Türk tasarısını öğrenmiş olup olmadığını sordu.

M. CACLAMANOS, Türk tasarısının ilkelerini kabul ettiğini, fakat ayrıntıları üzerinde, gelecek oturuma getireceği bir karşı-tasarıda belirtilecek, oldukça çok çekinceleri [ihtirazî kayıtları] bulunduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Müttefik meslekdaşlarıyla birlikte, Türk ve Yunan metinle-

rini karşılaştırarak, gelecek oturumlardan birinde, bu belgelere dayanarak hazırlanmış bir Müttefik karşı-tasarısı getirmeği teklif etti.

M. CACLAMANOS ve RIZA NUR BEY bu teklifi kabul ettiler.

M. MONTAGNA, bundan önceki oturumda üzerinde çok durulmuş önemli bir sorunun da, Türkiye'de alıkonulan erkek sivil tutsakların gönderilmesi sorunu olduğunu hatırlattı. Ailelerinin dayanağı olan bu erkeklerin, barış andlaşmasının imzalanmasını beklemeksizin, yuvalarına gönderilmesini bekleyen insansıl görüşleri göz önünde tutmasını, Türk Temsilci Heyetinden rica etti. Bunların yeniden askere alınmayacakları konusunda, Türkiye'ye güvence [garanti] verilebilecektir.

RIZA NUR BEY, bu sağlam erkekleri serbest bırakmağı kabul etmediğini söyledi.

M. CACLAMANOS, çok yakın bir tarihte bu erkeklerin geri verilmesini, bütün andlaşmaya katılmasının vazgeçilmez (*sine quo non*) bir şartı saydığını söyledi.

M. RYAN'ın teklifi üzerine, sorunun görüşülmesinde esas alınmak üzere, Müttefiklerin bir metin hazırlamaları kararlaştırıldı.

M. CACLAMANOS, Alt-komisyonun Başkanına, Yunanistan'da tutuklu bulunan sivil Türk tutsaklarının bir çizelgesini sundu.

Oturuma saat 17.30 da son verildi.

(3) SAYILI TUTANAK

10 OCAK 1923, SALI OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. DE LACROİX, Yarbay COURTİN, M. LAPORTE (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY, NUSRET BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Gözaltı edilmiş sivillerin geri verilesi ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin Türk-Yunan anlaşması.

M. MONTAGNA, gözaltı edilmiş (*internés*) sivillerin geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin bir anlaşma tasarısı hazırlamakla görevlendirilmiş askerlik uzmanlarının, Alt-komisyona okuyacağı bir metin üzerinde görüş birliğine varmış olduklarını bildirdi.

M. MONTAGNA, yapılacak sözleşmenin iki belgeye ayrılmasını teklif etti:

(1) Sivil rehinelerin geri verilmesiyle savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin bir anlaşma;

(2) Türkiye'de tutuklu bulunan sağlam Yunanlı erkeklerin geri verilmesini de kapsayan, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin bir sözleşme.

M. CACLAMANOS, bu çeşitli sorunların tümüyle, her zaman bölünmez bir bütün sayılmış bulunduğunu söyledi. Yunanistan, bu sorunlardan birtakımının kesin bir çözüme bağlanmış olup olmadığını bilmeksizin, öteki sorunlar üzerinde kendisini yüküm altına koyamaz.

M. MONTAGNA, anlaşma ile sözleşmenin, gerçekte aynı zamanda imzalanacağını söyledi. Böylece, M. Caclamanos'un itirazı geçerli olmaktan çıkmaktadır.

M. CACLAMANOS, bu açıklamanın ışığında, iki ayrı metin olmasını kabul etti.

Madde 1.

M. MONTAGNA, gözaltı edilmiş sivillerle, savaş tutsaklarına ilişkin anlaşma tasarısının 1 nci maddesini okudu:

"Yunanistan'da alıkonmuş bulunmakta olan sivil Türk rehineleri ya da tutsakları[1] Yunan Hükümetince yurtlarına geri verileceklerdir. Yunan Hükümeti, Anadolu kökenli olanları, ilke olarak, İzmir'e, Trakya kökenli olanları da İstanbul'a taşıttıracaktır.

"Yunanistan'da gemiye bindirilme ile yapılacak bu geri verme, ilke olarak, işbu anlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra başlıyacaktır. Geri verme:

(a) Yunan Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan kimseler için, iki haftayı aşmayacak bir süre içinde;

(b) Aranmaları gereken kimseler içinde en kısa bir süre içinde sona erdirilecektir."

RIZA NUR BEY'in istemesi üzerine, bu maddenin sonuna [(b) ye], "Türk Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan" kelimeleri eklendi. Bu eklemeyle, RIZA NUR BEY, maddenin tümünü kabul ettiğini söyledi.

M. MONTAGNA, 2 nci maddeyi okudu:

Madde 2.

"Türklerin ellerinde bulunabilecek Yunan rehineleri ve sivil tutsakları, 1 nci maddenin (a) fıkrasında öngörülen sivil Türk rehinelerinin geri verilmesinden hemen sonra geri verilebilmek ve aranmaları gerekenlerin yurtlarına yollanmaları mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde yapılabilmek üzere, Türk Hükümetince İzmir'de ya da İstanbul'da bir araya toplanacaktır."

M. CACLAMANOS ve RIZA NUR BEY, 2 nci maddeyi kabul ettiler.

M. MONTAGNA 3 ncü maddeyi okudu:

Madde 3.

"1 nci maddenin (a) fıkrasında öngörülen sivil Türk rehinelerini Yunan Hükümetinin Türk Hükümetine geri vereceği tarihten mümkün olduğu ölçüde hemen sonra ve bu tarihten başlıyarak onbeş günü aşmayacak bir süre içinde, Yunan Hükümeti, elinde tuttuğu bütün savaş tutsaklarını Türkiye'ye geri verecek ve bunların hepsini bir defada İzmir'e taşıttıracaktır."

RIZA NUR BEY, aşılmaması gereken onbeş günlük sürenin yedi güne indirilmesini istedi.

Yarbay COURTİN ile Yarbay HEYWOOD, ençok onbeş günlük bir sürenin saptanmasını gerektiren askerî nedenleri açıkladıktan sonra, RIZA NUR BEY, karşı teklifini geri aldı.

Türk Temsilci Heyetinin isteği üzerine ve Yunanistan'da alıkonmuş bütün Türk tutsaklarının bir defada taşıtılmaları gerekeceğini açıklığa kavuşturmak için, General MAZARAKİS, "İzmir'e taşıtacaktır" kelimelerinden önce, "bir defada" kelimelerinin eklenmesini teklif etti.

Bütün Temsilci Heyetleri bu değişikliği kabulde görüş birliğine varmış olduklarından, 3 ncü madde uygun bulundu.

M. MONTAGNA, 4 ncü maddeyi okudu:

Madde 4.

"Türkiye, bundan sonra, Yunanistan'a, subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere, eşit sayıda Yunan savaş tutsağı geri verecektir. Bu savaş tutsakları, Türk savaş tutsaklarını getiren Yunan gemilerinin dönüş yolculuğunda, yurtlarına gönderilebilmek üzere, Türk Hükümetince, gerekli süre içinde ve bu iş için uygun düşecek yerlerde bir araya toplanacaktır."

RIZA NUR BEY, Yunan savaş tutsaklarının yurtlarına geri verilmesi işlemi başlıyacağı zaman, bütün Türk savaş tutsaklarının geri verilmesinin tamamlanmış olacağını 3 ncü madde açıkça belirttiğine göre, 4 ncü maddeyi kabul etmektedir.

M. CACLAMANOS, 4 ncü maddeyi kabul etti.

M. MONTAGNA, 5 nci maddeyi okudu:

Madde 5.

"Türkiye, Yunan savaş tutsaklarından geri kalanları, Barış Andlaşmasının imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri verecektir."

Bu madde kabul edildi.

M. MONTAGNA, 6 ncı maddeyi okudu:

Madde 6.

"Duyguları yatıştırmak amacıyla, Türk ve Yunan Hükümetleri, ellerinde bulunan bütün savaş tutsaklarıyla gözaltı (*internés*) edilmiş sivillerin, gerek yürürlükteki yasalara aykırı olarak işlemiş oldukları âdi suçlardan, gerekse disipline aykırı kabahatlar yüzünden hüküm giymiş ya da ceza kovuşturmasıyla karşılaşmış bulunsunlar, genel aftan yararlandırılmalarını, karşılıklı olarak, yükümlenirler; her iki Hükümet, bu kimselere verilmiş cezaların ya da onlara karşı başlatılmış kovuşturmanın sona ermesini beklemeksizin, onları, fark gözetmeden, geri vermek konusunda anlaşmaya varmışlardır.

"Bu hüküm, işbu Andlaşmanın imza tarihinden sonra işledikleri suçlar yüzünden ceza giymiş olan savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillere uygulanmayacaktır."

General MAZARAKİS, bu maddenin son fıkrasının metinde bırakılmasının gerekli olup olmadığını sordu.

Yarbay COURTİN, bütün andlaşmalarda böyle bir hükmün bulunduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, anlaşmanın uygulanmasına kadar yalnız bir kaç gün geçeceğine göre, duyguları yatıştırmayı öngören genel bir tedbire böyle bir sınırlama getirmenin gerekli olmadığını düşünmektedir.

RIZA NUR BEY, bu fıkranın metinden çıkartılmasını kabul ettiğini bildirdi. Bütün temsilci heyetleri bu noktada anlaşmış olduklarından, 6 ncı maddenin 1 nci fıkrası kabul edildi; son fıkrası metinden çıkartıldı.

M. MONTAGNA, 7 nci maddeyi okudu:

Madde 7.

"Tarafsız uyruklu üç üye ile bir Yunanlı ve bir Türk temsilcinin katılacağı bir Uluslararası Kızılhaç Komisyonu, yukarıdaki I nci ve II nci Bölümlerde öngörülen şartlar içinde, rehinelerin geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin işlemleri yönetmekle görevli olacaktır. Bu Komisyon, işlemlerin yürütülmesi yol ve yöntemlerini saptayacak, bu işlemlerin uygulanmasını denetleyecektir. Komisyon başlıca şunları yapmakla görevli olacaktır:

(a) Gemiye bindirme noktalarında Yunan ve Türk makamlarından, yurtlarına geri verilecek bu rehinelerle tutsakları teslim almak, bunların kimliklerinin ve sayılarının gerçeğe uygunluğunu denetlemek ve gemiden indirme noktalarında bu rehinelerle savaş tutsaklarını Türk ve Yunan makamlarına teslim etmek;

(b) Bindirme limanlarından başlıyarak, geri verilecek Türk ve Yunan rehineleriyle tutsaklarının taşıtılmasını, Yunan ve Türk Hükümetleriyle birlikte düzenlemek. Yunan Hükümeti, bu maksatla, gerekli deniz taşıtlarını sağlıyacaktır.

(c) Her iki Hükümetten birince istenen ve teslim edilmemiş bulunan sivil rehinelerle savaş tutsaklarının ne olduklarını öğrenmek için gerekli bütün araştırmaların ve soruşturmaların yapılmasına, Yunan ve Türk Hükümetlerinin işbirliğiyle, girişmek.

"İlgili Hükümetler, bu amaçla, Komisyona her türlü yardımlarda bulunmağı ve bütün kolaylıkları göstermeği yükümlenirler."

M. CACLAMANOS'un isteği üzerine, "rehineler"den sonra "ve sivil tutsaklar" kelimeleri eklendi.

M. DE LACROİX'nın isteği üzerine, "Tarafsız uyruklu" kelimeleri yerine "1914-1918 Savaşına katılmamış Devletlerin uyruklarından...üç üye" denildi.

Yarbay HEYWOOD bu maddenin hazırlanmasında temel düşüncenin Kızılhaç'tan bir temsilcinin başkanlık edeceği bir Yunan-Türk Komisyonu kurmak değil, fakat Yunan Hükümetiyle Türk Hükümetinin birer temsilcisinin katılacağı bir Kızılhaç Komisyonu kurmak olduğunu belirtti. Yunan ve Türk temsilcilerinin Komisyona bilgi vermek için mi, yoksa görüşmelere oy sahibi olarak mı katılacaklarının da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

M. MONTAGNA'nın, RIZA NUR BEY'in, Yarbay HEYWOOD'un ve M. CACLAMANOS'un söz aldıkları bir tartışma oldu.

RIZA NUR BEY, Komisyonun karara bağlayacağı yol ve yöntemlerin neler olacağını sordu.

Yarbay HEYWOOD, bunların, örneğin, gemilere ne zaman ve nerede binileceği gibi, ayrıntılara ilişkin olacağını ve Komisyonun bütün yetkilerinin, gerçekte, anlaşmanın imzacısı Türk ve Yunan Hükümetlerince belirtileceğini söyledi. Böyle olunca, Komisyondaki yabancı üyelerin meydana getireceği çoğunluğun, verilen yetkilerden, her iki taraftan birine karşı tarafsızlıktan ayrılmak

üzere yararlanmasından, gerek Türk gerekse Yunan Hükümetlerinin çekincekleri bir şey yok görünmektedir.

Yarbay COURTİN, Türklerin kaygılarını ortadan kaldırmak üzere, "katılacağı" kelimesinin metinden çıkartılmasını teklif etti.

RIZA NUR BEY, bu değişikliği uygun buldu ve madde kabul edildi.

M. MONTAGNA, 8 nci maddeyi okudu:

Madde 8.

"Komisyonun yönetimine ve çalışmalarına ilişkin giderler, eşit paylar olarak, Yunan ve Türk Hükümetlerince karşılanacaktır."

Sekizinci madde kabul edildi.

M. MONTAGNA, sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda, artık, tam bir anlaşmaya varılmış olduğunu söyledi. (*Bakınız Ek*). Şimdi nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşmeyi de alacağını bildirdi.

Türk Hükümetince alıkonulan sağlam erkeklerin hemen geri verilmesi gerekeceği düşüncesinde olan Yunan Temsilci Heyetiyle, bu geri vermenin ancak andlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra yapılmasını kabul eden Türk Temsilci Heyeti arasında, bir yanlış anlama ortaya çıktı. M. MONTAGNA, bu erkek nüfusun mübadelesine, barış andlaşmasının imzalanmasından hemen sonra girişilmesini teklif etti.

RIZA NUR BEY bu teklifi kabul etti.

M. CACLAMANOS, aşılmaması gereken bir geri verme süresinin saptanması şartıyla, bu teklife katıldığını bildirdi.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, bu teklife katıldığı için teşekkür etti ve, artık, metnin, bir anlaşma ve bir sözleşme olarak, iki ayrı belge halinde yazılmasına hiç bir itiraz nedeni kalmadığını sandığını söyledi.

M. CACLAMANOS, her iki metnin de aynı zamanda imzalanmasını istedi.

M. MONTAGNA, anlaşmanın mümkün olduğu kadar erken imzalanmasını istediğini söyledi; fakat, bu anlaşmayı Komisyonun uygun bulmasını sağlamak ve Cenevre'deki Kızılhaç'ı durumdan haberli kılmak için, bir kaç gün gerekmektedir. Bu bir kaç gün içinde, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşmenin görüşülmesini hızlandırmak mümkün görünmektedir. M. MONTAGNA, bu Sözleşme metninin, anlaşma metniyle aynı zamanda imzalanacağını ummaktadır.

M. MONTAGNA, Konferans Genel Sekreterinden, Uluslararası Kızılhaç Komitesine, Alt-komisyonun kararını bildirmesini ve Komiteden, nüfus mübadelesi alt-komisyonuyla şimdiden anlaşarak, yetkili bir kimseyi göndermesini istemeği rica edecektir.

Oturuma saat 12.50 de son verildi.

(3) SAYILI TUTANAĞA EK

SİVİL REHİNELERİN GERİ VERİLMESİNE VE SAVAŞ TUTSAKLARININ MÜBADELESİNE İLİŞKİN, TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ARASINDA ANDLAŞMA

I

Sivil Rehineler[1]

Madde 1

Yunanistan'da alıkonulmuş bulunmakta olan sivil Türk rehineleriyle tutsakları, Yunan Hükümetince yurtlarına geri verileceklerdir. Yunan Hükümeti, Anadolu kökenli olanları, ilke olarak, *İzmir*'e, Trakya kökenli olanları da *İstanbul*'a taşıttıracaktır.

Yunanistan'da gemiye bindirilme ile yapılacak bu geri verme, ilke olarak işbu Anlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra başlıyacaktır. Geri verme:

(a) Yunan Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan kimseler için, iki haftayı aşmayacak bir süre içinde;

(b) Türk Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan ve aranmaları gereken kimseler için de, en kısa süre içinde sona erdirilecektir.

Madde 2

Türklerin ellerinde bulunabilecek Yunan rehineleri ve sivil tutsakları, 1 nci maddenin (a) fıkrasında öngörülen sivil Türk rehinelerinin geri verilmesinden hemen sonra geri verilebilmek ve aranmaları gerekenlerin yurtlarına yollanmaları mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde yapılabilmek üzere, Türk Hükümetince İzmir'de ya da İstanbul'da bir araya toplanacaktır.

II

Savaş Tutsakları

Madde 3

1 nci maddeni (a) fıkrasında öngörülen sivil Türk rehinelerini Yunan Hükümetine geri vereceği tarihten mümkün olduğu ölçüde hemen sonra ve bu tarihten başlamıyarak onbeş günü aşmayacak bir süre içinde, Yunan Hükümeti, elinde

tuttuğu bütün savaş tutsaklarını Türkiye'ye geri verecek ve bunların hepsini, bir defada, İzmir'e taşıtacaktır.

Madde 4

Türkiye, bundan sonra, Yunanistan'a, subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere, eşit sayıda Yunan savaş tutsağı geri verecektir. Bu savaş tutsakları, Türk savaş tutsaklarının getiren Yunan gemilerinin dönüş yolculuğunda, yurtlarına gönderilmek üzere, Türk Hükümetince, gerekli süre içinde ve bu iş için uygun düşecek yerlerde bir araya toplanacaktır.

Madde 5

Türkiye, Yunan savaş tutsaklarından geri kalanları, Barış Andlaşmasının imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri verecektir.

Madde 6

Duyguları yatıştırmak amacıyla, Türk ve Yunan Hükümetleri ellerinde bulunan bütün savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş sivillerin, gerek yürürlükteki yasalara aykırı olarak işlemiş oldukları âdi suçlardan, gerekse disipline aykırı kabahatlar yüzünden hüküm giymiş ya da ceza kovuşturmasıyla karşılaşmış bulunsunlar, genel aftan yararlandırılmalarını, karşılıklı olarak, yükümlenirler; her iki Hükümet, bu kimselere verilmiş cezaların ya da onlara karşı başlatılmış kovuşturmanın sona ermesini beklemeksizin, onları, fark gözetmeden, geri vermek konusunda anlaşmaya varmışlardır.

III

Madde 7

1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyruklarından üç temsilci ile, Yunan ve Türk Hükümetlerinin birer temsilcisinden kurulu bir Uluslararası Kızılhaç Komisyonu, yukarıda I nci ve II nci Bölümlerde öngörülen şartlar içinde, rehinelerle sivil tutsakların geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin işlemleri yönetmekle görevli olacaktır. Bu komisyon, işlemlerin yürütülmesi yol ve yöntemlerini saptayacak, bu işlemlerin uygulanmasını denetleyecektir. Komisyon başlıca şunları yapmakla gövrevli olacaktır:

(a) Gemiye bindirme noktalarında Yunan ve Türk makamlarından, yurtlarına geri verilecek bu rehinelerle tutsakları teslim almak, bunların kimliklerinin ve sayılarının gerçeğe uygunluğunu denetlemek ve gemiden indirme noktalarında bu rehinelerle savaş tutsaklarını Türk ve Yunan makamlarına teslim etmek;

(b) Bindirme limanlarından başlıyarak, geri verilecek Türk ve Yunan rehineleriyle tutsaklarının taşıtılmasını, Yunan ve Türk Hükümetleriyle birlikte düzenlemek. Yunan Hükümeti, bu maksatla, gerekli deniz taşıtlarını sağlıyacaktır.

(c) Her iki Hükümetten birince istenen ve teslim edilmemiş bulunan sivil rehinelerle savaş tutsaklarının ne olduklarını öğrenmek için gerekli bütün

araştırmaların ve soruşturmaların yapılmasına, Yunan ve Türk Hükümetlerinin işbirliğiyle, girişmek.

İlgili Hükümetler, bu amaçla, Komisyona her türlü yardımda bulunmağı ve bütün kolaylıkları göstermeği yükümlenirler.

Madde 8

Komisyonun yönetimine ve çalışmalarına ilişkin giderler, eşit paylar olarak, Yunan ve Türk Hükümetlerince karşılanacaktır.

NOT

1 Bu kimselerin adlarını gösteren çizelgeler hem Yunan Hükümetince hem de Türk Hükümetince sunulmuş bulunmaktadır. Çizelgeler sonradan tamamlanacaktır.

(4) SAYILI TUTANAK

16 OCAK 1923, SALI OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Otırum, Ouchy Şatosunda, saat 16.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Nüfus mübadelesi. Müttefiklerin ön-tasarısı.

M. MONTAGNA, bu oturumda, Müttefik meslekdaşlarıyla görüş birliği içinde, üzerinde anlaşmaya varılmış ilkelere dayanarak, nüfus mübadelesi konusunda hazırlamış olduğu ön-tasarıyı incelemeği teklif etti. Anlaşmanın temel ilkesini belirten 1 nci maddeyi okudu:

"Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlıyarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir."

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetince, bir nüfus mübadelesi teklifinde bulunulmuş olmasının gerçek nedenini hatırlatmanın gerekli olduğu kanısındadır. Türk Hükümeti, Türkiye'de Yunan *irredentisme*'ini ortadan kaldırmak istemektedir. Bu nedenledir ki, Türk Hükümeti, "Türk uyruğu Rumlar" deyimini, "Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları" deyimine üstün tutmaktadır.

M. LAPORTE, metnin bu biçimde değiştirilmesinin, yalnız Katolik Rumları gözönünde tıtacağı kanısındadır. Oysa, bunlar sayıca çok azdırlar ve hiç bir zaman Türkiye'ye karşı bir davranışa katılmamışlardır; [Müttefik] Devletler, bunların yurtdışı edilmelerini kabul edemezler.

RIZA NUR BEY, Yunan propagandasının, bugün bu kategori Türk uyruklarını da etkilemekte olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Katolik Rumların durumunu özellikle nâzik gördüğünü belirtti. Rıza Nur Bey, onları Türk Hükümetine düşman görmekle yanılmaktadır. M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetince öne sürülmüş değişiklik teklifinin ertelenmesini teklif etti.

RIZA NUR BEY, bu ertelemeyi kabul etti ve 1 nci maddeye, "1914 den bu yana bir yabancı uyrukluk edinmiş Rumların mübadelenin kapsamına gireceklerinin" eklenmesini istedi.

M. CACLAMANOS, M. MONTAGNA ve M. RYAN arasında bir tartışma oldu.

M. CACLAMANOS, sözü geçen kimseler Yunan uyrukluğundan çıkmış olunca, Yunan Hükümetinin bunlar üzerinde bir yetkisi kalmayacağını, Yunanistan'la Türkiye arasında imzalanmış bir andlaşmada, Yunanistan'ın eski uyruklarının söz konusu edilemeyeceklerini belirtti.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun [bu konuda] yetkili olmadığını söyledi; çünkü, ortaya atılan sorun, nüfus [halkların] mübadelesiyle (*échange des populations*) değil, göç etmekle (*immigration*) ilgilidir.

M. DE LACROİX, bu Sözleşmeyi, Yunanistan dışında başka Devletler imzalamayacaklarına göre, Sözleşmenin onları bağlamayacağını ve bu yüzden de, onların uyruklarını ilgilendiren bir hükmün herhangi bir etkisi olmayacağını hatırlattı.

RIZA NUR BEY, böyle de olsa, 1914 den bu yana Yunan uyrukluğuna geçmiş bulunan eski Türk uyruklarının, mübadelenin kapsamı içinde olmalarını istedi. "Türk uyruklarının zorunlu mübadelesi" kelimelerine "ve Yunan" kelimelerinin eklenmesini teklif etti. Bu eklemenin karşılığı olarak, Rum-Ortodokslara ilişkin teklifinden vazgeçtiğini ve Müttefiklerler tasarısında teklif edilmiş bulunan 1 nci maddeyi kabul ettiğini söyledi.

M. CACLAMANOS, "ve Yunan" kelimelerinin eklenmesinin, yalnız, 1914 den bu yana Yunan uyrukluğuna geçmiş Türk uyruklarını değil, fakat Türkiye'de yerleşmiş bütün Yunan uyruklarını ilgilendirdiğini belirtti. İlk teklifin böylesine genişletilmesini, M. CACLAMANOS kabul edememektedir.

1 nci madde ertelendi.

M. MONTAGNA, 2 nci maddeyi okudu:

Madde 2.

"Birinci maddede öngörülen mübadele:

(a) İstanbul'da oturan Rumları [İstanbul'un Rum ahalisini];

(b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini] kapsamayacaktır.

....bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılacaklardır.

"1913 tarihli Bükreş Andlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (*établis*) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi] sayılacaklardır."

M. MONTAGNA, 1912 kanunuyla sınırlandığı biçimde İstanbul Şeh-

remanetine bağlı bölgelere yerleşmiş (*etablis*) bütün Rumların, İstanbul'da oturan Rumlar [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılmasını teklif etti.

M. RYAN, 1912 kanununun, bu bölgelerin sınırlarını kesin olarak belirtmediğini söyledi; anılmaları belki de daha iyi olacak, daha eski tarihli kanunlar vardır.

ŞÜKRÜ BEY, 1912 kanununda, sözü edilen eski kanunların da göz önünde tutulduğunu söyledi; böyle olunca, andlaşma, belirtmediği noktalarda 1912 kanununa göndermede bulunmakla, bu kanunun gösterdiği kanunları da göndermede bulunmuş olacaktır.

Alt-komisyon, M. MONTAGNA'nın teklif ettiği metni kabul etti.

M. MONTAGNA, İstanbul Şehremaneti (*Préfecture*) sınırları dışında bulunan, fakat İstanbul'un banliyösü olan ve Müttefiklerin mübadele dışında bırakmak istedikleri Pendik konusunda yapılmış tartışmaları hatırlattı.

M. RYAN, şu sözlerin eklenmesini teklif etti: "....ve Pendik'i de içine almak üzere, buraya kadar Anadolu demiryolu istasyonlarının bulunduğu köylerde..."

RIZA NUR BEY, bu konunun ertelenmesini istedi.

M. MONTAGNA, Pendik halkını mübadele dışında bırakmaktan vazgeçmediğini bildirdi.

RIZA NUR BEY, Batı Trakya'nın, Bükreş Andlaşmasında öngörüldüğü üzere Mesta çizgisiyle değil, fakat Struma çizgisiyle sınırlandırılmasını istedi.

Batı Trakya'nın batı sınırının saptanması konusunda bir tartışmaya girişildi.

General MAZARAKİS, bu konuda, Osmanlı İmparatorluğunun yönetim bölümlerine göre, Mesta ve Struma arasında bulunan bölgeye Trakya değil, fakat Doğu Makedonya denildiğini belirtti.

M. DE LACROİX, 1907 de Makedonya'ya gönderilen Müttefiklerarası jandarma kuvvetinin, Mesta ve Struma arasında bulunan kentleri işgal etmiş olduğunu hatırlattı; böyle olunca, bu ülke, Trakya'nın değil, fakat Makedonya'nın bir parçasıdır.

M. RYAN, Batı Trakya'nın Neuilly Andlaşmasıyla tanımlanmış olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, yönetim bölümlerinin değil, fakat coğrafya bölümlerinin göz önünde tutulması gerektiği karşılığını verdi; Neuilly Andlaşmasının saptadığı "Müttefiklerarası Batı Trakya" ile, coğrafya bakımından Batı Trakya, aynı şeyler değildir.

M. RYAN, Batı Trakya'da bir plebisit söz konusu olduğu vakit, Türk Temsilci Heyetinin, "Batı Trakya" teriminden, Müttefiklerarası Batı Trakya'yı anlamakta olduğunu hatırlattı. Bir bölgeye ilişkin sorunlar değişince, bu bölgenin coğrafya bakımından sınırlarını da değiştirmek mümkün değildir. Kaldı ki, Batı Trakya'nın mübadele dışı bırakılmasını Türk Temsilci Heyeti istediği zaman, ülke sorununun henüz tam olarak çözümlenmemiş olduğunu öne sürmüş bulunduğu için, Batı Trakya, mübadele dışında bırakılmıştır. Böyle olunca, söz konusu olan yer, aynı yerdir.

RIZA NUR BEY, plebisit sorunu söz konusu olduğu zaman, yalnız Müttefiklerarası Trakya'yı göz önünde tutmuş olduğunu doğruladı; fakat, kendisi,

bir ülkenin gerçek sınırlarını değiştirmek için bu nedenin yeterli olmayacağını düşünmektedir; bu yüzden de, 2 nci maddenin son parçasının ertelenmesini istemektedir.

Madde 3.

M. MONTAGNA, 3 ncü maddeyi okudu:

"Karşılıklı olarak, Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 14 Kasım 1913 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1 nci Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır."

RIZA NUR BEY, madde metnindeki 14 Kasım 1913 tarihi yerine (Atina Andlaşmasının tarihi), 18 Ekim 1912 tarihinin (Balkan Savaşlarının başlangıç tarihi) konulmasını teklif etti; gerçekten, bu savaşlar sırasında, çok sayıda Türk, Selânik'i terketmiştir.

M. CACLAMANOS, bu değişikliği kabul etti.

Madde 4.

M. MONTAGNA, 4 ncü maddeyi okudu:

"İşbu anlaşmanın 8 nci ve 9 ncu maddelerindeki hükümler saklı kalmak üzere, işbu anlaşma uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar verdirilmeyecektir."

RIZA NUR BEY, ve M. CACLAMANOS, bu maddeyi uygun bulduklarını söylediler.

Madde 5.

M. MONTAGNA, 5 nci maddeyi okudu:

"Mübadele edilecek halklara [nüfusa] mensup bir kimsenin, herhangi bir nedenle olursa olsun, gidişine hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza kovuşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir."

M. CACLAMANOS, bu maddeyle öngörülen cezalar arasında, askerlik hizmetine ilişkin olarak verilmiş hükümlerin bulunup bulunmadığını sordu.

M. MONTAGNA, bu soruya olumlu karşılık verdi.

M. CACLAMANOS ve RIZA NUR BEY, 5 nci maddeyi uygun bulduklarını söylediler.

Madde 6.

M. MONTAGNA, 6 ncı maddeyi okudu:

"Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır."

M. CACLAMANOS, anlaşmanın imzasından önce oturmakta oldukları ülkeyi bırakıp gitmiş bulunan kimselerin uyrukluğunun ne olacağını sordu.

Yarbay HEYWOOD, bu gibilerin durumunun belirsiz kalamayacağını söyledi ve konuya daha da açıklık getirmek üzere, aşağıdaki metnin eklenmesini teklif etti: "İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu sözleşmenin imzası tarihinde edineceklerdir."

Bu eklemeyle birlikte, 6 ncı Maddeyi her iki taraf da kabul etti.

M. MONTAGNA, 3 ncü, 4 ncü, 5 nci ve 6 ncı Maddeler üzerinde anlaşmaya varılmış olduğunu belirtti; Yunan Temsilci Heyetince 1 nci Maddeye, Türk Temsilci Heyetince de 2 nci Maddeye ilişkin olarak öne sürülen çekincelerin [ihtirazî kayıtların] bir an önce ortadan kalkacağı umudunda bulunduğunu söyledi.

Oturuma saat 19.00 da son verildi.

(5) SAYILI TUTANAK

17 OCAK 1923, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Nüfus mübadelesi, Müttefiklerin öntasarısı.

Madde 7.

M. MONTAGNA, bundan önceki oturumda, çekince [ihtirazî kayıt] öne sürülmüş 1 nci ve 2 nci maddeler dışında, Müttefiklerin 15 Ocakta sunmuş oldukları tasarının, 6 ncı maddeye kadar, bu maddeyi de kapsamak üzere, kabul edilmiş olduğunu hatırlattı. M. MONTAGNA, 7 nci maddenin ilk paragrafını okudu:

"Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş resmi [vergisi] alınmayacaktır."

RIZA NUR BEY, bu paragrafı kabul ettiğini söyledi.

M. CACLAMANOS, göçmenlerin, çıkışlarında, kural-dışı [olağanüstü] birtakım malî yüklemlerle karşılaşmamaları için, "ya da herhangi başka bir vergi" sözlerinin eklenmesi teklifinde bulundu.

RIZA NUR BEY, bu eklemeyi kabul etti.

M. MONTAGNA, maddenin ikinci paragrafını okudu:

"Bunun gibi, işbu anlaşma uyarınca bağıtlı [âkit] Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk [cemaat] üyesinin (camiler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler, birlikler ya da ne çeşitten olursa

olsun başka tesisler (*fondations*) personelini de kapsamak üzere) kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmeğe ya da taşıttırmağa hakkı olacaktır."

RIZA NUR BEY, sayılan kurumlar arasına "tekkeler ve medreseler"* kelimelerinin eklenmesini istedi. Alt-komisyon, bu eklemeyi uygun buldu.

RIZA NUR BEY, dernekler ve birliklerle öteki tüzel kişilerin ve özellikle, bütün öteki mallara göre rejimi farklı olan vakıfların da, sayılan kurumlar içinde bulunduğunun açıkça belirtilmesini istedi.

M. MONTAGNA, öteki kurumlar sayılırken, "ya da başka kurumlar, birlikler, tüzel kişiler ve vakıflar" sözlerinin eklenmesini teklif etti.

MÜNİR BEY, vakıflar için özel bir madde ya da bir paragraf yazılmasının daha iyi olacağını söyledi. Vakıflar konusunda bir madde tasarısı okudu:

"Mübadele uygulanacak bölgelerdeki *Vakf-ı mazbute, Mülhaka ve Müstesna*** ile, din ve hayır işleri kurumları ve evlâdiye vakıfları*** ve son olarak, ister *İcare-i Vahide*, ister *İcareteyn* ya da *Mukataa***** vakıfları olsun, yukarıda anılan Vakıfların bütün malları, hakları ve çıkarlarının değeri saptanarak tutarı Türk Hükümetine teslim edilecektir.

"Gelire [irada] çevrilmiş olan vakıf ondalıkları [âşarı], bu gelir esas alınarak para olarak değerlendirilecektir. Henüz gelire çevrilmemiş olanlar da, son 5 yıllık gelirlerine göre para olarak değerlendirileceklerdir. Gerek *Mukataa*'ya bağlanmış vakıf malların gelirleri, gerekse 10/000 üzerinden *Mukataa*'ya bağlanacak *Vakf-ı İcareteyn*'ler de paraya çevrilerek değerlendirileceklerdir. Paraya çevrilecek bütün hakların tutarı Türk Hükümetine teslim edilecektir.

"Yukarıda anılan her türlü Vakıfların ödenmesi gecikmiş gelirleri, Yunan Hükümetince Türk Hükümetine ödenecektir.

"Yunan Hükümeti, Osmanlı makamlarının ve mahkemelerinin bütün belgelerini, senetlerini ve kütüklerini (*titres, actes et registres*) geçerli kabul eder."

M. RYAN, bu Türk teklifinin, yalnız Karma Komisyonları ilgilendirecek ayrıntılara girmekte olduğunu belirtti.

M. MONTAGNA, bu konunun daha sonra görüşülmesini teklif etti.

RIZA NUR BEY, bu teklifi kabul etmekle birlikte, Türk Temsilci Heyetinin teklif ettiğine benzer bir hükmün Atina Andlaşmasında da bulunduğuna işaret etti.

Alt-komisyon, Vakıflar sorununun görüşülmesini erteledi ve "hastaneler" sözünden sonra "dernekler, birlikler ve tüzel kişiler" sözlerini eklemeyi kabul etti.

M. MONTAGNA, üçüncü paragrafı okudu:

"10 ncu maddede öngörülen Karma Komisyonların tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır."

7 nci maddenin üçüncü paragrafı Alt-komisyonca kabul edildi.

* Fransızca metinde "*tekkés et medressés*". (S.L.M.)

** Fransızca metinde "*Vakf mazbouté, Mulhaka et Mustesna*". (S.L.M.)

*** 1924 Türkçe çevirisinde "evlâdiye vakıfları". (S.L.M.)

**** Fransızca metinde "*İdjaréi Vahide*", "*İdrarétein*" ve "*Moukataa*". (S.L.M.)

M. MONTAGNA, 4 ncü paragrafı okudu:

"Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel [mahallî] makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü [envanterini] ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar iki nüsha olarak hazırlanacak ve bunlardan biri yerel [mahallî] makamlarca ... maddede öngörülen tasfiye işlemine esas alınmak üzere alıkonup 10 ncu maddede öngörülen Karma Komisyon için hazır bulundurulacak ve ikinci nüsha göçmene verilecektir."

RIZA NUR BEY, mübadele işlemini kolaylaştırmak ve ilgililerin haklarını daha iyi biçimde güvenlik altına almak için, taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanakların dört nüsha olarak hazırlanmasını istedi.

Alt-komisyon bu değişikliği ve RIZA NUR BEY'in, ilk metin yerine teklif ettiği aşağıdaki metni kabul etti:

"Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak hazırlanacak ve bunlardan biri yerel [mahallî] makamlarca saklanacak, ikincisi 9 ncu maddede öngörülen tasfiye işlemine esas alınmak üzere 10 ncu maddede öngörülen Karma Komisyona sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir."

M. MONTAGNA, 7 nci maddenin tümüyle uygun bulunmuş olduğunu belirtti ve 8 nci maddeyi okudu:

Madde 8.

"7 nci maddede göz önünde tutulan göçmenlerin ve toplulukların [cemaatların], kent ve köylerdeki taşınmaz mallarıyla, bu göçmenlerin ya da toplulukların kendi istekleriyle bırakmış oldukları taşınır mallar, 10 ncu maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca tasfiye edilecektir."

M. MONTAGNA, metindeki "kendi istekleriyle" sözlerinin, Karma komisyonlara daha geniş bir yorum serbestliği bırakmak amacıyla, çıkartılmasını teklif etti.

M. CACLAMANOS ve RIZA NUR BEY, bu değişikliği uygun buldular.

ŞÜKRÜ BEY, bu maddeye, aşağıdaki gibi bir ikinci fıkra eklenmesini istedi:

"Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da hayır kurumlarına ait olan mallar da tasfiye edilecektir."

M. CACLAMANOS, mübadele uygulanmayacak kimselerin, malları bakımından zarara uğratılmalarının mümkün olmadığını söyledi; mübadele, kişilerle ilgilidir ve ilke bakımından, bir mal mübadelesi değildir. Türk Temsilci Heyetinin teklif ettiği ekleme, anlaşmanın özüne aykırıdır.

ŞÜKRÜ BEY, sözünü ettiği mallar, uzakta yerleşmiş toplulukların [cemaatların] elinde kalırsa, bu durumun anlaşmazlıklara yol açacağını ve bu

toplulukların, mallarının gelirlerini elde etmekte büyük güçlüklerle karşılaşabileceklerini söyledi.

M. GALLİ, dolaşım özgürlüğünün güvence [garanti] altına alınmış bulunduğunu belirtti. Bu topluluklar ne gibi güçlüklerle karşılaşacaklardı?

RIZA NUR BEY, mübadelenin, her türlü güçlük çıkması olasılıklarını ortadan kaldırması gerektiğini belirtti.

M. MONTAGNA, nüfus [halkların] mübadelesinin, büyük bir ekonomik sarsıntıya yol açacağında, Alt-komisyonun görüş birliğinde olduğunu sanmaktadır. M. MONTAGNA, bu sarsıntının genişletilmesine çalışılmasının daha iyi olacağı görüşündedir.

ŞÜKRÜ BEY, mübadele uygulanmayacak kimselerin söz konusu olmadığını, bunların, mübadele uygulanan ülkede bulunan bütün mallarını ellerinde tutabileceklerini, yalnız toplulukların, az sayıda bulunan ve başkasına geçirilmesi mümkün olamayacak mallarının söz konusu olduğunu açıkladı.

M. CACLAMANOS, sözü edilen topluluklar mallarını gerçekten tasfiye etmek isterlerse, Yunan Hükümetinin buna hiç bir itirazda bulunmayacağını, fakat, onlara böyle bir zorunluluk yüklemeye gönlünün razı olmadığını söyledi.

ŞÜKRÜ BEY, ortada böyle gerçek bir durumun bulunduğunu ve yapmış olduğu teklifin, yalnız, toplulukların çıkarlarını koruma isteğinden esinlendiğini belirtti.

M. MONTAGNA, toplulukların, kendi çıkarlarını herkesten daha iyi bilecek durumda olacakları kanısındadır.

M. GALLİ, mallarını tasfiye etmek isteyecek topluluklara, bu konuda Karma Komisyona başvurma serbestliğini tanımayı teklif etti.

M. CACLAMANOS, bu teklife katıldı.

RIZA NUR BEY, bu konunun ertelenmesini teklif etti.

M. MONTAGNA, Müttefikleirn ön-tasarısındaki 8 nci maddenin kabul edildiğini ve bu maddeye Türk Temsilci Heyetince teklif edilen bir eklemenin ertelendiğini belirtti.

M. MONTAGNA, 9 ncu maddeyi okudu:

Madde 9.

"Bağıtlı Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu anlaşmanın 3 ncü Maddesi uyarınca nüfus [halkların] mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz malların tasfiyesi, imkân olduğu ölçüde, 8 nci madde uyarınca yapılacaktır. Yunanistan'da ya da Türkiye'de yayınlanmış kanunlarla çıkartılmış her çeşit yönetmeliklere göre, ya da başka herhangi bir yoldan, bu mallara ilişkin mülkiyet hakkının kullanılmasına herhangi bir kısıtlama getiren ya da bunların zoralınımı [müsaderesi] sonucu veren, her ne nitelikte olursa olsun, her türlü tedbirler geçersiz ve yok sayılacaktır.

"..... maddede öngörülen Karma Komisyonlar, bu hükümlerin uygulama yolları konusunda her iki ülkenin Hükümetleriyle anlaşmaya varacaklardır."

M. CACLAMANOS, tasfiye zorunlu olmak gerektiğine göre, "imkân olduğu ölçüde" sözlerinin metinden çıkartılmasını istedi.

RIZA NUR BEY, bu çıkartmayı kabul etti.

M. CACLAMANOS, 9 ncu maddenin birinci bendinin sonunun açıklıktan yoksun olduğunu belirtti ve bu noktada daha açık olan, Nansen tasarısına dönmek istediğini söyledi. Özellikle, maddenin pek genel olan ikinci cümlesinin değiştirilmesiyle, "ve hiç bir tedbire konu olmaksızın..." denilmesini istedi; böylece, kanunların etkisinin, yalnız, mübadele edilen kimseler bakımından kaldırıldığı belirtilmiş olacaktır.

M. DE LACROİX, mübadele olunan halklar bakımından maddenin kapsamını değiştirmeyen, yalnız, her iki Devletin öteki uyrukları için, kanunların zorunlu niteliğini koruyan bu değişikliği kabul ettiğini söyledi.

RIZA NUR BEY, bu değişikliği kabul ettiğini söyledi; öte yandan, bu maddenin öngördüğü üzere, kanunların ve yönetmeliklerin mübadele edilen halklar bakımından hangi tarihten başlıyarak etkisiz kalacaklarının belirtilmesini istedi. Bu tarihin, Balkan savaşlarının başlangıç tarihi, başka bir deyimle, 18 Ekim 1912 olmasını istedi.

M. CACLAMANOS, bu tarihin, 1912 de Balkan Savaşının ilân tarihi olmasını kabul etti.

RIZA NUR BEY, "zoralınımı" kelimesinden sonra, "ya da kamulaştırılması ve satışı" sözlerinin eklenmesini de istedi.

M. MONTAGNA, bu terimleri, "mülkiyet hakkının kullanılmasına herhangi bir kısıtlama getiren..." sözlerinin kapsamakta olduğunu söyledi.

M. CACLAMANOS, M. Montagna'nın görüşünü paylaşmadığını belirtti; kamulaştırma, bir zarar-giderim [tazminat] ödendikten sonra yapıldığına göre, mülkiyet hakkına bir kısıtlama sayılamaz.

M. RYAN, madde metninin çok açık olduğunu sanmaktadır; M. RYAN, bu metnin Türkçe kaleme alınmış olduğunu hatırlattı; yeni ekleme yapmanın ne bakımdan yararlı olacağını anlayamamaktadır.

M. DE LACROİX, Türk Temsilci Heyetinin ne gibi bir durumu gözönünde tuttuğunu sordu.

RIZA NUR BEY, Yunanistan'da yürürlükte olan birtakım tarımsal kamulaştırma kanunlarının, gerçek bir zoralım [müsadere] niteliğinde olduğunu belirtti.

M. MONTAGNA, bu kanunlar herkese uygulandıkları için, onları, azınlıklara karşı bir zoralım tedbiri saymanın güç olacağını söyledi.

General MAZARAKİS, tarım kanununun, her şeyden önce, nüfusunun tümü Hıristiyan olan Teselya'da* uygulanmış olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, tam tersine, kanunun uygulandığı bölgelerdeki çiftçilerden hemen hemen hepsinin Müslüman olduğunu ve Yunan Hükümetinin, bu kanunun uygulanmasıyla, özellikle, neredeyse yalnız etnik azınlıklara mensup uyruklarına zarar vermiş olduğunu belirtti. Kaldı ki, Yunan Hükümeti, şimdiden, bu kamulaştırma kanununun hükümlerini, anlaşmanın yapılmasından önce, Müslüman uyruklarına elde geldiği ölçüde yayabilmek için, birtakım tedbirler de almaktadır.

ŞÜKRÜ BEY, Türk Temsilci Heyetinin, Yunan Hükümetinin uygun göreceği

* Fransızca metinde "en Thessalie", 1924 Türkçe çevirisinde "Trakya'da". (S.L.M.)

herhangi bir kanunu koymak hakkını tartışmak iddiasında olmadığını söyledi. Türk Temsilci Heyeti, bu kanunun kaldırılmasını da istememektedir; ancak, Müslümanların mallarının değerlendirilmesinde, bu malların gerçek değerinin göz önünde tutulmadığını görerek, kamulaştırma sırasında saptanan yetersiz zarargiderimlerin [tazminatın] tamamlatılmasını istemektedir.

ŞÜKRÜ BEY, üstelik ülkelerinde bulunmayan Müslüman uyruklarının savaş sırasında zoralım uygulanmış gelirlerinin de, onlara geri verilmesini istedi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, Türkiye'deki Yunan uyruklarına karşı da aynı yükümü kabul edip etmeyeceğini sordu.

RIZA NUR BEY bu soruya olumlu karşılık verdi.

M. RYAN, "Mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kaldıran ya da kısıtlayan" formülünü kabul etmekle, bütün durumların öngörülmüş olabileceğini söyledi.

RIZA NUR BEY, bu formülü kabul etti, fakat, Yunan Temsilci Heyetinin yapmak ister göründüğü yorum göz önünde tutulunca, mülkiyetin kısıtlanmasına ilişkin bu ayrıntılı durumların, madde metninde, ilke konduktan sonra, tırnak içinde gösterilmesini istedi.

M. DE LACROİX, Türk Temsilci Heyetinin, yetersiz değerlendirmeyle yapılmış olan kamulaştırmaların yeniden değerlendirilmesini istemekte olup olmadığını sordu; kendisi bunu böyle anlamıştır.

RIZA NUR BEY, isteğinin gerçekten bu olduğunu ve Türkiye'nin bu konuda karşılıklı uygulamayı kabule hazır bulunduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinden, gelecek oturuma, bu noktaya ilişkin olarak, metin tasarıları getirmelerini istedi.

M. MONTAGNA, Alt-komisyondan, 9 ncu maddenin son paragrafını incelemesini rica etti.

RIZA NUR BEY, metinde, Karma Komisyonların yetkilerini sınırlandıran, "Hükümetlerle anlaşarak" kelimelerinin çıkartılmasını teklif etti.

M. CACLAMANOS, bu değişikliği kabul etti.

M. MONTAGNA, 10 ncu maddeyi okudu:

Madde 10.

"İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlıyarak bir aylık bir süre içinde, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birince seçilecek birer üye ile, 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisinin seçeceği bir başkandan oluşan ve İstanbul'da ve Atina'da toplanacak iki Karma Komisyon kurulacaktır."

RIZA NUR BEY, Komisyonlara, her iki taraftan da üçer üye katılmasını istedi; çünkü, çeşitli sorunların her kolu için, Komisyonlara uzmanlarını göndermek, hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın yararına olacaktır.

M. CACLAMANOS ise, merkezde olan bir tek Karma komisyon kurup, her iki ülkede buna bağlı alt-komisyonların bulundurulmasının daha iyi olacağını düşünmektedir.

M. MONTAGNA, birbiriyle çelişmeyen bu iki görüşü birleştirmeyi teklif etti ve Alt-komisyondan şöyle bir metni kabul edip etmeyeceğini sordu: "...Bağıtlı

Tarafların her birinden üçer üye ile Milletler Cemiyeti Meclisinin, 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından seçeceği bir başkandan oluşmak üzere bir Karma Komisyon kurulacaktır."

RIZA NUR BEY ve M. CACLAMANOS, bu değişikliği uygun bulduklarını söylediler.

ŞÜKRÜ BEY, Karma Komisyonun toplanma yerinin neresi olduğunu belirtmenin uygun olacağını söyledi.

M. MONTAGNA, bu Komisyonun, işlerine göre, yer değiştirmek durumunda kalacağını, bu yüzden de bir tek toplantı yerinin saptanmasının güç olacağını söyledi; toplanma yerini ancak Komsiyon, herkesin çıkarlarına en uygun düşecek biçimde saptayabilir. Bununla birlikte, M. MONTAGNA, bu Komisyonun Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacağını belirtmeğe de hazırdır.

RIZA NUR BEY ve M. CACLAMANOS, "Türkiye'de ya da Yunanistan'da" kelimelerinin eklenmesini uygun bulduklarını bildirdiler.

Oturuma saat 13.15 de son verildi.

(6) SAYILI TUTANAK

17 OCAK 1923, ÇARŞAMBA (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 16.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Müttefiklerin Öntasarısı. Görüşmelerin devamı.

Madde 8.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, son oturumda bir ek fıkra teklif etmesi üzerine, Alt-komisyonun ertelemiş olduğu 8 nci maddenin yeniden görüşülmesini teklif etti.

ŞÜKRÜ BEY, Türk Temsilci Heyetinin teklif ettiği fıkrayı okudu:

"Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bölgelerde yerleşmiş toplulukların [cemaatlerin] din ya da hayır kurumlarına ait mallar da tasfiye edilecektir."

M. MONTAGNA, böyle bir eklemenin, mübadele ilkesine aykırı düşeceğini belirtti; her iki taraf, nüfus [halkların] mübadelesini kararlaştırmıştır, yoksa malların mübadelesini değil.

M. MONTAGNA, M. Galli'nin uzlaştırıcı teklifini hatırlattı; bu teklif, söz konusu toplulukların, isterlerse, mallarını Karma Komisyonun aracılığıyla tasfiye edebileceklerini öngörmekteydi. Türk Temsilci Heyetinin teklifi, şüphesiz, bu azınlıkların, mallarını kötü şartlar altında tasfiye zorunda kalma olasılığını görme korkusundan esinlenmektedir. M. MONTAGNA, söz konusu topluluklara, Karma Komisyonun tasfiye yöntemlerinden yararlanma olanağı verilince, Türk Temsilci Heyetinin bu bakımdan herhangi bir kaygısının kalmayacağını sanmaktadır.

RIZA NUR BEY, Karma Komisyon işini tamamladıktan sonra, bu toplulukların ne olacaklarını düşünmekte olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, özel çıkarların korunmasını istemekle, kendilerine zorla bir karar kabul ettirmek istediğini belirtti. Onlara, bu konuda seçme serbestliği tanımak, hakgözetirliğe daha uygun düşecektir.

ŞÜKRÜ BEY, topluluklara ait olup da tasfiye edilmeyen ve başkasına geçirilmesi mümkün olmayan (*biens de main-morte*) malların, ileride sahipsiz mal sayılmasından korkmaktadır.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyeti kadar, Yunan Temsilci Heyetinin de böyle bir kaygı duymağa hakkı olduğunu ve Sözleşme metninin böyle bir tedbire başvurulmasına yol açacak biçimde yorumlanmasını kabul edemeyeceğini söyledi.

M. RYAN, 15 nci maddenin, bu bakımdan, Şükrü Bey ile M. Caclamanos'a tam güvence [garanti] verdiğini belirtti.

M. DE LACROİX, şu formülü teklif etti: ".....lik bir süre içinde malikleri isterlerse, aynı şartlar içinde tasfiye edilebilecektir."

RIZA NUR BEY, bu noktanın ertelenmesini istedi.

M. MONTAGNA, kamulaştırma konusu ertelenmiş bulunduğu için, bir önceki oturumda üzerinde anlaşmaya varılamamış olan 9 ncu maddenin yeniden görüşülmesine geçilmesini teklif etti.

Madde 9.

M. CACLAMANOS, Karma Komisyon, bir Müslümanın, mallarının, çıkarlarına zarar verecek biçimde eksik değerlendirildiği kanısına varırsa, Yunan Hükümetinin, Komisyonun kararını kabule hazır olacağını söyledi. Komisyonun, Müslüman uyruklarla öteki Yunan uyruklarına nasıl davranıldığını karşılaştırması gerekecektir.

ŞÜKRÜ BEY, Müslüman uyrukların haklarını kısıtlayan ve özellikle bunların mallarını satmalarını ya da kiraya vermelerini yasaklayan Yunan kanunlarını Komisyonun bilgisine sunmanın yararlı olacağını söyledi.

M. CACLAMANOS, bu kısıtlayıcı kanunların uygulama alanına giren malların tasfiye kapsamı içinde olacağını, Yunan Temsilci Heyetinin kuraldışı tuttuğu tek konunun, genel bir nitelikte olan ve yalnız Müslümanlara uygulanmakla yetinilmeyen, tarımsal kamulaştırma kanunları olduğunu bildirdi.

MÜNİR BEY, kamulaştırma konusunda, kanunun, Yunan Hükümetine, dilediği gibi davranma yetkisini tanımış olduğunu ve Yunan Hükümetinin, kanunu neredeyse yalnız Müslümanlara uyguladığını belirtti.

M. CACLAMANOS, bir Müslüman uyrukla bir Hıristiyan uyruk arasında fark gözetici bir işlem yapıldığı ne zaman ortaya konursa, Yunan Hükümetinin, her seferinde, ek zarar-giderimler ödemeye hazır olduğu cevabını verdi.

M. DE LACROİX, bu kanunun etki alanı içinde olanların büyük çoğunluğunu gerçekten Müslümanlar meydana getirmekte ise [M. Caclamanos'un bu] cevabının, uygulamada hiç bir değeri olmayacağını belirtti.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, Türk Hükümetinin bu konuda karşılıklı

işlem yapma vaadinde bulunduğunu, öte yandan da Yunan yasalarının ilkelerine aykırı davranmanın söz konusu olmadığını hatırlattı.

General MAZARAKİS, bu konuda karşılıklı işlemde bulunma [mütekabiliyet] ilkesinin uygulamada bir değeri olmayacağını, çünkü Türkiye'de kamulaştırma kanunları bulunmadığını söyledi.

RIZA NUR BEY, Türk Hükümetinin, isterse, hemen böyle bir kanun çıkartabileceğini belirtti.

M. MONTAGNA, Yunan kanunlarının okunmasından hiç de olumlu bir izlenim almamış olduğunu söyledi. Bu konuda Türk Temsilci Heyetinin isteğini yerine getirmesi için, M. Caclamanos'a bütün gücüyle ısrarda bulundu. Bu istek, Alt-komisyona, haklı bir temele dayalı görünmektedir.

M. DE LACROİX, şu formülü teklif etti: ".....kamulaştırma, zoralım [müsadere], zorunlu satış ya da başka biçimde, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı.... Bu maddede göz önünde tutulan mallara, Karma Komisyonca bu konuda alınmış tedbirler uygulanmamışcasına, değer biçilecektir."

RIZA NUR BEY, bu formülü kabul ettiğini söyedi.

M. CACLAMANOS, ileride cevap vereceğini bildirdi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin koydurmak istediği bir ek fıkrayı da okudu: "Malların hacizli bulunan gelirleri maliklerine ya da hak sahiplerine geri verilecektir."

M. CACLAMANOS, böyle bir hükmün uygulanmasının imkânsız olduğunu söyledi.

M. DE LACROİX, böyle bir hükmün adalete uygun olduğunu ve andlaşmaların çoğunluğunda böyle bir hükmün bulunduğunu belirtti. Haciz kütükleri (*registres de séquestres*) esas alınarak, bunların kolayca denetlenebileceğine işaret etti.

M. CACLAMANOS, Küçük Asya'da haciz kütükleri olmadığını hatırlattı.

ŞÜKRÜ BEY, başka bir denetim yolu bulunmazsa, tasfiye edilecek malların değerini Karma Komisyonun saptamasını teklif etti.

RIZA NUR BEY, haczedilmiş gelirleri ödemeyi, Yunan Hükümetinin, tarafsız Devletlere resmen söz vermiş olduğunu hatırlattı.

M. MONTAGNA, bu cümlenin sonuna şu kelimelerin eklenmesini teklif etti: "son beş yıllık hesaplara ya da değerlendirmelere göre..."

M. CACLAMANOS itirazından vazgeçmediği için, bu fıkranın eklenmesi sorunu ertelendi.

MÜNİR BEY, Yunanistan dışında oturmakta olup da, orada taşınmaz malların bulunan Müslümanların haklarıyla, Yunanistan'dan 1912 den önce göç etmiş kimselerin haklarının da saklı tutulmasını istedi.

M. CACLAMANOS, cevap olarak, mübadelenin yalnız Yunanistan'ı Balkan Savaşlarının başlangıç tarihinden sonra bırakıp gitmiş halkları kapsamına aldığını, hiç olmazsa bu sözleşmede, daha önce göç etmiş olanlarla uğraşmaya yer olmadığını söyledi.

ŞÜKRÜ BEY, bu nokta üzerinde, Türk Hükümetinin karşılıklı işlemde bulunma [mütekabiliyet] ilkesini kabule hazır olduğunu bildirdi.

Öte yandan, ŞÜKRÜ BEY, bu kimselerin mallarını etkileyen kanunların 1912 den sonra çıkartılmış olduğunu, oysa, korunan hakların, 1912 de, başka bir deyimle, Alt-komisyonca mübadelenin kapsamına sokulacak göçlerin bitiş tarihinde, bu mallara malik bulunan kimselerin hakları olduğunu belirtti.

M. MONTAGNA, andlaşmanın bu gibi kimselerin çıkarlarıyla uğraşmasında bir sakınca görmediğini, ancak nüfus [halkların] mübadelesi alt-komisyonunun bu konuda kesin olarak yetkisiz bulunduğunu söyledi. Böyle olunca, Rıza Nur Bey'den, değişiklik teklifini bir başka alt-komisyona sunmasını rica etti.

RIZA NUR BEY, bu noktaya yeniden dönme hakkını saklı tuttu.

Madde 11.

M. MONTAGNA, 11 nci maddeyi okudu:

"Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmak, ve 8 nci madde ile 9 ncu maddede öngörülen taşınmaz ve taşınır malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

"Karma komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır.

"Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği tedbirleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek olan bütün sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır.

"Karma Komisyonun kararları oyçokluğuyla alınacaktır.

"Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, her biri, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak, alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır."

RIZA NUR BEY ve M. CACLAMANOS, 11 nci maddeyi uygun bulduklarını söylediler.

Bununla birlikte, M. CACLAMANOS, bu maddenin son fıkrasının 10 ncu maddeye konulmasının daha iyi olacağını düşünmektedir. Alt-komisyonların kurulmasını öngören bu son paragraf, gerçekten, Karma Komisyonun kurulmasını ve kuruluş biçimini gösteren maddede asıl yerini bulacaktır.

RIZA NUR BEY, bu değişikliği kabul etti.

Türk Temsilci Heyeti, Komisyonun kararlarının kesin olmasını ve bu kararların, Türk ve Yunan kadastro belgelerine dayanılarak alınmasını teklif etti.

M. MONTAGNA, birinci nokta üzerinde, Rıza Nur bey'le tamamiyle aynı görüşte olduğunu söyledi ve 11 nci maddeye şu cümlenin eklenmesini teklif etti: "Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin bütün itirazlar Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır."

Bu fıkranın eklenmesi kabul edildi.

M. MONTAGNA, Şükrü Bey'in teklifinin ikinci noktasına gelince, bunun, Alt-komisyonun uğraşmaması gereken ayrıntılara ilişkin bulunduğunu söyledi.

M. DE LACROİX, bu konuda, 12 nci maddede, "Komisyon tam yetkili olacaktır" denildiğini belirtti. Böyle olunca, ne zaman istenirse, Hükümetlerin

kendisi için hazır bulundurmak zorunda oldukları kadastro kütüklerine bakabilecektir.

RIZA NUR BEY, M. De Lacroix'nın açıklamasıyla isteğinin karşılandığını, Şükrü Bey'in yapmış olduğu teklifte direnmediğini söyledi.

Oturuma saat 18.15 den 18.30 a kadar ara verildi.

Oturum yeniden açılınca, M. MONTAGNA, 9 ncu maddenin tümü ve özellikle hacizli bulunan gelirlere ilişkin ek madde üzerinde yeniden görüşmelere girişilmeden önce, Yunan Temsilci Heyetinin, bu maddenin, çekince [ihtirazî kayıt] öne sürdüğü noktasıyla ilgili cevabını beklemeği teklif etti.

RIZA NUR BEY, böyle davranmağı kabul etti.

Madde 12.

M. MONTAGNA 12 nci maddeyi okudu:

"Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe gereği gibi çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

"Tasfiye olunacak mallara değer biçilmesinde, bu malların altın para ile olan değeri temel alınacaktır. Tasfiyenin yapılacağı ülkenin Hükümeti, Karma Komisyonun göstereceği şartlar altında olmak ve hak sahiplerine verilmek üzere, bu Hükümetin mülkiyetinde kalacak tasfiye edilmiş malların tutarını Karma Komisyona teslim edecektir. Yunan Hükümetiyle Türk Hükümeti, bu malları, Karma Komisyonun denetimi altında, göçmenlere hakgözetir biçimde dağıtmağı yükümlenirler."

M. MONTAGNA, ilkin Türk Temsilci Heyetince öne sürülen isteği karşılamak üzere, birinci paragrafta, mümkün oldukça, kadastro kütüklerine başvurulmasının zorunlu bulunduğunu belirtmeği teklif etti.

Yarbay HEYWOOD, şu fıkranın konulması teklifinde bulundu: "...kadastro kütüklerini de içine almak üzere, elde bulundurulabilecek bütün tanıklıklar..."

RIZA NUR BEY, bu konuda M. De Lacroix'nın açıklamalarıyla tam olarak tatmin edilmiş bulunduğu için, teklif edilen metinde bir değişiklik yapılmasında direnmemektedir.

M. CACLAMANOS, birinci paragrafın ilk kesiminin sonuna, tasfiye olunan malların değerlendirilmesinin, bu mallar maliklerinin elinden alındığı sırada yapılmak gerektiğinin eklenmesini teklif etti.

RIZA NUR BEY ise, değerlendirmenin, şimdiki duruma göre yapılmasının daha doğru olacağını söyledi.

M. CACLAMANOS, değerlendirmenin nasıl yapılacağının Karma Komisyona bırakılmasını ve bu Komisyonun, değerlendirmeyi, olabildiği ölçüde, malların, sahipleri elinden alındığı ana göre yapılmasını teklif etti.

M. RYAN, birtakım taşınmaz malların, savaşın yıkımlarına uğramış olmaları yüzünden, daha az elverişli değerlendirilmesini adalete aykırı bulduğunu söyledi. Birtakım çiftlikler, içlerinden askerî birlikler geçtiği için zarar görmüşlerdir ve bunların 1912 de çok yüksek olan değerleri, şimdi çok düşmüştür. M. RYAN, Karma Komisyonun başkanı Milletler Cemiyetince atandığı için, Cemiyetin bu alandaki

tecrübesinden [Komisyonu] yararlandıracağını da sözlerine ekledi. Çok çeşitli somut durumlarda, değerlendirmeye neyin temel alınacağını, hakgözetirliğe uygun olarak bulma işini, Karma Komisyona bırakmak yerinde olacaktır.

RIZA NUR BEY, maddenin değiştirilmemesini teklif etti; ancak, kendisine pek açık görünmeyen ikinci paragraf üzerinde açıklamalarda bulunulmasını istedi.

M. CACLAMANOS, değerlendirme sorununun Komisyonun tam yetkisine bırakılması için, ikinci paragrafın olduğu gibi kalmasını uygun gördü.

M. DE LACROİX, ikinci paragrafın olduğu gibi Yunan-Bulgar Sözleşmesinden alınmış olduğunu söyledi.

M. CACLAMANOS, Dr Nansen'in tasarısını kabul etmenin daha iyi olacağını belirtti.

M. RYAN, 12 nci madde ile, Dr. Nansen'in tasarısında bu konuya ilişkin maddenin birbirinin eşi olduğuna işaret etti.

M. CACLAMANOS, görüşmeleri kolaylaştırmak bakımından, 12 nci maddeyi 13 ncü maddeden ayırmanın mümkün olmadığını söyledi.

RIZA NUR BEY, 12 nci maddede özellikle nâzik bir sorunun söz konusu olduğunu söyledi. Şimdi gözlerinin altında bulunan metnin öngördüğü gibi, Hükümet, tasfiye edilen malların değerini gösteren paraları Karma Komisyona teslim etme zorunda bırakılacak olursa, RIZA NUR BEY, bu yüzden hükümetlere yüklenecek bütçe yüküne katlanılmasının çok güç olacağını düşünmektedir. Kendisi, bu sorunu yeniden incelemek ve gelecek oturuma, bu maddeye ilişkin olarak, bir değişiklik tasarısı getirmek niyetindedir.

Oturuma saat 19.20 de son verildi.

(7) SAYILI TUTANAK

18 OCAK 1923, PERŞEMBE OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 15.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:
M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, Yarbay TEVFİK BEY, ŞÜKRÜ BEY, NUSRET BEY (*Türkiye*).
Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).
Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Müttefiklerin ön-tasarısı.
Madde 12.

M. MONTAGNA, geçen oturumda, 12 nci maddenin son paragrafının anlamı üzerinde, Türk Temsilci Heyetinin, açıklamalarda bulunulmasını istemiş olduğunu hatırlattı.

Yarbay HEYWOOD, 12 nci maddede öngörülen tasfiye işlemlerinin nasıl yapılacağı konusunda açıklamalarda bulundu.

M. CACLAMANOS, hak sahipleri, mirasçı bırakmadan ölmüş ya da ortadan kaybolmuş iseler, Komisyonun, bunların mallarını hayır işleri yararına kullanabileceğinin belirtilmesini teklif etti.

M. MONTAGNA, sahipsiz malların değerini zarar-giderimlere [tazminatlara] karşılık tutmanın daha iyi olacağını söyledi; çünkü, Hükümetlerin katlanmak zorunda kalacakları giderler, şüphesiz çok yüksek olacaktır.

ŞÜKRÜ BEY, Müttefikler ön-tasarısının 12 nci maddesinde öngörüldüğü biçimde yapılacak bir tasfiyenin büyük güçlüklerle karşılaşacağını söyledi. Kendisi, Komisyonun nasıl davranacağını açıkça belirtmek gerektiğini düşünmektedir. Oraya buraya dağılmış çiftliklerin, köylerin, kasabaların ve büyük kentlerin kategorilere ayrılması, bunlardan her biri için sırayla değerlendirmeler yapılması gerekecektir. Köylüler, göç ettikleri ülkeye varınca, ellerinde para olduğu için,

şüphesiz kentlerde oturmak isteyecekler ve Alt-komisyon gerekli tedbirleri almayacak olursa, hiç kimsenin istemeyeceği toprak, değerini yitirecektir.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin belirttiği noktalara katılmak istediğini söyledi; bu yıkıma karşı Türk Temsilci Heyetinin neler düşündüğünü öğrenmekten, M. CACLAMANOS, mutluluk duyacaktır.

ŞÜKRÜ BEY, işlemlerin kategorilere ayrılmasının, önce köy halkıyla, köylere bağlı çiftliklerde oturanların mübadelesinden başlıyarak, sıra ile, küçük kasabalardaki taşınmaz malların, sonra büyük kentlerdeki küçük emlâkin ve en sonra da, her zaman daha kolaylıkla korunacak ve çıkarlarını sonuna kadar, ötekilerden çok daha kolayca savunabilecek durumda bulunan, büyük toprakların mübadele edilmesini teklifinde bulundu.

Bu işlemler yapıldıkça, zarar-giderimde de bulunulmalıdır.

Böylece, ekonomik karışıklığa yol açılmamış olacak ve her ülke, bir göç politikası izleyebilecektir. Zarar-giderimde bulunma aynî (mal) olarak yapılacak ve her iki Devletin bütçesinde mübadele işlemleri için çok ağır ödenekler öngörülmesi gerekmeyecektir.

ŞÜKRÜ BEY, açıkladığı noktalarda belirleyen bir madde tasarısı da okudu. Bu tasarı şöyle kaleme alınmıştı:

"Karma Komisyonun, değerlendirmede izleyeceği sıra şöyle olacaktır:

(1) Köyler ve küçük çiftlikler;

(2) Küçük kasabalar;

(3) Büyük kentlerdeki küçük emlâk;

(4) 10.000 dönümü aşan çiftlikler;

(5) Büyük kentlerdeki büyük emlâk.

"Her iki ülkedeki malların değeri Karma Komisyonca saptandıktan sonra, her iki Hükümet, mübadele edilen malların değeri denk düştüğü sürece, bunları, göçmenlere Komisyonlarca verilmiş belgelere göre dağıtmak için, Komisyonun aracılığı ile kullanabileceklerdir.

"Söz konusu iki ülkeden birinde bulunan ve bir önceki paragraf uyarınca zarar-giderim işlemi yapıldıktan sonra öteki ülkede karşılıksız kalan malların değer tutarı, Komisyonun aracılığıyla, hak sahiplerine dağıtılmak üzere, öteki Hükümete ödenecektir."

ŞÜKRÜ BEY, değiş-tokuş [takas] işlemi bir kez yapıldıktan sonra, iki Hükümetten birinin borçlu kalacağı tutar için, Hükümetlerin, Karma Komisyona verecekleri güvenceleri [garantileri] ve sağlancaları [rehinleri] öngörmek gerekeceğini de söyledi.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin öne sürmüş olduğu görüşlerden çoğunu haklı bulduğunu belirtti; bununla birlikte, ayrıntılara ilişkin birtakım görüşler öne sürmek hakkını saklı tuttuğunu ve Türk tasarısının açıkladığı kategorileri saptama işini Karma Komisyona bırakmanın daha uygun olacağını söyledi.

M. MONTAGNA, bu konuda, Alt-komisyona tavsiyelerde bulunmanın mümkün olabileceği kanısındadır.

M. CACLAMANOS, bu usulü uygun bulduğunu söyledi; her iki Hükümet

temsilcilerinin de Karma Komisyona tavsiyelerde bulunabilecekleri kanısındadır; bu tavsiyelere uyup uymamakta Karma Komisyon serbest olacaktır.

Yarbay HEYWOOD, mübadeleye konu olacak mallar [emlâk] kategorilerinin bölgelere göre değişebileceğini, M. Caclamanos'un teklif ettiği gibi, bunları saptama işini Karma Komisyona bırakmanın daha iyi olacağını söyledi.

RIZA NUR BEY, bu görüşü kabul etmekle birlikte, bunun, ilke olarak, sözleşmede belirtilmesinin yerinde olacağını öne sürdü.

M. MONTAGNA, Karma Komisyona tavsiyelerde bulunmanın yalnız yararlar sağlayacağını düşünmektedir; bununla birlikte, bu tavsiyelerin herhangi bir temsilci heyetince yalnız kendi adına değil, fakat Alt-komisyonca, bütün Alt-komisyon adına yapılması daha iyi olacaktır.

M. RYAN, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü görüşleri ilginç bulmakla birlikte, bu görüşlerin 13 ncü maddeye ilişkin olduğunu düşünmektedir. 12 nci madde, belki de daha açıkça tanımlanması gereken, bir ilke koymaktadır. 13 ncü madde ise, bu ilkenin uygulanma yol ve yöntemlerini gösterecektir.

M. DE LACROİX, bu durumda, işlemlerin dayandığı ilkenin mübadele değil, değiş-tokuş [takas] olduğunu belirtmenin yerinde olacağını, söyledi.

Yarbay HEYWOOD, duruma göre, emlâkin köylerde mi, yoksa kentlerde mi olduğunu gösterir ayrı ayrı bonolar kullanılmasının yararlı olacağı kanısındadır; yalnız, değiş-tokuştan sonra arta kalan hesabın para olarak ödenmesi gerekecektir.

M. RYAN, söz konusu ilkeyi şu biçimde tanımlamayı teklif etti:

> "Tasfiye işleminin yapılacağı ülkenin Hükümeti, Karma Komisyona, taşınmaz malın göç eden sahipleri hesabına ve tasfiye edilen malın değeri karşılığını vermek için kabul edilen sistem uyarınca olmak üzere, tasfiye edilen malların tutarını teslim edecektir. Bu işlemin sonucu olarak, tasfiye olunan mallar bu Hükümetin mülkiyetine geçecek ve bu Hükümet de, bu malların, Karma Komisyonla anlaşarak, öteki ülkeden gelen göçmenler arasında hakgözetirlik uyarınca dağıtılmasını denetleyecektir."

M. CACLAMANOS, bu metni kabul etmekle birlikte, metne "Karma Komisyonla görüş birliği içinde" kelimelerini koymanın da biraz aşırı gitmek olacağını düşünmektedir; çünkü, söz konusu olan, ilgili Devletin Hükümetinin tek başına yetkili olması gereken, iç işleridir. Karma Komisyona danışılması gerekeceğini belirtmek yetebilecektir.

M. RYAN, M. Caclamanos'un bu görüşüne katıldığını söyledi.

RIZA NUR BEY, mübadele işlemlerinin sonuna kadar, bütün yetkiyi Karma Komisyona bırakmağa hazır olduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, "Karma Komisyona danışarak" kelimelerinin eklenmesini teklif etti; böylece, M. Caclamanos'un isteği yerine getirilmiş oldu.

Alt-komisyon, bu değişiklikle, 12 nci maddeyi uygun buldu.

Madde 13.

M. MONTAGNA, 13 ncü maddeyi okudu:

> "12 nci maddede öngörülen ödemelerin yapılış yol ve yöntemleri ilgili Hükümetler ve Karma Komisyonca, görüş birliği içinde saptanacaktır."

M. DE LACROİX, bu metnin yetersiz olduğu kanısındadır; çünkü metinde, karşılık olarak alınacak malların hem değer hem de nitelik bakımından, bırakılan malların dengi olacağı belirtilmemiştir.

M. CACLAMANOS, Dr Nansen'in tasarısındaki metnin daha iyi olduğunu düşünmektedir.

M. DE LACROİX ve Yarbay HEYWOOD, Nansen tasarısının da, uygulama bakımından, aksaklıkları olduğunu söylediler.

ŞÜKRÜ BEY, karşılık olarak verilecek malın teslimi yalnız ilgili Devlete düşen bir sorun olduğuna göre, bu konuda Komisyonun yabancı üyelerinin oy sahibi olmalarının mantığa aykırı olacağını söyledi.

Yarbay HEYWOOD, Alt-komisyonun kurulmasıyla, Karma Komisyonun bu sakıncayı ortadan kaldırabileceğini söyledi.

RIZA NUR BEY, 13 ncü madde metnini uygun buldu.

M. CACLAMANOS da bu metni uygun bulmakla birlikte, güvenceler [garantiler] öngörülmesini istedi. Güvence olarak da, Karma Komisyonca tasfiye edilen taşınmaz malları teklif etti.

M. DE LACROİX, böyle bir güvence yaratma, göçmenin taşınmaz mallarına sağlanca [rehin] koyma anlamına geleceğinden, buna itiraz etti.

Yarbay HEYWOOD, gerekli güvenceleri seçmek işini Karma Komisyona bırakmanın mümkün olup olmayacağını sordu.

M. DE LACROIX, Karma Komisyonun, böyle davranarak Devletlerin egemenlik haklarını çiğneyemeyeceğini söyledi.

M. MONTAGNA, gerekli güvence [garanti] tedbirlerini saptama işini maliye uzmanlarına bırakmağı teklif etti.

RIZA NUR BEY, bu teklifi kabul etti.

M. CACLAMANOS, şöyle bir ekleme teklif etti:

"Ödemelerin nasıl yapılacağı Karma Komisyonca saptanacaktır."

M. MONTAGNA, böyle bir cümle eklemekle, 13 ncü maddenin baş tarafının tekrarlanmış olacağını belirtti; bu maddeye göre, ödemenin nasıl yapılacağı, ilgili Hükümetler ve Karma Komisyonca, aralarında anlaşarak saptanacaktır.

Karma Komisyonun bir güvence [garanti] fonu kurmak bakımından yetkisi konusunda bir tartışma açıldı. Türk Temsilci Heyeti, bu güvencelerin [garantilerin] ne nitelikte olduğunu saptamaya, yalnız, Lausanne Konferansının yetkili olduğu kanısındadır.

M. RYAN, her temsilci heyetinin, üyelerinden birini maliye uzmanları ile toplanmak üzere atamalarını ve onlara, güvencelerin saptanması için gerekli açıklamaları yapmalarını teklif etti.

RIZA NUR BEY bu teklifi kabul etti.

Madde 14.

M. MONTAGNA, 14 ncü maddeyi okudu:

"Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı şartlarla, bu Komisyon öndelik [avans] olarak ödemede bulunacaktır. Karma Komisyon, böylece ayrılacak paraların elverdiği ölçüde,

tasfiye olunan ya da tasfiye edilecek olan malların değerine karşılık olarak, göçmenlere öndelikler [avanslar] verecektir."

RIZA NUR BEY, bu maddenin ikinci cümlesini gereksiz bulduğunu söyledi. Birinci cümle yeterince açıktır; RIZA NUR BEY, ikinci cümlenin olduğu gibi metinden çıkartılmasını teklif etti.

Alt-komisyon bu ikinci cümlenin metinden çıkartılmasını uygun buldu.

Madde 15.

M. MONTAGNA, 15 nci maddeyi okudu:

"Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimselere yapılacak bildirilerle, bu kimselerin varış ülkelerine taşınmak üzere yönelecekleri limanlara ilişkin bütün sorunlar üzerinde, 10 ncu maddede öngörülen Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır.

"Bağıtlı Taraflar, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açmak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere, doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler; ikinci madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek haklarıyla, Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmamasını da yükümlenirler. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyeceklerin gidişine engel olma vesilesi olarak öne sürülemeyecektir."

Alt-komisyon, 15 nci maddenin birinci paragrafını uygun buldu.

İkinci paragrafa gelince, M. CACLAMANOS, "hiç bir baskıda bulunmamayı yükümlenirler" kelimelerinden sonra, "Bağıtlı Yüksek Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü bir vergiye [resme] bağlamamayı da yükümlenirler" cümlesinin eklenmesini teklif etti.

M. CACLAMANOS, gerçekten, birtakım olağanüstü vergi ve resimlerle, gemilere bindirilmeğe hazır olan göçmenlerin soyulmasının ve böylece, ülkeyi daha önce bırakmış gitmiş olanların zarara uğratılmasının mümkün olabileceğini söyledi. Bu kimselere, yalnız, olağan vergi ve resimler uygulanmalıdır.

RIZA NUR BEY, Yunan Temsilci Heyetince öne sürülen eklemeyi kabul ettiğini söyledi. Üstelik, mübadele uygulanacak halklara Sözleşmenin sağladığı korumanın uygulanacağı tarihin, tek başına alınan her kişinin ayrılış tarihi olarak kabul edilmesini istedi. RIZA NUR BEY, göçmenlerin, ayrılış tarihlerine kadar, mülkiyet haklarından şüphesiz yararlanabileceklerini ve bırakıp gitmek zorunda kaldıkları ülkedeki mallarını satabileceklerini de sözlerine ekledi.

M. CACLAMANOS, Türk kanunlarının, Osmanlı uyruğu Rumların mülkiyet hakkını kısıtlamış bulunduğunu söyledi; bu kanunların kaldırılmasını ve Türkiye'de yayınlanmış her türlü kanun, yönetmelik ve resmî belgeler uyarınca ya da herhangi bir yoldan mülkiyet hakkını herhangi bir biçimde kısıtlayan, ne nitelikte olursa olsun, her türlü tedbirlerin yok ve geçersiz sayılmasını istedi.

ŞÜKRÜ BEY, Türkiye'de kural-dışlık güden [olağanüstü] kanunların bulunmadığını bildirdi.

M. MONTAGNA, 17 nci maddenin, Yunan Hükümetine, bu konuda gerekli güvenceyi [garantiyi] herhalde vermekte olduğunu söyledi.

Madde 16.

M. MONTAGNA, 16 ncı maddeyi okudu:

"Karma Komisyonun çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlar içinde, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır."

RIZA NUR BEY, her Devletin katkısının eşit paylar olarak saptanmasını teklif etti.

M. CACLAMANOS, Müttefikler ön-tasarısındaki formülü hakgözetirliğe daha uygun bulduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, öne sürdüğü değişiklik teklifinde ısrar etmedi.

Madde 17.

M. MONTAGNA, 17 nci maddeyi okudu:

"Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler."

Alt-komisyon, 17 nci maddeyi uygun buldu.

Onaylama.

M. MONTAGNA, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerine, sözleşmenin onaylama gerektirmesini mi, yoksa, Hükümetler arasında basit bir anlaşma biçiminde yapılmış olmasını mı istediklerini sordu.

M. CACLAMANOS, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşmenin, Barış Andlaşmasının bütünleyici bir parçası olduğunu Andlaşmada açıkça belirten bir maddenin bulunmasının, Yunan Temsilci Heyetince istenmekte olduğunu söyledi. Çağıran Devletler temsilcilerinin bu Alt-komisyonda bulunuşu ve onların Komisyondaki görüşmelere etkin katılışları, bu Devletlerin söz konusu anlaşmayla ilgisiz olmadıklarını ispatlamaktadır.

M. DE LACROİX, anlaşmaya yalnız Türk ve Yunan Hükümetlerinin imzacı olmalarının zorunlu bulunduğunu düşünmektedir. Anlaşmaya, belki de, "Türk Hükümetiyle Yunan Hükümeti.... konusunda anlaşmaya varmışlardır" yollu bir maddenin konulması mümkündür; fakat, M. DE LACROİX, Yunan Hükümetinin öne sürdüğü isteğe katılmama hakkını, şimdilik, saklı tutmaktadır.

RIZA NUR BEY, bu konuda, Alt-komisyonun görüşünü kabule hazır olduğunu bildirdi.

Hem RIZA NUR BEY, hem de M. CACLAMANOS, anlaşmanın, karşılıklı olarak, onaylanmasından yana olduklarını açıkladılar.

Oturuma saat 18.30 da ara verildi.

Oturum yeniden açılınca, M. MONTAGNA, üzerinde henüz anlaşmaya varılmamış 8 nci ve 9 ncu maddelerin ele alınmasını teklif etti.

Madde 8.

M. DE LACROİX, 8 nci maddeye ilişkin olarak, aşağıdaki uzlaştırıcı teklifte bulundu:

"Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak toplulukların [cemaatlerin] din ya da hayır işleri kurumlarına ait olan mallar da, sahipleri .....lik bir süre içinde isterlerse, aynı şartlarla, tasfiye edilebilecektir."

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetinin, bu toplulukların [cemaatlerin] mallarından yararlanamayacakları kesin kanısında olduğu için, bu malların tasfiyesinin zorunlu tutulmasının daha iyi olacağını düşünmekte olduğunu hatırlattı.

M. MONTAGNA, büyük bir yorum esnekliği de gösteren M. De Lacroix'nın formülünü uygun bulduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, bu uzlaştırma teklifi üzerinde çekinceleri [ihtirazî kayıtları] olduğunu bildirdi.

Madde 9.

M. MONTAGNA, 9 ncu madde üzerinde görüşmeleri açtı.

MÜNİR BEY ile Yarbay HEYWOOD arasında bir tartışma oldu; MÜNİR BEY, bu maddenin metni ne kadar açık ve kesin olursa o kadar iyi olacağını, Yarbay HEYWOOD ise, ilkeyi, oldukça üstü kapalı bir formülle belirtmenin yerinde olacağını belirtti.

Yarbay HEYWOOD şu formülü teklif etti:

"Bu maddede sözü geçen mallara ilişkin olarak, bu nitelikte bir tedbir uygulanırsa, bu mallara, 10 ncu maddede öngörülen Komisyonca, tedbirler uygulanmamışcasına değer biçilecektir."

MÜNİR BEY, Yarbay HEYWOOD'un teklif ettiği formül, Türk Temsilci Heyetince teklif edilen formül anlamına gelmekte ise, bu formülü kabul ettiğini söyledi.

Yarbay HEYWOOD, kendi formülünün şu anlama geldiğini belirtti: Taşınmaz iki mal kamulaştırıldıkları sırada, komşu ve eş değerde ise ve yalnız bunlardan biri kamulaştırılmış, öteki kamulaştırılmamışsa, her iki mala da, kamulaştırmaya rağmen, kesin olarak aynı değer biçilecektir.

RIZA NUR BEY, bu açıklamayla tatmin olduğunu ve öne sürülen formülü kabul ettiğini söyledi.

M. CACLAMANOS, kamulaştırma sorununun ertelenmesini istedi ve şu formülü teklif etti:

"Genel bir kanun uyarınca, kamu yararı bakımından kamulaştırma yapılması durumunda, kamulaştırılan malın değerinin saptanmasında ya da kanunun uygulanmasında, bir etnik azınlık üyesi olan malikin zararına yol açabilecek biçimde fark gözeticilik güdülüp güdülmediğini Karma Komisyon inceleyebilecektir. Böyle bir fark gözeticilik güdülmüş olduğu görülürse, Karma Komisyon, fark gözetilmemiş olsaydı ne tutarda olacaksa, zarargiderimin tutarını o ölçüde saptayabilecektir."

RIZA NUR BEY, bu formülü kabul edemeyeceğini, üzülerek belirtti. Alt-

komisyonun, Yunan yasaları ve bunların nasıl uygulandığı konusunda bilgi edinmiş bulunduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, kamulaştırma konusunda daha uzlaşıcı davranması için, ısrarda bulundu. Bu sorun, şimdiki durumda, Makedonya'da ancak pek az sayıda kimseleri ilgilendirmektedir; Müslümanların malları yeniden değerlendirilirse, bundan Yunan Hükümetinin göreceği zarar da pek önemli olmayacaktır.

M. CACLAMANOS, burada, her şeyden önce, bir ilke sorununun söz konusu olduğunu söyledi.

M. DE LACROİX, Yunan Temsilci Heyetinin, geçenlerde, İstanbul Rumlarına ilişkin olarak, genel nitelikte kanunların onlara uygulanmamasını istemiş olduğunu hatırlattı; oysa, orada da bir ilke sorunu söz konusuydu.

M. CACLAMANOS, ülkesinde yasama gücünün yetkilerinin çiğnenmesine razı olamayacağını söyledi.

M. GALLİ, kamulaştırılmış mallar gerçekten hak ettikleri değerlerine göre hesaplanmışsa, M. Caclamanos'un kaygılarının nedenini anlayamadığını söyledi.

M. CACLAMANOS, öne sürülmüş olan teklifi kabul edemeyeceğini bildirdi; çünkü, bir Devletin, yurttaşları arasında eşitsizlikler yaratılmasını kabul etmesi mümkün değildir.

M. DE LACROİX, burada yurttaşların söz konusu olmadığını, çünkü göçmenlerin ülkede kalmayacaklarını belirtti.

RIZA NUR BEY, Yunan kamulaştırma kanunu üzerinde biraz bilgi verdi. Bu kanun, bütün tarımsal emlâkin, Hükümetin kararıyla, kamulaştırılmasının *mümkün olabileceğini* açıkça belirtmektedir. Kamulaştırma karşılığı olarak ödenecek para da hiç denecek kadardır; kaldı ki, kamulaştırma işleminden sonra, değer tutarının ancak dörtte biri ödenmektedir.

M. CALCAMANOS, bu kanunun bütün Yunan uyruklarına uygulanmasının kamu düzeniyle ilgili bir konu olduğunu belirterek, itirazda bulundu. Bu kanun, kural-dışı [olağanüstü] bir kanun olmadığı gibi, yalnız Müslümanlara karşı da uygulanmakta değildir.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'un öne sürdüğü teklifin hiç de etkili olmayacağını söyledi. Öyle görünüyor ki, bu konunun siyasal yönü bütün öteki yönlerine üstün gelmektedir. Nüfus [halkların] mübadelesi sorununda ise, genel siyasal çıkar, bu sözleşmenin imzalanmasıyla barışın gerçekleştirilmesine öncelik verdirmekte, ve hukuksal ya da ekonomik önyargıların bir yana bırakılmasını zorunlu kılmaktadır.

M. DE LACROİX, zaten, Yunan kanununu değiştirmenin de söz konusu olmadığını belirtti. Bütün sorun, hakgözetirliğe pek de uygun düşmeksizin malları kamulaştırılmış olan Müslüman emlâk sahiplerine zarar-giderim [tazminat] olarak ödenmek üzere, Yunan Hükümetinin, Karma Komisyona bir para teslim etmesinden başka bir şey değildir.

M. CACLAMANOS, kanunun uygulanmasında eşitsizlik olmayacağı kanısındadır.

M. MONTAGNA, bu noktayı gelecek oturumda yeniden görüşmeyi teklif etti.

Oturuma saat 19.30 da son verildi.

(8) SAYILI TUTANAK

19 OCAK 1923, CUMA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); MM. CACLAMANOS, DENDRAMİS, THEOTOKAS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GUARİGLİA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. LAGARDE (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin sözleşmenin birtakım noktaları üzerinde anlaşmanın askıda kalmış olduğunu hatırlattı. Kendisi, bunlar üzerinde tartışma açtırmak niyetinde değildir; fakat, yalnız, Türk Temsilci Heyetinin görüşüyle Yunan Temsilci Heyetinin görüşünün açıkça belirlenmesini istemektedir.

Madde 9.

Kamulaştırmaya ilişkin tedbirler.

Büyük bir parçası uygun bulunmuş olan 9 ncu maddeye gelince, bu maddenin, Yunan Temsilci Heyetince, çekince [ihtirazî kayıt] öne sürülmüş olan, kamulaştırmayla ilgili paragrafı kalmıştır.

M. CACLAMANOS, bu konuda görüşünü değiştiremeyeceğini, üzülerek bildirdi. Yunan Hükümeti, Müslümanların emlâkine ilişkin olarak aldığı kural-dışı [olağanüstü] tedbirleri kaldırmağa tamamiyle hazırdır; fakat, genel nitelikte bir tarımsal politikanın bir unsuru olan ve özellikle Müslümanlara karşı yöneltilmemiş de bulunan, kamulaştırmaya ilişkin yasaların değiştirileceği yolunda bir yüküm altına giremez. Yunanistan, üç yıl önce, Teselya'da bir tarımsal ayaklanma tehdidiyle karşılaşmıştır. O zaman Hükümetçe, Yunan Parlâmentosuna genel bir kanun sunulmuştu; fakat bu kanun, henüz Parlâmentoca onaylanmadan, iktidar, büyük toprak sahiplerinden ve kapitalizmden yana bir Hükümete geçmiştir. Bununla

birlikte, bu Hükümet, tehdit edici bir sosyal akım karşısında kalınca, daha önceki Hükümetçe Parlâmentoya sunulmuş kanunu, birtakım küçük değişikliklerle, savunmak zorunda kalmıştır. Bu tedbirler, yalnız Müslümanları değil, çok sayıda Yunanlıyı da zarara uğratmıştır. Ülkesinde kamu düzenini sürdürmekle sorumlu bulunan Yunan Hükümeti, bu tarımsal politikada bir gedik açılmasını kabul edemez. Bu tutum şu bakımdan da haklı gösterilebilir: Kanunu kabul eden Meclisde, partilerin bölünüşü yüzünden, kanunun geleceğini elinde tutan, kırktan çok Müslüman milletvekili de vardı. Bir kaç büyük toprak sahibini tatmin etmek için, Yunanistan'ın Müslüman halkının temsilcilerince de kabul edilmiş bulunan bir tarımsal politikayı yıkmak son derece tehlikeli olacaktır.

M. MONTAGNA, yürürlükteki yasalarda bir gedik açmanın söz konusu olmadığını, yalnız, birtakım emlâke yeniden değer biçilmesi ve birtakım Müslüman emlâk sahiplerine verilecek zarar-giderimin [tazminatın] takas hesabına geçirilmesi istendiğini belirtti.

Bununla birlikte, Yunan yasalarında, olağanüstü bir nitelikte olan ve Yunan Temsilci Heyetinin belirttiği görüşler uyarınca, kaldırılmaları gereken tedbirlerin de açıkça gösterilmesi önemlidir. Öyle anlaşılıyor ki, savaştan önceki yasalarda, Müslümanlara karşı alınmış birtakım olağanüstü tedbirler bulunmaktadır. Örneğin, 10 Mayıs 1914 tarihli kanunun 9 ncu maddesi, bu türlü hükümler taşımaktadır. Yunan Hükümetinin, kamulaştırmaya ilişkin olarak aldığı bütün olağanüstü tedbirleri kaldırmağı yükümlenmesi gerekmektedir.

M. CACLAMANOS, 10 Mayıs 1914 kanununun yalnız Türk emlâkine yöneltilmiş olduğunu kabul etti. Bu kanun, kaldırılacak kanunlar arasına alınacak ve bu kanunun gözönünde tuttuğu mallar genel tasfiyenin kapsamına sokulacaktır.

Gelirlerin hesaplanması.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'un söylediklerinin tutanağa geçirileceğini bildirdi.

Öte yandan, 9 ncu maddede, gelirlerin geri verilmesi konusunda, ikinci bir noktanın da askıda kalmış olduğunu hatırlattı.

M. CACLAMANOS, taraflarca alınmış bulunan gelirlerin hiçbir geri vermeye yol açmamasını daha iyi bulmakta olduğunu söyledi; çünkü, uygulamada, bu gelirlerin hesaplanması son derece güç olacaktır. Fakat, Yunan Temsilci Heyetinin durumdan yararlanmak istediği yollu bir izlenimi ortadan kaldırmak üzere, M. CACLAMANOS, gelirlerin geri verilmesi ilkesini kabul etmeğe hazırdır. Bununla birlikte, bir yandan Yunanistan'da bu haciz tedbirleri düzenli olarak uygulanmış ve bunlar, hukuksal biçimleri bir güvence [garanti] olan, belgelere bağlanmış bulunduğu halde, öte yandan Türkiye'de, çoğu durumlarda, buna benzer tedbir alınmamış olduğuna göre, M. CACLAMANOS, her iki tarafın şanslarını eşit kılmak üzere, gelirlerin gerçek tutarlarının ispatlanmasını sağlıyacak kanıtların gösterilmediği her durumda aynı olacak bir yüzde oranının saptanmasını önemli görmektedir. Bu yüzden, M. CACLAMANOS, şöyle bir hükmün kabulünü teklif etmektedir:

"Mal [emlâk] sahiplerine, yoksun bırakıldıkları malların alınmış gelirleri

geri verilecektir; iki Hükümetten her biri hiçbir gelir toplamamış ise, Karma Komisyonun, söz konusu malsahiplerine, mallarının geliri olarak, bu mallardan yoksun bırakıldıkları tarihten başlatılmak üzere saptanacak değerlerinin % 7 si tutarında yıllık bir gelir tanıması gerekecektir. Bu gelir, belirtilen bu tarihten başlıyarak, malsahiplerinin alacak hesabına yazılacaktır."

MÜNİR BEY, bu formülün, her iki tarafın da çıkarlarını adalete uygun biçimde gözetmediği kanısındadır. Bir yandan, Türk Hükümeti, Türkiye'de Rumların bırakıp gittikleri bütün toprakları işletememiştir; buna karşı, Yunan Hükümeti, düzenli bir biçimde hacizler koymuş ve gelirleri toplamıştır. Bunun sonucu olarak, bir çok durumda, % 7 bir gelir, gerçekte ele geçen gelirin bir hayli üstünde kalmaktadır. Bu yüzden, daha düşük bir oran kabul etmek uygun olacaktır.

M. CACLAMANOS, Türkiye'de bırakılmış olan emlâk için tanınacak gelir oranının, Yunanistan'da haciz edilerek yönetilen mallar için uygulanan orana eşit olarak hesaplanmasını kabul ettiğini söyledi.

MÜNİR BEY, bu sorunun, maliye ve iktisat uzmanlarına danışılmadan çözümlenemeyecek kadar, karmaşık olduğunu belirtti.

ŞÜKRÜ BEY, konunun iyice incelenmesi gerektiğini söyledi; halkların çıkarı, bu sorunun yüzeyde kalacak bir incelemeyle çözümlenmemesini zorunlu kılmaktadır. Birtakım emlâkin, özellikle tarımsal emlâkin geliri % 20 yi aşmış bulunmaktadır. Buna karşılık, başka emlâkin geliri % 7 den düşüktür. Kentlerdeki yapılar bu durumdadır; bunlar, % 4 ü bulmayan bir gelir getirmişlerdir.

Türk Temsilci Heyeti, bu sorunu dikkatle inceleyecek ve mümkün olduğu kadar gecikmeden bu konudaki görüşünü bildirecektir.

Vakıf malları.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin, Vakıflara ilişkin olmak üzere, 9 ncu maddeye eklenmesini istediği hüküm son derece teknik bir nitelikte olduğu için, bu konuyu tartışmaya Alt-komisyonun yetkili olmadığını belirtti. Ayrıntılarının saptanmasını Karma Komisyona bırakarak, genel bir ilkenin tanımlanması yeterlidir. Vakıflar sorunu son derece nâzik bir sorundur; bu konuda uzmanlar bile, çok uzun süredir bir görüş birliğine varamamaktadırlar.

MÜNİR BEY, Türk teklifinin kapsadığı hükümlerin, Berlin Andlaşmasından bu yana, Türk ülkesinden toprak ayrılmalarını hükme bağlayan bütün andlaşmalarda bulunduğunu belirtti. Nitekim, Balkan Savaşları sonunda, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'la imzalanmış andlaşmalarda, benzer hükümler vardır. Gerçekten, Yunanistan'da Türklere ait bütün malların tasfiye edilmesi öngörüldüğüne göre, din kurumlarının çıkarlarını da göz önünde tutmak gerekir.

Türk Temsilci Heyetince sunulan metinle, daha önceki andlaşmalarda bulunan hükümler – örneğin, Balkan Savaşlarından sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılmış Andlaşmanın 12 nci maddesi – arasındaki farkların nedeni şudur: Bu andlaşmalar, dinsel toplulukların, bırakılmış topraklar dışına çıkartılmalarını öngörmemekteydiler. Bu topluluklar, bu ülkeleri bırakıp gideceklerine göre, Vakıflara ait bütün malların, hakların ve çıkarların önceden tasfiye edilmesi gereklidir. Bu arada, Türk Temsilci Heyeti, bu hükümlerin karşılıklı olarak

yürürlüğe konmasını kabul etmektedir; Türkiye'de de, Hıristiyan kurumların kiliseler ve hastaneler gibi, gelir getiren emlâki bulunmaktadır; bunların tasfiyesinde, Türk Hükümeti, Vakıflar konusunda uyulmasını istediği hükümlere uymağı yükümlenmektedir. Türk Temsilci Heyeti, bu noktayı Sözleşmede açıkça belirtmenin yerinde olacağını ve Alt-komisyonun, bu sorunu çözümlemek bakımından tam yetkili olduğunu düşünmektedir.

M. MONTAGNA, Sözleşmenin genel niteliği göz önünde tutulunca, Türk Temsilci Heyetinin Sözleşmeye konulmasını istediği hükümlerin aşırı derecede kesin olduğu izlenimini edindiğini söyledi. Öyle görünüyor ki, genel ilke belirtildikten sonra, dinsel topluluklara ilişkin olarak, Karma Komisyonun, yürürlükteki andlaşmaların bu konudaki hükümleri uyarınca davranacağı belirtilmiş olsaydı, Türk teklifi de, yeterince göz önünde tutulmuş olurdu.

M. CACLAMANOS, Azınlıklar Alt-komisyonundaki görüşmeler sırasında, daha önceki andlaşmalara değinmiş olduğunu hatırlattı; kendisine, o zaman, yalnız, Konferansın hazırlamakta olduğu Andlaşmayla igilenilebileceği yolunda bir karşılık verilmişti. Şimdi, kendisi de bu kanıttan yararlanarak, Türk teklifinin kabul edilmemesini istemektedir. M. CACLAMANOS, her iki ülkede bulunan dinsel kurumların hangi koşullar altında oldukları konusunu iyice inceleme işinin Karma Komisyona düştüğü kanısındadır.

RIZA NUR BEY, Sözleşmenin, bir genel ilke koyarak, bu sorunu çözümlemesini kabule hazır olduğunu söyledi.

M. RYAN, bu sorunun, Alt-komisyonca gereği gibi incelenemeyecek ölçüde karmaşık ve teknik bir konu olduğunu düşünmektedir. Müttefik Temsilci Heyetleri arasında, bu konuda yetkili bir görüş öne sürebilecek durumda bulunan hiç bir uzman yoktur. Bu yüzden, M. RYAN, Sözleşmede Vakıf mallarının tasfiyesi sırasında, Karma Komisyonun, daha önceki andlaşmalarda bulunan hükümlerden esinlenebileceğini belirtmenin yeterli olacağını sanmaktadır. Böyle olunca, M. RYAN, 9 ncu maddeye şöyle bir fıkra konulmasını teklif etmektedir:

> "Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların, ve Türkiye'de Rumlara ait benzer kurumların tasfiyesine girişirken, 10 ncu maddede öngörülen Karma Komisyon, bu kurumların ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarının ve çıkarlarının tam olarak korunması amacıyla, daha önce yapılmış Andlaşmalarda kabul edilmiş ilkelerden esinlenecektir."

RIZA NUR BEY, M. Ryan'ın teklif ettiği metni kabul etti.

M. MONTAGNA, 9 ncu maddenin son paragrafı olacak bu paragrafın uygun bulunmuş olduğunu belirtti.

M. CACLAMANOS, taşınmaz mallara ilişkin kısıtlayıcı kanunların kaldırılmasının, yalnız ülkeleri daha önce bırakıp gitmiş olan kimselere değil, aynı zamanda, bırakıp gidecek olanlara da uygulanmasını istedi.

Madde 3.

Yarbay HEYWOOD, 3 ncü maddeye, aşağıdaki gibikaleme alınmış bir paragraf eklemekle, Yunan Temsilci Heyetinin isteğinin yerine getirilebileceğini söyledi:

"İşbu Sözleşmede kullanılan 'göçmenler' (*émigrants*) terimi, 1912

Eylülünden bu yana göç etmesi gereken ya ad göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır."

Bu paragrafın 3 ncü maddeye eklenmesi uygun bulundu.

Madde 8.

M. MONTAGNA, mübadele uygulanmayacak topraklarda bulunan malların tasfiyesine ilişkin olarak, 8 nci maddede de bir anlaşmazlık noktası kalmış olduğunu hatırlattı.

RIZA NUR BEY, bu nokta üzerindeki çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçmediğini söyledi.

Yurtlarına gönderileceklerin sırası.

M. MONTAGNA, mübadele edilecek halklardan ilk kafilenin kimlerden oluşacağının saptanması sorununun kalmış olduğunu belirtti. Bu bakımdan, 3 ncü madde ile 4 ncü madde arasına ayrı bir madde olarak konulmak üzere, aşağıdaki metni teklif etti;

"Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi meydana getireceklerdir.

"Bir ön-tedbir ve 1 nci maddeye bir kural-dışılık olmak üzere, Türk Hükümeti, barış andlaşmasının imzalanmasından hemen sonra söz konusu vücutça sağlam erkekleri serbest bırakmağı ve bunların yola çıkmalarını sağlamağı yükümlenir."

Bu madde uygun bulundu.

Madde 1.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin, 1 nci maddenin 1 nci paragrafına, "Türk uyruklarının ..... zorunlu mübadelesine" kelimeleri yanına "ve Yunan uyrukları" kelimelerinin de konulmasını istemiş olduğunu hatırlattı. Üstelik, Türk Temsilci Heyeti, bu maddenin, 1 nci paragrafta öngörülen kimselerden hiç birinin, karşılıklı olarak Türkiye'ye ya da Yunanistan'a dönüp orada yerleşemeyeceğini hüküm altına alan, bir ikinci paragrafla tamamlanmasını da istemişti.

RIZA NUR BEY, bu nokta üzerinde, görüşünden vazgeçemeyeceğini söyledi.

M. CACLAMANOS ise, kendi bakımından, bu konuda M. Montagna'ya göndermiş olduğu mektupta açıkladığı görüşten ayrılamayacağını bildirdi.

M. DE LACROİX, özellikle hem Türk hem de Yunan Hükümetlerince, 2 nci paragrafa ilişkin olarak alınabilecek iç [ulusal] tedbirlerle, aynı sonuç elde edilebileceğine göre, Türk Temsilci Heyetinin teklifine katılmanın mümkün olmadığı kanısındadır.

RIZA NUR BEY, Sözleşmenin gerçekten etkili olması istenmekteyse, 2 nci paragrafın belirtmesini teklif ettiği ilkenin vazgeçilmez olduğunu söyledi: Mübadele edilecek Rumlar, Yunan uyrukluğunu edineceklerdir; onların Türkiye'ye dönmeleri imkânsız kılınmazsa, çıkıp gitmiş oldukları ülkeye yeniden gelip yerleşecekler ve böylece, bu Sözleşmeyi hazırlamakla gerçekleştirilmek istenen sonuç da, hiçe indirilmiş olacaktır.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin 1 nci maddeye ilişkin teklifi konusunda, mübadele uygulanacak topraklarda yerleşmiş Yunan uyruklarının sayıca çok az olduğunu işaret etti. Bundan başka, Yunanistan kendi uyruklarının bir ülkeden çıkartılmasını öngören bir sözleşmeyi imzalamayı kabul edemez.

[Bu maddenin] 2 nci paragrafına gelince, mübadele edilen halkların bırakıp gittikleri topraklara dönüp yeniden yerleşmemeleri için, her iki Hükümetçe gerekli tedbirlerin alınmasında yadırganacak bir şey yoktur. Yunan Temsilci Heyeti, bu paragraf aşağıdaki biçimde kaleme alınırsa, böyle bir isteğin de yeterince göz önünde tutulmuş olacağı kanısındadır:

> "Mübadele edilmeleri ve aralarında Yunan uyruklarının bulunmaması gerekecek kimseler, her iki Hükümetin de rızası olmadıkça, yeniden ne Türkiye'ye ne de Yunanistan'a yerleşebileceklerdir."

Bu arada, birtakım durumlarda, Yunan dininden (*religion grecque*) olan eski Türk uyruklarının ilk yurtlarına dönmelerine izin vermek de, Türk Hükümeti için çok yararlı olabilecektir. Yunan Temsilci Heyetinin teklif ettiği metin, bu gibi kuraldışı [olağanüstü] durumlara engel çıkartmayacaktır.

Yarbay HEYWOOD, Türk Hükümetinin, üstelik, mübadele edilecek kimselerin Türkiye'ye dönmelerini önlemek için yararlanabileceği çok iyi bir yolun bulunduğunu da düşünmektedir: Bu kimselerin pasaportlarına vize vermemek.

RIZA NUR BEY, 1 nci maddeye ilişkin görüşünden vazgeçmediğini söyledi.

M. MONTAGNA, her ne kadar, "Müslüman dininden Yunan uyrukları" deyimi, ilke olarak, Arnavutlara da uygulanabilirse de, bu Yunan uyruklarının mübadele dışında kalmaları gerektiğine şüphe olmadığına işaret etti. M. MONTAGNA, doğabilecek böyle bir sakıncaya önlemek üzere, "Müslüman dininden Yunan uyrukları" deyiminin "Türk-Müslüman dininden Yunan uyrukları" biçiminde açıklanmasını teklif etti.

M. CACLAMANOS, Yunanistan'ın, Arnavut kökenli Müslümanları mübadele etmeyi hiç aklından geçirmediğini bildirdi. Arnavutlar, çok iyi sınırlandırılmış bir bölgede, Epir'de oturmaktadırlar. Türklerle dindaş iseler de, onlarla hiç de yurttaş değillerdir. M. CACLAMANOS, şimdi yapmış olduğu açıklamanın yeteceğini sanmaktadır; çünkü, 1 nci maddeye onların yararına bir kısıtlama konursa, bu, sonu gelmez anlaşmazlıklara yol açacaktır; özellikle, bağlı bulunulan ulusal topluluğu belirten nüfus kütükleri düzenlemek gerekecektir. Bu yüzden, Yunan Temsilci Heyeti, M. Montagna'dan, teklifini geri almasını istemektedir.

RIZA NUR BEY, Arnavutların mübadele dışı bırakılmaları gerektiğini kabul ettiğini söyledi.

M. MONTAGNA, Yunan ve Türk Temsilci Heyetlerinin konuşmalarının tutanağa geçirileceğini belirterek, teklifini geri aldı.

M. MONTAGNA, düzenlenmesi gereken önemli bir noktanın kalmış olduğunu hatırlattı: Mübadele uygulanmayacak olanlara ilişkin kategorilerin tanımlanması.

M. MONTAGNA, Pendik banliyösü demiryolu boyunca uzanan bölgede oturanların, İstanbul'da oturan kimseler [İstanbul ahalisi, *habitants de Constantinople*] olarak sayılmasına razı olmasını, Türk Temsilci Heyetinden istedi.

RIZA NUR BEY, bu isteği kabul edemeyeceğini söyledi; gerçekten büyük sayıda (aşağı yukarı onbeş bin kişi kadar) bir nüfus söz konusudur.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin bu tutumunu üzüntüyle karşılamakla birlikte, bu bölgede oturanlara, göç etme zorunda kalmamaları için, hiç olmazsa İstanbul'a daha yakın yerlere taşınmaları izni verilmesinin mümkün olup olmayacağını sordu.

RIZA NUR BEY, bu teklifi red etti.

M. MONTAGNA, 30 Ekim 1918 tarihinden sonra İstanbul'da yerleşmiş bulunan bütün Rumların mübadelenin kapsamına alınmalarının doğru olmayacağını söyledi. Bu tarihten sonra geçmiş bulunan beş yıl, bir çok Rumun, orada yeni bir hayat kurmalarına imkân vermeğe yeterli bir süredir. M. MONTAGNA, sözü geçen tarih [30 Ekim 1918] yerine, 1920 tarihinin konmasını kabul etmesini, Türk Temsilci Heyetinden istedi.

RIZA NUR BEY, bu isteği yerine getiremeyeceğini söyledi.

2 nci maddenin 2 nci paragrafı olarak, aşağıdaki metnin kabulü kararlaştırıldı:

> "1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (*etablis*) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılacaktır."

Batı Trakya'da oturanların durumu.

M. CACLAMANOS, M. Montagna'ya gönderdiği bir mektupta, Sözleşmede kullanılan "Batı Trakya" ("*Thrace occidentale*") teriminin nasıl yorumlanmasının uygun olacağı konusunda, Yunan Temsilci Heyetinin görüşünü açıklamış olduğunu hatırlattı.

RIZA NUR BEY, Batı Trakya'nın siyasal sınırının oturmuş bir sınır olmadığını, sürekli olarak değişiklikler geçirmiş bulunduğunu söyledi. Bu konuda göz önünde tutulması gereken veriler, söz konusu bölgenin, coğrafya bakımından sınırlarıdır. Eski Çağlardan bu yana, Roma yönetimi zamanında, Batı Trakya, batıda Mesta ile değil, fakat Vardar ile sınırlandırılmış kabul edilmekteydi. Türk Temsilci Heyeti, Batı Trakya'nın böylesine geniş bir bölge sayılmasını istememektedir; fakat, sınır olarak, Struma'nın alınmasını istemektedir. *Encyclopaedia Britannica* bile, bu bölgenin sınırı olarak, bunu göstermektedir.

Öte yandan, İstanbul'da kalmasına izin verilecek Rumların sayısına eşit sayıda Müslüman göstermek gerekir; İstanbul Rumlarının sayısı 30.000 dir. Buna karşılık, Müttefiklerarası Trakya'daki Müslümanların sayısı ancak 130.000 dir. Bu iki sayının, hemen hemen eşit kılınması, adalet gereğidir; Struma vâdisi Müslümanları, dengeyi sağlayacaklardır.

Bu arada, Türk Temsilci Heyetinin bu ülkede oturanlardan almakta olduğu pek çok mektuplardan da, Struma vâdisi Müslümanlarının, yurtlarını hiç de bırakıp gitmek istemediklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bölgede Müslümanların çoğunlukta oldukları ve oradaki iyi toprakların neredeyse tümüyle onların elinde bulunduğu da dikkate alınırsa, bu isteğe daha da önem verilmesi gereklidir.

Son olarak, Konferansdaki tartışmalarda, ekonomik kaygılar sürekli olarak ön plâna geldikleri için, RIZA NUR BEY, bu bölgedeki Müslümanların yurtdışı

edilmelerinin kaçınılmaz bir ekonomik yıkıma da yol açacağını belirtmek istemektedir. Struma vâdisinde oturan Müslüman halkın çoğunluğu tütün yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır. Bu ince işi bir başka halkın sürdürmesi imkânsızdır. Böylece, bu bölge Müslümanlarının yurt-dışı edilmelerinin ilk sonucu, bu yetiştiriciliğin yok edilmesi olacaktır; bu da, yalnız yetiştiricilerin kendilerine değil, fakat aynı zamanda, en ince ve ençok aranılan bir tütün türünün yok olmasıyla, hem Yunanistan'a hem de dünyaya zarar verecektir.

M. DE LACROİX, "Trakya" teriminin, siyasal bir terim olarak ancak Balkan Savaşlarına son veren andlaşmaların yapıldığı 1913 den bu yana kullanılmakta olduğuna işaret etti. Müttefik Devletlerin, Trakya'nın batı sınırı olarak, 1913 andlaşmalarında belirtilen sınırdan başka bir sınır kabul etmeleri güçtür. Öte yandan, Mesta ile Struma arasındaki bölgede, çok verimli topraklar işleten, varlıklı ve çalışkan, çoğunluğu Türk olan bir halkın oturmakta olduğu da inkâr edilemez. Bu halkın buradan çıkıp gitmesi, bu ülkenin yıkıma uğraması demek olacaktır. Struma vâdisine uğramış olan herkes bilir ki, esas olarak yerleşik bir halk olan Müslüman nüfus, hem Drama'da hem de Serez'de (*Sééers*), en varlıklı ve en ilgi çekici unsurdur.

M. DE LACROİX, 3 ncü maddeye aşağıdaki fıkranın eklenmesini teklif etti:

"Mesta ile Struma arasındaki bölge de kural-dışı tutulacaktır."

RIZA NUR BEY, Batı Trakya'nın sınırlarını değiştirmeksizin, iki nehir arasındaki bölgede yaşayan nüfusu mübadele dışında bırakmayı öngören bu teklife katıldığını söyledi.

M. MONTAGNA, sorunun iki yönlü olarak söz konusu olduğunu belirtti. Birinci yönü, Batı Trakya'nın sınırlarına ilişkindir; ikinci yönü ise, ekonomik niteliktedir. Türk Temsilci Heyeti, bu iki yönün de, ayrı ayrı ele alınması eğiliminde görünmektedir. Türk Temsilci Heyeti, Batı Trakya sınırını, Müttefiklerin benimsediği sınır olarak kabul etmekle birlikte, birtakım ekonomik düşünceler öne sürerek, Struma vâdisindeki halkların mübadele dışı bırakılmasını istemektedir. Bu, Türk Temsilci Heyetinin yeni bir isteğidir; bunun, önce, Yunan Temsilci Heyetince incelenmesi gerekir; çünkü, Yunan Temsilci Heyeti, bir çok kez, bu vâdinin Müslüman halklarını ne kadar beğenmekte olduğunu belirtmekten geri kalmamıştır.

M. DE LACROİX, Türk Temsilci Heyetinin bu noktadaki istekleri yerine getirilirse, bu Heyetin, 1 nci maddeye ilişkin çekincelerinden [ihtirazî kayıtlarından] vazgeçip geçmeyeceğini sordu.

RIZA NUR BEY, vazgeçmeyeceğini bildirdi.

M. CACLAMANOS, zorunlu nüfus [halkların] mübadelesinin, çok ağır ekonomik sonuçlar yaratmasının kaçınılmaz olduğunu hatırlattı. Kendisi, bu zorunlu olma ilkesinden nefret etmektedir; bu ilke, Yunan Hükümetince, ancak istemeye istemeye kabul edilmiştir. Yunanistan, ülkelerinden ayrılmış olan halkların oralara dönebilmeleri şartıyla, bu ilkeden vazgeçmeğe hazırdır.

Şüphe yok ki, Türk halklarının kaderi, ilgi hak etmektedir. Fakat, bütün Avrupa için tehlikeli bir tehdit kaynağı olan, çok tehlikeli salgın hastalıkların ortalığı kasıp kavurduğu kamplarda toplanmış Yunan halklarının kaderini de gözden yitirmemek gerekir.

Aslında nefretle karşılanması gereken zorunlu mübadele ilkesi, ancak, hakgözetirlik ve adalet uyarınca uygulanmak şartıyla, kabul edilebilir. Bunun için, sığınmağa gelmiş kendi göçmenlerinin yerleştirilmesi sorununu çözümlemek zorunda olan Yunanistan, verimli Struma vâdisindeki Müslümanları mübadele dışında bırakmağı kabul edemez. Yunan Temsilci Heyeti de, Yunan halklarından, yurtlarına dönebilmeleri için, zorunlu mübadeleden vazgeçilmesini isteyen sayısız yakınma mektupları almaktadır. Yurtlarına dönmekten başka bir özlemleri olmayan bu kimselerin duygularından daha insancıl, ya da daha saygıya değer bir duygu da yoktur. Bu bakımdan, dünyanın vicdanı, Amerika Birleşik Devletlerinin, en yüce insancıl duygulardan esinlenmekte olan bildirilerine katılmaktadır.

Türk Temsilci Heyetinin, Struma vâdisinden Türk ekicilerin çıkartılmasının, tütün yetiştiriciliğinin yıkımı anlamına geleceği yollu iddiasına gelince, M. CACLAMANOS, bu halkın yerine, özellikle aranılan bir tütün yetiştiren Sinop ve Samsun ekicilerini koymanın, Yunanistan için kolay olacağını belirtmek istemektedir.

İşte bunun için, Yunan Temsilci Heyeti, Struma vâdisi Müslüman halklarının mübadele dışında bırakılmasını kabul edemez; çünkü böyle davranması, Yunanistan'a yoğun olarak sığınmak üzere yığılıp duran göçmenlere, Yunan Hükümetinin barınacakları yerler bulması olanağını vermemek sonucunu doğuracaktır. Kaldı ki, İsmet Paşa bile, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonundaki görüşmeler sırasında, Batı Trakya'nın sınırlarının, Müttefiklerarası Trakya'nın sınırları ile aynı olduğunu kabul etmiştir.

RIZA NUR BEY, İsmet Paşa'nın, Mesta nehrini, yalnız, Müttefiklerin elindeki Batı Trakya'nın sınırı olarak kabul ettiğini, yoksa [asıl] Batı Trakya'nın sınırı olarak kabul etmediğini belirtti.

M. RYAN, Türk Temsilci Heyetinin, hiç şüphesiz, yeni bir istekte bulunmuş olduğunu söyledi. "Batı Trakya" teriminin, Lausanne Konferansı için, tek bir anlamı olabilir: Bu da, andlaşmalarla tanımlanmış olan anlamdır. Ne Roma tarihi, ne de – çoğunlukla yanlış ve yüzeyde bilgiler veren – *Encyclopaedia Britannica,* karşıt bir iddiaya dayanak olabilir.

M. RYAN, mübadele edilecek halklar için çok büyük bir ilgi ve yakınlık beslemektedir. Fakat, Struma vâdisi ekicileri yerine, çok iyi bir tütün yetiştirmekte olan, Samsun bölgesi ekicilerinin getirilebileceğini de düşünmektedir.

RIZA NUR BEY, öne sürdüğü teklifin yeni bir istek olduğunu kabul etmektedir. Fakat bu isteği desteklemek için Türk Temsilci Heyetinin dayandığı nedenler de son derece önemlidir: İstanbul Rumları da buna benzer ekonomik ve sosyal nedenlerle mübadele dışında bırakılmışlardır ve bu gibi nedenlerle Pendik bölgesinde oturan Rumlar da mübadele dışında bırakılmak istenmektedir. M. Caclamanos, Sinop ve Samsun bölgesindeki Rum ekicilerin, Struma vâdisindeki ekicilerin yerlerini kolayca alabileceklerini söylemiştir. Bu bölgeden olan RIZA NUR BEY, hiç de yalanlanma korkusu olmaksızın, şunu belirtebilir ki, Sinop'da tütün yetiştiren tek bir Rum olmadığı gibi, Samsun ekicilerinin de çoğunluğu Türktür. Bunun için, Struma vâdisinin Türk halkları göç etme zorunda

bırakılırlarsa, onların yerini kimse alamayacaktır. Bundan doğacak ekonomik karışıklık hem Yunanistan, hem de dünya için ağır olacaktır.

Türk Temsilci Heyeti zorunlu mübadeleye kaçınılmaz olduğu için boyun eğmiş ve bunun acı sonuçlarını azaltabilmek için de, İstanbul'da oturan Rumların mübadele dışında bırakılmalarını kabul etmiştir. Bu kural-dışılığın kabulünü gerektiren ekonomik nedenler, Struma vâdisi için de geçerli olmak gerekir.

M. CACLAMANOS, mübadele edilecek Rumlarla Türklerin sayısını eşit kılmak için, İstanbul'un mübadele dışında bırakılmış olduğunu söyledi. Struma vâdisi mübadele dışı tutulursa, Yunanistan, en az 200.000 göçmeni yerleştirecek bir yerden yoksun bırakılmış olacaktır.

Oturuma saat 13.10 da son verildi.

(9) SAYILI TUTANAK

19 OCAK 1923, CUMA OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 17.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); MM. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, ŞÜKRÜ BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Mali güvence sorunu.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun, maliye uzmanlarını, iki Hükümetten birinin ödemesi gerekecek hesap kalıntısı [bakiye-i hesap] için malî bir güvence [garanti] sağlayacak bir formülün aranmasıyla görevlendirmiş olduğunu hatırlattı.

M. DE LACROİX, sonunda hangi Hükümetin borçlu kalacağını ve borcun tutarının ne olacağını bilemedikleri için, maliye uzmanlarının, güvence [garanti] seçiminin çok güç olduğu kanısına vardıklarını belirtti. Bununla birlikte, maliye uzmanları şu formülü teklif etmişlerdir: "Eğer, yukarıda öngörülen takas işleminden sonra borçlu kalan Hükümet borcunu hemen para olarak ödeyebilecek durumda bulunmuyorsa, Komisyon bu Hükümete, gecikme faizleri saptayacak , süreler tanıyabilecektir. Bu konuda anlaşmaya varılamazsa, sağlancaların [rehinlerin] saptanması işi Milletler Cemiyeti Meclisine bırakılacaktır."

Madde 9 ve 10.

M. MONTAGNA, bu nokta üzerinde görüşmenin sonraya bırakılmasını teklif etti ve Yunan Temsilci Heyetine, haciz konulan gelirler konusunda, Türk Temsilci Heyetinin 9 ncu maddeye eklemede bulunma teklifini inceleyip incelemediğini sordu.

M. CACLAMANOS, Türk teklifini belirsiz ve tehlikeli bulduğunu söyledi. Bu

teklif, yalnız Yunanistan'ı zoralım [müsadere] uygulanmış malların gelirlerini geri verme zorunda bırakmağa yönelmiştir; çünkü, bu gelirler için yalnız Yunanistan koruma tedbirleri [ihtiyatî tedbirler] almıştır; Türkiye ise, bu gelirlerden yararlanmayı Türk özel kişilerine bırakmıştır. Gelirlerin geri verilmesi yükümü karşılıklı olmalıdır.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin öne sürdüğü teklifin yalnız haczedilmiş bir kategori malları gözönünde tuttuğuna işaret etti.

RIZA NUR BEY, bunun bir adalet sorunu olduğunu, kendisine, teklifinin aksayan yerleri gösterilirse, bunları, göçmenlerin yararına değiştirmeğe hazır bulunduğunu söyledi.

M. DE LACROİX, aşağıdaki formülü teklif etti:

> "7 nci maddede öngörülen kimseler şu ya da bu yoldan yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları mallarının gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarının kendilerine geri verilmesi, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yol ve yöntemler uyarınca, kendilerine sağlanacaktır."

RIZA NUR BEY ve M. CACLAMANOS, bu formülü kabul ettiler.

M. MONTAGNA, M. De Lacroix'nin teklif ettiği biçimde bir ekleme yapılmasının kabul edilmiş olduğunu ve 10 ncu maddenin kesin metninde bunun yer alacağını bildirdi. M. MONTAGNA, aynı maddede, kamulaştırma sorununun askıda kalmış olduğunu da hatırlattı.

M. CACLAMANOS, bu sorunun görüşülmesini kabul etmenin kendisi için kesin olarak imkânsız bulunduğunu üzülerek belirtmekten başka bir şey yapamayacağını söyledi.

M. MONTAGNA, topluluklara [cemaatlere] mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan mallarını tasfiye etme ya da etmeme yeteneğinin bırakılması konusunda, Müttefiklerin 8 nci maddeye ilişkin teklifleri üzerinde düşünüp düşünmediğini, Türk Temsilci Heyetine sordu.

RIZA NUR BEY, bu konuda çekincesinden [ihtirazî kaydından] vazgeçmediğni söyledi.

M. DE LACROİX, bir önceki oturumda, Yunan Temsilci Heyeti, Barış Andlaşmasının bir maddesinde nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşmeye değinilmesini istediği zaman, bu teklife katılmayı ertelemiş bulunduğunu hatırlattı. M. DE LACROİX, Sözleşme yalnız Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanacağına göre, bu konuda öne sürmüş olduğu çekinceden vazgeçmiş olduğunu bildirdi.

RIZA NUR BEY, kendisi bakımından, Barış Andlaşmasının Sözleşmeyi anmış olmasında bir sakınca görmediğini söyledi.

M. MONTAGNA, bu durumda, Alt-komisyonun, Barış Andlaşmasına, Sözleşmenin [Barış] Andlaşmasının bütünleyici bir parçası olduğunu belirten bir madde konulmasında görüş birliğine varmış olduğunu belirtti; kaldı ki bu karar, Sözleşmenin imzalanmasını herhangi bir bakımdan da geciktirmeyecektir.

Madde 1.

M. MONTAGNA, 1 nci madde üzerinde görüşmeleri açtı.

M. CACLAMANOS, bu maddenin ikinci paragrafının aşağıdaki biçimde değiştirilmesini istedi: "Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yeniden yerleşemeyecektir."

RIZA NUR BEY, bu formüle katılıp katılmama hakkını saklı tuttu.

M. RYAN, Yunan Temsilci Heyetinin teklif ettiği gibi, yerleşme izni (*autorisation d'établissement*) verme hakkını, her iki ülkenin Hükümetlerine bırakmanın uygun olacağını düşünmektedir; böyle yapılmazsa, 1 nci madde, her iki ülkenin egemenliğine aykırı düşebilecektir.

RIZA NUR BEY, birinci paragraf konusunda da çekincesinden vazgeçmediğini ve bu paragrafa "Yunan uyrukları" sözlerinin eklenmesini istediğini söyledi.

Madde 2.

Pendik konusu.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, 2 nci maddede Pendik'e ilişkin cümle üzerinde çekincesini geri alıp almadığını sordu.

RIZA NUR BEY, çekincesinden vazgeçmediğini bildirdi.

M. MONTAGNA, Müttefiklerin ön-tasarısının 2 nci maddesinde son paragrafın metnini dolaylı olarak kabul etmiş olan Türk Temsilci Heyetine, Mesta ile Struma arasındaki bütün bölgenin mübadele dışı tutulması isteğinden vazgeçip vazgeçmediğini sordu.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin isteği kabul edilirse, Türkiye'den göç edecek 1.350.000 Ruma karşı, Yunanistan'dan yalnız 250.000 Müslümanın göç edeceğini belirtti.

RIZA NUR BEY, eşitliği, göç edeceklerin sayıları arasında değil, fakat kalanların sayıları arasında sağlamak gerektiğini söyledi; böyle olunca, İstanbul'da pek çok Rum kalmaktadır.

Yarbay HEYWOOD, Doğu Makedonya'nın varlıklı ve çalışkan Müslüman halklarını kazanmasının Türkiye'nin çıkarına olacağını öne sürdü.

RIZA NUR BEY, Türkiye'nin çıkarının değil, fakat bu halkların isteğinin söz konusu olduğu cevabını verdi.

M. CACLAMANOS, yurtlarından çıkıp gitmelerini istediği bu halklara ilgi ve yakınlık duymakta olduğunu belirtti. Yunanistan'ın [kendi ülkesine gelecek] göçmenlere yer bulmak için, M. CACLAMANOS, bu yola başvurmak zorunda kalmaktadır.

M. RYAN, nüfus [halkların] mübadelesine birtakım kural-dışılıklar tanınmasının bir sayı dengesi sorunundan esinlenmediğini hatırlatmak istediğini söyledi; salt siyasal bir nedenle, Batı Trakya, mübadele dışı bırakılmıştır. Gerçekten, önceleri bir ülkeye ilişkin olarak, bir plebisite baş vurulması söz konusu idi; başlangıçta, bu konuda kural-dışılık kabulü, plebisitin karşılığı olarak düşünülmemişti; mübadele dışı bırakılan Batı Trakya, demek ki, bir plebisit uygulanmak istenen aynı bölgedir; başka bir deyimle, batıda Mesta ile sınırlanan Batı Trakya söz konusudur.

RIZA NUR BEY, görüşünden vazgeçmediğini söyledi.

Oturuma saat 18.30 da son verildi.

(10) SAYILI TUTANAK

20 OCAK 1923, CUMARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA Türk Temsilci Heyetine, özel bir önemi olan malî güvenceler [garantiler] sorununu inceleyip incelemediğini sordu.

MÜNİR BEY, kendi düşünüşüne göre, tasfiye olunan malların, takas işlemleri için güvence [garanti] fonu olarak tutulmasının gerektiğini söyledi. Borçlu Devletin Yunanistan mı, yoksa Türkiye mi olacağını şimdiden bilmek mümkün değildir. Ortaya çıkacak duruma göre, Osmanlı Devlet Borcu ya da Yunan Maliyesini Denetleme Komisyonu, bu güvence [garanti] fonunun kurulması ve yönetimiyle uğraşabilecektir. Kaldı ki, bu güvence de, yalnız kendileri için takas yapılmamış kimseleri ilgilendirecektir.

Türk Temsilci Heyeti, bu kimselerin alacakları memnunluk verecek biçimde ödenmedikçe, onları yurtdışı etmeye izin verilmemesini istemektedir.

M. MONTAGNA, daha çok Karma Komisyonu yakından ilgilendirir görünen bu sorunun çözümünü de, bu Komisyona bırakmağı teklif etti.

MÜNİR BEY, birtakım kimselerin hiç bir karşılık elde etme umudunu beslemeksizin [yurtlarından] çıkıp gitme olasılığının, insansıl bakımdan çok ağır kaygılara yol açan bir ilke sorunu ortaya çıkardığını düşünmektedir.

M. MONTAGNA, bu sorunu ortaya atmakla, mübadele ilkesinin bile tartışma konusu yapılmasından korkmakta olduğunu söyledi.

MÜNİR BEY, mübadele edilecek kimselerden çoğunluğun, alacaklarının karşılığını elde edeceklerini hatırlattı. Kaygılar, ancak, karşı tarafın sayısını aşan

göçmenler için haklı gösterilebilir. MÜNİR BEY, ancak bunlara barınacak yer bulunabildikten sonra, bunların gitmelerine izin verilmesini teklif etti.

M. RYAN, bu son noktaya ilişkin olarak, kendilerine hiç bir zarar-giderim [tazminat] ödenmeden yurtlarını bırakıp gitme zorunda kalmış pek çok kimsenin durumunu nasıl görmekte olduğunu, Türk Temsilci Heyetine sordu.

RIZA NUR BEY, bu gibi kimselerin iki çözüm yolundan birini seçme durumunda olduklarını söyledi: Ya yurtlarına dönerek mübadele edilmelerini beklemek; ya da mallarının hemen tasfiye edilmesini istemek.

M. CACLAMANOS, Yunanistan'a, malları hâlâ Türkiye'de olan pek çok göçmenin sığınmış olduğunu söyledi. Bu göçmenler barınaktan yoksundurlar; tifüs de onlara çullanmıştır; her şeyden önce onların durumuyla ilgilenmek gerekir. Öte yandan, Doğu Trakya'da hazır duran evler vardır; Türk Hükümeti bu evlere istediği

Madde 2.

Pendik konusu.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, 2 nci maddede Pendik'e ilişkin cümle üzerinde çekincesini geri alıp almadığını sordu.

RIZA NUR BEY, çekincesinden vazgeçmediğini bildirdi.

M. MONTAGNA, Müttefiklerin ön-tasarısının 2 nci maddesinde son paragrafın metnini dolaylı olarak kabul etmiş olan Türk Temsilci Heyetine, Mesta ile Struma arasındaki bütün bölgenin mübadele dışı tutulması isteğinden vazgeçip vazgeçmediğini sordu.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetinin isteği kabul edilirse, Türkiye'den göç edecek 1.350.000 Ruma karşı, Yunanistan'dan yalnız 250.000 Müslümanın göç edeceğini belirtti.

RIZA NUR BEY, eşitliği, göç edeceklerin sayıları arasında değil, fakat kalanların sayıları arasında sağlamak gerektiğini söyledi; böyle olunca, İstanbul'da pek çok Rum kalmaktadır.

Yarbay HEYWOOD, Doğu Makedonya'nın varlıklı ve çalışkan Müslüman halklarını kazanmasının Türkiye'nin çıkarına olacağını öne sürdü.

RIZA NUR BEY, Türkiye'nin çıkarının değil, fakat bu halkların isteğinin söz konusu olduğu cevabını verdi.

M. CACLAMANOS, yurtlarından çıkıp gitmelerini istediği bu halklara ilgi ve yakınlık duymakta olduğunu belirtti. Yunanistan'ın [kendi ülkesine gelecek] göçmenlere yer bulmak için, M. CACLAMANOS, bu yola başvurmak zorunda kalmaktadır.

M. RYAN, nüfus [halkların] mübadelesine birtakım kural-dışılıklar tanınmasının bir sayı dengesi sorunundan esinlenmediğini hatırlatmak istediğini söyledi; salt siyasal bir nedenle, Batı Trakya, mübadele dışı bırakılmıştır. Gerçekten, önceleri bir ülkeye ilişkin olarak, bir plebisite baş vurulması söz konusu idi; başlangıçta, bu konuda kural-dışılık kabulü, plebisitin karşılığı olarak düşünülmemişti; mübadele dışı bırakılan Batı Trakya, demek ki, bir plebisit uygulanmak istenen aynı bölgedir; başka bir deyimle, batıda Mesta ile sınırlanan Batı Trakya söz konusudur.

RIZA NUR BEY, görüşünden vazgeçmediğini söyledi.

Oturuma saat 18.30 da son verildi.

Komisyon, bu Hükümete, amortisman oranlarını ve gecikme faizlerini saptayarak, süreler tanıyabilecektir. Fakat, bu durumda, borçlu Hükümet, Karma Komisyonca tasfiye edilmiş bütün taşınmaz malları kapsamak üzere, bir güvence [garanti] fonundan meydana gelen aynî nitelikte sağlancalar [rehinler] sağlamak zorundadır.

"Bu konuda anlaşmaya varılamazsa, bu sağlancaların [rehinelerin] saptanması Milletler Cemiyeti Meclisine bırakılacaktır."

M. CACLAMANOS, bu maddede borcun nasıl ödeneceğinden [amortismandan] söz etmenin gereksiz olduğunu düşünmektedir.

ŞÜKRÜ BEY, göçmenlere verilecek bonoların sürekli nitelikte senetler değil, fakat mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde ödenmeleri [amortise edilmeleri] gerekecek nitelikte senetler olması kanısındadır.

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 11.00 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. DE LACROİX, LAPORTE, Yarbay COURTİN (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ (*İtalya*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA Türk Temsilci Heyetine, özel bir önemi olan malî güvenceler [garantiler] sorununu inceleyip incelemediğini sordu.

MÜNİR BEY, kendi düşünüşüne göre, tasfiye olunan malların, takas işlemleri için güvence [garanti] fonu olarak tutulmasının gerektiğini söyledi. Borçlu Devletin Yunanistan mı, yoksa Türkiye mi olacağını şimdiden bilmek mümkün değildir. Ortaya çıkacak duruma göre, Osmanlı Devlet Borcu ya da Yunan Maliyesini Denetleme Komisyonu, bu güvence [garanti] fonunun kurulması ve yönetimiyle uğraşabilecektir. Kaldı ki, bu güvence de, yalnız kendileri için takas yapılmamış kimseleri ilgilendirecektir.

Türk Temsilci Heyeti, bu kimselerin alacakları memnunluk verecek biçimde ödenmedikçe, onları yurtdışı etmeye izin verilmemesini istemektedir.

M. MONTAGNA, daha çok Karma Komisyonu yakından ilgilendirir görünen bu sorunun çözümünü de, bu Komisyona bırakmağı teklif etti.

MÜNİR BEY, birtakım kimselerin hiç bir karşılık elde etme umudunu beslemeksizin [yurtlarından] çıkıp gitme olasılığının, insansıl bakımdan çok ağır kaygılara yol açan bir ilke sorunu ortaya çıkardığını düşünmektedir.

M. MONTAGNA, bu sorunu ortaya atmakla, mübadele ilkesinin bile tartışma konusu yapılmasından korkmakta olduğunu söyledi.

MÜNİR BEY, mübadele edilecek kimselerden çoğunluğun, alacaklarının karşılığını elde edeceklerini hatırlattı. Kaygılar, ancak, karşı tarafın sayısını aşan

M. CACLAMANOS, bu isteği yerine getirememekten üzüntü duyduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, bu oturuma, görüşmeleri uzatmamak ve yeni oturumlar yapmamak kararıyla gelmiş olduğunu söyledi; oysa, 14 ncü maddenin maliye uzmanlarınca incelenmesi sonucunu öğrenmek için, Alt-komisyonun bir oturum daha yapması gerekecektir. M. MONTAGNA, bu yeni toplantıda, şimdiye kadar olageldiği gibi, geri alınmamış çekincelerin artık kalkacağını ve nüfus [halkların] mübadelesi sorununun çok yakında bir çözüme bağlanacağını ummaktadır.

M. CACLAMANOS, bu soruna gerçek ve tek çözümün şu olduğunu söyledi: Bütün halkların yurtlarına dönmelerine izin vermek ve mübadeleyi, M. CACLAMANOS'a göre, insafsız ve nefret edilecek bir niteliğe bürüyen, zorunlu mübadele olmaktan çıkartarak, isteğe bağlı kılmak.

Oturuma saat 13.00 de son verildi.

(11) SAYILI TUTANAK

22 OCAK 1923, PAZARTESİ OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 12.15 de, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ, SALEM (*İtalya*); MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (İtalya).

Madde 14.

Güvence akçesi.

M. MONTAGNA, aynî güvenceler [garantiler] sorununa ilişkin olarak, Özel Komitede maliye uzmanlarıyla yapılan görüşmelerin sonucunu bildirdi. Maliye uzmanları, 13 ncü maddenin son paragrafının metinden çıkartılmasını teklif etmişler ve 14 ncü maddeyi tümüyle değiştirmişlerdir. M. MONTAGNA, maliye uzmanlarınca kaleme alınmış olan yeni 14 ncü maddeyi okudu:

> "Komisyon ilgili malsahibine elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi (*déclaration*) verecektir.
>
> Bu bildiri belgeleri esas alınarak, borçlu kalınan para tutarları tasfiyenin yapılacağı ülke Hükümetinin, göçmenin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerde ve aynı nitelikte mal alması gerekecektir.
>
> Yukarıda belirtilen biçimde bildiri belgeleri esas üzerinden, her altı ayda bir iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı çıkartılacaktır.
>
> Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bununla ilgili hesaplar denkleştirilmiş [takas ve mahsup edilmiş]

olacaktır. Denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden birisi ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme için süre tanınmasını isterse, Komisyon, yıllık ençok üç taksitle ödenmek şartıyla, bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

"Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun süreler tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu olan Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli, yirmi yıllık bir süre içinde paraya çevrilebilecek [amortise edilebilecek] borçlanma bonoları çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, komisyonca kabul edilen sağlancalar [rehinler] gösterecektir. Bu sağlancalar [rehinler], Yunanistan'da Uluslararası Komisyonca ve İstanbul'da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince yönetilecek ve gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar [rehinler] konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunları saptamaya yetkili olacaktır."

ŞÜKRÜ BEY, maliye uzmanlarıyla yapılan toplantıda, iki noktanın askıda kalmış olduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, okumuş olduğu madde metnine eklemeler mi, yoksa bu metinden çıkarmalar mı yapmanın söz konusu olduğunu sordu.

ŞÜKRÜ BEY, 14 ncü maddenin, okunduğu biçimiyle, Türk Temsilci Heyetince kabul edilmiş bulunduğunu söyledi; fakat, Türk Temsilci Heyeti, bu metne iki eklemede bulunmak istemektedir: Birincisi, borçlu Hükümetin, geri kalan borcun % 20 sini göçmenlere para olarak ödemesidir.

M. MONTAGNA, 13 ncü ve 14 ncü maddelerde öngörülen güvence [garanti] sisteminin, tümüyle ele alınınca, göçmenleri yeteri kadar korumakta olduğu izlenimini edinmiştir.

Yarbay HEYWOOD, uygulamada, bütün göçmenlerin, zarar-giderimlerinin [tazminatlarının] bir bölümünü bono olarak, bir bölümünü de para olarak alacaklarını düşünmektedir. Göçmenlerden kimine yalnız para, kimine de yalnız bono verilmesi pek olacak şey değildir.

M. MONTAGNA, Karma Komisyonun, bu sorunu, hakgözetirlik içinde çözümleyebileceğini düşünmektedir. Gerçekten, Komisyon, herkese, alacağının hiç olmazsa bir bölümünü [para olarak] ödeme yolunu bulacaktır. Güçlükler, ancak, alacağın geri kalan bölümü için söz konusu olabilecektir; öyle görünmektedir ki, bu konuda, kabul edilmiş olan güvence [garanti] tedbirleri yeterlidir.

M. RYAN, önceleri kapsamını kavrayamadığı Türk teklifini, şimdi anladığını sanmaktadır. Türk Temsilci Heyetinin tezi şöyle görünmektedir: Bir yandan, alacaklı Hükümetin elinde, ülkesine gelecek göçmenlere, çıktıkları ülkede bırakmış olacakları mallara karşılık, geldikleri ülkede eş değerde tasfiye edilmiş yeteri kadar mal bulunamayacağından, öte yandan da, öteki Hükümetin bu Hükümete karşı olan borcu, yeni geldikleri ülkede eski ülkelerinde bıraktıkları mallara eş değerde mal alamayacak olan göçmenlerin bırakmış oldukları malların tutarını meydana getireceğinden, borç kalıntısının % 20 sinin verilmesi, borçlu Hükümete, bu parayı

böylece zarara uğramış olan göçmenler yararına kullanma olanağını sağlıyacaktır. Bununla birlikte, M. RYAN'a göre, alacaklı Hükümet, elinde, borç tutarında senetler bulunduracağından, bu senetleri kırdırarak ya da başka yollardan, gerekli paraları edinebilecektir.

M. CACLAMANOS, Türk tasarısı üzerinde bir görüş belirtmeden önce, bu tasarıyı incelemek istediğini söyledi.

M. RYAN, 14 ncü maddeye bir ekleme yapmak yerine, bu maddenin son paragrafı yeniden kaleme alınırsa, bu [Türk] teklifinin kolayca somutlaştırılmış olacağını belirtti.

M. RYAN, 14 ncü maddeyi kaleme almış bulunan M. Salem'e, bu maddeyi Türk teklifi doğrultusunda değiştirebilip değiştiremeyeceğini sordu.

M. SALEM, aşağıdaki formülü teklif etti: "Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun süreler gerektirirse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın % ....sini peşin olarak ödeyecek ve geri kalan borç için borçlanma bonoları [istikraz tahvilleri] çıkartacaktır."

ŞÜKRÜ BEY, "%...." yerine "% 20" konulmasını tekilf etti.

M. CACLAMANOS, "% 20 sine kadar" denmesinden yana olduğunu söyledi.

M. SALEM, şu formülü teklif etti: ".... borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek ve geri kalan borç için de borçlanma bonoları [istikraz tahvilleri] çıkartacaktır."

M. CACLAMANOS ve ŞÜKRÜ BEY bu değişikliği kabul ettiler.

ŞÜKRÜ BEY, askıda kalmış bulunan ikinci noktayı belirtti: Türk Temsilci Heyeti, takas bir kez yapıldıktan sonra, malsahiplerinin, mallarını satmakta serbest olmalarını istemektedir. Gerçekten, takas yapılmış olduktan sonra, Devletler, göçmenler için mal satın almağa ihtiyaç duymayacaklardır; bu yüzden, malsahiplerini, mallarını Hükümet aracılığıyla tasfiye ettirmek zorunda bırakmayıp, kendilerinin satabilmelerine izin vermek, Devletlerin işine yarayacaktır.

M. CACLAMANOS, böyle bir hükmün, uygulamada hiç bir etki yapmayacağı kanısındadır; çünkü, malsahiplerine mallarını satma izni verileceği anda, onlar bu malları zaten ellerinden çıkartmış olacaklardır.

ŞÜKRÜ BEY, kendi teklifinin, uygulamada çok sınırlı, isteğe bağlı ve geçici bir haktan başka bir şey sağlamağı öngörmediğini belirtti. Söz konusu olan, elden geldiği ölçüde, mülkiyet hakkına saygı göstermektir.

M. SALEM, hem Türk Temsilci Heyetinin isteklerini karşılayacak, hem de uygulamada kolaylıkla işleyebilecek bir formül aramakta olduğunu söyledi. M. SALEM, takas işlemi sona erince, malsahiplerine mallarını satabilmelerine izin verilmesini öngören bir hükmün konulmasından yana değildir. Malsahiplerinin hakları, gerçekten, takas işleminden önce tasfiye edilmiş olacak ve kendileri de ülkeden ayrılmış bulunacaklardır. Ancak mübadele süresi boyunca uygulanmak şartıyladır ki, satma izni verilebilir. Vurgunculuğu önlemek gerekir; öte yandan, her iki Hükümetin de göçmenleri yerleştirmek için bırakılmış emlâke ihtiyacı vardır. Bununla birlikte, böyle bir izin verilmesi, ancak, tasfiye işlemleri sona erince ve Komisyon yalnız zarar-giderimin gerekli olup olmadığına değil, fakat taşınmaz malların bulunduğu Devletin borçlu kalıp kalmayacağına da karar verdikten sonra,

mümkün, üstelik uygun olur. O vakit, malını doğrudan doğruya satmak ya da elinde tutmak isteyen kimseye gerekli izin verilebilir; bu yüzden, takas işlemi tamamlanmadan önce, ilgililere, mallarını satabilmek iznini vermeğe, Karma Komisyonun yetkili olması gerekmektedir.

M. MONTAGNA, bu çeşit tedbirler alabilip alamayacağını incelemeği Karma Komisyona bırakmağı teklif etti.

Yarbay HEYWOOD'a göre, gerçekten, neyin uygun olacağını kararlaştırmak, yalnız Karma Komisyonun çözümleyebileceği bir sorundur.

ŞÜKRÜ BEY, 9 ncu maddenin, bu noktada, Karma Komisyonun değerlendirme yetkisini kısıtlamış olmasından çekindiğini söyledi.

M. MONTAGNA, Şükrü Bey'in, bu korkusunun sağlam bir dayanağı olmadığına inanmasını istedi. Öteki ülke göçmenlerinin malları ile yapılacak takas işlemi kalmadığı vakit, Karma Komisyon, emlâk sahiplerinin mallarını kendilerinin satmalarına izin verip vermemeği değerlendirmekte tam bir serbestlik içinde bulunacaktır. M. MONTAGNA, bu görüş, borçlu Hükümetin yükümlerini gerçekten azaltmakta ve tasfiyenin hakgözetirliğe daha uygun yapılmasını ve daha kolay işlemesini sağlamaktaysa, bunun Karma Komisyonca da kabul edileceğinden şüphe etmediğini söyledi.

ŞÜKRÜ BEY ve M. CACLAMANOS, M. Montagna'nın söylediklerini resmen öğrenmiş olduklarını belirttiler.

M. MONTAGNA, Karma Komisyonun görevinin pek ağır olacağını gittikçe daha iyi anlamakta olduğunu ve üyelerinin sayıca yeterli olmamasından korktuğunu söyledi. Tarafsız tek bir üye öngörülmüştür. M. MONTAGNA, tarafsız üye sayısının üçe çıkartılmasının uygun olacağını düşünmektedir; böylece, Karma Komisyonun üç bölüm kurması da sağlanmış olacaktır.

M. CACLAMANOS bu teklifi kabul etti.

MÜNİR BEY de bu teklifi kabule hazır olduğunu söyledi; fakat, bu durumda, her iki ülkenin de, Komisyonda birer üye daha bulundurmaya hakkı olmasını istedi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, bu sorunu iyice incelemesini ve cevabını gelecek oturumda bildirmesini söyledi.

Oturuma saat 13.20 de son verildi.

(12) SAYILI TUTANAK

22 OCAK 1923, PAZARTESİ OTURUMU (ÖĞLEDEN SONRA)

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 16.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:
M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ, SALEM, GUİSİ (*İtalya*); MÜNİR BEY, ŞÜKRÜ BEY (*Türkiye*).
Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*).
Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

Madde 11.

M. MONTAGNA, bir önceki oturumda istemiş olduğu üzere, 11 nci maddeye ilişkin değişiklikleri kabul etmeğe hazır olup olmadığını, Türk Temsilci Heyetine sordu.

MÜNİR BEY, Karma Komisyonda tarafsız üç üyenin bulunmasını kabule hazır olduğunu söyledi; fakat, bu maddenin, anlaşmanın ruhuna daha uygun düşmesi için, taraflardan her birinin bir dördüncü üye bulundurabilmesini çok istemekte olduğunu bildirdi.

M. CACLAMANOS, bu teklifi kabul etti.

Alt-komisyon, 11 nci maddeyi bu yönde değiştirmeği kararlaştırdı.

M. CACLAMANOS, başkanlığa sıra ile tarafsız üç üyenin geçmesini teklif etti.

ŞÜKRÜ BEY, bu teklife herhangi bir itirazı olmamakla birlikte bunun, ilke bakımından, yararlı olup olmayacağını sordu. Belki de Başkanın sürekli olması daha iyi olacaktır.

M. CACLAMANOS, teklif ettiği sistemin, Yunan-Bulgar Mübadele Komisyonunda iyi sonuçlar vermiş olduğuna işaret etti.

M. MONTAGNA, Başkanın bulunmadığı toplantılarda, onun yerine, her zaman tarafsız üyelerden birinin geçebileceğini söyledi; öte yandan, uygulama, başkanlıkta sıra gözetilmesinin yararlı olduğunu göstermiştir. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyetinden bu teklifi kabul etmesini istedi.

ŞÜKRÜ BEY, M. Caclamanos'un teklifini kabul ettiğini söyledi.

M. MONTAGNA, 11 nci maddenin değiştirilmiş olan birinci kısmını okudu:

"İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlıyarak bir aylık bir süre içinde, Bağıtlı Taraflardan her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilmiş üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır.

"Bu Komisyonun Başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır."

Madde 6.

M. CACLAMANOS, Sözleşmenin, çelişir yorumlara yol açabilir gibi görünen çeşitli noktaları üzerinde va ayrıntı niteliğinde birkaç görüş öne sürmek istediğini söyledi.

Her şeyden önce, 16 ncı maddenin son fıkrasının, bu maddede, mübadele uygulanacak kimselerden söz edildiği sanısını verir göründüğünü ve bir yanlışa yol açabilecek "mübadelenin başlamasından önce" kelimelerinin metinden çıkartılmasını istedi.

M. SALEM, bu maddenin şu biçimde yazılmasını teklif etti:

"Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların, mallarını başkalarına serbestçe geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmeyi isteyip de varacakları ülkenin iznini de almış bulunanların gidişine engel olma vesilesi olarak öne sürülemeyecektir."

ŞÜKRÜ BEY, bu değişikliği yersiz buldu. Alt-komisyon, 1912 den önce Yunanistan'ı bırakıp gitmiş olanların mallarıyla uğraşması istenildiği zaman, bu işlerde yetkisi olmadığını belirtmişti; böyle olunca, mübadele uygulanmayacak kimselerin malları konusunda da yetkisizdir.

M. CACLAMANOS, "ve varacakları ülkenin iznini de almış bulunanların" kelimelerinin metinden çıkartılmasını teklif etti.

ŞÜKRÜ BEY bu teklifi kabul ettiğini ve 16 ncı maddenin, M. Salem'in okuduğu biçimde kabulüne razı olduğunu söyledi.

Madde 7.

M. CACLAMANOS, 7 nci maddede, metinden çıkartılması yerinde olacak bir çelişkiye işaret etti. Mübadele edilecek kimselerin, hareket ettikleri ülkeden ayrılırken eski uyruklularını yitirecekleri ve ancak varacakları ülkeye geldikleri zaman yeni uyrukluklarını edinecekleri hükümünü koymaktadır. Demek ki, bu kimseler, bir kaç gün için, uyrukluktan yoksun kalacaklardır; bu da, hukuk açısından bir çelişkidir.

M. MONTAGNA, 7 nci maddede, "bu ülkeden ayrıldıkları anda" kelimelerinin metinden çıkartılmasını teklif etti. Böylece, eski uyrukluğun yitirilmesi ve yenisinin edinilmesi, varılacak ülkeye gelindiği anda, aynı zamanda olacaktır.

Madde 10.

M. CACLAMANOS, 10 ncu maddede, "işbu maddeyle öngörülen mallar..."

kelimeleriyle başlıyan cümleye, "ve 9 ncu maddeyle" kelimelerinin eklenmesini istedi.

MÜNİR BEY, bu teklifi kabul etti.

M. CACLAMANOS, bundan sonraki fıkrada, "8 nci ve 9 ncu maddelerde gözönünde tutulan" denilmesi gerekeceğini söyledi.

MÜNİR BEY, bu değişikliği kabul etti.

Madde 10.

Türkiye'de Rum din tesislerinin malları.

M. CACLAMANOS, Türkiye'deki Rumlara ait ve Vakıf mallarına benzer tesislerden söz eden 10 ncu maddenin anlamına ilişkin olarak açıklamalarda bulunulmasını istedi.

M. DE LACROİX, M. Caclamanos'a, Rum kiliseleriyle manastırlarına ait çiftliklerin ya da taşınmaz malların bulunup bulunmadığını sordu. Bulunuyorsa, söz konusu olan da, bunlardır.

M. CACLAMANOS, Rum din kurumlarının, gerçekten, böyle malları olduğunu söyledi.

ŞÜKRÜ BEY, "benzer" kelimesinin, Vakıflara ait bütün malları kapsaması gerektiğini belirtti. Şunu unutmamak gerekir ki, Rumların Türkiye'deki dinsel nitelikteki bütün tesislerinin, Müslüman Vakıflarıyla aynı kanuna bağlı oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Böyle olunca, [maddede], gerçekten, Rum kiliselerinin ve manastırlarının sahibi bulunabilecekleri bütün taşınmaz mallar söz konusudur.

M. CACLAMANOS, tatmin edilmiş olduğunu ve bu söylenenleri resmen öğrenmiş bulunduğunu bildirdi.

M. MONTAGNA, 19 ncu madde için, aşağıdaki gibi kaleme alınmış bir metin tasarısının Yazı Komitesine gönderilmesini teklif etti:

"İşbu Sözleşme, Türkiye, Yunanistan ve imzacı öteki Devletler arasında yapılacak Barış Andlaşmasının bütünleyici bir parçası sayılacak ve bunun böyle olduğu Andlaşmanın özel bir maddesinde belirtilecektir."

Hukuk danışmanları bu maddeye çeki-düzen vereceklerdir.

M. DE LACROİX, kabul edilen ilke uyarınca, nüfus [halkların] mübadelesi konusundaki Sözleşmeyi yalnız Türkiye ile Yunanistan'ın imzalayacaklarını hatırlattı; bu maddede, Sözleşmenin, Barış Andlaşmasıyla aynı güçte ve aynı değerde olduğu belirtilecektir.

M. MONTAGNA, 4 ncü maddenin, onaylamayı beklemeksizin, imzadan hemen sonra yürürlüğe gireceğini belirtmenin yerinde olup olmayacağını düşündüğünü söyledi.

ŞÜKRÜ BEY, bunu belirtmenin gereksiz olduğu kanısındadır; çünkü, 4 ncü maddenin metninde, bu maddenin, Andlaşmanın imzalanmasıyla yürürlüğe gireceği belirtilmektedir.

M. MONTAGNA, henüz anlaşmaya varılmamış çeşitli noktaları saydı: Türk Temsilci Heyetinin, tümü üzerinde çekince öne sürmüş bulunduğu, 1 nci madde; Türk Temsilci Heyetinin, birisi Pendik'le ilgili, öteki de Batı Trakya'nın sınırları

dırılması konusunda, iki çekince öne sürmüş bulunduğu, 2 nci madde; Türk Temsilci Heyetinin, mübadele uygulanmayacak bölgelerde bulunmayan toplulukların [cemaatlerin] bu bölgelerdeki mallarını tasfiye etme zorunda tutulmalarını öngören bir hükmün eklenmesini istediği, 9 ncu madde; Yunan Temsilci Heyetinin, kamulaştırma sorununa çekince öne sürmüş bulunduğu, 10 ncu madde.

Maddde 10.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'un bu sonuncu soruna ilişkin olarak, Hükümetine danışma fırsatını bulduğunu sanmaktadır. M. MONTAGNA, Altkomisyonun bu konuya çok önem verdiğini hatırlattı.

M. CACLAMANOS, bu konuya ilişkin olarak, daha önceki oturumlarda söylediklerinden vazgeçmesinin mümkün olamayacağını üzülerek belirtti.

M. MONTAGNA, eğer bir Temsilci Heyeti, herkesin birleşmiş bulunduğu bir görüşe katılmamakta direnirse, görüşmelerin güçleşeceğini düşünmektedir. Kendisi, bir çok kez, Yunan Temsilci Heyetine, daha önce yapılmış kamulaştırmaların gözden geçirilmesinin söz konusu olmadığını, yalnız bir zarar giderimde-bulunmanın söz konusu olduğunu açıklamış bulunduğunu hatırlattı. M. Caclamanos, bu noktada hiçbir ödünde [tâvizde] bulunmağa yanaşmamakla, Sözleşmenin gerçekleştirilmesini çıkmaza sokmaktadır.

M. CACLAMANOS, bu Sözleşmenin zaten çok külfetli olduğu kanısındadır; ülkesi için yeni yükümler konulduğunu görmek istememektedir.

M. MONTAGNA, Türkiye'de kalıp da, 4 ncü madde uyarınca geri verilmeleri gereken vücutça sağlam Rumların akıbetinin de bu Sözleşmenin imzalanmasına bağlı olduğunu Yunan, Temsilci Heyetine hatırlattı. M. MONTAGNA, M. Caclamanos'un takındığı bu olumsuz tutumun kesin olmadığını ve değişeceğini ummaktadır.

Bu sorun ertelendi.

Madde 1.

M. MONTAGNA, öte yandan, bütün Yunan uyruklarına Türkiye'de yeniden yerleşmeği yasaklamanın, kamu hukukuna aykırı olduğunu Türk Temsilci Heyetine hatırlattı.

MÜNİR BEY, Türk Temsilci Heyetinin böyle bir istekte bulunmakla, tam tersine, bırakılan toprakların halkına, uluslararası hukukta tanınan seçme hakkına (*droit d'option*) benzer genel bir görüşten esinlenmiş olduğunu belirtti. Her iki Hükümet, nüfus [halkların] mübadelesinde anlaşmış bulunduklarına göre, bu halkların önemli bir bölümünün bırakıp gittikleri topraklara yeniden yerleşmeleri olanağını vermekle, anlaşmanın sonuçlarını etkisiz kılmamak gerekir.

M. MONTAGNA, hiç bir andlaşmaya, buna benzer hükümler konulmamış olduğunu söyledi. Türkiye, bu gibi hükümlerin konmasını istemekle, gerçekte, kendi egemenliğini kısıtlamış olmaktadır; çünkü, kim olurlarsa olsunlar, bütün Yunan yurttaşlarına karşı kendisini bir yüküm altına koymaktadır. Oysa, Türkiye, konsoloslarının vizesi ve yurt-dışı etme hakkı sayesinde, istenmez sayacağı kimselerin dönüşünü her zaman kolayca önliyebileceği halde, her iki ülkenin de

duyguları yatıştırmaya çalıştıklarını söyledikleri bir zamanda, sözleşmenin birinci maddesine gerçekten hoşa gitmeyecek olan bir hınç güdücülük niteliği vermek yersiz düşecektir.

M. MONTAGNA, Türk Temsilcilerinden, bu noktada kesin bir cevap vermezden önce, konuyu, bir kez daha, kendi Temsilci Heyetleriyle görüşmelerini rica etti.

M. DE LACROİX ve M. RYAN, M. Montagna'nın Türk Temsilci Heyetine yapmış olduğu bu çağrısını bütün güçleriyle desteklediklerini söylediler.

Madde 2.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, Pendik konusunda kendisinin teklif ettiği metnin kabul edilmesini, Alt-komisyonun çok istemekte olduğunu hatırlattı.

ŞÜKRÜ BEY, bu konuyu, yeniden, bir kez daha inceleyeceğini söyledi.

Madde 9.

M. MONTAGNA, 9 ncu maddeye ilişkin olarak, Türk çekincesinin [ihtirazî kaydının] nedenini anlayamadığını söyledi. Yönetilmesi güç olan malları tasfiye etmenin yararlı olduğunu kendileri görebilecek olan kurumların özgürlükleri neden kısıtlanmak istenmektedir?

MÜNİR BEY, toplulukların [cemaatlerin] mallarını tasfiye etme zorunda bırakılmasının, işlemleri basitleştirme bakımından, her iki taraf için de yararlı olacağını söyledi.

ŞÜKRÜ BEY, söz konusu mallardan çoğunun, satışa çıkartılacak olan vakıf malları olduğunu ve bunların pek küçük bir kısmının din kurumlarına kazanç sağlıyacağını söyledi. Bu mallar üzerinde bir Müslüman topluluğunun yararlanma hakkı kaldığı sürece, bu malların geleceği de güç durumda bulunacaktır.

M. SALEM, Türkiye'de Hıristiyan topluluklarına ait malların tasfiyesi zorunluluğunu kabul etmenin, her zaman gerekli olduğunu sanmamaktadır. Türk Hükümeti, isterse, Müslüman topluluklarının mallarını tasfiye ettirebilir; fakat, Hıristiyan topluluklarını diledikleri gibi davranmakta serbest bırakmalıdır.

ŞÜKRÜ BEY, herkese uygulanacak bir zorunluluğu üstün tuttuğunu söyledi; çünkü, kimi topluluklar kendi gerçek çıkarlarının ne olduğu konusunda yanılabilirler; Devlet de, mülk sahibi olmadığı için, onları zorlayamaz.

M. CACLAMANOS, söz konusu toplulukların mallarını tasfiye etmelerinde çıkarların olup olmadığını tartışacak durumda bulunmadığını söyledi; fakat, bu konuda, kendi iradeleri yerine bir dış iradenin geçmesini de istememektedir.

ŞÜKRÜ BEY, mallarını ellerinde tutmakla toplulukların karşılaşabilecekleri büyük tehlikenin, bu malları ileride satmak zorunda kalmaları olacağını belirtti; çünkü, böyle bir satıştan kazançlı çıkamayacaklardır. Mallarını çok geç ve bulabilecekleri yollardan tasfiye etme zorunda kalacaklarından, belki de hiç bir alıcı bulamayacaklardır.

M. RYAN, Vakıflara ilişkin Müslümanlık yasaları göz önünde tutulursa, toplulukların [cemaatlerin], mübadele uygulanan topraklarda ellerinde bulunan

malları kendilerinin tasfiye etmelerinden vazgeçmelerinde yarar olacağını sanmaktadır; fakat, bu konuda onlara bir zorunluluk yüklenmemesini istemektedir.

M. SALEM, bu maddenin kapsamının pek de önemli olmadığını belirtti; çünkü uzak bölgelerde bulunan toplulukların malları bir hayli azdır.

M. DE LACROİX, "malsahiplerince bir itiraz olmazsa, bunlar da tasfiye edilecektir" formülünü teklif etti. Böyle bir formül, ilkeyi ters çevirmekte ve Türk Temsilci Heyetinin savunduğu görüşe uygun davranılmış olmaktadır.

ŞÜKRÜ BEY, formülün ters çevrilmiş oluşunun, uygulamada tamamiyle aynı sonuçları vereceğini belirtti. Türk Temsilci Heyeti bu teklifi kabul edemez. Üstelik, bu malların tasfiyesinden elde edilen paranın mübadele fonlarına katılmayacağı, fakat doğrudan, malın sahibi olan din kurumuna verileceğini de bildirdi.

M. MONTAGNA, tartışmanın bir ayrıntı noktası üzerinde olduğunu bilmektedir; fakat bu ayrıntıda bir hukuk sorununun da bulunduğunu görmekte ve Sözleşmeye, kamu hukukuna aykırı düşecek bir hüküm konulmasını istememektedir. M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinden, bu noktayı bir kez daha düşünmesini rica etti.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, 2 nci maddeye ilişkin olarak, Mesta ve Struma arasındaki halkların da mübadelenin kapsamına alınmasına razı olup olmadığını sordu.

MÜNİR BEY, Türk Temsilci Heyetinin bu konudaki görüşünü değiştirmesinin çok güç olduğunu söyledi; çünkü, bu bölgede çok sayıda Müslüman bulunmaktadır.

M. CACLAMANOS, Mesta ile Struma arasında yerleşmiş çok sayıda Müslümanlardan söz edilirse, Türkiye'den Yunanistan'a gelmiş ve hâlâ gelmekte bulunan yüzbinlerce Rumun daha çok düşünülmesi gerektiğini söyledi. Bunların durumu, Yunanistan'ı bırakıp gitme zorunda olan Müslümanların durumundan daha acıklıdır; çünkü, bu Müslümanlar, 300.000 Rumun, evlerini el değmemiş ve tarlalarını ekili bırakıp gitme zorunda kaldıkları Doğu Trakya'da, hazır duran yerler bulup yerleşebileceklerdi.

M. MONTAGNA, gelecek oturumdan önce, Türk Temsilci Heyetinin, bu sorunu yeniden inceleyebileceğini ummaktadır.

Oturuma saat 17.45 de son verildi.

(13) SAYILI TUTANAK

24 OCAK 1923, ÇARŞAMBA OTURUMU

Oturum Ouchy Şatosunda, saat 16.00 da, M. Montagna'nın başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. DWİGHT (*Amerika Birleşik Devletleri*); M. RYAN, Yarbay HEYWOOD (*İngiliz İmparatorluğu*); MM. DE LACROİX, LAPORTE (*Fransa*); M. CACLAMANOS, General MAZARAKİS, MM. THEOTOKAS, DENDRAMİS (*Yunanistan*); MM. MONTAGNA, GALLİ, GUİSİ, SALEM (*İtalya*); RIZA NUR BEY, MÜNİR BEY (*Türkiye*).

Sekreterler: M. RONALD (*İngiliz İmparatorluğu*); M. TARBÉ DE SAİNT-HARDOUİN (*Fransa*); AHMED CEVAD BEY (*Türkiye*).

Tercüman: M. ZANCHİ (*İtalya*).

M. MONTAGNA, bundan önceki oturumlarda hazırlanmış olan Sözleşme tasarısında beş noktanın askıda kalmış olduğunu hatırlattı. Bu beş noktadan üçü özellikle önemli sayılabilir: Yunan Temsilci Heyetinin çekince [ihtirazî kayıt] öne sürdüğü kamulaştırma sorunu; Türk Temsilci Heyetinin istediği, 1 nci maddeye "ve Yunan uyrukları" kelimelerinin eklenmesi sorunu; ve, gene Türk Temsilci Heyetinin çekince öne sürmüş bulunduğu, Yunanistan'da mübadele dışı bırakılacak bölgenin sınırlandırılması sorunu.

İki sorun, bunlardan daha az önemlidir; her ikisinde de Türk Heyeti çekince öne sürmüştür. Bu sorunlar şunlardır: Pendik kasabası sorunu ve mübadele uygulanacak bölgede bulunmayan dinsel topluluklara [cemaatlere] ait malların tasfiyesinin zorunlu olup olmayacağı.

Madde 10.

M. MONTAGNA, bu oturumda, bu çeşitli noktaların hepsi üzerinde tam bir anlaşmaya varılacağını yürekten ummaktadır. Önce, Yunan Temsilci Heyetine seslenerek, 10 ncu maddede, kamulaştırma konusunda öne sürdüğü çekinceden vazgeçmesini rica etmektir.

M. CACLAMANOS, Yunan Temsilci Heyetinin, bu sorunu iyice inceledikten sonra, kendisine, uzlaştırıcı bir teklifte bulunma yetkisini vermiş bulunduğunu söyledi; bu teklif, inanmak gerekir ki, hem Türk Temsilci Heyetinin hem de Alt-komisyonunun isteklerini karşılayacaktır.

M. MONTAGNA, bu teklifin kabul edilebilir olması için, mübadele edilecek Müslümanların zararına yapılmış kamulaştırmaların yeniden değerlendirilmesini, bu ikinci değerlendirmenin birincisine göre daha yüksek olması durumunda, aradaki değer farkının Yunan Hükümetince para olarak ödenmesini öngörmesi gerekeceğini bildirmek istediğini söyledi.

M. CACLAMANOS, Yunan Hükümetinin, Karma Komisyon gibi tarafsız bir organca yapılacak yeni bir değerlendirme ilk değerlendirmenin yetersiz olduğunu gösterirse, bir zarar-giderimde bulunmağa hazır olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetine, isteğinin, Yunan kanununun öteki Yunanlı uyruklar üzerindeki etkilerine dokunulmaksızın, kendisini tatmin edecek bir formül aramak mı olduğunu sordu. M. MONTAGNA, Türk Temsilci Heyetinin Yunan kanununun kaldırılmasını değil, fakat yalnız, bu kanundan zarar gören Müslümanlara zarar-giderim [tazminat] verilmesini istemekte olduğunu düşünmektedir.

RIZA NUR BEY, Türk Temsilci Heyetinin, gerçekten, bunu istemekte olduğunu söyledi.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'dan, uzlaştırıcı teklifi okumasını rica etti.

M. CACLAMANOS, bu teklifin, yalnız Yunan ülkesinde kalacak Yunan uyruklarına karşı kanunun hükümlerini saklı tutmak amacını gütmekte olduğunu açıkladı. Öte yandan, bu teklif, Türk Temsilci Heyetinin isteğini de tam olarak karşılamaktadır. M. CACLAMANOS teklifini okudu:

> "1912 den bu yana çıkartılmış olan kanunlar uyarınca, Yunanistan'da Müslüman dininden Türklere ve Türkiye'de Rumlara ait olup mübadele uygulanan topraklarda bulunmakta olan kamulaştırılmış mallara gelince, ilgililerin ..... lik bir süre içinde başvurmaları üzerine, Karma Komisyon, bu mallara biçilmiş değerleri incelemeye girişecektir. Bu değerlendirmelerin, yapıldıkları sırada, malsahiplerini zarara uğratmış olduğu anlaşılırsa, Komisyon, bu malsahipleri yararına haklı bir zarar giderim [tazminat] saptayacaktır. Bu zarar-giderimin tutarı, genel tasfiye fonunda, malsahipleri için alacak sayılacaktır."

M. MONTAGNA, bu formülün, ilke bakımında, tatmin edici olduğunu, fakat "haklı bir zarar-giderim" kelimelerinin yeterince açık olmadığını söyledi.

M. DE LACROİX, bu kelimeler yerine, "verilmiş zararı onaracak bir zarar-giderim" sözlerinin konulmasını teklif etti.

RIZA NUR BEY, Yunan teklifinin kendisini tatmin etmediğini söyledi. Böyle uzun bir formül gereksizdir; RIZA NUR BEY, "kamulaştırma" kelimesinin, 10 ncu maddedeki "mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte" tedbirler arasında kalmasını üstün tutmaktadır.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonca kabul edilen bu sayımın, Yunan Hükümeti için tehlikeli olduğunu sanmaktadır; çünkü, böyle yapmakla, Yunan iç kanunu, moral bakımından, çiğnenmiş olmaktadır. Gerçekten, genel olarak kaleme alınmış bir formül, kanunun sakıncalı olduğunu kabul etmekte ve yabancı temsilcilere olduğu kadar Yunan uyruklarına da, bu kanunun etkilerine itiraz etmek için bir dayanak sağlamaktaydı. M. Caclamanos'un uzlaştırıcı teklifi ile Türk Hükümetinin

çıkarları korunmuş bulunmaktadır. Bu teklif, Yunan Hükümetini zor bir durumda bırakmaksızın, Türk Temsilci Heyetinin izlediği amacı da gerçekleştirmektedir.

RIZA NUR BEY, bu formülün, hoşa gitmez birtakım yorumlara yol açabilmesini istediğini söyledi. RIZA NUR BEY, bundan sonra, M. Montagna'ya, Yunanistan dışında oturan ve orada taşınmaz malları bulunan Müslümanlarla, Yunanistan'ı 1912 den önce bırakıp gitmiş olanların durumunu da hatırlattı. Bu kimselerin de hakları korunmalıdır.

M. MONTAGNA, bu gibi kimselerin haklarının korunması için tedbirler alınması zorunluluğu konusunda, Alt-komisyonunun, ilke bakımından Rıza Nur Bey'le aynı görüşte olduğunu söyledi; fakat, M. MONTAGNA, bu mübadele sözleşmesine, mübadele ile hiç bir yönden ilgili olmayan birtakım kimseleri göz önünde tutacak, özel hükümler konulmasının pek uygun olmayacağını düşünmektedir. Bununla birlikte, kendisi, Komisyona sunacağı raporda bu noktayı belirtmeye hazırdır; Komisyon da, belki, bu Müslümanların haklarının korunması amacıyla, Andlaşmanın bir başka kesimine hükümler konulmasını kararlaştırabilir. M. MONTAGNA, Rıza Nur Bey'den, oturumdan sonra, kendisine bu noktayı hatırlatan bir not vermesini rica etti.

M. CACLAMANOS, gerekli görülecek bütün değişiklikleri kabule hazır olduğunu söyledi.

RIZA NUR BEY, "Müslüman dininden Türkler" kelimeleri yerine, "Müslüman Türkler" denilmesini istedi.

M. MONTAGNA, Arnavutların bu mübadelenin kapsamına girmeyeceği belli olduğuna göre, bu değişikliğin kabulünü teklif etti. Metin daha da basitleştirilebilir ve şöyle yazılabilir: "her iki ülkede mübadele edilecek kimselere.."

M. MONTAGNA'nın ricası üzerine ve RIZA NUR BEY'in belirttiği noktalarla, M. SALEM, teklif edilen paragrafı şöyle kaleme aldı:

> "Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselere ait olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 1912 den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, verilmiş olduğunu göreceği bir zararı malsahiplerinin yararına onaracak bir zarar-giderim saptayacaktır. Bu zarar-giderimin tutarı, malsahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılmış taşınmaz malın bulunduğu ülke Hükümetinin borcuna geçirecektir."

RIZA NUR BEY, 10 ncu maddeye bu paragrafın eklenmesini ve bu ekleme yapıldıktan sonra, bu maddenin birinci paragrafında sayılan kısıtlamalar arasından "kamulaştırma" kelimesinin çıkartılmasını kabul etti. Bununla birlikte, Alt-komisyonun, daha önceleri, bu kelimenin metinde kalmasını istemiş olduğunu da hatırlattı; böyle olunca RIZA NUR BEY, Alt-komisyona saygı duygusuyla kabul ettiği bu değişikliğin, daha önce savunulmuş görüşten vazgeçildiği anlamına gelmeyeceğini ve kamulaştırmadan zarar görmüş Müslümanların haklarının tamamiyle korunacağını da ummaktadır.

M. MONTAGNA, anlaşmaya varılmış olduğunu belirtti ve kabul edilmiş metnin, 10 ncu maddenin ilk paragrafından hemen sonra, madde metnine

konulmasını teklif etti. Bu metin, ayrı bir paragraf olacaktır; "kamulaştırma" kelimesi, ilk paragraftan çıkartılacaktır.

RIZA NUR BEY ve M. CACLAMANOS, bu teklifi kabul ettiler.

Madde 2.

M. MONTAGNA, Pendik kasabası konusunda direnmemesini Yunan Temsilci Heyetinden rica etti. Alt-komisyon, bu noktada, Türk Temsilci Heyetinin kesin bir karşı koymasıyla karşılaşmıştır; ne de olsa bir ayrıntı niteliğinde olan bir sorun yüzünden, anlaşmayı suya düşürmek uygun olmayacaktır.

Bu yüzden, M. MONTAGNA, Alt-komisyona, 2 nci maddeden "ve Pendik'i de içine almak üzere, buraya kadar Anadolu demiryolu istasyonlarının bulunduğu köylerde" kelimelerinin çıkartılmasını teklif etti.

M. CACLAMANOS, Alt-komisyonun kararına, acı duyarak boyun eğdiğini ve ekonomik bakımdan İstanbul'lu oldukları halde, bu şehirdeki yurttaşları gibi zorunlu mübadele dışı tutulmayacak olan mutsuz Pendik halkı için üzüntü duyduğunu belirtmek istediğini söyledi. Bununla birlikte, M. CACLAMANOS, bu birkaç köy halkının kaderleriyle ilgili her türlü umudu yitirmeden önce, bunların mübadele dışında kalmaları için, mübadele uygulanmayacak olan bölgelere taşınmalarına izin verilmesinin mümkün olup olmayacağını sordu.

RIZA NUR BEY, bu teklifi kabul etmesine imkân olmadığını söyledi.

M. CACLAMANOS, 2 nci maddede Pendik'le ilgili satırların çıkartılmasına razı oldu.

Madde 9

M. MONTAGNA, 9 ncu maddenin son paragrafının ertelenmiş bulunduğunu hatırlattı. Bu paragraf şöyle kaleme alınmıştı:

> "Zorunlu mübadele uygulanacak bölgede bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların [cemaatlerin] din ya da hayır kurumlarına ait mallar da, sahipleri ... lik bir süre içinde isterlerse, aynı şartlar içinde tasfiye edilebileceklerdir."

Türk Temsilci Heyeti, "edilebileceklerdir" kelimesi yerine "edileceklerdir" kelimesinin konmasını ve "sahipleri.... lik bir süre içinde isterlerse" kelimelerinin metinden çıkartılmasını istedi.

M. MONTAGNA, M. Caclamanos'a, Türk formülünün kabul edip etmediğini sordu.

M. CACLAMANOS, Türk Temsilci Heyetince açıkça istenmiş olduğu için, Yunanistan'da bulunan Türk topluluklarının mallarına ilişkin olarak zorunlu mübadeleyi – böyle bir zorunluluğu Müslüman toplulukların protesto edeceklerini bile bile – kabule hazır olduğunu söyledi; fakat, Türkiye'de bu maddenin öngördüğü özel durumda bulunan Rum topluluklarına, tasfiyenin uygulanması ya da uygulanmaması bakımından, serbestlik tanımanın, kendisi için mümkün olup olmayacağını sordu.

M. DE LACROİX, bu teklifin hakgözetirliğe uygun olduğunu sanmaktadır; çünkü, Türk Temsilci Heyeti, bu maddeye çekince [ihtirazî kayıt] öne sürerken, hep

Yunanistan'daki Müslüman topluluklarının çıkarları açısından bir tutum göstermiş, Türkiye'deki Rum topluluklarından hiç söz etmemiştir.

RIZA NUR BEY, karşılıklı olma (*réciprocité*) şartını kesinlikle uygulanmasını istediğini söyledi.

M. MONTAGNA, böyle bir ayrıntı noktasının anlaşmayı çıkmaza sokmasına imkân olamayacağını söyledi ve M. Caclamanos'dan yeni teklifinde direnmemesini rica etti.

M. CACLAMANOS, Müslüman topluluklarının, ancak Türk Temsilci Heyetinin açıkça istemesi üzerine, kendilerinin uygun görmedikleri zorunlu mübadele kapsamı içine alınacaklarını bir kez daha belirterek, Türk Temsilci Heyetinin formülünü kabul etti.

Madde 1.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinden istemiş olduğu ödünlere [tâvizlere] karşılık olmak üzere, Türk Temsilci Heyetinden de, 1 nci maddeyi, Müttefikler ön-tasarısında yazılı olduğu biçimde kabul etmesini ve "Yunan uyrukları" kelimelerinin eklenmesinde ısrar etmemesini istedi.

RIZA NUR BEY, 1 nci maddeyi kabul etti ve daha önce öne sürmüş olduğu çekinceden vazgeçti.

Madde 2.

Mesta ile Struma arasındaki Müslüman halklar.

M. MONTAGNA, 2 nci maddeye ilişkin bulunan, Yunanistan'da mübadele dışında bırakılacak bölgeye sınır olarak Struma'yı almak konusunda, şimdiye kadar hep direnmiş olan Türk Temsilci Heyetinden, bu isteğinden vazgeçmesini rica etti.

RIZA NUR BEY, Bükreş Andlaşmasıyla konulmuş bulunan Mesta sınırını kabul ettiğini söyledi: Ancak, bu önemli ödüne [tâvize] karşılık olarak, Yunan Temsilci Heyetinden, mesta ile struma arasındaki bölge halkının mübadele edilecek son kafile olmasına rıza göstermesini istedi.

M. CACLAMANOS, yüzbinlerce göçmeni yerleştirmek ve mübadele uygulanacak bölgelerin en varlıklısı olan Doğu Makedonya'yı boşaltılmış bulma ihtiyacını duyacak Karma Komisyona, böyle bir karar kabul ettirme sorumluluğunu üzerine alamayacağını söyledi.

M. MONTAGNA, Yunan Temsilci Heyetinden, mübadele edilecek ilk Rum kafilesinin, aileleri Türk ülkesinden daha önce ayrılmış bulunan vücutça sağlam erkeklerden oluşmasını Türk Temsilci Heyetinin kabul etmiş olduğunu göz önünde tutmasını istedi. Bu ilk kafile, Yunanistan'a, Barış Andlaşmasının yürürlüğe girmesinden önce gönderilecektir. Türk Temsilci Heyeti, bu noktada, çok önemli bir ödünde [tâvizde] bulunmuştur.

Öte yandan, Türk Temsilci Heyetinin, daha önceki oturumlarda, Mesta ile Struma arasındaki bölgenin mübadele dışında bırakılması için, çok büyük bir güçle direnmiş olduğu da inkâr edilemez. M. MONTAGNA, bu nokta üzerinde, Türk Temsilci Heyetinin, Müttefiklerin ön-tasarısındaki görüşe getirilmesinin imkânsız olmasından korkmaktaydı; oysa, Türk Temsilci Heyeti, isteğinden vazgeçmiş

bulunmaktadır. Türk Temsilci Heyetinin şiddetle karşı çıktığı bir tedbirin sonuçlarını hafifletmek için, Yunan Temsilci Heyetinden, vücutça sağlam erkeklere ilişkin olarak yapmış olduğu ödüne [tâvize] benzer bir ödünde bulunmasını istemektedir.

M. CACLAMANOS, Yunanistan'ın istemiş olduğu vücutça sağlam 100.000 erkek ile, mübadelenin nasıl yapılacağını düzenleme bakımından Karma Komisyonun egemen yetkisi arasında hiç bir benzerlik olmadığını düşünmektedir. Özellikle varlıklı olan bir bölgede oturan kalabalık bir halka ilişkin olarak, mübadelenin yol ve yöntemlerini önceden saptamak mümkün değildir.

RIZA NUR BEY, insancıl düşüncelerine saygı duyduğu M. Montagna'dan, Yunan Temsilci Heyetinden, aslında pek de önemli olmayan bir ödünü [tâvizi] elde etmesi ricasında bulundu.

M. DE LACROİX, bu noktada, Rıza Nur Bey'le tamamiyle aynı görüşte olduğunu söyledi.

Oturuma saat 18.00 den 18.30 a kadar ara verildi.

Oturum yeniden açılınca, M. MONTAGNA, ne yapmak mümkün olduğunu herkesten daha iyi bilme durumunda bulunacak Karma Komisyonun ellerini çok kesin bir formülle bağlamaksızın, Türk Temsilci Heyetinin haklı isteğini karşılamak amacıyla, üzerinde anlaşmazlık bulunan noktanın sözleşmede açıkça belirtilmemesini, fakat Karma Komisyona, Alt-komisyonun tümü adına kesin bir tavsiyede bulunulmasını teklif etti. Eğer Türk Temsilci Heyeti de bu yolu üstün tutarsa, M. MONTAGNA, çok kesin olmamakla birlikte, gene bu ilkeyi koruyabilecek bir formül arayacak ve bunu Sözleşmenin 2 nci maddesine koyacaktır.

RIZA NUR BEY, uzlaştırıcı bir tutumla davranmak üzere, Karma Komisyona kesin bir tavsiyede bulunulmasıyla yetineceğini söyledi.

M. CACLAMANOS, böyle bir tavsiyenin, oturumun tutanağına yazılmasını kabul etti.

M. MONTAGNA, Alt-komisyon adına, şu bildiride bulundu:

> "Alt-komisyon, her iki tarafın açıkladığı kanıtları dinledikten sonra, Mesta ile Struma arasında yerleşmiş bulunan ve mübadele kapsamına girecek olan halkların, bu mübadelenin son kafilesi olmasını, Karma Komisyona önemle tavsiye eder."

Yarbay HEYWOOD, mübadele edilecek halkların yararına olarak, Komisyonun, kafilelerin yola çıkışını, ürün kaldırma [hasat] zamanında aceleye getirmemesini, halkların ve ülkenin ekonomik çıkarlarını dikkate almasını gerekli görmektedir.

M. MONTAGNA, Karma Komisyonun, böyle bir durumu göz önünde tutacağından şüphe etmediğini söyledi. Bununla birlikte, bu konuda Alt-komisyonun bütün kaygısını yatıştırmak için, Karma Komisyona, bu özel noktaya ilişkin olarak, bir tavsiyede bulunmaktan da kaçınmayacaktır.

Böyle olunca, M. MONTAGNA, Alt-komisyon adına, aşağıdaki bildiride bulundu: *"Alt-komisyon, mübadele edilecek halkların, mübadelenin sonuçlarından, gerekenden daha çok acı çekmemelerini sağlıyacak biçimde, bu halkların, özellikle tarımsal üretimleri bakımından, ekonomik çıkarlarını önemle göz önünde tutmasını, Karma Komisyona özel olarak tavsiye eder."*

M. CACLAMANOS, bu tavsiyenin çok geniş olmasından ve aşırı bir titizlikle uygulanacak olursa, gerçekte, mübadeleyi ortadan kaldırmasından çekindiğini belirtti.

M. MONTAGNA, bir tavsiyenin, bir sözleşmeyi ortadan kaldıramayacağını, ancak onu tamamlayacağını hatırlattı.

M. DE LACROİX, tavsiye metninde "mübadelenin sonuçları" kelimelerinin bulunduğuna işaret etti. Böylece, dolaylı olarak, tavsiyenin metni de, mübadelenin yapılacağını açıklamış olmaktadır.

M. MONTAGNA, Alt-komsiyonun, çok şükür, çalışmalarının sonuna gelmiş olduğunu söyledi. Eleştirilere uğrayabilecek de olsa, böyle bir yapıt hazırlanmasında, görüşmelere katılan herkesin, barışa varabilmek için yürekten bir istek ve en içten uzlaşma duygularıyla davranmış olduğunu belirtti.

M. MONTAGNA, özellikle böyle güç bir görüşmede, kendisini ara vermeden desteklemiş bulunan Müttefik meslekdaşlarına teşekkür etti. Görüşmelerin bir anlaşmaya varması için bütün zorlukları aşarak gösterdikleri uzlaşıcı tutum için, Alt-komisyondaki Türk ve Yunan temsilcilerine de aynı sıcak duygularla teşekkürlerini bildirdi.

M. RYAN, Alt-komisyonun uğraştığı sorunların, Konferansın genel çalışmaları açısından bir yan-konu olarak ortaya çıktığını, fakat, gerçekte, bunun, en önemli sorunlardan biri olduğunu söyledi. Alt-komisyon, çalışmasını başarıyla tamamlamışsa, M. RYAN, bu mutlu sonucu herkesin iyi niyetine ve gösterdiği çabaya, fakat özellikle, iki nedene bağlanmaktadır: Önce, M. Montagna'nın, Komisyonun bir çok oturumlarına böylesine ustaca başkanlık edişi ve gösterdiği çabalar gelmektedir. M. RYAN, Alt-komisyonun, başkanına duyduğu yürekten gönül borcunun tutanakta belirtilmesini istemektedir. M. RYAN'ın, sözleşmenin böyle mutlu bir sonuca eriştirilmesinde özellikle katkısı bulunduğunu düşündüğü ikinci neden, hem Türk hem de Yunan Temsilci Heyetlerinin gösterdikleri uzlaşıcı tutumdur; bu Alt-komisyonda, özellikle ateşli kapışmalar olmuştur; fakat, ne zaman bir başarasızlığa uğranır gibi olmuşsa, her seferinde, bu temsilci heyetlerinden biri ya da öteki, çok ağır ödünler [tâvizler] karşılığı da olsa, bir sonuç elde etme yolundaki isteğinin kanıtını içtenlikle ortaya koymuştur. M. RYAN, bu Sözleşmenin uygulanmasında da, hem Türk hem de Yunan Hükümetlerinin aynı uzlaşıcı tutumu göstermelerini dilemektedir; çünkü, ancak böyle davranmakladır ki, mübadele edilen halkların, gelecekte daha mutlu kılınmaları için, katlandıkları kaçınılmaz acıları azaltılabilecektir.

M. MONTAGNA, Alt-komisyonun son çalışmalarına ilişkin raporu yazacağını söyledi. Daha önce alınmış kararların ve varılmış anlaşmaların daha çabuk uygulamaya konulmasını sağlamak için, Sözleşmenin imzalanmasına bir an önce girişilmesini teklif etti. Kendisi, bu oturuma girmezden, önce Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanı, M. Ador'la buluşmuştur. Kendisine gerekli bütün bilgileri vermiştir; M. Ador, Kızılhaç Komisyonunu Doğu'ya yollamak için, savaş tutsaklarına ve gözaltı edilmiş (釘nternés) sivillere ilişkin Anlaşmanın imzalandığını bildiren bir telgrafın kendisine gönderilmesinden başka bir şey beklememektedir.

M. Ador, Kızılhaç Komisyonunun giderlerine karşılık olarak, ilgili iki

Hükümetin şimdiden, öndelik [avans] olarak bir miktar para verebilip verememeyeceklerini sormuştur. M. Ador, bu konuda Kızılhaç'ın geleneklerine uygun davranacaktır; giderlerin elden geldiği ölçüde az olmasına çalışılacaktır; M, Ador, iki Hükümetten her birinin, Cenevre'ye, 10.000 er İsviçre Frangı teslim etmelerini istemiştir.

M. CACLAMANOS ve RIZA NUR BEY, bu parayı Kızılhaç'a mümkün olduğu kadar gecikmeden göndermeye hazır olduklarını bildirdiler.

Alt-komisyon Başkanının M. Ador ile yaptığı görüşmeye katılmış bulunan M. DE LACROİX, M. Ador'un, savaş tutsaklarının kamplarına yapılacak ziyaretle, tutsakların geri verilmesi işlemlerinin giderleri için iki ayrı hesap tutulacağını belirtmiş olduğunu da hatırlattı.

M. CACLAMANOS, Alt-komisyonun çok güç oturumlarına başkanlık eden ve uzlaşmaya varılması için sürekli çabalar göstermiş olan M. Montagna'ya gönül borcunu bildirmek üzere, M. Ryan'ın sözlerine katılmak istediğini söyledi.

M. CACLAMANOS, Yunan Hükümetinin, kendi hesabına, en büyük bir uzlaşma zihniyetiyle ve mübadele edilecek halkların acıların hafifletmek isteğiyle, imza edeceği Sözleşmenin kendisine yükleyeceği üzüntülü görevi yerine getireceğine güvence [teminat] verdi.

RIZA NUR BEY, M. Montagna'ya teşekkür etmek istediğini bildirdi ve özellikle dikenli olan sorunların böylesine bir çözüme bağlanmasını, M. Montagna'nın becerikli başkanlığı ile, bütün Alt-komisyon üyelerinin gönül borcu duyduğu çabalarına borçlu olduğunu söyledi.

M. DE LACROİX, özellikle güç olan görüşmeleri, sonuna kadar, en büyük bir beceriklilik, en büyük bir incelik ve en bıkmak bilmez bir istekle yönetmiş bulunan M. Montagna'ya, Fransız Temsilci Heyeti adına, gönül borcu dolu yürekten duygularını bildirdi. M. DE LACROİX, aynı zamanda özellikle önemli olan bir noktada anlaşmayla sonuçlanmış görüşmelerde gösterdikleri uzlaşıcı tutum ve iyi niyetten ötürü, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerini de kutlamak istediğini söyledi.

Oturuma saat 19.05 de son verildi.

(13) SAYILI TUTANAĞA EKLER

EK (A)

ALT KOMİSYONCA KABUL EDİLEN SÖZLEŞME TASARISI

24 Ocak 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Majeste Yunan Kıralı Hükümeti, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Madde 1

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlıyarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2

Birinci Maddede öngörülen mübadele:

(a) İstanbul'da oturan Rumları [İstanbul'un Rum ahalisini];

(b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini] kapsamayacaktır.

1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde,İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (*établis*) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılacaklardır.

1913 tarihli Bükreş Andlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin Doğusundaki bölgeye yerleşmiş (*établis*) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi] sayılacaklardır.

Madde 3

Karşılıklı olarak Rum ve Yunan nüfusu mübadele edilecek olan toprakları .... 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1 nci maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İşbu Sözleşmede kullanılan "göçmenler" (*émigrants*) terimi, ... 1912 tarihinden

sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

Madde 4

Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi meydana getireceklerdir.

Bir ön-tedbir ve 1 nci maddeye bir kural-dışılık olmak üzere, Türk Hükümeti, Barış Andlaşmasının imzalanmasından hemen sonra, söz konusu vücutça sağlam erkekleri serbest bırakmayı ve bunların yola çıkmalarını sağlamağı yükümlenir.

Madde 5

İşbu Andlaşmanın 9 ncu ve 10 ncu maddelerindeki çekinceler [ihtirazî kayıtlar] saklı kalmak üzere, işbu Anlaşma uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verdirilmeyecektir.

Madde 6

Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin gidişine, herhangi bir nedenle olursa olsun, hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş hapis cezası bulunduğu, ya da henüz kesinlenmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza soruşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu olan göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

Madde 7

Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu Sözleşmenin imzası tarihinde edinmiş olacaklardır.

Madde 8

Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklar ve yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş vergisi ya da başka herhangi bir vergi alınmayacaktır.

Bunun gibi, işbu anlaşma uyarınca Bağıtlı Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk [cemaat] üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler (*sociétés*), birlikler, tüzel kişiler ya da ne çeşit olursa olsun başka tesisler (*fondations*) personelini de kapsamak üzere) kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmek ya da taşıttırmak hakkı olacaktır.

11 nci maddede öngörülen Karma Komisyonların tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel [mahallî] makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü [envanterini] ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel [mahallî] makamlarca saklanacak, ikincisi 9 ncu maddede öngörülen tasfiye işleminde esas alınmak üzere 11 nci maddede öngörülen Karma Komisyona sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

Madde 9

8 nci maddede öngörülen göçmenlerin ve toplulukların kent ve köylerdeki taşınmaz mallarıyla, bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11 nci maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca tasfiye edilecektir.

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da hayır kurumlarına ait olan mallar da, aynı şartlar içinde, tasfiye edilecektir.

Madde 10

Bağıtlı Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu anlaşmanın 3 ncü maddesi uyarınca nüfus [halkların] mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz malların tasfiyesi, 9 ncu madde uyarınca, Türkiye ile Yunanistan'da ... tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş kanunlarla her çeşit yönetmeliklere (tüzüklere) göre ya da başka herhangi bir zoralım [müsadere], zorunlu satış, vb. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiç bir tedbire konu olmaksızın yürütülecektir. İşbu madde ile 9 ncu maddede öngörülen mallar, bu çeşit bir tedbire konu olurlarsa, bu mallara, 11 nci maddede öngörülen Komisyonca, bu tedbirler uygulanmamışcasına değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselere ait olup da, mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 1912 den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bu zararı malsahiplerinin yararına onaracak bir zarar-giderim [tazminat], saptayacaktır. Bu zarar-giderimin tutarı, malsahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştıran ülke Hükümetinin borç hesabına geçirilecektir.

8 nci ve 9 ncu maddelerde göz önünde tutulan kimseler, şu ya da bu yoldan, yararlanmadan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarlarının kendilerine geri verilmesi, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yol ve yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların, ve Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine girişirken, 11 nci maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını tam olarak korumak amacıyla, daha önce yapılmış Andlaşmalarda kabul edilmiş ilkelerden esinlenecektir.

11 nci maddede öngörülen Karma Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

Madde 11

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağıtlı Yüksek Tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilecek üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Bakandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12

Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmak ve 8 nci madde ile 9 ncu maddede öngörülen taşınmaz ve taşınır malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır.

Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği tedbirleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamağa tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyonun kararları oyçokluğuyla alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin bütün itirazlar Karma Komisyonca kesin alarak karara bağlanacaktır.

Madde 13

Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe gereği gibi çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

Tasfiye olunacak mallara değer biçilmesinde, bunların altın para ile olan değeri esas alınacaktır.

Madde 14

Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verecektir.

Bu bildiri belgeleri esas alınarak borçlu kalınan para tutarları, tasfiyenin yapılacağı ülke Hükümetinin, göçmenin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerde ve aynı nitelikte mal alması gerekecektir.

Yukarıda belirtilen biçimde bildiri belgeleri esası üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı, her altı ayda bir çıkartılacaktır.

Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bununla ilgili hesaplar denkleştirilmiş [takas ve mahsup edilmiş] olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme işine süre tanınmasını isterse, yıllık ençok üç taksitle ödenmek şartıyla, Komisyon bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranan % 20 sine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde anaparaya çevrilebilecek [amortise edilebilecek] borçlanma bonoları [istikraz tahvilleri] çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar [rehinler] gösterecektir. Bu sağlancalar [rehinler], Yunanistan'da Uluslararası Komisyonca ve İstanbul'da Devlet Borcu [Düyun-u Umumiye] Meclisince yönetilecek ve gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar [rehinler] konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunları saptamaya yetkili olacaktır.

Madde 15

Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı şartlarla, Komisyona öndelik [avans] olarak ödemede bulunulacaktır.

Madde 16

Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimselere yapılacak bildirilerle, bu kimselerin varış ülkesine taşınmak üzere yönelecekleri limanlara ilişkin bütün sorunlar üzerinde, 11 nci maddede öngörülen Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır.

Bağıtlı Taraflar, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açacak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere, doğrudan ya da dolaylı hiç bir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağıtlı Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiç bir vergiye ya da olağanüstü resme bağlamamayı da yükümlenirler. 13 ncü madde* uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde

* Fransızca metinde "article 13" yazılıdır; oysa, 23 sayılı Tutanağın (B) Ekindeki metnin bu metinle eş 16 ncı maddesinde "article 2" yazılıdır. (S.L.M.)

kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları ile, Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiç bir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyeceklerin gidişine engel olmak vesilesi olarak öne sürülmeyecektir.

Madde 17

Karma Komisyonun çalışmaları ve işlerinin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlar içinde, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

Madde 18

Bağıtlı Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler.

Madde 19

İşbu Sözleşme, Türkiye ile Yunanistan ve imzacı öteki Devletler arasında yapılacak Barış Andlaşmasının bütünleyici bir parçası sayılacak ve bunun böyle olduğu Antlaşmanın özel bir maddesinde belirtilecektir. İşbu Sözleşme sözü geçen Andlaşmanın Bağıtlı Yüksek Taraflarca onaylanmasından hemen sonra yürürlüğe girecektir.

LAUSANNE'da, ... 1923 tarihinde yapılmıştır.

EK (B)

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu, 27 Ocakta toplanarak, M. Montagna' nın sözlü bir raporunu dinledikten sonra, nüfus [halkların] mübadelesi Alt-komisyonunca hazırlanmış olan Anlaşma ile Sözleşmeyi uygun bulmuştur (Bakınız, Komisyonun 23 sayılı tutanağı).

M. MONTAGNA, sonradan, Lord Curzon'a, aşağıdaki raporu sunmuştur:

ÜLKE VE ASKERLİK SORUNLARI KOMİSYONU
BAŞKANI LORD CURZON'A

NÜFUS MÜBADELESİ ALT-KOMİSYONU BAŞKANI
M.MONTAGNA'NIN SUNDUĞU RAPOR

Lausanne, 30 Ocak 1923

SAYIN BAŞKAN,

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunun, 10 Ocak tarihli oturumunda aldığı karar uyarınca, Türkiye ile Yunanistan arasında sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarıyla halkların mübadelesi ilkesini daha önce koymuş bulunan Nüfus [Halkların] Mübadelesi Alt-komisyonu, bu çeşitli noktalarda varılmış anlaşmanın uygulanma yol ve yöntemlerini saptamak üzere çalışmalarına yeniden girişmiştir.

Alt-komisyonun uğraştığı ilk sorun, sivil rehinelerin geri verilmesi olmuştur. Türk ve Yunan Hükümetlerinin, sivil rehine ya da tutsak olarak götürdükleri herkesi, bu Hükümetlerin karşılıklı olarak vermiş oldukları çizelgeler esas alınarak geri verecekleri, ortak bir anlaşmayla kararlaştırılmıştır. Birer Türk ve Yunan temsilcisinin katılacağı üç üyeden kurulu bir Uluslararası Kızılhaç Komisyonu, geri verme işlemlerini yönetecek ve her iki çizelgeden birinde adı geçmeyen kimseleri araştıracaktır. Küçük Asya'lı rehineler İzmir'de, Trakya'lı rehineler de İstanbul'da geri verileceklerdir.

Geri verme işlemi, anlaşmanın imzalanmasından yedi gün sonra başlayacak ve adları verişilmiş çizelgelerde yazılı bulunan kimseler için iki hafta içinde, aranılacak kimseler içinse ençok üç haftalık bir süre içinde tamamlanmış olacaktır.

Yukarıda belirtilen anlaşma oldukça çabuk gerçekleştirilmiştir; ancak, son

anda, Yunan Temsilci Heyetinin, rehinelerin bindirileceği gemilerin boş dönmemeleri için, bir miktar Yunanlı savaş tutsağı ya da rehinesi getirebilmeleri yolunda öne sürdüğü istek yüzünden, ortaya, sonuçları ağır olabilecek, bir güçlük çıkmıştır. Müttefik Devletler Temsilci Heyetlerinin ısrarları üzerine, Yunan Temsilci Heyeti bu isteğinden vazgeçmiştir; Türk sivil rehinelerle tutsaklarının geri verilmesi tamamlanır tamamlanmaz, Türkiye'de tutuklu bulunan Yunanlı rehinelerin ve sivil tutsakların geri verileceği ve bunların, Türk rehineleriyle tutsaklarını taşıyan gemilere bindirilebilecekleri kararlaştırılmıştır.

Alt-komisyon, rehineler sorununu çözüme bağladıktan sonra, hemen savaş tutsaklarının mübadelesi sorununu ele almıştır.

Bu sorun da, askerlik uzmanlarının, özellikle Yarbay Heywood, Yarbay Courtin ve Albay Vitale'nin değerli işbirliğiyle, oldukça çabuk çözüme bağlanmıştır.

Bu konuda varılan anlaşmaya göre, rehinelerin geri verilmesi tamam olur olmaz ve bu tarihten başlıyarak en çok onbeş günlük bir süre içinde, Yunanistan, elinde bulunan bütün savaş tutsaklarını geri verecek ve bunları, bir seferde, İzmir'e taşıtacaktır.

Türkiye de, Yunanistan'a, eşit sayıda savaş tutsağını (subaya karşılık subay, ere karşılık er) geri verecektir; bunlar, Türk savaş tutsaklarını getiren Yunan gemilerinin dönüş yolculuklarında, yurtlarına götürüleceklerdir.

Arta kalan Yunan savaş tutsakları, barışın imzalanmasından sonra ve bu imza tarihinden başlayarak üç haftalık bir süre içinde, Türkiye ile Yunanistan'ca geri verileceklerdir. Rehinelerin geri verilmesi için öngörülen aynı Komisyon, savaş tutsaklarının geri verilmesi işine de bakacaktır. Türk ve Yunan Hükümetleri, duyguları yatıştırmak amacıyla, genel affın kapsamına bütün savaş tutsaklarını ve gözaltı edilmiş (*internés*) sivilleri almayı – hem âdi suçlar yüzünden ceza giymiş ya da giyebilecek olanları, hem de disiplin suçları yüzünden ceza giymiş ya da giyebilecek olanları – karşılıklı olarak yükümlenmişlerdir.

Alt-komisyon, elde edilen bu mutlu ilk sonuçlardan cesaret bularak, kendisine emanet edilen ağır göreve – Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin yönetmeliği hazırlama görevine – karşısına çıkacak engelleri aşma kararıyla, girişmiştir. Bu görev, çok nâzik bir iş idi; çünkü, yüzbinlerce kişinin yer değiştirmesini sağlamak, ilgili her iki tarafın da çıkarlarını korurken bunların mallarını tasfiye etmek; göçmenlerin uyrukluğunu saptamak; gidecekleri ülkeye yerleşmelerini sağlamak; mübadelenin her iki ülkede de yaratabileceği ekonomik tepkileri mümkün olduğu kadar azaltmak söz konusuydu.

Alt-komisyon, taraflarca kabul edilmiş Sözleşmede şunları saptamıştır:

(1) Her iki ülkede mübadele uygulanacak topraklarla, mübadele dışı bırakılacak toprakların hangileri olduğu;

(2) Mübadele edilen kimselerin, uyrukluk açısından, hukuksal statüleri;

(3) Göçmenlere, taşınır mallarının taşıtılabilmesi için sağlanacak kolaylıklar ve yanlarında götüremeyecekleri malların dökümünü [envanterini] hazırlama işlemleri;

(4) Göçmenlerin, kent ve köylerdeki taşınmaz malları ile, göçmenlerce

bırakılmış taşınır mallara değer biçilmesinde ve bunların tasfiye edilmesinde izlenecek yöntem;

(5) Önceki paragrafta belirtilen malları tasfiye edecek olan Komisyonun kuruluş biçimi ve bu Komisyona tanınacak çeşitli yetkiler;

(6) Mallarından yoksun bırakılmış göçmenlere verilecek güvenceler [garantiler];

(7) Vakıf mallarının nasıl tasfiye edileceği.

Bütün bu çeşitli konuların ayrıntılarını saptamak için uzun görüşmeler oldu. Bu görüşmeler, Alt-komisyonun, 11 Ocaktan sonra yapmak zorunda kaldığı oniki oturum boyunca sürdü. Aşılması gereken güçlükler çok büyüktü; fakat, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinin uzlaşıcı tutumları ve Müttefik Temsilci Heyetlerinin değerli işbirliğiyle bu güçlükler aşılabilmiştir.

Bu güçlüklerden bir kaçına kısaca değineceğim.

Türk Temsilci Heyeti, Sözleşmenin birinci maddesine, Katolik dininden Osmanlı Rumlarının da mübadelenin kapsamına alınmasını öngören bir hüküm konulmasını istemekteydi. Mübadele ilkesinin böylesine genişletilmesine kesin olarak karşı çıktım ve bunda başarıya ulaştım.

Gene Türk Temsilci Heyeti, aynı maddede, Türkiye'de yerleşmiş Yunan uyruklarının, barışın yapılmasından sonra, Türkiye'ye dönmelerinin önlenmesini istemekteydi. Türk Temsilci Heyeti, kamu hukuku ilkelerine aykırı düşen bu isteğinden vazgeçmesinin yerinde olacağına inandırıldı.

Mübadele dışında bırakılacak bölgelerin sınırlarına ilişkin 2 nci madde üzerinde tartışma çok ateşli oldu. Müttefik Temsilci Heyetlerinin bütün çabalarına rağmen, Türk Temsilci Heyeti, Rumların kalmalarına izin verilen İstanbul bölgesini sınırları, Bostancı ve Pendik köylerini de içine alacak biçimde genişletmeğe razı olmak istemedi. Türk Temsilci Heyeti, İstanbul'a 30 Ekim 1918 tarihinden sonra göç etmiş Rumların burada kalmalarına da razı olmadı. Fakat, buna karşılık, birtakım Müslüman halkların mübadele dışında tutulması konusunda yeni bir isteğinden vazgeçerek, büyük bir fedakârlığa katlandı.

Türk Temsilci Heyeti, Mesta* ile Struma arasındaki topraklarda oturan bütün Müslümanların mübadele dışında bırakılmalarını istemekteydi. Bu istek, ekonomik nedenlerle, Batı Trakya'nın coğrafya bakımından sınırının Struma olmasına ve Yunanistan'da kalan Müslümanlarla, Türkiye'de kalan Rumların sayıca denkleştirilmesine dayanmaktaydı. Bu istek, Sözleşmenin geleceğini ciddî bir tehlikeyle karşılaştırmıştır; fakat, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ısrarları üzerine, Türk Temsilci Heyeti bu isteğinden vazgeçti ve Mesta ile Struma arasındaki bölgede oturan Müslümanların, mübadele edilecek son kafileyi meydana getirmeleri şartıyla, mübadelenin kapsamına alınmalarına razı oldu. Alt-komisyon, bu oturumun tutanağına, Karma Komisyona yöneltilmiş, şu biçimde bir tavsiyenin yazılmasını, görevinin gereği saydı:

"Alt-komisyon, her iki tarafın açıkladığı kanıtları dinledikten sonra, Mesta ile Struma arasında yerleşmiş bulunan ve mübadele kapsamına gi-

* Fransızca metinde "Maritza", 1924 Türkçe çevirisinde "Mesta". (S.L.M.)

recek olan halkların, bu mübadelenin son kafilesi olmasını önemle tavsiye eder.

"Alt-komisyon, mübadele edilecek halkların, mübadelenin sonuçlarından, gerekenden daha çok acı çekmemelerini sağlayacak biçimde, bu halkların, özellikle tarımsal üretimleri bakımından, ekonomik çıkarlarının önemle göz önünde tutulmasını, Karma Komisyona özel olarak tavsiye eder."

Alt-komisyonun, çalışmaları boyunca karşılaşmış olduğu en büyük engellerden biri de, böylece aşılmış oldu. Sözleşmenin 4 ncü maddesinin metnine ilişkin olarak da güçlükler çıktı; bu madde, aileleri Türkiye'den daha önce ayrılmış olan vücutça sağlam erkeklerin serbest bırakılmasını öngörmekteydi; çünkü, onların Yunan ordusuna alınmalarından çekinmekteydi. Müttefik Temsilci Heyetlerinin ısrarı üzerine, bu kimselerin, mübadele edilecek Rumların ilk kafilesini meydana getirmeleri ve onların, Barış Andlaşmasının imzalanmasından hemen sonra, bir kural-dışılık olmak üzere, serbest bırakılmaları kararlaştırıldı.

Sözleşmenin 9 ncu maddesi de, son oturuma kadar süren, tartışmalara yol açtı.

Türk Temsilci Heyeti, mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş dinsel toplulukların ya da hayır kurumlarının, zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan mallarının da, malsahipleri hazır bulunmaksızın, tasfiyesini istemekteydi. Bu isteğin gerekçesi, boşaltılacak bölgelerdeki her türlü Türk ve Rum çıkarlarını ortadan kaldırarak, gelecekte anlaşmazlıklar çıkması olasılığını önlemekti.

Buna karşılık, Yunan Temsilci Heyeti ise, söz konusu toplulukların ve kurumların mülkiyet haklarını serbestçe kullanmalarına hiç bir halel getirilmemesini istemekteydi; fakat, anlaşmanın yapılabilmesini sağlamak yolunda içten bir istekle, Yunan Temsilci Heyeti, son oturumda, Türk görüşüne katılmağa razı oldu.

Bağıtlı Tarafların ülkelerini daha önce bırakıp gitmiş bulunan kimselere ait malların tasfiyesini öngören 10 ncu maddenin incelenmesi sırasında, Türk Temsilci Heyeti, şöyle kaleme alınmış bir fıkranın eklenmesini istedi:

"Yunanistan dışında oturmakta olup da Yunanistan'da taşınmaz malları bulunan Müslümanların haklarıyla, 1912 den önce Yunanistan'dan ve Girit adasından göç etmiş kimselerin hakları bakımından da, nüfus [halkların] mübadelesi Sözleşmesinin 10 ncu maddesi hükümleri uygulanacaktır."

Türk Temsilci Heyetine, bu isteğin, Alt-komisyona tanınmış yetkilerin alanına girmediğini belirttim; çünkü, Yunanistan dışında oturan ve mübadeleyle hiç bir ilişiği olmayan kimseler söz konusuydu. Bu istek, ancak, siyasal sorunlar ve ülke sorunları Komisyonunca incelenebilirdi.

Türk Temsilci Heyeti, itirazımı anlayışla karşılamakla birlikte, bu isteğini, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunun Başkanı sıfatıyla Ekselânslarına sunmamı rica etti. Bu dileği yerine getirmekte ve bu sorunun incelenmesini dikkatinize sunmaktayım.

Türk Temsilci Heyetiyle Yunan Temsilci Heyeti arasında, gene 10 ncu madde yüzünden, anlaşmayı çıkmaza sokacak ölçülere varan, çok önemli bir anlaşmazlık daha çıktı. Türk Temsilci Heyeti, Yunanistan'da, Müslümanları tedirgin eden birtakım kanunlar yayınlanmış bulunduğundan, özellikle Müslümanları, malik oldukları büyük çiftliklerden yoksun bırakmayı amaç edinen tarımsal kamu-

laştırmalar kanunundan yakındı. Türk Temsilci Heyeti, sözü geçen kanun uyarınca kamulaştırılmış olan malların, Karma Komisyonca yeniden değerlendirilmesini ve sahiplerine zarar-giderim [tazminat] ödenmesini istemekteydi.

Yunan Temsilci Heyeti, bu isteğe en kesin bir tutumla karşı çıkarak, kamulaştırma konusundaki bu tarım kanununun genel nitelikte olduğunu, yurttaş ya da yabancı, bütün büyük toprak sahiplerine yöneldiğini, Müslümanlara bir zarar-giderimde bulunulma ilkesi kabul edilirse, öteki ilgililerin de, haklı olarak, bu ilkeden yararlanmağa kalkışacaklarını belirtti. Her iki tarafça öne sürülen kanıtlar güçlüydü ve anlaşmazlığı çözüme bağlamayı imkânsız kılar görünmekteydi. Son oturumda, Yunan Temsilci Heyeti, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ısrarları üzerine, direnmekten vazgeçti ve bu noktaya ilişkin 10 ncu maddedeki formülü kabul etti. Bu 10 ncu maddede, Karma Komisyonun, Vakıf mallarının tasfiyesinde esinleceği ilkeler de gösterilmiştir.

Son olarak, maliye uzmanlarının değerli yardımıyla, Sözleşmenin 14 ncü maddesi de kaleme alınabilmiştir; bu madde, öteki ülkede yerleşmeğe gitmiş göçmenlere, ayrıldıkları ülkede bıraktıkları mallara eş değerde mal ya da haklı bir zarar-giderim verilmesini öngörmektedir.

Böylece, bir anlaşmaya varılmasında engel olarak görünen bütün güçlükler, adım adım ve sabırla, aşılmış oldu.Son derece güç bir görevi olan Karma Komisyonun çalışmasına engel çıkartmamak amacıyla, hazırlanmış Sözleşme genel nitelikte tutulmuştur. Bu sonuç, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinin iyi niyeti ve cömertçe gösterdikleri uzlaşıcı tutumla elde edilebilmiştir; her iki Temsilci Heyetine de gönül borcumu sunmak isterim.

Görüşmelerin başarıyla sonuçlanmasına büyük katkısı olan verimli ve etkili işbirlikleri için, Müttefik Temsilci Heyetlerine de teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bugünkü 30 Ocak tarihinde, sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin iki anlaşmayla, nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşmenin, Yunan ve Türk Temsilci Heyetlerince imzalanmış olduğunu ve bu anlaşmalardan birincisinin şimdiden yürürlüğe girmiş bulunduğunu Ekselânslarınıza bildirmekle onur duymaktayım. Konferansın elde ettiği bu ilk somut sonuçların, barışa yönelmiş bundan sonraki çalışmalarının da başarılı olacağına hayırlı bir işaret olmasını yürekten dilerim.

Derin saygılarımın kabulünü rica ederim, Sayın Başkan.

G. C. MONTAGNA.

EK (C)

Gözaltı edilmiş (*internés*) sivillerin geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin Anlaşma ile, Nüfus [Halkların] Mübadelesi Sözleşmesinin imzalanması, 30 Ocak 1923 tarihinde yapıldı. Metni aşağıda olan tutanak düzenlendi:

TUTANAK

30 Ocak 1923 Salı günü, saat 12 de, M. MONTAGNA'nın başkanlığı altında ve Konferans Genel Sekreterliği üyelerinin hazır bulunmasıyla, Yunanistan ve Türkiye Temsilcilerince aşağıdaki belgeler imzalandı:

Gözaltı edilmiş (*internés*) sivillerin karşılıklı olarak geri verilmesine ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin Anlaşma;

Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin Sözleşme;

Bu Sözleşmeye ek Protokol de, Türk Temsilcilerince aynı zamanda imzalanmıştır.

Temsilciler şunlardı:

Yunanistan için: MM. VENİSELOS ve CACLAMANOS.

Türkiye için: İSMET PAŞA, RIZA NUR BEY ve HASAN BEY.

İmza verişiminden sonra, M. MONTAGNA, bu anlaşmaların yapılmış olmasının, Konferans çalışmalarının mutlu bir sonuca varacağına hayırlı bir işaret olduğunu söyledi. M. MONTAGNA, sözlerine şunları da ekledi: Her ne kadar nüfus [halkların] mübadelesine ilişkin Sözleşme için 1 Mayıs 1923 tarihinden önce yürürlüğe girmeme zorunluluğu varsa da, Yunan Hükümetiyle Türk Hükümetinin, bu Sözleşmenin gecikmeden yürürlüğe konması için gerekli tedbirleri almalarını, Müttefik Devletler son derece istenmeğe değer saymaktadırlar; Müttefik Devletler, her iki Hükümetin, bu tedbirleri alırken, bu Sözleşmenin yalnız metninden değil, aynı zamanda ruhundan da esinleneceklerine güvenmektedirler.

Genel Sekreter,
R. MASSİGLİ

UYGUN BULUNMUŞTUR:
Const. COLLAS (*Yunanistan*);
REŞİD SAFVET (*Türkiye*).

D.— NEUİLLY ANDLAŞMASININ, BULGARİSTAN'A, EGE DENİZİ'NDE EKONOMİK BİR ÇIKIŞ YERİ VERİLMESİNE İLİŞKİN MADDESİNİ UYGULAMA YOL VE YÖNTEMLERİNİ İNCELEMEKLE GÖREVLİ

ALT–KOMİSYON

TUTANAK

26 OCAK 1923, CUMA OTURUMU

Oturum, Ouchy Şatosunda, saat 15.00 de, M. Diamandy'nin başkanlığında açıldı.

Hazır bulunanlar:

M. NİCOLSON (*İngiliz İmparatorluğu*); M. BARGETON (*Fransa*); MM. VENİSELOS, POLİTİS (*Yunanistan*); MM. NOGARA, İNDELLİ (*İtalya*); MM. DİAMANDY, CONTZESCO (*Romanya*); M. RAKİTCH (*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*); MUHTAR BEY (*Türkiye*); MM. THEODOROFF, Matmazel STANCİOFF, M. ALTİNOFF (*Bulgaristan*).

Sekreter: M. LAGARDE (*Fransa*).

M. DİAMANDY, Bulgaristan'a Ege Denizi'nde ekonomik bakımdan bir çıkış yeri verilmesi konusunda Neuilly Andlaşmasının 48 nci maddesindeki hükmün nasıl uygulanacağını incelemek üzere toplanan Uzmanlar Komitesince hazırlanmış, Dedeağaç'a ilişkin bir sözleşme tasarısını, Alt-komisyona sundu (Bakınız *Ek*). M. DİAMANDY, Bulgar Temsilci Heyetini, bu sözleşme tasarısı üzerinde görüşünü açıklamağa çağırdı.

M. STANCİOFF, Çağıran Devletlerin uzmanlarınca hazırlanmış olan tasarının, Bulgaristan'ın, uzun süreli kiralama yoluyla (*á bail emphytéotique*), Ege Denizi kıyısında bir toprak parçası elde etmesi ilkesine dayanmakta olduğunu söyledi. Bulgaristan'a, yalnız, bu toprak parçasının yönetimi bırakılacaktır; bu toprak parçası üzerinde Yunanistan'ın egemenliği süregidecektir. Bu ülke parçasında Yunan yasaları yürürlükte kalacaktır; tasarı, bu toprak parçasının kimin yargı yetkisi altında olacağını belirtmemektedir. Öte yandan, IV ncü Madde, Bulgar yönetiminin, X ncu Maddede öngörülen Uluslararası Komisyonun denetimi altında olacağı hükmünü koymaktadır; bu da, II nci ve III ncü Maddelerin, Bulgaristan'a tanır göründükleri davranış serbestliğine yeni bir kısıtlama olmaktadır.

Çağıran Devletler, tasarılarına, kiralama (*cession à bail*) ilkesini temel almakla, Ege Denizi'nde Bulgaristan'a bir çıkış yeri sağlanmasına ilişkin Bulgar Hükümetinin isteğini kesin olarak reddetmiş olmaktadırlar.

M. STANCİOFF, Uzmanlar Komitesinde, yarı resmî olarak girişilmiş bir tartışmayı yeniden açmak isteğinde değildir. Bulgar isteklerine temel olan kanıtları-hele bunlar bütün Devletlerce iyice bilindiğine göre-yeniden açıklamak yoluna da gitmeyecektir. Bununla birlikte, Neuilly Andlaşmasının 48 nci maddesinin, Berlin Andlaşmasının 23 ncü maddesiyle aynı kısır sonuca uğrayacağını düşünmekten de kendisini alamamaktadır.

M. THEODOROFF, Bulgaristan'a Ege Denizi üzerinde ekonomik bir çıkış yeri verilmesi şartlarını incelemekle görevlendirilmiş olan uzmanlara çok teşekkür ettiğini söyledi. Bulgar Temsilci Heyeti, bu soruna, Müttefik Hükümetlerin koydukları sınırlar içinde uzmanların bir çözüm bulabilmek için dürüst bir çaba harcadıklarını kabul etmektedir. Bütün bunlara rağmen, Bulgaristan'ın, bu çözümü uygulanabilir görememesi, Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılabilmesi yüzünden, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışının, önceden imkânsız kılınmasındandır.

Bir ticaret çekişmesi ve üstünlüğü amacıyla, bütün ulusların harcadıkları bu büyük çabalar döneminde, çeşitli Devletler, kendi ülkelerinde, yabancı Devletlerin, özellikle komşu Devletlerin ticaretini çekmek ve işletmek için gerekli bütün şartları gerçekleştirmeğe çalışmaktadırlar.

Bulgar deniz ticaretine yararlı olmak için, Dedeağaç'ta ya da Dedeağaç dolaylarında, ticareti engelleyecek ve ülkenin ekonomik gelişmesini ağır bir tehlikeyle karşılaştıracak çok yüksek liman vergileri koymaksızın, bir liman yaratmak için zorunlu çalışmaları, Yunanistan'ın ya da uluslararası bir örgütün yapmasına imkân olmadığı açıkça belli olduğuna göre, Uzmanlar Komisyonu, bir büyük kayra [lütuf] olarak, Bulgaristan'a, tüm yabancı topraklarla çevrili bir bölgede Bulgaristan'dan ayrı düşmüş ve Bulgaristan'ın Yunan ülkesinde bulunan yabancı bir demiryolu ile ulaşabileceği, uluslararası bir liman yapma hakkını tanımaktadır.

Böyle bir düzenleme hiç bir zaman olumlu sonuçlar vermemiştir ve hiç bir yerde başarıyla uygulanmamıştır. Bulgar Temsilci Heyeti, herhangi bir Devletten daha çok, kendisini böyle bir düzenlemeden yararlanma imkânsızlığı içinde gördüğünü, bir kez daha, bildirmek ister.

Bulgar Temsilci Heyeti, Hükümetince, bunu, en kesin bir biçimde söylemekle görevlendirilmiştir. Bulgar Temsilci Heyeti, Alt-komisyonun Başkanından, bu bildiriyi, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Başkanıyla, Konferansda temsil edilen Heyetlerin Başkanlarına, Bulgaristan'ın açık denize çıkması sorununa gösterdikleri ilgiden ötürü teşekkürleriyle birlikte bildirmesini rica eder.

M. VENİSELOS, Bulgar Temsilci Heyetinin bu kesin reddi karşısında, sorun üzerinde söyleyecek bir şeyi olmadığını bildirdi. Kaldı ki, Çağıran Devletlerin teklifleri kendisine iletilmiş olan Yunan Hükümeti, Bulgar Hükümetinin bu teklifleri reddetmek niyetinde olduğunu önceden kestirdiği için, M. VENİSELOS'a, kendi bakımından, bu sorunla uğraşmayı gereksiz bulduğunu da bildirmişti.

M. VENİSELOS, Yunan Temsilci Heyetinin, bu sorun üzerindeki görüşünü, bir

çok kez, hem bu Konferansa, hem de Paris Konferansına açıklamış olduğunu sözlerine ekledi. Bununla birlikte, Bulgaristan'a az çok yarar sağlıyacak limanın, Dedeağaç değil, fakat Selânik olduğunu belirtmek ister. Gerçekten, Bulgaristan, Dedeağaç'ı elinde bulundurduğu zaman, burada bir liman yapmayı hiç de düşünmemiştir: Dedeağaç'a ilgisizlik göstererek, Kavala limanını istemiştir.Yunanistan, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne serbest bir çıkışı olması gerektiğini çok iyi anlamaktadır. Bunun için de, Yunan Hükümeti, Bulgaristan'a, Selânik limanında gerekli bütün kolaylıkları göstermeğe ve güvenceleri [garantileri] vermeğe hazırdır. Sırp-Hırvat-Sloven Devleti de, Ege Denizi'nde ihtiyaç duyduğu çıkış yerini Selânik limanından elde etmek için, Yunanistan'la görüşmelere girişmiş bulunmaktadır. Bu liman, aynı zamanda hem Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin, hem de Yunanistan'ın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar geniştir. Bulgaristan razı olursa, Yunan Hükümeti, Selânik'te uluslararası bir liman kurarak, bunun batısını Sırp-Hırvat-Sloven Devletine, doğusunu Bulgaristan'a bırakmağa ve orta yerini de Yunanistan'a ve genel ticarete ayırmağa hazırdır. M. VENİSELOS, Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin yeterli görmüş olduğu şeyi, Bulgaristan'ın neden kabul etmediğini anlayamamaktadır. Bu teklif, şu bakımdan daha da önemle göz önünde tutulacak değerdedir: Dedeağaç, ürünlerini Varna ve Burgaz limanlarından dışarıya yollayan Doğu Bulgaristan'ın gerçek çıkış yeri değildir. Yalnız, Bulgaristan'ın batısı, denizle bağlantısız durumda kalmaktadır. Bu bölgenin çıkış yeri ise Dedeağaç değil, fakat Selânik'tir. Ticareti için elde etmeğe hakkı olan kolaylıkları bu limanda elde etmek, yalnız Bulgaristan'ın isteğine bağlı kalmaktadır.

M. NOGARA, Çağıran Devletlerce hazırlanmış tasarıya Bulgar Temsilci Heyetinin başlıca iki itirazı olduğunu belirtti: Önce, Bulgaristan, kendisine kiralama yoluyla bırakılacak olan toprak parçasının, Yunan egemenliği altında kalacak bir ülkede bulunmasına, ikinci olarak da, Bulgaristan'ın bu toprak parçasına yalnız bir yabancı demiryolu ile bağlantılı olmasına itiraz etmektedir. Bulgar Temsilci Heyetine göre, bu iki neden, Bulgaristan için, ticaretini Dedeağaç limanı aracılığı ile sağlamayı imkânsız kılmaktadır.

M. NOGARA, Uzmanlarca hazırlanan tasarının, değiştirmeğe yetkili olmadıkları kesin verilere dayanmakta olduğunu belirtmek istemektedir. Uzmanlar, söz konusu bölgede egemenlik şartlarını değiştirecek hükümler teklif etmiş olsalardı, hiç şüphesiz, yetkilerini aşmış olacaklardı. Ne olursa olsun, M. NOGARA, gerekirse, sözü geçen bölgenin Bulgaristan'a kira yoluyla bırakılmasına ilişkin şartlar bakımından, Bulgar Temsilci Heyetinin öne süreceği ayrıntı niteliğinde görüşleri göz önünde tutmağa hazırdır. Öte yandan, Bulgaristan'ı denize bağlayan demiryolunu, bunun sahibi olan ortaklıktan [şirketten] satın alma hakkını Bulgaristan'a tanımakta da bir sakınca görmemektedir.

Bu bölgede siyasal koşulların, Bulgaristan'a, orada, ticaret ilişkilerini düzenleme olanağını vermediği iddiasına gelince, M. NOGARA, sözleşme tasarısının, Bulgaristan'a Ege Denizi'ne bir çıkış yeri verilişine koyduğu şartların, ekonomik bakımdan, olağan zamanlarda, şüphe yok ki, yeterli olacağı kanısındadır; bunu, deniz ticareti Danzig limanıyla sağlanan Polonya örneği ispatlamağa yetecektir. Bununla birlikte, Bulgaristan'ın Dedeağaç limanını ciddî olarak donatmağa

girişmesi için, bu bölgenin her türlü siyasal sarsıntılardan korunmuş olacağına da inanması gerekir. Bulgaristan ticaretinin akım yollarıyla Doğu'ya, Karadeniz üzerinde Varna ve Burgaz limanlarına yönelmiş olduğu için, bu, daha da gereklidir. Her ne kadar Bulgar Temsilci Heyetinin red cevabı, görüşmelerin sürdürülmesini imkânsız kılacak kadar kesin görünmekteyse de, M. NOGARA, Bulgar Temsilci Heyetini, kendisine sunulmuş bulunan tasarıyı, yalnız siyasal açıdan bakmaksızın, öne sürülen şartların şimdiki şartlardan daha iyi olup olmadığına da bakarak, incelemeye çağırmaktadır.

M. NOGARA, M. Veniselos'un, Selânik limanında Bulgaristan'a bir serbest bölge bırakılmasına ilişkin teklifi üzerinde bir şey söyleyemeyeceğini belirtti; çünkü, böyle bir teklifin uygulanma yol ve yöntemleri bakımından hiç bir şey bilmemektedir.

M. VENİSELOS, Selânik limanında Bulgar ticaretine sağlanacak kolaylıklar konusunda, Yunan Hükümetinin, Bulgaristan'la doğrudan doğruya görüşmelere girmeğe hazır olduğunu söyledi.

M. NİCOLSON, Alt-komisyonun, Bulgar Temsilci Heyetine, yalnız kendisine sunulan tasarıyı kabul edip etmediğini sormakla yetinmesi gerektiğini bildirdi; Alt-komisyon, uzmanların, sözleşme tasarısını hazırlarken temel olarak almakla yetkili oldukları ilkelerden başka ilkeler göz önünde tutamaz.

M. BARGETON, M. Nicolson'un sözlerine katıldığını belirtti.

M. DİAMANDY, Çağıran Devletlerin hazırlamış oldukları tasarıyı Bulgar Temsilci Heyetinin kesin olarak reddettiğini tutanağa yazdırmaktan üzüntü duyduğunu söyledi. Özellikle, Yunanistan'ca verilen ödünlerden [tâvizlerden] sonra, Bulgaristan'a Ege Denizi'ne bir çıkış yeri sağlanmasının mümkün olduğunu düşünenlerden biri de kendisi olduğu ve bunda, gelecek için, iki Devlet arasında bir iyi komşuluk ve barışma güvencesi [garantisi] gördüğü için, buna daha da çok üzülmektedir.

Oturuma saat 15.25 de son verildi.

EK

DEDEAĞAÇ'A İLİŞKİN SÖZLEŞME TASARISI

Bağıtlı Yüksek Taraflar,

Neuilly Andlaşmasının 48 nci maddesinde öngörüldüğü üzere, Bulgaristan'a, Ege Denizi'ne ekonomik çıkış yerleri sağlama isteğinde bulunduklarından ve Dedeağaç limanının Bulgar ticaretinin ihtiyaçlarını karşılayacak bir liman yapımına elvermediğini görerek.......

MADDE I

Yunanistan, Ege Denizi kıyısında, Dedeağaç ile Makri arasında, kıyı boyunca üç kilometre uzunluğunda ve bir kilometre derinliğinde bir toprak parçasını, doksandokuz yıl süre ile Bulgaristan'a kiralamayı yükümlenir.

Bu toprak parçasının yeri ve sınırları, Yunan ve Bulgar Hükümetlerince, aralarında anlaşarak saptanacaktır; bu iki Hükümet anlaşamazlarsa, bu yer ve sınırlar Milletler Cemiyeti Meclisinin atayacağı bir hakemce saptanacaktır.

MADDE II

Yönetimle ilgili olarak her bakımdan, bu toprak parçası, Bulgar ülkesi sayılacaktır. Bulgar Hükümeti, bu toprak parçasını ve orada yapılacak limanı, askerlik ya da [askerî] denizcilik amaçlarıyla kullanmamayı yükümlenir.

MADDE III

I nci maddede belirtilen şartlar altında bırakılmış olan toprak parçası, Bulgaristan'ca yönetilecek ve burada Bulgar yasaları uygulanacaktır; memurlar ve görevliler Bulgar uyrukluğunda olacaklar ve bunları Bulgar Hükümeti atayacaktır. Bulgar Hükümeti, her altı ayda bir, Yunan Hükümetine, bu memurlarla görevlilerin adlarını ve her birinin görevini gösteren bir çizelge sunacaktır.

MADDE IV

III ncü maddede belirtilen toprak parçasında düzenin korunması ve burasının yönetimi, X ncu maddede öngörülen Komisyonun denetimi altında çalışacak bir Bulgar makamınca sağlanacaktır.

MADDE V

I nci maddede belirtilen toprak parçası içindeki arsalar, Yunan Devletinin mülkiyetinde iseler, bunlar ücretsiz kiralama yoluyla Bulgaristan'a bırakılacaktır. Özel kişilerin mülkiyetindeki arsalar, bu toprak parçasının Bulgaristan'a tesliminden önce, bir zarar-giderim [tazminat] karşılığında, Yunan Hükümetince kamulaştırılacak ve bu zarar-giderimin tutarı Bulgar ve Yunan Hükümetleriyle mal sahiplerinin birlikte seçecekleri bir hakemce saptanacaktır; bu zarar-giderimi Bulgar Hükümeti ödeyecektir. Hakemin seçilmesinde anlaşmaya varılamazsa, hakem, X ncu maddede öngörülen Komisyonca atanacaktır.

MADDE VI

Limanın yapım çalışmalarıyla bu çalışmalar için gerekebilecek hazırlıklar, Yunan Hükümetinin bütün ayrıcalık [imtiyaz] haklarını kendisine geçirmiş bulunduğu Bulgar Hükümetinin yönetiminde ve Bulgar Hükümeti hesabına yapılacaktır.

MADDE VII

Yunan Hükümeti, I nci maddede belirtilen toprak parçası üzerinde yapılması öngörülmüş olan limana girişe ve bu limanın kullanılması kolaylıklarına engel olabilecek nitelikte hiç bir işe girişmemeyi yükümlenir.

MADDE VIII

Bulgar Hükümeti X ncu maddede belirtilen Uluslararası Komisyonun kendi giderlerine karşılık olmak üzere bir pay alması şartıyla, I nci maddede belirtilen toprak parçası üzerinde gerek doğrudan doğruya kendi memurlarınca, gerek ayrıcalık [imtiyaz] sahibi ortaklıklar [şirketler] aracılığıyla ve Bulgaristan'la öteki Devletler arasında yürürlükte bulunan ticaret andlaşmaları sınırları içinde, liman vergileri almağa ve her türlü başka malî yüklemler koymağa yetkili olacaktır. X ncu maddede öngörülen Komisyonun alacağı pay, Komisyonca, belirli dönemlerde saptanacaktır.

MADDE IX

I nci maddede belirtilen toprak parçası üzerinde yapılacak olan liman, uluslararası yararı olan serbest liman sayılacaktır; Bulgaristan, bu limana, bu çeşit limanlarla ilgili olarak 10 Mart-20 Nisan 1921 tarihinde Barselona'da toplanmış Konferansın kabul ettiği tavsiyeyi uygulamayı yükümlenir.

MADDE X

I nci maddede belirtilen toprak parçasıyla Bulgaristan arasında, yolcuların ve ticaret eşyasının serbestçe geçişini [transitini] sağlamak üzere, ve işbu Sözleşmenin yürürlüğe konuluşundan sonra üç aylık bir süre içinde, İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, İtalya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye Hükümetlerince atanacak temsilcilerden oluşan bir Uluslararası Komisyon kurulacaktır. Her Devletin bir Temsilcisi olacaktır. Komisyon toplanma yerini, kendisi seçecektir.

Komisyonun bütçesi, VIII nci maddede belirtildiği gibi sağlanacaktır. Komisyon, kendi içtüzüğünü yapacaktır.

MADDE XI

Komisyonun başkanlığı bir yıllık sürelerle ve alfabe sırasına göre İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerince yapılacaktır. İlk yılın başkanı adçekmeyle saptanacaktır.

Kararlar oyçokluğuyla alınacaktır; oylar eşit bölünürse, başkanın oyu üstün sayılacaktır.

MADDE XII

Yunan Hükümeti, Bulgar sınırını, I nci maddede belirtilen toprak parçasına bağlayan demiryolunun işletilmesi, denetlenmesi ve düzeninin korunmasına ilişkin olarak sahip olacağı bütün hakları ve yükümleri kendi adına X ncu maddede öngörülen Komisyona bırakacaktır.

Trenlerde ve garlarda, kolluk [polis] görevi, yalnız, demiryolu ortaklığıyla [şirketiyle] anlaşacak olan, Komisyon görevlilerince sağlanacaktır.

III ncü maddenin hükümleri saklı kalmak üzere, Komisyonun ve demiryolu personelinin seçiminde, çeşitli ulusal topluluklardan olanlar arasında ayırım gözetilmeyecektir.

MADDE XIII

Doğu Demiryolları Ortaklığının (*La Compagnie des chemins de fer orientaux*), 1 Ağustos 1914 tarihindeki hakları ve yükümleri, olduğu gibi kalmaktadır. Bu Ortaklığın, işbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonra bir yıllık bir süre içinde, sözleşmesinin [mukavelenamesinin] yeni ekonomik koşullara uydurulmasını isteyebilmeye hakkı olacaktır. Doğrudan doğruya Yunan Hükümetiyle bir anlaşmaya varılamazsa, bu yeni koşullara uydurmanın şartları, aşağıda belirtilen usul uyarınca, hakemlik yoluyla saptanacaktır:

Ayrıcalık [imtiyaz] sahibi Ortaklıkça bir hakem atanacaktır; Yunan Hükümeti ikinci bir hakem atayacaktır; üçüncü hakem, ilgililer anlaşamazlarsa, Milletler Cemiyeti Meclisince atanacaktır.

MADDE XIV

Yunan ülkesinden geçerek, I nci maddede belirtilen toprak parçasına gelen ya da oradan giden yolcular ve yükler, posta araçları, yolcu ve yük gemileri, vagonlar ve başka her çeşit taşıtlar, bir başka Devletten gelmekte ya da bir başka Devlete gitmekteyseler, Yunan ülkesinden transit geçmekte sayılacaktır.

Bu transit konusunda, Yunanistan, transit serbestliğine ilişkin olarak, 20 Nisan 1921 de Barselona'da imzalanmış olan Sözleşmenin ve Statünün hükümlerini uygulamayı yükümlenir.

MADDE XV

İşbu Sözleşme hükümlerinin yorumlanmasına ya da uygulanmasına ilişkin

olarak ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlıklar, Milletler Cemiyeti Misakında öngörülen şartlar içinde çözüme bağlanacaktır.

MADDE XVI

Bulgar Hükümeti, I nci maddede belirtilen toprak parçasında ticaret ihtiyacını karşılayacak bir limanın yapımına ve bu limanın şimdiki demiryollarına bağlanmasının sağlanmasına kadar, Yunan Hükümeti, Bulgar Hükümetine, işbu Anlaşmaya konmuş Ek'de belirtilen bütün kolaylıkları sağlamağı yükümlenir.

Birinci Takım, Birinci Cilt, İkinci Kitabın Sonu.
BİRİNCİ CİLDİN SONU

DİZİN

DİZİN

TARİH

Doğu Sorunu Matthew Smith Anderson

Osmanlı Döneminde İki Dava Yaşar Şahin Anıl

Kayseri Cezaevi Günlüğü Celal Bayar

Osmanlı Kenti Maurice M. Cerasi

On Yıllık Savaşın Günlüğü İzzeddin Çalışlar - Dr. İsmet Görgülü

Atatürk haz. Yücel Demirel

Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk Paul Dumont

Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi Ahmed Lûtfî Efendi

Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler
Editörler: Hélène Desmet – Grégoire – François Georgeon

Doğu'da Mizah Editörler: Irène Fenoglio – François Georgeon

II. Dünya Savaşı Tarihi Liddell Hart

İstanbul'da Gündelik Hayat Ekrem Işın

Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali Haydar Kazgan

Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk haz. Suna Kili

Yunanlıların Anadolu Macerası A. A. Pallis

Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası Donald Edgar Pitcher

Yeniçerilerin Kahiresi André Raymond

Milli Mücadele Albümü haz. Necdet Sakaoğlu

Türkiye'de Kongre İktidarları Bülent Tanör

Atatürk'te Konular Ansiklopedisi Seyfettin Turhan

İsmet İnönü Necdet Uğur

Cumhuriyetin 75 Yılı

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

ISBN 975-363-205-3
Takım no 975-363-203-7

